

**EBERHARDS KOLBS**

**VEIMĀRAS  
REPUBLICA**



97-5  
79

L  
9

EBERHARDS KOLBS

# VEIMĀRAS REPUBLIKA

(Oldenbourga vēstures apcerējumi  
16. sējums)

RĪGA, 1997

Obligātais eksemplārs

Latvijas Nacionālā  
BIBLIOTĒKA

UDK 943  
Ko 188

97-14 263  
0304022419

*Eberhard Kolb*  
Die Weimarer Republik

3. überarbeitete und erweiterte Auflage.  
(Oldenbourg Grundriß der Geschichte, Bd. 16).  
1993 R. Olbenbourg Verlag GmbH, München.

Tulkots no vācu valodas.

Tulkotāji *I. Butulis, M. Duhanovs, I. Feldmanis, A. Langenfelde*

Redaktors *I. Feldmanis*

ISBN 9984-538-19-2

© I. Butulis, M. Duhanovs, I. Feldmanis,  
A. Langenfelde, tulkojums, 1997  
© Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 1997

## SATURS

REDAKTORA UN TULKOTĀJU PRIEKŠVārDS .....	5
AUTORA PRIEKŠVārDS .....	6
I NORISES .....	7
A. REPUBLIKAS IZVEIDOŠANĀS UN PAŠAPLIECINĀŠANĀS (1918./19.-1923.) .....	8
1. Revolūcija un republikas dibināšana .....	8
2. Parīzes miera konference un Versaļas līgums .....	25
3. Republika krīzes gados (1919.-1923.) .....	35
B. REPUBLIKAS RELATĪVĀS STABILITĀTES FĀZE (1924.-1929.) .....	51
1. Vācijas ārpolitika Eiropas attiecību kontekstā .....	51
2. Struktūrproblēmas un iekšējā politika .....	64
3. Mākslas avangards un masu kultūra: «zelta divdesmito gadu» aina .....	80
C. REPUBLIKAS SAIRUMS UN SAGRĀVE (1930.-1933.) .....	92
1. Nacionālsociālisma uzplaukums pasaules ekonomiskās krīzes aizsegā .....	92
2. Politiskās sistēmas dezintegrācija prezidenta kabinetu ērā .....	106
II PĒTNIECĪBAS PAMATPROBLĒMAS UN TENDENCES .....	125
1. Veimāras republika kā zinātnisku pētījumu objekts .....	126
2. Republikas izveidošanās revolucionārā fāze .....	134
3. Vācijas konstitūcija, partiju sistēma, reihsvērs .....	143
4. Ekonomiskās un sabiedriskās attīstības problēmas .....	154
5. No miera noslēgšanas līdz Junga plānam: starptautisko attiecību un vācu ārpolitikas aspekti (1919.-1930.) .....	164
6. Republikas sairšanas fāze .....	177

III AVOTI UN LITERATŪRA.....	195
A. AVOTI.....	196
1. Dokumentu publikācijas par ārpolitiku un līgumu teksti .....	196
2. Izdevumi, dokumentu krājumi, gadagrāmatas .....	197
3. Stenogrāfiskie ziņojumi un statistika .....	200
4. Memuāri, dienasgrāmatas un vēstules (izlases veidā) .....	201
B. LITERATŪRA.....	203
1. Rokasgrāmatas, apkopjoša un vispārīga rakstura darbi .....	203
2. Bibliogrāfijas .....	205
3. Pasaules kara beigas, revolūcija, Vācijas konstitūcija .....	206
4. Miera konferences priekšnoteikumi, norise un rezultāti .....	209
5. Starptautiskās attiecības un vācu ārpolitika (1919.-1932.) .....	211
6. Valsts varas sistēma un vēlēšanas, reihs un zemes, justīcija un pārvalde, centrālie iekšpolitiskie notikumi .....	215
7. Partijas, baznīcas, sabiedriskās organizācijas un kustības .....	219
8. Izglītības sistēma, kultūra un zinātne, mēdiji, ideoloģijas .....	224
9. Ekonomiskā attīstība, sociālās problēmas, dzīves apstākļi .....	228
10. Reihsvērs, militārā politika, paramilitārās organizācijas, policija .....	234
11. Nacionālsociālistiskā kustība pirms 1933. gada .....	236
12. Biogrāfijas .....	239
PIELIKUMS .....	243
Saīsinājumu saraksts .....	245
Tabula: vēlēšanu rezultāti Vācijā (1919.-1933.) .....	246
Tabula: Vācijas valsts prezidenta vēlēšanas 1919., 1925. un 1932. gadā .....	249
Iedzīvotāju attīstības un nodarbinātības rādītāji .....	252
Notikumu hronika .....	256
Personu rādītājs .....	264
Priekšmetu rādītājs .....	271

## REDAKTORA UN TULKOTĀJU PRIEKŠVārds

Jau gadu desmitiem ilgi profesionālo vācu vēsturnieku interesi nepārtraukti saista Veimāras laikmets. Par tā vēsturi ir sarakstīti daudzi apkopojoša rakstura darbi. Taču E.Kolba grāmata "Veimāras republika", kas iznākusi pazīstamajā Oldenbourga sērijā, pelnīti ieņem šo darbu vidū īpašu vietu. Reti kuram autoram izdodas tā trāpīt desmitniekā kā E.Kolbam. Viņa apcere ir ļoti atzīstams mēģinājums vispusīgi iepazīstināt interesentus ar tik sarežģītu, notikumiem bagātu un liktenīgu posmu vācu vēsturē, kāds ir pirmās vācu demokrātijas pastāvēšanas laiks. Autora izvēlētā un veiksmīgi realizētā metode dod iespēju uztvert un izzināt Veimāras republikas vēsturi vairākos līmeņos.

E.Kolba grāmatu veido divas pamatdaļas, kas atrodas savstarpēji ciešā kop-sakarā un būtiski papildina viena otru. Pirmajā daļā ir sniegts koncentrēts Veimāras vēstures izklāsts, akcentējot svarīgākos notikumus, nozīmīgākās tēmas un aktuālāk skanošos jautājumus. Otrā daļa atspoguļo pirmās vācu republikas vēstures galveno problēmu izpēti procesā. Liela vēriba te ir pievērsta nopietnāko pētījumu rezultātu novērtējumam un pašreizējā izpēti līmeņa raksturojumam. Līdz ar to interesentiem ir dota iespēja uzzināt, kā vācu historiogrāfijā tika pār-varēti ilgu laiku izplatīti pieņēmumi un apgalvojumi par kādu noteiktu Veimāras vēstures jautājumu. Viņi tiek informēti arī par to, kādas Veimāras laika problēmas vēsturnieki šodien aplūko vēl visai atšķirīgi.

Vēsturiski konkrētā un historiogrāfiskā skatījumā sarakstītais E.Kolba darbs ir īpaši noderīgs Latvijas studentiem, kas interesējas par Vācijas vēsturi. Tieši viņiem ir ļoti svarīgi iepazīties ar Veimāras vēstures izpēti procesā un problēmām. E.Kolba grāmata, tās "uzbūve" var kalpot arī par paraugu Latvijas profesionālajiem vēsturniekiem, izstrādājot apkopojoša rakstura darbus par izšķirīgiem un liktenīgiem Latvijas tautas vēstures posmiem.

E.Kolba grāmatas tulkotāji pateicas Volkswagen'a fonda vadībai par tulkošanas finansēšanu, Oldenbourga izdevniecībai par bezmaksas autortiesību piešķiršanu latviešu izdevumam un Maincas Universitātes profesoram E.Oberlenderam par atbalstu un lielo organizatorisko darbu.

*I. Feldmanis*

## PRIEKŠVārds 3. Pārstrādātajam un Paplašinātajam Izdevumam

1984.gadā pirmoreiz izdoto sējumu "Veimāras republika" labvēlīgi uzņēma speciālā zinātniskā kritika. Šis sējums ir izrādījies darbam derīga grāmata, iepazīstoties ar Veimāras republikas vēsturi. Vadoties no tā, nelikās lietderīgi veikt radikālus pārveidojumus jaunajā, pārstrādātajā izdevumā attiecībā uz vielas izklāstu un sakārtojumu. Uzmanība drīzāk ir pievērsta tam, lai iespējami precīzi un aptveroši iepazīstinātu ar aktuālo pētniecības stāvokli, īpaši ņemot vērā iepriekšējā gadu desmita Veimāras republikas vēstures izpētes rezultātus. Nodaļa "Izklāsts" tika pakļauta detalizētai analīzei, teksts dažādās vietās revidēts un papildināts. Daudz plašāk tika pārstrādāta nodaļa "Pētniecības pamatproblēmas un tendences": šeit no jauna ir izveidotas un jūtami paplašinātas daudzas pasāžas, ņemot vērā jaunāko pētījumu rezultātus un tendences. Nodaļa "Avoti un literatūra" tagad piedāvā 843 nosaukumus pretstatā 622 pirmajā izdevumā. Tā kā vairāki desmiti nosaukumu vairs nav sastopami, līdz ar to klāt ir nākuši 260 jauni nosaukumi. "Pielikumā" ir papildus ievietota tabula ar datiem par iedzīvotāju attīstību un nodarbinātību. Veidojot jauno izdevumu, mani ļoti atbalstīja Dr. Volframs Pita (Pyta) un Štefans Nētens (Noethen). Viņiem es gribētu sirsnīgi pateikties, tāpat kā Gizelei Redmanei, kurai ierasti varēja uzticēt pārrakstīšanas darbus.

Ķelnē, 1992. g. decembrī.

Eberhards Kolbs

# I NORISES

# A. REPUBLIKAS IZVEIDOŠANĀS UN PAŠAPLIECINĀŠANĀS (1918./19.-1923.)

## 1. Revolūcija un republikas dibināšana 1918./19. gadā.

*Veimāras republika - "improvizēta demokrātija"?* Veimāras republika ir nosaukta par "improvizētu demokrātiju". Šī suģestīvā formula nosaka: pirmo vācu demokrātiju neizcīnīja stīpra, plašos iedzīvotāju slāņos iesakņojusies republikāniska kustība, kas ilgstoši un plānveidīgi tiektos pārveidot autoritāro monarhiju un beidzot lielā spēku piepūlē sasniegtu mērķi. Tā vairāk tika improvizēta kā "piespiedu risinājums", lai vācu tautai zināmā mērā padarītu paciešamākas zaudētā pasaules kara sekas. Kad šī šķietamā izeja no sakāves posta nenoveda pie mērķa un kad uzvarētājielvalstis, neskatoties uz demokrātiskas republikas nodibināšanu, Vācijai uzspieda miera līgumu ar smagiem noteikumiem, tad līdz ar to arī jaunā valsts kārtība tika ilgstoši diskreditēta lielākās iedzīvotāju daļas acīs: moris - daudzu negribētā republika - savu pienākumu nebija izpildījis. Veimāras "improvizētai demokrātijai" tādējādi jau no paša sākuma nebija īpaši stabils pamats.

Šāds Veimāras republikas izcelšanās un sākuma skaidrojums satur gan pareizas, gan kļūdainas tēzes. Skaidrs: līdz pat pēdējai kara dienai monarhijas nomainīšana ar republiku nebija vācu politikas dienas kārtībā. Vācijā nebija stipru politisku spēku veidota republikāniska kustība. Kreisais pilsoniskais liberālisms, kas pirms 1848.gada revolūcijas, tās laikā un pēc tās cildināja republikāniskās tendences, jau ilgi bija samierinājies ar monarhiju kā valsts formu. Pat sociāldemokrāti, kuriem joprojām republika bija programmas prasība, vairs neuzskatīja monarhijas nomainīšanu ar republiku par vissvarīgāko un visiem spēkiem īstenojamo savas praktiskās politikas mērķi. Tomēr demokrātijas "improvizācijas" skaidrojumā nav pietiekoši ņemti vērā svarīgi aspekti. Pirmkārt: jau iekāms militārā vadība atzina karu par zaudētu, reihstāga vairākums (vairākuma sociāldemokrāti, Centrs un Progresīvā partija) kāpināja savus centienus, kas bija virzīti uz Vāci-

jas valdības parlamentarizāciju un līdz ar to arī demokrātisku konstitūcijas elementu izveidošanu. Vismaz pāreja no konstitucionālās uz parlamentāro monarhiju netika vienkārši improvizēta, bet gan to sagatavoja un to vēlējās spēcīgi politiskie spēki. Otrkārt: tie ļoti neizdevīgie apstākļi, kādos republika tika nodibināta, galīgi vēl nenoteica, cik trausla vai izturīga būs pirmās vācu demokrātijas celtnie. Lēmumi par Veimāras demokrātijas konkrēto izveidošanu tika pieņemti tikai revolūcijas norises gaitā. Un visbeidzot treškārt: arī pēc tiešās dibināšanas fāzes noslēguma vēl nebija pateikts pēdējais vārds par Veimāras demokrātijas ilgstošām pastāvēšanas iespējām. Arī trešā republika Francijā izveidojās zaudēta kara rezultātā 19.gadsimta 70.gados, un tai savas eksistences pirmajā fāzē bija jāpārvar republikai naidīgo spēku lielā neticība, tomēr tā spēja uz ilgu laiku konsolidēties kā demokrātiska republika. Tāpēc būtu jāizvērtē uzskatīt Veimāras demokrātijas likteni par izlemtu vienīgi tā iemesla dēļ, ka to neizcīnīja republikāniska un demokrātiska tautas kustība, bet gan tā dzima no sakāves un caur sakāvi un tai vajadzēja pārvarēt zaudētā kara sekas.

*Parlamentarizācija militārās sakāves aizsegā.* Ķeizariskās Vācijas politiskā sistēma, lai arī kā kopumā novērtētu tās stabilitāti, elastību un attīstības perspektīvas, izrādījās spējīga tik ilgi izturēt kara radītās grūtības, kamēr lielākajā vācu tautas daļā saglabājās ticība, ka karš beigsies ar vācu uzvaru. Tikai tad, kad zuda šī ticība un sāka iezīmēties militārā sakāve, ķeizariskās Vācijas politiskajā un sociālajā iekārtā daļēji apslēptie, daļēji atklātie saspilējumi ātri pārauga akūtā sistēmas krīzē, kura izvērtās valsts apvērsumā, revolūcijā un republikas dibināšanā. Reihstāga vairākuma partijas savu parlamentarizācijas politiku līdz 1918.gada vasarai realizēja drīzāk piesardzīgi nekā vētraini, bet militārā situācija, kas strauji pasliktinājās kopš 1918.gada jūlija/augusta, izraisīja spēcīgas izmaiņas arī iekšējā politikā. Pēc Austroungārijas miera notas (14.septembrī) un Bulgārijas sabrukuma (pamiers 30.septembrī) armijas virspavēlniecība (Oberste Heeresleitung) bija spiesta atzīt, ka karu Vācija ir zaudējusi un vienīgi tūlītēja pamiera noslēgšana var aizkavēt militāro katastrofu.

*Bādenes prinča Makša (Max von Baden) valdības izveidošana.* Minēto militārās situācijas izskaidrojumu armijas virspavēlniecība sniedza apspriedēs, kas notika 28. un 29.septembrī lielajā galvenajā mitnē (Großes Hauptquartier), kas atradās Spā pilsētā. Šajās apspriedēs, kurās piedalījās ķeizariskās Vācijas vadošie pārstāvji, tika nolemts nekavējoties griezties pie amerikāņu prezidenta Vilsona ar pamiera un miera piedāvājumu un iekšpolitiski šo akciju atbalstīt ar parlamentāras valdības izveidošanu (30.septembra "parlamentarizācijas dekrēts"). Pamatojoties uz šiem lēmumiem, un situācijā, kad armijas virspavēlniecība nemitīgi steigšus pieprasīja nekavējoties nosūtīt pamiera lūgumu, tika vestas sarunas par jaunās valdības sastādīšanu. 3.oktobrī par reihskancleru ieceltais Bādenes princis Maksis izveidoja savu kabinetu, kurā plaši bija pārstāvētas reihstāga vairākuma partijas. Līdz ar to tika sperts izšķirošais solis ceļā no konstitucionālās uz parlamentāro monarhiju.

Pāreja uz parlamentāro pārvaldes sistēmu laikā, kad ķeizariskā Vācija bija agonijā, nevarētu kvalificēt tikai kā armijas virspavēlniecības un ķeizara Vilhelma II panākto "revolūciju no augšas", jo tas nozīmētu nepieļaujami vienkāršot patiesībā ļoti sarežģīto konstitucionāli politiskās struktūras maiņas procesu 1918.gada rudenī. Kā to pierāda jaunākie pētījumi, reihstāga vairākuma partijas nekādā gadi-

jumā neļāva Ludendorfam sevi izmantot kā savā ziņā paklausīgu instrumentu "varas pārņemšanai". Drīzāk pašas šīs partijas bija pārņēmušas iniciatīvu konstitūcijas jautājumos, pirms vēl septembra beigās galvenajā mītnē tika nolemts uzsākt valsts vadības parlamentārizāciju. 28.septembrī "starpfrakciju komiteja" (vairākuma partiju koordinācijas kolēģija) pieprasīja valsts konstitūcijas maiņu kā "priekšnoteikumu stipras valdības izveidošanai, kurai uzticētos reihstāgs". Bez šaubām, šo 28.septembra iniciatīvu nodrošināja ievēribas cienīgs trieciens spēks, jo vairākuma partijas tagad atklāti bija nolēmušas neierobežoti izmantot iepriekšējā gada jūlijā nodemonstrēto (pieņemot miera rezolūciju) reihstāga varas potenciālu. Ja toreiz neizcēlās asi konflikti starp armijas virspavēlniecību un reihstāga vairākumu, tad tāpēc, ka Ludendorfs, bezcerīgās militārās situācijas ietekmēts, uzskatīja par lietderīgu palīdzēt partijām nokļūt pie varas un ar to tām vienlaikus uzlikt atbildību par kara izbeigšanu.

*Vācijas lūgums 1918. gada 3. oktobrī noslēgt pamieru.* Pirmā Vācijas parlamentārā valdība, uzsākot darbību, nokļuva visneizdevīgākajā aizbildniecībā: pirmā akcija, kuru tai uzspieda armijas virspavēlniecība, bija pamiera piedāvājuma nosūtīšana. Tikai 2.oktobrī, kad sarunas par jaunas vairākuma valdības izveidošanu norisinājās pilnā sparā, armijas virspavēlniecības sūtnis informēja reihstāga frakciju vadītājus par bezcerīgo militāro stāvokli, kas prasot tūlītēju pamiera noslēgšanu. Bādenes princis Maksis izmisīgi, bet veltīgi, cīnījās par vismaz dažu dienu ilgu termiņa pagarināšanu miera akcijas ievadīšanai. Ludendorfs pastāvēja uz to, ka nota ir nekavējoties jānosūta Vilsonam: "48 stundas armija vairs nevarot gaidīt". Jaunā Vācijas valdība padevās armijas virspavēlniecības ultimativajam spiedienam. 3.oktobra vakarā vācu valdība lūdza amerikāņu prezidentu uzņemties "miera nodibināšanu", pamatojoties uz viņa izvirzīto programmu (īpaši uz 14 punktiem). Tad sekoja ļoti nozīmīgais teikums: "Lai izvairītos no tālākas asinsizliešanas, vācu valdība lūdz nodrošināt tūlītēju pamiera noslēgšanu uz sauszemes, uz ūdens un gaisā".

*Psiholoģiskā iedarbība.* Šī atklātā sakāves atzišana kā vāles trieciens trāpīja psiholoģiski pilnīgi nesagatavoto vācu sabiedrību, jo vācu tautas lielākā daļa līdz pat pēdējam brīdim ticēja oficiālās propagandas sistemātiski veidotajam un izplatītajam nepamatoti optimistiskajam militārās situācijas novērtējumam. Pēc tam, kad vācu pamiera piedāvājums pēkšņi un tik dramatiskā veidā atklāja līdzšinējā stāvokļa novērtējuma iluzoro raksturu, no kara nogurušajām iedzīvotāju masām Vācijā bija vairs tikai viens mērķis: kara izbeigšana - cik ātri vien iespējams un par jebkuru cenu. Oktobrī lavīnveidīgi pieauga "miera kustība", kas strauji radikalizējās un pakļāva valdību un partijas stīpram spiedienam. Līdz šim mazskaitliskās un organizatoriski nenostiprinātās revolucionārās grupas, kuru darbību ārkārtīgi ierobežoja režīma policejiskie pasākumi, paplašinājās un aktivizējās. Masu noskaņojums gan primāri nevērsās pret monarhistisko valsts formu, bet plašās tautas masās, pilsonībā, kā arī strādniecībā pieauga bailes, ka uz līdz šim ievadīto konstitūcijas labojumu bāzes varētu izrādīties neiespējami ātri panākt kara darbības izbeigšanu. Lai sasniegtu šo mērķi, daudzi bija gatavi prasīt tālejošus valstiskus pārveidojumus, pat ķeizara atkāpšanos.

*Prasība atkāpties ķeizaram Vilhelmam II.* Šis miera kustības radikalizācijas izejas punktu veidoja Vilsona atbildes notas uz vācu miera piedāvājumu. Vispirms

jau trešā nota, kas datēta ar 23.oktobri, saturēja satraucošas pasāžas, kuras vācu sabiedrībā izsauca dziļu nomāktību, bet tajā pašā laikā arī pieaugošu apņēmību izpildīt Vilsona nosacījumus, lai varētu noslēgt mieru. Amerikāņu prezidents nepārprotami draudēja: ja ASV vajadzētu vest sarunas ar militāriem pavēlniekiem un monarhistiskiem autokrātiem, "tad Vācija nevar izvirzīt nekādus miera nosacījumus, bet tai ir jādodas". Neskatoties uz to, kā šis formulējums patiesībā bija domāts, Vācijas sabiedrībā tas izsauca priekšstatu: "Ja ķeizars atkāpsies, mēs iegūsim labu pamieru". Prasība par ķeizara Vilhelma II atkāpšanos tika izvirzīta arvien biežāk un, neskatoties uz cenzūru, par to atklāti diskutēja presē.

*"Oktobra reforma"*. Paralēli notu apmaiņai ar Vilsonu, kurai bija piesaistīta sabiedrības uzmanība, jaunā Vācijas valdība kopā ar reihstāga vairākuma partijām sagatavoja konstitūcijas reformu. Šādi ievadīto parlamentarizācijas procesa potenciālo nozīmīgumu lielākā iedzīvotāju daļa toreiz gan visai maz apzinājās. Vainīgas par to bija jaunā Vācijas vadība un vadošās partijas. Reihstāgs, kam, ievērojot kritisko ārējo un iekšējo situāciju, tieši šajās nedēļās vajadzēja būt par parlamentarizācijas centienu atbalstīšanas galveno forumu un konstitūcijas reformu motoru, oktobrī pārāk reti sanāca kopā. 5.oktobrī tas pieņēma valdības deklarāciju un, atbilstoši vairākuma partiju gribai, pārcēla nākošo sēdi uz 22.oktobri. Šajā laikā sabiedriskās domas aktuālākā tēma bija nevis konstitūcijas reforma, bet gan kara izbeigšanas nosacījumi un sakarā ar to - ķeizara atkāpšanās.

28.oktobrī stājās spēkā abi likumi "par valsts konstitūcijas grozījumiem". Kaut gan modificēti tika vienīgi nedaudzi 1871.gadā pieņemtās Bismarka valsts konstitūcijas paragrāfi, tomēr šo izmaiņu rezultātā Vācija tagad arī saskaņā ar konstitūciju bija parlamentāra monarhija. Centrālā nozīme te bija šādiem noteikumiem: no šā brīža reihskancleram bija nepieciešama reihstāga uzticība, un viņš, tāpat kā viņa vietnieks, bija atbildīgs bundesrātam un reihstāgam par savu amata pienākumu izpildi. Turklāt reihstāga locekļi tagad varēja kļūt par ministriem, nenoliekot savu mandātu.

*Pavēles nepildīšana jūras kara flotē.* Oktobra reformas dzīvotspējīgums un izredzes uz panākumiem vēstures literatūrā tiek novērtētas visai dažādi. Tomēr gandrīz neapstrīdams ir tas, ka, neskatoties uz spēkā esošās konstitūcijas maiņu, tronis un militāristi oktobrī nebija gatavi pakļauties Vācijas civilajai vadībai un ļaut tai sevi kontrolēt. Tas skaidri parādījās vairākos gadījumos. Īpaši izcēlās divas akcijas: bez Vācijas valdības ziņas jūras kara spēku vadības (Seekriegsleitung) organizētais flotes trieciens Ziemeļjūrā, kā arī ķeizara ceļojums pretēji Vācijas vadības gribai uz galveno militāro mītni Spā. Ar to Vilhelms II izvairījās no civilās varas ietekmes. Šī ķeizara "bēgšana" uz Spā notika laikā, kad dramatiski saasinājās krīzes situācija. Arvien skaļāk izskanēja aicinājums ķeizaram atkāpties, un 28.oktobrī jūras kara flote, kas atradās reidā pie Vilhelmshāfenes, pirmo reizi nepakļāvās pavēlei. Matroži baidījās par to, ka jūras kara spēku vadība ar flotes uzbrukuma palīdzību grib izvairīties no Vācijas valdības realizētā politiskā kursa un sarīkot angļiem Ziemeļjūrā "izmisuma kauju", kas no militāri stratēģiskā viedokļa bija vismaz apšaubāma, bet matrožu acīs - tikpat bezatbildīgs kā neļēdzīgs pasākums. Turpretī jūras kara flotes vadība, kas jutās saistīta ar tradicionālo goda kodeksu, negribēja atzīt kapitulāciju bez cīņas, kā arī bez riska pēdējo reizi raidīt kaujā jūras floti. Tā lika apcietināt tūkstoši sacēlušos matrožus Vilhelmshāfenē

un nosūtīja piecus līnijkuģus uz Ķīli, kur pēc tam tāpat tika izdarīti aresti. Rūpes par apcietināto biedru likteni Ķīlē mobilizēja zaldātus un matrožus. Masveidīgi apmeklētajās demonstrācijās viņi prasīja apcietināto atbrīvošanu. Notika arī apšaudišanās, tika izveidotas zaldātu padomes un atbruņoti virsnieki. Militārā vadība vairs nebija stāvokļa noteicēja un izteica gatavību piekāpties nemiernieku prasībām. 4.novembra vakarā Ķīle atradās sacēlušos matrožu un zaldātu rokās.

*Sacelšanās kustības izvēršanās plašumā.* Nākošās dienas atklāja grandiozās "valsts varas gribas paralīzes" īstos apmērus. Vecā režīma militārais un policejiskais aparāts visur tikpat kā bez cīņas kapitulēja sacelšanās kustības priekšā, kas no Ķīles izplatījās kā stepes ugunsgrēks. Lai kur arī nenokļūtu no Ķīles izklistošie matroži, viņiem pievienojās garnizonu zaldāti, fabriku strādnieki. Tika improvizētas strādnieku un zaldātu padomes. Vietējie strādnieku partiju un arodbiedrību funkcionāri pārņēma lietu savās rokās, negaidot savu vadošo orgānu norādījumus. 6.novembrī tā tas notika Hamburgā, Brēmenē, Vilhelmshāfenē, Libekā, 7.novembrī - Hanoverā, 8.novembrī - Ķelnē, Braunšveigā, Diseldorfā, Leipcigā un Frankfurtē. Runa turklāt nebija par revolucionāro pulciņu centralizēti izplānotu un realizētu apvērsuma akciju, bet gan par karā nogurušo masu spontānu kustību, kuras mērķis bija nekavējoties panākt kara izbeigšanu. No dziļākajām šīs kustības dzīlēm izlauzās arī plašo iedzīvotāju slāņu līdz šim drīzāk apslēpti eksistējoša griba pārveidot sociālo un politisko iekārtu, kurai turpmākajos mēnešos vajadzēja kļūt skaidrākai un dinamiskākai.

*1918. gada 9. novembris Berlīnē. Eberta mērķi. Šeidemana "proklamētā republika".* 9.novembrī revolucionārais vilnis sasniedza Vācijas galvaspilsētu. Šajā dienā Berlīnē krustojās vairākas akcijas. Reihskanclers Bādenes princis Maksis bija pārliecināts, ka monarhiju varēs saglabāt tikai tādā gadījumā, ja Vilhelms II un kroņprincis nekavējoties atkāpsies. Tāpēc viņš jau no paša rīta drudzaini pūlējās saņemt pilnvarojumu šādam paziņojumam no ķeizara, kurš uzturējās galvenajā militārajā mītnē Spā. Ap pusdienas laiku, kad milzīgi demonstrantu pūļi vēlās pa galvaspilsētas ielām un zaldāti kazarmās pievienojās kustībai, princis Maksis publicēja ziņu par ķeizara atkāpšanos, kaut gan viņš vēl nebija pilnvarots to darīt. Vienlaicīgi viņš nodeva reihskanclera amatu vairākuma sociāldemokrātijas vadītājam Frīdriham Ebertam. Kopā ar citiem sociāldemokrātijas līderiem viņš bija ieradies valsts kancelejā un pieprasījis, lai valsts vara tagad pārietu to vīru rokās, kuri "baudot pilnu tautas uzticību". Eberts izteica gatavību pārņemt reihskanclera amatu un apgalvoja, ka viņš valdību vadīs saskaņā ar Vācijas konstitūciju. Vairākuma sociāldemokrātu deputācija piekrita arī Nacionālās (Satversmes) sapulces vēlēšanu izsludināšanai. Eberta mērķis šajās stundās bija atvaīrīt revolucionāro kustību, izveidojot jaunu valdību uz oktobra konstitūcijas bāzes. Viņam šķita iespējama ap neatkarīgo sociāldemokrātiju (VNSDP) paplašināta koalīcija no līdzšinējām vairākuma partijām (VSDP, Centrs un Progresīvā partija), pārejas laika kabinets ar diktatoriskām pilnvarām līdz tūlītēji ievēlamas Nacionālās sapulces sanāksmei, kurai vajadzētu noteikt valsts formu. Tāpēc Eberts bija sašutis, kad viņš uzzināja, ka viņa partijas draugs Šeidemans no kāda reihstāga ēkas loga ir proklamējis republiku. Eberts ar dažiem līdzstrādniekiem iekārtojās valsts kancelejā, bet viņa kā kanclera darbība ilga tikai dažas stundas.

*Berlīnes strādnieku un zaldātu padomes.* Revolucionārās grupas Berlīnē 9. novembrī nenīka bezdarbībā. "Revolucionārajiem vecākajiem", kuriem Berlīnes strādniecības vidū bija liels atbalsts un kuri piederēja pie VNSDP kreisā spārna, izdevās kādā zaldātu sapulcē pieņemt lēmumu, ka nākošajā priekšpusdienā Berlīnes uzņēmumos un garnizonos tiks ievēlētas zaldātu un strādnieku padomes, kuru pārstāvji vēl tajā pašā dienā sapulcēsies, lai izveidotu provizorisku valdību. Līdz ar to zaldātu padomes Berlīnē, kurām kopš 9. novembra piederēja patiesā vara Berlīnē, pie-teica savas pretenzijas uz padomju noteicošo līdzdalību valdības izveidošanā.

*Tautas pilnvaroto padomes izveidošana.* Atbilstoši šai situācijai Eberts un viņa draugi nolēma atteikties no sociālistiski pilsoniska koalīcijas kabineta izveidošanas plāna un meklēt tiešu saprašanos ar VNSDP vadību, lai vēl pirms padomju delegātu sapulces visus nostādītu notikuša fakta priekšā. Šo mērķu interesēs viņi akceptēja visai tālejošos VNSDP vadības noteikumus. Tā 10. novembra agrā pēcpusdienā tika panākta vienošanās starp VSDP un VNSDP vadību par jaunās valdības izveidošanu uz paritātes pamatiem ("Tautas pilnvaroto padome": Eberts, Šeidemans, Landsbergs - VSDP; Hāze, Ditmans, Barts - VNSDP).

*Padomju sapulce Berlīnē 1918. gada 10. novembrī.* "Tautas pilnvaroto padome". "Izpildu padome". Sapulce, kurā piedalījās 3000 ievēlētie Berlīnes strādnieku un zaldātu delegāti, ar vētraiņiem aplausiem uzņēma paziņojumu par panākto vienošanos starp VSDP un VNSDP: avīzē "Vorwärts" 10. novembrī izteiktā prasība "Nost ar brāļu karu!" izteiksmīgi raksturoja toreizējo noskaņojumu. Sapulce "apstiprināja" Tautas pilnvaroto padomi par provizorisku Vācijas valdību, bet atbilstoši kreiso radikāļu nodomiem vienlaicīgi ievēlēja darbības komiteju - "Izpildu padomi" (Vollzugsrat). Tikai pēc vētraiņiem strīdiem vairākuma sociāldemokrātiem un zaldātu pārstāvjiem izdevās panākt šajā komitejā paritāru pārstāvību, pret ko iebilda revolucionārie vecākie un viņu piekritēji. Pamatojoties uz šo vienlīdzīgo sadalījumu, kā arī kreisās frakcijas organizatoriskās nespējas un taktiskās neizveicības dēļ Izpildu padomē, tā nevarēja uzņemties revolucionāro spēku vadītās "otrās valdības" ("Gegenregierung") funkciju iepretim Tautas pilnvaroto padomei, lai gan tas sākotnēji ietilpa kreiso radikāļu plānos. Vācijā arī "pārejas laikā", kad nedarbojās konstitūcija, nebija "divvaldība" kā Krievijā. Jau novembra beigās Tautas pilnvaroto padome viennozīmīgi sev par labu izšķīra cīņu par varu ar Izpildu padomi. Vispirms jau tautas pilnvarotajiem - vairākuma sociāldemokrātiem bija spēcīgs atbalsts "speciālo ministru vidū" (valsts dienestu vadītāji), kuri gandrīz visi piederēja pie pilsoniskajām partijām vai bija ar tām saistīti (Zolfs, Preiss, Šifers, Krauze, Kēts).

*Revolucionārās valdības pavalstīs.* Tāpat kā visā Vācijas valstī, arī atsevišķās vācu pavalstīs novembrī beidza pastāvēt monarhijas. Apvērsuma dienās pavalstīs izveidotās revolucionārās valdības daļēji bija paritāri sastādītas no VSDP un VNSDP pārstāvjiem (Prūsija, Saksija) vai arī tajās dominēja vairākuma sociāldemokrātija (Virtemberga, Hesene) vai VNSDP (Braunšveiga, Hamburga, Brēmene, dažas mazās Tīringas pavalstīs). Dažu pavalstu kabinetu sastāvā bija arī pilsoniskie ministri (Bādene, Meklenburga-Šverīna). Bavārijā pie varas atradās revolucionāra valdība, kurā ietilpa VSDP un VNSDP politiķi. Neatkarīgais sociāldemokrāts Kurts Eizners, kurš izšķirošajās dienās pārņēma iniciatīvu, jau 7. novembrī Mīnhenē panāca Vitelsbaheru dinastijas gāšanu un proklamēja republiku.

*Pamiera noslēgšana 1918. gada 11. novembrī.* Monarhiju gāšana un revolucionāro valdību iecelšana Vācijā un atsevišķajās pavalstīs laika ziņā sakrita ar kara beigām. Pēc tam, kad 6.novembrī Berlinē saņemtā amerikāņu valdības nota iededza zaļo gaismu sarunām par pamieru, vācu delegācija vēl tajā pašā dienā aizbrauca uz rietumiem. Ar armijas virspavēlniecības piekrišanu tās priekšgalā atradās Centra partijas politiķis Matias Erbergers. Neapšaubāmi būtu bijis labāk, ja delegāciju vadītu ģenerālštāba pārstāvis, kas arī uz ārpusi skaidri pierādītu, kurš ir īstais atbildīgais par Vācijas kapitulāciju. Noteikumi, kurus vācu delegācijai izvirzīja ģenerālis Fošs, bija izteikti stingri: evakuēšanās no visiem okupētajiem apgabaliem rietumos un no visa Reinas kreisā krasta, kā arī no trim placdarmiem pie Ķelnes, Maincas un Koblenčas; kara materiālu lielas daļas, zemūdeņu un virsūdens kara kuģu, kā arī lokomotīvu, dzelzceļa vagonu un kravas mašīnu nodošana; visu sabiedroto karagūstekņu izdošana bez tiesībām uz līdzīgu prasību; Brestļitovskas un Bukarestes miera līgumu anulēšana; evakuēšanās no vācu karaspēka okupētajiem austrumu apgabaliem (tomēr tikai pēc sabiedroto pieprasījuma); blokādes uzturēšana spēkā. Pēc ziņu ievākšanas armijas virspavēlniecība paziņoja, ka vajagot mēģināt izkaulēt atvieglinājumus, bet, ja tas neizdodas, "tad tomēr būtu jānoslēdz" pamiers. Viss, ko izdevās panākt vācu delegācijai, bija nelielas izmaiņas vācu karaspēku daļu reevakuācijas termiņos. 11.novembrī tika parakstīta vienošanās par pamieru. Dažas stundas vēlāk pēc četrus gadus asiņainas cīņas aplūka ieroči visās frontēs.

*Iekšpolitiskie strīdi.* Pēc tam, kad karš ar to faktiski bija beidzies, visa enerģija koncentrējās uz iekšpolitiskajiem strīdiem. Kādi bija revolucionāro kustību veidojošo grupu un partiju, kā arī revolucionārās valdības vadošo personu mērķi un politiskās stratēģijas koncepti, un kā pilsonība reaģēja uz valsts apvērsumu? Nevienam no politiskajiem grupējumiem nebija patentrecepte, ilgstošam laikam izstrādāta, situācijai adekvāta stratēģija kopš oktobra beigām izcēlušās valdības un sabiedrības akūtās krīzes pārvarēšanai. Visus pilnībā bija pārsteigusi notikumu attīstība. Ar negaidīto un spējo varas sabrukumu valstī bija izveidojusies situācija, kurai neviens nebija sagatavots: ne labēji politiskie spēki, kuri apjukuši un pirmajās dienās kā paralizēti pieņēma monarhijas bojā eju bez jebkādas pretošanās; ne pilsoniskās partijas, kas vispirms bija norūpējušās par draudošo radikālo apvērsumu sabiedriskajā iekārtā; ne sociāldemokrātija, kas ar oktobra reformas palīdzību bija sasniegusi savus vissvarīgākos mērķus un 9.novembrī tikai ar nepatiku pārgāja Rubikonu; ne arī kreisie radikāļi, kuri gribēja revolucionāros pārveidojumus un tos gatavoja, un kuri tāpēc visdrīzāk varēja pieņemt skaidru revolūcijas stratēģiju. Taču pat kreisie radikāļi līdz oktobra nogalei nebija rēķinājušies ar tik pēkšņu ķiezariskās Vācijas sabrukumu.

*Spartaka savienība.* Sāksim ar galēji kreisajiem, ar Spartaka grupu (līdz 1918.gada decembra beigām tā organizatoriski bija saistīta ar VNSDP). Tas, ko vēlējās Kārlis Libknehts, Roza Luksemburga un viņu piekritēji, bija skaidrs: ar Padomju Krieviju saistītas padomju Vācijas izveidošanu. Tāpēc viņus neapmierināja līdz 10.novembrim sasniegtais. Viņu parole skanēja: "Turpināsim tālāk revolūciju!" Šajā sakarā Spartaka savienība prasīja Tautas pilnvaroto padomes atlaišanu, tūlītēju politisko varu strādnieku un zaldātu padomēm, atteikšanos no Nacionālās sapulces sasaukšanas, policijas, visu virsnieku, kā arī "neproletārisko

zaldātu” atbrūnošanu, strādnieku milicijas izveidošanu, zemes atsavināšanu visiem lauksaimniecības lielajiem un vidējiem uzņēmumiem, visu raktuvju, metalurģisko rūpnīcu, rūpniecības un tirdzniecības lielo uzņēmumu ekspropriāciju.

Libknehta un Luksemburgas piekritējiem, protams, netrūka revolucionāra apņēmība. Taču viņu nebija daudz, augstākais daži tūkstoši revolūcijas sākumā. Viņi - paroles “Visu varu padomēm!” dedzīgākie aizstāvji - nebija ieguvuši vietas strādnieku padomēs. Tieši tāpēc viņi izgāja uz ielām un savā revolucionārajā nepacietībā izvērsa neierobežotu aģitāciju sapulcēs, lai šādā veidā mēģinātu radīt tāda spēka iespaidu, kāda viņiem īstenībā nemaz nebija. “Revolucionārā vingrošana” - tā zobojās revolucionārie vecākie Berlinē, kuri atzina Spartaka savienības programmu, bet noraidīja spartakiešu taktiku. Tā nebija panākumiem bagāta ne novembra, ne decembra dienās, bet nepalika arī bez sekām. Plašām sabiedrības masām likās apdraudēta Nacionālās sapulces sasaukšana, kas bija visu pilsonisko aprindu, sociāldemokrātijas un lielāko strādnieku un zaldātu padomju kopīgais mērķis. Daudzi jau saskatīja boļševistiskās anarhijas tuvošanos.

Kreiso draudi izsauca noteiktu aizsargāšanās reakciju ne tikai pilsoņos, bet arī sociāldemokrātijas piekritējos, arī strādnieku un zaldātu padomju lielākajā daļā. Vispirms tomēr: draudi no kreisās puses nostiprināja tautas pilnvarotajos - sociāldemokrātos pārliecību, ka tikai sadarbībā ar virsnieku korpusu un veco birokrātiju varētu tikt uzturēta kārtība un atrisinātas aktuālās problēmas. Tā jau novembrī izveidojās liktenīgais velna aplis (Teufelskreis): galēji kreiso aktivitātes spieda tautas pilnvarotos - sociāldemokrātus novirzīt pa labi, bet tieši šī spēcīgā balstīšanās uz vecajām varas struktūrām arvien vairāk kļuva par piedauzības akmeni arī daudziem vairākuma sociāldemokrātijas piekritējiem, kuri tiecās nomainīt “autoritāro valsti”.

*Neatkarīgā sociāldemokrātija (VNSDP).* Neatkarīgā sociāldemokrātiskā partija, kas tika dibināta 1917.gadā un kurā apvienojās vairākuma sociāldemokrātijas kara politikas pretinieki, revolūcijas periodā bija iekšēji sašķelta. Partijas funkcionāru un biedru vidū bija ļoti dažādi viedokļi par revolucionārās politikas pamatjautājumiem un valsts un sabiedrības reorganizēšanu. Partija tā arī neatrada vienotu stratēģiju, un kopš decembra partijas kreisais un labējais spārns tik lielā mērā viens otru bloķēja, ka VNSDP savā darboties spējā tika jūtami ierobežota, pat neskatoties uz to, ka tās biedru skaits strauji palielinājās (1918.gada oktobrī tieši 100 000 biedru, 1919.gada janvārī pāri par 300 000 biedru; vairākuma sociāldemokrātijai 1919.gada martā bija tieši 1 miljons biedru). Kreisais spārns simpātizēja Luksemburgas un Libknehta radikāli socialistiskajai programmai. Tas bija pret Nacionālās sapulces sasaukšanu un iestājās par padomju sistēmu, bet noraidīja Spartaka savienības taktiku, kas paredzēja ielu demonstrāciju organizēšanu un neierobežotas aģitācijas izvērsšanu sapulcēs, lai nekontrolējamā veidā kāpinātu emocijas amorfās, daļēji politiski labilajās masās. Šis spārns orientējās uz radikālās strādniecības disciplinētu darbību uzņēmumos. No sākuma VNSDP labējais spārns vēl varēja noteikt partijas kursu. Labējā spārna pārstāvji bija Tautas pilnvaroto padomē un daudzās strādnieku padomēs. Viņi bija par Nacionālās sapulces sasaukšanu. Šajā jautājumā viņu un vairākuma sociāldemokrātu uzskati sakrita. Tomēr viņi nevēlējās par agru sarīkot vēlēšanas, jo pārejas laikā varēja tikt izveidoti pamati sociālai demokrātijai. Šie viņu priekšstati atšķīrās no tautas pilnvaroto - vairākuma sociāldemokrātu nodomiem. VNSDP labējā spārna koncepci-

jas realizēšanas iespējas tomēr bija reālas tikai tādā gadījumā - un tā bija izšķirošā mēreno neatkarīgo priekšrocība - ja vairākuma sociāldemokrātijas vadība būtu gatava ieturēt tādu pašu politisko kursu. Taču tieši tā tas nebija, un to varēja arvien skaidrāk manīt kopš novembra vidus.

*Vairākuma sociāldemokrātija.* Vairākuma sociāldemokrātijas vadoņi oktobra reformā saskatīja savu mērķu piepildījumu. Viņu acīs novembra apvērsums bija tikpat nevajadzīgs, cik kaitīgs, jo apgrūtināja visu sarežģīto problēmu risinājumu, kuras bija radušās sakarā ar kara beigām un sakāvi: armijas reevakuāciju īsos termiņos, kurus noteica pamiera noteikumi; pārtikas līdzekļu apgādes nodrošināšanu, saimnieciskās dzīves pārkārtošanu miera laika vajadzībām; no kara lauka un garnizoniem mājās atgriezušos karavīru iesaistīšanu darba procesā, valsts vienotības saglabāšanu, pamiera realizēšanu un sagatavošanos miera sarunām. Visus šos uzdevumus šajās satraucošajās novembra dienās vajadzēja sākt risināt vienlaicīgi, un pēc vairākuma sociāldemokrātijas vadības domām to varēja izdarīt tikai tad, ja darbojas pārvaldes aparāts, ja kaut kādā veidā tiek aizkavēti sabiedriskās kārtības un saimnieciskās dzīves traucējumi, ja saglabājas nemainīga disciplīna kā reevakuācijā atrodošajās armijas daļās, tā arī garnizonos. Tāpēc sociāldemokrātijas vadoņi bija vitāli ieinteresēti ķeizariskās Vācijas vadošās elites, birokrātijas, vispirms jau augstākās birokrātijas, uzņēmēju un virsnieku korpusa lojālā atbalstā. Pamatojoties uz savu izpratni par vienlīdzību, sociāldemokrātijas vadoņi uzskatīja par nelietderīgu tūlīt iesākt (kā to prasīja VNSDP) radikālas struktūras reformas vai, mazākais, veikt profilaktiskus pasākumus sabiedriskajās un saimnieciskajās struktūrās, kuri būtu bijuši piemēroti, lai nostiprinātu sociālo pamatu vēlamajai parlamentārajai demokrātijai. Līdz Nacionālās sapulces vēlēšanām valsts lietas viņi kārtoja, apzinoties, ka ir leģitīmēti tikai nepieciešamības noteiktai pagaidu pārvaldei. Visus būtiskos lēmumus par jauno politisko un sabiedrisko kārtību vajadzēja atstāt Nacionālajai sapulcei.

*Pilsoniskie grupējumi.* Pirmajās nedēļās pēc valsts apvērsuma izšķirošā politiskā iniciatīva piederēja kreisā novirziena partijām un grupējumiem, bet pilsonībai un tās politiskajām organizācijām novembra un decembra dienās bija ierādīta pārsvarā pasīva loma. Zaudējums karā un revolucionārie notikumi, neziņa par nākotni un bailes no elementāras sabiedriskās iekārtas pārveidošanas sākotnēji atstāja paralizējošu iespaidu uz pilsoņu lielāko daļu. Valsts apvērsuma rezultātā izveidojusies konjunktūra pavēlnieciski prasīja organizatorisku pārkārtošanos un jaunu politisku orientāciju, un turklāt tikai nākotnei vajadzēja pierādīt, kas bija patiesu pārmaiņu konsekvence un kas tikai piekāpšanās tā laika valdošajam noskaņojumam.

*Vācu nacionālā tautas partija (VNTP).* No labējiem politiskiem spēkiem izveidojās jauna partija - Vācu nacionālā tautas partija. Tās kodolu veidoja līdzšinējās konservatīvās partijas (Vācu konservatīvā partija un Valsts partija), kurām pieslējās vecā un jaunā vidusslāņa antisemitiski noskaņotie pārstāvji, ar baznīcu saistītās evaņģeliskās strādniecības daļa un vecās Nacionāli liberālās partijas rūpnieku spārns. Vācu nacionālā tautas partija atzina sevi par monarhistiskās valsts formas piekritēju, tai imponēja ķeizariskās Vācijas sabiedriskās iekārtas pamati un vērtības. Tā uzskatīja sevi par nacionālistisku un antiparlamentāru partiju, bet līdzās tam izcēlās arī ar ievērojamu interesi par rūpniecību un lauksaimniecību.

*Centra partija.* Katoliskā Centra partija ātri piedzīvoja neveiksmi, mēģinot konstituēties kā "Kristīgā tautas partija", kas stāvētu pāri konfesijām. Tā palika kā noteicošais politiskais spēks Vācijas katoļu vēlētāju vidū, saglabājot lielu sociālo diapazonu - no dziļciltīgajiem zemes lielpašniekiem līdz kristīgo arodbiedrību darbiniekiem. Ja arī Centra partijas vadība saistīja dažas politiska rakstura cerības ar protestantiskās Hoencollernu dinastijas gāšanu, tad plašās partijas masās nevarēja būt ne runa par republikas kā valsts formas atzišanu, īpaši Bavārijas zemes organizācijā, kura 1918.gada beigās konstituējās kā patstāvīga partija (Bavārijas Tautas partija - BTP).

*Vācu demokrātiskā partija (VDP). Vācu tautas partija (VTP).* Liberāļu sapulcēšana vienā partijā cieta neveiksmi. No sākuma gan jaundibinātā Vācu demokrātiskā partija uzrādīja plašāku politisko spektru nekā tās faktiskā priekšgājēja - Progresīvā tautas partija. Tomēr daļa nacionālo liberāļu nepievienojās Vācu demokrātiskajai partijai. Daži nacionālliberālie politiķi tika arī apzināti atturēti no iestāšanās jaunajā partijā, jo viņus uzskatīja par politiski diskreditētām personām aneksionistiskās nostājas dēļ kara gados. Kamēr šis kādreizējās Nacionāli liberālās partijas grupas pēdējā nacionālo liberāļu reihstāga frakcijas priekšsēdētāja Gustava Štrēzema vadībā 1918.gada decembrī nodibināja Vācu tautas partiju, nekatoliskā pilsonība revolūcijas laikā saistīja cerības ar Vācu demokrātisko partiju, uzskatot, ka šai partijai, piemērojoties jaunajai parlamentārās demokrātijas pārvaldes formai un piesardzīgi izrādot gatavību sociālām pārmaiņām, izdosies arī jaunajā valsts iekārtā nodrošināt pilsoniskiem spēkiem izšķirošo ietekmi un sasniegt politisko stabilitāti.

Pēc šiem norādījumiem par politisko spēku spektru pēc 1918.gada 9.novembra ir jāpievērš uzmanība svarīgākajiem iekšpolitiskās cīņas lēmumiem un pieturas punktiem pirmajos mēnešos pēc valsts apvērsuma.

*Eberta - Grēnera vienošanās.* Jau 10.novembrī Eberts vienojās ar ģenerāli Grēneru, kurš 26.oktobrī bija stājies galvenā armijas apgādes daļas vadītāja (Generalquartiermeister) amatā Ludendorfa vietā un kurš revolūcijas mēnešos bija dominējošā personība armijas virspavēlniecībā. Gan Eberts, gan Grēners izteica vēlēšanos, izvairoties no dziļiem valsts satricinājumiem, panākt mieru un, strikti noraidot attīstību pa kreisi, sasaukt Nacionālo sapulci un iespējami ātri atjaunot "likumīgus apstākļus". Tāpēc Grēners armijas virspavēlniecības vārdā apliecināja lojalitāti jaunajai valdībai. Kā pretpakalpojumu viņš gaidīja Tautas pilnvaroto padomes atbalstu militārās vadības pūlēm uzturēt disciplīnu armijas daļās, kas nozīmēja galvenokārt virsnieku varas (Kommandogewalt) uzturēšanu spēkā. Eberts to akceptēja, jo 10.novembra nepārskatāmajā situācijā bija grūti rīkoties citādi. Šī vienošanās (kuru netaisnīgi augstā stilā apzīmēja par "Eberta - Grēnera savienību") tomēr strikti nenoteica ilgstošu Eberta un Tautas pilnvaroto padomes atkarību no armijas virspavēlniecības. Svarīgākie lēmumi par militāri politisko kursu tika pieņemti tikai nākošajās nedēļās.

*Vienošanās par "Centrālo darba apvienību" 1918. gada 15. novembrī. ("Zentralarbeitsgemeinschafts" - Abkommen).* Vairākuma sociāldemokrātijas vadības ieplānotajai iekšējās situācijas stabilizēšanai vismaz tikpat svarīga bija vienošanās

par "Centrālo darba apvienību" noslēgšana starp uzņēmēju savienībām un arodbiedrībām 15.novembrī. Abas puses bija sarunas ievadījušas jau pirms valsts apvērsuma. Situācijā, kad draudēja satricinājumi, uzņēmēju nometne nepaļāvās vienīgi tikai uz valsts orgānu aizsardzību un brīvas uzņēmējdarbības nodrošināšanai uzskatīja par nepieciešamu tiešu saprašanos ar arodbiedrībām. Sarunu vadītāji no arodbiedrību savienību puses lika uz kapitāla un darba sadarbības kārts. Šādi viņi cerēja atrisināt ilgi lolotos reformu mērķus. Likās, ka 1918.gada 15.novembra vienošanās piepildīs šīs vēlmes: uzņēmēji atzina arodbiedrības par "strādniecības ieceltu pārstāvniecību" un kā partneri kolektīvo tarifa līgumu slēgšanā. Viņi atstāja likteņa varā saimnieciski miermīlīgās un no darba devējiem atkarīgās "rūpniecības apvienības" (die wirtschaftsfriedlichen un arbeitgeberhörigen "Werkvereine"), atzina astoņu stundu darba dienu (paredzot pilnīgi kompensēt algu) un piekrita strādnieku komiteju izveidošanai visos uzņēmumos, kuros bija ne mazāk kā 50 nodarbināto. Ar šo daļējo piekāpšanos uzņēmēji nopirka arodbiedrību vadības ilgstošu bezdarbību, jā, pat daļēji tās atbalstu strīdos par ekonomiskās iekārtas principu veidošanu. Izvirzot ideju par sociālo sadarbību, viņi vienlaicīgi piedāvāja modeli, kā var arī bez socializācijas mazliet panākt preti strādniecības interesēm un prasībām. "Sociālā politika, atsakoties no socializācijas" - tāda bija uzņēmēju stratēģija revolūcijas laikā. Vienošanos par "Centrālo darba apvienību" ar pilnām tiesībām ir iespējams apzīmēt kā "arodbiedrības un lielrūpniecības abpusējās nodrošināšanās līgumu uz savstarpīguma pamatiem", "kas pretstatā padomju kustībai, valsts birokrātijai un revolucionārajai valdībai proklamēja it kā sindikālistisku ekonomikas primātu" (Heinrihs A.Vinklers - Winkler). Vēl pirms partiju valsts konstituēšanās un republikas varas nesēju (Machtträger) pilnīgas noorganizēšanās, tautsaimniecībai, īpaši lielrūpniecībai, šādā veidā izdevās ne vien nodrošināt savas ietekmes sfēras, bet daļēji tās pat paplašināt. Tas bija panākums, kura nozīme ir vēl lielāka, ņemot vērā to, ka arodbiedrībās caur jaunu biedru masveida pieplūdumu pirmajā laikā pēc novembra apvērsuma strauji pieauga cīņas spēks (tā, piemēram, biedru skaits "Brīvajās arodbiedrībās", kas bija saistītas ar strādnieku partijām, no tieši 2,8 miljoniem 1918.gada beigās palielinājās līdz 7,3 miljoniem 1919.gada beigās).

*Cīņa par Nacionālās sapulces sasaukšanu.* Kopš 9.novembra vairākuma sociāldemokrātijas vadoņu vissvarīgākais mērķis bija steidzīga Nacionālās sapulces sasaukšana. Viņu skatījumā vienīgi šai sapulcei bija jārezervē tiesības pieņemt lēmumus par turpmāko valsts un sabiedrības veidošanu. Neskatoties uz visu kreiso radikāļu ļoti skaļo aģitāciju pret Nacionālās sapulces vēlēšanām un par paroli "Visu varu padomēm!", novembrī padomju diktatūra nebija dienas kārtībā. Par to katram vajadzēja būt skaidrībā, ja vien viņš savu uzmanību nebija koncentrējis tikai uz dažām sapulcēm Vācijas galvaspilsētā. Par Nacionālās sapulces sasaukšanu iestājās visi politiski nozīmīgie spēki: pilsonība tikpat vienoti kā VSDP un arodbiedrības, pat VNSDP lielākā daļa, strādnieku padomju vairākums un - kas šajās nedēļās bija īpaši svarīgi - gandrīz visas zaldātu padomes. 29.novembrī Tautas pilnvaroto padome pieņēma vēlēšanu likumu par konstitūciju izstrādājošas Nacionālās sapulces vēlēšanām. Līdzās striktai proporcionālās vēlēšanu sistēmas ieviešanai svarīgākais noteikums acīmredzot bija tas, ka sievietes, kurām ķeizarsiskajā Vācijā nebija tiesību vēlēties un tikt ievēlētām, tagad ieguva aktīvās un pasīvās vēlēšanu tiesības.

*Padomju kongress Berlīnē (1918. gada 16.-20. decembris).* Tiesības noteikt Nacionālās sapulces vēlēšanu termiņu bija I padomju kongresam, kas no 16. līdz 20. decembrim sanāca Berlīnē un kurā piedalījās visu vācu strādnieku un zaldātu padomju pārstāvji. No tieši 500 delegātiem gandrīz divas trešdaļas bija sociāldemokrāti. Spartaka savienību pārstāvēja tikai nepilns ducis delegātu, bet Lībknehts un Luksemburga vispār nebija ieguvuši mandātus. Ar milzīgu balsu vairākumu 1919. gada 19. janvāris tika noteikts kā vēlēšanu diena. Turpretī ar lielu balsu vairākumu kongress noraidīja ierosinājumu uzskatīt padomju sistēmu kā "sociālistiskās republikas konstitūcijas pamatu" un piešķirt padomēm augstāko likumdošanas un izpildu varu. Tomēr vairākuma sociāldemokrātijas pārvaldītais kongress pieņēma arī lēmumus, kuri bija viennozīmīgi pretrunā ar VSDP vadības konceptu. Šie lēmumi signalizēja par virzienu, kādā (pēc sociāldemokrātu partijā sastāvošo strādnieku un zaldātu viedokļa) valdībai būtu vēlams nemitīgi "soļot uz priekšu". Kongress pilnvaroja valdību "nekavējoties uzsākt rūpniecības, īpaši kalnrūpniecības, socializāciju" un "veikt visus pasākumus kontrrevolūcijas atbrūošanā". Par "militārisma sagrāves un aklas paklausības" novēršanas simbolu kļuva prasība likvidēt visas militārā dienesta pakāpju izšķirības zīmes un aizliegt nēsāt ieročus ārpus dienesta. Zaldātiem pašiem bija jāievēl savi vadītāji, vajadzēja tikt pasteidzinātai arī tautas sardzes (Volkswehr) izveidei pastāvīgas armijas vietā (tā saucami "Hamburgas punkti"). Šajās prasībās iezīmējās "programmas" aprises, kuru demokrātiskā masu kustība šajās nedēļās plaši atzina (einen breiten Konsens gab): vispirms jau armijas, pārvaldes un saimniecības "demokratizācija". "Turklāt arī lielrūpniecības socializācija tika uzskatīta kā pati par sevi saprotama, bet ne kā vissteidzamākā lieta, salīdzinot ar citiem pasākumiem, jo ļoti akūtas bija demobilizācijas un apgādes problēmas. Bez tam principiālā izšķiršanās par Nacionālo sapulci un parlamentāro sistēmu nenozīmēja to, ka visas tiesības pieņemt lēmumus par demokratizācijas procesu tika rezervētas Nacionālajai sapulcei. Drīzāk tika gaidītas tūlītējas un izšķirošas valdības iniciatīvas, lai nodrošinātu apvērsuma rezultātā izcīnīto spēku sarauēru un padarītu neiespējamu reakcionāro spēku atkalnostiprināšanos" (Reinhardis Rīrups - Rūrup).

*VNSDP izstāšanās no Tautas pilnvaroto padomes.* Kopš decembra beigām diendienā pasliktinājās izredzes nepārtraukti īstenot šādu reformu politiku. 28. decembrī no Tautas pilnvaroto padomes izstājās VNSDP pārstāvji. Tiešais iemesls, kāpēc tas tika darīts, bija domstarpības jautājumā par to, vai tautas pilnvarotie - VSDP pārstāvji rīkojās likumīgi un mērķtiecīgi, pavēlot armijas daļām piedalīties Ziemassvētku kaujās Berlīnē. Dziļākais VNSDP izstāšanās cēlonis no valdības bija nozīmīgās domstarpības starp vairākuma sociāldemokrātiem un neatkarīgajiem sociāldemokrātiem Tautas pilnvaroto padomē par principiālo kursu, vispirms jau militārajā politikā un jautājumā par attieksmi pret armijas virspavēlniecību. Sava loma bija arī arvien pieaugošajam VNSDP kreisā spārna spiedienam uz tautas pilnvarotajiem - neatkarīgajiem sociāldemokrātiem, prasot atstāt valdību un uzteikt koalīciju ar VSDP. Pēc Hāzes (Haase), Dītmana (Dittmann) un Barta (Barth) izstāšanās no Tautas pilnvaroto padomes un vairākuma sociāldemokrātu Noskes (Noske) un Visela (Wissel) iestāšanās Vācijā pie varas bija tīri vairākuma sociāldemokrātu valdība, kuru iedarbīgi atbalstīja pilsoniskie ministri (Fachminister) un valsts birokrātija. 1919. gada 3. janvārī arī Prūsijā VNSDP ministri izstājās no valdības.

*Vācijas Komunistiskās partijas dibināšana. "Janvāra sacelšanās" Berlīnē.* Laikā, kad mērenie spēki VNSDP (pie tiem līdzās partijas priekšsēdētājam Hāzem varētu pieskaitīt arī, piemēram, partijas teorētiķus Kautski un Hilferdingu) zaudēja ietekmi, galējie kreisie - un tikai tagad - organizējās kā patstāvīga partija: apvienojoties Spartaka savienībai un "Brēmenes radikāļiem", izveidojās Vācijas Komunistiskā partija (VKP), kura 1919.gada 1.janvārī Berlīnē noturēja savu dibināšanas kongresu. 5.janvārī Berlīnes kreisie radikāļi izraisīja tā saucamo "janvāra sacelšanos" (avižu redakciju bruņota ieņemšana, revolucionārās komitejas iecelšana un Eberta-Šeidemana valdības atstādināšanas proklamēšana). Lai apspiestu sacelšanos, kuru pat bez īpašas ieinteresētības, nožēlojami un bez skaidra stratēģiskā koncepta bija ievadījuši revolucionārie vecākie un VKP centrāle, valdībai vajadzēja izmantot karaspēka daļas. Šajā nolūkā tā forsēja jau agrāk sagatavoto brīvprātīgo korpusu izveidošanu, kurus turpmākajos mēnešos izmantoja arī citos Vācijas reģionos.

*Lībknehta un Luksemburgas nogalināšana.* Janvāra sacelšanos nosauca par revolūcijas "kauju pie Marnas". Sacelšanās asiņainā spiešana radija dziļas plaisas strādniecības vidū un veicināja politisko eskalāciju. Lībknehta un Luksemburgas nogalināšana 15.janvārī, ko izdarīja gvardes kavalērijas-strēlnieku divīzijas karavīri, izsauca sašutumu un riebumu daudzos, kuri nekādā gadījumā nesimpatizēja nogalināto politiskajiem uzskatiem. Kamēr VNSDP radikalizējās, VSDP vadība arvien atklātāk meklēja ciešas sadarbības iespējas ar virsnieku korpusu un augstāko birokrātiju un intensificēja nekad nepārtrauktos kontaktus ar pilsoniskajām partijām.

*Nacionālās sapulces vēlēšanas 1919. gada 19. janvārī.* Kaut gan radikālizācija kopš 1919.gada janvāra strauji progresēja ne tikai Berlīnē, bet arī citos Vācijas blīvi apdzīvotajos industriālajos centros, šī tendence neguva skaitliski nozīmīgu izpausmi 19.janvārī notikušās Nacionālās sapulces vēlēšanās (sk. tabulu 246. lpp.). VSDP ieguva 37,9 procentus balsu un 165 mandātus - tas bija lielākais balsu skaits, kuru sasniedza ne tikai VSDP, bet vispār jebkura cita partija visu Vāciju aptveršajās vēlēšanās Veimāras republikas laikā. Turpretī VNSDP reģistrēja tikai 7,6 procentus (22 mandātus). Vairākumu Nacionālajā sapulcē ieguva pilsoniskās partijas, kuras neierobežotas preses un sapulču brīvības apstākļos bija realizējušas ļoti ofensīvu pirmsvēlēšanu kampaņu. Par stiprāko pilsonisko partiju kļuva Centrs (19,7 procenti; 91 mandāts), tam cieši sekoja VDP (18,5 procenti un 75 mandāti). VNTP nodrošināja gan tikai 10,3 procentus balsu (44 vietas), bet līdzās tradicionāli konservatīvajiem balstiem Vācijā uz austrumiem no Elbas tā palielināja ietekmi mazpilsētiņu sīkpilsoniskajās vēlēšanu aprindās Vācijas rietumos un dienvidos. VTP, kura tikai samērā vēlu iesaistījās priekšvēlēšanu cīņā, ieguva 4,4 procentus balsu (19 mandāti). Neskatoties uz acīmredzamām nobīdēm un pārmaiņām, vācu partiju sistēma 1918./19.gada lūzuma situācijā uzrādīja ievēribas cienīgu kontinuitāti. Pēc vēlēšanām, ievērojot to rezultātus, bija ieprogrammēta oktobra koalīcijas pārtapšana par "Veimāras koalīciju", kurā ietilptu vairākuma sociāldemokrāti, Centrs un demokrāti. Tas vienlaicīgi nozīmēja, ka konstitūciju varēja izstrādāt, pamatojoties tikai uz kompromisu starp sociāldemokrātiju un pilsoniski demokrātiskajām partijām. Šādam kompromisam bija sagatavota augsne jau novembrī: 15.novembrī ievērojamais kreisi liberālais valsts tiesību zinātnieks Hugo Preiss, pilgts

vecās autoritārās valsts pretinieks, bet nekādā gadījumā sociālists, tika iecelts par Vācijas iekšlietu ministrijas (Reichsamt des Innern) valsts sekretāru, uzdodot viņam izstrādāt konstitūcijas projektu.

*“Likums par pagaidu valsts varu”*. Nacionālā sapulce tika atklāta 6.februārī Veimārā. Par šo norises vietu valdība bija izšķirusies Berlīnes janvāra sacelšanās ietekmē. Parlamenta apspriedes vajadzēja pasargāt no revolucionāri satrauktās valsts galvaspilsētas atmosfēras un no demonstrāciju satraukto Berlīnes iedzīvotāju ietekmes. Tā kā visas partijas, kurām bija labējāka politiskā orientācija nekā VNSDP, nolēma iespējami ātri pārvarēt “pārejas periodu”, Nacionālā sapulce visīsākajā laikā varēja izstrādāt jaunās valsts konstitucionāli tiesiskos pamatus. 8.februārī Nacionālajai sapulcei tika nodots “Likuma par valsts pagaidu varu” projekts (projektu bija izstrādājusi valdība kopā ar pavalstu pārstāvjiem), bet jau divas dienas vēlāk Nacionālā sapulce pieņēma šo likumu, nedz iesaistoties debatēs par principiem, nedz arī veicot precīzu pārbaudi. Ar šo tikai 10 pantus aptverošo “Likumu par pagaidu valsts varu” tika izveidoti būtiskākie republikas konstitucionālie orgāni: 1) Nacionālajai sapulcei tika uzdots bez konstitūcijas pieņemt arī “citus steidzošus valsts likumus”, tas nozīmēja - Nacionālajai sapulcei bija reihstāga, likumdevējas varas funkcijas. 2) Kā atsevišķu pavalstu pārstāvniecība funkcionēja “pavalstu komisija” (“Staatenausschuß”), kura bija konstituējusies jau 25.janvārī visu pavalstu pārstāvju konferencē un kopš šī laika atstāja ievērojamu ietekmi uz konstitūcijas apspriešanu. Ar šo “pavalstu komisiju” zināmā veidā bija noformēta vēlākā “valsts padome” (“Reichsrat”). Vācijas likumi realizējās, pamatojoties uz Nacionālās sapulces un “pavalstu komisijas” vienošanos. Bez tam pavalstis saņēma garantijas, ka tikai ar to piekrišanu var tikt mainīts pavalstu statuss. 3) “Vācijas valsts lietu kārtošana” tika uzticēta valsts prezidentam, kurš bija jāievēl Nacionālajai sapulcei un kuram bija jānosaka valsts ministrijas (Reichsministerium) sastāvs. Valsts ministriem sava amata pildīšanai vajadzēja iegūt Nacionālās sapulces uzticību. Ja arī to visu varēja deklarēt kā “pagaidu” valsts varu, tad tomēr faktiski jau pirms konstitūcijas tiešās apspriešanas bija noteikta valsts konstitucionālās uzbūves pamatstruktūra: reihstāgs, valsts prezidents, valsts ministrija un valsts padome.

*Eberta ievēlēšana par Vācijas prezidentu. “Veimāras koalīcijas” izveidošana*. Nacionālā sapulce 11.februārī ievēlēja Frīdrihu Ebertu par pirmo Vācijas prezidentu. Tajā pašā dienā viņš pilnvaroja VSDP deputātu Šeidemanu izveidot valdību un 13.februārī iecēla jauno Vācijas kabinetu - vairākuma sociāldemokrātu, demokrātu un Centra partijas koalīciju: “Veimāras koalīciju”.

*Apspriedes konstitūcijas jautājumos*. Dažas dienas vēlāk Nacionālā sapulce sāka apspriest konstitūciju. Konstitūcijas projektam, kuru iesniedza Vācijas iekšlietu ministrs Preiss, bija izmaiņām bagāta rašanās vēsture. Pēc pamatīgām diskusijām Vācijas iekšlietu ministrijā, kurās, starp citu, piedalījās arī Makss Vēbers, decembra beigās Preiss bija izstrādājis pirmo projektu. Tas paredzēja jau kā pret-svaru reihstāgam “spēcīgu valsts prezidenta” institūciju, bet vienlaicīgi arī radikālas strukturālas pārmaiņas attiecībās starp valsti un pavalstīm, proti, federālu valsti ar izteikti unitārām iezīmēm, sadalot Prūsiju un veicot plašu valsts pārdali (līdzšinējo pavalstu vietā sešpadsmit “valsts apgabali”, kuriem eventuāli vēl varētu pievienoties Austrija un Vīne). Pēc tam, kad Preiss, pildot tautas pilnvaroto rīkojumu, divos svarīgos punktos bija izmainījis savu projektu (lakoniska pamattiesī-

bu kataloga iekļaušana, konkrētā priekšlikuma par jauno valsts sadalījumu aizstāšana ar nenoteiktu klauzulu, kura tikai pieminēja jauno sadalījumu), 20.janvārī tas tika publicēts. Ievērojot projektā paredzēto valsts un pavalstu attiecību struktūras unitārās iezīmes, aktivizējās pavalstu valdības un panāca projekta tālāku modifikāciju. Konstitūcijas projekts, kas februārī tika iesniegts Nacionālajai sapulcei, līdz ar to svarīgākajos punktos atšķīrās no Vācijas iekšlietu ministrijas sākotnējā koncepta, un Preiss savas cerības saistīja tikai ar to, ka suverēnā Nacionālā sapulce kategoriski iestāsies pret pavalstu ambīcijām. Šajās cerībās nevajadzēja pilnībā vilties. Apspriežu gaitā par konstitūciju, kas pārsvarā norisinājās "28 vīru" konstitūcijas komitejā un kopš maija turklāt atradās miera nosacījumu un cīņas par miera līguma parakstīšanu ēnā, nostiprinājās tendence paplašināt valsts (reiha) kompetenci, it īpaši nodokļu likumdošanas un pārvaldes jomā. Bavārijas un Vīrttembergas īpašās tiesības (Reservatrechte) militārajā, pasta un satiksmes jomā tika atceltas. Pavalstis kļuva par "zemēm". Valsts padomes kā zemju orgāna pozīcijas bija ievērojami vājākas par savienības padomes (bundesrāta) attiecīgo ietekmi pirms 1918.gada. Būtibā valsts padomes līdzdalība likumdošanā tika ierobežota ar padomdevēja tiesībām.

*Veimāras konstitūcija. Reihstāgs. Valsts prezidents. 48. pants.* Veimāras konstitūcija, kuru 31.jūlijā pieņēma Nacionālā sapulce un 11.augustā apstiprināja valsts prezidents, konstitūēja valsti kā parlamentāru republiku. Kā centrālais valsts varas orgāns funkcionēja reihstāgs, kas īstenoja likumdošanu un kontrolēja izpildvaru. Valdība bija atkarīga no tā uzticības. Lai no paša sākuma jau radītu pretsvaru "parlamenta absolūtismam", kas satrauca vispirms labējos politiskos spēkus, valsts prezidentam bija paredzētas plašas pilnvaras. Valsts prezidents, pamatojoties uz to, ka viņu tieši ievēlēja tauta (izpildes laiks - septiņi gadi ar neierobežotu atkalievēlēšanas iespēju), palika neatkarīgs no parlamenta vairākuma. Viņš iecēla un atlaida valdību, viņam bija tiesības atlaist reihstāgu. Viņš varēja, balstoties uz tautas plebiscīta lēmumu (durch Anordnung eines Volksentscheids), iejaukties likumdošanas procesos. Saskaņā ar 48.pantu viņam bija tiesības izsludināt izņēmuma stāvokli. Parlamenta vairākums neizprata šī panta potenciālo nozīmīgumu, un tas netika apstrīdēts to partiju vidū, kas veidoja koalīcijas valdību. Turklāt sākotnējā šī panta redakcija komitejas apspriedēs tika vēl pastiprināta, pat neskatoties uz VNSDP neatlaidīgajiem brīdinājumiem par šādu neierobežotu pilnvaru piešķiršanu valsts prezidentam. Vajagot apdomāt, kas var notikt, patētiski esot izsaucies VNSDP deputāts Kons (Cohn), "ja valsts vadības vai reihsvēra ministrijas priekšgalā atradīsies Hoencollernu rokaspūsis, varbūt ģenerālis". Šajos noteikumos, kuros valsts prezidents bija uztverts kā sava veida "ķeizara aizvietotājs" ("Ersatzkaiser"), izpaudās konstitūcijas tēvu neuzticība pilnībā izveidotai parlamentārai sistēmai un partiju valsts demokrātijai. Arī ar tiešās demokrātijas elementu (plebiszitāre Elemente) ietveršanu konstitūcijā (tautas griba, plebiscīts) vispirms vēlējās ierobežot vienpusīgu parlamenta valdīšanu. Konstitūcijas izstrādātāji - atšķirībā, piemēram, no britu parlamentārisma - nevadījās no idejas par parlamenta suverenitāti. Tas, ka to nedarīja vairākuma sociāldemokrāti, izsauca izbrīnu un bija pretrunā ar viņu agrāk aizstāvētajiem konstitucionāli teorētiskajiem priekšstatiem. Attiecībā uz centriskiem un labējiem politiskajiem spēkiem šī nostāja, neņemot vērā politisko tradīciju nozīmi, ietvēra aktuāla politiska saprātīguma elemen-

tus: neierobežots parlamentārisms varēja novest pie tā, ka kādu dienu valdītu sociālistisks parlamenta vairākums - abas sociālistiskās partijas kopā 1919.gada janvārī bija sasniegušas gandrīz 50 procentu atzīmi.

*Pamattiesības.* Garas un saistošas debātes izvērsās par konstitūcijas pamattiesību sadaļu. Tās izraisīja liberālā partijas vadītāja Fridriha Naumana (Naumann) asā uzstāšanās, kurš ierosināja konstitūcijas projektā ietvertā pamattiesību kataloga paplašināšanu un prezentēja savu darbu "Tautisko pamattiesību eksperiments" ("Versuch volkstümlicher Grundrechte"). Tas noveda pie dedzīgām diskusijām. Dažādās politiskās un sabiedriskās grupas tagad pūlējās panākt savu speciālo prasību un priekšstatu atspoguļojumu konstitūcijā. Piemēram, Centra partija varēja izdabūt cauri daudzus pantus par baznīcu un skolu. No otras puses, arī strādniecībai netika liegta iespēja "pārvērst" "piemērotus privātos saimnieciskos uzņēmumus kopīpašumā" un nostiprināt strādnieku padomes konstitūcijā (156., 165.pants). Atsevišķi panti nostiprināja status quo, bet citi - stimulēja saimniecisko un sabiedrisko apstākļu pārmaiņas. Tādā veidā Veimāras konstitūcijas pamattiesību sadaļa nebalstās uz konsistentu sabiedrības ainu un sabiedriski politisko programmu. Drīzāk tajā atspoguļojas modernas, plurālistiskas industriālās sabiedrības sociālā un ideoloģiskā sašķeltība. Viss, kas kopumā attiecas uz Veimāras konstitūciju, pastiprināti attiecas arī uz tās pamattiesību sadaļu. Konstitūcija bija "konstitūcija bez izšķiršanās" ("Verfassung ohne Entscheidung") (Otto Kirhheimers - Kirchheimer). Tā bija politisko un sociālo kompromisu sistēma, kuriem bija piekritusi mērenā strādnieku kustība un pilsonības demokrātiski noskaņotā daļa pēc ķeizarkās Vācijas sagraušanas. Tāpēc konstitūcija daudzus punktus bija nenoteikta un līdz ar to arī atvērta tālākai pilnveidošanai (für eine zukünftige Weiterentwicklung).

*Liberāļu loma konstitūcijas izstrādē.* Vairāki iemesli noteica to, ka, neskatoties uz valsts apvērsumu un revolūciju, Veimāras konstitūcija tik lielā mērā atspoguļoja pilsoniskā liberālisma priekšstatus un kreisā liberālisma pārstāvjiem bija galvenā loma tās izstrādāšanā (sākotnējais Preisa projekts, Hausmans bija Nacionālās sapulces konstitūcijas komitejas pirmais priekšsēdētājs, Naumans izraisīja diskusijas par pamattiesībām), bet, no otras puses, sociāldemokrātiem kā skaitliski visspēcīgākajai frakcijai tik mazā mērā bija iespējams konstitūcijai uzspiest savas specifiskās konstitucionālās un sabiedriski politiskās programmas zīmogu. No valdības koalīcijas pastāvēšanas nosacījumiem izrietošais spiediens meklēt kompromisus te būtu jāpiemin tikpat lielā mērā kā fakts, ka sociāldemokrātijai nebija sava, skaidri noformulēta teorētiska konstitūcijas koncepta, un tāpēc tā būtībā varēja bez sirdsapziņas pārmetumiem pārņemt liberālo konstitūcijas koncepciju. Turklāt, izstrādājot un pieņemot konstitūciju, vēl neviens nevarēja skaidri prognozēt, kā konstitūcijas nosacījumi īstenosies politiskajā un sabiedriskajā realitātē. Sava nozīme bija arī citam momentam: 1919.gada pavasarī un vasarā VSDP bija jau daudz vājākas pozīcijas - arī tieši attiecībā pret koalīcijas partneriem - nekā janvārī uzreiz pēc Nacionālās sapulces vēlēšanām.

*Iekšpolitiskā attīstība 1919. gada pavasarī.* Tāpēc te būtu vēlams īsi atskatīties uz iekšpolitisko spēku konstelācijas attīstību un politiskās atmosfēras izmaiņām 1919.gada pirmajā pusē. Laiks no janvāra līdz aprīlim/maijam pagāja daudz nemierīgāk nekā novembris un decembris. Daudzās Vācijas vietās notika

lielas streika akcijas, tika ieņemtas avižu redakcijas, uzņēmumi un sabiedriskās ēkas, radās dažas īslaicīgas padomju republikas (Brēmene, Minhene) un daudz kur notika bruņotas sadursmes. 1919.gada pavasarī, kad, plaši izmantojot brīvkorpusus, tika apspiesta streiku kustība un nemieri, kā arī likvidētas padomju republikas, 1918./19.gada revolūcija bija beigusies. Masu kustībai šajos pavasara mēnešos bija pavisam cits raksturs nekā novembrī un decembrī: tās svarīgākā iezīme bija radikalizēšanās mērķos un darbības formās. Radikālie spēki masu kustībā arvien vairāk guva panākumus un varēja tos padarīt par savu politisko mērķu un aktivitāšu instrumentu, bet daudzi vairākuma sociāldemokrāti un arodbiedrību darbinieki attālinājās no šīs kustības. Tādējādi, ko tā ieguva radikalitātes, daļēji arī revolucionārās dinamikas ziņā, to tā zaudēja attiecībā uz plašumu. No otras puses, šajos mēnešos VNSDP pievienojās daudzi rūpniecības strādnieki, kuri vēl 1918.gada rudenī un ziemā atradās vairākuma sociāldemokrātijas nometnē. Par noteicošo VNSDP šajā laikā kļuva kreisais spārns. Partija tagad ieņēma negatīvu nostāju pret parlamentārās demokrātijas sistēmu un prasīja padomju sistēmas ieviešanu: parlamentāro institūciju vietā vajadzēja būt strādnieku un uzņēmumu padomēm, kurām būtu likumdevējas un izpildvaras funkcijas un kuras kā "strādājošo iedzīvotāju pārstāvniecība" funkcionētu politiskajā un saimnieciskajā jomā.

Vairākuma sociāldemokrātija šajos mēnešos maksāja par partijas vadības novembrī, decembrī un janvārī realizēto politisko līniju: samērā ievērojama līdzšinējo biedru un piekritēju daļa novērsās no sociāldemokrātijas, jo bija vilusies vadības saimnieciskajā kursā, kooperācijā ar pilsoniskajām partijām un birokrātiskās un militārās varas eliti. Šī vilšanās un sarūgtinājums izpaudās divos veidos: ne tikai radikalizācijā, kuras rezultātā VNSDP rindās iestājās daudzi VSDP piekritēji, bet arī to cilvēku augošā rezignācijā un politiskajā atturībā, kuri gan negribēja līdzdarboties radikalizācijas procesā, bet arī vairs nevarēja atbalstīt valdības kursu un tāpēc, piemēram, neieradās uz vēlēšanām. Landtāgu un vietējo pašvaldību vēlēšanās 1919.gada pavasarī VSDP cieta stipru, daļēji pārliecinošu zaudējumu, bet VNSDP guva ievērojamus panākumus un daudzās vietās varēja apsteigt VSDP. Radikalizācija tādā veidā atspoguļojās arī skaitliskā izteiksmē. Abas tendences - pieaugoša radikalizācija un pieaugoša kādreizējo VSDP biedru rezignācija - jūtami novājināja vairākuma sociāldemokrātiju. VSDP vadība nedarīja gandrīz neko, lai ar iespējami spēcīgāku savu piekritēju vēlmju un prasību atbalstu apturētu šo procesu: aiziešanu un apātisko izvairīšanos no partijas darba. Tās reakcija izpaudās kā apjukums, neelastība un izteiktāka piesliešanās pilsoniskajiem koalīcijas partneriem. Sociāldemokrātu līderi mēģināja saglabāt arī to stratēģisko konceptu, kas bija pamatā partijas politiskajai darbībai jau kopš revolūcijas izcelšanās: mērena, sadarbībā ar pilsoniskajām partijām īstenojama politiskās un sociālās iekārtas pārveidošana tālu ejošu struktūrreformu vietā.

*1918./19. gada vācu revolūcijas norises un rezultātu novērtējums.* Ja 1918./19.gada revolūcijas rezultātus vērtē pēc tā, kādā mērā tika realizēti revolucionārās kustības izvirzītie mērķi un noteikta Veimāras republikas politiskā un sabiedriskā iekārta, tad atliek tikai secinājums: revolucionārā masu kustība būtībā ir cietusi sakāvi un, proti, tiklab pirmajā, mērenajā fāzē, kā arī otrajā, radikālajā fāzē. Tāpēc var runāt par "iestrēgušu revolūciju" ("steckengebliebenen Revolution"). Ar šo "iestrēgušu revolūciju" sevi identificēt negribēja neviens no galvenajiem politiska-

jiem spēkiem. To, kā šī revolūcija norisinājās un galu galā beidzās, Vācijā nevēlējās gandrīz neviens. Vieni vispār negribēja nekādu revolūciju, bet otri bija vēlējušies pavisam citādu tās rezultātu. Pēc vispārēja atzinuma šī revolūcija nepieder vēl šodien pie pozitīvi novērtēto vācu vēstures tradīciju pamatvērtībām.

*Atklāti jautājumi par republikas nākotni.* Īstenībā nevis "demokrātija", bet gan parlamentārā republika Vācijā bija improvizēta 1918.gadā. Vācija kļuva par republiku totālas militāras sakāves rezultātā, no kā radās smaga hipotēka - miera līgums ar spiedīgiem noteikumiem. Republikas sākuma posmā norisinājās sarūgtinošas, pilsoņu karam līdzīgas sadursmes par jaunas iekārtas konkrētu veidošanu. Neizdevīgākus starta nosacījumus demokrātijas dibināšanai bija grūti pat iedomāties. Veimāras valsts, 1919.gada vidū beidzoties dibināšanas stadijai, bez šaubām, bija trausls veidojums, kuru apdraudēja no kreisās un labās puses. Pievilti cerībās sakarā ar "iestrēgušo revolūciju" kreisie radikāļi bruņojās revolucionārai republikas gāšanai, kura bija izveidota kā pilsoniska republika. Labējie ne tikai nostalgiski skuma pēc ķeizarskās Vācijas šķietami veselās sabiedrības, bet arī apkopoja spēkus, lai atkal likvidētu parlamentāro demokrātiju. Tāpēc dzīvības un izdzīvošanas jautājums jaunajai valstij skanēja šādi: vai Veimāras republiku veidojošais pamats - strādnieku kustības mērenā spārna un demokrātiski noskaņotās pilsonības daļas mērķtiecīga savienība - spēs pastāvēt ilgāku laika periodu? Vai abu pušu vadošās grupas arī nākotnē viena ar otru lojāli kooperēsies, pamatojoties uz 1918.gada rudenī un revolūcijas mēnešos sasniegto politisko un sociālo kompromisu, lai tādējādi gūtu atbalstu savos piekritējos un vēlētāju slāņos? Vieni šādā gadījumā pastāvēja izredzes, ka tautas vairākums iekšēji akceptēs šo tik pēkšņi atnākušo jauno valsts iekārtu vai vismaz ar to samierināsies. Tie būtu nepieciešamie priekšnoteikumi ilgstošai republikas konsolidācijai un stabilizācijai.

## 2. Parīzes miera konference un Versaļas līgums.

Valstsvīriem, kuri 1919.gadā sapulcējās Parīzes miera konferencē, neizdevās pēc pasaules kara beigām iedibināt kaut cik stabilu miera kārtību Eiropā vai izveidot pasaules miera sistēmu, kas piedāvātu drošību vismaz relatīvi ilgākam laikam. Tāpēc 1919.gada "miera arhitektu" paveiktais darbs jau no paša sākuma bija aptverošas kritikas objekts. Īpaši brāzmaini miera noregulējumu nosodīja pasaules karā uzvarētie - un vispirms vācu tauta, bet arī uzvarētājvalstīs miera konferences rezultāti nebaudīja piekrišanu: vieni Parīzes priekšpilsētās noslēgto līgumu nosacījumi likās pārāk mēreni, citiem - pārāk stingri.

*Miera noslēgšanas problēmas.* Šodien, kad pagājuši vairāki gadu desmiti un zināmi pa to laiku pieejamie avoti, ir novērojama tendence vērtēt taisnīgāk 1919.gada "miera veidotājus". "Neizlabojamie apstākļi" (Gerhards Šulcs - Schulz), kurus radīja karš un kuri veidoja miera noslēgšanas priekšnosacījumus, ekstrēmi sarežģīja vai pat izslēdza iespēju panākt patiešām stabilu risinājumu. Vairāk nekā četrus gadus ilgstošajā pasaules karā, kurā piedalījās visas lielās Eiropas nācijas

un daudzas ārpus Eiropas atrodošās valstis, propagandas mašīnērija abās pusēs ar līdz šim nepieredzētu publicistiskās viesuļuguns intensitāti bija kāpinājusi nacionālās kaislības un karam arvien izteiktāk mēģinājusi piešķirt par noteiktiem ideāliem un ideoloģiju notiekoša krusta kara raksturu, no kā izrietēja arī attiecīgās ienaidnieka nācījas nolādēšana. Tāpēc Pirmais pasaules karš bija tendenciozs, bet attiecībā uz kopējā saimnieciskā potenciāla pilnīgo mobilizāciju - jau pat "totāls" karš.

*Vācu sakāves totalitāte.* Kara totalitātei, militāri sabrūkot centrālajām lielvalstīm (Mittelmächte), atbilda arī sabiedroto uzvaras totalitāte. Tā kā Vācija kapitulēja tikai tad, kad pilnīgi nespēja turpināt cīņu, miera sarunās tā vairs nebija sarunu partneris, kas kara darbības atsākšanas gadījumā varētu piespiest uzvarētājlīdzvalstis būt mērenākām sava uzvarā. Turklāt uzvaras totalitāti raksturoja arī tas, ka kara beigās nebija spēcīgu neitrālu valstu, kuras miera sarunās, darbojoties kā starpnieki vai draudot ar intervenci, varētu izmantot savu ietekmi uzvarēto labā un līdz ar to padarītu mērenākus uzvarētājus. Miera konferencē īstie strīdi un konflikti norisinājās nevis starp uzvarētājiem un uzvarētajiem, bet gan - uzvarētājvalstu koalīcijas vidū.

*Uzvarētājvalstu koalīcijas dilemma.* Ievērojot emocionāli uzlādēto un cerību pilno noskaņojumu, kas valdīja uzvarētāju nāciju vidū, sabiedroto valstsvīri negribēja un arī nevarēja atteikties no kara ieguvumiem, kas interesēja viņu tautas. Viņi faktiski bija pilnīgā militārā triumfa gūstekņi. Viņi līdz ar to tikai daļēji noteica un kontrolēja izejas pozīcijas miera sarunās.

*"Krievu jautājums" miera konferencē.* Tas bija patiesi "pasaules karš", kuru vajadzēja "likvidēt" Parīzes miera konferencē. Vācija gan bija miera sarunu galvenā tēma, bet ne tuvu - vienīgā. Ar īpašu neatlaidību jaunākajos pētījumos tiek pasvītots, cik daudz sabiedroto valstsvīru uzmanību saistīja "krievu jautājums". Rūpju pilnais izsauciens "Kas būs ar Krieviju?" savā ziņā kā noteicošā balss visu laiku pavadīja diskusijas miera konferencē. Rietumu uzvarētājlīdzvalstu - visnotaļ kapitālistisko valstu - nodoms likvidēt padomju varu vai, mazākais, to "ierobežot", izraisīja, no vienas puses, sabiedroto intervenci krievu pilsoņu karā, no otras - ietekmēja apspriedes par nākošās "Starpeiropas" (Zwischeneuropa), tātad Austrumviduseiropas, "izskatu", jo šai "Starpeiropai" nākotnē vajadzēja pildīt arī barjeras funkciju pret Padomju Krieviju. Vispirms jau Francija mēģināja šeit atrast zināmu sava agrākā krievu sabiedrotā aizstājēju un izveidot starp Krieviju un Vāciju "sanitāro kordonu" (cordon sanitaire). Tā laika kopīgajā politiskajā spektrā boļševistiskās Krievijas "ierobežošanas" stratēģija neapšaubāmi bija pirmā lieluma faktors. Taču nedrīkstētu aiziet tik tālu, lai uzvarētājlīdzvalstu Vācijas politiku interpretētu un novērtētu tikai kā sabiedroto Krievijas politikas funkciju.

*Daudzie strīdīgie teritoriālie jautājumi.* Sarežģīti jautājumi bija jārisina ne tikai Viduseiropas un Austrumeiropas telpā. Komplicētas problēmas atklājās kā Adrijas telpā, kur Itālija un par "serbu, horvātu un slovēņu karaļvalsti" paplašinātā Serbija cīnījās par hegemoniju, tā arī Tuvajos Austrumos, kur bija jārisina jautājums par Osmaņu impērijas mantojumu, un Austrumāzijā, kur japāņu imperiālisms bija uzsācis virzīšanos uz priekšu. Ne kā pēdējais bija jāizšķir arī vācu koloniju liktenis. Risinot visus šos strīdīgos jautājumus, atklāti izpaudās uzvarētājlīdzvalstu pretrunīgās intereses un izcēlās diskusijas par noteikumiem, kuri

būtu jaizvirza uzvarētajai Vācijai. Ņemot vērā šos tagad sāpīgos pasaules politikas interešu pretstatus, neizraisīja izbrīnu tas fakts, ka Parīzes miera konferencē lielāka uzmanība, pūles un centieni tika veltīti tam, lai sasniegtu vienošanos sabiedroto valstu vidū un saglabātu pamatu kopīgai rīcībai pret uzvarēto, nekā istām sarunām ar pilnībā iznīcināto pretinieku.

*Norises vieta Parīze. Konferences organizācija. Pilnsapulce. "Četru padome".* Miera konference, kurā bija pārstāvētas 32 valstis, norisinājās Parīzē, un 1919.gada 18.janvārī to atklāja Francijas valsts prezidents Puankarē (Poincaré). Pēc Vilsona priekšlikuma delegāti ievēlēja Francijas premjerministru Klemanso (Clemenceau) par konferences prezidentu. Pilnsapulce, kura bija gandrīz darboties nespējīga, jo tajā piedalījās vairāk nekā tūkstoš dalībnieku, sanāca kopā tikai dažas reizes. Kā augstākais lēmumu pieņemšanas orgāns pirmajā konferences fāzē funkcionēja "Desmitvīru padome", kuru veidoja četru lielvalstu - ASV, Lielbritānijas, Francijas un Itālijas - valdību vadītāji un ārlietu ministri, kā arī divi pārstāvji no Japānas. Pēc desmit nedēļu ilga darba 24. martā konstitūējās "Četru padome" kā augstākais lēmumu pieņemšanas orgāns. Vilsons, Klemanso, Loids Džordžs (Lloyd George) un Orlando (Orlando) tagad apsprieda un izlēma visas kuteligās problēmas bez saviem ārlietu ministriem un bez Japānas pārstāvjiem, kuri bija maz ieinteresēti Eiropas strīdīgajos jautājumos, bet orientējās uz to, lai saglabātu savus laupījumus Ķīnā. "Četru padome" ilgāk nekā trīs mēnešus sanāca gandrīz vai katru dienu un vajadzības gadījumā arī vairākas reizes dienā. Pavisam tā noturēja 148 sēdes. Trīs mēnešus svarīga šīs padomes kompetence bija ne vien miera līguma sagatavošana ar Vāciju un citiem sabiedroto pretiniekiem, bet arī visu nozīmīgo jautājumu atrisināšana, kas attiecās uz pacifisma ietekmes pieaugumu Eiropā, notikumiem Krievijā un noregulējumiem citos kontinentos. Šeit tika sasniegti kompromisi, kuri bija līgumu pamatā.

*Komisijas.* Galveno lēmumu pieņemšanas orgānu - "Četru padomes" un ārlietu ministru padomes - virsvadībā darbojās komisijas, kurās kopā strādāja lielvalstu un pārējo uzvarētājvalstu pārstāvji, un šiem delegātiem savukārt atkal bija daudzskaitlīgi dažādu nāciju padomdevēju štābi.

*Vilsona koncepcija par pasaules miera kārtību.* Augstākā prioritāte Vilsonam bija Tautu Savienības izveidošana. Ar šo institūciju viņš vēlējās ielikt pamatakmēni universālai miera kārtībai, pamatojoties uz tiesībām un mierīgu izlīgumu starp tautām. Tautu Savienība viņa skatījumā līdz ar to bija "miera nodrošināšanas galvenā atslēga". Vilsons nekādā gadījumā nebija pilnīgi viens ar šo pasaules turpmākās miera kārtības koncepciju. Dienvidāfrikas premjerministrs Smetss (Smuts) savā 1918.gada decembra memorandā veica svarīgu idejisko sagatavošanas darbu, lai varētu tikt nodibināta Tautu Savienība. Tās izveidošanas vārdā Vilsons bija ar mieru arī kaut ko upurēt. Turklāt viņš bija pārliecināts, ka visas momentāli nepieciešamās novirzes no viņa principiem varētu pamazām novērst ar Tautu Savienības darbību ("The covenant will put the right"). Neskatoties uz pretestību, ko sākotnēji izrādīja Eiropas politiķi, viņš īstenoja savu nodomu izvirzīt jautājumu par Tautu Savienības izveidošanu konferences darbības pašā sākumā, kā arī panāca to, ka Tautu Savienības statūti kā integrāla sastāvdaļa tika ietverti vispārējā miera līgumā.

*Tautu Savienības uzbūve un statūti.* Tautu Savienības uzbūves un darbības shēma bija vienkārša un skaidra. Visu dalībvalstu pārstāvju pilnsapulce regulāri

sanāca uz sesijām. Tautu Savienības padome, kurā ietilpa lielvalstis kā pastāvīgi locekļi, kā arī daži nepastāvīgie locekļi noturēja sēdes, kad bija nepieciešams, tomēr ne retāk kā vienreiz gadā. Tālāk pastāvīgi darbojās sekretariāts, kas atradās Ženēvā, kur savas sēdes noturēja arī pilnsapulce un padome. Tautu Savienības statūti garantēja dalībvalstīm teritoriālu integritāti un politisku neatkarību (10.pants). "Par nederīgiem kļuvušo līgumu pārbaudes" iespēja (19.pants) līdz ar to no paša sākuma bija ierobežota ar teritoriālajām problēmām nesaistītiem jautājumiem. Tautu Savienība tādā veidā kļuva par miera līgumu rezultātā izveidotā teritoriālā status quo konservatoru, ko apsveica Francija un mazākās valstis, bet uzvarētajām valstīm bija neiespējami īstenot savu revizionistisko politiku Tautu Savienības ietvaros. Katrai dalībvalstij bija tiesības prasīt, lai padome un pilnsapulce organizētu diskusiju par domstarpībām, kuras bija izcēlušās starp to un kādu citu dalībvalsti. Stridīgu starptautisku konfliktu izskatīšanai tika paredzētas dažādas iespējas: debates padomē un pilnsapulcē, šķirējtiesas process, starptautiskās tiesu palātas spriedums. Nekādā gadījumā nedrīkstēja ātrāk par trim mēnešiem pēc šķirējtiesneša lēmuma vai padomes ziņojuma uzsākt kara darbību (12.pants). Pret to, kas izraisītu karu, pārkāpjot statūtus, bija paredzēts vērst visu pārējo dalībvalstu sankcijas, kas sniedzās no finansiālo un tirdzniecības attiecību pārtraukšanas, tātad no saimnieciskā boikota, līdz kopīgām militārām akcijām (16.pants). Līdzšinējās vācu kolonijas un Osmaņu impērijas dažas teritorijas kā Tautu Savienības mandāti tika pakļautas atsevišķu uzvarētājlai valstu kontrolei, bet vienlaicīgi tika proklamēts šo mandātu saņēmēšu lielvalstu atbildības princips un princips, kas paredzēja šo apgabalu attīstību par pašpārvaldošām teritorijām (22.pants). Tā tika ievadīts process, kuram galu galā sekoja dekolonizācija.

*Tautu Savienības novērtējums.* Nav šaubu, ka mēģinājums, nodibinot Tautu Savienību, izveidot pasauli aptverošu kolektīvās drošības sistēmu īstenībā ir uzskatāms par tālākejošu miera konferences ideju. Tomēr jaunā institūcija ātri izrādījās vājš un problemātisks veidojums, kas tikai daļēji attaisnoja lielās cerības un galu galā turpināja vienīgi nožēlojamu eksistenci (Schattendasein). Veidojot Tautu Savienību, šādu attīstības perspektīvu nebija gandrīz iespējams paredzēt un novērst. Gala iznākumu lielā mērā noteica vēlākie notikumi un lēmumi. Īpaša nozīme bija faktam, ka ideja par Tautu Savienību cieta smagu sakāvi ASV. Rezultātā tieši šī valsts, kuras augstākais reprezentants bija Tautu Savienības īstais iniciators, nekļuva par Tautu Savienības locekli. Arī Padomju Savienība ilgu laiku palika ārpus tās ietvariem (iestājās 1934.gadā). Uzreiz netika uzņemtas arī uzvarētās valstis, kā to vispirms bija paredzējis Vilsons. Tautu Savienība līdz ar to iesāka savu darbību kā uzvarētājvalstu savienība. Francija saskatīja šajā organizācijā primāru instrumentu savas hegemonijas saglabāšanai un nostiprināšanai, bet Anglija mēģināja to iekļaut savas kontinentālās līdzsvara politikas ietvaros. Nerealizējās tā "revolūcija ārpolitikā", kuru pēc Vilsona un Tautu Savienības idejas piekritēju domām vajadzēja panākt ar Tautu Savienības izveidošanu. Tāpat kā pirms 1914.gada, arī pēc 1918.gada ārpolitika pārsvarā bija nacionāli valstiska spēka politika un to atbalstošā bilaterālo un multilaterālo savienību politika. Kara kā politikas līdzekļa pārvarēšana - tas, ko pēc Pirmā pasaules kara centās sasniegt miljoniem cilvēku un ko vismaz daļēji mēģināja panākt ar Tautu Savienības izveidošanu - palika nerealizēts.

Ja Vilsons tik lielu nozīmi piešķīra Tautu Savienības jautājuma ārpuskārtas risināšanai, tad arī tāpēc, ka viņam kopš 1918.gada oktobra sāka kļūt skaidrs, ka miera sarunu gaitā uzvarētājielvalstu vidū var izraisīties smagas debātes un ievērojams spriegums. Ne tikai francūži un angļi, bet arī pārējie sabiedrotie bija apņēmības pilni, nerespektējot Vilsona miera programmu, kura bija atspoguļota "14 punktos" un dažās runās, iespējami plaši panākt savu speciālo prasību un interešu īstenošanu.

*Francijas pozīcija sarunās.* Franču sarunu stratēģijas pamatā Parīzes miera konferencē bija drošības doktrīna, kas balstījās gan uz stratēģiskiem, gan arī uz ģeopolitiskiem un demogrāfiskiem apsvērumiem. Franču valstsvīri darbojās, vadoties no atziņas, ka dotajā brīdī Francija gan ir pārāka par savu austrumu kaimiņu, bet potenciāli tā tomēr ir vājāka. Tāpēc viņi bija apņēmības pilni izmantot vienreizējo izdevību, lai Vāciju novājinātu uz iespējami ilgāku laiku un nodibinātu Eiropā franču hegemoniju. Konkrēti tas nozīmēja: Vācijas teritorijas plašu piespiedu samazināšanu austrumos un rietumos, iedarbīgu bruņošanās ierobežošanu, tālejošas reparāciju saistības Vācijai, ciešas franču savienību sistēmas izveidošanu, īpaši Austrumviduseiropā ("Cordon sanitaire"), un franču sabiedroto nostiprināšanu uz Vācijas rēķina. Vispirms jau karā atjaunotajai poļu valstij, it īpaši tādēļ, ka tika zaudēti krievi kā sabiedrotie, bija paredzēta galvenā loma. Polijai, pamatojoties uz esošo varas politisko konjunktūru, kā arī vadoties no tradicionālajām poļu-franču simpātijām un Varšavas orientēšanās uz Franciju, vajadzēja tikt teritoriāli paplašinātai un apbruņotai ar visiem iespējamiem līdzekļiem. Tai vajadzēja kļūt par varenu bastionu gan pret Vāciju, gan pret Padomju Savienību. Arī citas uzvarētājvalstis visnotaļ bija gatavas plaši ievērot poļu prasības. Trīspadsmitajā no saviem "14 punktiem" Vilsons bija nodrošinājis Polijai iespēju noteikt robežas, balstoties uz pašnoteikšanās tiesībām, kā arī brīvu pieeju pie jūras.

*Britu stratēģija miera konferencē.* Angļu politika 1919.gadā bija virzīta uz to, lai zināma līdzsvara saglabāšanas dēļ kontinentā un Francijas hegemonijas ierobežošanas interesēs aizkavētu pārāk tālejošu Vācijas novājināšanu un nodrošinātu "ilgstošu mieru". Londona bija pārliecināta, ka pilnīgi izmisusi un jebkuru cerību zaudējusi Vācija varētu mesties boļševisma "apkampienos" (Fonteneblo memorands 1919.gada 25. martā). Aiz šā iemesla Loids Džordžs vairākkārt bija piekāpies franču ambīcijām. Taču nedrīkst atstāt bez ievēribas to, ka viņš vēl 1918.gada decembrī nacionālistisko emociju pārpilnajās parlamenta vēlēšanās ("haki vēlēšanas") ar nesavaldīgajām runām Anglijas iedzīvotājos radīja saspringtas cerības, ka angļu delegācija miera konferencē panāks Vācijai nepatīkamu reparāciju jēdziena paplašināšanu. Anglija - kā dzēlīgi, bet visai patiesi atzīmēja Klemanso - savus svarīgākos kara mērķus jau tālejoši bija sasniegusi pamiera noteikumos (visu zemūdeņu izdošana, jūras kara flotes internēšana, vācu tirdzniecības flotes atņemšana), bet franču drošības prasības varēja tikt apmierinātas tikai miera līgumā.

*Teritoriālās prasības Vācijai.* Garās un saspringtās diskusijās Vilsons un Loids Džordžs tomēr spēja pierunāt frančus mazliet piekāpties savās maksimālajās teritoriālajās prasībās kā attiecībā uz Vācijas austrumu, tā arī uz rietumu robežu. Polija gan bez tautas nobalsošanas ieguva Rietumprūsijas un Pozenes (Posen) provinču lielāko daļu (Austrumprūsijas dienvidu daļu un Rietumprūsijā uz aus-

trumiem no Vislas 1920.gada 11.jūlijā notika tautas nobalsošana; tās iznākums - gandrīz visi balsoja par palikšanu Vācijas sastāvā). Taču Danciga nekļuva poliska, kā tas no sākuma tika plānots. Vēl vairāk - Danciga un apgabals ap to ieguva "brīvpilsētas" starptautisko statusu un Tautu Savienības aizsardzībā varēja saglabāt vācu pilsētas raksturu. Sākotnēji paredzētās visas Augšsilēzijas atdošanas vietā tika noteikta tautas nobalsošana (tā notika 1921.gada martā, un tās rezultātā lielākā Augšsilēzijas daļa palika Vācijas sastāvā, bet rūpniecības apgabala centrs nonāca Polijas pakļautībā). Austrumos Vācijai tālāk bija jāatsakās Čehoslovākijas labā no čehu Silēzijas (das Hultschiner Ländchen), bet Mēmeles apgabals nonāca sabiedroto rokās (franču okupācija, kopš 1923./24.gada lietuviešu suverenitātē). Ziemeļšlezvīgā tika sarīkota tautas nobalsošana (pamatojoties uz balsošanas rezultātiem, ziemeļu zona tika iekļauta Dānijas sastāvā, bet dienvidu zona palika Vācijai).

*Sabiedroto domstarpības jautājumā par Vācijas rietumu robežu.* Līdz pēdējam brīdim "Četru padomē" norisinājās asi strīdi par robežu noteikšanu rietumos. Elzasas un Lotringas jautājums gan neizsauca nekādas diskusijas. Vilsons savos "14 punktos" to jau bija atrisinājis. Arī angļi drīz pēc kara sākšanās bija atzinuši franču prasību par Elzasas un Lotringas atgūšanu. Tāpēc bez tautas nobalsošanas Elzasu un Lotringu atdeva Francijai. Beļģija ieguva Eipenas un Malmedi (Eupen-Malmedy) prūsisko apgabalu. Taču pēc totālās vācu militārās sakāves Francijas valdība un sabiedriskā doma uzskatīja, ka ir pienācis ilgi gaidītais brīdis, un ir iespējams agresīvo kaimiņu atspiest vēl ievērojami tālāk un iegūt Reinas līniju. Franči vispirms mērķēja uz Zāras apgabala (Saargebiet) iegūšanu, tālāk, ja ne gluži uz robežu pa Reinas upi, tad vismaz uz pastāvīgu militāru kontroli pār upi un placdarmiem, kā arī uz vienu vai vairāku no Vācijas atdalītu valstu izveidošanu Reinas kreisajā krastā. Ar franču valsts prezidenta Puankarē atbalstu par šo plānu aktīvi cīnījās maršals Fošs ("Ja nestāvam pie Reinas, tad viss ir zaudēts").

*Diskusiju rezultāts.* Vilsons noteikti noraidīja Foša un citu franču militāristu un politiķu prasības un turklāt nodrošināja sev spēcīgu Loida Džordža atbalstu. Abi politiķi pretojās mazāk vai vairāk aizplivurotai Reinas kreisā krasta aneksijai. Šajā situācijā nozīmīgs bija tas, ka Klemanso neiespītējās, lai par katru cenu - arī pasliktinot attiecības ar Ameriku un Angliju - panāktu franču prasību izpildīšanu. Ņemot vērā amerikāņu un angļu nelokāmo nostāju, Klemanso beidzot atteicās no Foša plāniem un samierinājās ar Reinzemes demilitarizāciju un Reinas kreisā krasta un placdarmu ieņemšanu uz 15 gadiem. Līdz ar to Reinas kreisā krasta teritorija palika Vācijas sastāvā. Pēc niknām vārdu kaujām Klemanso piekāpās arī Zāras jautājumā (Saarfrage): Zāras apgabals tika pakļauts Tautu Savienībai, nosakot, ka iedzīvotājiem pēc 15 gadiem tautas nobalsošanā vajadzēs izlemt, vai viņi vēlas pievienošanās Vācijai, Francijai, vai arī autonomiju. Vācijai bija jāatsakās Francijas labā no Zāras raktuvēm. Labvēlīgā tautas nobalsošanas gadījumā Vācijai bija tiesības atpirkt īpašumu. Klemanso izšķīrās par šim - salīdzinot ar franču nacionālistu prasībām - būtiskajām koncesijām, jo pēc viņa domām alianse ar Angliju un laba saprašanās ar ASV bija nepieciešami priekšnoteikumi reālistiskai franču drošības politikai. Kā pretpakalpojumu Klemanso relatīvajai mērenībai Reinas jautājumā Vilsons un Loids Džordžs piedāvāja līgumā nostiprinātu amerikāņu-angļu garantiju, ka Francija saņems militāru atbalstu, ja Vācija bez Tautu Savie-

nibas piekrišanas ar savu karaspēku šķērsotu Reinu. Taču šis solījums netika izpildīts, jo pēc Vilsona Eiropas un liguma politikas izgāšanās ASV amerikāņu kongress garantiju līgumu neratificēja un pēc tam arī Anglija no tā distancējās. Šāda notikumu norise visai lielā mērā ietekmēja to, ka 1918.gada novembrī Francijā kā "uzvaras tēvs" suminātais Klemanso drīz tika apsūdzēts kā "uzvaras zaudētājs". Francijas iedzīvotāju liela daļa un vispirms politiski vadošās aprindas uzskatīja Versaļas līgumu par neapmierinošu, pārāk mērenu, un labējo valdības, kas sekoja pēc Klemanso kabineta, mēģināja miera līgumu revidēt radikāli nacionālistisku mērķu garā.

*Reparāciju jautājums.* Līdzās teritoriālajam izkārtojumam (kā rezultātā Vācija zaudēja vienu astoto daļu savas teritorijas un desmito daļu no saviem iedzīvotājiem un reizē ar to 15 procentus no lauksaimnieciskās ražošanas, tieši 20 procentus no kalnrūpniecības un metalurģiskās industrijas, kā arī 6-7 procentus no apstrādājošās rūpniecības) miera konferencē asu diskusiju objekts uzvarētājielvalstu vidū bija reparāciju jautājums. Pēc ilgstošas pretestības Vilsons beidzot akceptēja tādu šā jautājuma risinājumu, kas viennozīmīgi bija pretrunā ar sākotnējo koncepciju. Tagad tika paredzēta reparāciju saistību ierobežošana, sagrupējot tās divos kompleksos: zaudējumi, kas bija radušies pastāvošo starptautisko tiesību pārkāpšanas rezultātā (Beļģija, prettiesiska apiešanās ar gūstekņiem), kā arī zaudējumi, kurus bija cietuši civiliedzīvotāji pret Vāciju karojošajās valstīs. Tomēr pret šo amerikāņu delegācijas pārstāvēto uztveri vienotā frontē uzstājās visas pārējās uzvarētājvalstis, kuras pretendēja uz ievērojami lielākām reparācijām un būtībā vēlējās ar tām pilnīgi atlīdzināt savus kara izdevumus, it īpaši tādēļ, ka šīm valstīm pašām bija lieli kara parādi ASV (sakarā ar Lielbritānijas un ASV parādu līgumu, kas tika noslēgts 1923.gada 19.jūnijā, britu pamatīgais kopīgais parāds ASV sasniedza 4,6 miljardus dolāru, bet franču parāds - atbilstoši 1926.gada 29. aprīļa līgumam - 4 miljardus dolāru). Ņemot vērā to, ka, strikti pieturoties pie Vilsona izvirzītajiem kritērijiem, angļi paliktu gandrīz tukšā, vispirms Lielbritānija un tās dominijas prasīja reparācijas jēdziena paplašināšanu. Loida Džordža nostāja šajā jautājumā jūtami ietekmēja viņa valsts sabiedriskā doma: 233 apakšpalātas deputāti 1919.gada 8.aprīlī telegrāfiski aicināja viņu panākt vācu vainas atzīšanu un īstenot prasību par iespējami lielāku zaudējumu atlīdzināšanu.

Vispirms rūpes par Loida Džordža pozīcijām valstī bija tās, kas stimulēja Vilsonu pakāpeniski meklēt atkāpšanās ceļu reparāciju kārtošanas jautājumā. Savukārt viņa uz kompromisiem balstīto nostāju Reinzemes okupācijas jautājumā noteica bažas par Klemanso politisko likteni. Vilsons nevarēja uzņemties atbildību par Loida Džordža un Klemanso valdību gāšanu, ko varēja veikt viņu labēji noskaņotie oponenti, un tam sekojošo miera noslēgšanas novilcināšanu, ja ne pat izjukšanu (un reizē ar to par Tautu Savienības projekta izgāšanos). Šādā situācijā konference aprīlī beidzot nonāca līdz tās reparāciju problēmas risināšanai, kas tika fiksēta miera noteikumu 8.nodaļā. Atbilstoši Loida Džordža un ģenerāļa Smeta prasībām pie kara izraisītajiem zaudējumiem tika pieskaitītas arī militārās pensijas un karā cietušo un kritušo ģimeņu locekļu atbalstīšana. Tā kā Francijas daļa sabiedroto materiālajos zaudējumos sastādīja 54,4 procentus, bet personām nodarītajos zaudējumos sasniedza tikai 38 procentus, tad, pieņemot angļu priekšlikumu, franču daļai kopējā reparāciju summā vajadzēja samazināties. No otras

puses, līdz ar šo reparācijas jēdziena paplašināšanu radās milzīgas vācu reparāciju saistības. Tā kā sabiedroto ekspertu novērtējumi par Vācijas iespējām bija ļoti atšķirīgi, tad galu galā viņi atteicās tūlīt noteikt konkrētu reparāciju summu un vienojās izveidot reparāciju komisiju, kas būtu apveltīta ar plašām pilnvarām un pieņemtu, pārbaudītu un summētu prasības pret Vāciju un noteiktu tās gadā saražotās produkcijas daudzumu (Jahresleistung), ņemot vērā Vācijas saimniecisko jaudu.

231. pants. *Pants, kas paredzēja atbildību par kara uzsākšanu un nodarītajiem zaudējumiem ("Kriegsschuldartikel")*. Lai principā konstatētu Vācijas globālās reparāciju saistības, kuras tad praksē vajadzētu izpildīt tikai daļēji, atbilstošo līguma noteikumu priekšgalā tika izvirzīts nelaimi vēstījošais 231.pants, saskaņā ar kuru Vācijai vajadzēja atzīt, ka tā kopā ar saviem sabiedrotajiem "kā iniciatore" ir atbildīga par visiem zaudējumiem, kurus ir cietusi Antante "Vācijas un tās sabiedroto" uzspiestā kara rezultātā. Šim 231.pantam bija jānosaka Vācijas juridiskā atbildība par nodarītajiem zaudējumiem un līdz ar to tiesiski jānodrošina reparāciju prasība. Diskusiju gaitā, kas izraisījās spējo vācu protestu dēļ pret šo pantu, 231.pants daudz spēcīgāk, nekā sākotnēji bija paredzēts, ieguva morālu kara vainas verdikta raksturu, kas kļuva par Veimāras laika vācu traumu.

*Tālākie miera līguma noteikumi*. No citiem miera noteikumiem, kurus uzspieda Vācijai, kā īpaši radikāli ir minami sekojošie: visu koloniju zaudēšana, aizliegums Austrijai pievienoties Vācijai (80.pants), vācu īpašumu ārzemēs konfiskācija, tā saucamie "soda noteikumi" (cita starpā arī "kara noziedznieku" izdošana un apsūdzības izvirzīšana pret Vilhelmu II "starptautisko tikumu kodeksa un līgumu neaizskaramības pārkāpšanas dēļ"), kā arī atbrūošanas noteikumi, kas tika deklarēti kā iepriekšējs lēmums "vispārējai visu nāciju bruņošanās ierobežošanai" un ļoti negatīvi ietekmēja vācu suverenitāti (starp citu, profesionālā armija 100 000 vīru sastāvā, jūras kara flote 15 000 vīru sastāvā, ģenerālštāba likvidēšana, visu nocietinājumu demontāža neitrālajā zonā, tanku, gāzes ieroču, kaujas lidmašīnu un zemūdens ieroču aizliegšana, starptautisko komisiju pārraudzības darbība).

*Vācu ilūzijas*. Par uzvarētājielvalstu apspriežu gaitu un rezultātiem laikā no janvāra līdz maija sākumam ārpusē nenonāca nekāda precīza informācija. Tāpēc Vācijā ne valdībai, ne sabiedriskajai domai nebija skaidrs un kaut cik reāls priekšstats par to, kas varētu tikt prasīts no Vācijas. "Pamiera laika sapņu zemē" (Ernsts Trelchs - Troeltsch) vēl visu laiku cerēja, ka būs saudzīgi miera noteikumi un maigs "Vilsona miers". Vācu valdība tūlīt pēc pamiera noslēgšanas sāka gatavoties miera sarunām. Daudzas ekspertu grupas bija nodarbinātas ar materiālu vākšanu un argumentācijas izstrādāšanu. Kā to parāda jaunākie pētījumi, vācu gatavošanās degpunktā izvirzījās reparāciju problēma. "Visas pārdomas koncentrējās uz vienu jautājumu - kādā veidā saglabāt vācu tautsaimniecības spēku kā varas faktoru un kādā veidā šī mērķa sasniegšanas vārdā izvairīties no lielām reparācijām, jo saimnieciskajā jomā sakāvei vajadzēja palikt bez sekām... Šādi vajadzēja saglabāt iespēju Vācijai atgūt pirmskara statusu politiskās varas jomā. Turpretim sabiedriskais un saimnieciskais politiskais statuss vispār nedrīkstēja tikt mainīts" (Pēteris Krīgers-Krūger). Intensīvie vācu sagatavošanās darbi šajā laikā neietekmēja miera konferences gaitu, jo vācu miera delegācija netika pieaicināta apspriedēs.

*Vācu reakcija uz līguma projektu*. Ilūziju laiks spēji izbeidzās 7.maijā, kad vācu delegācijai Versaļā tika nodots gatavā līguma teksts. Šādus noteikumus Vācijā

nebija gaidījuši pat lielākie pesimisti. Nācija reaģēja ar sašutumu un pārsteigumu. Visas politiskās partijas vienoti noraidīja šo līgumu. Nacionālās sapulces organizētajā mitiņā, kas notika 12.maijā Berlīnes Universitātes aulā, Vācijas ministru prezidents Šeidemans paziņoja, ka līgums pēc Vācijas valdības domām neesot pieņemams: "Vai kādai rokai, kas sevi un mūs liek šajās važās, nevajadzētu nokalst?"

*Brokdorfa-Rantcau'a sarunu stratēģija.* Mutiskas sarunas par līguma tekstu uzvarētājlīdzvalstis nepieļāva. Tās atļāva vācu delegācijai izdarīt tikai rakstiskas piezīmes, kas bija jāiesniedz 14 dienu laikā. Vācijas ārlietu ministrs grāfs Brokdorfs-Rantcau (Brockdorff-Rantzau) - vācu miera delegācijas vadītājs - vispirms mēģināja līguma kopējo pamatu graut divos aspektos: 1) Vilsona "14 punktu" miera programma saistībā ar vācu un amerikāņu notu apmaiņu 1918.gada oktobrī nozīmējot abām pusēm - tāda bija vācu pozīcija - saistošu iepriekšēju līgumu (pactum de contrahendo), un tāpēc uzvarētāji vairs nevarot atsaukties uz neierobežotām uzvarētāju tiesībām. Pretstatot dotā miera līguma noteikumus Vilsona miera programmai (vācu interpretācijā), miera līgums izrādās pilnīgi nesavienojams ar tā dēvēto pagaidu miera līgumu. 2) Vācu miera delegācijas koncentrētais uzbrukums vērsās pret tēzi par atbildību kara uzsākšanā (Kriegsschuldthese). Atspēkojot apgalvojumu par vāciešu vainu, vajadzēja kopumā satricināt pretinieku prasību morālo pamatu. Vispirms tas attiecās uz reparāciju prasībām. Brokdorfs-Rantcau gribēja noraidīt līgumu, ja uzvarētājlīdzvalstis in toto nepieņemtu 29.maijā iesniegtos vācu pretpriekšlikumus, lai sašķeltu pretiniekus, ko viņš uzskatīja par iespējamu. Pirmajās jūnija dienās Brokdorfs-Rantcau sistemātiski gatavoja Vācijas vadību šai iespējamībai, kas viņa acīs jau bija kļuvusi par ticamu. Viņa atklātā pretošanās politika tomēr noveda pie tā, ka pastiprinājās solidaritāte uzvarētāju koalīcijas vidū.

*Sabiedroto nepiekāpība - ultimātīva prasība parakstīt līgumu.* Šajā laikā nevarēja vairs apšaubīt arī to, ka uzvarētājlīdzvalstis bija nolēmušas pielietot militāru spēku, ja Vācija atteiktos parakstīt miera līgumu. Maršala Foša izstrādātais karagājiena plāns paredzēja uzbrukumu gar Mainas līniju un tam sekojošu Dienvidvācijas atbrūnošanu un atdalīšanu no Vācijas, kā arī operācijas Ziemeļvācijā līdz Vezerei. Maršals un viņam tuvās aprindas tieši cerēja sagaidīt vācu atteikšanos, lai miera noteikumus varētu revidēt savā izpratnē.

16.jūnijā tika nodots galīgais līguma teksts. Vācu pretpriekšlikumi zināmā mērā bija ievēroti vienīgi jautājumā par Augšsilēziju (tautas nobalsošana sākotnēji paredzētās atdošanas vietā). Sevišķi svarīgu jautājumu notā tēze par atbildību kara uzsākšanā tagad tika akcentēta daudz spēcīgāk un formulēta kā morāls verdikts pret Vāciju. Ultimātīvi tika pieprasīta līguma pieņemšana piecu dienu laikā, ko vēlāk pagarināja uz septiņām dienām.

*Cīņa par līguma parakstīšanu valdībā un Nacionālajā sapulcē.* Vācijā gan nebija neviena partija, kas brīvprātīgi būtu gatava pieņemt miera noteikumus. Taču esošajā grūtajā situācijā pret līgumu parakstīšanu vērstā fronte ne valdībā, ne iedzīvotāju vidū nebija tik vienota, kā tas varēja likties pēc pirmās reakcijas maijā. Brokdorfa-Rantcau'a kursu daudzi pamatoti uzskatīja par pārāk riskantu. Hindenburgs un Grēners paziņoja, ka militāra pretestība sabiedroto uzbrukuma gadījumā esot bezcerīga. Ministru kabineta izšķirošajā sēdē, kas notika naktī no

18. uz 19.jūniju septiņi ministri balsoja par, septiņi - pret līguma parakstīšanu. Tāpēc 20.jūnijā atkāpās Šeidemana kabinets. Nākošajā dienā izveidoto jauno kabinetu, kurā nebija neviena VDP delegēta pārstāvja, vadīja sociāldemokrāts Gustavs Bauers. Par ārlietu ministru kļuva sociāldemokrāts Hermans Millers. Potenciāli stiprākais politiķis šajā kabinetā bija Ercbergers (Erzberger), kas jau agrāk bija darbojies kā tiešs Brokdorfa-Rantcau'a pretinieks, bet tagad, neietekmējoties no nacionālistiskās aģitācijas, atklāti iestājās par miera līguma pieņemšanu.

*Versaļas miera līguma parakstīšana (1919. gada 28. jūnijs)*. 22.jūnijā - dienu pirms ultimāta termiņa izbeigšanās - jaunā valdība paziņoja, ka ir gatava pieņemt miera līguma noteikumus, ja ar to netiktu atzīta vācu vaina par kara izraisīšanu un netiktu akceptēti noteikumi par ķeizara tiesāšanu un vācu ievērojamo personu kriminālu vajāšanu sakarā ar kara vadīšanu. Šis valdības paziņojums tika akceptēts Nacionālajā sapulcē ar 237 balsīm pret 138. Taču sabiedroto valstsvīri noraidīja vācu nosacījumus un prasīja bezierunu miera līguma parakstīšanu. Situācija Vēimārā tagad pilnībā sarežģījās. Ņemot vērā ultimāta termiņa izbeigšanos un līdz ar to militāro operāciju draudus, 23.jūnijā tika pieņemts Nacionālās sapulces lēmums, kas noteica, ka Vācijas valdība joprojām ir pilnvarota parakstīt miera līgumu arī mainītos apstākļos. Pirms tam VNTP, VTP un VDP pārstāvji nāca klajā ar deklarāciju, kurā tika atzīts, ka tie, kas balsoja par miera līguma pieņemšanu, vadījušies no godīgiem motīviem. Vācijas valdība rīkojās nekavējoties un vēl 23.jūnijā paziņoja par savu gatavību parakstīt miera līgumu. 28.jūnijā ārlietu ministrs Hermans Millers (VSDP) un satiksmes ministrs Johanness Bells (Centrs) Versaļas spoguļu zālē parakstīja "Versaļas līgumu".

*Parīzes "priekšpilsētu līgumi"*. *Austrija. Bulgārija. Ungārija. Turcija*. Citās Parīzes "priekšpilsētās" sekoja - gan tikai mēnešus vēlāk - miera līgumu parakstīšana starp Antantes valstīm un Vācijas sabiedrotajiem (tāpēc - "priekšpilsētu līgumi"): Senžermēnā (1919.gada 10.septembrī ar Austriju), Neiji (1919. gada 27.novembrī ar Bulgāriju), Trianonā (1920.gada 4.jūnijā ar Ungāriju) un beidzot Sevra (1920.gada 10.augustā ar Turciju). Kādreizējiem Vācijas sabiedrotajiem vajadzēja samazināt armiju lielumu, maksāt reparācijas un atdot plašas teritorijas. Austrija atzina Ungārijas, Čehoslovākijas, Polijas un Dienvidslāvijas neatkarību un bija spiesta atteikties no Dienvidtiroles līdz Brennera pārejai, Triestas, Istrijas un Dalmācijas, kā arī no Karintijas un Krajinas apgabaliem (Gebiete vom Kärnten und Krain). Bulgārija pazaudēja savu pieeju Egejas jūrai pie Grieķijas. Ungāriju (līdzās bijušajai Osmaņu impērijai) teritoriālā ziņā reducēja vissāpīgāk: Slovākija un Karpatu Ukraina tika nodotas ČSR, Burgenlande - Austrijai, Horvātija, Slovēnija un Banatas daļa - Dienvidslāvijai, bet pārējā Banatas daļa un visa Transilvānija - Rumānijai. Turcija, kuras parlaments tai laikā neratificēja miera līgumu, atdeva Grieķijai Austrumtrāķiju, Egejas jūras salas, Smirnu un rajonu ap to; Francijai - Sīriju un Kilikiju; Itālijai - Rodosu (Rhodos) un pārējās Dodekanēzu (Dodekanes) salas, bet Iraku un Palestīnu - Anglijai, kuras kontrolē no aizbildniecībā nonāca arī Arābija un Ēģipte (das auch die Schutzherrschaft und das Protektorat über Ägypten ausübte). Turku Armēnija kļuva (uz īsu laiku) patstāvīga.

*Zaudētāju valstu revīzijas politika*. Tās valstis, kuras cieta teritoriālus zaudējumus, nebija gatavas samierināties ar līgumos noteikto teritoriālo status quo un savā ārpolitikā darbojās ar skaidru mērķi - panākt miera līgumu revīziju. Tas at-

tiecās uz Ungāriju un Bulgāriju, bet vispirms - uz Vāciju. Starpkaru periodā Vācija kļuva par revizionistisku lielvalsti par excellence.

*Versaļas līguma vēsturiskais novērtējums.* Patiešs ir apgalvojums, ka Versaļas līgums - vadoties pēc tā, kā to aplūko - bija vai nu pārāk bargs vai pārāk mērens. "Pārāk bargs: jo Vācija nevarēja savādāk rīkoties, kā vienīgi mēģināt to tūlīt nokratīt. Pārāk mērens: jo iejaukšanās vācu substancē nebija pietiekoši dziļa, lai Vācijai atņemtu cerības un iespējas revidēt līgumu - no tā izrauties vai to pārraut" (Karls Dītrihs Erdmans). Novērtējot Versaļas līgumu vēsturiskā atskatā, šodien īpaši ir jāizceļ divi viedokļi, kuri Vācijā starpkaru periodā netika pietiekoši ņemti vērā, jo toreiz emocionāli uzlādētajā atmosfērā gandrīz vienprātīgi tika noraidīts "diktētais miers" ("Diktatfrieden"), kas ļoti kaitēja vācu politikai. Pirmkārt, protams, ir jāatzīst, ka līgums bija ārkārtīgi smags apgrūtinājums jaunajai demokrātijai, un var apšaubīt to, vai uzvarētāji rīkojās ļoti gudri, kad viņi sakāves sekas uzvēla tieši tām vācu partijām un politiķiem, kuri atzina Vilsona ideju par tautu savstarpējo saprašanos. Taču, lai cik bargi noteikumi arī nebūtu izvirzīti Vācijai, daži miera līguma noteikumi tomēr bija mazāk stingri, nekā tie varēja būt, ņemot vērā iespējas sarunu gaitā. Līgumam patiešām bija kompromisa iezīmes, un proti - tas nebija mērenais "Vilsona miers", par kuru Vācijā sapņoja (un kuru Vilsons šādā formā nepavisam nebija plānojis), bet tas nebija arī "Kartāgas miers", kā to prasīja ietekmīgi politiķi un daļēji sabiedriskā doma uzvarētājvalstīs. Otrkārt, neskatoties uz Versaļas līgumu, Vācija saglabāja Eiropas lielvalsts statusu un perspektīvā tai bija iespēja aktīvi piedalīties Eiropas politikā, iegūstot pat lielāku ārpolitiskās rīcības brīvību nekā pirms 1914.gada. Krievija bija izstumta no Viduseiropas, un tai uz ilgu laiku vajadzēja nodarboties ar savām iekšpolitiskajām problēmām, bet Dienvidaustrumeiropa, ja tiktu nepārtraukti īstenota piesardzīga politika, ar laiku varētu kļūt par Vācijas saimnieciskās un politiskās ietekmes sfēru. Šajā ziņā pilnībā ir jāpiekrīt Gerhardam Rīteram (Ritter), kad viņš pēc Otrā pasaules kara beigām konstatēja: "Perspektīvā gudrai, apdomīgai un pacietīgai vācu politikai, kas netiektos panākt neko citu, kā vienīgi izveidot mūsu valsti par mieru nodrošinošu Eiropas centru, pavērās vislabākās iespējas. Tas, ka mēs tās neizmantojām un bezgalīgā nepacietībā, aklā naidā pret tā saucamo Versaļas sistēmu metāmies vardarbīgu dēkaiņu rokās, ir vislielākā nelaime un liktenīga mūsu jaunākās vēstures kļūda".

### 3. Republika krīzes gados (1919-1923).

*Jaunās republikas problēmas.* Ar miera līguma noslēgšanu un konstitūcijas pieņemšanu Veimāras republikā neiesākās iekšējās konsolidēšanās fāze. Gluži otrādi: līdz 1923.gadam 1918./19. gadā izveidotās valsts politiskās iekārtas eksistence vairākas reizes tika apšaubīta. Valdības sadūrās ar daudzām gandrīz neatrisināmām politiskām, saimnieciskām un sociālām problēmām. Tām bija jācinās pret parlamentārās demokrātijas pretinieku brāzmainajiem uzbrukumiem, un tās stipri ietekmēja ārējais spiediens. Galvenokārt tā bija Francija (tur 1919.gada

vēlēšanās uzvarēja konservatīvi nacionālistiskie spēki), kas nepielūdzami iestājās par miera līguma noteikumu visprecīzāko izpildi, kā arī pūlējās realizēt savu miera konferencē pilnībā neistenoto prasību par drošības nostiprināšanu un šajā nolūkā mēģināja revidēt Versaļas līgumu par sliktu Vācijai. Tas bija gandrīz brīnums, ka Veimāras demokrātija šajos smago iekšējo un ārējo grūtību gados spēja noturēties. Tikai pēc tam, kad kritiskā attīstība 1923.gadā sasniedza un pārsniedza kulminācijas punktu, sākās fāze, kad šķita, ka stabilizējas iekšējā situācija un atslābst ārējais saspilējums.

*Iekšpolitiskā konjunktūra.* 1919.gadā jau bija izveidojusies tā iekšpolitiskā konjunktūra, kas palika kā noteicoša pirmajai vācu demokrātijai un kurai beidzot vajadzēja kļūt par tās likteni: labajā un kreisajā politiskā spektra pusē konsolidējās parlamentārās demokrātijas pretinieki, kas uzsāka cīņu pret "sistēmu". Jau tagad kļuva skaidrs, ka ne kreisie, ne labējie sevi neuzskatīja par sistēmai imanentu opozīciju, kuras īstais mērķis būtu valdības koalīcijas nomainīšana un valdības atbildības uzņemšanās pastāvošās konstitucionālās kārtības ietvaros. Drīzāk gan šī parlamentārās demokrātijas konstitucionālā kārtība tika nesaudzīgi apkarota. Galēji labējie centās panākt daļēji autoritārās monarhijas restaurāciju, daļēji - postdemokrātiskas, nacionāli tautiskas diktatūras nodibināšanu. Galēji kreiso nometnē, kur kopš 1919.gada sākuma norisinājās nepārtraukta radikalizēšanās, līdz rudenim pilnībā varēja izpausties antiparlamentārā pozīcija.

*VNSDP radikalizēšanās.* VNSDP - 1919.gada beigās vairāk kā 750 000 biedru - savā kongresā Leipcīgā (1919.gada 30.novembris - 6.decembris) pieņēma darbības programmu, kuru noslēdza vārdi: "Proletariāta diktatūra ir revolucionārs līdzeklis visu šķiru likvidēšanai un jebkuras šķiru kundzības atcelšanai un sociālistiskās demokrātijas izcīnīšanai... Sociālistiskās sabiedrības organizēšana notiek, pamatojoties uz padomju sistēmu". Līdz ar to VNSDP tagad nostājās uz ideoloģiskās platformas, kas izslēdza politisku sadarbību ar sociāldemokrātiju vai pat abu sociālistiskās strādnieku kustības spārnu apvienošanas. Salīdzinot ar biedru skaita ziņā spēcīgo un organizatoriski nostiprināto VNSDP, VKP bija tikai sīka partija (Splitterpartei). Šo partiju, kurai jau tā bija šaurs darbības rādiuss, papildus nelabvēlīgi ietekmēja spēcīgākas virzienu cīņas. 1919.gada oktobrī VKP vadība padzina no partijas ultrakreisās grupas, līdz ar to zaudējot apmēram pusi no saviem tieši 100 tūkstošiem biedru.

*"Labējais vilnis". ("Welle von rechts").* 1919.gada otrajā pusē nenorisinājās plaši izvērstas kreiso akcijas, arī streiku kustība samazinājās. Kad 1920.gada janvārī iesākās jauni nemieri, kurus ievadīja dzelzceļnieku streiks, kalnrūpniecības strādnieku prasība noteikt sešu stundu darba dienu, kā arī VNSDP organizētā masu demonstrācija Berlīnē, kas noslēdzās ar uzbrukumu reihstāga ēkai (1920.gada 13.janvāris), Vācijas valdība izsludināja ārkārtēju stāvokli un ātri nodibināja kontroli pār situāciju. Valdība joprojām uzskatīja, ka valsts politisko iekārtu vispirms apdraud kreiso politisko spēku aktivitātes, un tā rēķinājās ar jauniem puča mēģinājumiem un streika akcijām. Turpretim par zemu tā novērtēja briesmas, kuras izrietēja no "labējā vilņa", kas kopš 1919.gada rudens bija draudoši pieaudzis. Uzmanīgs politiskās avanscēnas vērotājs Ernsts Trelčs 1919.gada decembrī konstatēja, ka "labējā vilņa" galvenie spēki līdzās protestantiskai baznīcai esot "elementi ar pilsētniecisku un akadēmisku izglītību". Šajā sakarā Trelčs reģis-

trēja dramatisku noskaņojuma maiņu studentu vidū: "Ja pirms vairākiem gadiem uzstājās studentu auditorijā, tad bija jāsaprotas uz neapvaldītiem, pacifistiskiem un revolucionāriem, jā, pat ideālistiski boļševistiskiem iebildumiem. Šodien vairāk ir jāorientējas uz antisemitiskiem, nacionālistiskiem, antirevolucionāriem protestiem. Dažās juristu kolēģijās švīkā ar kājām pa grīdu, kad atskan vārds "valsts konstitūcija". Bez šīm izceltajām aprindām "labējais vilnis" tagad aptvēra arī plašas kalpotāju un sīkpilsoniskās masas, kuras līdz tam bija tendētas drīzāk uz politiskā spektra centru.

*Leģenda par dunča dūrienu.* Labējo politisko spēku publicistikā un sapulcēs notika aģitācija pret "apkaunojošo mieru" saistībā ar "leģendas par dunča dūrienu" propagandu: dzimtene no mugurpuses esot uzbrukusi karojošajai fronteī, un kreisās politiskās aprindas līdz ar to esot atbildīgas par militāro sakāvi un no tās izrietošo smago miera līgumu. Šādu Vācijas sabrukuma cēloņu izskaidrojumu Hindenburgs atbalstīja ar sava vārda autoritāti (izteikumi Nacionālās sapulces izmeklēšanas komisijā 1919.gada 18.novembrī). Konservatīvi nacionālistiskajiem labējiem šī "leģenda par dunča dūrienu", kas iedarbīgi tika papildināta ar apgalvojumu par Vācijas nelīdzdalību kara izraisīšanā, pildīja ļoti noderīgu dubultfunkciju: no vienas puses, tā aizplivuroja ķeizariskās Vācijas politisko un militāro vadības instanču nespēju un tādējādi "atslogoja" veco režīmu. No otras puses, tā revolucionārajiem spēkiem un - tieši vai netieši - arī Veimāras republikas dibinātājiem (Träger) uzvēla vainu par sakāvi un līdz ar to arī par neciešamo (vāciešu uztverē) tagadnes postu. Dažu mēnešu laikā "leģenda par dunča dūrienu" kļuva par konservatīvi nacionālistisko spēku attaisnošanas un cīņas ideoloģijas galveno balstu, bet tās iedarbības rādīuss tālu pārsniedza nesamierināmo republikas pretinieku loku, jo vācu tautas liela daļa negribēja atzīt piedzīvoto sakāvi. Patiess ir apgalvojums, ka "leģenda par dunča dūrienu" pati darbojās kā dunča dūriens - dunča dūriens "jaunās valsts mugurā" (Alberts Švarcs - Schwarz).

*Ienaidnieka tēls. Er Bergerers, Politiskā justīcija Veimāras republikā.* Īpaši asiem labējās opozīcijas uzbrukumiem bija pakļauts Centra partijas politiķis Er Bergerers. Labējie viņu ienīda kā 1917.gada miera rezolūcijas iniciatoru, pamiera delegācijas vadītāju, miera līguma parakstīšanas atbalstītāju un Vācijas finanšu ministru, kas, īstenojot - atbilstoši konstitūcijai - lielu finanšu reformu, bija panācis Vācijas valsts finanšu kundzību pār zemēm. Ar Er Bergereru - "slepeno kancleeru" - bez visa tā vajadzēja trāpīt arī "sistēmas galvenajā punktā" (Ernsts Trelčs), jo Er Bergerers bija istais Centra partijas un VSDP koalīcijas vienotājs. Er Bergerera ierosinātā apsūdzības prāva pret VNTP vadītāju Helferihi (Helfferich), kurš viņam bija pārmetis "politiskās darbības un savu finansiālo interešu netīru samaisījumu", pēc tiesas sēdēm, kas ilga nedēļām, satrauktā atmosfērā beidzās 1920.gada 12.martā ar spriedumu, kas Helferiha apgalvojumus daļēji apstiprināja kā pareizus. Vienīgi formālā apvainojuma dēļ Helferiham tika piespriests smieklīgi mazs naudas sods. Vēl tajā pašā dienā Er Bergerers atkāpās no ministra amata. Nacionālistiski noskaņotie labējie gavīlēja. Spriedums Er Bergerera procesā nebija pirmais, bet gan īpaši sensacionāls gadījums garajā tiesas spriedumu virknē, kuri Veimāras republikas "politisko justīciju" padarīja bēdīgi slavenu. Daudzi tiesneši, kuru politiskā un sociālā mentalitāte bija veidojusies Vilhelma laika vērtību un konservatīvās ideoloģijas ietekmē, apšaubīja jaunās kārtības likumību. Neatceļamības

privilēģiju (tās neaiztika revolucionārā valdība un tās tika nostiprinātas konstitūcijā) aizsegā viņi savu nepatiku pret republiku un tās darbiniekiem atklāti izpauđa daudzos spriedumos. Šajā ziņā justīcija ir lielā mērā atbildīga par republikas bojā eju. Tā piedalījās "tās pievārēšanā, ko īstenoja autoritārās un totalitārās kustības" (Karls Dītrihs Brahers).

*Kapa - Litvica pučs.* 1920.gada 13.martā - dienu pēc sprieduma pasludināšanas Ercbergera procesā - karojošās labējo aprindas Kapa-Litvica pučā mēģināja sev izraut valsts varu. Kopš 1919.gada jūlija sākuma valdības gāšanu ar varu bija plānojuši labējo ekstrēmistu grupa, kas pulcējās ap ģenerāli Ludendorfu un Volfangu Kapu (Kapp) - Austrumprūsijas ģenerālo pārvaldnieku (Generallandschafts-direktor) un 1917.gadā izveidotās aneksionistiskās Tēvzemes partijas (Vaterlands-partei) līdzdibinātāju. Kā organizatorisks centrs (Kristallisationskern) 1919.gada oktobrī tika nodibināta "Nacionālā apvienība". Sazvērnieku aprindas dedzīgi pūlējās plānotajam pasākumam piesaistīt darboties spējīgus virsniekus un politiķus. Intensīvi kontakti tika uzturēti ar ģenerāli fon Litvicu (Lüttwitz) - "brīvkorpusu tēvu", kuram kopš 1919.gada pavasara bija pakļautas visas armijas daļas austrumos no Elbas, kā arī militārās formācijas Saksijā, Tīringā un Hanoverā. Tā kā kopš 1919.gada rudens bija uzsākta miera līgumā paredzētā karaspēka samazināšana, daudzi brīvkorpusu karavīri uzskatīja savu eksistenci par apdraudētu un bija gatavi akcijām pret valdību. Šo noskaņojumu plānoja izmantot aprindas ap Kapu un Litvicu. Kad 1920.gada marta sākumā valdība pavēlēja likvidēt Ērhardta (Ehrhardt) jūras kara flotes brigādi, kas atradās Berlīnes tuvumā, Litvics 10.martā ultimātīvā formā pieprasīja valsts prezidentam Ebertam pārtraukt samazināt armiju, atkāpties valsts prezidentam un valdībai, kā arī tūlīt izsludināt jaunas reihstāga vēlēšanas. Litvics, valdības atlaists, nekavējoties devās uz Ērhardta jūras kara flotes brigādi, kas viņa vadībā 13.martā agri no rīta okupēja Berlīnes valdības kvartālu. Kaps tika pasludināts par jauno reihskancleru. Tā kā Vācijas armijas vadībā vienīgi armijas virspavēlnieks ģenerālis Reinhards iestājās par bruņotu pretošanos pučistu akcijai, bet karaspēka pārvaldes priekšnieks (Chef des Truppenamtes) ģenerālis fon Zēkts (Seeckt) uzskatīja militārā spēka pielietošanu par neiespējamu, reihsvēra ministra Noskes rīcībā nebija nekādu spēku militārai sadursmei ar pučistiem. Atstāti no armijas puses nelaimē, Vācijas prezidents un valdība bēga vispirms uz Drēzdeni, tad uz Štutgarti.

*Puča sakāve.* Neskatoties uz Berlīnes ieņemšanu bez cīņas un daudzu, dažādās Vācijas vietās dislocētu reihsvēra daļu komandieru gatavību pievienoties pučistu valdībai, Kapa - Litvica pučs tomēr ātri piedzīvoja neveiksmi. Tas cieta sakāvi vispārējā streika dēļ, kuru pasludināja arodbiedrības un kam spontāni pievienojās strādniecība visā Vācijā, kā arī ministriju birokrātijas nogaidošās nostājas dēļ, kura Vācijā un Prūsijā pagaidām vilcinājās sekot Kapa norādījumiem. 17.martā Kaps un Litvics kopā ar saviem tuvākajiem līdzstrādniekiem aizbēga uz ārzemēm.

*Puča sekas.* Lai gan daudzi to gaidīja (īpaši streikojošie strādnieki, arī demokrātiskie pilsoniskie spēki), pučs, kas beidzās bez lieka trokšņa, tomēr neveicināja Berlīnē atgriezušās valdības izšķirošu rīcību pret uzbrūkušajiem demokrātiskās un konstitucionālās kārtības pretiniekiem. Praktiski neizpildītas palika arodbiedrību prasības par administratīvā un militārā aparāta iztīrīšanu no neuzticamiem

elementiem, vainīgo sodīšanu, attiecīgu rūpniecības nozaru socializēšanu, jaunas valdības izveidošanu, tās sastāvu saskaņojot ar arodbiedrību vadību. Noskem tomēr vajadzēja atkāpties. Viņš bija nevēlams ne vien daudziem radikāli, bet arī sociāldemokrātiski noskaņotiem strādniekiem. Viņš bija atbildīgs par brīvkorpusu ļoti nesaudzīgo rīcību 1919. gadā pret streikojošajiem un dumpīgajiem strādniekiem. Pateicoties viņa lēttīcībai pret oficeru korpusu, pretrevolucionārie spēki savā ziņā varēja sagatavot puču Vācijas valdības acu priekšā. Par jauno reihsvēra ministru kļuva Otto Geslers (VDP), bet par jauno armijas virspavēlnieku - Hanss fon Zēkts, kaut gan viņš negribēja izmantot reihsvēru puča apspiešanai.

*Nemieri Saksijā un Tīringenā. Cīņas Rūras apgabalā.* Ja iespējas, kuras noturīgai demokrātiskās iekārtas stabilizācijai sniedza Kapa - Litvica puča sakāve, netika tālejoši izmantotas, tad tas bija saistīts ar to, ka streikojošo strādnieku pretakcijas dažādās Vācijas vietās bija sasniegušas milzīgas dimensijas. Saksijā un Tīringenē strādniecības paš aizsardzības vienības veica bruņotus uzbrukumus brīvkorpusiem un reihsvēra daļām. Rūras apgabalā veidojās "sarkanā armija" no dažādu novirzienu sociālistiski orientētajiem strādniekiem. Īpaši aktīvi vispirms bija VNSDP piekritēji un sindikālistiskie grupējumi, pamazām ietekmi ieguva arī komunisti, kuru partijas vadība sākotnēji bija ieņēmusi neskaidru nostāju (VKP centrāle sākotnēji nebija pievienojusies uzsaukumam par vispārējo streiku). "Sarkanā armija" vairākas nedēļas pārvaldīja plašas Rūras apgabala teritorijas un uzspieda valdības brīvkorpusiem smagas kaujas, kas no abām pusēm bija īpaši nežēlīgas. Tā kā valdības karaspēka daļas, īstenojot militārās operācijas, iebruka arī demilitarizētajās zonās, franči, veicot pretpasākumus, uz laiku okupēja Frankfurtes un Darmštades pilsētas un to apkaimi.

*Reihsvērs "Zēkta ērā" (Ära Seeckt).* Lai kontrolētu situāciju Rūras baseinā un Vidusvācijā, kur norisinājās sacelšanās, valdība iesaistīja tikai tās karaspēka daļas, kuras Kapa - Litvica puča dienās bija izrādījušas vismaz kaut kādu lojalitāti pret valdību un valsti. Šī karaspēka daļu izmantošana veidoja, tā sakot, tiltu, pār kuru reihsvērs - praktiski neaizskarts - iesoļoja "jaunā ērā" (Nach - Kapp-Ära). Zēkts izveidoja reihsvēru par "valsti valsti", kas bija tālejoši nodrošināta pret parlamenta kontroli. Reihsvēra "nepolitiskā" rakstura uzsvēršana bija arī līdzeklis noteikta mērķa sasniegšanai. Vajadzēja kā nepieļaujamus politizēšanas mēģinājumus atvairīt visas prasības par stīprāku "vācu republikas armijas" republikānisko un demokrātisko ievirzi. Tā "Zēkta ērā" reihsvērs kļuva par drošu instrumentu savu vadītāju rokās. Tas jutās saistīts tikai ar abstraktu valsts ideju, bet nevis vispirms ar konkrēto valsti - parlamentāro republiku. Virsnieku korpusi uzskatīja reihsvēru par savas neatkarīgās iekšpolitiskās varas faktoru un dzivoja ideoloģisko priekšstatu pasaulē, "kurā monarhistiski autoritāro uzskatu paliekas (Residuen) saplūda ar pazemojuma sajūtu par sakāvi un Versaļas sistēmu, kas bija sakāpinātas ar elitārās sūtības apziņu un domu būt par "visas valsts kopuma" aizsargātājiem pret principā ar negatīviem akcentiem apveltītu partiju valsti" (Hāgens Šulce - Schulze). Tāpēc kreisie politiskie spēki izturējās pret reihsvēru ar izteiktu neuzticību.

*"Kārtības šūniņa - Bavārija".* Uzvarām vainagots, ja tā varētu teikt, bija Kapa pučs Bavārijā. Pēc tam, kad pučisti simpatisējošā Bavārijā dislocēto reihsvēra daļu vadība bija piespiedusi atkāpties sociāldemokrāta Hofmaņa vadīto ko-

alīcijas kabinetu, tika izveidota valdība, kas ieturēja izteikti labēju kursu ar mērķi padarīt Bavāriju par Vācijas "kārtības šūniņu" ("Ordnungszelle"). Kopš 1920.gada Bavārija kļuva par Eldorado labēji ekstrēmistiskajām organizācijām un karojošā labējā radikālisma vadošajām personībām.

*Reihstāga vēlēšanas 1920. gada 6. jūnijā. "Veimāras koalīcijas" sakāve. Republikas "pārvaldīšanas" konsekvences. Pilsoniskā mazākuma kabineta veidošana.* Pirms Kapa - Litvica puča izcelšanās Vācijas valdība bija iecerējusi reihstāga vēlēšanas sarīkot ne agrāk kā 1920.gada rudenī. Pēc puča apspiešanas, kā arī pēc sacelšanās Rūras baseinā un Vidusvācijā, vēlēšanas tika noteiktas uz 6.jūniju. Tās beidzās ar "Veimāras koalīcijas" partiju sakāvi. VSDP un VDP cieta smagus zaudējumus (VSDP - 16,2 procenti, VDP - -10,2 procenti), bet opozīcijas partijas - VNTP, VTP un VNSDP guva ļoti ievērojamus panākumus (VNTP - +4,8 procenti, VTP - +9,5 procenti, VNSDP - +10,3 procenti). VKP prata nodrošināt tikai 2,1 procentu balsu (skat. tab. 246. lpp.). Ar jūnija vēlēšanām 1920.gadā "Veimāras koalīcija" visas Vācijas līmeni zaudēja savu parlamentāro vairākumu (kuru tā vairs nekad neatguva): Nacionālajā sapulcē "Veimāras koalīcijas" partiju rīcībā bija vairāk kā 78 procenti mandātu (331 no 423), turpretim tagad VSDP, Centra partija un VDP kopā bija saglabājušas vairs tikai 44,6 procentus vietu (205 no 459). Šo vēlēšanu rezultātā Veimāras konstitūcijas piekritējiem reihstāgā preti stāvēja divi kompakti, konstitūcijai opozīcijā esoši bloki: viens - melni-balti-sarkans un otrs - sarkans. Normāla valdības un opozīcijas saspēle līdz ar to tika pilnībā izslēgta. Stabīlas demokrātiskas valdības izveidošana dotajā momentā - un, kā tas izrādījās, arī visā republikas pastāvēšanas laikā - bija gandrīz neiespējama. Šādos apstākļos kabineta sastādīšana 1920.gada vasarā bija ļoti sarežģīta. Tā kā VSDP pēc smagā zaudējuma vēlēšanās neizrādīja nekādu patiku atkal uzņemties atbildību par valsts vadīšanu (Regierungsverantwortung), tad pēc ilgstošām diskusijām izveidojās pilsoniskais mazākuma kabinets Centra partijas politiķa Konstantina Fērenbaha vadībā. Šajā kabinetā darbojās arī VTP, kas formāli bija atzinusi pastāvošo republikānisko valsts formu un kuru piecieta VSDP, kas tagad bija "sava veida opozīcijas un valdības hermafrodīts" (Alfrēds Kastnings - Kastning).

*VNSDP sašķelšanās.* VNSDP nespēja savu ievērojamo panākumu vēlēšanās pārvērst politiskā ietekmē, jo 1920.gadā saasinājās iekšējie konflikti partijā. Partijas kreisais spārns vēlējās pievienoties 1919.gadā nodibinātajai Komunistiskajai Internacionālei (Kominternei) un bija gatavs akceptēt Maskavas izvirzītos nosacījumus, kuri paredzēja absolūtu atsevišķo nacionālo komunistisko partiju pakļaušanos Kominternes Izpildu komitejas gribai. Turpretim VNSDP labējais spārns šos nosacījumus kategoriski noraidīja. Kongresā Hallē (1920.gada 12.-17.oktobris) notika VNSDP šķelšanās (šajā brīdī partijā bija tieši 900 000 biedru). Kreisais spārns apvienojās ar VKP, kura līdz ar to - un tikai tagad - ieguva masu bāzi strādniecībā (1920.gada 1.oktobrī pirms apvienošanās VKP bija tikai 78 000 biedru). Labējais spārns, tā saucamā "atlikusi neatkarīgā sociāldemokrātija" ("Rest-USPD"), kas aptvēra nedaudz mazāk kā pusi no partijas biedriem, kopš 1920.gada oktobra pamazām tuvinājās vairākuma sociāldemokrātijai un apvienojās ar to 1922.gada septembrī.

*Reparāciju jautājums. Vācu kopējā parāda noteikšana.* Par vācu iekšējās un ārējās politikas galveno problēmu drīz pēc Fērenbaha mazākuma kabineta

izveidošanās kļuva reparāciju jautājums, kam bija lemts uz ilgu laiku palikt par valdošo, ja ne pat - noteicošo problēmu. Kā jau minēts, Versaļas līgumā bija fikss Vācijas pienākums maksāt reparācijas, bet nebija noteikta konkrēta summa. Ar plašām pilnvarām apveltītajai reparāciju komisijai drīz tika uzdots līdz 1921.gada 1.maijam paziņot Vācijas maksājamo reparāciju kopējo summu un izstrādāt maksāšanas plānu. Līdz tam Vācijai bija jāizdara maksājumi (tos ieskaitītu kopējā parāda summā) 20 miljardi zelta marku apmērā - naudā un vērtslietās. Jau, pirms šie reparāciju komisijas skaitļi kļuva zināmi, bija pilnīgi skaidrs, ka būs jāreķinās ar ļoti augstām reparāciju prasībām, kas izsauks nepārvaramas pretrunas lielvalstu vidū, apspriežot visu reparāciju problēmu klāstu.

*Pasaules saimnieciskās implikācijas.* Līdz ar naudas un vērtslietu sagādāšanu un transferēšanu tik lielā apjomā, kam agrāk nebija precedenta, notika ieviešana starptautiskās finansu, valūtas un saimnieciskās politikas terra incognita, kurai visi dalībnieki bija slikti sagatavoti. Vispirms: reparāciju jautājums netika uzvertts kā pasaules ekonomiskā problēma, kuru varētu atrisināt tikai ar kopīgām visu iesaistīto valstu pūlēm, bet gan katra valsts orientējās vienīgi uz savām nacionālajām interesēm. Vācija mēģināja panākt reparāciju apjoma iespējami lielāku samazināšanu un aprobežoties galvenokārt ar maksājumiem natūrā. Turpretim uzvarētājielvalstu nometnē vadījās no tā, ka, nosakot reparāciju summu un maksājumu veidu, vispirms ir jāņem vērā parādu pieprasītāju intereses, kuras Vācijai ir jāapmierina, neskatoties pat uz to, vai tā patiešām ir spējīga to izdarīt. Tādējādi uzvarētājielvalstis nevēlējās palielināt importu no Vācijas, kaut gan, vienīgi kāpinot eksportu, Berlīne būtu varējusi kompensēt aizplūstošās reparāciju summas. Ar valsts aizsargmuītas politiku, kolektīviem aizspriedumiem un kompaktu varenu interešu grupu (piemēram, franču un angļu smagās rūpniecības) ietekmēšanu uz eksportu orientētajai Vācijai tika apgrūtināta savas produkcijas realizācija ārzemēs. Svarīgs šajā ziņā bija arī tas apstāklis, ka valstīm, kas piedzina parādu, ieplūstot naudai un vērtslietām no Vācijas, gandrīz nepalielinājās pirktspēja, jo visām šīm valstīm bija lieli parādi ASV. Vācu maksājumu liela daļa tādējādi aizplūda uz ASV, no kurienes tā vēlāk - pēc valūtas stabilizācijas - īstermiņa aizņēmumu veidā atkal atgriezās Vācijā.

*Vācu valūtas stāvoklis. Vācu finansu politika, kas veicināja valsts grimšanu parādos.* Ja līdz ar to uzvarētājielvalstu saimnieciskā politika negatīvi ietekmēja saprātīgu reparāciju maksājumu izpildi, tad vācu valūtas politika arī nekādā gadījumā nebija piemērota tādu sarežģītu operāciju veikšanai, kas atvieglotu šos vācu reparāciju maksājumus. Viena no neatrisinātām problēmām (Liquidationsmasse), kuras republikas valdība saņēma mantojumā no bankrotējošās ķeizariskās Vācijas, bija jau stipri satricinātā valūtas sistēma. Valsts parāds 1913.gadā sastādīja 5 miljardus marku. 1919.gadā tas bija palielinājies līdz 144 miljardiem, jo ķeizariskā valdība nefinansēja karu, realizējot ļoti stingru nodokļu politiku, bet gan īstenojot pasākumus (kara aizņēmumi), kas veicināja ilgstošu valsts grimšanu parādos un nenomaksāto parādu palielināšanos (papīra naudas apgrozījums, ieskaitot valsts banknotes, pieauga no 2 miljardiem 1913.gadā līdz 45 miljardiem 1919.gadā). Neapdomīgā finansu politika, kas sekmēja valsts grimšanu parādos, tika turpināta līdz 1918.gadam. Šādā veidā ārkārtēji kritiskajā iekšpolitiskajā situācijā vismaz uz laiku varēja visērtāk tikt galā ar zaudētā kara saimniecisko un sociālo seku

smagumu (starp citu - ar dārdzības pieaugumu, kara upuru apgādi, bezdarbnieku pabalstiem, kompensācijām rūpniecības uzņēmumiem un rēderejām atdotajās vai okupētajās teritorijās, kara aizņēmumu procentu izmaksām). Vācijas valdībai un valsts bankai gan noteikti vajadzēja zināt to, ka vācu valūtu nevarēja atveseļot tik ilgi, kamēr nebija sabalansēti valsts budžeta ieņēmumi un izdevumi (un šādu situāciju tikai nelielā mērā noteica "Versaļas nastas"). Šo uzdevumu nebija iespējams izpildīt, emitējot papīra naudu, te bija nepieciešami radikāli pasākumi. Vēlākais kopš 1921.gada to varēja veikt tikai, realizējot nesaudzīgu valūtas reformu. Konvencionālā veidā budžeta izlīdzinājums vairs nebija īstenojams (valsts deficīts 1922.gada decembrī jau sasniedza 469 miljardus).

*Inflācijas "pārvēršana" par ārpolitikas instrumentu.* Vācijas valdības pasivitate valūtas atveseļošanas jautājumos ir jāsaprot arī kā vācu stratēģijas sastāvdaļa reparāciju politikā. Proti, inflāciju varēja "pārvērst" par ārpolitikas instrumentu, lai izpildītu reparāciju maksājumus un līdz ar to īstenotu miera līgumu, jo, esot inflācijai, faktiski nevarēja skaidri noteikt Vācijas maksātspēju. Vācijas pārstāvji tad arī nenogurstoši pūlējās saviem Antantes sarunu partneriem izskaidrot šā jautājuma būtību, piebilstot, ka katrs skaidrā naudā veikts reparāciju maksājums tikai pasliktinās stāvokli.

*Uzvarētājlielvalstu pozīcija.* Neskatoties uz nožēlojamo vācu finansiālo stāvokli, uzvarētājlielvalstis strikti noraidīja gan ilgtermiņa maksājumu atlikšanu, gan arī maksājumu naudā samazināšanu. Tās prasīja vācu valdībai, lai tā nekavējoties rada bāzi reālai reparāciju maksājumu kalkulācijai, apstādinot iespēšanas mašīnu un eventuāli izlīdzinot budžetu ar efektīvu nodokļu paaugstināšanu. Līdz 1923.gadam vācu valdības ar savu stratēģiju valūtas un reparāciju politikā negribot lēja ūdeni tieši uz to Francijas politisko spēku dzirnavām, kuri no savas puses bija ieinteresēti reparāciju jautājuma politizēšanā. Jau kopš 1920.gada, bet pavisam skaidri pēc Puankarē stāšanās premjerministra un ārlietu ministra amatā (1922.gada 17.janvāris), franču valdība centās izmantot reparāciju jautājumu, lai pēc neveiksmīgā mēģinājuma Parīzes miera konferencē tagad tomēr vēl nonāktu pie Reinas un Rūras apgabālā. Vācu reparāciju politikas vājuma dēļ šī franču politika vismaz neilgu laiku bija tuvu panākumam. Tikai pēc tam, kad 1923.gadā Vācija, pārtraucot pasīvo pretošanos Rūras apgabālā un atveseļojot savu valūtu, kapitulēja otro reizi, franči bija spiesti pakāpeniski pārtraukt savu revīzijas politiku.

Ar to principiālās dispozīcijas ciņā ap reparācijām līdz 1923.gadam ir ieskicētas. Šī skice jāpapildina ar dažiem detalizētiem datiem par diskusiju norisi.

*Vienošanās par kvotu lielumu.* Daudzās konferencēs - pavisam kopā to bija ne mazāk kā divdesmit trīs - uzvarētājlielvalstu pārstāvji nodarbojās ar kopējās summas, ikgadējās rentes lieluma un maksāšanas veidu noteikšanu. 1920.gada jūlijā sabiedrotie vispirms saskaņoja kvotu lielumu. No iecerētās kopējās summas Francijai bija jāsaņem 52 procenti, Anglijai - 22 procenti, Itālijai - 10 procenti, Beļģijai - 8 procenti. Sabiedroto konferencē, kas 1921.gada janvārī sanāca Parīzē, tika panākta vienošanās, ka Vācijas kopējais parāds ir 226 miljardi zelta marku, kas jādzēš 42 gadu laikā. Marta sākumā Vācijas valdību ultimātīvā formā uzaiicināja četru dienu laikā pieņemt šos Parīzes konferences lēmumus vai arī izvirzīt saprātīgus kontrpriekšlikumus. Pretējā gadījumā sekotu sankcijas. Kad Vācijas valdība atteicās pieņemt noteikumus, franču karaspēks okupēja Diseldorfu, Dis-

burgu un atsevišķas citas pilsētas. Robeža starp okupēto apgabalu un pārējo valsts teritoriju kļuva par muitas robežu.

*“Londonas maksāšanas plāns”.* Vācu protesti tomēr nepalika bez ievēribas. Aprīli reparāciju komisija noteica, ka kopējā reparāciju summa ir 132 miljardi zelta marku, un reizē izvirzīja arī maksāšanas plānu, kuru parasti dēvē par “Londonas maksāšanas plānu”. Šis komplicēti sastādītais plāns paredzēja, ka Vācija, iekāms dzēsīs parādu, ik gadus maksās 2 miljardus zelta marku un 26 procentus no sava eksporta vērtības (aptuveni vēl viens miljards). Pirmais miljards zelta marku bija jāsamaksā līdz 1921.gada 31.augustam.

*Valdības reorganizācija.* 1921.gada 6.maijā Berlīnē saņēma “Londonas maksāšanas plānu” un sabiedroto Augstākās padomes ultimātu, kas saturēja draudus nekavējoties okupēt Reinas apgabalu, ja sešu dienu laikā plāns netiks pieņemts. Rūras apgabala okupācija bija Parīzes ietekmīgu aprindu mērķis, un tāpēc tām vācu noraidījums nebūtu nemaz nepatīkams. Taču līdz tam nenonāca. Pēc Fērenbaha kabineta demisijas un Vīrtas kabineta sastādīšanas no Veimāras koalīcijas partijām (1921. gada 10.maijs) reihstāgs izteicās par Londonas ultimāta pieņemšanu ar 220 pret 172 balsim.

*Augšsilēzijas jautājums.* Šādu iznākumu ietekmēja arī situācija Augšsilēzijā. Proti, Vācija baidījās, ka, noraidot Londonas ultimātu, zaudēs Anglijas atbalstu Augšsilēzijas jautājumā. 1921.gada 20.martā Augšsilēzijā notika Versaļas līgumā paredzētā tautas nobalsošana, kuras rezultāti bija labvēlīgi Vācijai. Gandrīz 60 procenti balsojošo izteicās par Augšsilēzijas palikšanu Vācijas sastāvā, 40 procenti - par tās pievienošanu Polijai. Tāpēc 1921.gada maija sākumā poļi Augšsilēzijā izraisīja sacelšanos. Franču okupācijas karaspēks atbalstīja poļus, bet angļi, kuri gribēja rūpnieciski attīstītos rajonus atstāt Vācijai, piecietā vācu pašizsardzības spēku veidošanu. Neskatoties uz vācu brīvkorpusu militārajiem panākumiem (Annabergas ieņemšana 1921.gada 23.maijā) sadursme par Augšsilēziju beidzās Vācijai ar rūgtu vilšanos. Atbilstoši Tautu Savienības padomes ieteikumam sabiedroto Augstākā padome 1921.gada 20.oktobrī nolēma sadalīt plebiscīta apgabalu (Versaļas līgumā šāda iespēja bija paredzēta), nospraužot Vācijai neizdevīgas robežas. Gandrīz viss Augšsilēzijas rūpniecības rajons tika nodots Polijai (3 213 km; 1 miljons iedzīvotāju), jo par pievienošanos tai šajā rajonā balsoja tieši 56 procenti iedzīvotāju. Vācijas sastāvā palika platības ziņā lielāka, bet rūpnieciski mazāk nozīmīga Augšsilēzijas daļa.

*“Izpildes politika” (“Erfüllungspolitik”) 1921./22. gadā.* Līdz ar Londonas maksāšanas plāna pieņemšanu iesākās vācu nacionālistu nikni apkarotās “izpildes politikas” fāze. Šo politiku īstenoja 1921./22.gadā, un tai vajadzēja pierādīt (ko gan šīs politikas pretinieki vāciešu vidū nesaskatīja vai negribēja atzīt) reparāciju prasību neizpildāmību un panākt šo prasību revīziju tieši ar to, ka Vācija, lūk, mēģināja savu iespēju robežās pagaidām izpildīt sabiedroto prasības. “Izpildes politika” bija arī tā iecerēta, lai “aukstajā karā” ar Franciju iegūtu laiku, jo tas - kā domāja - strādātu Vācijas labā. Taču parādu pieprasītāju puse (Gäubigerseite) nekādā gadījumā nevērtēja vācu “izpildes politiku” kā nopietnu vācu mēģinājumu pildīt maksājumu saistības, jo to neievadīja valūtas atveseļošana, t.i., radikāla izdevumu samazināšana un nesaudzīga jaunu nodokļu ieviešana un paaugstināšana. Šādu vācu nostājas novērtējumu - parāda pieprasītāju skatījumā - apstiprināja

pati Vācija, kad tā, samaksājot pirmo miljardu zelta marku, uzreiz jau griezās pie viņiem ar lūgumu noteikt moratoriju. 1922.gada 12.jūlijā Berlīnes valdība ierosināja reparāciju komisijai pārcelt 1922.gadā atlikušo maksājumu termiņu un vienlaicīgi paziņoja, ka Vācija nevarēsot arī 1923. un 1924.gadā veikt maksājumus skaidrā naudā. Vēl dažus soļus tālāk vācu valdība spēra 1922.gada novembrī. Kā valūtas atveseļošanas priekšnoteikumu tā prasīja atbrīvošanu no visām "Versaļas nastām" uz trim - četriem gadiem, kā arī starptautisko banku kredīta piešķiršanu pusmiljarda zelta marku apmērā. Turklāt par pašas vācu valdības pūlēm varēja būt runa vienīgi sabiedroto koncesiju gadījumā. Vācu "izpildes politikas" fāze pagaidām bija beigusies.

*Ceļš uz Rapallo.* Vācu "izpildes politika", kas tika īstenota 1921./22.gadā, ir saistīta ar reihskanclera Virta un Valtera Ratenau'a (vispirms atjaunošanas ministrs, kopš 1922.gada janvāra ārlietu ministrs) vārdiem. Taču vienlaicīgi šo abu politiķu vārdi ir ļoti nozīmīgi, ja runājam par patstāvīgas vācu ārpolitikas pirmsākumiem pēc 1918.gada: 1922.gada 16.aprīlī Vācijas un Krievijas parakstīto Rapallo līgumu. Saskaņā ar šo līgumu abas lielvalstis kategoriski atteicās no atlīdzības par kara izdevumiem un karā nodarītajiem postījumiem, ieskaitot zaudējumus, kurus cieta civilpersonas. Vācija atteicās arī no visām pretenzijām uz vācu īpašumiem Krievijā, kurus skāra padomju valdības nacionalizācijas pasākumi. Vācu skatījumā pozitīvs moments te bija tas, ka līdz ar to tika neitralizēts Versaļas līguma 116.pants, kas Krievijai - lai gan nenoteikti - pavēra perspektīvas saņemt vācu reparāciju maksājumus. Turklāt abas lielvalstis vienojās intensificēt savstarpējās ekonomiskās attiecības, pamatojoties uz vislielākās labvēlības principu, kā arī nodibināt pilnā apjomā diplomātiskās attiecības.

Līguma noslēgšanu ievadīja ciešu saimniecisko kontaktu (1921.gada 6.maijā parakstītais tirdzniecības līgums) un reihsvēra un sarkanās armijas ierobežotas sadarbības (virsnieku apmaiņa, lai iegūtu tālāku militāri tehnisko izglītību; kopš 1920.gada sadarbība kara rūpniecības sfērā) fāze. Līgums tika parakstīts situācijā, kāda izkristalizējās Dženovas konferencē. Šajā milzīgajā konferencē (Mammutkonferenz), kas sanāca 1922.gada aprīlī un kurā bija pārstāvētas 34 valstis, norisinājās sarunas par Vidus- un Austrumeiropas ekonomisko atjaunošanu. Turklāt degpunktā atradās angļu valdības protežētais projekts par starptautiskā finansu un saimniecības konsorcijs nodibināšanu, kuram vajadzētu savākt un sadalīt nepieciešamos līdzekļus Krievijas rekonstrukcijai un vienlaikus īstenot sava veida saimniecisko kontroli pār Padomju Krieviju. Šo plānu nolūks bija izveidot pret Krieviju vērstu visu to Eiropas lielvalstu fronti, kuras pirmsrevolūcijas Krievijai bija piešķirušas kredītu un kuru pilsoņi kopš boļševiku nākšanas pie varas bija cietuši zaudējumus sakarā ar nacionalizāciju. Krievi, kas uzskatīja, ka starptautiskā konsorcijs projekts virzīts vienīgi uz to, lai varētu izmantot Krieviju un ierobežot krievu suverenitāti, saprotamā kārtā vēlējās izjaukt šo plānu un tā vietā noslēgt uz izdevīgākiem noteikumiem divpusējas vienošanās ar dažādām lielvalstīm. Lai to panāktu, krievu diplomāti mēģināja izmantot britu un franču domstarpības, kā arī intensificēja attiecības ar Vāciju. Ņemot vērā Rietumu lielvalstu nedraudzīgo nostāju pret Vāciju, vācu delegācija Dženovā piekrita krievu piedāvājumam. Līguma noslēgšana ar Krieviju varētu dot iespēju pārvarēt Vācijas izolāciju. Pati ziņa par Rapallo līguma parakstīšanu bija īsta sensācija. Vācu rīcība aizskāra Angliju un Franciju. Starptautiskā konsorcijs plāns bija izjaukts.

*Rapallo līguma novērtējums.* Tikpat diskutējams jautājums, kā savā laikā bija Rapallo politika, mūsdienās ir palicis Rapallo līguma nozīmes, iedarbības rādītājs un sekas novērtējums. Ko isti nozīmēja Rapallo vācu ārpolitikas kontekstā? Skaidrs, ka atsevišķi Rapallo politikas aizstāvji saistīja ar līguma noslēgšanu tālejošas cerības - gan attiecībā uz drīzu vācu un krievu akciju pret Poliju, gan attiecībā uz vispārēju Versaļas sistēmas iedragāšanu. It īpaši Zekts sapņoja par to, lai kopā ar Padomju Krieviju noslaucītu Poliju no zemes virsas (von der Landkarte zu streichen) un atjaunotu Vācijas 1914.gada austrumu robežas (memorands, kas datēts ar 1922.gada 11.septembri). Taču Rapallo nenozīmēja nepieciešamības izsauktu, priekšlaicīgu lēmumu par vācu ārpolitikas Austrumu orientāciju, lai gan atsevišķi Rapallo politikas īstenotāji par to patiešām iestājās, bet gala iznākumā - veltīgi. Rapallo bija arī tās politikas stratēģisks panākums, kuras mērķis bija attiecību normalizēšana ar rietumu lielvalstīm (Karls Dītrihs Erdmans). Faktiski vācu delegācija Dženovā neizmantoja līguma noslēgšanu kā instrumentu, lai izspēlētu Austrumus pret Rietumiem. Drīzāk tā mēģināja pat veicināt zināmu izlīgumu starp Padomju Krieviju un rietumu lielvalstīm. Tāpēc nevajadzētu pārvērtēt Rapallo līguma pasaulvēsturisko nozīmi.

*Iekšpolitiskie notikumi un konflikti.* Visai ātri kļuva redzams, cik nosacīti bija Rapallo panākumi. Ārpolitikā Vācija neieguva atelpu, bet iekšpolitikas sfērā saglabājās karojošā labēja un kreisā radikālisma izteikti draudi.

*VKP "marta akcija".* 1921.gada pavasarī VKP vadība, kas galvenokārt vadījās pēc Kominternes emisāru norādījumiem un sakarā ar VNSDP kreisā spārna pievienošanu iluzoriski pārvērtēja iegūtās darbības iespējas, izraisīja sacelšanos Vidusvācijas rūpnieciskajā rajonā Merzenburga - Halle - Mansfelde, kurai vajadzēja ievadīt revolucionāro frontālo uzbrukumu parlamentārajai republikai ("marta akcija"). Dažu dienu laikā šo sacelšanos - vietām izraisoties sīvām cīņām - apspieda Prūsijas policija. Smagā sakāve un no tās izrietošie partijas iekšējie konflikti (vadošo funkcionāru izslēgšana un izstāšanās no VKP, reihstāga frakcijas šķelšanās) gan apslāpēja uz dažiem mēnešiem VKP darbības iespējas un darboties prieku, bet nekādā gadījumā neiznīcināja komunistiskās kustības triecienspēku, jo partija spēja saglabāt kontroli pār savu organizāciju lielāko daļu un mēģināja kopš 1921.gada vasaras, izmantojot "vienotās frontes taktiku, dabūt savā pusē VSDSP un VNSDP (Rest - USPD) piekritējus.

*Karojošo labējo politisko spēku pārformēšanās. Politiskās slepkavības. Ratenau'a nogalināšana.* Karojošā labējā ekstrēmisma nometnē 1921./22.gadā norisinājās pārformēšanās, kas bija saistīta ar pastiprinātu mobilizāciju. Labējie radikāļi apvienojās "Tēvzemes biedrībās" un daudzās slepenās savienībās. Pa lielākaļai daļai tās bija nelegālas organizācijas, kas nomainīja tai laikā oficiāli izformētos brīvkorpusus, kā, piemēram, kapteiņa Ērharda vadītā organizācija "Konsuls". Tieši šī karojošā pulciņa dalībnieki pastiprināti izmantoja līdz tam Vācijā neparastu ieroci - politiskās slepkavības. Līdzās faktiskiem vai šķietamiem atkritējiem no pašu rindām, kā arī cilvēkiem, kurus turēja aizdomās par nelegālo ieroču noliktavu uzrādīšanu, par politisko slepkavību ("Fememorde") upuriem kļuva demokrātiskās Vācijas vadošie pārstāvji. 1921.gada 9.jūnijā Minhenē tika nošauts VNSDP vadītājs Kārlis Gareiss (Gareis), bet 1921.gada 26.augustā Švarcvaldē - Matias Ercbergers. Šeidemans un publicists Hardens, pret kuriem tika izdarīts atentāts, tikko

izglābās no nāves. Labēji radikālā terora ievērojamākais upuris bija ārlietu ministrs Ratenau, kuru 1922.gada 24.jūnijā nošāva organizācijas "Konsuls" locekļi. Šis atentāts ļoti satrauca vācu sabiedrību, arī pilsonību, jo tā dziļi cieniņa Ratenau. "Ienaidnieks atrodas pa labi", - tā uzsauca reihskanclers Virts reihstāgā VNTP frakcijai un speciāli Helferham. Ar to viņš pasvītvoja, ka visi labējie, kas neapvaldīti kūda pret demokrātisko republiku un tās vadošajiem pārstāvjiem, ir līdzatbildīgi par politiskās cīņas neredzēto brutalitāti.

*Likums par republikas aizsardzību.* Ratenau'a nogalināšanas ietekmēts reihstāgs 1922.gada 21.jūlijā pieņēma "Likumu par republikas aizsardzību" (pret balsoja VNTP, BTP un VKP deputāti), kuram vajadzēja būt spēkā piecus gadus. Šis likums paredzēja bargus sodus par politiskajām slepkavībām un sazvērestībām (Mordverschwörungen), un, pamatojoties uz to, varēja tikt aizliegta arī ekstrēmisko organizāciju darbība. Taču Bavārija atteicās atzīt šo likumu. Tās valdība tolaik viennozīmīgi ieturēja labēji orientētu kursu, kas nodrošināja labēji ekstrēmiskām organizācijām, kuru vidū arvien lielāku nozīmi ieguva Nacionālsociālistiskā vācu strādnieku partija (NSVSP), brīvas attīstības iespējas. Ja republikas aizsardzības likums (pretēji republikas piekritēju cerībām un gaidām) nekļuva par efektīvu ieroci cīņā pret demokrātiskās valsts ienaidniekiem, tad vispirms tāpēc, ka šī likuma piemērošana bija uzticēta justīcijai, kas neslēpa ne savu nepatiku pret demokrātiju, ne arī savas simpātijas pret labējiem politiskiem spēkiem. "Komunistiem gan lika izjust visu likuma bardzību, bet pretinieki no labējo nometnes pārāk bieži varēja rēķināties ar uzkrītošu žēlastību. Daudzu tiesnešu un prokuroru atteikšanās izpildīt savu pienākumu šajā jomā nav apstrīdama un vienmēr paliks drūma lappuse vācu justīcijas vēsturē" (Gothards Jaspers).

*Eberta prezidentūras pagarināšana. Kuno kabinets.* Ņemot vērā stipro politisko satraukumu, kuru izsauca Ratenau'a nogalināšana, valdošās partijas neuzskatīja par lietderīgu tagad rīkot konstitūcijā paredzētās valsts prezidenta visas tautas vēlēšanas (Volkswahl). 1922.gada 24.oktobrī reihstāgs pieņēma konstitūciju labojošu lēmumu par Eberta prezidentūras pagarināšanu līdz 1925.gada jūnijam. Trīs nedēļas vēlāk krita Virta kabinets, jo reihstāga sociāldemokrātu frakcija atteicās paplašināt pastāvošo Veimāras koalīciju līdz "lielajai koalīcijai" (piesaistot VTP) un tā vietā izšķīrās par atgriešanos opozīcijā (par koalīciju veidošanas politikas vispārīgajām problēmām skat. arī 65.lpp.). 1922.gada 22.novembrī iecelto, spilgti izteikto labēji pilsonisko kabinetu vadīja bezpartejiskais, bet par VTP pārstāvi uzskatītais Hapag direktors Vilhelms Kuno.

*Puankarē stratēģija reparāciju jautājumā.* Laikā, kad Vācija atteicās no "izpildus politikas", franču valdība ar Puankarē priekšgalā stingri izlēma izmantot visas tiesības, kuras deva miera līgums, lai tagad pret Vāciju pielietotu sankcijas. Puankarē pamatprincips skanēja: "Nekādus moratorijus bez ķīlām", un, tā kā viņa mērķis bija iegūt šādas ķīlas ipašumā, vāciešu prasība noteikt moratorijus nāca viņam tieši istā brīdī. Lielbritānija gan noliedza "produktīvo ķīlu" politiku, bet ar pieaugošu nepacietību tā izturējās pret Berlīnes mēģinājumiem vācu valūtas krīzi iztēlot kā vācu maksātspējas krīzi (Hermans Gramls). Tāpēc Anglija nebija gatava, ieņemot Vācijai viennozīmīgi labvēlīgu nostāju, aizsprostot Puankarē ceļu uz Rūras apgabalu.

*Rūras okupācija.* 1922.gada decembra beigās Puankarē uzskatīja, ka ir pienācis īstais laiks pamēģināt realizēt ilgi lolotos nodomus (Wünsche), jo reparāci-

ju komisija bija pieņēmusi lēmumu (pret balsojot angļu delegātiem), ka Vācija, tiši nepiegādājot noteikto kokmateriālu un ogļu daudzumu, nav izpildījusi reparāciju saistības. Balstoties uz šo juridiski mazpārliecinošo pamatojumu, 1923.gada 9.janvārī, saņemot atbalstu no beļģiem un itāļiem, Puankarē uzsāka iebrukumu (Vorstoß) Rūras apgabālā. Viņš nosūtīja inženieru komisiju, kurai bija jāpārņem kontrole pār ogļu sindikātu un jānodrošina stingra reparāciju komisijas noteikto piegāžu saistību izpilde. Šīs inženieru komisijas "aizsardzību" pārņēma piecas franču un viena beļģu divīzija - kopā 60 000 vīru, kas okupēja visu Rūras apgabalu. Gada laikā okupācijas armija tika palielināta līdz 100 000 vīru. Lai gan Puankarē, īstenojot savu akciju, tiecās nodrošināt arī reparāciju saistību izpildi (reparationspolitische Ziele), tomēr pirmām kārtām viņam bija svarīgi radīt politiskos priekšnoteikumus Vācijas robežas atvirzīšanai (für eine Zurückdrängung) līdz Reinas upei un tādā veidā vēlāk tomēr vēl panākt permanentu Vācijas novājināšanos, ko neizdevās - kā viņš uzskatīja - izdarīt 1919.gadā. Reinas okupācija šajā ziņā bija aktīvas franču revīzijas politikas akts.

*Pasīvā pretošanās.* Vācijā uz Rūras okupāciju reaģēja ar gandrīz vai vienprātīgu nacionālā sašutuma izvirzīšanu. Likās, ka vēlreiz ir atgriezies 1914.gada augusta noskaņojums, kad nacionālās liktenkopības sugestīvā iespaidā uz laiku zaudēja nozīmi šķiru pretrunas. Vācijas valdība, nespējama aizstāvēties ar ieročiem rokās, pārtrauca tūlīt visus reparāciju maksājumus Francijai un Beļģijai un aicināja Rūras apgabala iedzīvotājus uz "pasīvo pretošanos". Visiem ierēdņiem, arī dzelzceļa kalpotājiem tika aizliegts pakļauties okupācijas iestāžu pavēlēm. Uz vācu valdības un iedzīvotāju "ģenerālstrieku" okupētājvalstis atbildēja ar civilpārvaldes un dzelzceļa pārvaldes ierēdņu izraidīšanu, ar konfiskācijām un ar Rūras apgabala blokādi, pilnīgi pārtraucot ekonomiskos sakarus ar pārējo Vāciju. Izcēlās atklāts konflikts starp Vāciju un uzvarētājvalstīm, it īpaši - Franciju. Ar pasīvo pretošanos vācu valdība gribēja frančiem un beļģiem nodemonstrēt, ka "ķīlu politika" viņiem neatmaksāsies, jo ķīlas patiesībā it nemaz nav "produktīvas". Berlīnē cerēja, ka šādā veidā varētu pamudināt Francijas un Beļģijas valdības atvilkt karaspēku no Rūras apgabala un pēc tam uzsākt sarunas par reparāciju lielumu un vācu vērtslietām kā iespējamo garantiju, lai reparāciju maksājumi tiktu kārtoti. Faktiski pirmajos sešos mēnešos pēc Rūras okupācijas uz Franciju un Beļģiju nosūtīja mazāk ogļu un koksa nekā pēdējās desmit dienās pirms iebrukuma (Einmarsch). Taču laiks viennozīmīgi strādāja Francijas labā, jo pasīvo pretošanos nevarēja turpināt bezgalīgi.

*Straujais inflācijas pieaugums.* Vācijai, kuras valūtas sistēma jau tā bija satricināta, vajadzēja atbalstīt gan ar naudas maksājumiem, gan ar mantām miljaržu vērtībā miljoniem Rūras apgabala iedzīvotāju, kuri, tā sakot, svinēja valsts noteiktu un apmaksātu piespiedu atvaļinājumu. Tajā pat laikā no okupētā apgabala izpalika nodokļu maksājumi. Uz neokupēto teritoriju no Rūras netika piegādātas arī ogles. Tāpēc Vācijai vajadzēja izlietot savas niecīgās valūtas rezerves, lai iepirktu ogles ārzemēs. Tā kā Vācijas neokupētās daļas iedzīvotāji, kas tāpat cieta lielu trūkumu, netika aplikti ar šai ekstremālajai situācijai atbilstošiem nodokļiem, jau 1923.gada aprīlī ar regulārajiem naudas ieņēmumiem varēja apmierināt vairs tikai vienu septīto daļu no lēcienveidīgi pieaugošajām valsts vajadzībām pēc finansēm. Par "atlikumu" rūpējās naudas iespiešanas mašīna. 1922.gada decembrī

dolāru mainīja pret aptuveni 8 tūkstošiem marku, 1923.gada aprīli viena dolāra vērtība jau atbilda tieši 20 tūkstošiem marku, bet augusta sākumā - 1 miljonam marku. Markas vērtība slidēja bezgalībā. Arī naudas aizdevumos ieguldītais īpašums (in festen Geldbeträgen angelegte Vermögen) - valsts aizņēmumi, hipotēkas, ķīlu zīmes, aktīvi krājīkāsēs - kļuva bezvērtīgi. Augustā naudas apgrozība sasniedza 663 biljonus marku, bet valsts nenokārtotais parāds pārsniedza vienu triljonu marku. Vācu valūtas vairs nebija. (Sīkāk par inflācijas ekonomiskajām un sociālajām izpausmēm skat. 158.lpp.)

*Kuno kabineta krišana. "Lielā koalīcija" Štrēzēmā vadībā. Pasīvās pretošanās pārtraukšana.* Visi - kopš 1923.gada pavasara uzsāktie - Vācijas valdības mēģinājumi izbeigt cīņu par Rūru bez totālas vācu kapitulācijas bija nesekmīgi. Puankarē uzstāja: lai varētu sākties jaunas sarunas ar Vāciju, bez nosacījumiem jāizbeidz pasīvā pretošanās. Vācu valdībai līdz ar to neizdevās izvairīties no bezierunu kapitulācijas. Pēc Kuno kabineta krišanas 1923.gada 13.augustā tika izveidota "lielās koalīcijas" (VSDP, Centra partija, VDP, VTP) valdība. Kā paziņoja Gustavs Štrēzēmans, kas šajā "lielajā koalīcijā" pārņēma kanclera amatu, tas bija mēģinājums "saliedēt visus konstitucionālo valsts ideju atbalstošos spēkus". Tieši izteikti nacionāli labējās partijas (VTP) vadītājs bija tas, kas izbeidza pilnīgi bankrotējošo vācu obstrukcijas politiku un ar izsvērtu ārpolitisku kapitulāciju pavēra ceļu uz politiskajām realitātēm vairāk orientētai vācu ārpolitikai. 26.septembrī Štrēzēmans pārtrauca pasīvo pretošanos (Vācijai vajadzēja atsākt maksāt reparācijas un segt Francijai un Beļģijai izdevumus sakarā ar okupāciju). 24.oktobrī vācu valdība ierosināja reparāciju komisijai izpētīt Vācijas saimniecisko stāvokli.

*Valūtas atveseļošana.* Pirmajam kapitulācijas aktam sekoja otrs, kas tāpat bija apstākļu spiests un par kuru - pēc iepriekšējo kabinetu ļoti ilgās vilcināšanās - Štrēzēmans beidzot droši izšķīrās. 1923.gada novembrī, ieviešot "rentes marku" ("Rentenmark"), tika likts pamats stabilai valūtai. Līdz ar to galu galā bija radīti arī priekšnoteikumi, lai varētu sākt konstruktīvas sarunas par reparāciju problēmas noregulēšanu.

*Separātisma centieni.* Pirms tas notika, Vācijas valdība tomēr izturēja grūtu pārbaudi un pārvarēja smagu iekšpolitisko krīzi. Valsts rietumos - Reinzemē un Pfalcā - oktobrī un novembrī visai aktīvas bija separātistu grupas, kas, pateicoties okupētājvalstu klusai iecietībai, gan arī saņemot no tām atklātu atbalstu, ieņēma sabiedriskās ēkas un proklamēja "autonomas republikas". Šo grupu mēģinājumi sagrābt varu tomēr cieta neveiksmi iedzīvotāju pretestības dēļ, kā arī, beidzot, tāpēc, ka franču okupācijas vara pameta separātistus.

*Kreiso un labējo politisko spēku puču mēģinājumi. Saksija un Tīringa. Vācu valsts eksekūcija pret Saksiju.* Bīstamāki bija kreiso un labējo politisko spēku sacelšanās mēģinājumi. 1.oktobrī Kistrinā puču sarīkoja brīvprātīgo formācija ("Melnais reihsvērs"). Tajā pat laikā VKP mēģināja no Vidusvācijas sagatavot revolucionāru akciju. Kā Saksijā, tā Tīringā, kur VSDP un VKP kopā bija vairākums landtāgos, abas partijas oktobrī izveidoja valdības koalīciju un sāka formēt "proletāriskos simtniekus". VKP aizstāvēja ideju par vienotu fronti, un tās iestāšanās valdībās bija taktisks manevrs. VKP gribēja nodrošināt sev labvēlīgu situāciju, lai iegūtu virsvadību pār revolucionāro sacelšanos, kuru tā gribēja izraisīt. Komunisti, kas pārvērtēja savus spēkus un strādniecības cīņas gribu, aktīvi gatavoja šo

sacelšanos, veidojot militārās vadības struktūras. Taču Vācijas valdība, kas ātri un apņēmīgi rikojās, izjauca komunistu plānus no Saksijas un Tīringas izraisīt "vācu oktobri". Ievērojot saasinājušos iekšpolitisko situāciju, Vācijas valdība jau 26.septembrī izsludināja visā valsts teritorijā izņēmuma stāvokli. Līdz ar to izpildu vara pārgāja kara apgabala pavēlnieku (Wehrkreisbefehlshaber) kā reihsvēra ministra pārstāvju rokās. Kad Saksijas ministru prezidents Ērihs Ceigners (VSDP) atteicās izpildīt Saksijas kara apgabala pavēlnieka rīkojumu un izformēt "proletāriskos simtņiekus", Vācijas valdība uzsāka eksekūciju. 23.oktobrī tā pavēlēja reihsvēra daļām "iemaršēt" Saksijā un dažas dienas vēlāk kategoriski pieprasīja Saksijas ministru prezidentam nekavējoties izslēgt komunistus no kabineta sastāva. Ja Tīringā tagad izpildīja pavēli par "proletārisko simtņieku" izformēšanu, un šeit atkāpās arī ministri-komunisti, tad Ceigners atteicās pārveidot savu valdību. Tāpēc Vācijas valdība atstādīnāja Ceignera valdību un iecēla valsts komisāru (VTP politiķi Heinci). Labējā diktatūra, pēc kā tiecās pilsoniskās aprindas, Saksijā tomēr netika nodibināta, jo Saksijas landtāgs tūlīt par jauno ministru prezidentu ievēlēja sociāldemokrātu, kas sastādīja tīri sociāldemokrātisku valdību.

*Hamburga.* Šajā brīdī VKP vadība sāka jau atkāpties. Pēc tam, kad 21.oktobrī uzņēmumu padomju konference, kas notika Hemnicā, neatbalstīja ģenerālstreika izsludināšanu un strādnieku politisko padomju vēlēšanas, VKP centrālē izbijās no sparīgi uzsāktās cīņas par varu un atteicās no ieplānotajām akcijām. Tikai Hamburgā, un vienīgi kļūmes dēļ, kas radās, pārraidot informāciju, norisinājās izolēta akcija. No 24. līdz 26.oktobrim pāris simts komunistu veda pilnīgi bezcerīgu cīņu pret policiju. "Vācu oktobris", kuru mēģināja inscenēt Kominternes un VKP vadība, neistenojās.

*Bavārija.* Pret Bavāriju Vācijas valdība un reihsvēra vadība ne tuvu nerikojās tik enerģiski kā pret Saksijas un Tīringas valdībām (ši iemesla dēļ VSDP izstājās no "lielās koalīcijas"). 1923.gada rudenī nacionālistiski noskaņotie labējie daudz cerīgāk nekā agrāk raudzījās uz Bavāriju. Tur stingri labēji orientētā valdība nokļuva arvien pieaugošā atkarībā no vēl labējākiem spēkiem. Runa bija par tautiski nacionālām (völkischen), nacionālistiskām un paramilitārām organizācijām, kuras darbojās kopīgi Ludendorfa aizgādniecībā kā "Tēvzemes apvienotās savienības". Atdarinot fašistu gājienu uz Romu (1922.gada oktobris), tās plānoja "gājienu uz Berlīni", lai nodibinātu nacionālu diktatūru.

*Hitlera pučs (1923. gada 8. un 9. novembris).* Pēc pasīvās pretošanās pārtraukšanas Rūrā Bavārijas valdība izsludināja zemē izņēmuma stāvokli un par valsts ģenerālkomisāru iecēla Rīteru fon Kāru - "Tēvzemes savienību" piekritēju. Kad oktobrī Bavārijā izvietotā 7.reihsvēra divīzija, kuru komandēja ģenerālis Losovs, atteicās izpildīt Vācijas valdības pavēles, Bavārijas sadumpošanās pret reihu ieguva jaunu dimensiju. Novembra pirmajās dienās, kad situāciju Saksijā un Tīringā jau kontrolēja Vācijas valdība, dramatiski saasinājās konflikts ar Bavāriju. Armijas komandiera Zēkta nostāja šajās dienās bija neskaidra. Vācijas eksekūciju pret Bavāriju, kuru Eberts bija iecerējis istenot 3.novembrī, Zēkts atzina par neiespējamu, jo reihsvērs nevērsīsies pret reihsvēru. Tā vietā viņš gribēja pārņemt no Eberta diktatūras ieviešanas pilnvaras (Diktaturvollmachten), ko Eberts tomēr noraidīja. No otras puses, Zēkts neatlaidīgi brīdināja Kāru un Losovu pārāk cieši nesaistīties ar tautiski nacionālajiem un nacionālsociālistiskajiem ekstrēmistiem.

Un šis brīdinājums nepalika bez sekām. Galēji labējo organizāciju vadītāji, vispirms Hitlers un Ludendorfs, reģistrēja iezīmējušos Kāru un Losovu atturību pret "patstāvīgu uzbrukumu" ("selbständigen Losschlagen"). Tāpēc viņi izlēma pārvērst sapulci, kuru Kārs 8.novembrī sasauca Minhenes alus pagrabā (Bürgerbräukeller), par valsts apvērsuma sākumu un tādā veidā tomēr vēl panākt "nacionālo sacelšanos". Bruņotu SA (Sturmabteilungen - triecienvienības) vīru pavadībā Hitlers ielauzās zālē un pasludināja, ka Bavārijas valdība un Vācijas valdība ir atlaistas. Viņš piespieda Kāru, Losovu un Zeiseru (Bavārijas policijas priekšnieku) piekrist provizoriskas Vācijas valdības proklamēšanai, kuras sastāvā būtu Ludendorfs, Hitlers, Losovs un Zeisers. Kārs, Losovs un Zeisers, kuri pa nakti bija atguvuši rīcības brīvību, atsauca doto piekrišanu un nolēma apspiest nacionālsociālistu puču. Uzzinot 9.novembra rītā, ka ir "apspēlēti", Hitlers un Ludendorfs negribēja vēl kapitulēt. Viņi noorganizēja savu piekritēju gājienu uz Minhenes centru. Pie panteona "Feldherrnhalle" gājienu apturēja un apšaudīja policijas kordons. Dalībnieki izklīda, un "nacionālā revolūcija" bija beigusies. Lidz ar puča neveiksmi iekšpolitiskā situācija Minhenē sāka uzlaboties. Zēkts, kuram Eberts nakti uz 9.novembri uzticēja izpildu varu valstī un iecēla par armijas (Wehrmacht) virspavēlnieku, baidījās tagad pāriet Rubikonu un nodibināt diktatūru. VNSSP un citām galēji labējām organizācijām, kā arī VKP tika aizliegts darboties visā Vācijas teritorijā.

*Republikas pašapliecināšanās 1923. gada rudenī.* Republika izturēja 1923. gada rudens pārbaudi (Zerreißprobe), kad to izaicināja labējie un kreisie. Abu ekstrēmo politisko spēku puču mēģinājumi bija atvairīti. Inflācija, īstenojot naudas reformu, tika apturēta. Ārpolitiskie konflikti sāka atslābt, un lēnām stabilizējās iekšpolitiskā situācija. 1923.gada sadursmēs visvairāk tika novājināti galēji kreisie. Pēc "vācu oktobra" izgāšanās komunistiskā apvērsuma briesmas bija pilnīgi novērstas. "Revolucionārā situācija" tagad vairs nepastāvēja, un ievērojami novājināts bija VKP triecienspēks. Tā zaudēja savu biedru un piekritēju lielāko daļu, bet funkcionāru enerģiju, norisinoties VKP "staļinizācijai", absorbēja partijas iekšējie konflikti. No 1924. līdz 1930.gadam VKP vairs nebija patiesi izšķirošs spēks ne strādnieku kustībā, ne arī lielās politiskās cīņas arēnā. Šīs partijas evidence tālu pārsniedza tās spēku. Turpretī tikai pagaidām bija atvairīti draudi republikai no labējo puses. Joprojām atsevišķos iedzīvotāju slāņos, piemēram, elites vidū (in den Funktionseliten) eksistēja spēcīgs antidemokrātisks un antirepublikāniskais potenciāls, kuru izdevīgā brīdī varēja aktivizēt jaunam frontālam uzbrukumam Veimāras valstij. Joprojām arī protestantu un protestantiskās baznīcas vadītāju liela daļa izturējās skeptiski un noraidoši pret jauno konstitucionālo iekārtu. Tāpēc 1923.gada beigās vēl nebija skaidri saredzams, vai republikas pašapliecināšanās nodrošinās ilgstošu parlamentāri demokrātiskās valsts iekārtas konsolidēšanos. Jau tikai vien ieguldījuma atšķirīgā intensitāte cīņā pret kreiso un labējo apvērsuma akcijām, kā arī reihsvēra vadības neskaidrā nostāja izšķirošajās dienās un nerimstoši vestā aģitācija pret "Novembra republiku" ļāva nojaust, cik vājas ir to spēku pozīcijas, kas centās stabilizēt republiku.

## B. REPUBLIKAS RELATĪVĀS STABILITĀTES FĀZE (1924-1929)

### 1. Vācijas ārpolitika Eiropas attiecību kontekstā.

*Valstu iekšējā attīstība pēckara gados.* Pēc dramatiskajiem 1923.gada krīzes notikumiem, pateicoties izdevīgai iekšējo un ārējo faktoru sakrībai un mijiedarbībai, Vācijā apbrīnojami ātri sākās iekšējās konsolidācijas process un soli pa solim tika salauzta pirmā pēckara gadu ārpolitiskā izolācija. Reālistiskāka Vācijas starptautiskās politikas iespēju un robežu uztvere, kuru tagad pauda vadošie vācu politiķi, dažādu faktoru dēļ sastapās ar uzvarētājlielvalstu valstsvīru pakāpeniski mainošos nostāju pret uzvarēto Vāciju un Eiropas politikā risināmajām problēmām. Iesākās atmosfēras maiņa starpvalstu attiecībās. Ne tikai Vācija, arī pārējās Eiropas valstīs tuvojās beigām tiešais pēckara posms. Dažādās valstīs šī gaita bija ļoti atšķirīga un noveda pie patiesi dažādu iekšējo attiecību un konstitucionālo struktūru veidošanās.

*Lielbritānija.* Ja Francija pirmajos pēckara gados vēlreiz varēja uzstāties Eiropas hegemonvalsts lomā, tad tāpēc, ka citas lielvalstis vairāk vai mazāk brīvprātīgi atstāja frančiem Eiropas kontinenta daļu. Pirmā no Eiropas aizgāja ASV. Vācija un Padomju Savienība nespēja pagaidām realizēt aktīvu un plašu ārējo politiku, bet Lielbritānija koncentrēja uzmanību vienīgi uz savu koloniālo, saimniecisko un sociālo problēmu risināšanu. Vadošie britu politiķi cerēja tikt galā ar šīm problēmām tikai tādā gadījumā, ja kara gadu plašā valdības koalīcija saglabātos arī miera laikā. Tāpēc, tieši pēc pamiera ar Vāciju, Loida Džordža vadītais liberālās partijas spārns noslēdza vēlēšanu savienību ar konservatīvajiem. Tā sauktajās "haki vēlēšanās" 1918.gada 14.decembrī, kurās, starp citu, vēlēšanu tiesības pirmoreiz bija visiem vīriešiem, vecākiem par divdesmit gadiem, un sievietēm, vecākām par trīsdesmit gadiem, šī vēlēšanu savienība guva triumfālu uzvaru. Koalīcija ieguva vairāk kā 5 miljonus balsu un 478 mandātus, leiboristiem ar 2,38 miljoniem balsu nodrošinot 63 mandātus. Bijušā premjerministra (1908.-1916.) Askvita vadītais liberāļu spārns, kas noraidīja koalīcijas politiku, savācot 1,3 miljonus balsu, ieguva apakšnamā pavisam tikai 28 vietas. Šādi vēlēšanu rezultāti

bija liels Loida Džordža panākums, bet, vēl vairāk, tā bija konservatīvo nozīmīga uzvara, kuri delegēja apakšnamā ne mazāk kā 339 deputātus. Līdz ar to viņiem valdības koalīcijā bija viennozīmīgs pārsvars, pat situācijā, kad premjerministrs Loids Džordžs līdz 1922.gadam, pateicoties savai autoritātei, vadības stilam un taktiskajai veiklībai, spēja izšķiroši noteikt Anglijas politisko kursu. Taču šis politiskais kurss daudzās jomās izpaudās kā pilnīgs juceklis (muddling through). Koalīcijas politikas respektēšana spieda valdību uz pastāvīgiem kompromisiem un pretrunu pilnu izturēšanos, īpaši saimnieciskās un sociālās politikas jomā, kur 1920./21.gada ziemā, izbeidzoties pēckara bumam, problēmas stipri saasinājās. No 1920.gada decembra līdz 1921.gada martam bezdarbnieku skaits divkāršojās, bezdarbnieku kvotai sasniedzot pat 26 procentus. Žurnāls "Economist" nosauca 1921.gadu par "vienu no vissliktākajiem gadiem kopš rūpniecības revolūcijas". Neskatoties uz lielo bezdarbu un plašajiem streikiem, valdībai tomēr izdevās saglabāt savu autoritāti un iekšējo kārtību, panākot 1921.gadā daļēju Īrijas jautājuma atrisinājumu, kas faktiski nozīmēja Dienvidīrijas patstāvības atzīšanu. Kopš kara izcelšanās 1922.gads Anglijai kļuva par pirmo "normālo" gadu. Izjūkot koalīcijai, sāka normalizēties arī politiskās sistēmas pārveidošana. Uz konservatīvo partijas vadības 1922.gada 19.oktobra lēmumu - nākamajā vēlēšanu kampaņā uzstāties patstāvīgi, Loids Džordžs reaģēja ar savu atkāpšanos, un konservators Bonārs Lovs (Bonar Law) kļuva par jauno premjerministru. Apakšnama vēlēšanās 1922.gada novembrī konservatīvie ieguva iespaidīgu vairākumu (345 vietas), kamēr liberāļi ar 116 vietām jūtami atpalika no leiboristiem (142 vietas). Lova pēctecis Boldvins 1923.gada decembra ārkārtējās vēlēšanās nespēja šo panākumu atkārtot. Par spīti gandrīz nemainīgajam balsu skaitam liberāļi ieguva papildus 40 un leiboristi 50 vietas, kamēr konservatīvie zaudēja vairāk nekā 90 mandātus un saglabāja parlamentā vairs tikai relatīvu pārsvaru. Divdesmitajos gados klasiskā britu divpartiju sistēma piedzīvoja izšķirošas pārvērtības. Leiboristu partija, kuras citadeles bija industriālās pilsētas, kā arī atsevišķi Skotijas un Velsas rajoni, sāka nomainīt liberālo partiju alternatīvas valdības veidotājas lomā. Tas vispirms destabilizēja līdzšinējo savienību veidošanu un noveda pie jaunas - "konservatīvo-leiboristu" politiskas alternatīvas.

Kad 1924.gada janvārī konservatīvais kabinets balsošanā cieta sakāvi, leiboristu vadonim Džeimsam Ramzejam Makdonaldam kā parlamenta otrās spēcīgākās frakcijas priekšsēdim uzdeva sastādīt valdību. Viņš izveidoja mazākuma kabinetu, kas sastāvēja no leiboristu partijas pārstāvjiem un kuru atbalstīja abas pārējās lielās frakcijas. Jau pats fakts, ka tas bija iespējams un leiboristu kabinets varēja veikt valdības funkcijas, neskatoties pat uz birokrātijas un saimniecisko aprindu obstrukciju, bija iespaidīgs britu parlamenta funkcionālo spēju apliecinājums. Leiboristu valdības izveidošana ir arī netiešs pierādījums tam, cik stipri britu strādniecība un tās politiskā pārstāvniecība bija pa šo laiku integrētas politiskajā sistēmā. Eiropas tālākajai attīstībai tik svarīgajā 1924.gadā Makdonalds veica aktīvu ārpolitisko darbību. Viņš darbojās kā starpnieks Vācijas un Francijas attiecībās, pūlējās panākt objektīvāku Tautu Savienības izveidošanu (Ženēvas protokols) un nodibināja diplomātiskās attiecības ar Padomju Savienību.

Britu ārējās un Eiropas politikas modelis, kuru šajos mēnešos izveidoja Makdonalds, pārdzīvoja viņa iso atrašanos premjerministra amatā. 1924.gada oktobra beigās, pēc valdības zaudējuma nobalsošanā par kādu relatīvi nenozīmīgu

lietu, notika jaunas vēlēšanas. Konservatīvie tajās atkal ieguva redzamu vairākumu, leiboristi dažas vietas zaudēja, bet liberāļi turpināja savu politisko lejupslīdi un zaudēja vairāk nekā 100 vietas. Turpmāk viņiem vairs nebija izšķirošas politiskās ietekmes. Boldvina otrā kabineta piecgadi raksturoja modus vivendi starp valdošo konservatīvo un opozicionāro leiboristu partiju, kā arī lēna saimnieciska augšupeja, kuru tikai īslaicīgi pārtrauca 1926.gada vispārējais streiks. Šajos gados britu valdība konsekventi un ieinteresēti atbalstīja centienus pēc ilgstoša miera nodrošināšanas Eiropā.

*Francija.* Atšķirībā no Lielbritānijas, Francijas politiskajos apsvērumos, plānos un aktivitātēs dominēja Vācijas problēma un saistībā ar to - centieni attiecībā ar Vāciju sasniegt un uzturēt maksimālu drošību. Pēc 1918.gada Francija neapstrīdami bija Vāciju kā politiski, tā militāri uzvarējusi. Taču Franciju biedēja doma, ka, par spīti Vācijas teritoriālajiem un iedzīvotāju zaudējumiem, tālākā perspektīvā tomēr 40 miljonu franču zaudēs 62 miljoniem vāciešu, kuriem bija milzīgs, kara un kara seku nopietni neskarts, ekonomiskais potenciāls. Bez tam Francija smagi jūta kara sekas: zaudēti bija ne tikai 1,4 miljoni cilvēku kaujas laukos, bet arī ekonomiski Francijas ziemeļu un austrumu apgabali bija stipri cietuši. Izpostīti bija 2 miljoni hektāru kultivējamās zemes, vairāk nekā 220 000 māju bija izdemolētas, ap 120 000 - bojātas, bija jāatjauno 60 000 km ceļu un 5 600 dzelzceļu. Vajadzēja pārvarēt milzīgas ekonomiskās un sociālās problēmas. Neraugoties uz plašo streiku kustību un daudzajām sadursmēm ar policiju 1919./20.gadā, Francijā pēc kara beigām neizveidojās patiesi revolucionāra situācija - dominēja lepnums par nacionālo apliecināšanos. Parlamenta vēlēšanās 1919.gada novembrī triumfēja Nacionālais bloks - labējo un centra partiju vēlēšanu savienība, kuras mērķis, līdzīgi koalīcijai Anglijā, bija paildzināt kara gadu "svēto savienību" vēl miera laika apstākļos. Nacionālais bloks ieguva divas trešdaļas no visām vietām. Vienīgā lielākā opozīcijas frakcija, kas uzstājās pret bloka deputātiem, bija 72 sociālistu deputāti. Sākumā valdības priekšgalā palika Klemanso, kas 1920.gada janvārī, zaudējot republikas prezidenta vēlēšanās, atstāja Francijas politisko arēnu, kur viņam 50 gadus bija nozīmīga loma. No 1921.gada janvāra līdz 1922.gada janvārim ministru prezidents bija Aristīds Briāns. Viņš, kurš pēc 1924.gada kļuva par tās Francijas ārpolitikas eksponentu, kas bija vērsta uz samierināšanos un izlīgumu ar Vāciju, 1920./21.gadā istenoja Versaļas līguma striktās ievērošanas un sankciju pielietošanas politiku. Tomēr, pēc bloka dalībnieku vairākuma uzskatiem, viņš to nedarija pietiekami radikāli. Tāpēc 1922.gada janvārī viņš bija spiests atkāpties, un par dienas varoni tagad kļuva Puankarē. Par Puankarē nesamierināmo izturēšanos pret reparāciju politiku Vācijā un viņa mēģinājumu revidēt Versaļas līgumu par labu Francijai, ko vainagoja Rūras okupācija, detalizēti jau bija runāts agrāk (skat. 47.lpp.). Pēc tam, kad spēku pārbaudi Rūrā Puankarē bija izšķīris par labu Francijai, viņam tomēr neizdevās "tehnisko uzvaru" pārvērst - kā to bija paredzējis - ilgstošā politiskā veismē. Vairāku faktoru ietekmē Francija 1924.gadā sāka piekāpties. Finansu krīzi, kuru kopš 1923.gada beigām izraisīja franka kursa krišanās, varēja pārvarēt tikai ar Lielbritānijas un ASV palīdzību. Tāpēc Francija bija spiesta izrādīt zināmu pretimnākšanu angļu un amerikāņu priekšstatiem par saprātīgu reparāciju politiku. ASV un Lielbritānija negribēja arī samierināties ar to, ka, kontrolējot Rūras industriju, Francija varētu kļūt par saimniecisko hegemonu Viduseiropā. Tālāk: pēc Rūras okupācijas Francija vairs nelikās tā zeme,

kura pelnītu simpātijas un atbalstu kā svešas agresijas nevainīgs upuris, bet gan drizāk šķita kā militaristiska un imperiālistiska valsts, kura savu ekspansīvo mērķu sasniegšanai nešauboties pielietoja varu. Noskaņojuma maiņa pasaules sabiedriskajā domā varēja izraisīt negatīvas konsekvences, varbūt pat novest pie Francijas ārpolitiskās izolācijas. Savukārt šāda perspektīva spieda Franciju pakāpeniski izrādīt zināmu gatavību meklēt politisku risinājumu franču un vācu attiecību atklātajiem jautājumiem. Beidzot 1924.gada 11.maijā palātas vēlēšanas noslēdzās ar Nacionālā bloka iesaistīgu zaudējumu un "kreisā karteļa" uzvaru. Puankarē bija jāatkāpjas, un par ministru prezidentu kļuva kreisais republikānis Eduards Erio. Sociālistu pieļautais Erio kabinets, vadoties no pārliecības, ka Francijai tagad ir vajadzīgs miers, kopā ar Anglijas valdību pūlējās atrast modus vivendi attiecībās ar Vāciju. 1924.gada oktobrī Francija nodibināja diplomātiskās attiecības arī ar Padomju Savienību. Turpmākos gadus iezīmē Francijas un Anglijas intensīva ārpolitiskā sadarbība, kas, pēc Vācijas lietveža Londonā uzskata, aptvēra "visus pasaules jautājumus". Šī "intimitāte starp Foreign Office un Quai d'Orsay" nevar tikt neievērota, ja izvirzās jautājums par Štrēzema ārpolitikas pamatnosacījumiem.

*Itālija.* Itālijā pēc kara beigām revolucionārais vilnis patiesi uzbangoja augstāk nekā Francijā un Anglijā. Parlamentārā sistēma Itālijā bija daudz nestabilāka, un iedzīvotāju vairākums to akceptēja daudz mazākā mērā nekā Rietumeiropas demokrātijās. Šajā valstī bija asākas ekonomiskās un sociālās problēmas. Arī nacionālistiskās emocijas bija neapvaldītākas, jo 1919.gadā ne visi tālejošie Itālijas kara mērķi bija sasniegti (Fjume, Dalmācija, Albānija, Vidusjūras austrumdaļa). Tas viss kopā veidoja bīstamu, eksplozīvu maisījumu. Dažādās valdības no 1919. līdz 1922.gadam (Nitti, Džioliti, Bonomi, Fakta), neraugoties uz atbalstu parlamentā, nespēja tikt galā ar bezdarbu, inflāciju un pieaugošu vardarbību valstī. 1920.gadā nemierus vispirms forsēja kreisie spēki, izvēršot streikus un ieņemot fabrikas Turīnā un Milānā, taču jau drīz iniciatīva pārgāja karojošo labējo aprindu rokās. Kā aģitators un organizators priekšplānā aizvien vairāk izvirzījās Benito Musolini. Sākoties karam, viņš aizgāja no sociālistiem, aģitēdams par Itālijas iestāšanos karā Antantes pusē. Musolini ar skaļu patosu uzsvēra nacionālistiskās emocijas un sociālās bailes un ķērās pie nacionālistiskā, antisociālistiskā un anti-liberālā potenciāla organizēšanas. Tā 1919.gadā viņš nodibināja "Cīņas savienības" ("Fasci di combattimento"), bet 1921.gadā - nacionālo fašistisko partiju ("Partito Nazionale Fascista"). Ar savu "pie visām šķirām apelējošo konservatīvo un progresīvo, antikomunistisko un valsts sociālistisko, reakcionāro un revolucionāro mērķu kombināciju" (Karls Dītrihs Brahers) Musolini apkaroja, arvien vairāk izvēršot arī "tiešās akcijas", liberālo demokrātiju. Daudzi armijas un saimniecisko aprindu pārstāvji bailēs no komunistiem simpatizēja fašistiskajai kustībai. Arī valdības aprindās auga gatavība nomierināt šo kustību, iesaistot to valdībā. Ne tik daudz teatrālais maršs uz Romu, kas 1922.gada 27.oktobrī sākās Neapolē, bet gan pesimistiskais noskaņojums politiķu valdošajā slānī noveda pie tā, ka Itālijas karalis 1922.gada 30.oktobrī uzticēja Musolini ministru prezidenta amatu un Itālijas parlaments 1922.gada 25.novembrī piešķīra Musolini diktatora pilnvaras kārtības atjaunošanai un reformu realizēšanai. Fašistiskā diktatūra Itālijā netika nodibināta dažās dienās. Diktatūras izveidošana norisinājās drīzāk kā pakāpenisks process, kura formālais noslēgums bija 1929.gada vēlēšanas, kurās fašistiskais vienības saraksts ieguva 99 procentus balsu. Nav vietā te aprakstīt fašistiskās

diktatūras nodibināšanu un tālāku pilnveidošanu. Mūsu gadījumā ir jāuzsver, ka, koncentrējoties uz režīma iekšējo konsolidāciju, fašistiskā Itālija vispirms pauda ārpolitisku mērenību. Izņemot starpgadījumu ar Korfu salas okupēšanu 1923.gadā, kuru Tautu Savienības, un vispirms Anglijas, spiediena rezultātā tūlīt izbeidza, Musolini 20.gados atteicās no tālejošas ekspansijas un pēc 1923.gada neignorēja centienus nodrošināt mieru Eiropā. Tādēļ šajos gados Eiropas valstsvīri fašistiskajā Itālijā nesaskatīja nopietnus draudus pastāvošajai starptautiskajai kārtībai. Parakstot virkni draudzības līgumu (1926.gadā ar Spāniju, 1927.gadā ar Ungāriju, 1928.gadā ar Abesīniju, Grieķiju un Turciju) Musolini 1929.gadā noslēdza Laterāna līgumu ar Vatikānu, kas atrisināja kopš 1870.gada pastāvošos strīdīgos jautājumus starp baznīcu un valsti. Šo līgumu noslēgšanai bija liela loma ne tikai režīma iekšējā stabilizācijā, bet arī ārējā politikā tie nozīmēja ievērojamu fašistiskās Itālijas prestiža celšanos.

*Vidusaustrumeiropa.* Vidusaustrumeiropas telpa starpkaru Eiropā bija galvenā krīzes zona, jo Pirmā pasaules kara beigās un pēc kara tā piedzīvoja jaunu valstu strauju veidošanos, ko noteica Krievijas "atspiešana" un Austroungārijas sairums. Jaunās valstis radās, balstoties uz tautu pašnoteikšanās tiesībām, bet drīz izrādījās, ka nacionalitāšu mistrojuma apstākļos un, ievērojot "valdošo" ("staatsragenden") tautu nevaldāmo nacionālismu, pašnoteikšanās tiesības nekļuva par efektīvu līdzekli valstu attiecību stabilai veidošanai Vidusaustrumeiropā. Neviena no jaunajām valstīm nespēja apmierinoši atrisināt savu mazākumtautību problēmas - ne ar plašas kulturālās autonomijas garantēšanu, ne ar federatīvu valsts uzbūvi. Šādi izsaukto iekšējo nestabilitāti vēl padziļināja ekonomikas un sabiedrības struktūrproblēmas. Izeju no ātri izcēlušās "pēckara demokrātijas krīzes" kā republikās, tā monarhijās meklēja, pārejot uz autoritārām un pusautoritārām pārvaldes sistēmām. 1926.gadā tas notika Polijā (Pilsudska valsts apvērsums) un Lietuvā, 1929.gadā - Dienvidslāvijā, 1934.gadā - Bulgārijā, Igaunijā un Latvijā, 1936.gadā - Grieķijā. Ungārijā pēc Bela Kuna padomju republikas krišanas, kurai bija lemts īss mūžs, pastāvēja autoritārs režīms "valsts reģenta" admirāļa Nikolaja Hortija vadībā. Austrijā 1933./34.gadā kristīgi sociālais kanclers Engelberts Dolfūss nodibināja konservatīvu diktatūru. Čehoslovākijā parlamentārā sistēma gan saglabājās, bet ārkārtīgi stingrā, centralizētā valsts uzbūve ar čehu tautības iedzīvotāju viennozīmīgu dominanti izraisīja permanentu iekšējo konfliktsituāciju un beidzot deva kaimiņvalstīm Vācijai, Ungārijai un Polijai iegāni uzbrukumam Čehoslovākijas mazākumtautai apdzīvotiem apgabaliem.

*Polija.* Pēckara Polija ieguva, resp. izcīnīja, savas robežas apstākļos, kad dabiskā ģeopolitiskā atkarība no abām lielajām kaimiņvalstīm - Vācijas un Krievijas - uz īsu vēstures brīdi tika pārtraukta un kļuva iespējama, pateicoties vispirms Francijas atbalstam, tālejoša Polijas ekspansija. Lai apsteigtu paredzamo Sarkanās Armijas uzbrukuma plānu, Polija 1920.gada 25.aprīlī uzbruka intervences un pilsoņu kara novājinātajai Padomju republikai. Pēc sākotnējām sakāvēm (Sarkanās Armijas draudi Varšavai) Polija, pateicoties vispirms Pilsudska stratēģiskajai veiksmi, guva militāru uzvaru. Poļu un krievu robeža tika pārcelta uz austrumiem no sabiedroto noteiktās demarkācijas vai Kerzona līnijas. Krievijai vajadzēja atteikties no plašiem apgabaliem, kurus apdzīvoja lielākoties ukraiņi un baltkrievi (1920.gada 12.oktobra preliminārais miers, 1921.gada 18.marta Rīgas miers). Padomju Savienība bija tikpat maz noskaņota ilgstoši samierināties ar šīm robežām,

cik Vācija bija gatava galīgi akceptēt Vācijas un Polijas robežu, ko noteica Versaļas līgums un sabiedroto gala vārds Augšsilēzijas jautājumā. No tā radušos draudus Polijai nemazināja poļu valstsvīru nosliece pārāk augstu novērtēt Polijas spēku.

*Padomju Savienība.* Lielnieciskās Krievijas vadoņi pēc Oktobra revolūcijas nostājās pret apkārtējām valstīm, pārstāvot priekšstatus par revolucionāro stratēģiju un propagandu bez ārpolitikas, t.i., bez starpvalstu politikas. Pēc tam, kad izjuka pirmais mēģinājums izraisīt pasaules revolūciju, padomju vadītāji nāca pie atziņas, ka Padomju Krievija tagad būs spiesta pastāvēt kā valsts starp valstīm. Šī jaunā orientācija iesākās 1920.gadā - pēc pilsoņu kara, intervences un poļu-krievu kara beigām. Ar revolucionārā internacionālisma propagandu un organizēšanu nodarbojās Kominterne. Pašai Padomju Savienībai absolūta prioritāte bija "izdzīvošanas primātāms" (Dītrihs Geiers), atpalikušās zemes iekšējai stabilitātei un saimnieciskajai attīstībai. Pēc vairākiem pilsoņu kara un "kara komunisma" gadiem jau katastrofālā saimnieciskā sistēma vien neatliekami prasīja mieru, tirdzniecības uzsākšanu ar kapitālistisko pasauli un kapitālistisko valstu piedalīšanos Krievijas saimnieciskajā atjaunošanā. Viens no pirmajiem soļiem šajā virzienā bija 1920.gada 13.novembra dekrēts par koncesijām, kuram vajadzēja nodrošināt ārzemju kapitāla ieplūšanu Padomju Krievijā. Partijas X kongress 1921.gada martā pasludināja "jauno ekonomisko politiku" (NEP). Nepa būtība bija tā, ka līdzās valsts kapitālistiskajam sektoram tika atļauts arī privātkapitālistiskais sektors. Tirdzniecībā un amatniecībā pieļāva privātkapitālistisku uzņēmējdarbību. 1918.gadā nacionalizēto vidējo un sīko uzņēmumu lielākā daļa tika reprivatizēti. Paralēli tam Maskava intensīvi centās panākt starptautisku atzišanu, normālu diplomātisko attiecību nodibināšanu, kā arī tirdzniecības attiecību uzsākšanu un izveidošanu. Šie centieni nepalika pavisam bez panākumiem: 1921.gadā tika noslēgti tirdzniecības līgumi ar Lielbritāniju un Vāciju, Rapallo līgumā 1922.gadā tika saskaņota diplomātisko attiecību nodibināšana ar Vāciju, 1924.gadā izdevās atjaunot diplomātiskās attiecības ar Lielbritāniju, Franciju un Itāliju. Neraugoties uz šo līgumu noslēgšanu un Vācijas un Krievijas kopējo fronti pret Poliju, Padomju Savienība palika ārpolitiski izolēta. Joprojām dominēja ļoti liela savstarpējā neuzticība, kas praktiski nepieļāva normālas attiecības. Padomju Krievijas ietekmē uz strādniecības daļu un Kominternes vadītajās revolucionārajās aktivitātēs Vidus- un Rietumeiropas valstis saskatīja draudus pašu iekšējai kārtībai. Savukārt padomju vadība domāja par permanentiem kapitālistisko valstu "aplenkuma draudiem". Tās piekoptajai tālejoši defensīvajai ārējai politikai vajadzēja vispirms nodrošināt padomju sociālisma celtniecību savā zemē.

ASV. ASV, kas kara laikā bija kļuvušas par pasaules saimnieciski vadošu valsti, pēc 1919.gada gan nebija gatavas stāties līgumattiecībās ar kara gadu sabiedrotajiem. Taču par spīti atturībai savienību veidošanas politikā, radās spēcīgi transatlantisko interešu savijumi un patstāvīgi kontakti. ASV bija kara dalībvalstu galvenais kreditors, kas, nosakot reparāciju galīgo summu un regulējot reparāciju maksājumus, varēja teikt nozīmīgu vārdu (tās to arī darīja). Vēl joprojām plaši izplatītais priekšstats par Amerikas izolacionismu divdesmitajos gados ir klišeja, kas prasa korekciju. Kā ir pierādījuši jaunākie pētījumi, arī šajos gados ASV politikai kopumā, atbilstoši "atvērto durvju" principam, bija raksturīga nepārtraukta ekonomiskā ekspansija. Tieši šis ASV spēcīgās ekonomiskās intereses Eiropā, kā arī to ieinteresētība reparāciju jautājuma saprātīgā finansiāli politiskā noregu-

lējumā, ļāva Štrēzemanam aktivizēt darbību, lai Vācija varētu pārvarēt ārpolitisko izolāciju, kurā tā atradās pirmajos pēckara gados.

*Gustavs Štrēzemans - saprātīgs republikānis un nacionāli valstisks politiķis.* Štrēzemaņa kā kanclera darbības laikā, kas ilga tikai simt dienas (1923.gada 13.augusts - 23.novembris), daudzos Vācijas ārējās un iekšējās politikas jautājumos iezīmējās svarīgas pārmaiņas. Kad Štrēzemans paša ierosinātajā balsošanā par uzticības votumu 1923.gada 23.novembrī cieta sakāvi, viņš atkāpās, tomēr paliekot visos turpmākajos kabinetos par ārlietu ministru - līdz pat savai nāvei 1929.gada 3.oktobrī. Šajos gados viņš spēja tik lielā mērā uzspiest savas personības zīmogu ne tikai Vācijas ārējai, bet arī visai politikai, ka var runāt par "Štrēzemaņa ēru". Vairāk nekā jebkurš cits vācu valstsvīrs kopš Bismarka, Štrēzemans ir bijis pret-runīgas publicistikas uzmanības centrā, un arī Štrēzemaņa personības un politikas skaidrojumā ilgu laiku dominēja ļoti pretēji spriedumi. Vieni Štrēzemans bija labs demokrāts un eiropietis pēc pārliecības, citiem - doktrinārs nacionālists, neierobežots spēka politikas aizstāvis vai pat Hitlera priekštecis. Komunistiskā interpretācija redzēja Štrēzemaņa imperiālistiskā monopolkapitalisma pārstāvi. Tikai jaunākajos pētījumos, vērtējot Štrēzemaņu, viņa politikas motivāciju, galvenās idejas un nospraustos mērķus, iezīmējas zināma vienprātība (salīdz. 173.-176. lpp.).

Saprātīgais republikānis Štrēzemans, kas kopš 1921./22. gada akceptēja Veimāras valsti un sevi ar to identificēja, tāpat kā jebkurš cits tā laika Eiropas valstsvīrs, īstenoja nacionāli virzītu ārējo politiku. Tas nozīmēja, ka, ievērojot Vācijas ārpolitikas iekšējos nosacījumus pēc 1919.gada, viņš realizēja revizionistisku ārējo politiku. Štrēzemaņa galvenā ideja bija atjaunot suverēnas, nacionālas vācu valsts bijušo varenību, kura, atrazdamās starp Rietumiem un Austrumiem, iegūtu jaunu, ar vien pieaugošu nozīmi. Tādējādi Štrēzemans šajā ziņā bija nacionāls spēka politiķis (Machtpolitiker). No pārējiem vācu nacionālistiem viņu pēc 1923.gada gan atšķīra uzskats, ka nesekmīga būs tāda nacionālā ārpolitika, kura izaicinās uzvarētājielvalstu valdības. Štrēzemans, kam bija raksturīga augsti attīstīta politiskās īstenības izjūta, balstīja savu ārpolitiku uz reālistisku Eiropas spēku samēra novērtējumu. Viņš īstenoja savu "nacionālo revīzijas politiku kā starptautiskās izlīgšanas politiku" (Karls Dītrihs Erdmans), izrādot gatavību sasniegt kompromisu starptautiskās sistēmas ietvaros. 1927.gada pavasarī viņš deklarēja: "Savā dzīvē es esmu nācis pie pārliecības, ka bez kompromisa, t.i., bez izlīguma vēl nekad nekas liels un ilgi pastāvošs nav radīts". Ne tik daudz mērķu ziņā, cik tieši šajā metodes jautājumā, Štrēzemans nepārprotami atšķīrās no saviem nacionālistiskajiem pretiniekiem, kas pret viņu nesaudzīgi cīnījās un kurus pat pēc Štrēzemaņa nāves vajāja bailes no tā. Tā kā Štrēzemans piegāja saviem uzdevumiem ar politiskā reālisma mērauklu, Vācijas vadošo pozīciju atgūšana viņa izpratnē bija iespējama tikai ilgstoša, daudzpakāpju procesa ceļā, izmantojot sarunu un saprašanās metodes. Šajā sakarībā gluži aksiomātisku nozīmi ieguva divi Štrēzemaņa viedokļi. Pirmais: tā kā Vācijas valsts bija militāri bezspēcīga, jauns Vācijas uzplaukums, pēc Štrēzemaņa uzskata, varēja tikt ievadīts tikai, mērķtiecīgi izmantojot vācu saimniecisko potenciālu. Uzrunājot savas partijas (VTP) centrālo valdi, 1925.gada 22.novembrī viņš teica: "Es domāju, ka uzdevums, kas šodien jārisina jebkuram ārlietu ministram, ir pasaules saimniecisko sakaru izmantošana, lai ar mūsu saimniecisko spēku, vienīgo, kurā mēs vēl esam lielvalsts, veidotu mūsu ārējo politiku". Devīze tātad skanēja: "Atgriešanās pasaules politikā caur pasaules

saimniecību" (Verners Links). No uzskata par saimniecisko varenību kā Vācijas ārpolitikas pamatinstrumentu izrietēja Štrēzema gatavība maksāt saimniecisku cenu par nacionālpolitisko mērķu sasniegšanu. Otrais viedoklis: tā kā vācu centieniem revidēt miera līgumu tikai tad bija izredzes uz panākumiem, ja tiktu apmierinātas franču drošības prasības, vajadzēja apstiprināt un pastiprināt vācu un franču kopdarbību, orientējot šai ziņā Franciju uz Vāciju. Ja tad izdotos piespiest Franciju risināt drošības problēmu tikai Rietumeiropas ietvaros, kam sekotu pakāpenisks poļu un franču savienības atslābums, kļūtu iespējama Vācijas - Polijas robežu revīzija.

*Jaunās reparāciju politikas sākums 1923. gada beigās.* Štrēzema skatījumā tā pagaidām bija tālas nākotnes iespēja, bet 1923./24.gadā aktuāla bija reparāciju problēma. Štrēzema kā kanclera simts dienās 1923.gadā inflācija Vācijā bija beigusies, un tika atveseļotas finanses. Līdz ar to tūlīt radās vairāki izšķiroši priekšnoteikumi jaunai reparāciju politikai. Kļuva iespējams reāli aprēķināt Vācijas maksātspēju, konstruēt finansiālus mehānismus, lai pārvestu uzvarētājvalstīm Vācijas reparāciju maksājumus, radītu uzticību Vācijai piešķiramā starptautiskā aizņēmuma garantijām. Uz šī pamata 1924.gadā tika realizēts Dauesa plāns. Līdz šim dominējošo reparāciju jautājuma politizāciju nomainīja reparāciju problēmas aplūkošana no saimniecisko iespēju viedokļa. Tajā pašā laikā plāns aizsāka strauji attīstošos savstarpējos sakarus starp Vācijas revīzijas un finansiāli politiskajām un amerikāņu ekonomiskajām interesēm. Vācijas vajadzība pēc kapitāla optimāli atbilda amerikāņu saimniecības ekspansionismam, kas bija virzīts uz plašu kapitāla eksportu.

*Dauesa plāns.* Dauesa plānu izstrādāja ekspertu komisija, ko vadīja amerikāņu baņķieris Čārlzs G.Dauess (kara laikā amerikāņu armijas apgādes dienesta vadītājs). Jau amerikāņu vadošā līdzdalība skaidri rādīja, ka viņi tagad bija gatavi pastiprināti iesaistīties reparāciju jautājuma risināšanā, lai tādējādi dotu ieguldījumu saimnieciskā miera atjaunošanā Eiropā. Ekspertu komisijas izveidošana notika, Francijai aktīvi pretdarbojoties. Anglijas, Itālijas un ASV valdības 1923.gada oktobra beigās vienojās sasaukt arī vācu puses akceptētu konferenci, kurā tiktu izpētīta Vācijas maksātspēja Versaļas līguma noteikumu ietvaros. Turpretī Francija gribēja pieļaut ekspertu sarunas tikai franču vadītās reparāciju komisijas vadībā. Beidzot, pakļaujoties pārējo lielvalstu spiedienam, Francija izgāja uz kompromisu, un 1923.gada 30.novembrī reparāciju komisija nolēma izveidot divas neatkarīgas ekspertu komisijas. Dauesa komisija 1924.gada 9.aprīlī izvirzīja savu atzinumu, kas paredzēja reparāciju jautājuma pagaidu risinājumu. Plāns stingri nenoteica Vācijas reparāciju maksājumu galīgo kopsommu un apgāja arī jautājumu par maksājumu ilgumu. Tas regulēja vienīgi Vācijas gada maksājumu lielumu, sastāvu un garantijas nākamajiem gadiem. Londonas 1921.gada lēmumi formāli turpināja palikt spēkā. Taču Dauesa plānam piemita vairākas priekšrocības, kas to atšķīra no visiem iepriekšējiem reparāciju jautājuma risinājumiem:

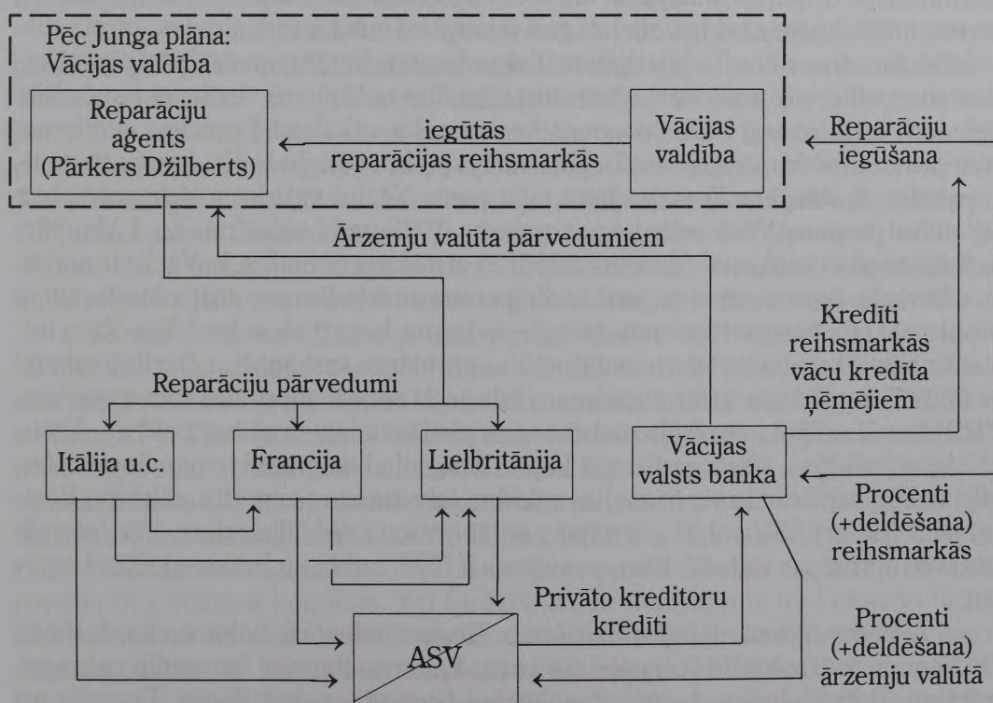
1) Ārkārtīgi augstos parādu deldēšanas un procentu maksājumus, kādi bija paredzēti agrākajos plānos, aizvietoja ar summu, kāda, vismaz pirmajos gados, šķita pieņemama. Jau ar to vien attiecībās starp Vāciju un sabiedrotajiem tika ievadīts zināms miers.

2) Plāns atzina, ka Vācijai nepieciešams maksājumu pārtraukums. Pirmajā periodā līdz 1925.gada 31.augustam Vācijai no saviem līdzekļiem vajadzēja sa-

maksāt skaidrā naudā tikai 200 miljonus marku. Turpreti 800 miljoni marku tika iegūti no starptautiska aizdevuma, kas zināmā mērā sniedza Vācijai starta palīdzību. Tikai 1928./29.gadā vajadzēja sākties “normāliem” parādu deldēšanas un procentu maksājumiem, kurus jau bija paredzējis Londonas maksājumu plāns. Taču Štrēzemans bija pārliecināts, ka, četrus gadus korekti pildot reparāciju saistības, izveidosies situācija, kurā atgriešanās pie Londonas plāna maksājumiem vienkārši nebūs iespējama.

3) Dauesa plāns paredzēja ne tikai naudas pārvedumu aizsardzību, lai noteiktie reihsmarku maksājumi ārzemēm neapdraudētu Vācijas naudu. Tas arī precīzi noteica, no kādiem avotiem reparācijas maksājamas un kāda naudas summa ņemama no katra avota (muitas ienākumi, nodokļi, parādu norakstīšana, apliekot, starp citu, ar nodokļiem Vācijas valsts dzelzceļu, kas tika pārvērsti akciju sabiedrībā un “internacionalizēts”). “Reparāciju aģents”, tolaik amerikāņu finanšu eksperts Pārkers Džilberts, kura mītne atradās Berlīnē, pārveda Vācijas reparāciju maksājumus citās valūtās, ievērojot vācu naudas stabilitāti. Bez tam reparāciju aģents regulāri sniedza reparāciju komisijai ziņojumus par Vācijas saimniecisko un finansiālo stāvokli, īpaši par ieķīlātajām vērtībām.

*Parādu pārvedumu “asinsrites” shēma.*



Sastādīta pēc: J.Bergmann /K.Megerle/ P.Steinbach. Geschichte als politische Wissenschaft. Stuttgart, 1979. 120.lpp.

*Londonas konference.* Pamatojoties uz ekspertu atzinumiem, Vācijas valdība 1924.gada 14.aprīlī nolēma iesākt sarunas. Londonas konferencē, kas notika no 1924.gada 16.jūlija līdz 16.augustam, visas dalībvalstu valdības akcentēja Dauesa plānu. Vācijas delegācija turklāt vēl ieguva formālu apliecinājumu, ka gada laikā franči atstās Rūras apgabalu (patiešām, 1925.gada jūlijā pēdējie franču militārie kontingenti atstāja Rūras apgabalu). Sākumā gan bija šaubas, vai Dauesa likumi Vācijas reihstāgā iegūs vairākuma atbalstu. Par Centra, VTP un VSDP piekrišanu šaubu nebija. Taču likums par valsts dzelzceļu prasīja konstitūcijas grozījumus un tātad divu trešdaļu vairākumu, kuru varēja nodrošināt tikai VNTP deputātu balsis. VNTP, izvirzot lozungu "Pret jaunu Versaļu!", kopš pavasara nikni cīnījās pret Dauesa plānu.

*Dauesa likumu pieņemšana reihstāgā.* Industriālo un agrāro interešu apvienības no plāna pieņemšanas gaidīja jūtamas priekšrocības Vācijas industrijai un lauksaimniecībai. To lielā spiediena rezultātā izšķirošajā balsojumā 1924.gada 29.augustā apmēram puse VNTP parlamenta frakcijas deputātu pārstēdzoši nobalsoja par likuma pieņemšanu (salīdz. 68.lpp.). Dauesa vienošanās varēja stāties spēkā. 1924.gada jaunievedums nozīmēja arī to, ka tagad abās nometnēs tika respektētas pretējo pušu intereses. Vācija ievēroja franču prasības pēc kompensācijas un drošības, bet sabiedrotie - vācu prasības pēc suverenitātes un līdztiesības.

*Vācu iniciatīva drošības jautājumā.* Jau 1925.gadā, kad Štrēzemans pārņēma iniciatīvu drošības jautājumā un 9.februārī Parīzē iesniedza attiecīgu Vācijas memorandu, kļuva skaidrs, cik ļoti gan relatīvi īsā laikā ir mainījusies starptautisko attiecību atmosfēra. Tā bija diplomātiska ofensīva, kuras pamatā (līdzās jaunākajā vēstures literatūrā akceptētajiem tirdzniecības nolūkiem) vispirms tomēr bija defensīvi apsvērumi. Dažas pazīmes liecināja, ka, atbalstot Francijas centienus nostiprināt drošību, Anglija un Beļģija varēja piekrist angļu-beļģu-franču garantiju paktam. Saskaņā ar Versaļas līguma 31.pantu Vācijai vajadzēja šādu paktu bez ierunām pieņemt. Sabiedroto paziņojums 1925.gada sākumā, ka 10.janvārī paredzētā pirmās okupācijas zonas (Kēlne) atstāšana nenotiks, jo Vācija ir pārkāpusi Versaļas līguma atbrūnošanās noteikumus un līdz šim nav atrisināta drošības problēma, bija tam ne tikai netiešs apliecinājums, bet arī skaudrs fakts. Vācu iniciatīva bija vērsta uz to, lai, risinot drošības problēmu saskaņoti ar Berlīni, salauztu Francijas politikas triecienspēku un līdz ar to netieši stiprinātu vācu pozīcijas. Tādēļ franči arī ļoti negribēja piekrist vācu piedāvātajam drošības paktam. Taču, kā tagad izrādījās, situācija Eiropā kopš 1923.gada bija jūtami izmainījusies. Anglija izdarīja spiedienu uz Francijas valdību, lai panāktu tās pretimnākšanu Vācijas pozīcijai, arī ASV valdība iestājās par labu vācu priekšlikumiem. Pēc intensīvas notu apmaiņas vadošie Eiropas valstsvīri 1925.gada oktobrī sapulcējās Lokarno.

*Lokarno līgumi. Vācijas iestāšanās Tautu Savienībā.* Lokarno konference (1925.gada 5.-16.oktobris) noslēdzās ar t.s. Lokarno līgumu (garantiju pakta un vairāku arbitrāžas vienošanos) parafēšanu. Garantiju paktā Vācija, Francija un Beļģija atteicās no mēģinājumiem ar varu mainīt pastāvošās robežas, kuras garantēt apņēmas Anglija un Itālija. Šis garantiju līgums tika papildināts ar arbitrāžas līgumiem starp Vāciju un Franciju, Beļģiju, Poliju un Čehoslovākiju, kā arī ar Francijas - Čehoslovākijas un Francijas - Polijas vienošanos. Vācijas arbitrāžas

ligumi ar Poliju un Čehoslovākiju nebija obligāti, tos neviens negarantēja, un praktiskas nozīmes tiem nebija. Lokarno ligumi nozīmēja "Eiropas kārtības svarīgāko un nozīmīgāko attīstību kopš 1919.gada" (Teodors Šiders). Vācija ar šiem ligumiem beidzot salauza pirmo pēckara gadu morālo un politisko izolāciju un atkal atgriezās vadošo Eiropas lielvalstu vidū. Lokarno ligumu sekas bija tās, ka Vācija, pārvarējusi dažas grūtības (sankciju saistības, pastāvīga vieta Tautu Savienības padomē), 1926.gada 10.oktobrī kļuva par Tautu Savienības locekli.

*Berlīnes ligums.* Lokarno garantiju paktā Vācija atzina Versaļas ligumā fiksēto rietumu robežu, bet noteikti pieprasīja Vācijas austrumu robežas revīziju. Tieši tur bija Štrēzema politiskās stratēģijas būtība - tikai pēc problēmu atrisināšanas Rietumos pievērsties Austrumu jautājumiem. Viņš uzskatīja, ka šai starplaikā vienīgi ir jānovērš Vācijas austrumu robežas "status quo" nostiprināšanās. Tādēļ Štrēzems pastāvīgi noraidīja iespēju, ka Lokarno varētu sekot "Austrumu Lokarno", t.i., Versaļas ligumā noteiktās vācu-poļu robežas brīvprātīga atzīšana no Vācijas puses. Štrēzems gan papildināja Lokarno ligumu ar 1926.gada 24.aprīli Berlīnē noslēgto Vācijas un Krievijas draudzības ligumu, lai viņa Rietumu orientācija neatstātu pārāk negatīvu iespaidu uz attiecībām ar Padomju Savienību. Šajā Berlīnes ligumā Vācija garantēja Padomju Savienībai neitralitāti kara gadījumā starp Krieviju un trešajām valstīm. Šī garantija praktiski nozīmēja, ka Polijas un Padomju Savienības kara gadījumā Francijai nebūtu iespējams atbalstīt Poliju, izmantojot Vācijas teritoriju.

*Polijas stāvoklis pēc Lokarno ligumiem.* Lokarno ligumi neapšaubāmi jūtami pasliktināja Polijas stāvokli. Balstīties uz pastāvošo Polijas un Francijas savienību Varšava varētu tikai tad, ja Vācija konfliktā ar Poliju viennozīmīgi būtu agresora lomā. Bez tam vispārējais saspīlējuma atslābums vācu un franču attiecībās veicināja Francijā neieinteresētības palielināšanos par spēka un savienību politiku Austrumeiropā, līdz ar to netieši atvieglot Vācijas revizionistisko politiku pret Poliju. Šajā sakarā Štrēzems varēja ministru kabinetā pamatoti paziņot, ka "Polija uzskata šos ligumus par pilnīgu sakāvi". Tātad Štrēzema vadībā īstenotajai Rietumu orientācijai bija arī skaidri izteikts politisks aspekts Austrumu virzienā.

*Vācijas cerības pēc Lokarno (starp citu: Reinzemes atbrīvošana).* Galvenais Vācijas dzenulis, noslēdzot Lokarno ligumu un ievadot saprašanās politiku ar Franciju, neapšaubāmi bija cerības uz Vācijai izdevīgu notikumu "atpakaļgaitu" ("Rückwirkungen"). Tās bija cerības uz Reinzemes drīzu atbrīvošanu, Eipenas un Malmēdi atgūšanu, ātrāku plebiscīta sarīkošanu Zāras apgabalā, reparāciju tālāku samazināšanu, sabiedroto militārās kontroles pirmstermiņa likvidēšanu. Bez tam tās bija arī cerības panākt Polijas ārpolitisku izolāciju, kas saistībā ar mērķtiecīgi realizētu Polijas ekonomisko novājināšanu ļautu panākt Vācijas austrumu robežas revīziju bez militāra konflikta. Arī Štrēzemanam norādījums uz Lokarno "atpakaļejošo iedarbību" bija ne tikai arguments, lai pārvarētu pretestību savai samierināšanas politikai ar Rietumiem. Pacilātajā noskaņā pēc Lokarno, Štrēzems patiesi noteikti rēķinājās ar to, ka "atpakaļgājieni" iestāsies relatīvi ātri. Tomēr tas nenotika tādā mērā un vispirms ne tādā tempā, kā to vispārpolitisku apsvērumu dēļ būtu vēlējis Štrēzems. Tomēr Lokarno nozīmi un tagad izpausmi guvušās saprašanās politikas kvalitāti nevar mērit tikai un vienīgi ar to, kādā apjomā attaisnojās Vācijas lielās cerības uz šīs politikas tūlītēju "atpakaļejošo iedarbību".

*Lokarno politikas izpaušmes.* Dažus panākumus tomēr varēja atzīmēt. Pirmā zona Reinzemē tika atbrīvota jau 1925.gadā. Sabiedroto militārā komisija, kas pārraudzīja Vācijas atbrūošanu, 1927.gadā tika aizvākta. Ievēribas cienīgi panākumi bija Vācijas un Francijas saimnieciskās tuvināšanas procesā (vācu un franču 1926.gada kālija vienošanās un alumīnija kartelis, Francijas, Vācijas, Beļģijas un Luksemburgas pārstāvju vienošanās par starptautisko tērauda sabiedrību, Vācijas un Francijas tirdzniecības līguma parakstīšana 1927.gada 17.augustā). Sarunās, kas notika pirms "kara aizlieguma pakta" vai Briāna - Kelloga pakta noslēgšanas 1928.gada 27.augustā, Vācijas diplomātija pašapzinīgi veica svarīgo vidutāja lomu starp ASV un Franciju.

*Vācijas un Francijas mēģinājumi rast "kopējo risinājumu".* Turpreti daudz grūtāk bija gūt atzīstamus panākumus Vācijas politikas centrālajā jautājumā par Reinzemes pirmstermiņa atbrīvošanu. Mēģinājumu realizēt "kopējo risinājumu" vācu un franču attiecībās uzsāka Štrēzemans un viņa franču kolēģis Briāns savās sarunās 1926.gada 17.septembrī. Šī savā laikā ievēribu guvusi tikšanās zem četrām acīm nebūt nebija improvizācija sakarā ar Vācijas uzņemšanu Tautu Savienībā. Daudz vairāk šo sarunu saturu noteica mēnešiem ilgā iepriekšējā apspriešanās. Ja uzmanīgi aplūko "kopējo risinājumu", tas bija vērst uz aptverošu Vācijas un Francijas interešu izlīdzināšanu sajūgtas vienošanās veidā. Šī vienošanās paredzēja vācu pusei vēlamo tūlītējo Reinzemes atbrīvošanu un franču pusei vēlamo Vācijas reparāciju parādu pirmstermiņa dzēšanu, "mobilizējot" Dauesa obligācijas. Tas nozīmēja: pārdodot pie reparāciju komisijas uzticības personām noguldītās Vācijas dzelzceļa un rūpniecības obligācijas, realizēt iespēju, kas bija paredzēta Dauesa plānā. Francijas valdība gribēja tai pienākošos ienākuma daļu no Dauesa obligāciju pārdošanas izlietot franka stabilizēšanai, Beļģijas finansiālai atbalstīšanai, kā arī lai veiktu franču kara parādu pirmos maksājumus ASV un Lielbritānijai. Francijas un ASV vienošanās par parādiem tika parakstīta 1926.gada 29.aprīlī, bet tikai 1929.gada jūlijā Francijas parlaments to ratificēja. No šī kopējā politiski saimnieciskā darījuma varēja iegūt abas puses. Taču projekts nevarēja tikt realizēts. Francijā auga pretestība pret visas Reinzemes pirmstermiņa atstāšanu. Taču vispirms Amerikas bankas nebija gatavas līdzdalībai, un bez to finansiālas piesaistīšanas Dauesa obligāciju komercializācija nebija realizējama. Tomēr par ievēribas cienīgu faktu var nosaukt to, ka tikai trīs gadus pēc Rūras krīzes kulminācijas Vācijas un Francijas ārlietu ministri kā nekā varēja nopietni sarunāties par nenokārtoto jautājumu plašu noregulēšanu.

*Jaunās iniciatīvas reparāciju jautājumā.* Reinzemes atstāšanas jautājums arī pēc Briāna un Štrēzema sarunām palika starptautiskās politikas dienas kārtībā. Arī reparāciju problēma no jauna kļuva aktuāla, jo 1928./29.gadā uz Dauesa plāna pamata Vācijai bija jāsaņem "normālie" maksājumi, kuri varēja Vācijas tautas saimniecību novest lielās grūtībās. Laikā, kad Vācijas delegācija Ženēvā Tautu Savienības sesijā 1928.gada septembrī pieprasīja pirmstermiņa Reinzemes atstāšanu bez vācu pretpakalpojumiem, Francija un Anglija pastāvēja uz saistīto vienošanos: Reinzemes atstāšana un reparāciju jautājuma galīga noregulēšana. Arī reparāciju aģents Džilberts uzskatīja, ka ir pienācis laiks izstrādāt reparāciju galīgo noregulējumu. Tā tika nolemts iecelt neatkarīgu finanšu ekspertu komisiju, kura savu darbu sāka 1929.gada janvārī. Pēc smagām sarunām, kas vairākkārt

bija tuvu izjukšanai, komisija 1929.gada maijā izvirzīja Junga plānu, kuru dalībvalstu valdības pieņēma Hāgas konferencē (1929.gada 6.-31.augusts).

*Junga plāns.* Junga plāns no jauna stingri fiksēja galīgo reparāciju summu (112 miljardi) un noteica pirmoreiz vācu maksājumu laika ietvarus. Tā vietā, lai maksātu 2,5 miljardu lielu maksājumu, Vācijai 59 gadus bija jāmaksā vidēji katru gadu 2 miljardi. Junga plāna lielā priekšrocība bija pirmo maksāšanas gadu atvieglojums: no 1929.gada 1.apriļa līdz 1932.gada 31.martam Vācijai bija jāmaksā 1,7 miljardi mazāk nekā paredzēja Dauesa plāns. Bez tam turpmāk vajadzēja izbeigt ārzemju kontroli, kuru paredzēja Dauesa plāns (reparāciju aģents, valūtas pārvedumu komiteja u.c.). Taču galvenais - ja Vācija pieņemtu Junga plānu, sabiedrotie savukārt bija gatavi atbrīvot visu Reinzemi līdz 1930.gada 30.jūnijam, arī trešo zonu (piecus gadus pirms Versaļas līgumā paredzētā termiņa), līdz ar to galvenajā punktā izpildot Štrēzema revizionistisko programmu. Tāpēc Štrēzema uzskatīja Junga plānu, kas reihstāgā formāli tika pieņemts tikai pēc viņa nāves - 1930.gada 12.martā, par objektīvu progresu. Arī jaunākajos pētījumos secināts, ka ar Junga plānu Veimāras republika ieguva jaunas ārpolitiskās iespējas. V.Links raksta: "Ja rezumējot salīdzina Parīzes un Hāgas konferencēs izdarīto revīziju ar agrāko statusu, tad tiešās, netiešās un iespējamās priekšrocības viennozīmīgi ir Vācijas pusē". Taču toreiz Vācijā Junga plāns netika atzīts par tādu vispārēju panākumu, kāds tas patiesībā bija. Par labējo nacionālistu kampaņu pret Junga plānu tuvāk ir stāstīts citā sakarā (salīdz. 99.-100. lpp.). Katrā gadījumā, viens ir skaidrs - jau Štrēzema ēras beigās un vēl pirms pasaules saimnieciskās krīzes savilkās draudoši negaisa mākoņi. Labējo politisko spēku neapvaldītā nacionālistiskā aģitācija radīja agresīvi revizionistisku vilni, kura dēļ noteiktas, uz saprašanas virzītas ārējās politikas turpināšana kļuva problemātiska. Ja arī Štrēzemanam būtu lemts ilgāk vadīt Vācijas ārpolitiku, savu kompromisa un "mazo soļu" politiku ceļā uz Vācijas varenības atjaunošanu viņš varētu turpināt tikai pastiprinātas iekšpolitiskās pretestības un smagu cīņu apstākļos.

*Valstsvara Gustava Štrēzema sasniegumi un iespēju robežas.* Vērtējot Štrēzema ārpolitiskos sasniegumus, nav jālieto šķietamā Eiropas ideālisma mērogs, bet drīzāk gan viņam pašam un viņa laikmetam piemērojamais tradicionālās Eiropas diplomātijas mērogs. Tādā gadījumā ir jāpiekrīt, ka Štrēzema kā ārlietu ministra darbības seši gadi bija apbrīnojami veiksmīgi. Viņš panāca gan Rūras apgabala atbrīvošanu un Reinzemes okupācijas izbeigšanu pirms termiņa, gan reparāciju jautājuma tālejošu neregulējumu saistībā ar Vācijas saimniecisko stabilizāciju, gan arī sabiedroto militārās kontroles izbeigšanu un Vācijas uzņemšanu Tautu Savienībā. Vairāk par visu viņam izdevās tālejoši normalizēt Vācijas attiecības ar uzvarētājlīdzvalstīm, un to viņš izdarīja, neatsakoties no revizionistiskiem mērķiem, kuri gan, atbilstoši deklarācijām, bija jāsasniedz ar saprašanās politiku un mierīgiem līdzekļiem. Tāpēc Štrēzema Vācija patiesi neilgā laikā ieguva vērā ņemamu uzticības kapitālu abpus Atlantijas okeānam, vispirms Anglijā un ASV, modinot pastiprinātu gatavību mierīgu pārmaiņu politikai.

Ko tas nozīmēja Veimāras republikai, ka Štrēzema kā "pragmātisks konservators" (Henrijs A.Terners) gadiem ilgi autoritatīvi noteica ārpolitikas kursu? Jāņem vērā, 1918./19. gada nepabeigtās revolūcijas rezultātā Veimāras republika bija saglabājusi "konservatīvas republikas" iezīmes. Tad liekas dabiski, ka arī ārējā

politikā nesākās konsekventa pagātnes domāšanas veida un praktisko metožu laušana. Tas izpaudās kā principiāla atsacīšanās revidēt pēc iespējas ātri un jebkuros apstākļos miera līgumu. Ja, zinot Veimāras republikas iekšējo varas struktūru, ir viegli saprotams, ka ārpolitiku vadīja vecās Vācijas pārstāvis, tad ar savu izcilo personību un ārpolitisko darbību Štrēzemans bija gandrīz optimāls vadonis šim laikam. Ar savu ilglaicīgo perspektīvu revizionistisko mērķu realizācijā un relatīvo mērenību viņa rīcībā esošo līdzekļu izmantošanā Štrēzemans saglabāja Vācijai turpmākās izvēles iespējas. Vēl 1929.gadā pie izvēles iespējām viņš piešķaitīja Vācijas politiku, kura pastiprināti būtu orientēta uz mierīgu izlīgumu.

## 2. Struktūrproblēmas un iekšējā politika.

*Republikas "relatīvā stabilizācija"?* Laiks no 1924. līdz 1929./30.gadam tiek uzskatīts par Veimāras republikas "relatīvās stabilizācijas" fāzi. Šis raksturojums ir pilnīgi atbilstošs, ja vien uzsvaru liek uz vārdu "relatīvā". Skaidrs: šajos gados bija atzīmējami ne tikai neapstrīdami panākumi ārpolitikas jomā, (kurus gan daudzi vācieši par tādiem neuzskatīja), bet arī ar ierobežotu saimniecisku pacēlumu saistīts progress iekšējā miera nodrošināšanā un republikas stiprināšanā. Taču šī stabilizācija norisinājās uz nedroša pamata, un labākajā gadījumā tā bija virspusīga. Jo intensīvāk vēsturnieki nodarbojas ar Veimāras republikas vidējo periodu, jo lielākas šaubas izraisa tēze par stabilizāciju. Ņemot vērā tieši relatīvās stabilizācijas fāzi, drīzāk runa ir par "nestabilu republiku" (Rudolfs Morzejs - Morsey) un "kalpotatteikšanās vēsturi" (Mihaels Štūrmers - Stürmer). Patiesībā arī šajos gados, kad ārpolitiskais spiediens atslāba un iekšējās diskusijas risinājās mierīgāk nekā vētrainajos republikas sākuma gados, neizdevās tā saliedēt politisko un sociālekonomisko sistēmu, lai izvairītos no nopietnas krīzes. Parlamentārā partiju valsts demokrātija varēja dažus gadus vēl gluži ciešami funkcionēt, bet stabila parlamentāra pārvaldes sistēma "relatīvās stabilizācijas" fāzē neattīstījās. Arī saimnieciskās un sociālās politikas jomā tieši šajos gados nostiprinājās pretējās puses, pieauga konflikta potenciāls, kam bija jāizlādējas.

*Strukturālie trūkumi.* Šis aizrādījums nekādā ziņā nenozīmē to, ka vēlākā politiskā un sabiedriskā attīstība pēc 1923.gada būtu vienvirziena ceļš, kam noteikti bija jābeidzas ar valsts krīzi un demokrātijas bojā eju. Republikas neskaitāmie strukturālie trūkumi neizbēgami nenoteica kopš 1930.gada realizēto krīzes stratēģiju un tādu notikumu gaitu, kas istenojās 1932./33.gadā. Līdz pašām beigām saglabājās iespējas alternatīviem problēmu risinājumiem un lēmumiem, kas gan kļuva aizvien mazākas. Analizējot republikas vidējā periodā uzrādītos strukturālos un politiskos trūkumus, var ieskicēt priekšnoteikumus un grūtības. Tieši šie priekšnoteikumi un grūtības noteica ietvarus politiķu un plašu iedzīvotāju slāņu rīcībai un reakcijai 1929./30.gadā, kad no jauna iestājās akūtu draudu fāze.

*Politiskās sistēmas attīstība.* Ja mēs vispirms aplūkojam parlamentārās (partiju valsts) sistēmas attīstību, tad jākonstatē, ka arī republikas vidusposmā valsts

jomā netika praktizēta konstitūcijas teorētiskajām aksiomām atbilstoša efektīva pārvaldes sistēma. Šo būtisko trūkumu noteica vairāku faktoru sakritība.

*Koalīciju politika.* Pirmkārt, koalīciju politikai bija jārisina ilgstoša dilemma. Tā kā nebija iespējama koalīcijas valdības izveidošana, kura ietvertu VSDP un VNTP, koalīciju politikas iespējas kopš 1920.gada aprobežojās ar trim koalīciju modeļiem: a) "pilsoņu bloks" no Centra un VTP līdz VNTP, kura pamatu veidoja virkne vienošanos iekšējā politikā, kamēr ārpolitikas pamatjautājumos valdija viennozīmīga nesaskaņa; b) "lielā koalīcija" no VSDP līdz VTP, kura tikai ārpolitikas jautājumos spēja saprasties, bet saimniecības un sociālās politikas jomā bija pakļauta pastāvīgiem likvidēšanas mēģinājumiem; c) pilsonisko centra partiju mazākuma kabineti, kuriem bija jāpaļaujas vai nu uz labējo vai kreiso politisko spēku atbalstu vai vismaz uz to toleranci. Citiem vārdiem sakot, kopš 1920.gada Vācijas reihstāgā nebija parlamentārā vairākuma, kas būtu gatavs ilgstošai politiskai sadarbībai un kopīgai politiskās gribas veidošanai ārējā un iekšējā politikā. Tas noveda pie tā, ka Vācijas valdības, aplūkojot ikreiz izvīrējušās ārējās un iekšējās politikas problēmas, operēja ar mainīgā vairākuma sistēmu. Tās bija briesmas, kurām bija raksturīgs viss cits, tikai ne spēja panākt ilgstošu parlamentārās sistēmas stabilitāti.

*Valdības un koalīcijas frakciju attiecības.* Otrkārt, koalīcijas politikas dilemma saasinājās arī tāpēc, ka ne tikai opozīcijā esošās frakcijas, bet arī valdošo partiju frakcijas pastāvīgi atradās nepatīkami sasprindzinātās attiecībās ar pašu veidotajām valdībām. To attieksmi pret valdību noteica sarežģīts, bieži mainīgs spēku samērs partijas iekšienē, kas nenodrošināja kontinuitāti, uzticamību un skaidru prognozējamību. Gustavs Štolpers, ekonomists un VDP politiķis, 1929.gadā noteica diagnozi: "Šobrīd mums nav partiju, bet ministru koalīcija. Valdības partiju vispār nav, ir tikai opozīcijas partijas. Nonākot tik tālu, ka ministri un parlamentārieši kļūst līdzīgi, tiek radīti nopietni draudi demokrātiskajai sistēmai". Cum grano salis - šis konstatējums attiecas arī uz jau pagājušajiem gadiem.

*Parlamenta varas zaudēšana.* Daudzpartiju parlamentārās valsts sistēmas nestabilitāte atvieglāja, pat pieaugošā mērā tieši provocēja valsts prezidenta iejaukšanos. Parlamenta varas demontēšana notika ne tikai republikas beigu posmā. Tā kā tieši relatīvās stabilizācijas posmā reihstāgs savu varu nerealizēja tā, kā tas būtu jādara parlamentārās iekārtas kodolam, tad jau šajos gados parlaments jūtami zaudēja varu. Plašās masās pieauga īgnums pret daudzpartiju valsti un parlamentārismu. Jau toreiz iesākās daudzpartiju sistēmas pārveidošana autoritārā prezidenta režīmā.

*Partiju lomas izpratne parlamentārā sistēmā.* Partiju nespēju piepildīt parlamenta darbības sfēru ar stabilu vairākuma koalīciju zināmā mērā noteica arī ķeizarišķās Vācijas mantojums. Konstitucionālajā monarhijā partijas netika pie izpildvaras, un līdz 1918.gadam tām nebija nepieciešams kompromisu ceļā veidot valdīt spējīgu vairākumu. Arī pēc 1918.gada partijas lielā mērā palika uzticīgas konstitucionālās monarhijas laikā pastāvošajai politiskajai izpratnei un politiskajai praksei, kaut arī parlamentārās demokrātijas apstākļos to funkcija bija izmainījusies pašos pamatos. Tagad partijas bija kļuvušas par valdošās varas patstāvīgiem orgāniem un reizē ar to - valstiskuma tiešiem faktoriem. "vienalga, vai tām konkrētajā situācijā bija vara vai tās kā opozīcijas partijas cīnījās par valsts varas

pārņemšanu" (Ernst Rudolfs Hubers). Tomēr šo jauno lomu sadalījumu partijas akceptēja vilcinoties, daļēji pat negribīgi. Partiju bailes uzņemt atbildību par valdības darbību, veidot kompromisus, tādēļ, iespējams, liekot vilties saviem atbalstītājiem, bieži bija stiprākas par gatavību veidot stabilu vairākumu, vajadzības gadījumā jūtami ierobežojot savas programmas prasības.

VSDP. Turklāt sevišķi smagi darbojās VSDP, kura (neskaitot dažus mēnešus 1924.gadā) līdz 1932.gadam veidoja spēcīgāko reihstāga frakciju un tāpēc nesa ārkārtīgu atbildību par parlamentārās sistēmas funkcionēšanu. Taču tā loma, kāda bija VSDP valsts mērogā, neatbilda ne tās organizatoriskajam spēkam, ne ietekmei parlamentā. 1918./19.gada revolūcijas laikā vairākuma sociāldemokrāti atteicās no nedalītas varas un izšķīrās par republikas izveidošanu uz strādniecības un pilsonības kopdarbības pamata - tātad akceptējot kompromisu. Loģiski, ka šis svarīgais lēmums deva iespēju pretendēt uz vadošo lomu valdošajā koalīcijā un par vissvarīgāko mērķi uzskatīt iekšējās un ārējās politikas kursa aktīvu ietekmēšanu. Laikā no 1918. līdz 1930.gadam sociāldemokrātija tikpat mazā mērā konsekventi ievēroja liberāli demokrātiskās kā revolucionāri socialistiskās nostādes. Jau drīz sāka izpausties novilcināšanas tendences. Piedalīšanās valdībā tika uzverta kā nasta, baidoties, ka, uzņemoties atbildību par valdības politiku, partija sevi kompromitēs tās piekritēju vidū. Tās partijas programmas tēzes, kuras sniedzās tālāk par pilsonisku republiku, koalīcijā ar pilsoniskajām partijām nevarēja tikt realizētas. Pēc zaudējuma 1920.gada vēlēšanās VSDP izstājās no valdības. Tā kā apvienošanās ar VNSDP (Rest-USPD) noveda pie kreisā spārna nostiprināšanās partijā un reihstāga frakcijā, pieauga iebildumi pret valdības koalīciju ar pilsoniskajām partijām. Reizē pilnīgu neveiksmi cieta VSDP reformistiskajā Gērlīcas programmā (1921.gads) paustie mēģinājumi salauzt "proletāriskās partijas" barjeras un kļūt par "kreisu tautas partiju" (Heinrihs Augusts Vinklers). Partijas Heidelbergas programmā, kas tika pieņemta 1925.gadā, atkal tika iekļauti marksistiskie pamatpostulāti. Līdz ar to asāka kļuva pretruna starp partijas reformistisko praksi un programmātiski teorētisko paštēlu. Partijai un frakcijai nācās aizvien grūtāk rast līdzsvaru starp principu jautājumiem un varas jautājumiem. Tā republikas vidusposmā VSDP realizēja defensīvu politiku. No gadījuma uz gadījumu un vispirms svarīgos ārpolitiskos lēmumos tā atbalstīja pilsoniskos kabinetus, nepiedaloties valdībās. Tādā veidā sociāldemokrātija nonāca dīvainā starpstāvoklī, "kļūstot pa pusei valdības, pa pusei opozīcijas partija" (Klauss Šēnhofens - Schönhofen). Taču ne darbībai valdībā, ne opozīcijā partijai nebija skaidra plāna.

Bez tam tieši šajos gados izveidotā Prūsijas valdības koalīcija (VSDP, Centrs, VDP un uz laiku arī VTP) ministru prezidenta - sociāldemokrāta Otto Brauna vadībā, istenojot skaidri definētu un konsekventi ieturētu koalīcijas politiku, saņiedza stabilas attiecības valdībā. Pārņemot un apzinīgi realizējot atbildību par valdības politiku (Regierungsverantwortung) koalīcijas kabinetā, sociāldemokrāti ne vien nezaudēja vēlētajus, bet gan guva panākumus vēlēšanās un demokrātisko institūtu nostiprināšanā. Viens no iemesliem, kādēļ Vācija pēc 1923.gada nonāca līdz relatīvai stabilizācijai, bija tas, ka vislielākajā zemē - Prūsijā, kura aptvēra divas trešdaļas valsts teritorijas un iedzīvotāju, valdības koalīcija līdz 1932.gadam bija stabila un darboties spējīga.

*VNTP*. Ar tikpat smagām, bet cita rakstura problēmām, īstenojot savu koalīcijas politiku, bija jāsaduras citai partijai - *VNTP*, kura laiku pa laikam iekļāvās to partiju spektrā, kuras bija spējīgas veidot koalīciju. *VNTP* uzskatīja sevi par antiparlamentāru integrācijas partiju, bet vienlaicīgi tai vajadzēja akceptēt tik brāzmaini noraidītās parlamentārās sistēmas spēles noteikumus, ja vien tā no paša sākuma negribēja atteikties no jebkādas ietekmes parlamentārā sfērā un līdz ar to no iespējas darboties savu atbalstītāju ekonomisko interešu labā. Šis iekšējais konflikts noveda pie svārstībām starp principiālas opozīcijas kursu pret "Veimāras sistēmu" un ierobežotu līdzdarbošanos valsti un parlamentā. Visā asumā partijas iekšējās pretrunas jautājumā par piedalīšanos valdībā iedegās 1924.gadā (salīdz. 68. lpp.). Jo vairāk republika konsolidējās, jo vairāk pieauga aiz partijas stāvošo interešu grupu, sevišķi lauksaimnieku, spiediens uz partijas vadību. Interešu grupas prasīja veidot koalīciju ar pilsoniskajām centra partijām, lai, piedaloties varas dalīšanā, iegūtu lielāku ietekmi cīņā par ekonomisko sfēru sadalīšanu. Vadoties no šīs stratēģijas, *VNTP* divreiz (1925. un 1927.gadā) patiesi piedalījās valdībās. Konservatīvo tuvināšanās process republikai, kas šajos gados sasniedza savu kulmināciju, strauji aprāvās jau 1928.gadā, kad par partijas priekšsēdi tika ievēlēts partijas labējā spārna pārstāvis Hugenbergs. Viņš atkal stingri ievirzīja partiju noteiktas, sistēmai naidīgas opozīcijas gultnē un sadarbojās ar *VNSSP*. Līdz ar to *VNTP* izstājās no to koalīciju veidotspējīgo partiju vidus, kuras balstījās uz Veimāras demokrātiju.

*Centrs*. Par republikas "valsts partiju" kļuva *Centrs*, kas no 1919. līdz 1932. gadam piedalījās visās Vācijas valdībās un arī Prūsijā nepārtraukti ietilpa valdošajā koalīcijā. *Centrs*, vispirms būdams konfesionālo katoļu iedzīvotāju partija, apvienoja dažādu sociālo slāņu piederīgos. Tāpēc šī partija, demonstrējot savu nepiekāpību konfesionālajos, izglītības un kultūrpolitiskajos jautājumos, bija spējīga uz kompromisiem gan ar labējiem, gan ar mēreni kreisajiem vispārpolitiskajā, saimnieciskajā un sociālajā jomā. Turklāt *Centrs* koalīcijas politikā bija ļoti elastīgs - veidojot valdības no 1920. līdz 1931.gadam, tam vienmēr bija galvenā loma. Taču pēc Erbergera nāves un *Virtam* zaudējot varu, partijas smaguma centrs novirzījās aizvien vairāk pa labi, kas klaji izpaudās Kāsa ievēlēšanā par partijas vadītāju (1928.gads) un Brīningam ieņemot kanclera amatu. Šīs attīstības sekas bija arī tās, ka pakāpeniski izzuda sākotnējā *Centra* gatavība veidot politiskas koalīcijas ar *VSDP*.

*Liberālās partijas*. No vienas puses, pilsoniski liberālā centra spēju veidot politiskas koalīcijas ierobežoja nopietni iebildumi, īpaši no *VTP* puses, pret koalīciju ar *VSDP*. No otras puses, to negatīvi ietekmēja pilsoniskā liberālisma noriets kopš 20.gadu vidus. Ne *VDP*, ne *VTP* neizdevās izveidot stabilu organizatorisku struktūru un uz ilgāku laiku piesaistīt plašākus vēlētāju slāņus. Republikas sākuma gados par šīm partijām balsoja 20 procenti vēlētāju, bet jau 1924.gada reihstāga vēlēšanās to skaits saruka, un 1932.gadā abas liberālās partijas ieguva tikai divus procentus balsu. Plašu vidusšķiras vēlētāju slāņu nosvēršanās pa labi noveda ne vien politisko liberālismu līdz varas zaudēšanai, bet arī Veimāras partiju sistēmu līdz radikālām pārmaiņām. Veimāras partiju sistēmas funkcionētspēja tika aizvien vairāk apšaubīta un parlamentārā vairākuma veidošana vēl papildus apgrūtināta. Par spīti tam, ka strauji samazinājās piekritēju daudzums, līdz

1932.gadam galvenokārt VTP gan saglabāja politisko ietekmi - pamatojoties ne tik daudz uz iegūto mandātu skaitu, cik pateicoties industrijas aprindu atbalstam. Pēc Štrēzema nāves virsroku ieguva partijas labējais spārns, kas bija orientēts uz saimnieciska liberālisma priekšstatu ļoti stingru ievērošanu. Taču šis partijas politiskais iespaids netika izmantots, lai saglabātu parlamentāro pārvaldes formu, bet gan lai autoritāri to pārveidotu.

Šis isās piezīmes par Veimāras parlamentārisma attīstības tendencēm un struktūrproblēmām jāpapildina ar ziņām par reihstāga vēlēšanām un valdību veidošanu, valdības križu cēloņiem un norisi. Mijoties 1923. un 1924.gadam, nekas neliecināja, ka uz Veimāras konstitūcijas pamata valsts relatīvi ātri varētu nonākt līdz politiskai konsolidācijai. Gluži otrādi - šajās nedēļās šķita, ka parlamentārā sistēma "principiāli tiek apšaubīta" (Mihaels Štīrmers).

*Marksa kabineta veidošana.* Pēc Štrēzema kabineta gāšanas 1923.gada 23.novembrī izveidojās pilsoniskā mazākuma kabinets Centra partijas pārstāvja, reihskanclera Marksa vadībā. Šis kabinets darbojās, balstoties uz likumu, kas uz laiku piešķīra valdībai sevišķas pilnvaras. Izpildu vara piederēja armijas pavēlniekam, ko "piesedza" valsts prezidenta ārkārtējā rīkojuma tiesības, pamatojoties uz valsts konstitūcijas 48.pantu. Šis "izņēmuma stāvoklis" beidzās tikai 1924.gada pavasarī. Armijas pavēlnieks Zēkts februārī nolēma izbeigt izņēmuma stāvokli, un martā reihstāga vairākums noraidīja valdības iecerēto sevišķo pilnvaru pagarināšanu. Pēc tam valsts prezidents pilnvaroja kancleru atlaist reihstāgu.

*Reihstāga vēlēšanas 1924. gada 4. maijā.* Reihstāga vēlēšanu rezultāti pārlicinoši demonstrēja 1923.gada smago politisko un saimniecisko satricinājumu sekas. Izņemot Centra partiju, kas spēja papildus iegūt vienu mandātu, visas partijas, kas aizvadītajos gados bija piedalījušās valdībās, zaudēja daudz balsu un mandātu. VDP zaudēja 11 mandātus, VTP - pat 20 mandātus. VSDP mandātu skaits, salīdzinot ar iepriekšējo reihstāgu, samazinājās no 171 līdz 100. Turklāt jāievēro, ka pēc VSDP un NVSDP (Rest-USPD) apvienošanās 1922.gada beigās 68 NVSDP deputāti pievienojās VSDP frakcijai. Tomēr viņu vēlētaji, kā tas tagad pierādījās, savā vairumā tiem nesekoja. Taču arī VSDP svārstīgā pozīcija starp piedalīšanos valdībā un atrašanos opozīcijā acīm redzami neguva atbalstu vēlētajos. Vēlēšanās viennozīmīgi uzvarēja galēji labējās un galēji kreisās partijas. Ekstrēmās labējās grupas, kas apvienojās Vācu tautas brīvības partijā, ieguva 32 mandātus, VNTP kopā ar Lauku savienību (Landbund) ieguva 105 mandātus un kļuva par spēcīgāko frakciju jaunajā reihstāgā. Partiju politiskā spektra pretējā spārnā savu mandātu skaitu no 17 uz 62 kāpināja Vācijas Komunistiskā partija.

*Valdības sastādīšanas grūtības.* Ņemot vērā tik nopietnus centra partiju zaudējumus un galēji labējo un kreiso partiju panākumus, pēc maija vēlēšanām valdību formējošā vairākuma izveidošanas problēma kļuva vēl grūtāk atrisināma. Vairākuma koalīcijas izveidošana nebija iespējama bez vācu nacionāļiem. Īpaši VTP pēc smagās sakāves vēlēšanās kļuva aktīvi tie spēki, kas par katru cenu gribēja veidot labēji pilsonisko koalīciju, iekļaujot tajā VNTP. Šajos apstākļos izšķirošai vajadzēja būt VNTP nostājamai pret Dauesa plānu. Šis plāns, kuru deputāti apsprieda 1924.gada vasarā, kļuva ne vien par ārpolitikas, bet arī iekšpolitikas kodolu. Vēlēšanu kampaņas laikā Dauesa plānu VNTP bija nikni apkarojusi. Tagad partijai izvīrījās jautājums - vai piedalīšanās valdībā ir pietiekama cena, lai tā būtu

gatava atteikties no pilsoniskā centra partiju un īpaši Štrēzema piekoptās ārpolitikas līdzšinējās principiālās kritikas.

*VNTF rīcība.* Šī dilemma 1924.gada vasarā kļuva par VNTF iekšējā stipruma pārbaudi. Vispirms partijas vadība izturējās atturīgi - tā izvirzīja savai līdzdalībai valdībā stipri pārspilētus nosacījumus un, sarunas beidzot, izjuka. Jūnija sākumā notika līdzšinējā pilsoniskā mazākuma kabineta formālā jaunizveide. Tas, ka gribēja šo koalīciju (Centrs, VDP, VTP) paplašināt pa labi, nebija noslēpums un tika pausts atklāti. No otras puses, risinot ārpolitikas pamatuzdevumu - Dauesa likuma pieņemšanu, mazākuma valdība rēķinājās ar VSDP bezierunu atbalstu. Valdības veidošanas mēģinājumos VSDP vispār nepiedalījās. Smago vēlēšanu neveiksmju ietekmē tā pilnīgā pasivitātē atkāpās, reizē ar to atstājot koalīcijas veidošanu pilsoniskajām centra partijām.

Pēdējā balsošana par likumiem sakarā ar Dauesa plānu reihstāgā notika 1924.gada 29.augustā. Vienam no šiem likumiem - konstitūciju mainošajam likumam par valsts dzelzceļiem - bija nepieciešams divu trešdaļu vairākums, un to varēja panākt tikai tad, ja daļa no VNTF frakcijas deputātiem balsotu par šo likumu. Ne tikai valdība, bet gan vispirms saimniecisko interešu savienības (Vācijas lauku savienība, Vācijas industrijas savienība, industrijas un tirdzniecības kongresi), kas saimniecisku apsvērumu dēļ negribēja pieļaut Dauesa plāna neveiksmi, neilgi pirms balsošanas izdarīja lielu spiedienu uz frakciju. Tagad VNTF rindās atklāti uzliesmoja krīze. Pēc dramatiskām diskusijām, tieši pirms balsošanas reihstāgā, frakcijas vadībai nācās atļaut brīvu nobalsošanu. Balsojot par konstitūciju mainīto dzelzceļa likumu, frakcija sadalījās gandrīz divos vienādos blokos, un ar dumpīgo VNTF deputātu palīdzību likums tika pieņemts. Parlamentārā ceļā pieņemot Dauesa likumus, ārpolitikas problēmas sāka atkāpties iekšpolitisko pretrunu priekšā. Tagad priekšplānā izvirzījās cīņa par reparāciju maksājumu sadalīšanu un šķīta atvērts ceļš "pilsoņu bloka" veidošanai. Taču sākotnēji viss vēl bija neskaidrs. Lai gan VNTF bija gatava kompromisiem vairāk nekā pavasarī, VDP noraidīja sadarbību ar vācu nacionāļiem. Arī Centra partijas frakcijā bija nopietni spēki, kuri pretojās savienībai ar VNTF. Tāpēc nedēļām ilgās, komplicētās sarunas nenoslēdzās ar valdības izveidošanu, kurā piedalītos arī VNTF, bet gan ar atkārtotu reihstāga atlaišanu.

*Reihstāga vēlēšanas 1924. gada 7. decembrī.* Tās (sk. tabulu 246. lpp.) parādīja, ka vispārējā politisko un saimniecisko apstākļu konsolidācija sāk izpausties arī politiskās sfērās. Vēlēšanās neveiksmi cieta labējie un kreisie ekstrēmisti: VKP zaudēja 17, labēji ekstrēmistiskās partijas - 18 mandātus. VNTF gan spēja iegūt dažus mandātus vairāk un kopā ar Lauku savienību tai bija 111 deputātu vietas. Taču šis pieaugums bija mazāks nekā galēji labējo zaudējumi. Var pieņemt, ka daudzi vēlētāji, kuri maijā balsoja par VNTF, tagad atdeva savas balsis kādai no centra partijām. Tās visas ieguva par dažiem mandātiem vairāk (Centrs un VDP - par 4, VTP - par 6 mandātiem). Vēlēšanu lielais uzvarētājs bija VSDP, kura spēja uz VKP rēķina palielināt savu mandātu skaitu no 100 maijā līdz 131 mandātam decembrī. VSDP tagad atkal veidoja spēcīgāko frakciju. Tomēr pārvērst vēlēšanu panākumus politiskā varā tā nespēja.

*VTP galvenā loma valdības sastādīšanā.* Tīri matemātiski bija divas vairākuma veidošanas iespējas: vai nu "lielā koalīcija" no VSDP līdz pat VTP, vai "pil-

soniskais bloks" no Centra līdz vācu nacionāļiem. Abos gadījumos izšķiroša loma bija tam, kādu pozīciju ieņems VTP. Tūlīt pēc vēlēšanām VTP viennozīmīgi izšķīrās par iestāšanos tikai labēji pilsoniskā koalīcijā. Tagad arī Štrēzemans vēlējās vācu nacionāļu piedalīšanos valdībā, lai tādējādi arī viņi būtu atbildīgi par turpmākajiem iekšpolitiskajiem un ārpolitiskajiem lēmumiem. Tomēr bija vajadzīgas vēl nedēļām ilgas, smagas sarunas, iekāms 1925.gada janvārī jaunais kabinets varēja uzsākt darbu.

*"Pilsoņu bloks". Lutera valdība.* Bezparteijskais, bet VTP tuvu stāvošais, līdzšinējais finansu ministrs Luters vadīja koalīciju, kura sastāvēja no Centra, BTP, VTP un VNTP un kas bija pirmā valdība Veimāras republikas vēsturē, kurā bija pārstāvēta VNTP. VDP kā partija šajā koalīcijā nepiedalījās, bet VDP biedrs Geslers palika aizsardzības ministra amatā.

*"Pilsoniskā bloka" sairums.* Tā kā valdošo partiju frakcijas tika pakļautas daudzveidīgam un pretrunīgam ietekmīgo saimniecisko interešu spiedienam, tad jau 1925.gadā galveno iekšpolitisko ieceru (valorizācijas un muitas politikas) risināšana bija patiesi smaga. Taču jau no paša sākuma tieši ārējā politika bija koalīcijas krīzes izšķirošais punkts. Ārējā politika arī bija tā, kura jau 1925.gada beigās noveda līdz "pilsoniskā bloka" sabrukumam. Vācu nacionāļu partijas atbalstītāji, kurus vadīja partijas labējā spārna pārstāvji, mobilizējās cīņai pret Štrēzema Lokarno politiku. Vēl pirms Lokarno līgumu pieņemšanas reihstāgā, partijas stiprā spiediena ietekmēti, VNTP sastāvošie ministri paziņoja par savu atkāpšanos. Reihstāgs 1925.gada 27.novembrī ar VSDP, Centra, VTP, VDP un BTP balsim (pret balsoja VNTP, VKP un Saimnieciskās partijas pārstāvji) pieņēma Lokarno līgumus, un 1925.gada 1.decembrī tie Londonā tika parakstīti. Pēc tam - 5.decembrī - atkāpās arī viss kabinets. No jauna izvirzījās jautājums, kā veidot rīcības spējīgu vairākumu. No jauna izcēlās valdības krīze, kas turpinājās nedēļām ilgi.

*"Lielās koalīcijas" atkārtotais variants.* Izvirzījās doma "reihstāga ārpolitisko vairākumu", kas pieņēma Lokarno līgumus, tagad "pārvērst" arī par jauno valdības vairākumu. Vēl jo vairāk tas bija nepieciešams tādēļ, ka tikai tāda valdība, kura balstītos uz solidu vairākumu, spētu tikt galā ar saimnieciskajām grūtībām un augošo bezdarbu. Veidot "lielo koalīciju" bija gatavas ne tikai pilsoniskās centra partijas, vispirms VDP un Centrs, bet arī VSDP deputātu daļa. Prūsijas ministru prezidents Otto Brauns gandrīz vai lūdza savus partijas biedrus atteikties no nepiedalīšanās valdības veidošanā, rast ticību saviem spēkiem un saņemt dūšu, lai uzņemtos atbildību.

*Pilsoniskā mazākuma kabineta izveidošana.* Vairāki faktori ietekmēja to, ka netika izveidota "lielā koalīcija", bet 1926.gada janvārī valdības funkcijas pārņēma līdzšinējā reihskanclera Lutera vadītais mazākuma kabinets, kas sastāvēja no Centra, VDP un VTP pārstāvjiem. Viens no šiem faktoriem, domājams, bija joprojām lielā pretestība VTP rindās pret sadarbību ar sociāldemokrātiem, galvenokārt dziļo pretrunu dēļ sociāli politiskos jautājumos. Šī pamatnostādne noteica VTP vadītāju taktiku zondējošajās sarunās. Kā otrs faktors jāmin tas, ka sociāldemokrātu pretiniekiem salīdzinoši viegli izdevās viņus izslēgt no spēles. Sociāldemokrātu vidū, tāpat kā līdz šim, aizspriedumi pret piedalīšanos valdībā bija spēcīgāki nekā apņēmība kaut vai ar smagu kompromisu palīdzību dalīt atbildību valdībā. Sava loma bija tam apstāklim, ka valsts prezidenta pili sāka valdīt cits

cilvēks. Jaunais valsts prezidents Hindenburgs, sava valsts sekretāra Meisnera konsultēts, jau no valdības krīzes sākuma nerādīja nekādas šaubas par to, ka sociāldemokrātu piedalīšanās valdībā viņam ir nevēlama. Labākais risinājums, pēc viņa uzskata, būtu pilsoniskā bloka atjaunošana, bet, tā kā tas nebija panākams, Lutera pilsoniskā mazākuma valdība viņam šķita otrs labākais variants. Valdības krīzes laikā valsts prezidenta birojs savā darbībā vadījās pēc šī politiskā aprēķina. Sarunas par "lielo koalīciju" prezidenta birojs neveda ar tādu nopietnību, lai šo koalīciju patiesi izveidotu. Tomēr tieši "sociāldemokrātijas pašizstumšana praktiski pavēra ceļu jaunajai mazākuma valdībai" (Mihaels Štirmers).

*Fridriha Eberta nāve.* Jau valdības krīzes norise un rezultāti 1925.gada beigās ļauj saprast, ko Vācijas politikai un galu galā arī republikas liktenim nozīmēja valsts prezidenta maiņa 1925.gadā. Valsts prezidents Fridrihs Eberts nomira 1925.gada 28.februārī 54 gadu vecumā dažus mēnešus pirms sava amata termiņa izbeigšanās. Viņa dzīves pēdējās nedēļas aptumšoja aizskarošā Magdeburgas tiesas procesa spriedums, kas Veimāras republikas vienpusīgi politiskās justīcijas daudzo gadījumu vidū ieņēma īpaši kaunpilnu vietu. Kāds nacionālistiski noskaņots redaktors Ebertu ļauni nozākāja un apvainoja par dzimtenes nodevību kara gados, jo 1918.gada janvāra streika laikā Eberts ir ļāvis sevi ievēlēt streika rīcības komitejā. Magdeburgas tiesas spriedumā šī darbība tika kvalificēta kā "objektīva dzimtenes nodevība". Tāpēc arī redaktors tika notiesāts vienīgi par formālu apvainojumu, nevis par apmelošanu. Kaut arī pēc valsts ģenerālprokuratūras apelācijas šo spriedumu atcēla, pats tiesas process un tā blakus apstākļi Ebertu tomēr dziļi aizskāra. Viņš nomira ielaista un par vēlu operēta aklās zarnas iekaisuma dēļ.

*Valsts prezidenta vēlēšanas 1925. gadā.* Saskaņā ar likumu, lai ievēlētu par valsts prezidentu pirmajā vēlēšanu kārtā, bija nepieciešams absolūtais vairākums, bet otrajā vēlēšanu kārtā pietika ar relatīvo vairākumu. Kā jau tika gaidīts, rezultāti noskaidrojās tikai otrajā kārtā, jo pirmajā kārtā 1925.gada 29.martā neviens no septiņiem kandidātiem neieguva absolūto vairākumu. Lielāko balsu skaitu - 10,4 miljonus - ieguva VTP un VNTP kopīgais kandidāts, Duisburgas virsbirģermeistars Jares (Jarres). Viņam sekoja sociāldemokrāts Otto Brauns ar 7,8 un Centra pārstāvis Vilhelms Markss ar 3,9 miljoniem balsu. Tālu atpalika Tēlmanis (VKP), Helpahs (VDP), Helds (BTP) un Ludendorfs (tautiski nacionālās organizācijas). Otrajā kārtā Veimāras koalīcijas partijas vienojās par Marksu kā "Tautas bloka" kandidātu. Viņa uzvara šķita gandrīz droša, jo arī vēlētaji no politiskā katolicisma, VSDP un VDP nometnēm zināmā mērā bija noskaņoti balsot par viņu. Labējie politiskie spēki cēla trauksmi, meklēja kādu ļoti populāru kandidātu un atrada Hindenburgu. Tannenbergas uzvarētāja auras apņemtais 78 gadus vecais ģenerālfeldmaršals, kurš aizritējušajos gados tālu stāvēja no politikas, otrajā vēlēšanu kārtā bija "Valsts bloka" apvienoto labējo partiju kandidāts. BTP neatbalstīja Reinas katoli Marksu, bet gan Ziemeļvācijas protestantu Hindenburgu un tādējādi lielā mērā nodrošināja Hindenburgam nelielu vairākumu 26.apriļa vēlēšanās. Par viņu tika nodoti 14,6 miljoni balsu, par Marksu - 13,7 miljoni, bet par Tēlmani - 1,9 miljoni balsu. Kā rakstīja Karls Dītrihs Erdmans, "Hindenburga uzvara ir strādnieku kustības un politiskā katolicisma sašķeltības sekas".

*Hindenburga ievēlēšana par valsts prezidentu.* Pretēji izplatītam viedoklim, ķeizarskās Vācijas ģenerālfeldmaršala ievēlēšanu valsts prezidenta amatā droši

var apzīmēt kā demokrātiskās republikas jūtamu zaudējumu. Skaidrs, Hindenburgā vispirms vilās tie viņa piekritēji, kuri gaidīja un cerēja, ka tūlīt pēc ievēlēšanas Hindenburgs atklāti sāks realizēt stingri labēju kursu. To viņš vispār nevarēja izdarīt amata pilnvaru un politisko spēku vispārējās konstelācijas dēļ. Hindenburgs jutās saistīts ar zvērestu konstitūcijai un pūlējās savu amatu izpildīt lojāli, konstitūcijas ietvaros. Taču, no otras puses, tieši Hindenburga laikā sākās "klusā konstitūcijas maiņa". Tās rezultātā varas sistēmā vispār, lai gan sākotnēji vēl ļoti nemanāmi, līdzsvars izmainījās par labu prezidiāliem elementiem konstitūcijā. Proti, ņemot vērā parlamentārā vairākuma nestabilās attiecības, valsts prezidents, sastādot valdības, varēja lielā mērā (katrā ziņā daudz lielākā, nekā to bija paredzējuši konstitūcijas autori) izrādīt savas personiskās un politiskās simpātijas. Šīs simpātijas jau 1925.gadā bija skaidras - ja vien iespējams, valdībā ir jāpiedalās VNTP, un, ja vien iespējams, sociāldemokrātija ir jāattur no piedalīšanās valdībā. Tas bija principa jautājums neatkarīgi no spēku samēra parlamentā un konkrētās politiskās nepieciešamības. Tas, ka "vajag labējāk valdīt", bija Hindenburga uzskats ne tikai 1920./30.gadā, bet, kā pierāda viņa rīcība valdības krīžu laikā 1925. un 1926.gada beigās, pamatnostāja kopš stāšanās amatā. Jau ļoti agri kļuva arī skaidrs, cik lielu nozīmi Hindenburgs piešķīra valsts konstitūcijas 48.pantam, atvasinot no tā būtībā neierobežotu diktatorisku patvaļu. Valsts iekšlietu ministrijas referenti 1926.gadā izstrādāja konstitūcijas 48.panta realizācijas likuma uzmetumu. Šāda likuma pieņemšanu dotajā momentā Hindenburgs atzina par nelietderīgu, vienlaikus neslēpjot, ka viņš vispār to uzskata par nevajadzīgu. Viņš nepārptotami paziņoja: "Stingri formalizēti noteikumi amata izpildē vai pat valsts prezidenta tiesību ierobežošana novedīs pie viņa autoritātes vājināšanās un pie riskantiem draudiem valsts drošībai". Jau pirmajos Hindenburga prezidentūras gados var saskatīt tos noskaņojumus un tendences, kuras pēc 1929.gada - citā politiskā situācijā - pilnīgi izlauzās uz āru.

*Strīds par karogiem.* Otrais Lutera kabinets, kas tika izveidots 1926.gada janvārī, pastāvēja tikai četrus mēnešus. Kabinetu "uzspridzināja" 1926.gada maijā izdots "Rikojums par karogiem", kas atļāva Vācijas pārstāvniecībām ārzemēs uzvilkt karogus melni-balti-sarkanajās ķezariskās Vācijas krāsās. Kabinets atkāpās pēc tam, kad reihstāgs ar kreiso partiju un VDP koalīcijas frakcijas balsim pieņēma priekšlikumu par neuzticības izteikšanu valdībai. Taču jau pēc dažām dienām praktiski nemainītā sastāvā kabinets atgriezās pie varas, tikai šoreiz Lutera vietā valdības priekšgalā bija Centra politiķis Markss.

*Plebiscīts par pirmu ipašuma atsavināšanu.* Sākotnēji šis pilsoniskā mazākuma koalīcijas atkārtojums visās politiskajās nometnēs tika uztverts kā pagaidu stāvoklis. Kā 1926.gada 21.jūnijā izteicās VNTP frakcijas priekšsēdis grāfs Vestarps, pastāvēja ilgstoši kontakti starp viņu, Hindenburgu un VTP frakcijas priekšsēdi Šolcu, "lai, cik ātri vien iespējams, izveidotu tiesisku valdību". Turpretī Centrs un VDP plānoja mazākuma kabinetu paplašināt par "lielo koalīciju", ņiklīdz būs noticis plebiscīts par pirmu ipašuma atsavināšanu bez kompensācijas. Šajā jautājumā VSDP asi nostājās pret pilsoniskajām partijām. (Šis plebiscīts notika 1926.gada 20.jūnijā. Tas gan cieta neveiksmi, tomēr signalizēja par plašu vēlētāju slāņu pārorientācijas sākumu. To skaits, kuri sekoja kreiso partiju aicinājumam, par 3,5 miljoniem pārsniedza balsu skaitu, kuru pēdējās reihstāga vēlēšanās saņēma VSDP un VKP.)

*Mazākuma valdības izjukšana.* Tomēr koalīcijas paplašināšana uz labo vai kreiso pusi pagaidām nenotika. Augošā bezdarba apstākļos, pastāvīgi saduroties ar nepatīkamām saimnieciskām un sociāli politiskām problēmām, mazākuma kabinets izturēja vasaru. Taču gada beigās kļuva skaidrs, ka centra partiju divpusīgo taktiku vairs ilgāk realizēt nevar. Bez stingras sadarbības ar labējiem vai kreisajiem mazākuma koalīcija nebija dzīvotspējīga. Atklāta krīze iestājās 1926.gada decembra sākumā, kad VTP priekšsēdis savā ievēribu guvušajā runā paziņoja, ka viņa partijas "ideāls ir visu pilsonisko partiju un spēku sadarbība". VSDP šo runu uztvēra kā mazākuma koalīcijas un VSDP līdzšinējās nestabilās sadarbības uzteikumu, kā skaidru atteikšanos no lielās koalīcijas idejas. Sociāldemokrāti atbildēja ar nikniem uzbrukumiem valdības militārai politikai (prasība par Geslera atkāpšanos, Šeidemaņa runa reihstāgā par reihsvēra un Sarkanās armijas sadarbību). Trešo Marksa valdību gāza 1926.gada 17.decembrī pēc VSDP ierosinātā priekšlikuma izteikt tai neuzticību.

*"Pilsoniskā bloka" atkārtotais variants.* Par šo priekšlikumu balsoja arī vācu nacionāļi, jo viņi gribēja valdības demisiju, lai tādā ceļā panāktu savu piedalīšanos valdībā. Šis aprēķins izrādījās pareizs. 1927.gada janvārī no jauna tika izveidots pilsoniskais bloks, kas sastāvēja no Centra, BTP, VTP un VNTP. Tas bija ceturtais Marksa kabinets.

*Valsts prezidenta ietekme. Šleihera loma.* Pirms tam Centrs izturēja ilgu iekšējo stīvēšanos, un, ievērojot arī darba ņēmēju sociāli politiskās intereses, tas tikai mazā mērā bija gatavs sadarboties ar VNTP. Nepieciešama bija ļoti ilgstoša valsts prezidenta iejaukšanās, lai pārvarētu Centra frakcijas pretestību labējās koalīcijas veidošanai. Jau no paša valdības krīzes sākuma valsts prezidenta mērķis bija labējās koalīcijas izveidošana. Nedēļām ilgajās diskusijās pirmoreiz iesaistījās arī Kurts fon Šleiheris, kurš kopš 1926.gada sākuma bija reihsvēra ministrijas jaunizveidotās vēermahta nodaļas šefs. Pēc Zēkta gāšanas 1926.gada oktobrī viņš, "ja arī ne formāli, tad faktiski, kļuva par reihsvēra militārpolitisko vadītāju" (Andreass Hillgrubers). Šleiheris aizvien vairāk ieguva Hindenburga uzticību, un viņa padomus Hindenburgs aizvien vairāk ieklausījās. Tā 1926./27.gada mijā Šleiheris ierosināja Hindenburgam: ja neizdotos izveidot labējo koalīciju ar VNTP piedalīšanos, iecelt prezidenta uzticības valdību, neprasot partiju domas un neievērojot to vēlmes. "Pēc tam šīm partijām ar valdības atļaušanas orderi kabatā", - turpināja Šleiheris, - "būtu visas konstitūcijā paredzētās iespējas, lai parlamentā veidotu vairākumu". Šeit jau parādās autoritārās prezidenta valdības koncepcija, kam dažus gadus vēlāk bija lemts kļūt par īstenību. Taisnība ir Mihaelam Stürmeram, kurš konstatēja: "Hindenburga piekritējiem jaunā valdības krīze deva ilgi meklēto iespēju atteikties gan no lielās koalīcijas, gan no centra partiju koalīcijas un no jauna varas stūri nodot vācu nacionāļiem. Ja šo mērķi varētu sasniegt parlamentārā ceļā, tad tas būtu jādara. Taču, ja Centrs tam pretotos, tad nepieciešamības gadījumā vajadzētu valdīt pret reihstāga gribu".

*"Pilsoniskā bloka" sairums. Konflikts skolu jautājumā.* "Otrais pilsoniskais bloks" jau kopš savas izveidošanās bija trausla savienība. Tā kā ārējā politikā 1927.gadā valdīja klusums, tad vispirms saimnieciskās, sociālās un kultūras politikas problēmas bija tās, kas nepārtraukti apdraudēja koalīcijas iekšējo vienotību. Lai novērstu priekšlaicīgu koalīcijas izjukšanu, VNTP bija spiesta samērā tālu

piekāpties centra partijām, pagarinot likuma darbību par republikas aizsardzību un ieviešot bezdarbnieku apdrošināšanu. Taču gada beigās visās koalīcijas frakcijās aizvien vairāk zuda griba un spējas līdzsvarot dažādās intereses. Tieši tas bija svarīgākais iemesls, kāpēc 1928.gada februārī skolu jautājuma dēļ sabruka koalīcija. Centra izstrādātais un VNTP atbalstītais skolu likuma uzmetums, starp citu, paredzēja, ka arī tajās zemēs kā, piemēram, Bādenē, kur bija laicīgas skolas, tika atļautas konfesiju skolas, kas nozīmēja tautskolu rekonfesionalizāciju. Šī likuma projekta sabiedriski politisko nozīmi noteica fakts, ka tika akceptētas abu lielo kristīgo baznīcu intereses, kas vēlējās vispirms stiprināt baznīcas ietekmi uz laicīgo sfēru un apturēt iesākušos sekularizācijas procesu. Šī baznīcu sabiedriskās ofensīvas programma pret pasaules uzskata ziņā neitrālo valsti rada iespaidīgu atbalstu Centrā un tālejošu atbalstu VNTP, bet ne VTP, kura kultūras politikā stingri turējās pie savām liberālajām tradīcijām. Kad VTP izgāza skolu likuma projektu, Centrs pasludināja koalīciju par likvidētu un bija gatavs turpināt realizēt ierobežotu valdības programmu tikai tad, ja notiks tūlītēja reihstāga atļaišana.

*Reihstāga vēlēšanas 1928. gada 20. maijā.* Reihstāga vēlēšanas 1928.gada 20.maijā beidzās ar noteiktiem kreiso partiju panākumiem. Turklāt šīs vēlēšanas atklāja, cik spēcīgi pārkārtojumi norisinās pilsonisko partiju nometnē. VSDP papildus ieguva 22 mandātus, un jaunajā reihstāgā tai bija 153 vietas (līdz ar to gandrīz viena trešdaļa no 491 deputāta). Arī VKP spēja nodrošināt 9 jaunus mandātus, un tagad tai bija 54 vietas. Turpretī lielie neveiksminieki vēlēšanās izrādījās pilsoniskās centra partijas un VNTP. VTP zaudēja 6 mandātus, VDP - 7 mandātus, bet Centrs un BTP, kuru vēlētāji līdz šim bija bijuši tik stabili, attiecīgi - 7 un 3 mandātus. Ar vēl lielāku balsu un mandātu zaudējumu bija jāsamierinās VNTP - tās vietu skaits parlamentā samazinājās no 103 uz 73. Arī galēji labējie zaudēja balsis. NS-VSP deleģēja jaunajā reihstāgā tikai 12 deputātus. No pilsonisko centra partiju un VNTP neveiksmes profitēja virkne mazo sadrumstaloto partiju, kas bija kārtu vai interešu partijas - Saimnieciskā partija, Lauku iedzīvotāju partija un Zemnieku partija.

*Pilsoniskā centra partiju šķelšanās. VNTP un Centra labējā orientācija.* Kaut arī labējie politiskie spēki vēlēšanās zaudēja, šo 1928.gada 20.maija vēlēšanu rezultātus, tikai ļoti virspusīgi aplūkojot, var interpretēt kā demokrātisko un republikānisko spēku uzvaru. Vispirms pilsonisko centra partiju neveiksme un sīko interešu partiju panākumi parādīja, cik vājš ir kļuvis centra partiju vienojošais spēks. Šāda attīstības gaita radīja nopietnas briesmas pastāvošajai partiju sistēmai. Daudziem vēlētājiem, kuri tagad novērsās no centra partijām, 1928.gada balsošana par mazajām partijām bija tikai starpposms. Daļēji jau nākošajās reihstāga vēlēšanās 1930.gadā, bet īpaši pēc tam 1932.gadā, viņi balsoja par VNSSP. Zaudējums vēlēšanās iedarbināja tādus partiju iekšējās dzīves procesus Centrā un VNTP, kuri nekādā ziņā nesekmēja ilgstošu republikas stabilitāti. VNTP labējais spārns, kas jau tāpat tikai pret savu gribu bija pēdējos gados līdzdarbojies koalīcijas politikā, uzsāka ofensīvu un spēja partijas iekšējo cīņu par vadību izšķirt savā labā. Par partijas priekšsēdētāju 1928.gada oktobrī kļuva partijas visvācu nacionālistiskā spārna priekšsēdētājs Alfrēds Hugenbergs. Līdz ar to VNTP tuvināšanās republikai, cik ierobežota tā arī nebūtu, tika definitīvi nobremzēta. Kopš šī brīža partija Hugenberga vadībā īstenoja noteiktu opozīcijas un obstrukcijas

politiku, antidemokrātiskām emocijām sasniedzot līdz šim neredzētu radikalitātes pakāpi. Arī Centrs sāka nosvērties pa labi, ko simbolizēja konservatīvā prelāta Ludviga Kāsa ievēlēšana par partijas priekšsēdi 1928.gada decembrī partijas kongresā Ķelnē. Kāss, kura ideāls nebija parlamentāra partiju valsts, bet gan autoritāra vadoņa demokrātija, spēja gūt pārlicinošu uzvaru pār partijas darba ņēmēju spārna pārstāvjiem Joosu un Stegervaldu.

*Hermans Millers (VSDP) kā "lielās koalīcijas" kanclers.* Pēc 1928.gada maija vēlēšanām valdības izveidošana bez VSDP praktiski bija neiespējama, un VSDP tagad arī bija gatava pārtraukt savu atrašanos opozīcijā. Avīze "Vorwärts" 1928.gada 25.maijā rakstīja: "Uzvara uzliek pienākumus". Valsts prezidents 12.jūnijā uzdeva VSDP frakcijas priekšsēdim Hermanam Milleram sastādīt valdību "uz iespējami plašākas bāzes". Jau tīri matemātiski skaidri iezīmējās lielā koalīcija, jo tikai šāda kombinācija iegūtu parlamentā vairākumu. Taču sarunas izrādījās negaidīti smagas. Vairākiem VTP un Centra partijas frakciju pārstāvjiem bija nopietni iebildumi pret savienību ar VSDP, un VTP izvirzīja grūti izpildāmas prasības. Ja lielā koalīcija jūnija beigās beidzot tomēr tika izveidota, tad tikai pateicoties Štrēzemaņa pūlēm, kas, sanatorijā būdams, aktīvi iejaucās stagnantajās sarunās. Vispirms valdība tika izveidota kā personību kabinets, kurā ietilpa politiķi no VSDP, VDP, VTP, BTP un Centra, kā arī bezpartijiskais ģenerālis Grēners kā reihsvēra ministrs. Taču koalīcijas partiju frakcijām kā tādām nebija formāla pienākuma atbalstīt kabinetu. Tikai 1929.gada sākumā izveidojās lielā koalīcija, kuru atbalstīja parlamenta frakcijas.

*Iekšpolitiskie konflikti. Bruņukreiseru būve.* Lielā koalīcija jau no paša sākuma bija nestabila. Ārpolitikas jautājumos koalīcijas partneriem nebija nopietnu domstarpību. Iekšējā politikā valdības rīcības brīvība bija ārkārtīgi ierobežota, jo to savstarpēji bloķēja koalīcijas partneru pretējās intereses. Līdz ar to bija iespējama tikai uzmanīga lavierēšana. Jau pats valdības darbības sākums ievirzījās nelabvēlīgā gultnē, un strīds par bruņukreiseri "A" noveda pie pirmajām nesaskaņām koalīcijā. Kuģi būvēt nolēma jau pilsoniskā bloka valdība, bet naudas līdzekļu trūkuma dēļ tas pagaidām netika uzsākts darīt. Reihstāga vēlēšanu kampaņā VSDP droši operēja ar lozungu "Bērnu ēdienu bruņukreiseru vietā!" Tāpēc, kad augustā kļuva zināms, ka tagad tiks sākta bruņukreiseru būve, VSDP izcēlās sašutuma vētra. Arī sociāldemokrātiskie ministri nenoraidīja attiecīgo priekšlikumu. Novembrī VSDP frakcija iesniedza reihstāgā priekšlikumu par bruņukuģa būves apturēšanu un piespieda kancleru un sociāldemokrātiskos ministrus balsot par šo priekšlikumu un tāpat pret kabineta likumu. Ar centra un labējo partiju balsim šis VSDP priekšlikums gan tika noraidīts, tomēr uzticību valdībai, un vispirms lielākajai valdības partijai, šis teatrālais konflikts, protams, nevairoja.

*Sociālā politika.* Beidzoties 1928.gadam, priekšplānā izvirzījās ārējās politikas problēmas, un visu 1929.gadu raksturoja cīņa par reparāciju jautājuma noregulēšanu (sal. 63. lpp.). Par spīti nacionālās opozīcijas neapvaldītajai aģitācijai un daudzajiem mēģinājumiem iznest šo problēmu ārpus parlamenta sienām, Junga plāns kļuva par lielās koalīcijas tiešo uzdevumu un bija tās galvenais sasniegums. Taču ar Junga plāna pieņemšanu 1930.gada martā kopīgo interešu krājums bija izsmelts. Izrādījās, ka saimnieciskajās un sociālajās problēmās, kuras tagad vajadzēja risināt, aizvien grūtāk bija sasniegt minimālu vienošanos vispirms starp

VSDP un VTP. Pēc Štrēzema nāves 1929.gada oktobrī VTP aizvien atklātāk ieturēja smagās industrijas pārstāvju interešu pilnīgi noteiktu labēji orientētu kursu. Turklāt pēc pasaules ekonomiskās krīzes sākuma saimnieciskās un sociālās problēmas dienu no dienas saasinājās. Ja tieši nepārvaramās pretrunas sociāli politiskajā jomā starp VSDP un VTP noveda 1930.gada martā līdz lielās koalīcijas sabrukumam, tad tas bija viss cits, tikai ne nejaušs gadījums. Dziļa sabiedriski politiska plaša starp VSDP un VTP bija Veimāras laika iekšpolitiskās struktūras konstants elements.

*Attiecību attīstība starp sociālajiem partneriem.* Šie secinājumi norāda uz vēl vienu sfēru, kur t.s. stabilizācijas fāze uzrāda pasīvu bilanci. Tā ir darba attiecību, organizēto darba ņēmēju un darba devēju interešu līdzāspastāvēšanas un pretrīnību sfēra. Sociālpolitisko konfliktu pastāvīga saasināšanās šajos gados, bez šaubām, iedarbojās destabilizējoši gan uz sociālo, gan politisko sistēmu.

*Vienošanās par "Centrālo darba apvienību" neveiksme. Uzņēmēju koncepti un aktivitātes.* Republikas sākuma posmā izveidojās sociālās partnerības koncepcija, kas bija pamatā uzņēmēju un arodbiedrību "darba kopības" politikai. Šī koncepcija bija Veimāras republikas "dibināšanas kompromisa" centrālā sastāvdaļa. Turpmākajos gados tomēr izrādījās, ka uzņēmēju un arodbiedrību alianse bija būvēta uz nestabila pamata. Uzņēmējiem 1918.gada 15.novembrī noslēgtā vienošanās par "Centrālo darba apvienību" bija tikai defensīva rakstura savienība, plānsaimniecības tendenču un socializācijas centienu novēršanai un brīvās uzņēmējdarbības nodrošināšanai saimniecībā. Kad mērķis bija sasniegts, noteicošo industrijas aprindu ieinteresētība šīs mērķa savienības turpināšanā strauji mazinājās. Tās vietā uzņēmējiem vēlākais 1923.gadā priekšplānā izvirzījās cits jautājums. Tas bija jautājums par to, vai "cena" par revolūcijas laika sociāli politiskajiem sasniegumiem, kuru inflācijas gados saimniecība relatīvi viegli varēja panest, būtu jāmaksā ilgstoši. Tie, kas pārstāvēja industrijas intereses, deva negatīvu atbildi. Tāpēc uzņēmēji tagad mēģināja koriģēt iepriekšējā posma algu, sociālās un finansu politikas materiālos sasniegumus. Tā, piemēram, saglabājot nominālo nedēļas algu, mēģināja atkal pagarināt darba laiku, vai arī, saglabājot vidējo darba laiku, vismaz apturēt darba algas pieaugumu. Taču tas jau izvirzīja dienas kārtībā daudz vairāk nekā tikai saimnieciskos jautājumus vien. Uzņēmēju cenšanās padarīt par nenotikušu daudz ko no tā, kas agrāk, baidoties no apvērsuma, tieši tika piedāvāts, darba ņēmēju, īpaši arodbiedrību lideru, acis izskatījās kā Veimāras "politisko pamatprincipu nodevība" (Knuts Borhards - Borhardt). Tas patiesi precīzi raksturo konflikta apstākļus. Kā izriet no jaunākajiem pētījumiem saimniecības vēsturē (salīdz. 163. lpp.), augsto algu un sociālo sasniegumu kritika no uzņēmēju puses tīri ekonomiskā aspektā nebija bez jebkāda pamata. Ar reālo algu paaugstināšanos kopš 1924.gada, pēc viņu domām, tika izjaukti tie ietvari, kurus noteica darba ražīguma celšanās, un ievērojami samazināti tie ienākumi no uzņēmējdarbības un īpašumiem, kuri bija nepieciešami investīciju finansēšanai. Arodbiedrības turpretī vētrāni pauda cilvēcisko vajadzību prioritāti pār tīri saimnieciskām vajadzībām. Tāpēc kopš 1923.gada izvērsto uzņēmēju sociāli politisko ofensīvu arodbiedrības novērtēja kā uzbrukumu republikas sociāli valstiskajiem pamatiem. Diez vai var apstrīdēt to, ka iniciatori un atbildīgie par darba attiecību destabilizāciju Veimāras republikā vispirms bija darba devēji. No otras puses, daudzi uzņēmēju izteikumi norāda, ka tieši šajos gados, kad uzņēmēji rīkojās

uzbrūkoši, subjektīvi viņi juta sevi kā aizsargājošos pusi (un ne tikai apgalvoja, ka aizsargājas). Šāds viedoklis bez tam ļoti skaidri parāda industrijas interešu galveno pārstāvju apziņas līmeni. Viņu orientācija bija un palika to darba attiecību ietvaros, kādas tās bija laikā pirms 1914.gada. Veimāras republikas sociālās un saimnieciskās realitātes viņi pastāvīgi mērija ar pirmskara attiecībām, pie kurām centās atgriezties. Tas nozīmē, ka republikas sociāli valstiskie pamatprincipi, kurus 1918./19.gadā bija akceptējuši arī uzņēmēji, netika uzskatīti kā industrijai neierobežoti saistošs un vairāk nerevidējams status quo. Šie pamatprincipi no ekonomiskās efektivitātes viedokļa aizvien pieaugošā mērā tika apšaubīti. Iespaidīgas uzņēmēju grupas aizvien noteiktāk pieprasīja "sociālās politikas vispārēju revīziju" (Hanss Momzens).

*Strīdīgais jautājums par astoņu stundu darba dienu.* Sociālpolitisko cīņu centrā laikā no 1923. līdz 1929.gadam bija astoņu stundu darba diena un arodbiedrību izstrādātie tarifi. Darba laika jautājumā uzņēmēji jau 1923.gadā sasniedza pirmo lielāko panākumu: likumā paredzēto astoņu stundu darba dienu, kas strādniekiem bija tiešs 1918.gada sasniegumu simbols, padarīja nedrošu 1923.gada 21.decembra rikojums par darba laiku. Astoņu stundu darba diena gan palika kā normāla darba diena, bet tai pašā laikā atsevišķos gadījumos (varas iestāžu akceptēti izņēmumi, tarifu vienošanās) likums pieļāva arī desmit stundu darba dienu. Jautājums par darba laiku arī turpmākajos gados bija pastāvīgs strīdus objekts, un turklāt ne viena, ne otra puse nespēja jūtami modificēt 1923.gadā fiksēto regulāciju.

*Strīdīgu jautājumu izskatīšana valsts šķirējtiesās.* Attiecībās starp abām darba tirgus pusēm kopš 1923.gada aizvien vairāk iejaucās valsts. Tas notika pretēji sākotnējai koncepcijai, kas bija fiksēta 1923.gada 30.oktobra rikojumā un paredzēja brīvu vienošanos par tarifiem kā likumu, bet valsts darbību strīdu izšķiršanā kā izņēmumu. Šķirējtiesas vai kāds valdības deleģēts šķirējtiesnesis varēja iejaukties domstarpībās par tarifiem tad, ja abas puses nespēja vienoties. Tā kā valsts darba ministrs šķirējtiesneša lēmumu, neraugoties uz to, ka viena vai abas puses to noraidīja, atzina par saistošu (tāpēc - "strīdīgu jautājumu piespiedu izšķiršana"), abām strīdos iesaistītām pusēm bija jāpakļaujas. Šķirējtiesneša lēmums kļuva par tarifa vienošanos ar likumīgu spēku. Nekas skaidrāk nepierāda cīņas saasināšanos starp darba devējiem un darba ņēmējiem kā fakts, ka "darba cīņas" pēc 1923. gada aizvien pieaugošā mērā pretenziju atrisināšanai vajadzēja izmantot izņēmuma situācijām domāto valsts īstenoto strīdīgo jautājumu piespiedu izšķiršanu. Laikā no 1924. līdz 1932.gadam tika izskatītas 76 000 lietas ar tieši 4 000 saistību deklarācijām. Tā, piemēram, 1928.gadā saistību deklarācijas aptvēra 5,5 miljonus darba ņēmēju - 46 procentus no visiem strādniekiem, kurus skāra tarifu līgumi. Sākotnēji šķirējtiesu lēmumi atbilda drīzāk darba devēju interesēm, taču pēc 1924.gada tie, kā likums, uzrādīja darba ņēmējiem draudzīgu tendenci, jo izraudzīts tika vidusceļš. Šajā fāzē, kad arodbiedrības jau bija pārgājušas aizsardzībā un nebija viegli iekustināmas plaša mēroga cīņas akcijām, tikai valsts autoritāte varēja garantēt relatīvu sociālo stabilitāti. Tāpēc valsts realizētā strīdu piespiedu izšķiršana kļuva industrijas vadītājiem jo dienas, jo vairāk par klupšanas akmeni.

*"Rūras tērauda strīds" 1928. gadā.* Smagās industrijas cīņa pret valsts īstenoto strīdu izšķiršanu sasniedza savu kulmināciju 1928.gada novembrī-decembrī "Rūras tērauda strīda" laikā, kas vispār kļuva par Veimāras laika smagāko

darba konfliktu. Rūras apgabala smagās industrijas pārstāvji atteicās atzīt šķirējtiesas lēmumu un uz tā balstīto saistību deklarāciju. Lai piespiestu noslēgt vienošanos par jaunu tarifu, viņi nolēma atlaist visus Rūras tērauda industrijas strādniekus. Tieši 230 000 strādnieku kļuva par bezdarbniekiem. Šo konfliktu gan izdevās atrisināt tādā veidā, kas nenozīmēja uzvaru ne vienai, ne otrai pusei. Tajā pašā laikā konflikts spilgti parādīja, kādu pakāpi ir sasniegusi konfrontācija starp uzņēmējiem un strādniecību jau labu laiku pirms pasaules ekonomiskās krīzes ar visām tās saimnieciskajām un sociālajām sekām. Smagās industrijas pārstāvji tagad atklāti meta izaicinājumu valsts autoritātei un gatavojās frontālam uzbrukumam Veimāras republikas satversmes sociāli valstiskajam kompromisam. "Kopš 1928.gada uzņēmēju, galvenokārt smagās industrijas pārstāvju, nozīmīgas aprindas pieaugošā mērā ticēja, ka Vācijas saimnieciskā atveseļošana ir atkarīga no strādnieku kustības ietekmes atspiešanas. Tāpēc tās prasīja rekonstruēt autoritārā virzienā konstitūciju un realizēt saimniecības prioritāti valstī" (Gerhards A.Ritters).

*Bezdarbnieku apdrošināšanas ieviešana 1927. gadā.* Sakarā ar budžeta izlīdzināšanu 1929.gadā sociāli politisko konfliktu priekšplānā izvirzījās bezdarbnieku apdrošināšanas problēma. Jau labi izveidotā Vācijas sociālās nodrošināšanas sistēma 1927.gadā piedzīvoja svarīgus papildinājumus un paplašinājumus. Ar 1927.gada 16.jūlija lēmumu darbu zaudējušo aprūpe tika pārveidota bezdarbnieku apdrošināšanā, un kā šīs jaunās apdrošināšanas jomas pārstāvis darbojās "Valsts darba nodrošināšanas un bezdarbnieku apdrošināšanas iestāde". Obligāti apdrošinātajiem tagad bija tiesības uz pabalstu bezdarba gadījumā, kas bija saistīts ar darba spējām, gribu strādāt un piespiedu bezdarbu. Iemaksas bezdarba apdrošināšanā nedrīkstēja pārsniegt valsts noteiktos trīs procentus no darba algas, un apmēram puse no tās bija jāsedz darba devējiem un obligāti apdrošinātajiem. Šīs Valsts iestādes līdzekļi bija tā aprēķināti, ka varēja tikt pabalstīti vidēji 800 000 bezdarbnieku un īpašos krīzes apstākļos papildus vēl 600 000 bezdarbnieku. Ja kopējais ieņēmums no iemaksām, kā arī Valsts iestādes atlikums būtu par mazu, lai segtu apdrošināšanas izdevumus, iztrūkstošos līdzekļus dotu valsts bezprocentu aizdevumu vai neatmaksājamu pabalstu veidā.

*Saimnieciskās recesijas ietekme uz bezdarbnieku apdrošināšanu.* Laikā, kad šis likums tika pieņemts (valdot labēji pilsoniskās koalīcijas un sociāldemokrātiskās opozīcijas vispārējai saskaņai), Veimāras republika atradās savas vēstures vislabvēlīgākās konjunktūras posmā. Bezdarba līmenis, salīdzinot ar relatīvi augsto bezdarba līmeni t.s. stabilizācijas fāzē, bija ļoti zems (1,3 miljoni jeb 6,2 procenti, salīdzinot ar 2 miljoniem jeb 10 procentiem 1926.gadā). Ilgāk saglabājoties saimnieciskajam uzplaukumam, bezdarbnieku apdrošināšanas finansēšana šķita iespējama. Taču jau 1928.gadā iezīmējās konjunktūras lejupslīde, un 1928./29.gada ziemā bezdarbnieku skaits pieauga līdz gandrīz 3 miljoniem. Tā kā pabalstu lielumu noteica likums, bet Valsts iestādei nebija nepieciešamo līdzekļu tik daudz bezdarbnieku apgādāšanai, valstij vajadzēja izsniegt aizdevumus (1929.gada decembrī Valsts iestāde jau bija parādā valstij 342 miljonus reihsmarku). Ņemot vērā jau draudošo valsts finanšu situāciju, bezdarbnieku apdrošināšanas problēma ieguva lielās politikas mērogus.

*Uzņēmēju priekšstati.* "Vācijas industrijas valsts savienība" savā memorandā "Uzplaukums vai lejupslīde?" 1929.gada decembrī atspoguļoja finanšu un sociālpolitiskos priekšstatus un saimnieciskos priekšlikumus. Tika pieprasīta to nodokļu

likvidēšana, kas apgrūtina kapitālu un produkcijas ražošanu, vienlaicīgi paaugstinot galvasnaudu un patēriņa nodokli, kā arī samazinot sociālos izdevumus. Izvirzot prasību, lai "sociālās apdrošināšanas priekšrocības" saņemtu tikai "tie, kuriem tā patiesi ir nepieciešama", tika realizēts spēcīgs uzbrukums sociālās aprūpes apdrošināšanas būtībai. Memorandu noslēdza līdzšinējā "aplamā saimniecības, finansu un sociālās politikas virziena" ass nosodījums. Hermaņa Millera valdībai tikai ar lielām pūlēm 1929.gada decembrī izdevās iegūt uzticības votumu finansu programmai, lai panāktu nepieciešamo valsts budžeta deficīta izlīdzināšanu. 14 VTP deputāti balsoja pret valdību, 24 VSDP deputāti balsošanā nepiedalījās, bet BTP frakcija atturējās. Visi politiskie spēki zināja, ka konflikts valdošās koalīcijas iekšienē ir tikai atlikts un tas iedegsies pilnā spēkā atkal, tiklīdz reihstāgs būs pieņēmis likumu par Junga plānu. Junga plānu pieņēma 1930.gada 11./12.martā ar 270 pret 192 balsīm.

*Konflikts par bezdarbnieku apdrošināšanas atvēršanu.* Bezdarbnieku atvēršana šķita iespējama tikai, paaugstinot iemaksas vai arī pazeminot izmaksas. Arodbiedrības un uzņēmēji vērtēja šo alternatīvu no diametrāli pretējām pozīcijām, un to partiju, kuras pārstāvēja darba tirgu, sociālpolitiskās cīņas turpinājās parlamenta frakcijās. VSDP atvēršanas programma paredzēja valsts, zemju un pašvaldību sociāli politisko saistību izpildi, iemaksu paaugstināšanu līdz 4 procentiem un piespiedu ziedojumus (Notopfer) tiem, kuri saņēma cietu algu. VTP turpretī noraidīja gan iemaksu paaugstināšanu, gan piespiedu ziedojumus un prasīja bezdarbnieku apdrošināšanas "iekšējo atvēršanu", pazeminot apdrošināšanas izmaksas. Taču sociāldemokrātijā valdīja pārliecība, ka rūpnieki un līdz ar viņiem VTP nemaz tik ļoti neapkaro neapšaubāmi reāli eksistējošo apdrošināšanas ļaunprātīgu izmantošanu un tās trūkumus, cik pašu bezdarba apkalpošanu. Tādēļ VSDP frakcija nelokāmi pastāvēja uz to, lai netiktu sākti iemaksu pazemināšana un iemaksu daļa tiktu noteikta 3,75 procentu līmenī. Sava arodbiedrību spārna ietekmē sociāldemokrātijā noraidīja Centra frakcijas priekšsēža Brīninga pēdējā brīdī sagatavoto kompromisa priekšlikumu, kam jau bija piekritusi VTP frakcija. Šis priekšlikums paredzēja tikai pagaidu risinājumu. Galīgā lēmuma pieņemšana par atvēršanas ceļiem būtu jāatliek līdz rudenim. Pēc VSDP frakcijas "nē!", viss kabinets 1930.gada 27.martā nolēma demisionēt.

*"Lielās koalīcijas" sabrukuma rezultāti.* Lielā koalīcija nesabruka tāpēc, ka nevarēja vienoties par bezdarbnieku apdrošināšanas izmaksas nelaimi vēstījošām procenta daļām, bet gan strīda rezultātā par sociālās politikas pamatjautājumu, kurā 1930.gadā bija koncentrēts viss iekšpolitiskā konflikta potenciāls. Taču, lai gan pretrunas starp lielās koalīcijas partijām šajā jautājumā šķita gandrīz nepārvaramas, marta otrajā pusē VSDP reihstāga frakcija darbojās ne tikai taktiskā ziņā augstākā mērā neveikli, bet arī politiski ārkārtīgi tuvredzīgi. Aiz VSDP ļoti stingrās izturēšanās nebija vienotas stratēģiskas koncepcijas, kura noteiktu, kā partijai pēc tās atteikšanās piedalīties valdībā nodrošināt sev atbilstošu ietekmi valsts politikā. Tāpat nebija noteikts, kādā veidā partija grib un var realizēt savas idejas parlamentā, konfrontējot ar citiem politiskiem spēkiem. Ar šo pašizslēgšanos sociāldemokrātijā lielā mērā palīdzēja saviem politiskajiem pretiniekiem uzsākt tādu kursu, kam ceļa zīmes jau bija nospraustas. Kopš ilgāka laika valsts prezidents un kopā ar viņu arī ārpusparlamenta opozīcijas aizvien spēcīgākā lielgrunt-

nieku, smagās rūpniecības un militāristu karteļa pārstāvji protežēja labēji pilsoniskās valdības izveidošanu. To viņi gribēja panākt par katru cenu, darbojoties bez parlamenta un vajadzības gadījumā pat pret to. Hermaņa Millera kabinetam demisionējot, bija pienākusi stunda, lai realizētu šos nodomus un pārietu uz autoritāri prezidentālu režīmu. Šajā ziņā lielās koalīcijas sabrukums patiesi iezīmē izšķirošo iekšējo pagrieziena punktu Veimāras republikas attīstībā.

### 3. Mākslas avangards un masu kultūra: «zelta divdesmito gadu» aina.

Daudzos atskatos uz Veimāras republiku izteiksmīgi tiek apjūsmoti “zelta divdesmitie gadi”, bet skats netiek virzīts uz ilgstošo šo gadu politisko un saimniecisko postu. Ar tiem tiek domātas jaunas dzīves izjūtas vētrainā attīstība, radošo un garīgo spēku vulkāniskā atbrīvošanās, garīgi mākslinieciskās darbības tālejošā brīvība un iespējamā daudzpusība. Pie “zelta divdesmito gadu” spožākajiem sasniegumiem pieder Tomasa Manna “Burvju kalns”, Deblina “Berlīne, Aleksandra laukums”, Cukmajera “Jautrais vīna kalns” un Brehta “Trīsgrašu opera”, tāpat arī Piskatora politiskais teātris, Maksa Reinharda un Leopolda Jesnera sasniegumi teātra režijā, Gropiusa “Bauhaus” un Štutgartes “Weisenhofsiedlung” arhitektūrā. Šo ainu veido arī Georga Grosa gleznu cikli un Ernsta Barlaha skulptūras, arī tādas filmas kā “Doktora Kaljari kabinets” vai “Zilais engelis” un politiskais kabare ar Otto Reitera un Valtera Mēringa dzirkstoši satīriskajām dziesmiņām. Šo uzskaitījumu nebūtu grūti vēl ilgi turpināt. Veimāras laikmetu tieši raksturo izteikta atšķirība starp bēdīgajām politiskajām un saimnieciskajām attiecībām un vienreizēju ievēribas cienīgu mākslas parādību un garīgo sasniegumu bagātību.

*Par terminu “Veimāras kultūra”.* Tas, ko mēs šodien saucam par “Veimāras kultūru”, nekādā ziņā nav pēcnācēju apskaidrības process vai selektīva kultūras vēsture. Tas nav arī mīts, kas būtu radīts tikai pēc 1933.gada, galvenokārt emigrācijā. Divdesmitie gadi, bez šaubām, bija ne tikai Vācijā, bet arī tieši Vācijā mākslinieciskā un garīgā ziņā reti produktīvs gadu desmits. Tie sasniegumi, kuru kopums veidoja jēdzienu “Veimāras kultūra”, jau to rašanās laikā tika pilnā mērā ievēroti, par tiem tika daudz diskutēts, tiem bija pilnīgi reprezentatīva nozīme un jau toreiz starptautisks skanējums. Šī “Veimāras kultūra” patiešām bija. Tomēr jēdziens “Veimāras kultūra” prasa tā ierobežošanu un precizēšanu divējādā virzienā.

*Kultūra un Veimāras republika.* Pirmkārt: Veimāras Vācijas kultūras ainai un politiskajai dzīvei ir reti nepastarpinātas savstarpējās attiecības, bet tās maz viena otru ietekmē. Kultūras dzīvīgums, sasniegumi kultūras jomā maz deva, lai vairotu Veimāras republikas politiskās sistēmas autoritāti un stabilizētu demokrātiju. To, ka pamatnosacījumus mākslinieciskās un garīgās enerģijas brīvām izpausmēm lielā mērā garantē politiskās sistēmas specifika, toreiz nepietiekami novērtēja. Daudzi “Veimāras kultūras” pārstāvji dzēlīgi kritizēja republikāniskās valsts iekārtas konkrētas izpausmes un bija tālu no tā, lai identificētu sevi ar Veimāras

māras republiku. Šai ziņā "Veimāras kultūra" nebija tik daudz r e p u b l i k a s kultūra, cik vācu kultūra Veimāras republikas l a i k ā.

*"Divas kultūras" Veimāras Vācijā.* Otrkārt: Veimāras laika kultūras sfēru nevar reducēt uz mākslas avangardu un masu kultūras rašanos. Šie vārdi, nosaukumi, sasniegumi, kuri asociējas ar jēdzieniem "Veimāras kultūra" un "Zelta divdesmitie gadi", neierobežoti nereprezentē toreizējo kultūras un garīgo dzīvi tās kopumā. "Modernais" neapstrīdami nevaldīja kultūras dzīvē, jaunā māksla nebūt nebija populāra un visnotaļ akceptēta. Joprojām ietekmīgi bija tradicionālie mākslas virzieni. Varens kultūrpesimistisks un civilizāciju kritizējošs strāvojums noteikti pretojās modernisma spiedienam. Tāpēc vācu kultūra Veimāras republikas laikā bija dziļi sašķelta kultūra. Var pat teikt, ka Veimāras Vācijā bija divas kultūras, kurām vienai par otru gandrīz nekas pozitīvs nebija sakāms un kuras, svešas un naidīgas, stāvēja viena otrai pretī. Turklāt, katra no tām, kaut arī ar ļoti dažādu pamatojumu, noliedza otras "kultūras kvalitāti". Tomēr šis konstatējums neļauj secināt, ka sasniegumi, kurus apzīmē kā "Veimāras kultūru", bija savrupnieku vai izteikta mazākuma kultūra. Šāds kultūras situācijas raksturojums laikā no 1918. līdz 1933.gadam nebūtu taisnīgs, jo tie patiesi bija "Veimāras kultūras" pārstāvji, kuri deva būtiskus impulsus un kuri noteica diskusiju tēmas. Viņu darbi saistīja sabiedrību, dominēja mākslas tirgū un literatūrā, sasniedza plašu izplatību un baudīja starptautisku atzinību. Šajā ziņā "Veimāras kultūru" visnotaļ var nosaukt par Veimāras perioda "valdošo kultūru". Taču šo modernās literatūras, glezniecības, arhitektūras, skatuves mākslas hegemoniju, kā arī manifestācijas par brīvākiem tikumiem un dzīves veidu asi apkaroja spēcīgi kultūrkonservatīvi un antimodernistiski spēki, kuriem bija atbalsts plašās iedzīvotāju masās. Viņu stunda sita 1933. gadā.

*Periodizācija. Saknes pirms 1914. gada.* Pēc šī mēģinājuma precīzāk noteikt "Veimāras kultūras" jēdzienu un iedarbību, dažos vārdos ir jāpieskaras mākslas un kultūras periodizācijas jautājumam Veimāras Vācijā. Nav apstrīdams, ka tās parādības saknes, ko sauc par "Veimāras kultūru", atrodas Vilhelma Vācijā. Literatūras un teātra, glezniecības un dizaina, mūzikas un arhitektūras jomā 1918.gads nenozīmē ūdensšķirtni. Lielais uzvirtojums ne tikai jauna mākslinieciskā stila un izteiksmes līdzekļu meklējumos, bet arī noteiktā jaunas dzīves izjūtas apliecinājumā, notika gadsimta pirmajā gadu desmitā.

*Ekspresionisms.* Ekspresionisms kā nozīmīgākais mākslas virziens radās drīz pēc gadsimtu mijas. Nozīmīgākie ekspresionistiskie glezniecības, lirikas un drāmas paraugi jau bija radīti pirms pasaules kara. Republikas pirmajos gados mākslas un kultūras skatuvi pārvaldīja šī ekspresionistiskā kustība un citi avangardistiskie stila virzieni. Šie virzieni gan mēģināja nodalīties no ekspresionisma, bet tomēr revolucionārajā nemierā, pilsoniskās pasaules radikālajā noliegumā, cilvēka un sabiedrības utopiskajā uztverē un eksperimenta priekā tam līdzinājās. Avangardistiskie virzieni bieži pieņēma vēlā ekspresionisma formas, kuras dadaismā bija kāpinātas līdz sava laika provokatoriskajam, visu esošo "augstās mākslas" koncepciju izaicinājumam.

*Novēršanās no ekspresionisma.* Ar 1922./23.gadu izzuda nozīmīgākās avangarda kustības, kuru sākums bija meklējams pirms 1918.gada. Atteikšanās no ekspresionisma utopiskajām prasībām norisinājās diezgan aprauti. Rūgstošā ne-

miera un apokaliptisko atsvabināšanas priekšstatu vietā tagad stājās autentiskuma meklējumi, centieni pēc iespējas lietišķāk, dabiskāk izskaidrot ikdienas realitāti. Tehnika vairs netika demonizēta un padarīta par visu sabiedrības trūkumu vaininieku, bet gan tika atzīta par nepieciešamu sabiedrības sastāvdaļu. Visus mākslas virzienus tagad sāka caurstrāvēt sentimentālismam tālu stāvošs pragmatisms. Interesanti atzīmēt, ka šīs tendences rada atsauksmi tajos pašos māksliniekos, kuri vēl īsi pirms tam sajušminājās par ekspresionismu. Tas bija ekspresionistiskais dramaturgs Pauls Kornfelds, kurš 1924.gadā savā raksturkomēdijā "Palma vai aizvainotais" pauda: "Nekā vairāk par karu, revolūciju un pasaules atbrīvošanu! Ļaujiet mums būt pieticīgiem un nodoties citām, mazākām lietām..."

*"Jaunā lietišķība"*. Drīz arī tika atrasts jēdziens, lai apzīmētu jauno stila virzienu - "jaunā lietišķība". Šis jēdziens, kuru 1923.gadā mākslas vēsturnieks Georgs Fridrihs Hartlaubs attiecināja uz jaunāko glezniecību, tik precīzi uztvēra laikmeta mākslinieciskās tendences, ka to tūlīt piemēroja visām pārējām mākslas jomām. Bez tam vēl to pielietoja, lai pavisam vispārīgi apzīmētu tajos gados dominējošo dzīves izjūtu. Nebija nejaušība, ka kādā iemīļotā 1928.gada modes dziesmiņā skanēja vārdi: "Gaisā visapkārt ir lietišķība". Daudz kas runā par labu tam, lai nevis ekspresionismu, bet gan "jauno lietišķību" uzskatītu par tipiski "veimārisku" un klasificētu to kā "īsti veimārisku" stilu. Šajā ziņā rodas iebildumi pret Pētera Gaja spriedumu, kas norādīja: "Veimāras stils ir radies pirms Veimāras republikas... Republika ir radījusi maz, tā tikai ir atbrīvojusi ceļu jau esošajam".

*Pieaugošā polarizācija kopš 1929./30. gada.* Kultūras jomas attīstību pēc 1929./30.gada raksturo divas pamattendences: zināms mākslinieciski radošā gara pagurums un pieaugoša polarizācija. Laikā, kad daļa mākslinieku novērsās no "jaunās lietišķības", kas tagad tika dēvēta par pilsonisku un tīri pozitīvisku, un galēji kreisā māksla vairs derēja tikai par ieroci politiskajā cīņā, tradicionālie spēki aktivizēja uzbrukumus modernajai literatūrai, glezniecībai, arhitektūrai un skatuves mākslai. Nacionālsociālisti un tie, kuri viņiem simpatizēja, uzbruka visai modernajai mākslai kā "kultūrboļševismam" un "nemākslai". Republikas beigu posmā mākslā un kultūrā, tāpat kā politikā, naidīgās nometnes nesamierināmi stāvēja viena pret otru. Raugoties uz dominējošo stilistisko tendenču secību no 1918. līdz 1933.gadam, jākonstatē, ka attiecībā uz periodizāciju var runāt par tālejošām paralēlēm starp politisko un kultūras attīstību. Nemierīgos republikas sākuma gadus vairāk par visu raksturo tālejošs ekspresionisms, kamēr relatīvās stabilitātes fāzē izplatību gūst uz republiku attiecinātā "jaunā lietišķība". Arī ekstrēmā politiskā polarizācija Veimāras beigu fāzē rod savu ekvivalentu mākslas un kultūras radikalizācijā pēc 1929./30.gada.

*Glezniecība.* Ar šīm piezīmēm uzņemta vispārējā skice ir jāpapildina ar dažām detalizētām norādēm. Tā nebija nejaušība, ka jēdzieni "ekspresionisms" un "jaunā lietišķība" vispirms tika lietoti glezniecībā un pēc tam ieviesti pārējās mākslas nozarēs, jo glezniecībā tā laika tendences un stila maiņa bija sevišķi izteiksmīgas. Lielais lūzums mākslas tradīcijā Vācijā norisinājās laikā starp 1905. un 1914.gadu. Šeit liela nozīme bija iespaidiem, kas nāca no Francijas (Sezānam, Gogēnam, Van Gogam). Ievērojama loma bija mākslinieku biedrībām "Tilts" Drēzdenē (dibināta 1905.gadā) un "Zilais jātnieks" Minhenē (dibināta 1911.gadā). Jaunie ekspresionistiskie mākslinieki - Ernsts Ludvigs Kirhnērs, Ēriks Hekels,

Karls Šmits-Rotlufs, Maksis Pehšteins, Oskars Kokoška, Maksis Bekmans, Augusts Makē, Francis Marks - saprata sevi kā pretiniekus pašapmierinātajai, paēdušajai pilsonības pasaulei, kuru viņi gribēja šokēt un izaicināt. Daudzi ekspresionistiskie mākslas darbi tika radīti jau pirms pasaules kara sākuma. Pirms 1914.gada visas ekspresionisma raksturīgās pazīmes bija skaidri izteiktas: novēršanās no esošajām estētiskajām normām un konvencionālo izteiksmes līdzekļu noraidīšana, "glezniecisko vērtību" sagrāve un atteikšanās no visa dekoratīvā. Ekspresionistiskie gleznotāji izceļas ar agresīvām krāsām, dedzīgām līnijām, kompakto formu stilizāciju. Starp šiem māksliniecišķā avangarda darbiem un toreizējo vispārējo publikas gaumi pastāvēja tik dziļa plaisa kā nekad agrāk.

Pēc kara un revolūcijas ekspresionisms radošajā kvalitātē jau bija pāri savai kulminācijai, bet tā ietekme tagad vairāk vērsās plašumā. Gadi pēc 1918.gada tēlotājmākslā bija lielo eksperimentu laiks. Tos raksturoja ne vien nobriedušais ekspresionisms, bet arī vesela virkne avangarda stila virzieni: kubisms un futūrisms, dadaisms un pūrisms, verisms un konstruktivisms. Šo virzienu pārstāvji centās pārspēt ekspresionismu pastāvošās sabiedrības un līdzšinējās pilsoniskās mākslas prakses noliegšanā, agresīvā antiestētismā un kāpinātā abstrakcijā. Lai gan minētos virzienus dēvēja par antiexpresionistiskām kustībām, būtībā tie bija lielā mērā radniecīgi ekspresionismam, jo radās no tā paša garīgā, māksliniecišķā, daļēji arī politiskā radikālisma. Daudzajām avangarda kustībām bija visnotaļ starptautisks raksturs.

Iesākoties politiskai stabilizācijai, arī tēlotājmākslā sākās revolucionāro nemieru atplūdi. Ap 1923./24.gadu "jaunā lietišķība" nobīdīja ekspresionismu un citus avangarda virzienus pie malas. Tagad bija pieprasīta "jaunā lietišķība". Atšķirībā no ekspresionisma dinamiskajām un ekstātiskajām tendencēm jaunajai mākslai bija raksturīga realitātes apziņa, objektivitāte, vēsums un dabiskums, kā arī tieksme pēc abstrakcijas un stilizācijas, neraugoties uz visu cieņu pret realitāti. Šīs "jaunās lietišķības" iemīļotākie žanri bija klusā daba un portrets. Līdzīgas tendences var konstatēt arī citu Eiropas zemju glezniecībā.

Divdesmitajos gados avangards izplatījās un ieguva sabiedrības atzinību. Moderno mākslinieku gleznas tika rādītas izstādēs un pirktas muzejiem, modernisma vadošie pārstāvji strādāja mākslas augstskolu katedrās. Taču ar to plaisa starp modernismu un plašu iedzīvotāju slāņu māksliniecišķo gaumi nekļuva mazāka. Jo vairāk modernie virzieni centās dalīties, jo vairāk pret tiem pieauga naidīgums. Pēteris Gajs konstatēja, ka "gan ne visi ekspresionisti milēja Veimāru, bet Veimāras ienaidnieki gan baidījās no visiem ekspresionistiem". Šo atzinumu var attiecināt ne vien uz ekspresionistiem, bet arī uz visu Veimāras laika modernismu.

*Literatūra un teātris.* Divdesmito gadu vācu literatūra piedāvā tik bagātu un ļoti daudzpusīgu stila virzienu un sižetu ainu, ka vispārinošs raksturojums liekas gandrīz neiespējams un diez vai ir attaisnojams. Tāpēc ar nopietnām atrunām var tikai akcentēt un ar jēdzieniem "ekspresionisms" un "jaunā lietišķība" apzīmēt dominējošos virzienus. Ekspresionisms literatūrā pēc 1910.gada aprobežojās tikai ar liriku un drāmu, ekspresionistisku romānu praktiski nebija. Daudzus izcilus autorus, nosaucot gan tikai dažus, laikā no 1910. līdz 1924.gadam nevar pieskaitīt ekspresionismam, piemēram, Tomasu Mannu (kura "Burvju kalns" iznāca

1924.gadā), Gerhardu Hauptmanu, Heinrihu Mannu, Raineru Mariju Rilki, Hermani Hesi. Par spīti tam, arī literatūras jomā ekspresionisms ir un paliek pirmo pēckara gadu dominējošais virziens. Tas notika laikam gan tāpēc, ka šajos gados uz Vācijas skatuvēm valdīja ekspresionistiskas lugas un jauna, neparasta, šķietami "revolucionāra" teātra tehnika. Teātris tolaik bija kaut kas līdzīgs "nacionālam iestādījumam". Ar šodien vairs gandrīz neaptveramu intensitāti kulturāli ieinteresētā sabiedrība koncentrējās uz lielajiem teātra sasniegumiem. Ernsta Tolera, Valtera Hāzenklēvera, Friča fon Unrū'a, Georga Kaizera, Reinharda Gēringa ekspresionistisko lugu uzvedumi tika jo dedzīgi apspriesti. Tikpat karsti tika diskutēti Makša Reinharda un Leopolda Jesnera modernie klasikas iestudējumi (piemēram, sensacionālais Jesnera Vilhelma Tella inscenējums 1919.gada beigās, kurā skopās, simboliskās kulisēs Alberts Basermans tēloja Tellu un Fricis Kortners - Gesleru). Īpaši Berlīnē šajos gados izveidojās par pasaules teātra metropoli. Te darbojās redzamākie režisori, apdāvinātākie aktieri, ievērojamākie teātra kritiķi, šeit bija teātri mīloša, jūtīga un kritiska publika.

Ekspresionisma valdišanas laiks uz skatuves beidzās 1922./23.gadā. Ideālistiskais patoss bija sevi izsmēlis, pasaules pārveidošanas žests vairs nespēja fascinēt. Tādi dramaturgi kā G.Kaizers un V.Hāzenklēvers, kuri pirms tam rakstīja ekspresionistiskas lugas, atteicās no ekspresionisma vizijām un utopijām un rakstīja komēdijas. Līdzās komēdijām divdesmito gadu vidū ekspresionismu uz skatuves nomainīja robusti reālistiskās tautas lugas. Sensacionāli panākumi bija Karla Cukmajera lugai "Līksmais vīna kalns". Izmainījušos laikmeta noskaņojumu precīzi izteica Alfrēds Kerrs, kurš pēc šīs lugas pirmizrādes 1925.gada decembrī sausi konstatēja: "Sic transit glori expressionismi!"

Tagad, tāpat kā glezniecībā un arhitektūrā, "jaunās lietišķības reālisms" un dabiskums dominēja arī literatūrā, tiklab prozā, kā dramaturģijā. Divdesmito gadu otrajā pusē skatuvi iekaroja laikmetīgā luga, bez tam izšķirošās ierosmes nāca no režisora Ervina Piskatora. Tādi autori kā Pēters Martins Lampels, Frīdrihs Volfs, Ferdinands Brukners, Hanss Hozē Rēfišs vilka pie kauna staba sabiedrības trūkumus un vēlreiz padarīja teātri par lielu forumu. Šajā forumā apsprieda laikmeta svarīgākās tēmas: tiesu patvaļu un abortus, jaunatnes krīzi un sociālo postu. Spēcīgāko un iedarbīgāko laikmetīgo lugu sacerēja P.M.Lampels. Ar savu lugu "Dumpis audzināšanas iestādē" viņš piespieda sabiedrību sākt plašu, atklātu diskusiju par audzināšanu aizgādības iestādēs. Šīs laikmetīgās lugas nebija rakstītas ilgam laikam, un tās neizcēlās ar literāru kvalitāti. Daudz nozīmīgāki te bija citi vērtību kritēriji - "aktuāli lietas apstākļi, skaidra sociāla definīcija, drošs tvēriens, publicistiska ievirze, taisnīgs mērķis un spēcīga iedarbība" (Ginters Rīle).

Veimāras republikas teātra lielais laikmets beidzās ap 1930.gadu. Tagad iesākošos teātra krīzi noteica ne tikai saimnieciskās krīzes iedarbība, samazinot sabiedriskos pabalstus, bet arī aizvien jūtamākā skaņu filmas konkurence (sk. 89.-90. lpp.). Jau 1930.gadā vajadzēja slēgt daudzus teātrus, bet 1931.gads kļuva par īstu teātru bojā ejas gadu. Turklāt krīze skāra arī operateātrus un simfoniskos orķestrus. Vācijas skatuvju saimniecisko pagrimumu pavadīja arī teātru iekšējā krīze. Vispirms ar jūtamiem panākumiem uzveda lugas par karu, kuras sākumā uzskatīja par uzmundrinošām, laikmetīgām lugām. Josts Hermands un Franks Tromlers tās nosauca par "labējo spēku teatrālās darbības kristalizācijas formām".

Tālāk, autori, kuri bija VKP biedri vai stāvēja tai tuvu, pārveidoja laikmetīgo lugu partijas cīņas un mācību lugā (starp citiem - Bertolds Brehts). Šis aģitācijas lugas neguva pilsonisko skatītāju piekrišanu, teātri no tām atteicās, un tikai brīvas akteru trupas iestudēja šīs lugas. Te īpaši kļuva redzama kultūras dzīves polarizācija un radikalizācija Veimāras republikas beigu periodā.

Apmēram vienā laikā ar laikmetīgās lugas uzplaukumu uz vācu skatuvēm un literārajā prozā parādījās laikmetīgais romāns. Kā autorus šeit var minēt tikai Lionu Feihtvangeru, Arnoldu Cveigu, Hansu Falladu, Ernstu Glēzeru, Ēriku Rēgeru. Tāpat kā laikmetīgā luga arī laikmetīgais romāns mēģināja remdināt "tiešuma badu" (Zigfrīds Krakauers). Laikmetīgais romāns deva literatūrai jaunu vielu, piemēram, ierēdņu pasauli, bezdarbu un lielpilsētu postu vēlajos Veimāras republikas gados. Šo romāna tipu raksturo dabiska valoda, tendence pēc autentiskuma un precīza fakta, centieni analizēt sabiedrību un, protams, "jaunās lietišķības" stila elementi.

Taču šo gadu literatūras ainu neveido tikai minētie valdošie virzieni, bet arī "pieaugošā tendence aktualizēt mītus un mītisko, lai garīgi tiktu galā ar tagadni" (Josts Hermands un Franks Tromlers). Šī tendence izpaudās mītu racionālā iztirzāšanā (kā Tomasam Mannam) vai arī pievēršoties mītam savā bēgšanā no racionālās pasaules uztveres (kā nacionāli tautiskajiem rakstniekiem). Šajā ainā iederas arī tādu rakstnieku kā Lēnsa, Fleksa, Karosas, Frensena, Hansa Grimma augstās tirāžas, "dzimtenes mākslas" otrā dzīve, frontes romānu augstā konjunktūra. Pēc kritisko frontes romānu, piemēram, Ēriha Marijas Remarka "Rietumu frontē bez pārmaiņām" (1929.) un Ludviga Rennā "Karš" (1928.) lielajiem panākumiem ar 1930.gadu sākās jauna konjunktūra, ko veidoja tautiski nacionālo autoru Franča Šauvekera, Vernerā Beimelburga, Jozefa-Magnusa Vēnera, Hansa Cēberleina karu apliecinošo, antidemokrātisko romānu vilnis. Tas, ka šādu literatūru masveidīgi pieņēma, ir fakts, kuru nevar neievērot, aplūkojot un vērtējot Veimāras Vācijas kultūru.

*Arhitektūra. "Bauhaus".* Bez šaubām, tieši divdesmito gadu vācu arhitektūra bija tā, kura no visām "Veimāras kultūras" izpausmēm atstāja visstiprāko un visilgstošāko iespaidu. Šajā sakarā uzmanību pelna daudzi vārdi un sasniegumi. Tomēr visiespaidīgāk - šis atzinums gandrīz nedrīkstētu izsaukt iebildumus - Veimāras arhitektūras garu iemiesoja "Bauhaus". "Bauhaus" visādā ziņā nebija tikai modernās, no dekoratīvisma grabažām atbrīvotās celtniecības centrs. "Bauhaus'a" mākslinieki savu radošo enerģiju veltīja arī citu mākslas un amatniecības nozaru izveidošanai - rūpniecības dizainam, fotogrāfijai, lietišķajai grafikai. Viņu darbība bija vērsta uz to, lai veidotu savā vienkāršībā, formu stingrībā, funkcionalitātē un skaistumā vienotus ikdienas dzīves priekšmetus. Šeit "Bauhaus'a" pārstāvji varēja balstīties uz tiem priekšstatiem, kurus jau savulaik kultivēja 1907.gadā dibinātā Vācijas amatu savienība. "Bauhaus'a" ilgā slava ir cieši saistīta ar Valtera Gropiusa vārdu. Valters Gropiuss ieradās Veimārā 1919.gadā ar uzdevumu - izveidot no mākslas amatu un mākslas augstskolām - vienotu valsts būvniecības namu (Staatliche Bauhaus). Gropiusa mērķis bija izglītēt māksliniekus un amatniekus kopā vienā skolā arhitekta vadībā. Viņa formulētā programma skanēja: "Arhitekti, tēlnieki, gleznotāji! Mums visi ir jāatgriežas pie amatniecības! Nav īpašas "amata

mākslas". Nav būtisku atšķirību starp mākslinieku un amatnieku. Mākslinieks ir amatnieka augstāka pakāpe".

Saskaņā ar šo mākslinieciski amatnieciskās dubultizglītības koncepciju un spēcīga amatniecības kulta ietekmē iezīmējās pirmais, ekspresionistiskais "Bauhaus'a" periods. Taču kopš 1922.gada sākās pakāpeniska pārorientēšanās, līdz beidzot galīgi tika akceptēts tehnikas laikmets, un 1923.gadā Gropiuss organizēja pirmo "Bauhaus'a" izstādi ar devīzi: "Māksla un tehnika - jaunā vienībā". Izstādes nosaukums skaidri formulēja principu, kas turpmākajos gados noteica "Bauhaus'a" darbu un izpaudās kā tuvošanās industrijas un tehnikas prasībām. Politiska konflikta dēļ ar Tiringenes valdību "Bauhaus" 1925.gadā tika pārcelts no Veimāras uz Desavu. Divdesmito gadu otrajā pusē "Bauhaus" koncentrējās uz māju celtniecības un iekārtošanas praktiskajiem mēģinājumiem, kā arī uz amatniecības paraugu un rūpniecisko sērijuveida priekšmetu izstrādāšanu.

No 1923.gada reformu kustību arhitektūrā noteica "jaunā lietišķība" - lielāka patiesības izjūta, funkcionālo stila elementu pasvīturošana, vienkārša formas, jauno materiālu (tērauda, stikla, betona) pielietošana. Modernajai dzīvojamajai mājai, modernai fabrikai vajadzēja būt sava laika izteicējam - praktiski funkcionālām, brīvām no virspusīgās ornamentācijas, ietekmīgām tikai caur savu kubisko kompozīciju. Štutgartes amatu savienības 1924.gada izstādes moto "Forma bez ornamenta" precīzi noformulēja šos uzskatus par celtniecību. Celtniecības un modernās pilsētu plānošanas uzdevumi turklāt tika saprasti arī kā nopietns politisks izaicinājums. Pastāvēja cerības, ka, tīri no formu veidošanas viedokļa, Vācijas sabiedrībai tiks dota humānāka, vairāk socializēta struktūra.

*Dzīvokļu celtniecība.* Veimāras republikas vidējais posms patiesi bija sociāli nozīmīgas celtniecības gadi. Tā kā laikā no 1914. līdz 1923.gadam dzīvokļu celtniecība bija gandrīz apstājusies, inflācijai beidzoties, Vācijā bija jūtams ass dzīvokļu trūkums - trūka vairāk nekā miljons dzīvokļu. Šo dzīvokļu badu varēja likvidēt tikai ar sabiedrības palīdzību. Piecpadsmit procentu lielais īres maksas nodoklis, kuru ieviesa 1924.gadā, galvenokārt kalpoja celtniecības sabiedrību finansēšanai, kuras bija jaunā celtniecības viļņa galvenās realizētājas. Tā, piemēram, Berlīnē laikā no 1925. līdz 1929.gadam celtniecības sabiedrības uzcēla 64 000 dzīvokļu, bet privātā kārtā tikai 37 000 dzīvokļu. Valstij plānveidīgi veicinot dzīvokļu celtniecību (81 procents no 2,8 miljoniem dzīvokļu, kurus uzcēla no 1919. līdz 1932.gadam, bija sabiedrības līdzfinansēti), līdz divdesmito gadu beigām izdevās dzīvokļu trūkumu jūtami mazināt un ievērojami uzlabot dzīvokļu kvalitāti. Sākoties 1929./30.gadā ekonomikas krīzei, beidzās arī liela vēriena celtniecības politika. Celtnieka amats tālejoši panāka, jo vienlaikus tika apturēta celtniecības sabiedrību finansēšana no īres maksas nodokļu līdzekļiem. Tomēr tieši dzīvokļu celtniecību var saukt par to nozari, kurā Veimāras republikas sociālintervencionisms ir guvis paliekošus, arī plašām iedzīvotāju aprindām nozīmīgus, tālu saredzamus panākumus, kuri arī aiz Vācijas robežām tika vērtēti kā priekšzīmīgi.

Veimāras lielā celtniecības buma laikā no 1924. līdz 1929.gadam tieši modernajiem arhitektiem un pilsētu plānotājiem uzdeva dzīvojamo bloku celtniecību, veselu ciematu un pavadonpilsētu iekārtošanu. Īpaši tas bija vērojams lielajos jaunceltņu centros. Berlīnē strādāja Bruno Tauts un Martins Vāgners, Hamburgā - Fricis Šūmahers un Frankfurtē pie Mainas - Ernsts Majs. Par modernās celt-

niecības lielo paraugu 1927.gadā kļuva Štutgartes Veisenhofas dzīvojamais rajons. Vācu amatu savienības uzdevumā un Misa van der Roe's mākslinieciskajā vadībā 16 Eiropas vadošie arhitekti uzcēla un iekārtoja apmēram 60 mājas, daļēji ģimenes, daļēji daudzdzīvokļu mājas. Kaut arī tās nesaistīja noteiktas pamatlīnijas, tomēr iznākumā radīja lielas nobeigtības iespaidu. Veisenhofa ievadīja uzvarošo modernisma laikmetu un guva lielu ievēribu Vācijā un ārzemēs. Taču tā arī aktivizēja tieši tos spēkus, kas jauno celtniecību viennozīmīgi noraidīja un nosauca par "kultrūrboļševismu". Kopš divdesmito gadu beigām arī arhitektūras un tēlniecības jomā, tāpat kā citās kultūras dzīves nozarēs, modernisma nešaubīgie pretinieki pastiprināja savas kultūrpolitiskās aktivitātes. No Veimāras stilam raksturīgā eksperimentēšanas prieka ar jaunām idejām un jaunām formām izauga radoši sasniegumi un sākās novatoriski procesi. Bez tam viss notika tikai dažu gadu laikā. Jau šeit dotais īsais pārskats par Veimāras kultūras būtiskiem aspektiem to izskaidro - detalizēts attēlojums varētu to izdarīt vēl pārliecinošāk. Par Veimāras kultūras augsto klasi, par tās jaunatklājamās raksturu liecina tas, ka pēc 1945.gada ir parādījušās tikai dažas idejas un formu elementi, kuri nav bijuši sastopami divdesmitajos gados.

*Berlīne kā Eiropas kultūras metropole.* Veimāras Vācijā, kā tas vienmēr tiek uzsvērts, visa mākslas struktūra bija "jebkurā veidā nomācoši lielpilsētnieciska" (Džons Villets) ar Berlīni kā neapstrīdamu un visu pārvaldošu centru. Patiesi, "Veimāras kultūra" nav iedomājama bez galvaspilsētas kūsājošās garīgās, kultūras un sabiedriskās dzīves. Šajos gados Berlīne kļuva ne tikai par Eiropas kultūras metropoli, bet arī par Eiropas izpriecu centru, kas tās pievilcību vēl pavairoja. Protams, arī citās pasaules lielpilsētās - Londonā, Parīzē, Ņujorkā, Maskavā laikā starp Pirmo pasaules karu un pasaules ekonomisko krīzi bija vērojams grandiozs visu māksliniecisko un garīgo spēku pacēlums. Taču divdesmitie gadi tomēr bija tieši Berlīnes gadu desmits. Šeit "visas pasaules jaunās idejas un jaunie spēki saliedējās īpašā, raksturīgā sintēzē. Tā likās ne tikai berlīniešiem. To jūta visa pasaule. Berlīnei, jaunākajai pasaules lielpilsētai, bija vislielākais spars, jo tai bija vismazākais balasts" (Peters de Mendelsons). Berlīne šajos gados kā magnēts pievilka visus talantus. Par to Berlīnes kultūras un garīgajai dzīvei īpaši daudz jāpateicas ebreju iedzīvotājiem, "viņu starptautiskajiem sakariem, viņu juteklīgajam nemieram un vispirms viņu neklūdīgajam kvalitātes instinktām" (Gotfrīds Bennis).

Vācijas valsts galvaspilsēta toreiz iedzīvotāju skaita ziņā bija trešā lielākā pasaules pilsēta aiz Londonas un Ņujorkas. Ar saviem 4,3 miljoniem iedzīvotāju 1929.gadā Berlīne par 1,5 miljoniem apsteidza Parīzi. Daudzos aspektos tā bija pilsēta vispārākajā pakāpē: vislielāko un dažādāko pasaules avižu pilsēta, lielu izdevniecību, teātru, politisko kabarē pilsēta. Berlīnē bija ātrākais pilsētas elektriskais dzelzceļš, tā bija vistelefonizētākā pasaules pilsēta (gandrīz 500 000 telefonu savienojumu katru dienu, kuru laikā notika 1,25 miljoni telefona sarunu). Nav brīnums, ka bezgala daudzos memuāros to gadu Berlīnes dzīve ir attēlota gandrīz vai himniskos toņos. Šeit, valsts galvaspilsētā, priekšstati par dzīvi un vērtībām izmainījās sevišķi skaidri un strauji. Taču tieši tas modināja spēcīgas emocijas un antipātijas. Tiem, kuri gribēja saglabāt "vecās vērtības" un ienīda lielpilsētas garu, Berlīne, kas strauji amerikanizējās, šķita kā modernā Bābele, kura bija jāiztīra.

*"Masu kultūras" attīstība. Masu mēdiji.* Veimāras kultūras specifisko raksturu noteica ne tikai daudzās mākslinieciskā avangarda kustības, bet arī straujā masu kultūras izplatīšanās. Kā uzskata Džordžs Fridemans, "masu kultūra ir kultūras komunikāciju vērtību kopums, kas ar masu komunikāciju palīdzību tehniskās civilizācijas apstākļos tiek darīts pieejams plašai sabiedrībai". Kas attiecas uz māksliniecisko avangardu, attiecas arī uz masu kultūru - šeit tāpat var runāt par attīstības nepārtrauktību, sākot no pirmskara gadiem līdz republikas laikam. Tomēr tikai pēc 1918.gada Vācijā radās modernā masu kultūra šī vārda īstajā nozīmē. Protams, prese jau ilgu laiku bija ietekmīgs masu komunikācijas līdzeklis un jau pirms 1914.gada bija daudz kinoteātru, kuros demonstrēja mēmās filmas. Taču ar 1918.gadu sākās varena preses ekspansija, kā meteors uzplauka kino, īpaši pēc skaņu filmu rašanās, savu uzvaras gājienu sāka gluži jauns masu mēdijs - radio, jaunie sporta veidi - futbols, bokss, riteņbraukšana iekaroja skatītāju masas. Veimāras republikas laikā radās savdabīga populāra kultūra, kuru vispirms raksturo moderno masu mēdiju izglītības darbs. Kopš šī laika modernie masu mēdiji efektīvi, tāpat kā citās industriālajās sabiedrībās, ietekmēja Vācijas politisko, kultūras un ikdienas dzīvi. Izdevējs Zāmuels Fišers konstatēja, ka šo jauno, straujā attīstībā esošo masu kultūru pavada "grāmatu krīze". Tā 1926.gadā viņš žēlojās: "Pašreiz grāmata pieder pie tām ikdienas lietām, kuru trūkumu var pieciest. Šodien nodarbojas ar sportu, deju, pavada vakarus pie radioaparāta, kinoteātri... Zaudētais karš un amerikanizācijas vilnis ir izmainījuši mūsu dzīves uztveri un mūsu gaumi".

*Prese.* Starp masu mēdijiem prese joprojām ieņēma pirmo vietu tāpat kā agrāk. Vācijas preses raksturīgākā pazīme arī pēc 1918.gada bija tās decentralizētā struktūra. Tā 1928.gadā Vācijā bija 3 356 dienas avīzes, Berlīnē vien - 147 avīzes. Tomēr to lielākajam vairumam bija patiesi niecīgs metiens. Vienīgi 26 avīzes, t.i., 0,7 procenti no kopējā skaita, sasniedza 100 000 un lielāku metienu dienā. Līdera pozīcijās bija Ulšteina izdevniecībā iznākošā "Berliner Morgenpost". Ar vairāk nekā 400 000 eksemplāru lielu metienu (svētdienā - 623 000 eksemplāru) šī avīze 1930.gada aprīlī sasniedza savu vislielāko tirāžu. Turpretī populāras un ietekmīgas avīzes, piemēram, "Vossische Zeitung" un "Deutsche Allgemeine Zeitung", tā arī nenasniedza 100 000 eksemplārus dienā.

Neraugoties uz decentralizēto struktūru, Vācijas presē tika realizēta saimnieciskās varas koncentrācija. Jau pirms pasaules kara Berlīnes avīžu nami Mosse, Ulšteins un Šerls iekaroja vadošās pozīcijas. Mosses un Ulšteina prese pēc 1918.gada pozitīvi izturējās pret jauno valsts iekārtu, bet republikai naidīgajiem spēkiem bija spēcīgs atbalsts Šerla izdevniecības laikrakstos. Kopš 1916.gada Šerla izdevniecību kontrolēja toreiz vēl Krupa firmas direktors Alfrēds Hugenbergs. Būdam ļoti noteikts republikas un demokrātijas pretinieks, viņš divdesmitajos gados šo preses bastionu sistemātiskā darbā izveidoja par lielu un ietekmīgu mēdiju koncernu. Matricu dienests un daudzās "Telegraphen Union" korespondences apgādāja provinces presi ar materiāliem un ziņām. 1926.gadā "Telegraphen Union" korespondenču dienestam bija pieslēgušās 1 600 avīzes. Hugenberga koncerna daļēji masīvā, daļēji pakāpeniski dozētā nacionālistiskā un antidemokrātiskā propaganda līdz ar to sasniedza ievērojamu Vācijas iedzīvotāju daļu - pat tālu aiz Šerla preses izdevumu lasītāju loka.

Pēc inflācijas perioda beigām preses jomā sākās straujš uzplaukums. Tradicionālie preses izdevumi spēja kāpināt savu tirāžu, aizvien populārākas kļuva bulvāra avīzes, piemēram, "BZ am Mittag" (Bilžu avīze pusdienā). Avīžu tirgū parādījās daudzi jauni laikraksti, piemēram, Rovolts izdeva dzīvības pilnu literatūras avīzi "Die literarische Welt" (Literatūras pasaule), Ulšteins izdeva nedēļas nogales avīzi pilsētai un laukiem "Die grüne Post" (Zaļais pasts), kuras metiens 1931.gada jūlijā sasniedza 1,25 miljonus eksemplāru. Arī "Die Koralle" (Korallis) ar savu visā pasaulē savāktu un tehniski priekšzīmīgi reproducēto ilustratīvo materiālu izvirzīja jaunus mērogus dabas un tehnikas populārzinātniskai attēlošanai. Taču galvenokārt ar pāreju no ilustrēta teksta uz reportāžu attēlos divdesmito gadu ilustrētā prese noslēdz sava satura attīstību un pārvēršas tipiskā sava laika publikācijas formā. Tāpat kā kino, arī ilustrētā prese apmierināja prasību pēc vizuāliem iespaidiem, kura tieši šajos gados izpaudās aizvien spēcīgāk.

*Kino.* Jau vairākus gadus pirms pasaules kara kino uzplauka arī Vācijā, taču pirmās mēmās filmas apmierināja tikai pieticīgu gaumi. Par ietekmīgu masu mēdiju kino varēja kļūt tikai pēc 1918.gada, un arī par mākslas veidu kino var uzskatīt no divdesmito gadu vidus. Pēc tā laika vērtējuma, Vācijā katru dienu 2 miljoni cilvēku apmeklēja kino (Berlīnē vien 1924.gadā tika pārdotas 40 miljoni kinobiļešu). Kinoteātru skaits pieauga no 2 300 kinoteātru ar 800 000 vietām 1918.gadā līdz 5 000 kinoteātru ar 2 miljoniem vietu 1930.gadā. Divdesmito gadu beigās no Eiropas valstīm Vācija bija pirmajā vietā kinoteātru skaita ziņā, divdesmitajos un agrīnajos trīsdesmitajos gados Vācijā ražoja vairāk filmu nekā visās pārējās Eiropas valstīs kopā.

Nacionālā filmu ražošanas industrija Vācijā attīstījās relatīvi vēlu. Pamati tai tika likti 1917.gadā, nodibinot UFA. Līdz tam Vācijas tirgū valdīja amerikāņu, franču un dāņu filmas. Taču pēc 1918.gada jaunā vācu filmu industrija strauji attīstījās par ziedošu saimniecības nozari un svarīgu valūtas avotu. No 1919. līdz 1924.gadam tika uzņemta virkne mākslinieciski augstvērtīgu filmu, ar kurām vācu kino pēkšņi ieguva pasaules slavu, kaut arī tīri kvantitatīvi tās sastādīja tikai mazu daļu no toreizējās vācu filmu produkcijas. Līdzās vēsturiskajām dekorāciju un kamerstila filmām šo slavu vispirms iedibināja fantastiski ekspresionistiskās filmas. Vācu ekspresionistiskā kino prototips ir Roberta Vines 1920.gadā uzņemtā filma "Doktora Kaligari kabinets". Filmu raksturo bēgšana no realitātes fantastiski murgainā pasaulē. Pasaule tiek rādīta kā nežēlīgu tirānu un pārcilvēcisku būtņu darbības arēna. Pārējās izcilākās šī žanra filmas ir Friča Langa "Doktors Mahūze - spēlmanis" un Fridriha Vilhelma Murnau'a "Nosferatu - šausmu simfonija", kas uzņemtas attiecīgi 1922. un 1923.gadā.

Pēc 1923.gada, kad vairs nebija inflācijas gadu izdevīgie ražošanas apstākļi, saruka eksporta iespējas, un ārzemju filmas atkal iespiedās Vācijas tirgū. Vācu kinoindustrija atkal nonāca līdz saimnieciskai krīzei, notika daudzi bankroti, pat UFA bija apdraudēta. 1926.gadā to pārņēma amerikāņu filmu koncerni, bet 1927.gadā - Hugenbergas koncerns. Divdesmito gadu otrajā pusē Vācijā lielu popularitāti ieguva Čārlija Čaplina filmas, to vidū - 1926.gadā uzņemtais "Zelta drudzis". Arī "krievu filmas" guva ievēribu, daudzi par tām bija sajūsmā. Pēc daudzu grūtību pārvarēšanas 1926.gadā Berlīnē varēja izrādīt Eizenšteina "Bruņukuģi Potjomkinu". Vācu mākslas kino, tāpat kā mākslu un literatūru, šai laikā raksturo, no

vienas puses, "jaunā lietišķība", nesentimentāla, racionāli lietišķa nostāja, no otras puses - sociālkritiski, reālistiski mērķi. Šeit būtu minama G.V.Pabsta filma "Skumjā ieliņa", kas uzņemta 1925.gadā, un 1927.gadā uzņemta V.R.Rutmana filma "Berlīne - lielpilsētas simfonija".

Izeju no divdesmito gadu daudz pārrunātās "kino krīzes" pavēra skaņu filmu rašanās. Gandrīz vienas nakts laikā, pārejot no mēmās uz skaņu filmu, beidzās vesels laikmets kino vēsturē. Vācijā tas notika 1929.gadā. Jaunais masu mediji uzreiz iezīmējās ar iespaidīgiem mākslinieciskiem sasniegumiem. Režisora Jozefa fon Šternberga uzņemta un 1930.gada 1.aprīli pirmoreiz izrādītā pirmā lielā vācu skaņu filma "Zilais engēlis" ar Marlēnu Dītrihu un Emīlu Janingsu galvenajās lomās ar vienu rāvienu jau iepriekš nostiprināja visus skaņu filmas mākslinieciskos un tehniskos līdzekļus. Skaņu kino piedzīvoja nepieredzētu uzvaras gājieni, nostādot smagā situācijā teātri un padarot par bezdarbniekiem tūkstošiem profesionālu mūziķu, kuri muzikāli ilustrēja mēmo filmu izrādes. Šo uzvaras gājieni ilustrē sekojoši skaitļi: 1929.gadā no 183 vācu mākslas filmām tikai 8 bija skaņu filmas, 1930.gadā no 146 filmām - 101, bet 1931.gadā no 144 filmām jau 142 bija skaņu filmas. 1932.gadā visas 127 uzņemtās filmas bija skaņu filmas. Jau 1930.gada oktobrī no 5000 Vācijas kinoteātriem ar 2 miljoniem vietu 900 kinoteātri ar 600 000 vietām bija pārveidoti skaņu filmu rādīšanai. Pārorientācija uz skaņu filmām prasīja intensīvus kapitālieguldījumus, kas savukārt sekmēja koncentrācijas procesu filmu nozarē. Tā 1932./33.gadā Vācijā eksistēja vairs tikai trīs lieli filmu koncerni (UFA, Tobis, Terra).

*Radio.* Tūlīt pēc raidījumu sākuma 1923.gada beigās arī radio piedzīvoja strauju uzplaukumu, kas bija līdzīgs skaņu filmu uzvaras gājienam pēc 1929.gada. Jau kopš 1918.gada saimnieciskās aprindas pieprasīja sabiedrisku radiofonu ar privātu uztveršanu. Valdība 1920.gadā atļāva radio izmantošanu ierobežotā veidā saimniecisko ziņu pārraidei. Izšķirošais solis radio pārvēršanā par masu mediju tika sperts 1923.gadā, kad tika izsniegtas koncesijas raidītāju ierīkošanai un uztvērēju būvei. "Radio stunda AG" Berlīnē raidīja 1923.gada 29.oktobrī savu atklāšanas programmu. Jau 1924.gadā sākās radio tīkla izbūve: laikā starp martu un oktobri dažādos valsts rajonos izveidojās deviņas radio sabiedrības, kuras 1926.gadā tika apvienotas Valsts Radio Sabiedrībā ar jumta organizācijas funkcijām. Pastam piederošā daļa raidītājos bija 51 procents, un tāpēc valsts pasta ministrijas radio komisārs Hanss Bredovs faktiski varēja pārņemt radio vadību. Hansam Bredovam bija pakļauta programmu padome.

Radio abonentu skaits kopš 1923.gada lēcienveidīgi pieauga: no 10 000 1924.gada 1.aprīli uz 780 000 1925.gada 1.aprīli, no 1,6 miljoniem 1927.gada 1.aprīli uz 2,8 miljoniem 1929.gada 1.aprīli un 37 miljoniem 1931.gada 1.aprīli. Neraugoties uz ekonomisko krīzi 1932.gada februārī, šis skaits jau pārsniedza 4 miljonus. Līdz ar to vācu radioklausītāju skaits sasniedza otro vietu Eiropā pēc Lielbritānijas. Šī paša gada aprīli vidēji katrā ceturtajā vācu ģimenē bija radiouztvērējs.

Vācijas valdības radiofonam izvirzītais politiskais uzdevums paredzēja apolītisku radio, kuram bija jākalpo vienīgi izklaidei un apmācībai. Tāpēc programmu veidošanā līdzās mūzikas raidījumiem jau no paša sākuma liela loma bija literāriem tekstiem - radio lugām, autoru lasījumiem, dzejai. Pēc 1923.gada demokrātiskie spēki atteicās izmantot radio kā demokrātisko ideju propagandas un pastāvošās

valsts iekārtas nostiprināšanas ieroci. Zīmīgi turpreti ir tas, ka prezidenta kabinets, kuru vadīja Papens, 1932.gadā sāka radiofona pārveidošanu un ievadīja tā piesaistīšanu valdībai. Līdz ar to nacionālsociālisti pēc 1933.gada 30.janvāra spēja dažu dienu laikā pakļaut ietekmīgo masu mediju - radio.

Divdesmitajos gados nekad agrāk nepiedzīvotos mērogos izmainījās masu mediju aina. Jaunie masu mediji tieši un efektīvi ietekmēja plašu iedzīvotāju slāņu apziņu un dzīves realitāti. Jaunie masu mediji sekmēja, kaut gan lēni, bet visaptveroši, arī to, ka brīvais laiks un atvaļinājums pārstāja būt par šaura iedzīvotāju augšslāņa privilēģiju.

*Dzīves izjūtas izmaiņa.* Pēc 1918.gada aizvien vairāk masas ietekmēja visaptverošas izmaiņas dzīves izjūtā un dzīves stilā, kuras bija aizsākušās jau gadsimtu mijā. Izmaiņu gaitā tika laužti seni aizliegumi, notika "dzīves reforma" šī vārda plašā nozīmē, izplatījās ceļošana, sports, peldēšanās, jauna sava ķermeņa apzināšanās, jauna attieksme pret bērnu un pusaudzi, pret pretējo dzimumu un vispār pret dzimumdzīvi. Taču, kas vieniem bija personiskās dzīves progress un paplašināšana, atraišanās no pārspilētām un apgrūtinošām saitēm un saistībām, otriem bija kultūras pagrimums, pārspilēta izlaidība, kuru bija pieļāvusi Veimāras demokrātijas politiskā un sabiedriskā sistēma. Kultūrpesimistisks noskaņojums plaši izplatījās un pastiprināja konservatīvi nacionālajā noietnē jau bez tā dziļi sakņoto naidu pret Veimāras valsti.

*Nestabilitāte kā iespēja?* Šādu secinājumu par Veimāras republikas politiskās attīstības un "Veimāras kultūras" saistību var sastapt literatūrā par Veimāras republiku. Nestabilitāte, kas Veimāras republikai politiskā un sociālā ziņā kļuva liktenīga, mākslas un kultūras jomā kļuva par iespēju. Kā teica Valters Lakvērs: "Gan talantu, gan konfliktu pārbagātība savienojumā ar politisko brīvību radīja iespēju neierobežoti eksperimentēt". Tādā veidā nonāca līdz varenam "jaunā izvirdumam", kura sekas jūtas vēl līdz mūsdienām. Taču starp avangarda māksliniecisko darbību un lielas daļas pilsonisko un arī nepilsonisko kultūras patērētāju māksliniecisko gaumi un vispārējo apziņu bija gandrīz nepārvarama aiza. "Dzimtenes mākslas" virziena literāro darbu lielie metieni ir netiešs pierādījums tam, ka tajos tika skartas tās problēmas, raizes un ilgas, kuras tolaik nodarbināja un aizkustināja daudzus. Lieliskais un pēctečus tik stipri ietekmējušais mākslas un kultūras uzplaukums Veimāras republikā neatviegloja tās aktuālo politisko un sociālo jautājumu risināšanu, nesekmēja lielāku tās "leģitimitātes" pieaugumu.

*Uzskatu atšķirības kā Veimāras Vācijas kultūras un politikas pamatiezīme.* Gluži otrādi - konfrontācija kultūras jomā vēl pastiprināja tās galvenās uzskatu atšķirības vāciešu starpā, kas bija izaugušas no Veimāras laika asajām politiskajām pretrunām. Tuvāk aplūkojot, izrādās, ka "zelta divdesmito gadu" raksturīgākā pazīme ir plaša starp alkām pēc jaunā un bailēm no jaunā, starp radikālismu un rezignāciju, starp centieniem pēc dabiski lietišķa racionālisma un pievēršanos dziļam, mistiski kontemplatīvas vai hiliastiskas nokrāsas irracionālismam.

## C. REPUBLIKAS SAIRUMS UN SAGRĀVE (1930.-1933.)

### 1. Nacionālsociālisma uzplaukums pasaules ekonomiskās krīzes aizsegā.

*Valsts saimnieciskā krīze - politiskās radikalizācijas priekšnoteikums.* Veimāras republikas relatīvās stabilizācijas neilgā fāzē izbeidzās samērā pēkšņi 1929./30.gadā. Attīstījās divas krīzes, kas sakrita laikā un viena otru savstarpēji pastiprināja. Vispirms notika politiskās sistēmas pārveidošanas procesa spēja eskalācija atklātā valsts krīzē, ko ievadīja pirmā prezidenta kabineta izveidošana 1930.gada martā. Līdz ar visas pasaules ekonomisko krīzi arī Vācijā sākās neapturama lejupslīde, kas dramatiski saasināja ekonomiskās pretrunas. Politiskās sistēmas pastiprinātā labilitāte, pieaugošais sociālā konflikta potenciāls - tā bija augsne, kurā asnus varēja dzīt jebkāda - gan kreisā, gan labējā radikālisma sēkla. Īpašu dedzību republikas graušanā 1929./30.gadā izrādīja labējā politiskā spārna antidemokrātiskie, nacionālistiski noskaņotie spēki. Šķēpa smaile šajā uzbrukumā bija NSVSP, kam tieši tobrīd, kad sāka iezīmēties valsts un ekonomiskās krīzes aprises, bija izdevies izveidoties par masu kustību. Līdz ar to šī partija kļuva par būtisku faktoru politisko spēku spēlē.

*Apstākļi NSVSP pārtapšanai masu partijā.* Nacionālsociālisma augšupeju nevar bez šaubām skaidrot monokauzāli. Vispirms ir jāakcentē divi dažādi apstākļu kompleksi. Vienu, izšķirošu priekšnoteikumu, lai šī skaitliski pavisam nelielā organizācija relatīvi īsā laikā iegūtu masu atbalstu un varētu attīstīties par biedru un vēlētāju ziņā spēcīgu partiju, radīja bīstamu iekšpolitisku un sabiedriski politisku apstākļu sakrišana. Tas, ka šī vispārpolitiskā, sociālekonomiskā un sociālpsiholoģiskā krīzes situācija pastāvēja kopš 1930.gada sākuma, šaubas nerada. Taču, lai nacionālsociālisms varētu tik vareni uzplaukt, vajadzēja nākt vēl kaut kam.

*Krīzes situācija ap 1930. gadu.* Partija, kas līdz šim atradās pilnīgi izolētā autsaidera pozīcijā, tikai tad varēja kļūt spējīga izmantot šo krīzes situāciju un sākt frontālu uzbrukumu valsts iekārtas politiskajiem pamatiem, ja tā uz šo brīdi

savos stingrajos un vienlaikus elastīgos ietvaros jau bija izveidojusi partijas iekšējās organizatoriskās struktūras, kuras tai ļāva īsā laikā pārveidoties no kadru partijas par masas aptverošu kustību un būt par sapulcēšanās vietu visiem demokrātiskās sistēmas pretiniekiem, visiem pieviltajiem, sarūgtinātajiem un fanatizētajiem. Kā šāda partija 1929./30. gadu mijā sevi parādīja NSVSP.

*Partijas organizācijas attīstība.* Paši nacionālsociālisti vienmēr ļoti stipri akcentēja partijas attīstības kontinuitāti no pieticīga sākuma 1919.gadā līdz sekmiņam izrāvienam par masu kustību pēc 1929.gada. Šādas kontinuitātes elementi ir skaidri saskatāmi: ne vēlāk kā kopš 1921.gada Hitlers bija šīs partijas dominējošā figūra, un viņa tuvāko personisko līdzgaitnieku loks visus šos gadus palika relatīvi noslēgts. Arī aģitācijas lozungi Veimāras republikas beigu fāzē būtībā palika tie paši, ar kuriem NSVSP operēja sākumā. Tomēr partijas uzbūve un politiskā stratēģija tās vēstures divos posmos - līdz "alus pučam" 1923.gadā un no 1925.gada - tik ļoti atšķīrās, ka šodien pastāv uzskats, ka 1925.gadā politiskajā arēnā parādījās "jauna partija". Turklāt šī atziņa nav izteikta tikai virspusēji vienkāršotajā nozīmē, ka Hitlers pēc atbrīvošanas no ieslodzījuma bija stājies pie partijas formālās dibināšanas no jauna.

*NSVSP pirms Hitlera puča 1923. gadā.* Pirms 1923.gada novembra puča NSVSP reģionāli lielā mērā bija ierobežota ar Bavāriju. Politiski tā bija viena no daudzajām ekstrēmi nacionālistiskajām labējām organizācijām, kas cieši sadarbojās ar tautiski nacionālistiskajām grupām un aizsardzības savienībām. Propagandas un organizatoriskās aktivitātes pamats šajos gados, un vispirms 1923.gadā, bija puča ideja. Raksturīgi, ka līdz 1924.gadam NSVSP nepiedalījās nevienās vēlēšanās. Daudz kas liecina arī par to, ka Hitlers, lai arī cik stīpras bija viņa pozīcijas partijā jau pirms 1923.gada, līdz tam vēl neuzskatīja sevi par izteiktu harizmatisku "fireru", kā tas bija pēc 1924.gada. Viņš patiesi, līdzīgi saviem sabiedrotajiem citās tautiski nacionālajās un nacionālistiskajās organizācijās, redzēja sevi kā "bundzinieku", un šajā kvalitātē viņu arī paredzēja izmantot.

Pēc Novembra puča fiasko NSVSP stāvoklis bija bēdīgs. Organizācija saira. Rivalitātes palikušo vadītāju starpā padarīja neiespējamu jebkuru izvērstu politisko aktivitāti. Pats Hitlers, atrodoties apcietinājumā, ieturēja noslēpumainas klusēšanas taktiku attiecībā uz ķildām tautiski nacionālistiskajā un nacionālsociālistiskajā nometnē. Hitlera "strīdiem pāri stāvošā" pozīcija daļēji varbūt ir izskaidrojama ar to, ka nožēlojami izgāzies pučs viņa prestižam labējo aprindās nebija kaitējis. Tieši otrādi, tas nāca viņam pat par labu.

*Hitlera prāva.* Tā kā Minhenes tautas tiesā (1924.gada 26.februāris - 1.aprīlis) valsts nodevības izskatīšanas process noritēja vislielākajā labvēlībā pret pučistiem, Hitleram tika radīta vienreizēja tribīne propagandai, ko viņš prata efektīvi izmantot. Arī uzturēšanās cietumā Hitleram bija organizēta visai patīkamā veidā, un turklāt viņu apviya nacionālā mocekļa oreols. Līdz ar tautiski nacionālistiskās un nacionālsociālistiskās kustības vienotības iziršanu un vadības trūkumu Hitlers, kad viņu pirms termiņa (1924.gada decembrī) atbrīvoja no ieslodzījuma, 1925.gada pirmajos mēnešos, stājoties pie partijas konstitūēšanas no jauna, bija diezgan izdevīgā stāvoklī. Pamatots ir uzskats (Gerhards Šulcs), ka ilgāks Hitlera ieslodzījums, pilna piecu gadu soda izciešana un atbrīvošana no ieslodzījuma 1928.gada novembrī ārkārtīgi sarežģītu NSVSP reģenerācijas procesu un varbūt pat padarītu to pilnīgi neiespējamu.

*Partijas jaunās uzbūves pamatprincipi.* No puča izgāšanās Hitlers guva trejādas mācības, kuras ļoti stingri ievēroja, sākdams partijas jaunizveidošanu. Pirmkārt: puča taktikas vietā bija jānāk legalitātes taktikai, kas gan neizslēdza varmācīgu līdzekļu lietošanu, bet priekšroku deva masu mobilizācijai. Otrkārt: partija pavisam noteikti bija jāorganizē uz skaitliski plašas un reģionālas vēdekļveida bāzes, kas būtu saistīts ar nepārprotamu organizatorisku atdalīšanos no pārējām tautiski nacionālās un nacionālistiskās nometnes grupām. Militarizētai partijas vienībai - SA - bija obligāti jāpakļaujas partijas politiskajai vadībai. Un beidzot, treškārt: partija bija jāizveido kā instruments, kas bez ierunām būtu paklausīgs firera gribai. Hitlers, veidojot partiju, jau iepriekš bija stingri nolēmis nodrošināt sev neapstrīdama partijas diktatora "statusu", un tas viņam bija izdevies bez īpaši lielām grūtībām.

*Hitlers - "harizmatiskais firers".* Ja, ņemot vērā Hitlera kā partijas firera stāvokli, runā par "harizmatisku firerismu" (Jozefs Niomarkais - Nyomarkay), tad jēdziens "harizmatisks" vispārīgākā veidā aprakstītu Hitlera demagoga personību. Šis jēdziens, saskaņā ar Maksa Vēbera varas tipoloģiju, ļoti precīzi apzīmē speciālu personīgas autoritātes tipu, kas uzspieda NSVSP iekšējai struktūrai tās noteicošo formu. Ar neierobežoto orientāciju uz harizmatisku "fireru" NSVSP atšķīrās kā no Veimāras laika socialistiskajām, tā arī no pilsoniskajām partijām un, neraugoties uz tās biedru tik nevienādīgo sociālo sastāvu un tik izplūduši nenoteikto programmu, gala rezultātā tika saturēta kopā. NSVSP iekšpartijiskie grupējumi neorganizējās par Hitleru, kurš kā harizmatiskais firers bija visas autoritātes avots un kam nedrīkstēja mest izaicinājumu. Gluži otrādi, viņi centās iegūt Hitlera atbalstu. Hitlers ne vien pacieta šādu grupu veidošanos, bet vienu laiku pat rosināja šo procesu, jo tieši tas nostiprināja viņa kā augstākā šķirējtiesneša lomu. Iekšpartijisko virzienu cīņās Hitlers iesaistījās tikai tad, kad tika apšaubīta viņa augstākā autoritāte. Tad viņš iejaucās un strīdu izšķīra. Brīdī, kad Hitlers noteikti nostājās pret kādu iekšpartijisku grupējumu, tā šķietami varenie vadītāji ātri zaudēja savu ietekmi. Tas izskaidrojams arī ar to, ka Hitlers šādās relatīvi nedaudzajās konfliktsituācijās koncentrēja diskusiju nevis uz programmatiskiem, bet gan uz taktikas jautājumiem, un tas viņam ļāva ieņemt samierinošu pozīciju attiecībā uz strīdos iesaistīto fireru piekritējiem. Tā kā šķietami vai arī faktiski runa nebija par pamatproblēmām un kompromitēti tika atsevišķi fireri, nevis noteikts programmatiskais virziens, "tīrīšanas" piekritēju starpā nebija nepieciešamas. Oponenti pazuda, partija būtībā palika neskarta, Hitlera autoritāte nemazinājās.

*Hitlera retoriskās spējas.* Veikt harizmatiskā firera lomu Hitlers varēja, vienīgi pateicoties ārkārtējam oratora un propagandista spējam. Šīs spējas Hitlers sāka apzināties jau drīz pēc savām pirmajām uzstāšanās reizēm. Savu runātāja talantu viņš izkopa par galveno ieroci, ar kuru rikojās virtuozī. Martins Brošats (Broszat) precīzi raksturoja Hitlera retorikas priekšnosacījumus, stilu un iedarbību: "Tas bija pārliecināta cilvēka imidžs, ko Hitlers piedāvāja klausītājiem. Hitlers prata skaidri, vienlaikus piešķirot saviem vārdiem svinīgumu, izteikt to, ko klausītāji pa pusei neapzināti vēlējas un juta. Viņš vārdos izsacīja to, ko klātesošie slepenībā domāja un gribēja, apstiprināja viņu vēl nedrošās ilgas un aizspriedumus, ar to sagādājot viņiem apmierinošu pašapliecinājumu un piešķirot piederības izjūtu jaunai

patiesībai un skaidrībai. Šādām firera runām nebija vajadzīga auditorijas izsmalcināta garīga diferencētība vai nobriedušas individualitātes un personības, bet gan tāds psihiski garīgais stāvoklis, kas tik ekstrēmā veidā raksturoja sava laika krīzes un panikas noskaņojumu”.

*Hitlera pasaules uzskats.* Tāpat kā laikabiedru vidū pastāvēja atšķirīgi uzskati par Hitlera un viņa partijas galamērķiem, ko viņi centās realizēt, arī pētnieki ilgi diskutēja, vai Hitleram vispār ir bijusi “programma” vai arī viņš darbojās tikai kā varas apsēsts bezprincipu oportūnists. Šodien ir gandrīz vispāratzīts, ka Hitlera darbības pamatā bija programma, kas tika izstrādāta ne vēlāk kā 1923./24.gadā un kuras aprises ir saskatāmas Hitlera grāmatā “Mana cīņa” (“Mein Kampf”). Šī programma, protams, nekādā ziņā nav identiska partijas oficiālajai 1920.gadā pieņemtajai “25 punktu” programmai. Tā drīzāk izauga no Hitlera “pasaules uzskata” (Eberhards Jēkels), kurā dažādi priekšstati atbilstoši sistēmai bija cieši saistīti pasaules ainā. Divas ideju sistēmas, abas cēlušās no vulgārā sociāldarvinisma, bija būtiskas Hitlera pasaules uzskata izveidei. Pirmkārt, rasu doktrīna, otrkārt, telpas doktrīna, no kurām izrietēja antisemitiskie un ekspansionistiskie mērķi. “Šie divi pamatelementi sintezējās vēstures ainā, kurā tautas permanenti, bez žēlastības cīnījās par dzīves telpu, kāda atbilstu to augošajam lielumam, bet kas būtu saglabājama tikai ar rases tīrību” (Andreass Hillgrubers). Konkrēti tas nozīmēja: Vācijai ir jāiekaro jauna dzīves telpa, pirmām kārtām - Austrumos, un tad jāizvāc no turienes ebreji. Visām pārējām sabiedriskās dzīves sfērām ir jākalpo par līdzekli šo divu augstāko mērķu sasniegšanai.

Var uzskatīt par visai nozīmīgu sasniegumu to, ka pētnieki izlobīja Hitlera pasaules uzskata “cieto riekstu” un spēja pierādīt, ka šie pasaules uzskata elementi bija kļuvuši par Hitlera aktivitātes istajiem virzītājspēkiem. Tie bija viņa “programmas” pamatā un piešķīra viņa politiskajai darbībai virzienu un mērķi. Taču tas vēl neizskaidro nacionālsociālistiskās aģitācijas panākumus. Jo, lai arī cik svarīgi ir zināt Hitlera “programmu” viņa nopamatojumu adekvātai izpratnei, tomēr no Hitlera rakstiem un atsevišķām piezīmēm izkristalizētais pasaules uzskats tikai ierobežotā vai pat aizplivurotā veidā atklāj nacionālsociālistiskās propagandas galveno saturu pirms 1933.gada.

*Nacionālsociālistiskās aģitācijas rezonanses cēloņi.* Ar ko īsti un kāpēc nacionālsociālistiskā aģitācija iemantoja tik stipru rezonansi plašajos iedzīvotāju slāņos kopš divdesmito gadu beigām? Atbildot uz šo jautājumu, vispirms jāuzsver, ka Hitlers un citi nacionālsociālistiskie propagandisti ar psiholoģisku izveiciņu apelēja pie rupja nacionālistisku, tautiski nacionālu, antisemitisku, antimarksisistisku un antilibērālu jūtu sajaukuma, kā arī pie divdesmito gadu Vācijā plaši izplatītā “firera gaidu” noskaņojuma. Daudzi cilvēki no visiem iedzīvotāju slāņiem, it īpaši no vidējiem slāņiem un jaunatnes, bija politiski dezorientēti, sociāli dezintegrēti un ekonomiski nenodrošināti. Viņi meklēja vainīgos un glābējus. Radikālo apsūdzību uztvēra dzirdīgas ausis. Tika pieprasītas drošas un pārbaudītas receptes. Uz šiem iedzīvotāju slāņiem Hitlera aģitācija iedarbojās visspēcīgāk, jo vairāk tāpēc, ka Hitlers - atšķirībā no citiem tautiski nacionālistiskajiem fireriem - izvairījās no pārāk dogmātiskā, tautiski nacionālistiskā pasaules uzskata sludināšanas un koncentrējās tikai uz dažiem etniski bioloģiskā un rasu teorētiskā nacionālisma pamatpunktiem, toties ar pilnu sparpu uzbruka pastāvošajai valsts un politiskajai iekār-

tai, pretnostatot tai no sociālās spriedzes un politiskiem konfliktiem brīvu militanti heroisku "tautas kopības" utopisku ainu.

Ar saviem norādījumiem par nacionālsociālistiskās propagandas iedarbības priekšnoteikumiem un cēloņiem pirms 1933.gada esam aizsteigušies notikumiem priekšā, jo vērā ņemamus panākumus nacionālsociālistiskā agitācija bija guvusi tikai tad, kad Vācijā saasinājās iekšpolitiskie konflikti un vācu valsti aptvēra pasaules ekonomiskā krīze ar visām tās sekām saimniecībā un sociālajā sfērā.

*NSVSP jaundibināšana 1925. gadā.* NSVSP jaundibināšana notika 1925.gada 27.februārī. Sapulce pārpilditajā Minhenes "Bürgerbräukeller" izvērtās par vienu vienīgu emocijām pārsātinātu Hitlera sumināšanu. Taču partijas attīstības pirmais posms pēc dibināšanas akta noritēja uz to problēmu fona, kas tobrīd nodarbināja nāciju. Prese gandrīz nelikās zinīs par šo sīko ekstrēmi labējo partiju. Tāpēc jaundibinātās NSVSP attīstības pirmais posms norisa ierobežoto iespēju apstākļos un niecīgā darbības rādiusā. Vadības pūles koncentrējās vispirms uz partijas iekšējās dzīves uzbūves jautājumiem. Tomēr Hitlera varēja būt pilnīgi apmierināts ar to, kas pusotra gada laikā šajā jomā bija sasniegts. Bija izdevies stingri norobežot NSVSP no pārējām tautiski nacionālistiskās nometnes organizācijām un absorbēt daļu no tautiski nacionālistiskās kustības. Izveidojot partijas biedru centrālo kartotēku un partijas centrālo finansu pārvaldi, bija izdevies ielikt birokrātiski centralizētas partijas organizācijas pamatakmēni. "Hitleram uzticīgi birokrāti bez politiskām ambīcijām" (Volfgang Horns) vadīja partijas lietu pārvaldi. Tiesa, biedru skaits 1925.gada beigās sasniedza tikai 27 000, bet vietējo grupu tikls tagad - atšķirībā no 1923.gada - aptvēra daudzas Vācijas zemes (ārpus Bavārijas 1925.gada beigās pastāvēja 262 vietējas grupas, turpretī 1923.gadā - tikai 71 grupa).

Stāvoklis partijas "apgabalu" (Gauen) organizācijās jaundibināšanas fāzē 1925./26.gadā vēl bija diezgan nestabils. Tomēr Minhenē rezidējošā NSVSP vadība kopš 1925.gada beigām spēja soli pa solim panākt centrālas tendenču nostiprināšanu.

*Firera sasauktā sanāksme (Führertagung) Bambergā 1926. gadā.* Par pagrieziena punktu šajā ceļā kļuva firera sasauktā sanāksme Bambergā 1926.gada 14.februārī. Hitleram šī sanāksme bija absolūti nepieciešama, jo Gregora Štrasera vadītā "Ziemeļ- un Rietumvācijas apgabalu darba apvienība" ("Arbeitsgemeinschaft der nord- und westdeutschen Gaue"), kas tika nodibināta ar Hitlera piekrišanu, izstrādāja programmatiskas nostādnes (vācu sociālisms, Austrumu orientācija) un izvirzīja konkrētas politiskas prasības (NSVSP līdzdalība tautas nobalsošanā jautājumā par pirmu ipašumu atsavināšanu), kas neguva piekrišanu Minhenes partijas vadībā, jo Hitlera nevēlējās izvērst diskusiju programmas jautājumā. Bambergā viņš piespieda ziemeļ- un rietumvācu gauleiterus piekāpties, kam viņi un arī pats Gregors Štrasers bez ierunām piekrita. Nonākuši izvēles priekšā - pievienoties Hitlera viedoklim vai turēties pie saviem programmatiskajiem priekšstatiem, "štraserieši" neriskēja nonākt konfliktā ar Hitleru un bez vilcināšanās nolēma apmierināt viņa ambīcijas uz vadību. Hitlera absolūtai autoritātei pakļāvās arī līdz tam relatīvi patvaļīgi darbojošies Ziemeļ- un Rietumvācijas NSVSP orgāni un akceptēja jaunās partijas autoritāro vadības struktūru.

*Partijas 1.kongress (1.Reichsparteitag) 1926. gadā.* NSVSP 1.kongress 1926.gada jūlijā Veimārā un kādreizējā freikoru vadītāja Franča Pfefera fon Zalomo-

na nozīmēšana par SA augstāko šefu 1926.gada vasaras nogalē noslēdza partijas dibināšanas fāzi. Partijas Veimāras kongress, dažiem tūkstošiem piekritēju maršējot Hitlera priekšā, noritēja kā "karaspēka skate". Tā nolūks bija demonstrēt vācu sabiedrībai NSVSP atgriešanos politiskajā dzīvē un tās saliedētību, bet piekritēju apziņā radīt iespaidu par piederību politiskai kustībai, kas atrodas augšupejas stadijā.

*Attiecības starp NSVSP un SA.* Ar Pfefera fon Zalomona iecelšanu tika no jauna noteiktas attiecības starp partiju un tās paramilitāro organizāciju. Izšķirošais šeit bija Hitlera uzskats, ka legalitātes kursa apstākļos ir jānodrošina nepārprotams politiskās vadības primāts pār paramilitāro organizāciju. SA tika pakļauta partijas kontrolei, tās apvienošanās ar citām militārām organizācijām - aizliegta. Par SA vienīgo funkciju bija jāklūst audzināšanai un apmācībai, kārtības uzturēšanas un izskaidrošanas darbam. Protams, izveidot SA par paklausīgu partijas instrumentu izdevās tikai nosacīti. Arvien no jauna iedegās konflikti starp pašapzinīgajiem SA fireriem un politiskajiem apakšfireriem, taču Hitlera diktatorisko varas pozīciju tas vairs nopietni neapdraudēja.

Detalizēti aplūkot partijas attīstības tālākos posmus šeit nav iespējams. Taču divās organizatoriskās un propagandistiskās aktivitātes sfērās būtu jāiedziļinās, jo tajās vēl tad, kad NSVSP neatradās sabiedrības uzmanības lokā, jau bija izveidojušies zināmi priekšnosacījumi, kas vēlāk krīzes stundā ļāva partijai funkcionēt kā lielai organizācijai, kurā sakļāvās visi neapmierinātie.

*Partijas "palīgorganizācijas" ("Gliederungen").* Nacionālsociālistiskajai kustībai partijas jaundibināšanas gados bija raksturīga "sociālmorāliskās vides" (Rainers Lepsius) veidošanās tendence. Lai nacionālsociālistisko kustību uzbūvētu kā sabiedrības mikroorganismu, kas aptvertu biedrus un piekritējus, ievērojot arī viņu īpašās vēlmes, profesionālās un vecuma intereses, tika nodibinātas daudzas partijas palīgorganizācijas. Dažos gadījumos tam impulsu deva partijas vadība, taču vēl biežāk iniciatīva nāca no atsevišķiem partijas aktivistiem, kas dibināja šādas organizācijas un tad saņēma partijas vadības svētību.

*Jauniešu organizācijas.* Jau 1926.gadā partijai radās divas jauniešu organizācijas - "Nacionālsociālistiskā vācu studentu savienība" un "Hitlera jaunatne". Sākumposmā vērotās sociālvēsturiskās tendences abās savienībās pakāpeniski tika izskaustas. 1929.gadā nodibinātā "Nacionālsociālistiskā skolēnu savienība", kas darbojās dažāda tipa vidusskolās, aptvēra galvenokārt skolēnus no augšējiem vidusslāņiem.

Vislielākie panākumi pārējo jaunatnes organizāciju vidū bija studentu savienībai, kurai bija izdevies agri, vēl pirms NSVSP sāka gūt panākumus vēlēšanās, dziļi ietiekties studentu vidū. "Nacionālsociālistiskā studentu savienība" jau 1928./29.gada ziemas semestrī vēlēšanās Vispārējā studentu komitejā (Allgemeiner Studentenausschuss - ASTA) ieguva 15 procentus balsu. Erlangenes un Greifsvaldes universitātēs nacionālsociālisti 1929.gadā ieguva pat absolūto vairākumu, bet 1930.gadā šādu rezultātu nacionālsociālisti sasniedza vēl septiņās universitātēs, un dažās citās augstskolās līdz absolūtam vairākumam viņiem pietrūka pavisam maz. Šajos vēlēšanu rezultātos izpaudusies akadēmiskās jaunatnes lielās daļas novēršanās no Veimāras demokrātijas jau pirms 1930.gada signalizēja par Veimāras valsts psiholoģiskās varas mazināšanās draudiem.

*Partijas posmi pēc profesionālām pazīmēm.* Līdzās jaunatnes organizācijām NSVSP izveidoja vēl citas sev pakļautas organizācijas, apvienojot tajās vienai profesijai piederīgos. Pirmā šāda veida organizācija konstitūējās 1928.gada oktobrī. Tā bija "Nacionālsociālistiskā juristu savienība", kas izvērsa propagandu par "tiesību atjaunošanu" tautiski nacionālistiskā un nacionālsociālistiskā garā. 1929.gadā izveidojās dažas citas organizācijas, piemēram, "Nacionālsociālistiskā vācu ārstu savienība", "Nacionālsociālistiskā skolotāju savienība" un "Cīņas savienība par vācu kultūru", kurai bija uzdots piesaistīt NSVSP visus "kultūru radošos" un "savākt visus pretestības spēkus cīņai pret kultūras laukā Vācijā šodien valdošo ārdišanas varu".

*Agrārpolitiskais aparāts.* Vēl būtiskāku nozīmi ieguva tās organizācijas, kas tika izveidotas, lai "aptvertu" strādniekus un zemniekus. Tā saucamais agrārpolitiskais aparāts radās gan tikai 1930.gadā, bet uzreiz izvērsa plašu darbību. Tas lielā mērā palīdzēja NSVSP iekarot zemnieku vēlētāju masu un relatīvi īsā laikā sagraut profesionālās savienības lauksaimniecībā.

*Nacionālsociālistiskā uzņēmumu šūniņu organizācija.* Vienlaikus NSVSP mēģināja arī iesakņoties strādniecībā. Sekojot VKP uz darbavietām orientētajiem organizācijas modeļiem, tika nodibināta "Nacionālsociālistiskā uzņēmumu šūniņu organizācija" (Nationalsozialistische Betriebszellenorganisation) - NSBO). Pirmās uzņēmumu šūniņas konstitūējās 1927./28.gadā Berlīnē, Rūras apgabalā un Saksijā. Tajās iestājās galvenokārt tie meistari, kvalificētie strādnieki, kalpotāji, kas noraidoši izturējās pret strādnieku partijām un arodbiedrībām. Neraugoties uz to, ka uzņēmumu šūniņas salīdzinājumā ar dažādu arodbiedrību organizācijām, kur biedru skaits sniedzās miljonos, spēja rekrutēt savās rindās tikai nelielu strādniecības mazākumu, pašā nacionālsociālistiskajā kustībā NSBO tomēr veidoja formāciju ar skaitliski ievērojamu spēku: 1931.gadā tiek minēti 40 000, bet 1932.gada vidū - 100 000 biedru. 1932.gada oktobrī Gregors Štrasers nosauca nenoliedzami pārspilētu biedru skaitu - 300 000. Partijas politisko kursu NSBO gan nespēja ietekmēt.

*"Cīņas savienība par amatniecības un tirdzniecības viduslāni".* NSVSP izveidoja īpašu organizāciju arī amatniekiem un siktirtgotājiem ("Kampfbund für den gewerblichen Mittelstand"), kas vispirms nikni agitēja pret universālveikaliem. Tas fakts, ka līdzās speciālajām organizācijām, kas bija domātas atsevišķām profesijām, varēja rasties arī organizācijas, kas apvienoja tik heterogēnu saimniecisko interešu aizstāvjus, lieku reizi liecina par jau raksturoto savdabīgo nacionālsociālistiskās kustības struktūru, kuras vienīgais integrējošais faktors tik izplūdušas programmas apstākļos bija Hitlera personība.

*Organizatoriskie sakari ar kalpotāju kustību un agrārajām savienībām.* Cita organizatorisko aktivitāšu triecienu smaile bija vērsta pret dažām lielākajām savienībām, kas apvienoja biedrus ar kopīgām saimnieciskām interesēm. Organizatorisku sakaru nodibināšana ar šīm savienībām bija iecerēta, lai atvieglotu NSVSP iespiešanos plašos vēlētāju slāņos. Minēsim vispirms kalpotāju kustību un agrārās savienības.

Kalpotāju kustībā NSVSP cerēja iesakņoties, pateicoties kontaktiem ar "Vācu nacionālās tirdzniecības kalpotāju savienības" vadošajiem funkcionāriem. Tā bija skaitliski liela un tradīcijām bagāta, izteikti labēji noskaņota antisemitiska kalpotāju

savienība, kas līdz 1929./30.gadam bija politiski cieši saistīta ar VNTP. Daudzi šīs savienības funkcionāri, kopš 1929.gada izvēloties NSVSP, nostiprināja nacionāl-sociālistiskās parlamentārās frakcijas un pavēra Hitlera partijai darbības lauku kalpotāju rekrutēšanā. Nacionālsociālisti mācēja iespieties arī amatnieku un sīktirgotāju vietējās un reģionālajās pārstāvniecībās un tādā veidā izdarīt uz šo savienību virsošiem spiedienu no apakšas.

Vēl veiksmīgāk, izmantojot zemnieku strauji pieaugošo neapmierinātību sakarā ar dramatisko ekonomiskās situācijas pasliktināšanos, NSVSP infiltrējās vācu lauksaimnieku profesionālajās organizācijās. To ietekmēja divi savstarpēji saistīti faktori: paralēli visu lauksaimniecības produktu pārprodukcijas sekām pasaules mērogā - cenu krasai pazemināšanai (ienākumi no vācu lauksaimniecības produkcijas pārdošanas 1932./33.gadā bija vairs tikai 62 procenti salīdzinājumā ar 1928./29.gadu) - strauji pieauga lauksaimniecības grimšana parādos un ikgadējo ūtrupju skaits. Ar plaša uzticamu personu tīkla palīdzību NSVSP izdevās negaidīti ātri un efektīvi ietekmēt protestantiskās zemnieku savienības. Vācijas lauku savienība (Reichslandbund) - vislielākā un visietekmīgākā lauksaimnieciskā organizācija un pressure group - 1932.gada pavasarī ideoloģiski un personiski atradās jau tik lielā nacionālsociālistu ietekmē, ka tās prezidijs pirms valsts prezidenta vēlēšanu otrās kārtas aicināja nodot balsis par Hitleru (un līdz ar to pret Hindenburgu). Vācijas lauku savienība galu galā nostājās lauksaimnieciskās ārpusparlamentārās opozīcijas priekšgalā, kas 1932./33.gada ziemā mudināja Hindenburgu atteikties no Šleihera un nozīmēt par reihskancleru Hitleru.

*NSVSP rezultāti reihstāga vēlēšanās 1928. gadā.* 1928.gada maijā šādas iespējas likās tikai tālā perspektīvā. Tobrīd pirmo reizi pēc partijas jaundibināšanas tika vēlēts jaunais reihstāgs. Šajās reihstāga vēlēšanās NSVSP, neraugoties uz jauncelsmes darbu organizatoriskajā jomā un neapturamu aģitāciju pret demokrātiskajām partijām un republikas institūcijām, bija jāpaliek maznozīmīgas partijas lomā. Tā ieguva 800 000 balsu - 2,6 procentus no visām nodotajām balsīm (sk. tabulu 247. lpp.). Tikai četros no trīsdesmit pieciem reihstāga vēlēšanu apgabaliem tā saņēma vairāk par 5 procentiem balsu (nevienā - vairāk par 10 procentiem). Turpretim divdesmit divos reihstāga vēlēšanu apgabalos, resp. divās trešdaļās no tiem, NSVSP savāko balsu īpatsvars pat bija zem koprezultāta (2,6 procenti). Ar 12 reihstāga mandātiem no 491 mandāta NSVSP 1928.gada reihstāgā palika parlamentāriski nenozīmīga. Taču relatīvi mazs balsu skaits nedrīkst atstāt neievērotu šīs partijas salīdzinoši lielo un joprojām pieaugošo biedru skaitu un faktu, ka tā bija stingra un elastīga kadru partija, kas gaidīja izdevību rīkoties.

Politiskā, ekonomiskā un masu psiholoģiskā situācija, kas pavēra īpašas iespējas nacionālsociālistiskajai aģitācijai un darbībai, izveidojās ātrāk, nekā to 1928.gadā varēja paredzēt. Lai uzspridzinātu līdzšinējo izolāciju un ielauztos šķietami stabilizētajā republikas iekārtā, NSVSP izmantoja divus ļoti dažādus 1929.gada notikumus - tautas aptauju jautājumā par Junga plānu un sākušos pasaules ekonomisko krīzi.

*Tautas aptauja par Junga plānu. Sadarbība starp NSVSP un VNTP.* 1929.gadā Vācijā Junga plāns atradās ārpolitisko un iekšpolitisko diskusiju centrā. Kā jau iepriekš teikts (sk. 63. lpp.), no valsts valdības un tās atbalstošo partiju viedokļa un arī pēc pēdējo pētījumu atziņām, jaunie reparāciju noteikumi bija izdevīgi Vācijai,

nemaz nerunājot par to, ka karaspēka pirmstermiņa izvešana no vēl okupētajiem Reinzemes apgabaliem sāktos tikai tad, ja Vācija akceptētu Junga plānu. Taču Junga plāns kļuva par iemeslu iekšpolitiskiem strīdiem, kas ar līdz tam neredzētu spēku uzliesmoja reparāciju dēļ. Šis nastas ilgums, kā arī joprojām augstie ikgadējie maksājumi radīja izdevīgas pozīcijas labējās opozīcijas uzbrukumiem, kas, mobilizējot visas nacionālā rakstura izjūtas, cerēja pati pārņemt vadību triecienciņā pret republiku. Izkārtne, zem kuras labējie plaši izvērta propagandas kampaņu, bija Veimāras konstitūcijā paredzētā procedūra tautas gribas un tautas lēmuma (Volksbegehren und Volksentscheid) noskaidrošanai.

Drīz pēc tam, kad kļuva zināms Junga plāns, VNTP, kas Hugenberga vadībā tapa arvien radikālāka, kopā ar "Štālhelma, Vācu frontes zaldātu savienības" ("Stahlhelm, Bund der deutschen Frontsoldaten") vadītājiem sasauca "Valsts komiteju vācu tautas gribas noskaidrošanai" (faktiski vērstu pret Junga plānu). Šai komitejai tūlīt pat pievienojās arī nacionālsociālisti. Līdzdarbojoties "Valsts komitejā", Hitlera varēja pirmoreiz kopš 1923.gada kā VNTP priekšsēdētāja Hugenberga un Štālhelma firera Zeltē (Seldte) līdztiesīgs sabiedrotais aktīvi piedalīties vācu politikas centrālā jautājuma risināšanā un iemantot politisku reputāciju labējās pozīcijās stāvošo nacionālistiski noskaņoto pilsoņu plašajās aprindās. "Nacionālsociālistiskās propagandas neapvaldītās metodes un brutālais ciņas veids šajās aprindās tika atzīti par pieņemamiem un, tā sakot, akreditēti" (Karls Dītrihs Erdmans).

"Valsts komiteja" piedāvāja tautas gribas izteikšanai tā saucamo "brīvības likumu" ("Likums pret vācu tautas paverdzināšanu"). Tā pirmais un otrais paragrāfs bija vērsti pret "meliem par vainīgajiem kara izraisīšanā" ("Kriegsschuld-lüge"). Tie prasīja, lai Vācijas valdība pasludina par spēkā neesošiem attiecīgos Versaļas līguma pantus, kā arī panāk tūlītēju un bezierunu okupēto teritoriju evakuēšanu, nesaistot to ar Junga plānu. Trešais paragrāfs aizliedza uzņemties jaunas nastas un saistības attiecībā pret ārvalstīm. Demagoģijas kalngals bija ceturtais paragrāfs, kas draudēja reihskancleram, valsts ministriem un pilnvarotajiem, kas paraksta Junga plānam līdzīgus līgumus, ar ieslodzīšanu cietumā kā valsts nodevējiem.

*Tautas lēmums par Junga plānu.* Pret Junga plānu organizētā kampaņa beidzās ar pilnīgu neveiksmi. Plebiscīta noturēšanai nepieciešamo parakstu skaitu gan izdevās savākt, bet par "brīvības likumu" nobalsoja tikai 13,8 procenti balsstiesīgo. Taču pašai NSVSP līdzdalība šajā kampaņā deva lielu labumu. Ar milzīgiem finansiāliem izdevumiem organizētais propagandas karagājieni izraisīja ļoti stipru politisku emociju uzbangojumu, kas nāca par labu NSVSP. "Valsts komitejas" naudas līdzekļi ļāva nacionālsociālistiem izvērst plaša mēroga aģitāciju, bet no Hugenberga preses koncerna daudzajiem laikrakstiem partija saņēma papildu bezmaksas propagandas atbalstu. 1929.gadā Nirnbergā partijas kongresā, vislielākajā saietā savā līdzšinējā vēsturē, NSVSP ar "Valsts komitejas" finansiālo palīdzību spēja mobilizēt 200 000 piekritēju. Turpat Hitlera priekšā nodefilēja 20 000 vienveidīgi uniformēti un militāram maršam atbilstoši apģādāti SA viri.

*NSVSP panākumi 1929. gada vēlēšanās.* Tas, ka labējo politisko spēku vidū NSVSP bija vienīgā ieguvēja, pilnīgi skaidri atklājās jau 1929.gada rudenī un ziemā, jo tieši tajā laikā, kad propaganda pret Junga plānu, Vācijas valdību un

demokrātisko republiku sasniedza kulmināciju, nacionālsociālisti atzīmēja savus pirmos ievēribas cienīgos panākumus vēlēšanās, un daļēji tas notika tieši uz vācu nacionālu rēķina. Vēlēšanās Bādenes landtāgā 1929.gada 27.oktobrī NSVSP ieguva 7 procentus balsu, Libekā 1929.gada 10.novembrī - 8,1 procentu, bet Tīringenē 1929.gada 8.decembrī - pat 11,3 procentus balsu. Pat situācijā, kas Tīringenē bija izveidojusies starp pilsoniskajām un sociālistiskajām partijām, NSVSP pirmo reizi bija izdevies iekļūt valdībā, pateicoties pilsonisko partiju gatavībai ar to stāties koalīcijā. Ievērojamu balsu skaita pieaugumu NSVSP guva arī komunālajās vēlēšanās 1929.gada novembrī. Vairākos komunālos parlamentos tika ievēlēti tās pārstāvji, dažos no tiem ar lielu mandātu skaitu.

Tādējādi kampaņas apstākļos pret Junga plānu NSVSP bija izdevusies izraušānās no līdzšinējās politiskās izolācijas, un arī pēc biedru un vēlētāju daudzuma to vairs nevarēja uzskatīt par maznozīmīgu partiju. Partijas biedru rindas līdz 1930.gada septembrim pieauga līdz apaļiem 130 000, vietējo grupu skaits - līdz 1 378 (1933.gada janvārī NSVSP bija 849 000 biedru, kas bija organizēti 11 845 vietējās grupās).

*NSVSP vecuma struktūra.* NSVSP bija izteikti "jauna partija" ne tikai tāpēc, ka tā kā jaundibināta ielauzās jau agrāk nostabilizējušos partiju darbības laukā, bet arī tāpēc, ka vairums tās locekļu bija dzimuši 1890.gadā un vēlāk. Gandrīz 70 procenti no NSVSP 1930.gada biedriem bija jaunāki par 40 gadiem (37 procenti - jaunāki par 30 gadiem). Starp partijas funkcionāriem četrdesmitgadīgo īpatsvars bija 65 procenti (zem 30 gadiem - 26 procenti). Jaunatnes agrā politizācija tajos gados bija plaši izplatīta tipiska parādība, un tieši jaunākajā paaudzē nacionālsociālisma pievilcība izpaudās visos sociālajos slāņos, kamēr citas partijas, izņemot VKP, kas tāpat bija "jaunā partija", jaunatnē guva tikai niecīgu atsaucību. Tas attiecas vispirms uz VSDP, kuras antipatētiskajos aicinājumos pēc lietīšķuma un politiskā saprāta trūka jaunatni iejūsminošās emocionālās aizrautības un kuras funkcionāru korpuss un biedru sastāvs salīdzinājumā ar tik "jaunām partijām" kā NSVSP un VKP atstāja pārāk vecišķu iespaidu.

*NSVSP sociālā struktūra. Tās biedri pirms 1933. gada.* 1935. gada oficiālā partijas statistika sniedz zināmu ieskatu NSVSP biedru profesionālajā un sociālajā raksturojumā pirms 1933.gada. Tie, protams, ir tikai pieturas punkti, jo partijas statistika, parādot stāvokli pirms 1930.gada septembra, fiksē tikai to biedru profesionālo piederību, kuri iestājās partijā pirms 1930.gada septembra un tani joprojām sastāvēja partijas biedru skaitīšanas laikā 1934.gadā. Netiek ņemti vērā tie biedri, kas laikposmā starp 1930. un 1934.gadu bija izstājušies no partijas, bet tādu, ņemot vērā NSVSP biedru stipro fluktuāciju starp 1930.gadu un 1932.gada beigām, bija daudz (40 procenti visu partijas biedru bija atstājuši partiju līdz 1933.gada 30.janvārim). Tātad, neskaitot no partijas aizgājušos, NSVSP biedru sadalījums pirms 1930.gada septembra bija šāds (iekavās attiecīgās profesionālās grupas īpatsvars strādājošo iedzīvotāju kopumā): strādnieki - 28,0 procenti (45,9), kalpotāji - 25,6 procenti (12,0), patstāvīgie (brīvās profesijas, amatnieki, tirgotāji) - 14,2 procenti (10,6), citi - 3,6 procenti (17,4). No sacītā var izdarīt divus secinājumus. Pirmkārt: dažas profesionālās, t.i., sociālās grupas salīdzinājumā ar to īpatsvaru visā iedzīvotāju masā NSVSP rindās acīmredzot bija pārrēprezentētas. Tās būtu vidējās resp. sīkpiļsoņu grupas: patstāvīgie kalpotāji un ierēdņi. Taču, no otras

pusēs, strādnieki veidoja skaitliski visstiprāko sociālo grupu partijas biedru vidū, kaut arī strādnieku daļa NSVSP bija mazāka nekā visā sabiedrības struktūrā. Nosakot šīs partijas sociālstrukturālo raksturu, ir grūti novērtēt, cik relatīvi liela bija strādnieku daļa, jo sociālajā statistikā pie "strādniekiem" pieskaitīja visus tos, kas savas sociālās nodrošināšanas iemaksas kārtoja pensiju nodrošināšanas sistēmā. Tāpēc NSVSP statistikā par "strādniekiem" tika uzskatīti gan laukstrādnieki, gan lielu rūpniecības uzņēmumu kvalificētie strādnieki, gan mācītie un nemācītie strādnieki, kas bija nodarbināti amatniecības un nelielās rūpnieciskās ražotnēs, gan arī strādnieki komunālos un valsts uzņēmumos. Precīzi sadalīt strādniekus - NSVSP biedrus - atbilstoši šīm kategorijām nav iespējams.

Taču viens gan šodien ir skaidrs: NSVSP nevar uzskatīt par vidējo pilsonisko slāņu partiju, kā tas ilgi bija pieņemts. Partija attīstījās par modernu "integrācijas partiju", kuras galveno sociālo balstu veidoja vidējie slāņi, bet kura spēja iekarot arī citas sociālas grupas un, protams, arī daļu strādnieku, it īpaši tos, kas bija nodarbināti nevis lielpilsētu rūpniecības uzņēmumos, bet mazās un vidējās ražotnēs (sk. 188.-189. lpp.).

Pamatojoties uz visu teikto, zinātnieki pēdējā laikā raksturo NSVSP kā "tautas partiju". Tas ir attaisnojams, ja jēdzienu "tautas partija" lieto vērtējuma ziņā, neitrāli (nepiešķirot šim vērtējumam pozitīvu nokrāsu), vienīgi, lai apzīmētu to kā partiju, kas masveidā un mērķtiecīgi vervēja un rekrutēja savus biedrus un vēlētājus visos sociālos slāņos. Taču ir arī jāapzinās, ka NSVSP bija visai specifiska "tautas partija", kas darbojās kā pāri visiem sabiedrības slāņiem stāvoša ekstrēmi nacionālistiska un antimarksistiska mobilizācijas partija.

*Pasaules ekonomiskā krīze.* 1929./30.gadā Vāciju pilnīgi pārņēma pasaules ekonomiskās krīzes saimnieciskās un psiholoģiskās izpausmes, kas pēc Ņujorkas biržas kraha 1929.gada oktobra beigās sasniedza savu pirmo kulminācijas punktu. Krīzes ekonomiskās konsekvences Vāciju skāra īpaši bargi, jo tās saimnieciskā uzbūve lielā mērā bāzējās uz īstermiņa ārzemju kredītiem, kurus tagad anulēja. Vācijas nacionālais ienākums 1932.gadā bija par 39 procentiem zemāks nekā 1929.gadā (ASV - 40 procenti, Lielbritānijas - 15 procenti, Francijas - 16 procenti). Atbilstoši samazinājās rūpnieciskā ražošana, privātie ienākumi, individuālais dzīves līmenis.

*Bezdarbs.* Vācijas politisko attīstību kopš 1929.gada visvairāk ietekmēja augošais bezdarbs. Kā jau teikts (sk. 78. lpp.), tas bija diezgan augsts pat nedaudzajos relatīvās stabilizācijas gados, un tas norādīja uz valsts saimniecības strukturālo vājumu un labilitāti. Bezdarbnieku skaits kopš 1929.gada beigām auga lēcienveidīgi. No 1,3 miljoniem 1929.gada septembrī līdz pāri 3 miljoniem 1930.gada septembrī, no 4,3 miljoniem 1931.gada septembrī līdz 5,1 miljonam 1932.gada septembrī. 1933.gada sākumā šis skaitlis pārsniedza 6 miljonus. Tam pretim stāvēja 12 miljoni nodarbināto, tātad katrs trešais darba ņēmējs bija bez darba (ASV - katrs ceturtais, Lielbritānijā - katrs piektais, Francijā - katrs septītais). Turklāt ir jāņem vērā, ka dati par bezdarbnieku skaitu balstījās uz oficiālo statistiku, bet faktiskais bezdarbs bija augstāks. Tā, piemēram, oficiālajā statistikā netika iekļauti tie, kas, būdami ilgstoši bez darba, dažādu iemeslu dēļ nesaņēma pabalstu. Bez tam ļoti plašu cilvēku kategoriju sastādīja tie, kas strādāja nepilnu darba dienu un tāpēc bija spiesti samierināties ar algas zaudējumiem. Praktiski saimnieciskā krīze skāra katru otro vācu ģimeni - strādniecību, sīkpilsoņus, kalpotājus.

Pavisam reti tiek norādīts kāds apstāklis, kas pasaules ekonomiskās krīzes gados papildus ietekmēja situācijas saasināšanos darba tirgū Vācijā. Proti: tieši šai laikā vācu darba tirgus atradās demogrāfiskās pārslodzes fāzē, kas bija vācu iedzīvotāju vecuma struktūras un dzimstības attīstības pirms Pirmā pasaules kara rezultātā. Piecpadsmīgadīgo īpatsvars starp 1900. un 1933.gadu samazinājās no vairāk kā vienas trešdaļas līdz tik tikko sasniegtai ceturtdaļai, kamēr iedzīvotāju skaita pieauguma ziņā samērā bagātajos gados pirms gadu simteņu mijas dzimušie darbspējīgo vecumu sasniedza divdesmitajos gados. Tāpēc, neraugoties uz karā ciestajiem zaudējumiem un cilvēku skaita pieaugumu vecumā pāri 65 gadiem, tieši divdesmitajos gados palielinājās pamatdarbā strādājošo skaits (no 28 miljoniem 1907.gadā līdz vairāk kā 32 miljoniem 1925.gadā un 32,3 miljoniem 1933.gadā), kā arī pamatdarbā strādājošo daļa iedzīvotāju kopējā skaitā - no 45,5 procentiem 1907.gadā līdz 51,3 procentiem 1925.gadā un 49,5 procentiem 1933.gadā (sk. 252. lpp.). Šis demogrāfiskās pārslodzes augstākā virsotne iekrita 1931./32.gadā, jo kopš šī brīža darba dzīvē iekļāvās dzimstības ziņā pieticīgākie kara laika gadagājumi. Tādi isumā bija darba tirgus demogrāfiskās pārslodzes papildimpulsi, kas visai jūtami ietekmēja ekonomiskās lejupslīdes katastrofālās sekas pasaules ekonomiskās krīzes laikā.

*Ekonomiskās krīzes sociālpsiholoģiskās izpausmes.* Kā to pierāda minētie skaitļi, pasaules ekonomiskās krīzes tiešās sekas bija satriecošas. Taču arī psiholoģisko seku iedarbība bija ne mazāk postoša. Visus iedzīvotājus pārņēma nedrošības sajūta, arī tos, kurus krīze ekonomiski un līdz ar to arī eksistenciāli tieši nebija skārusi. Valdība vispārējs katastrofas noskaņojums. Bailes no krīzes iespējamām tālākajām sekām kļuva par psiholoģiski tikpat nozīmīgu faktoru kā pašas krīzes faktiskās ekonomiskās izpausmes, un šīs bailes nodrošināja radikāļiem pieplūdumu no saimnieciski mazāk ietekmētajiem, piemēram, no vidējiem slāņiem ("panika vidējā slāni"). Tuvojošās katastrofas atmosfēra ļāva republikas pretiniekiem no labējās un kreisās puses izvērst panākumus sološu agitāciju pret republiku un demokrātiju un iedarbīgi forsēt šajos apstākļos droši vien arī objektīvi nenovēršamo, arvien pieaugošo neuzticību pret institūcijām un valdošām partijām, jo abu spārnu ekstrēmistiem izdevās, iztēlojot krīzi kā "sistēmas" sekas, uzkurināt un enerģiski izplatīt latentas un atklātas emocijas pret parlamentāro demokrātiju. Drīz vien krīzes gaitā kļuva skaidrs, uz cik nedroša pamata balstās Veimāras demokrātija, ņemot vērā gan tās institūciju izturību, gan arī ietekmīgu sabiedrisku un politisku grupu un plašu iedzīvotāju slāņu lojalitātes deficītu pret demokrātisko valsti. Tāpēc ekonomiskā krīze ar šeit iezīmētajām ekonomiskajām un psiholoģiskajām sekām ieņēma Vācijas smagā valsts krīzē atšķirībā no citu zemju lielākās daļas, kuru pasaules ekonomiskā krīze diez vai skāra mazākā mērā, bet kas, pateicoties savas politiskās un sabiedriskās kārtības stabilākam pamatam, labāk tika galā ar krīzes sekām.

*NSVSP augšupejas turpinājums.* NSVSP nepārprotamā, bet vēl ierobežotā augšupejas tendence, kas skaidri parādījās landtāgu un komunālajās vēlēšanās 1929.gadā, turpinājās 1930.gada pirmajā pusē. To spilgti apliecināja landtāga vēlēšanas Saksijā 1930.gada 22.jūnijā, kas kļuva nepieciešamas līdz ar landtāga pirmstermiņa atlaišanu. Atlaistais landtāgs darbojās tikai vienu gadu un tika ievēlēts 1929.gada 12.maijā, vēl pirms kampaņas pret Junga plānu. Toreiz NSVSP

vēlēšanās ieguva 5 procentus balsu (arī tas bija būtiski labāks rezultāts nekā 1928.gada reihstāga vēlēšanās, kad Saksijā NSVSP savāca tikai 2,7 procentus balsu). Taču tagad, 1930.gada jūnijā, Saksijas landtāga vēlēšanās NSVSP iegūto balsu daļa pieauga līdz 14,2 procentiem. Tas nozīmē, ka viena gada laikā tā trīskāršojās un tagad NSVSP kļuva Saksijā par otro stiprāko partiju aiz VSDP.

Šie skaitļi runāja skaidru valodu, un reģionālo vēlēšanu analīze ļāva prognozēt NSVSP balsu skaita ievērojamu pieaugumu arī tad, ja lieta nonāktu līdz reihstāga pirmstermiņa vēlēšanām (reihstāga leģislatūras periods bija līdz 1932.gada vidum). Taču, rīkojoties tās politikas stilā, kas Vācijā tika realizēta pēc "lielās koalīcijas" izjukšanas, par ko izsmelošāk tiks stāstīts tālāk (sk. 108. lpp.), Brīnings ar nosodāmu neapdomīgumu ignorēja visas iespējas prognozēt, neņēma vērā nedz noskaņojumu, nedz reģionālo vēlēšanu rezultātu evolūciju un 1930.gada vasarā, nonācis konfliktā ar reihstāgu, panāca tā atlaišanu, cerot tādā veidā bez jebkādam korektīvām un izmaiņām realizēt savu autoritāro krīzes programmu.

*Reihstāga vēlēšanas 1930. gada 14. septembrī.* 1930.gada 14.septembra vēlēšanas atnesa Vācijai t.s. noslīdi (Erdrutsch), kas pārspēja pat NSVSP vadības jau tā optimistiskās cerības. Nacionālsociālisti paaugstināja savu mandātu skaitu no 12 (iegūti 1928.gada vēlēšanās) līdz 107 un uzreiz kļuva par otru stiprāko partiju visā valstī. Līdzīga politiskā "noslide" parlamentāro vēlēšanu vēsturē Vācijā līdz tam nav bijusi.

Analizējot vēlēšanu rezultātus, jāņem vērā ne tikai partiju iegūto balsu īpatsvars, bet arī vēlēšanās piedalījušos skaits, jo 1930.gada septembrī tas par apmēram 4 miljoniem pārsniedza 1928.gada vēlēšanās piedalījušos skaitu. Atbilstoši palielinājās arī mandātu skaits: no 491 (1928.gadā) līdz 577 (1932.gadā) (sk. tab. 247. lpp.). Reihstāga mandātu skaits mainījās no viena leģislatūras perioda līdz otram, jo pēc valsts vēlēšanu likuma tas bija atkarīgs no nodoto balsu daudzuma, t.i., no vēlēšanās piedalījušos skaita. Kamēr NSVSP savu balsu skaitu palielināja no 800 000 līdz 6,4 miljoniem un savu īpatsvaru no 2,6 procentiem līdz 18,2 procentiem, bet VKP ieguva 4,6 miljonus balsu, t.i., 13,1 procentu (1928.gadā - 3,3 miljonus, t.i., 10,6 procentus), VSDP zaudēja veselu pusmiljonu balsu un 10 mandātus salīdzinājumā ar savu rekordrezultātu 1928.gadā (rezultāts gan vēl tagad, 1930.gadā, visai iespaidīgs - 24,5 procenti un 143 mandāti). Pārējo partiju veiksmes un neveiksmes bija šādas: Centrs un BTP panāca nenozīmīgu balsu skaita pieaugumu un ieguva dažus papildmandātus, Saimnieciskā partija kā izteikti vidējo slāņu interešu partija zaudēja tikai dažus tūkstošus balsu un saglabāja savu mandātu skaitu. VTP un VDP (kas kopš 1930.gada jūlija uzstājās ar Vācu valsts partijas - Deutsche Staatspartei) nosaukumu, zaudēja gan dažus simtus tūkstošu balsu un lielāku mandātu skaitu, bet netika vēl sagrautas. Turpretī dažas mazākas partijas (Kristīgi sociālais tautas dienests, Vācu lauku iedzīvotāju partija) "iegrāmatoja" mandātu ieguvumu. Šo vēlēšanu galvenā zaudētāja bija VNTP, kuras iegūto balsu skaits noslidēja no apmēram 4,4 miljoniem uz 2,46 miljoniem. Ar 7 procentiem balsu (pret 14,2 procentiem 1928.gadā) tā ieguva tikai 41 mandātu (1928.gadā to skaits bija 73, bet 1924.gada decembrī - pāri simtam).

1930.gada septembra vēlēšanas neapšaubāmi ir viens no Vācijas vēstures liktenīgajiem datumiem, jo tās iezīmē nacionālsociālistiskās kustības izšķirošo izrāvieni, kā rezultātā tā kļuva par tādu faktoru vācu politikā, ar kuru turpmāk

nācās nopietni rēķināties. Divi jautājumi šajā sakarā ir jāiztirzā, kaut vai pavisam īsi. No kurienes nāca 6,4 miljoni par NSVSP nodoto balsu, it īpaši tie 5,6 miljoni balsu, kurus tā ieguva papildus salīdzinājumā ar savu 1928.gada rezultātu? Vai šo vēlēšanu panākumu būtiski neietekmēja industriālo aprindu, it īpaši lielindustrijas, finansiālais atbalsts?

*Vēlētāju migrācija uz NSVSP.* Uz jautājumu, kas bija NSVSP vēlētāji 1930. gadā un no kurienes tie nāca, atbildēt ir grūtāk, nekā to bieži vien uzskata. Tolaik nebija nekādu aptauju rezultātu, kas ļautu izdarīt secinājumus par atsevišķu sociālo grupu nostāju vēlēšanās vai par vēlētāju "migrācijas" apmēriem. Izmantojami ir vienīgi oficiālās statistikas dati un vēlēšanu rezultāti konkrētos apgabalos. Tāpēc daudzi apgalvojumi par vēlētāju pieplūšanu NSVSP un tās cēloņiem balstās uz empīriski nepietiekami nodrošinātas bāzes. Diskusijā ilgu laiku dominēja divas atšķirīgas hipotēzes: viena skaidroja nacionālsociālistu panākumus 1930.gadā ar to iedzīvotāju grupu mobilizāciju, kas līdz tam balsošanā nepiedalījās, jaunu vēlētāju iestāšanos politikā un bijušo VNTP vēlētāju piekļaušanos NSVSP (starp citiem arī Reinhardis Bendiks). Citādu viedokli postulēja Seimurs M.Lipsets: NSVSP vēlēšanu panākums 1930.gadā esot izskaidrojams ar radikalizēto vidējo slāņu vēlētāju pieplūdumu, kas agrāk esot balsojuši par liberāli pilsoniskām partijām.

Jaunie vēlēšanu vēstures pētījumi pilnībā neapstiprina nevienu no abām hipotēzēm (sk. 187. lpp.). Tie parāda, ka NSVSP izdevās gūt labumu gan no augošās līdzdalības vēlēšanās, gan no pilsonisko centra partiju zaudējumiem un VNTP slidēšanas atpakaļ. No šāda viedokļa patiešām nedrīkstētu NSVSP lielos panākumus 1930.gada vēlēšanās piedēvēt vienīgi apakšējiem vidusslāņiem. Ir jārunā par vēlētājiem no dažādām sociālām šķirām ar dažādu partijiski politisku izcelsmi. Tikai pēc tam, kad NSVSP jau bija kļuvusi par otru stiprāko partiju, tai 1932.gadā izdevās gandrīz pilnīgi absorbēt līdzšinējo protestantisko vidusšķiras vēlētāju masu.

*Industrija un nacionālsociālisms.* Industrijas un nacionālsociālisma attiecību problēma tiek diskutēta modernajā pētniecībā tikpat intensīvi, cik kontraversi. Neraugoties uz ļoti atšķirīgiem spriedumiem, dažu problēmas būtisko aspektu risinājumi pa šo laiku ir kļuvuši vispārārtīti (sk. 189. lpp.). Attiecībā uz industrijas, it īpaši lielindustrijas, finansiālo atbalstu NSVSP ir jāizšķir divi periodi: no 1925. līdz 1930.gadam un laiks no 1930.gada septembra. Kā to nepārprotami apliecina avotu materiāli, vesela rinda ietekmīgu rūpniecības vadītāju un banķieru kopš 1931.gada meklēja kontaktus ar NSVSP. Tiesa, tā bija tikai daļa no lielindustriālās prominences, turklāt mazākā. Šie rūpnieki, kas ļoti atšķirīgu motīvu dēļ stājās sakaros ar NSVSP, to atbalstīja arī finansiāli. Taču visumā vācu lielrūpniecības finansiālām subsīdijām pat 1931./32.gadā nebija izšķirošas nozīmes. Svarīgāks par iemaksām naudā bija morālais un politiskais atbalsts, ko šie industriāļi sniedza Hitleram un viņa partijai, un vispirms tas fakts, ka viņi izmantoja savu ietekmi arī pie prezidenta - par labu Hitlera iecelšanai par reihskancleru.

Turpretī līdz 1930.gadam industrijas interese par Hitleru nebija liela. NSVSP finansiālās vajadzības kopumā daudz lielākā mērā, nekā ilgi bija pieņemts uskatīt, tika apmierinātas ar plaši izveidotu pašfinansēšanas sistēmu (biedru maksas, iejējas maksa dažādos pasākumos, iespieddarbu un literatūras pārdošana), kā arī ar privātiem ziedojumiem. Turklāt svarīga loma bija ziedojumiem no ārvalstīm.

Pēdējie nāca gan no ārzemju vāciešiem, gan arī no dažiem finansu magnātiem (to vidū Fords, Deterdings, Kreigers), kas daļēji aiz ideoloģiskiem motīviem (anti-semītisms), daļēji aiz politiskiem aprēķiniem un saimnieciskiem apsvērumiem pārskaitīja NSVSP nozīmīgas summas. Starp finansiāliem pabalstiem no vācu industrijas aprindām daudz būtiskāks bija tas, ko piešķīra liels skaits mazo kapitālistu, nekā mazskaitlīgo lielo kapitālistu ieguldījums. Tie lielrūpnieki, kas jau agrāk simpatizēja NSVSP un atvēlēja tai līdzekļus (piemēram, Fliks, Tisens), pievērsa sev uzmanību jau tāpēc vien, ka bija izņēmums. Līdz ar to NSVSP izrāvienā 1929./30.gadā par noteicošo nevar uzskatīt ietekmīgu saimniecības vadītāju aktīvo atbalstu un lielindustrijas finansiālās subsīdijas. Nedrīkst arī neņemt vērā, ka industrijas nozīmīgākie ziedojumi VNTP kasē nevarēja aizkavēt to, ka šīs partijas elektorāts kļuva gandrīz uz pusi mazāks. Tāpēc cēloņi NSVSP izrāvienam līdz masu kustībai 1929./30.gadā nav meklējami saimniecības aprindu interešu noteiktajās manipulācijās ar masu kustību, bet gan citur, un attiecīgie argumenti ir jau minēti.

Tēma "Lielindustrija un nacionālsociālisma augšupeja" nekādā gadījumā nav izsmeļama ar norādījumu par relatīvi nenozīmīgu Hitlera un NSVSP finansiālo un tiešo atbalstu. Noteikti ir jāievēro, ka vācu uzņēmēji no paša sākuma daļēji skeptiski, daļēji atklāti naidīgi izturējās pret parlamentārisku valdīšanas sistēmu un Veimāras parlamentārisko plurālismu. Līdz republikas valstisko pamatu absolūtam atbalstam uzņēmēji nespēja nonākt pat Veimāras valsts relatīvās konsolidācijas gados, bet kopš 1929./30.gadu mijas par ietekmīgu vācu saimniecības vadītāju galveno politisko mērķi kļuva varas atņemšana reihstāgam un autoritārās valdības sistēmas izveidošana. Ar bieži vien līdzekļos neizvēlīgo cīņu pret parlamentārismu un "partiju valsti", sociāldemokrātiju un arodbiedrībām uzņēmēji kopumā, un it īpaši lielindustriālais establishment, bija tie, kas līdzās citām sociālās vadības grupām deva izšķirošo triecienu un izsita plaisu republikas būvē, pa kuru varēja iespraukties nacionālsociālisti.

## **2. Politiskās sistēmas dezintegrācija prezidenta kabinetu ērā.**

Lai cik vērā ņemami arī bija NSVSP panākumi kopš 1930.gada, mobilizējot sociāli heterogēnu piekritēju un vēlētāju potenciālu, tomēr Hitleris nebija nācis pie varas vēlēšanu rezultātā. Pat savu mobilizācijas panākumu zenītā NSVSP palika tālu no parlamentārā vairākuma. Hitlera iecelšana prezidenta kabineta priekšgalā, kam nebija parlamentārā vairākuma atbalsta, kļuva iespējama tikai tāpēc, ka līdz 1932./33.gadu mijai Veimāras republikas politiskās sistēmas dezintegrācija bija aizgājusi tik tālu, ka valsts prezidents uzskatīja, ka viņam paliek tikai viena iespēja - pasludināt valsti izņēmuma stāvokli vai uzticēt Hitleram kancera amatu.

Tāpēc, ja vēlamies noskaidrot, kādi bija priekšnosacījumi un iespējas, lai Hitlera partija varētu iekarot varu, uzmanība vispirms jāpievērš Veimāras poli-

tiskās sistēmas dezintegrācijas procesam. Turklāt vispirms jāvadās no tā, ka Veimāras republikas politiskās sistēmas dezintegrācija kopš 1930.gada nebūt nebija fatāli determinēta. Gluži otrādi: šis process 1929./30.gadā, vēl pirms "lielās koalīcijas" sabrukuma un NSVSP pārtapšanas par masu kustību ļoti apzinīgi un mērķtiecīgi tika virzīts un kopš 1930. gada sistemātiski forsēts ar skaidru nodomu - atņemot varu reihstāgam un atspiežot sociāldemokrātiju no politiskās līdzatbildības un līdzveidošanas, transformēt Veimāras republikas parlamentāro demokrātiju autoritārā valstī, kur vara būs labējiem politiskiem spēkiem.

*Politiskās sistēmas transformācijas protagonistī.* Šo procesu ievadīja un veicināja vispirms pats prezidents Hindenburgs ar saviem tuvākajiem līdzgaitniekiem. Prezidentālā režīma attīstību visai labprāt atbalstīja reihsvēra vadība ar ģenerāli Šleiheru priekšgalā un pilsoniski labējie spēki (tālu līdz pat centra partijām), kā arī ietekmīgas saimnieciskās aprindas, rūpnieku un agrārās sabiedrības. VNTP fīrera Hugenbergas preses koncerns masu metienos izplatīja antirepublikāniskas un antidemokrātiskas propagandas idejas. Iedarbīgajā publicistiskajā apšaudē piedalījās arī "konservatīvās revolūcijas" ideologi. Savus brāzmainos uzbrukumus liberālismam, demokrātijai un parlamentārisma viņi apvienoja ar kaismīgiem aicinājumiem pēc fīrera autoritāras valsts.

*Dezintegrācijas procesa fāzes.* Kad Karls Dītrihs Brahers savā novatoriskajā darbā par Veimāras republikas sabrukumu (1955.gadā) pirmoreiz zinātniski argumentēti analizēja prezidenta kabinetu ēru, viņš izšķīra dažādas "sabrukuma pakāpes": "varas zaudējuma fāzi" (Brīninga ēra), kurai pieslēdzās "varas vakuuma fāze" (Papena - Šleihera ēra) un tai sekojošā, pēdējā fāze, kad varu sagrāba nacionālsociālisti. Par "varas zaudējumu" un "varas vakuumu" pirmajās divās fāzēs var runāt tad, ja ar to apzīmē vienīgi demokrātiski parlamentārisko varas līdzekļu strauju nojaukšanu. Taču, kā zināms, prezidenta kabinetu ērā pavisam neskarti palika tādi valsts varas instrumenti kā reihsvērs, policija, birokrātija. Turklāt valsts prezidenta varas kompetence, it īpaši ārkārtējo dekrētu tiesības, tika pat vēl tālāk paplašināta. Šajā ziņā nekāda īsta "varas vakuuma" faktiski nebija. Tas, kas republikas konstitucionālajā realitātē šo gadu laikā notika, drīzāk bija varas un darbības kompetenču pārvietošanās no parlamenta un partijām pie prezidenta, kura loma pastāvīgi paplašinājās, kā arī pie ārpusparlamentāras varas nesējiem, vispirms pie reihsvēra un birokrātijas.

*Varas koncentrācija valsts prezidenta rokās.* Starp faktoriem, kas padarīja šādu attīstību iespējamu, nenoliedzami bija arī tas, ka reihstāgs vairs nespēja izveidot parlamentāro vairākumu. Reihstāga politiskās nometnes bloķējās cita pret citu, paralizējot pretinieka darbību, un tas ļāva prezidentam paplašināti interpretēt un maksimāli likt lietā savas tālejošās konstitucionāli tiesiskās pilnvaras (reihskanclera ieceļšana un atlaišana, tiesības atlaist reihstāgu, ārkārtējo dekrētu tiesības u.c.). Šo divu faktoru sakrīšana - parlamenta stāvoklis, ko lielā mērā nosacīja vēlētāju balsošanas rezultāti, un valsts prezidenta un viņa līdzgaitnieku izšķirošā griba izveidot prezidentālo režīmu - noveda pie tā, ka valsts vara kopš 1930.gada arvien noteiktāk koncentrējās prezidenta un no viņa uzticības atkarīgā kabineta rokās.

Tikpat lielā mērā, kādā reihstāgs un politiskās partijas tika izstumtas no politiskās gribas veidošanas un lēmumu pieņemšanas procesiem, faktiskais poli-

tiskās varas centrs saruka līdz skaita ziņā nelielam cilvēku lokam, kam bija ietekme uz stipri veco prezidentu un kas prata viņam attēlot vai uzspiest savus priekšstatus un priekšlikumus. Šai personu grupā valdīja pretliberālās un pretdemokrātiskās emocijas, koncepcijas un intereses. Beigu beigās kļuva iespējams, ka Hindenburga cilvēku bez šaubīšanās vērpto intrigu rezultātā 1933.gada janvārī tika panākta Hitlera iecelšana par reihskancleru - brīdī, kad šis solis vairs netika uzskatīts par absolūti nepieciešamu. Šādi varētu diezgan vispārējā veidā pavisam īsi raksturot politiskās sistēmas dezintegrācijas izejas punktus, virzību un rezultātus republikas pēdējā fāzē. Šī attīstība tālāk, protams, būtu jāataino pamatīgāk, uzmanības centrā paturot pirmā prezidenta kabineta sagatavošanu kā robežpunktu ar grūti pārvērtējamām sekām, tad prezidentālā režīma noformēšanos Brīninga ērā un beidzot Papena un Šleihera prezidenta kabinetus, pret kuriem reihstāgs vairs neīstenoja tolerances politiku.

*Aktivitātes "Hindenburga kabineta" izveidošanā 1929./30. gadā.* Šodien, balsoties uz avotu liecībām, var skaidri konstatēt, ka parlamentāra valdīšanas veida pāreja uz prezidentālo režīmu, kas noritēja ar tik smagām sekām, bija ilgi plānota un rūpīgi gatavota. Turklāt šī kursa protagonistu ar ģenerāli Šleiheru priekšgalā nerikojās nepārvaramu apstākļu spiesti vai politiskās bezizejas stāvokli. Viņi darbojās, apsverot visu ar aukstu prātu un cenšoties panākt radikālas izmaiņas konstitūcijas sistēmā un sabiedriskās varas attiecībās par labu vecajām elitēm armijā, birokrātijā un saimniecībā.

Pirmās iniciatīvas parādījās jau ap Lieldienām 1929.gadā. Valsts prezidenta uzticības personas uzņēma kontaktus ar Heinrihu Brīningu (toreiz faktisko, bet vēl ne gluži oficiālo Centra partijas frakcijas priekšsēdētāju reihstāgā), un zondēja, vai viņš būtu gatavs pārņemt labēji ievirzītā kabineta vadību, kas pieliktu punktu "marasmam politikā". Skaidrākas kontūras "Hindenburga kabineta" koncepcija ieguva 1929.gada decembrī, kad Šleiheris un Hindenburga valsts sekretārs Meisners paziņoja Brīningam, ka valsts prezidents pēc Junga plāna pieņemšanas kategoriski atsakās saglabāt Hermaņa Millera kabinetu. Viņš cerot, ka Brīnings neatteiksies no aicinājuma pārņemt jaunā kabineta vadību. Mēnesi vēlāk, 1930.gada janvārī, plānotais "Hindenburga kabinets" valsts prezidenta pili tika raksturots kā "antiparlamentārs" un "antimarksistisks": valdība bija jāizveido, neņemot vērā vairākuma problēmu reihstāgā un bez sarunām ar frakcijām un partijām. Valsts prezidents nodotu jaunā kabineta rīcībā tādus instrumentus kā 48.pants un reihstāga atļaušanas mehānisms. Sociāldemokrātu neieklāšana valdībā bija jau izlemta. Kā redzam, un tas šeit jāuzsver īpaši, jaunas valdības izveidošana bija vispusīgi sagatavota vēl pirms 1930.gada marta, kad tika pārbaudīts "lielās koalīcijas" noturīgums. Baumas par "Hindenburga kabineta" nākšanu pie varas neapšaubāmi stipri vājināja frakciju gatavību saglabāt koalīciju un paralizēja valsts kanclera Millera gribu izturēt. Valdīja vispārējas nolemtības noskaņojums.

Pēc tam, kad Hindenburgs uzsvērti atteicās tieši Millera kabinetam ļaut izmantot 48.pantu un "lielās koalīcijas" valdība 1930.gada 27.martā nolēma atkāpties, mēģinājumi izveidot parlamentāro valdību vairs netika veikti. Pēc Šleihera priekšlikuma Hindenburgs 28.martā pilnvaroja Brīningu izveidot kabinetu. Brīnings akceptēja šo priekšlikumu un ar to saistītos noteikumus: orientēties uz la-

bējo pusi un izspiest no lēmēju loka VSDP visstiprāko reihstāga frakciju un visstabīlāko partiju no tām, kas ir atbalstījušas valsti.

*Brīninga prezidenta kabineta iecelšana.* Jau 30.martā Brīnings stādīja priekšā jauno valdību. Šis "Hindenburga kabinets" bija mazākuma valdība, kas sastāvēja no pilsonisko partiju politiķiem. Taču eksistēja nodoms pēc iespējas drīzāk paplašināt koalīcijas valdību, vēl vairāk to orientējot pa labi. Pats Brīnings tiecās pēc Hindenburga garā realizētās parlamentārās sadarbības ar VNTP. Jau pašā sākumā viņš lika saprast, ka gadījumā, ja reihstāgs izteiks neuzticību valdībai vai noraidīs tās likumprojektus, tas tiks atlaists un likumi tiks izdoti ārkārtējo dekrētu veidā. Tomēr pirmajā sadursmē reihstāga atlaišana vēl tika novērsta. VSDP un VKP pret jauno valdību iesniegtie neuzticības priekšlikumi neguva balsu vairākumu, un reihstāgs pieņēma Brīninga valdības priekšlikumus par nodokļu likumiem un agrāro programmu ar niecīgu - četru balsu vairākumu, par valdības projektiem balsojot arī VNTP frakcijas daļai.

*Deflācijas politika.* Šis brīnums vairs neatkārtojās 30.jūlijā, kad pienāca kārtā nākamajai spēku pārbaudei. Lai atveseļotu valsts finanses, valdība nostājās uz ārkārtīgi stingras deflācijas politikas ceļa: valsts izdevumi tika samazināti, nodokļi un nodevas paaugstinātas. Starp citu, lai iegūtu augstākus ienākumus, bez nodokļu palielināšanas bija paredzēts arī ieviest t.s. Notopfer der Festbesoldeten (atskaitījumus no tiem, kam bija pastāvīgas algas, par labu trūkcietējiem). Lai saņemtu VNTP piekrišanu šiem izdevumu segšanas avotiem, kādā sarunā ar Hugenbergu Brīnings iedrošinājās pat piedāvāt uzspridzināt prūšu koalīciju un mudināt Centra partiju stāties Prūsijā koalīcijā ar VNTP. Kaut gan Hugenbergs šo priekšlikumu kategoriski noraidīja, Brīnings spekulatīvi cerēja, ka tāpat, kā tas bija aprīlī, VNTP reihstāga frakcijā atradīsies pietiekams deputātu skaits, kas atkāpsies no Hugenberga kursa un tādējādi palīdzēs valdībai gūt niecīgu vairākumu. Tāpēc nenotika Centra partijas sarunas ar VSDP, un Brīnings atsacījās apsvērt un izsmelt nenoliedzami eksistējošo kompromisa iespēju ar sociāldemokrātiem. Šis riskantās taktikas rezultātā valdība 1930.gada 16.jūlija reihstāga sēdē cieta sakāvi. Neraugoties uz Brīninga draudiem izmantot 48.pantu, reihstāgs ar 256 balsīm pret 193 noraidīja daļu no valdības priekšlikuma. Brīnings tūlīt pat izdarīja pretgājieni, pasludinot, ka viss priekšlikums kopumā stājas spēkā ārkārtēja dekrēta formā. Tā bija pirmā reize, kad reihstāga noraidītais likumprojekts tika pārveidots ārkārtējā dekrētā, kas bija pretrunā ar toreiz valdošo tiesību teoriju.

*Reihstāga atlaišana 1930. gada jūlijā.* VSDP frakcija ierosināja šo ārkārtējo dekrētu nekavējoties atcelt, un šis priekšlikums ieguva vairākumu. 236 deputāti (VSDP, VKP, NSVSP, VNTP lielākā daļa) balsoja par atcelšanu, 221 deputāts bija pret. Tāpēc Brīnings pasludināja reihstāgu par atlaistu, bet ar reihstāga lēmumu iepriekš atceltais ārkārtējais dekrēts nedaudz dienu vēlāk tika saasinātā formā atkal izsludināts kā ārkārtējais dekrēts. Kā redzam, šie, visvēlākais 1930.gada jūlijā pieņemtie lēmumi absolūti skaidri parādīja, ka ar Brīninga prezidenta kabineta iecelšanu bija uzsākts ceļš uz jaunās iekārtas reālu pastāvēšanu. Tālāk notikumi risinājās šādi. Tā kā reihstāgs, izlietojot tam konstitucionāli garantētas tiesības, saskaņā ar 48.pantu pasludināja Brīninga realizēto "pasākumu" par "spēkā neesošu", valsts prezidents reihstāgu atlaida, tā sakot, sodīja. Gerhards Šulcs trāpīgi konstatēja: "Ar šo aktu un šo dienu valsts prezidenta diktatūras vara, kas ar

savu pirmo soli nekavējoties vērsās pret tai uzliktajiem konstitucionālajiem ierobežojumiem, sāka pastāvīgi dragāt konstitucionālo sistēmu”.

*Vairākuma attiecības reihstāgā pēc 1930. gada 14. septembra vēlēšanām.* Reihstāga atlaišanai jūlijā sekoja katastrofālās vēlēšanas septembrī. Šo vēlēšanu rezultāti ir jau iztirzāti (sk. 104. lpp.). Izveidot jaunajā reihstāgā ar tā 107 NSVSP un 77 VKP deputātiem pozitīvo vairākumu vairs nebija iespējams ne uz vienu pusi. VNTP, kurai Brīnings, neraugoties uz strupajiem atteikumiem, pastāvīgi centās pielabināties, noraidīja priekšlikumu atbalstīt valdību. Arī Brīninga mēģinājumi nodrošināt NSVSP nostāšanos uz “konstruktīvas opozīcijas” platformas panākumus nedeļa, kaut arī 1930.gada 6.oktobrī sarunā ar Hitleru, Štraseru un Fliku Brīnings pat apliecināja gatavību “parūpēties, lai visu zemju parlamentos ... kur tas deputātu skaita ziņā būtu iespējams, NSVSP un Centrs kopā izveidotu valdību...”

Ja Brīninga kabinetam šī reihstāgā tomēr preti nenostājās negatīvais vairākums, tad tas ir izskaidrojams ar VSDP frakcijas nostāju. VSDP jūlijā uzņēmo opozīcijas kursu var, protams, pēc iepriekšējo mēnešu norisēm izprast un attaisnot, taču tas nekā nedeļa pašai VSDP: prezidenta kabineta atstādināšana nebija izdevusies. Tā vietā septembra vēlēšanu rezultātā stipri novājinājās tieši republikai uzticīgu demokrātisko spēku pozīcijas. Tagad, rudenī, VSDP, pārvarot spēcīgu pretestību pašas rindās un vadoties no valsts interesēm, kā arī no racionāliem politiskiem aprēķiniem, uzņēma tolerances kursu pret Brīninga kabinetu. Tas nozīmēja, ka VSDP frakcija balsoja pret neuzticības ierosinājumiem un tādējādi nodrošināja to izgāšanos. Tāpat VSDP noraidīja VNTP, NSVSP un VKP iesniegtos ierosinājumus atcelt ārkārtējos dekrētus, tā ka valsts likumdošana varēja tikt realizēta ārkārtējo dekrētu ceļā.

Izraugoties 1930.gada rudenī tolerances kursu kā mazāko ļaunumu, VSDP vadība no svarīgiem politiskiem motīviem, proti, ņēma vērā koalīciju Prūsijā, kas sastāvēja no VSDP, Centra un VDP (kopš 1930.gada vasaras VVP) un darbojās sociāldemokrātiskā ministru prezidenta Oto Brauna vadībā. Nebija grūti paredzēt, ka gadījumā, ja Brīninga valdība ar VSDP frakcijas balsu palīdzību tiks gāzta, Centrs atbildēs Prūsijā ar izstāšanos no Brauna valdības, kuras atkāpšanās nozīmētu VSDP vēl pēdējā, palikušā varas bastiona sabrukumu.

*Tautas lēmums Prūsijā 1931. gadā.* Tieši to visiem līdzekļiem centās panākt politiski labējais spārns. Lai iespējami ātrāk atstādinātu viņu nīsto Prūsijas valdību, labējie 1931.gadā ķērās pie “tautas gribas un tautas lēmuma” instrumenta, kas bija paredzēts arī Prūsijas konstitūcijā. Labējās organizācijas un partijas (“Tērauda ķivere”, VNTP, NSVSP, VTP, Saimniecības partija, kā arī dažas mazākas parlamentāras un ārpusparlamentāras organizācijas) 1931.gada pavasarī stājās pie tautas gribas noskaidrošanas, lai panāktu prūšu landtāga tūlītēju atlaišanu. Tiesa, plebiscīta sarīkošanai nepieciešamais parakstu skaits bija tik tikko pārsniegts. Tad pārsteidzošā kārtā akcijai pievienojās arī VKP. Tās vadība aicināja partijas biedrus un piekritējus piedalīties tautas lēmuma pieņemšanā un balsot par landtāga tūlītēju atlaišanu. Taču, neraugoties uz labējo politisko spēku un VKP kopīgo karojošo pozīciju pret Prūsijas valdību, šis pasākums cieta neveiksmi. Pozitīvā lēmuma pieņemšanai bija nepieciešams apmēram 13,2 miljoni balsu. Taču balsošanas rezultātā 1931.gada 9.augustā par tūlītēju landtāga atlaišanu izdevās savākt tikai 9,8 miljonus (36,9 procenti) balsu. Tas bija stipri mazāk, nekā tautas

lēmumu pieprasījušās partijas kopā savāca 1930.gada reihstāga vēlēšanās Prūsijas zemē. Oto Brauna valdība tādējādi ieguva atelpu līdz kārtējam landtāga vēlēšanām 1932.gada aprīli.

Jau veids, kādā noritēja Brīninga kabineta gatavošana un iecelšana, kļuva par pirmo pakāpienu "klusajā konstitūcijas pārmaiņu ceļā" no parlamentāras demokrātijas uz prezidentālo sistēmu. Tam sekoja šī procesa otrais pakāpiens. Par tādu var uzskatīt Brīninga vadīto prezidenta valdību, kas, pateicoties parlamenta toleranței, darbojās kopš 1930.gada rudens. Brīnings gan uzstājās patstāvīgāk, nekā bija cerējuši "Hindenburga kabineta" protagonistu 1930.gada sākumā. Pārvaldīšana, izmantojot "lielu iecietīgo koalīciju" (Verners Konce), kurā iekļāvās arī VSDP, nozīmēja, ka tika ievērojami modificēta sākotnējā koncepcija, kas paredzēja labēji pilsoniskā režīma darbību krasā pretstatā sociāldemokrātiem. Taču Brīnings nekad nepārvarēja apziņu, ka veic savus pienākumus tikai valsts prezidenta uzdevumā un saskaņā ar viņam uzticēto misiju.

*Reihstāgs zaudē savas funkcijas.* Parlamentārās sistēmas erozija Brīninga ēras divos gados progresēja straujā tempā. Reihstāga sēžu skaits samazinājās no 94 - 1930.gadā (no tām 67 - pēc "lielās koalīcijas" darbības izbeigšanās) līdz 42 - 1931.gadā un 13 sēdēm 1932.gadā. Vēl 1930.gadā reihstāgs pieņēma 987 likumus, 1931.gadā - 34 un 1932.gadā - tikai 5 likumus. Turpretī valsts prezidenta ārkārtējo dekrētu skaits pieauga no 5 1930.gadā līdz 44 - 1931.gadā un 66 - 1932.gadā. Tādā pašā mērā, kādā reihstāgs zaudēja savu varu, ietekmi un autoritāti, pieauga izpildvaras patstāvība. Birokrātiskās pārvaldes valsts laužās uz priekšu visos virzienos, nostiprinājās valsts aparāta relatīvā autonomija. Starp citu, dažkārt izpildvara panāca svarīgu politisku lēmumu pieņemšanu pat pret ietekmīgu rūpnieku aprindu pausto gribu. Tāpēc pamatoti ir runāts par politiskās lemšanas procesa noslēgtību prezidentālā sistēmā (Rihards Nēbe).

*Brīninga ārējā un saimnieciskā politika.* Augstāko vietu Brīninga prioritāšu skalā ieņēma Vācijas "atbrīvošana" no reparāciju nastas. Šim mērķim bija pakļauta iekšējā ekonomiskā politika. Precīzi izpildot reparāciju nomaksas, Vācija it kā demonstrēja savu uzticību līgumiem. Taču vienlaikus tā centās arī pierādīt, ka nespēj ilgāk izpildīt reparāciju saistības un tāpēc reparāciju parāds būtu jāanulē. Lai panāktu uzvarētājielvalstu izpratni par Vācijas stāvokli, Brīnings pasaules ekonomiskās krīzes laikā uz daudziem gadiem bija gatavs samierināties ar masu bezdarbu un plašu vācu iedzīvotāju slāņu grimšanu nabadzībā. Viņš gribēja, kā to vēlāk atzina savos memoāros (1970.g.), tiklīdz būs panākta reparāciju parāda anulēšana un iziets saimniecības lejupslīdes zemākais punkts, realizēt pamatīgu konstitūcijas reformu, restaurēt Hoencolernu monarhiju un atstāt varu labējo partiju pārstāvju kabinetam. Ši Hoencolernu monarhijas restaurēšanas nodoma "atklāšana", publicējot memoārus, kļuva par sensāciju un noderēja, lai pamatotu kritiskos spriedumus par Brīninga politiku un motīviem, kas tika plaši iztirzāti zinātniskajā literatūrā vēl sešdesmitajos gados (sk. 177.-178. lpp.).

Tikmēr jaunākajā diskusijā tiek izteiktas šaubas, vai Brīninga iekšējās un ārējās politikas pamatā (kā viņš to apgalvoja savos memoāros) patiešām bija visu aptveroša stratēģiskā koncepcija vai arī viņš krīzes apstākļos drīzāk nav domājis tikai par šodien un ar taktiskiem līdzekļiem reaģējis uz saimniecības un poli-

tiskās krīzes izpausmēm, kas šajās formās nebija skaidri prognozējamas, un līdz ar to savā politikā bija "zināmā mērā vairāk notikumu gūsteknis nekā virzītājs" (Hanss Momzens). Vēl pēdējā laikā no jauna tiek intensīvi diskutēts arī jautājums, cik plašas bija Brīninga kabineta objektīvās iespējas. Knuts Borharts pārstāv viedokli, ka gadījumā, ja Brīnings realizētu valsts bankas finansēto paaugstinātu valsts izdevumu politiku, viņš līdz 1932.gada pavasarim nebūtu guvis ne mazāko politisko atbalstu nevienā no politiski nozīmīgajām grupām. Turpreti Brīninga piekopto deflācijas politiku "neesot principiāli apšaubījusi, piedāvājot alternatīvu risinājumu, nedz kāda šai valdībai tuvu stāvoša vai pret to toleranta partija, nedz arī kāda uzņēmēju savienība vai arodbiedrības. Tieši šajā jautājumā toreiz vēl pastāvēja vienprātība starp citādi daudzējādā ziņā stipri sanaidoto sabiedrisko spēku viedokļiem. Īpaši VSDP vadība ... bija pret katru eksperimentu ar valūtu un pastāvīgi brīdināja no inflācijas briesmām, kas varētu draudēt sakarā ar valsts papildizdevumiem".

Pēdējais vārds par Brīninga saimniecisko un sociālo politiku vēl nav pateikts (sk. arī 180. lpp.). Bet par galveno atziņu nevar būt šaubu: no Brīninga viedokļa augstākā prioritāte bija nevis masu bezdarba un ekonomiskās krīzes apkarošana, bet gan reparāciju atcelšana. Brīnings bija apņēmies izmantot krīzi, lai reizi par visām reizēm likvidētu reparāciju problēmu. Tāpēc viņš neuzskatīja par primāru cik vien iespējams ātri, ar visiem viņa rīcībā esošiem līdzekļiem nobremzēt krīzes attīstību. Viņš, piemēram, atteicās izmantot 1931. gada vasarā radušos iespēju daļēji atrisināt vissteidzamākās finansu problēmas ar ārzemju kredītu palīdzību, jo, saņemot šos kredītus, valdības rīcības brīvība ārpolitikā tiktu ierobežota.

*Banku krīze 1931. gadā.* Krīze kļuva sevišķi akūta tieši 1931.gada vasarā, kad divi notikumi sakrita vienā laikā. Pirmkārt, valdība jaunajai ārkārtējo dekrētu paketei pievienoja aicinājumu, kurā tā vēstīja par reparāciju izmaksu drīzu pārtraukšanu, līdz ar to provocējot ārzemju un arī vācu kapitāla masveida noplūdi no Vācijas. Otrkārt, arī Vācijā smagu banku krīzi izraisīja ar savu labo reputāciju pazīstamās Austrijas kredītiestādes (Österreichische Creditanstalt) sabrukums. Pret vācu bankām, kuru rīcībā esošā pašu kapitālu bāze kopš inflācijas bija vāja, tika vērstas to kreditoru un klientu aktivitātes. Nedēļām ilgi bankām vajadzēja diendienā atmaksāt anulētus kredītus un ieguldījumus. 1931.gada 13.jūlijā savas izmaksas pārtrauca Danatbanka (Danatbank), otra lielākā vācu banka, 14.jūlijā uz divām dienām tika slēgtas visu vācu banku kases, un arī pēc normālas banku darbības atjaunošanas banku klienti varēja tikai ļoti ierobežotā apjomā rīkoties ar saviem kredītiem. Vācijas valstij, kuras budžeta deficīts tāpat jau bija 600 miljoni marku, vajadzēja asignēt gandrīz 1 miljardu marku banku atbalstīšanai un atveseļošanai.

*Hūvera moratorijs.* Dramatiskā finansu krīze Vācijā mudināja iejaukties amerikāņu prezidentu. Prezidents Herberts Hūvers bija spiests, kaut arī negribīgi, atzīt faktu, ka Vācijas finansu un saimnieciskam sabrukumam var būt postošas sekas un tās var skart ne tikai amerikāņu privātos kreditorus un industrijas grupas, bet arī ASV kopumā. Tāpēc viņš 1931.gada 20.jūnijā piedāvāja uz vienu gadu pārtraukt starptautisko parādu piedzišanu, kas praktiski nozīmēja, ka tika atliktas gan vācu reparāciju izmaksas, gan parādu dzēšana par sabiedroto kara aizņēmumiem. Francija pretojās šādam moratorijam, taču Hūvers, piedraudot,

ka ASV vajadzības gadījumā rīkosies bez Francijas, izspieda vienošanās vispārēju akceptu.

Hūvera moratorijs bija reparāciju beigu sākums. Pēc tam, kad 1931.gada augustā ekspertu komisija apliecināja, ka Vācija arī turpmāk nebūs spējīga izmaksāt reparācijas, Brīninga valdība ierosināja Junga plānā paredzētās speciālās komisijas sanākšanu vācu maksātspējas pārbaudei. 1931.gada decembra beigās arī šī komisija konstatēja, ka Vācijas valsts pat pēc moratorija izbeigšanās nebūs spējīga atkal maksāt reparācijas, un tāpēc piedāvāja radikālu risinājumu: anulēt kā vācu reparācijas, tā arī parādus sabiedroto starpā.

*Reparāciju maksājumu izbeigšana.* Šo radikālo lēmumu pieņēma Lozannas konference (1932.gada 16.jūnijs - 9.jūlijs), kurā piedalījās visas ar reparāciju problēmu saistītās valstis. Vācijas kreditori atteicās no tālākām reparācijām (izņemot kādu niecīgu un drīzāk jau simbolisku, turklāt nekad neizdarītu noslēguma samaksu) un pēc tam pārtrauca maksājumus Amerikas Savienotajām Valstīm, kuras gan formāli neatteicās no savām prasībām, bet samierinājās ar to, ka vairs nesaņēma naudu no valstīm-parādniecēm.

*Posmi ceļā uz Brīninga gāšanu.* Pats Brīnings par savu revīzijas politikas triumfu dārgi samaksāja un kā reihskanclers to vairs nepiedzīvoja. 1932.gada 29.maijā, dažas nedēļas pirms Lozannas konferences atklāšanas, Brīnings tika atlaists. Kanclers maz pamazām vairāku mēnešu ilgajā procesā zaudēja valsts prezidenta uzticību.

Vēl 1931.gada rudenī, kad kabinetam bija jāizstūrē cauri bistamajai vētras zonai, Hindenburga uzticība Brīningam nebija satricināta. Taču postošās ekonomiskās attīstības dēļ kopš 1931.gada vasaras iedzīvotāju atbalsts valdībai arvien mazinājās. Arī saimnieciskās aprindas tagad sāka novērsties no Brīninga, bet "nacionālā opozīcija" mēģināja ar dažādiem līdzekļiem gāzt kabinetu.

*"Harcburgas fronte".* Kādas īsas reihstāga sesijas priekšvakarā, pirmās kopš mēnešiem, "nacionālā opozīcija" sasauca kopā visus savus spēkus. VNTP, "Tērauda ķivere" un NSVSP 11.oktobrī Harcburgā, demonstrējot savu spēku saliedētību, sarīkoja kopīgu masu manifestāciju līdz ar iespaidīgu paramilitāristisku organizāciju parādēm ("Harcburgas fronte"). Aiz kulisēm gan atmosfēra nebūt nebija tik harmoniska. Šeit atklājās stipras personiskās antipātijas un faktiskās domstarpības starp galēji labējā spārna fireriem. Taču savos nodomos katrā ziņā gāzt valdību viņi bija vienoti. Dažas dienas vēlāk Brīnings ar pūlēm izturēja labējās opozīcijas un VKP kopīgu uzbrukumu.

*Kabineta pārformēšana.* Lai pretotos pieaugošajai valdības kritikai, Brīnings pirms reihstāga sēdes pārformēja kabinetu. Savam kanclera amatam viņš pievienoja arī ārlietu ministra pienākumus. Līdzšinējam ārlietu ministram Jūlijam Kurciusam (Curtius, VTP) nācās aiziet, jo viņa forsētais vācu un austriešu muitas ūnijas projekts (1931.gada pavasarī) beidzās ar pilnīgu neveiksmi. Reihsvēra ministram Grēneram tika nodotas arī iekšlietu ministrijas lietas. Virts kā republikāniskā centra spārna eksponents kabinetā tika upurēts. Jaunajā sastāvā bija vēl tikai nedaudzi partiju politiķi. Distance starp valdību un parlamentu tādējādi tika iezīmēta vēl skaidrāk nekā Brīninga pirmajā kabinetā. 16.oktobrī ar 295 balsīm pret 270 (3 deputātiem atturoties) reihstāgs noraidīja neuzticības votuma priekšlikumu Brīninga otrajam kabinetam. Tas izdevās vienīgi pateicoties VSDP frakcijas deputātu balsojumam.

*Valsts prezidenta vēlēšanas 1932. gadā.* Kanclers un viņa kabinets kopš 1932.gada sākuma pakāpeniski zaudēja valsts prezidenta uzticību. Par sākuma punktu tam var uzskatīt diskusiju jautājumā par Hindenburga atkārtotu ievēlēšanu prezidenta postenī. Kamēr Hindenburgs acīm redzami tiecās pēc plebiscitārās apstiprināšanas amatā (bez nopietna opozīcijas kandidāta un bez vēlēšanu cīņas), Brīnings vispirms centās pagarināt Hindenburga pienākumu izpildīšanas laiku, nodrošinot reihstāgā šī lēmuma atbalstīšanas obligāto divu trešdaļu vairākumu, jo plebiscitārai atrisināšanai bija nepieciešams attiecīgs grozījums konstitūcijā. Taču Brīninga nodoms cieta krahu, sastopoties ar Hitlera un Hugenbergā pretestību. Spēku izvietojums bija šāds: VNTP un "Tērauda ķivere" atteicās atbalstīt Hindenburgu, turpretī VSDP aicināja balsot par viņa ievēlēšanu. Sirmā valsts prezidents reaģēja uz šo situāciju kā uz cīņu ačgārnī apgrieztās frontēs un par radušos stāvokli vainoja Brīningu.

*Hindenburga jaunievēlēšana.* Pirmajā vēlēšanu kārtā 1932.gada 13.martā Hindenburgam līdz nepieciešamajam absolūtajam vairākumam pietrūka pavisam maz (Hindenburgs - 49,6 procenti, Hitleris - 30,1 procenti, Tēlmanis - 13,2 procenti, Dīsterbergs - 6,8 procenti). Otrajā vēlēšanu kārtā 1932.gada 10.aprīlī, kas praktiski izvērās par cīņu starp Hindenburgu un Hitleru, Hindenburgs gan ieguva 53 procentus balsu un tika atkārtoti ievēlēts uz 7 gadiem, bet arī par Hitleru nodoto balsu skaits pieauga par vairāk nekā 6 procentiem un sasniedza 36,8 procentus (kamēr Tēlmanis, salīdzinot ar pirmo kārtu, zaudēja 3 procentus balsu). Lai gan NSVSP firera panākumi bija vērā ņemami, tomēr jāsecina, ka 1932. gada valsts prezidenta vēlēšanās divas trešdaļas vācu vēlētajū balsoja pret Hitleru, kurš, ielikdams vēlēšanu cīņas pēdējā posmā visus spēkus, šķiet, cerēja iegūt vairākumu un, gaidot šādu rezultātu, lika sagatavot SA un SS akcijas.

*Landtāga vēlēšanas 1932. gada aprīlī/maijā/jūnijā.* Nākamajās nedēļās pēc Hitlera veiksmes, kandidējot uz valsts prezidenta posteni, nacionālsociālisti guva ļoti labus panākumus landtāgu vēlēšanās. 24.aprīlī nacistiem veicās Prūsijā, Bavārijā, Virtembergā, Hamburgā un Anhaltē, 29.maijā - Oldenburgā, 5.jūnijā - Meklenburgā-Šverinā un 19.jūnijā - Hesēnē (Prūsijā - 36,3 procenti, Bavārijā - 32,5 procenti, Virtembergā - 26,4 procenti, Hamburgā - 31,2 procenti, Anhaltē - 40,9 procenti, Oldenburgā - 48,4 procenti, Meklenburgā-Šverinā - 49 procenti, Hesēnē - 44 procenti). Anhaltē, Oldenburgā un Meklenburgā-Šverinā (tāpat kā Tīringenē pēc landtāga vēlēšanām 31.jūlijā) nacionālsociālisti ieguva ministru prezidenta amatus. Pat Prūsijā, valsts lielākajā zemē, nacionālsociālisti pietuvojās politiskai vadībai. Nav brīnums, ka 1932.gada vasaras mēnešos arvien plašāk izplatījās noskaņojums "Hitler ante portas".

*SA un SS aizliegums.* Protams, tūlīt pēc Hindenburga atkārtotās ievēlēšanas par valsts prezidentu šķita, ka valsts valdība beidzot sadūšosies enerģiskai rīcībai pret NSVSP paramilitāristiskajām organizācijām, kuru biedru skaits pa to laiku bija pieaudzis līdz pusmiljonam. Daudzās vietās šīs organizācijas valdīja "uz ielām" un atklāti vērsās pret valsts autoritāti. Ar 1932.gada 13.aprīļa ārkārtējo dekrētu SA un SS patiešām tika aizliegtas. Grēners gan ilgi vilcinājās ar šo soli un spēra to, tikai padodoties zemju valdību iekšlietu ministru spiedienam. Hindenburgs tam piekrita negribīgi. Viņa līdzgaitniekus neapmierināja tas, ka līdz ar SA un SS netika aizliegts republikai uzticīgais "Reichsbanner" ("Valsts karogs"). Kā izrādījās,

SA aizliegums neapšaubāmi bija svarīgākais pagrieziena punkts ceļā uz Brīninga atstādināšanu, un NSVSP, pārējo labējo spēku atbalstīta, tagad ar jaunu sparū uzsāka aģitāciju pret valdību.

*Šleihera intrigas.* Izšķirošās tomēr bija Šleihera vērtās intrigas pret savu ministru, tēvišķīgo draugu un ilggadīgo aizbildni Grēneru. Kopš maija sākuma Šleiheris (sīkāk par to runāsim mazliet vēlāk) slepeni sadarbojās ar NSVSP pret Grēneru un Brīningu ar mērķi gāzt Brīninga kabinetu un aizstāt to ar vēl labējāk orientētu prezidenta valdību, ar kuru varētu samierināties NSVSP. Šis sazvērestības pirmais upuris bija Grēners.

Kad reihstāga 10.maija sēdē, kurā Grēners pamatoja un aizstāvēja SA aizliegumu, NSVSP frakcija izraisīja mežonīgu kņādu un Grēners tikai ar ārkārtīgām pūlēm spēja noturēties šai vētrā, Šleiheris ar ledainu noteiktību paskaidroja ministram, ka viņš reihsvēra vadībai tagad esot pilnīgi nepieņemams. Grēners arī pats jau ilgāku laiku maniĶa, ka zaudē ofiĶieru korpusa uzticību. 12.maijā viņš iesniedza atlūgumu, ko Hindenburgs zīmīgā kārtā tūlīt pat pieņēma. Turklāt Hindenburgs tagad strikti atteicās formāli nozīmēt Grēneru par iekšlietu ministru, kaut arī šīs funkcijas viņš kopš oktobra bija pilnvarots pildīt.

*Ārkārtējais dekrēts par nometināšanu Austrumos (Ostsiedlungsnotverordnung).* Lai izprastu šīs konfliktsituācijas aizkulises, jāredz un jāizvērtē domstarpības starp Hindenburgu un kabinetu maija otrajā pusē, apspriežot dekrētu par nometināšanu Austrumos. Projekts paredzēja piespiedu kārtā atsavināt īpašniekiem tās lielsaimniecības, kuras vairs nespēja atmaksāt savus parādus, un tajās nomitināt zemniekus. Hindenburgs savas lielagrāriešu kārtas pārstāvju ietekmē šādam ārkārtējam dekrētam nepiekrita. Agrāk izdotajā literatūrā šo notikumu bieži vien, stipri pārspilējot, minēja kā Brīninga gāšanas isto cēloni. Taču patiesībā šis ārkārtējais dekrēts bija nevis cēlonis, bet tikai piemērots iegansts valsts prezidenta kamarīlas nedēļām ilgi pieprasītajai Brīninga atļaišanai.

*Brīninga atļaišana.* Tas notika 29.maijā. Īsā sarunā ar valsts kancleru Hindenburgs salti un nepielūdzami lika viņam priekšā atkāpties, un nākamajā dienā Brīnings paziņoja par visa kabineta kopējo demisiju. Hermanis Dītrihs, Brīninga kabineta vicekanclers un finansu ministrs, pēc dažām dienām ārkārtīgi trāpīgi raksturoja kanclera gāzēju motīvus un situāciju, kas pie tā noveda: "Brīninga atstādināšanas dziļākie cēloņi ir tie, ka viens iedzīvotāju slānis, kam valstī vairs nebija noteicošā iespaids, resp. vecie prūši (Altfreußentum), atkal vēlas pārņemt varu. Savus pirmos centienus sagrābt varu šis slānis izdarīja jau tad, kad tika veidota valdība ar Brīningu priekšgalā. Brīningam bija jāpagriež stūre pa labi. Šo pagriezienu viņš arī mēģināja izdarīt, taču nepārvaramu apstākļu dēļ neveiksmīgi, un krita, jo bija pievilis kungu cerības".

*Brīninga prezidenta kabineta novertējums.* Pats Brīnings savu gāšanu "simts metrus pirms mērķa" nenoguris traktēja kā valsts prezidenta nelūgto padomnieku tumšu intrigu. Jāteic - Brīnings gan būtu pēdējais, kurš drīkstētu sūdzēties par to, ka viņa kanclera darbība beidzās nevis ar reihstāga neuzticības votumu (reihstāgā līdz pašām beigām bija "tolerances politikas" piekritēju vairākums), bet gan tāpēc, ka Hindenburgs liedza kabinetam savu uzticību. Tikai Brīninga pāreja uz prezidentālo režīmu ļāva valsts prezidentam, nerēķinoties ar situāciju parlamentā, atcelt valsts kancleru jau tāpēc vien, ka vairs nevēlējās viņam dāvāt savu perso-

nisko un politisko uzticību. Līdz ar to intrigas valsts prezidentam tuvējās aprindās kļuva par paša Brīninga akceptētās un ieviestās oligarhiski autoritārās prezidentālās sistēmas autonomu politisko faktoru, pieņemot svarīgus lēmumus. Brīninga gāšana bija šīs politikas loģiskais noslēgums. Pārtrūka saite, kas kancleru piesaistīja prezidentam, un viņš bija spiests aiziet. Protams, Brīninga mērenais autoritārais kurss joprojām vēl bija strikti orientēts uz tiesisku valsti. Taču jau viņa laikā valsts prezidenta vara bija maksimāli pastiprinājusies, salīdzinot ar visiem citiem konstitucionālajiem orgāniem. Parlaments, cik vien tas bija iespējams, tika izslēgts no politisko risinājumu procesa, tā darbība - ierobežota ar tīri negatīvām funkcijām, reihsvēra vadībai bija ierādīta galvenā loma, nodrošināts birokrātisko instanču pārsvars. Sabiedrību arvien vairāk pieradināja pie domas par diktatoriskiem risinājumiem. Uz Brīninga nolīdzinātā pamata pēc viņa gāšanas varēja bez pūlēm turpināt veidot autoritāro prezidentālo režīmu.

Pat tie, kam nav pieņemama personības lomas vienpusīgā hiperbolizācija vēstures problēmu un risinājumu izvērtējumā, nespēj atstāt bez ievēribas un neuzsvērt personiskā faktora lomu, iztīrējot Papena un Šleihera vadīto prezidenta kabinetu vēsturi un attēlojot Hitlera nozīmēšanas valsts kanclera posteņi tiešo priekšvēsturi. Šajos mēnešos, vēl izteiktāk nekā Brīninga ērā, vācu tautas un vācu valsts liktenim tik nozīmīgi lēmumi tika sagatavoti un pieņemti slēgtā, valsts prezidentam tuvu cilvēku lokā.

*Šleihera centrālā loma 1932. gadā.* Kā liecina pētījumu rezultāti, nevar būt šaubu par Šleihera centrālo lomu cīņā par varu un intrigu spēlē pirms 1933.gada 30.janvāra. Kopš 1929.gada vadošs darbinieks reihsvēra ministrijā un kopš 1932.gada jūnija reihsvēra ministrs Šleiheris varēja svaru kausos likt reihsvēru kā izšķirošu varas faktoru. Jau ilgi pirms prezidentālā režīma protagonistu, autoritārās prezidenta diktatūras aizstāvis Brīninga ērā, Brīninga gāšanas režisors, Papena prezidenta kabineta spiritus rector Šleiheris bija Hitlera "savaldīšanas" koncepcijas galvenais eksponents. Šleihera iecere bija nodibināt uz reihsvēra balstītu pastāvīgu, antiparlamentāru autoritāru prezidentālo režīmu, kurā būtu iesaistīta arī nacionālsociālistiskā kustība, drīzāk gan kā paša Šleihera definētās lomas pasīvā izpildītāja.

Būdams kanclera amatā, Šleiheris pēc šīs koncepcijas izgāšanās - tā sakot, pēdējā mirklī - gan pūlējās turēt Hitleru tālāk no varas. Taču krīzes mēnešos piekoptās nenoteiktās taktikas rezultātā Šleiheris bija zaudējis politisko uzticību, un tagad viņam nācās plūkt savas rīcības augļus. Viņš vairs nesaņēma Hindenburga atbalstu saviem plāniem, kas bija orientēti uz izņēmuma stāvokļa pasludināšanu. Valsts prezidents deva priekšroku Hitlera - Pāpena - Hugenbergas kabineta iecelšanas plānam, kas, salīdzinot ar ļoti riskanto Šleihera ieceri, šķita mazāk bīstams. Pēc Folkera Hentsela (Hentschel) kodolīgā formulējuma, tas bija kaut kas līdzīgs vēstures traģiskai ironijai, "ka Šleiheram beigās liedza novērst briesmas, kuras, ļoti iespējams, bez viņa būtiskas līdzdalības nemaz nebūtu radušās".

*"Savaldīšanas koncepcija".* Šleihera koncepciju, kā politiski savaldīt un izdeldēt nacionālsociālistus, uzliedzot viņiem atbildību par valdību, neapšaubāmi inspirēja arī militārpolitiskie apsvērumi. Nacionālsociālistiskajā kustībā it kā pastāvošos "vērtīgos elementus" Šleiheris gribēja pietuvināt "valstij" (protams,

autoritāri nacionālai, nevis Veimāras konstitūcijas liberāli demokrātiskai valstij). Konkrēti tas nozīmēja: iesaistīt SA valsts aizstāvēšanā un nodot reihsvēra rīcībā kadrus, lai, sakarā ar ieplānoto bruņošanās atjaunošanu, skaitliski palielinātu reihsvēru. Tāpēc Šleiheru neapmierināja SA aizliegums, kuru viņš sākotnēji negribīgi atbalstīja kopā ar citiem. 1932.gada 8.maijā viņš uzsāka sarunas ar Hitleru. Tā rezultātā radās noruna (Šleiherš gan to saprata kā "izlīgumu"): Šleiherš apsoliya rūpēties par to, lai Brīninga valdība tiktu atstādināta, lai tiktu atcelts SA aizliegums, atlaists reihstāgs un sarīkotas jaunas vēlēšanas. Savukārt Hitlers apsoliya izturēties toleranti pret nacionālo prezidenta valdību.

*Fon Papena prezidenta kabineta izveidošana.* Šleiherš precīzi izpildīja savu vienošanās daļu. Jau dažas nedēļas vēlāk Brīnings tika gāzts, un varu saņēma Šleihera rekrutētais "baronu kabinets" ar Papenu priekšgalā, tika atcelts SA aizliegums, atlaists reihstāgs un nozīmētas jaunas vēlēšanas 31.jūlijā.

*1932. gada 20. jūlijs: eksekūcija pret Prūsiju.* Šleiherš izdarīja pat vairāk, nekā bija solījis. Viņš saņēma valsts prezidenta atbalstu viņa paša, jaunā valsts kanclera Papena un valsts iekšlietu ministra barona fon Gaila (Gayl) kopīgi sagatavotajai "valsts eksekūcijai" pret Prūsiju. 20.jūlijā, nedaudzas dienas pirms reihstāga vēlēšanām, valsts apvērsumam līdzīga manevra rezultātā tika atstādināta Prūsijas Brauna-Zeveringa valdība (kopš landtāga vēlēšanām Prūsijā 1932.gada aprīlī tā darbojās tikai kā "lietvedības" valdība). Valsts kanclers pārņēma Prūsijas ministru prezidenta amatu, bet iekšlietu ministra posteni tika nozīmēti valsts komisārs. VSDP vadība nespēja atklāti pretoties šai akcijai, kā rezultātā zaudēja savu pēdējo varas bastionu (it īpaši iespēju rīkoties ar prūšu policiju. Sk. 183. lpp.). Likās bezatbildīgi aicināt prūšu policiju un "Valsts karogu" ("Reichsbanner") uz bruņotu pretošanos, jo reihsvērs bija gatavs un apņēmības pilns uzsākt militāru pretakciju. Problēmātiska bija arī ģenerālstreika iespēja. Nācās rēķināties ar gandrīz sešiem miljoniem bezdarbnieku. Bez tam strādniekus bija dziļi sašķēlusi cīņa starp VSDP un VKP. Tāpēc par darboties spējīgu vienotu sociāldemokrātu un komunistu fronti nebija ko domāt. Komunisti jau gadiem ilgi dēvēja sociāldemokrātus par "sociālfāšistiem" un redzēja tajos "galveno pretinieku", pret kuru jāvērs "pamattiecieni" (1931.gada vasarā VKP, sekojot Kominternes norādījumam, ar devīzi "Visus partijas spēkus - cīņai pret sociāldemokrātiem" piedalījās pat labējo partiju ierosinātajā plebiscītā pret Prūsijas valdību. Sk. 110. lpp.). No 20.jūlija VSDP vairs neņēma dalību vācu iekšpolitikas noteikšanā. Nākamajos mēnešos tā jau atradās pilnīgā politiskā izolācijā.

*Reihstāga vēlēšanas 1932. gada 31. jūlijā.* Reihstāga vēlēšanās 1932.gada 31.jūlijā (sk. tab. 247. lpp.) NSVSP guva lielus panākumus, taču nesaņēma balsu absolūto vairākumu. Izcili augstas vēlēšanu aktivitātes apstākļos (83,4 procenti) NSVSP ieguva 13,8 miljonus balsu un izcīnīja 230 mandātus no 608 šī reihstāga mandātiem. Kamēr Centra partija un BTP ieguva klāt dažus mandātus, pārējās pilsoniskā centra partijas, kā arī interešu partijas tika gandrīz pilnīgi samaltas. VSDP, zaudējot 10 mandātus (palika 133), noturējās samērā labi, bet VKP palielināja mandātu skaitu no 77 uz 89. NSVSP un VKP kopā tagad bija vairāk nekā puse visu mandātu, un tās spēja pilnīgi paralizēt ievēlētā reihstāga darbību.

*Hitlera un Šleihera/Hindenburga sarunas.* Tūlīt pēc reihstāga vēlēšanām Hitlers apmeklēja Šleiheru un nepārprotami paskaidroja viņam, ka sakarā ar

vēlēšanu rezultātiem vairs nevar būt ne runas par to, ka nacionālsociālisti toleranti izturēsies pret Papena valdību. Hitlers kategoriski noraidīja Šleihera priekšlikumu pašam kļūt par Papena kabineta locekli vai arī virzīt uz šo kabinetu cilvēkus, kas baudītu viņa uzticību. Tā vietā Hitlers pieprasīja izveidot pilnīgi jaunu valdību, kas darbotos viņa vadībā. Šo prasību Hitlers atkārtoja savā sarunā pie Hindenburga 13.augustā. Taču tā tika strupī noraidīta. Tūlīt pat publicētais valdības oficiālais komunikē Hindenburga un Hitlera tikšanos raksturoja kā Hitlera pazemojošu sakāvi, uzsverot, ka valsts prezidents reizi par visām reizēm esot norādījis Hitleram viņa īsto vietu. Lidz ar to Hitlera rāviens pie varas pagaidām bija cietis krahu tāpat kā Šleihera nodoms iesaistīt NSVSP viņa diriģētajā Papena kabinetā. No citas puses, arī Papens nekā nebija ieguvis. Viņa kabinets tagad bija pavisam izolēts, jo NSVSP pēc 13.augusta uzņēma krasu konfrontācijas kursu pret valdību.

Nākamo nedēļu iekšpolitiskajam scenārijam bija raksturīga liela nēpārskatāmība un nenoteiktība. Kādu laiku pat likās, ka reihstāga ietekme var atkal pieaugt. Pateicoties 13.augusta sensācijai, Centram izdevās iegūt jaunu iekšpolitisku svaru, jo kopā ar NSVSP tas jaunajā reihstāgā bija iekarojis vairākumu. Veidojās kontakti starp Centra un NSVSP vadītājiem. Izplatījās baumas par abu partiju iespējamo koalīciju. 30.augustā ar NSVSP un Centra balsīm Gēringu ievēlēja par reihstāga prezidentu.

Tieši šajā 30.augustā valsts prezidents savā muižā Austrumprūsijā, Noidekā, apsprieda politisko stāvokli ar valsts kancleru Papenu, reihsvēra ministru Šleiheru un iekšlietu ministru baronu fon Gailu. Šī augstu stāvošo cilvēku sabiedrība bija vienisprātis, ka kabinets tikai tad varēs noturēties pie varas, ja reihstāgs nedabūs iespēju izteikt neuzticību valdībai. Tā kā Hindenburgs bija nolēmis jebkuros apstākļos turēties pie Papena, viņš tagad piekrita iesākt konstitūcijas ignorēšanu, proti, atlaist reihstāgu bez jaunu vēlēšanu izsludināšanas (ko saskaņā ar konstitūcijas obligātu priekšrakstu vajadzēja izdarīt 60 dienu laikā pēc reihstāga atlaišanas).

*Fon Papena kabineta sakāve reihstāgā.* Taču Papens neizmantoja šīs viņam piešķirtās pilnvaras, un jau 12.septembrī reihstāga pirmajā sēdē viņa vadītais prezidenta kabinets cieta pilnīgu sakāvi. Reihstāga prezidents Gēringš izmantoja to, ka Papenam nebija pie rokas reihstāga atlaišanas dekrēta, un lika balsot par iesniegto neuzticības priekšlikumu, ko pieņēma ar 517 balsīm pret 42 (šo priekšlikumu neatbalstīja tikai VNTP un VTP).

Hindenburga un Papena tiešā atbilde uz šo neuzticības votumu bija tikko kā 31.jūlijā ievēlētā reihstāga atlaišana. Taču "baronu kabinets" tobrīd bija tik lielā mērā politiski sakompromitēts, ka pēc notikušās reihstāga atlaišanas kabineta locekļu vairākumam nelikās iespējams atsāties no jaunu vēlēšanu sarīkošanas. Zināma loma šeit bija arī bažām, ka NSVSP un Centrs varētu mēģināt ierosināt tiesas procesu pret valsts prezidentu sakarā ar konstitūcijas neievērošanu (valsts konstitūcijas 59.pants). Kā nekā - un tas ir zīmīgi - jautājums, vai reihstāgu vēlēš un kad īsti, vairākas dienas vēl palika neatrisināts. Tikai pēc nopietnām diskusijām ministru vairākums 17.septembrī pieņēma lēmumu noteikt vēlēšanu termiņu - 6.novembrī.

*Reihstāga vēlēšanas 1932. gada 6.novembrī.* Reihstāga vēlēšanās 1932.gada 6.novembrī (sk. tab. 247.lpp.) NSVSP zaudēja 2 miljonus balsu. Tādējādi tika dots stiprs trieciens mītam par neiespējamību aizturēt nacionālsociālistu virziņšanos uz

priekšu. Taču ar saviem 196 deputātiem nacionālsociālistiem joprojām bija ievērojami stiprāka frakcija nekā citām partijām. Balsis un mandātus zaudēja arī VSDP, Centrs, BTP un VTP. Dažas deputātu vietas vairāk ieguva VNTP, VTP un komunisti. Kopumā šī reihstāga sastāvs, kam, vēlākais, decembra sākumā bija jānotur sava konstituēšanās sēde, nepavēra ne mazākās iespējas jaunas koalīcijas izveidošanai. Atlikušās novembra nedēļas pagāja drudžainos, neveiksmīgos centienos sastādīt darba spējīgu valdību.

*Situācija pēc novembra vēlēšanām.* Papens, kuram joprojām uzticējās Hindenburgs, aizstāvēja prezidenta valdības variantu par jebkuru cenu, un VNTP bija gatava atbalstīt Papena kursu. Turpretī Hitlers no jauna pieprasīja sev kanclera posteni. Saimniecības vadītāju (Wirtschaftsführer) grupa ar kādreizējo valsts bankas prezidentu Šahtu priekšgalā griezās pie Hindenburga ar iesniegumu, kurā prasīja uzticēt Hitleram kanclera posteni. Taču Hindenburgs bija gatavs izpildīt šo prasību vienīgi ar noteikumu, ka Hitleram izdosies izveidot parlamentārā vairākuma valdību, bet šādu vienošanās bāzi savukārt noraidīja Hitlers. Viņa nodoms bija kļūt par prezidenta kabineta kancleru.

*Hitlera un Hindenburga pozīcijas.* Ar savu "visu vai neko" kursu, kas arī nacionālsociālistu partijā sastapa pieaugošu nepatiku (piemēram, Gregors Štrassers pēc novembra vēlēšanām uzskatīja NSVSP līdzdalību valdībā par pieņemamu arī bez Hitlera iecelšanas kanclera postenī), Hitlers nokļuva bīstamā situācijā. Viņš bija laika trūkumā. Turklāt nācās rēķināties ar nepārprotamiem brīdinājuma signāliem: balsu skaita samazināšanos (NSVSP pēc balsu zaudējuma novembra vēlēšanās reihstāgā pārcieta visai sāpīgas neveiksmes nākamajās vēlēšanās Libekā un komunālajās vēlēšanās Saksijā un Tīringenē), kā arī sairuma pazīmes partijā un SA 1932.gada beigās. NSVSP sociālajā ziņā tik nevienbārigais biedru un vēlētāju sastāvs acīmredzami nebija gatavs neierobežoti ilgi gaidīt, kamēr nacionālsociālisti "sagrābs" varu. Sociāldemokrātiskās avīzes "Worwärts" prognoze, ko tā skaidri formulēja 1932.gada 6.decembrī, nebūt nebija tik nereāla: "Sociāldemokrātijas vēsturiskais nopelns paliks uz visiem laikiem - tā nebija laidusi fašismu pie varas tik ilgi, kamēr tauta sāka atsalt pret to. Un diezin vai šis atsalums ilgs lēnāk, nekā notika augšupeja". Patiešām, nacionālsociālistisko kustību kā masu kustību saturēja kopā tikai izredzes uz ātriei un vispusīgiem panākumiem. Tāpēc Hitlera vienīgā iespēja bija vistuvākajā laikā nodrošināt panākumus savai stratēģijai.

Šajā nebūt ne vienkāršajā situācijā Hitlera cerības sasniegt savu mērķi varēja balstīties vienīgi uz to, ka arī Hindenburgs atradās sarežģītas dilemmas priekšā. Kopš 1932.gada jūlija viņam nācās rēķināties ar faktu, ka NSVSP un VKP kopā reihstāgā sastādīja bloķēšanas vairākumu, kas varēja jebkurā laikā izteikt neuzticību prezidenta kabinetam vai arī atcelt ārkārtējos dekrētus. Tāpēc, lai neļautu reihstāgam darboties konstitūcijā paredzētajā kārtībā, atlika tikai viena izeja - izsludināt valsti izņēmuma stāvokli un atlaist reihstāgu bez jaunu vēlēšanu nozīmēšanas. Atteikties no jaunām vēlēšanām, resp. atlikt tās uz nenoteiktu laiku, nozīmēja ignorēt konstitūciju.

Hindenburga dilemma kļuva absolūti skaidra novembra pēdējās dienās. Papens, kuru Hindenburgs tobrīd no jauna pilnvaroja izveidot valdību, vajadzības gadījumā gribēja realizēt savu "ciņas programmu" ar spēka metodēm, nevairoties pat no pilsoņkara situācijas. Tas paredzētu likvidēt reihstāga pretestību un ietekmi, ar reihsvēra un policijas spēkiem apspiest visas partijas un puspolitiskās orga-

nizācijas, izdarīt radikālu konstitūcijas reformu ar sekojošu tās "apstiprināšanu" tautas nobalsošanā vai jaunsaucamajā Nacionālajā sapulcē. Šī plāna atbalstīšanai Papens gan nodrošināja Hindenburga piekrišanu, taču tam pretojās reihsvēra ministrs Šleihers, kas jau iepriekšējās nedēļās pakāpeniski norobežojās no Papeņa. Šleiheram dzima cita ideja: piesaistīt valdībai arodbiedrību un ap Gregoru Štraseru koncentrējušos NSVSP daļu, resp. izveidot "šķērsfronti" ("Querfront"). Šleihers tagad pavisam noteikti izteicās pret militārā ārkārtējā stāvokļa izsludināšanu, norādīdams, ka reihsvēram neesot pa spēkam vienlaikus tikt galā ar gaidāmo pilsoņa karam līdzīgo konfliktu un draudošo situāciju pie Vācijas austrumu robežas. Tādēļ Hindenburgs, lai gan ļoti nelabprāt, nolēma atlaist Papenu.

*Papena atlaišana. Šleihera iecelšana par reihskancleru.* 1932.gada 3.decembrī Hindenburgs iecēla Šleihēru par reihskancleru. Tas savukārt jau nākamajā dienā piedāvāja Gregoram Štraseram, "otrajam cilvēkam" NSVSP, vicekanclera vietu. Štrasers sākumā bija noskaņots pieņemt šo piedāvājumu, bet pēc asām diskusijām nacionālsociālistiskajā vadošajā grupā, kurās Hitlers nepiekāpīgi uzturēja kursu "visu vai neko", Štrasers padevīgi pakļāvās fireram un, atteicies no visiem partijas posteņiem, devās atvaļinājumā. Tā 8.decembrī cieta krahu Šleihera "savaldīšanas koncepcijas" pēdējais variants.

Šleihers gan noturējās reihstāga pirmajās sēdēs no 6. līdz 9.decembrim un panāca reihstāga sēžu pārcelšanu uz janvāri. Taču 1933.gada janvāri nenovēršami pienāca izšķirošais brīdis.

*Izvēles variants - izņēmuma stāvokļa pasludināšana valstī.* Tagad arī Šleihers vienīgo vēl atlikušo ceļu prezidentālā režīma glābšanai saskatīja valsts izņēmuma stāvokļa proklamēšanā un tāpēc forsēja priekšdarbus, lai to varētu izdarīt. Reihsvēra vadība rēķinājās ar plaša vēriena vispārēju politisku streiku gadījumā, ja reihstāgu atlaidis, nesariņojot jaunas vēlēšanas. Tāpēc tās mērķis bija jau iedīgli noslāpēt šāda streika iespējamību. Tika gatavoti tādi ārkārtējo dekrētu projekti, kas gandrīz pilnīgi novērstu gaidāmās bruņotās pretestības formas. Bija paredzēts aizliegt streikus vitāli svarīgos uzņēmumos, turklāt jēdziens "vitāli svarīgs" tika traktēts visai plaši. Bez tam par strādnieku atbalstīšanu darba pārtraukšanas gadījumos arodbiedrībām kā atbildīgām par streiku nodarītajiem zaudējumiem draudēja viņu īpašumu konfiskācija. Streikojošiem darba ņēmējiem bija jābūt gataviem uz to, ka viņi zaudēs tiesības pretendēt uz bezdarbnieku un labklājības pabalstu, streikojošiem ierēdņiem - uz ierēdņu tiesību atņemšanu. Materiāli un ar cilvēku rezervēm tika nostiprināta uzticama streiklaužu organizācija "Tehniskā palīdzība nelaimē" ("Technische Nothilfe"), lai tā uzturētu "vitāli svarīgo" uzņēmumu darbību, ja streiki tomēr sāktos. Vārdu sakot, tika darīts viss, lai 1933.gada janvārī reihskanclers Šleihers varētu uzskatīt, ka atbildīgās militārās un civilās iestādes vislabākā veidā ir sagatavotas ārkārtējam stāvoklim.

Šodien, skatoties retrospektīvi, ir jākonstatē, ka kopš 1932.gada rudens valsts ārkārtējā stāvokļa izsludināšanu apsvēra nopietnāk un gatavoja daudz mērķtiecīgāk, nekā tobrīd tas bija zināms laikabiedriem un kā tas vēlāk tika atzīts vēstures literatūrā. Vai tā būtu bijusi pārdomāta izeja no gandrīz bezcerīgas, kā tolaik šķita, krīzes? Jāteic, ka 1933.gada janvāris ārkārtējā stāvokļa plāna sekmīgai realizēšanai bija arī objektīvi vairāk labvēlīgs nekā 1932.gada augusta beigās vai novembra beigās. Par to liecināja pirmās toreiz fiksētās saimnieciskās atspirgšanas iezīmes un politiskā ekstrēmisma atslābums. Tāpēc nekādā ziņā nevar uzskatīt

par drošu tādu pieņēmumu, ka saskaņā ar Šleihera plānu, uz zināmu laiku pārtraucot reihstāga darbību, patiešām sāktos liela vēriena pretakcijas, kas savukārt novestu pie izņēmuma stāvokļa pasludināšanas. Var gan pieņemt, ka reihsvēra atbalstītā militārā diktatūra varētu būt valsts krīzes pārejošs risinājums un ne tikai tāpēc, ka pats Šleiheris un līdz ar viņu arī citi reihsvēra vadītāji netiecās pēc ilgstošas militāras diktatūras, bet arī tāpēc, ka Vācijā nebija sabiedrisku priekšnoteikumu neierobežota ilguma militārai diktatūrai.

Var pieļaut, ka militāras diktatūras nodibināšanas gadījumā iespēja atjaunot parlamentāro valdīšanas veidu vēlāk, pēc saimnieciskās krīzes atslābuma un tam sekojoša ekstrēmistisko partiju ietekmes zaudējuma, nebūtu izslēgta, kā tas notika, nododot Hitleram varu 1933.gada 30.janvārī. 1932./33.gadu mijas nelaimīgajā situācijā šī bija vēl vienīgā palikusī "Veimāras" izdzīvošanas izredze - rezervēt šauru taku demokrātiski parlamentāro konstitucionālo apstākļu vēlākai atjaunošanai. Šādas pārdomas, protams, ir spekulatīvas, taču tās nav liekas, ņemot vērā notikumus Vācijā kopš janvāra beigām.

Gatavošanās valsts izņēmuma stāvokļa izsludināšanai un tā ieviešanai ritēja visstingrākās slepenības apstākļos. Publiski Šleiheris turpretī, uzstājoties ar iniciatīvām cīņā pret bezdarbu un veicinot valsts ekonomikas atdzīvināšanu, centās vairot sava kabineta autoritāti un mazināt radikālo spēku iespējas darboties. Savā valdības paziņojumā viņš izklāstīja vienošanās programmu un kritizēja gan kapitālismu, gan sociālismu, tādējādi modinot ietekmīgu interešu grupu aizdomas. Šleihera plāni likvidēt bezdarbu un viņa tuvināšanās arodbiedrībām kļuva par piedauzības akmeni rūpniekiem, maitu politika un nometināšanas programma - par kritikas objektu lielajiem zemes īpašniekiem.

*Pretošanās Šleihera valdības programmai.* Pie šo spēku idejiskā apvāršņa parādījās armijas un strādniecības savienības rēgs pret kapitālistu vadošo slāni, un industrijas un lielo zemes īpašnieku vadošie eksponenti baidījās, ka Šleiheris varētu izrādīties sociālists ģenerāļa uniformā. VNTP reihstāga frakcija janvāra vidū savā rezolūcijā prasīja "pilnīgi jauna kabineta izveidošanu". Šleihera saimniecības politikā tā saskatīja "jaunu ievirzi sociālistiski internacionālajā domāšanā" un biedēja ar "boļševisma draudiem laukos". Šleiheram pārmeta, ka viņš iznīcinot autoritāro domu un vēloties atgriezt vācu politiku tajos ūdeņos, kurus, šķiet, tā bija atstājusi, uzplaukstot nacionālajai kustībai.

Tie, kas konsekvēnti turējās pie autoritārās valsts koncepcijas, bet tajā pašā laikā neuzticējās Šleiheram, dabiski meklēja vienošanos ar Hitleru un viņa partiju. Šiem spēkiem, kas vēlējās realizēt valsti un sabiedrībā autoritāru programmu, ar savu iekšējo loģiku vien vajadzēja nonākt Hitlera partijas pusē, jo pēc Papena valdības fiasko un iepazīšanās ar Šleihera "samierināšanas" politiku bija skaidrs, ka antidemokrātiskie un "antimarksistiskie" mērķi nebūs sasniedzami bez plebiscitāras bāzes. Taču tādu varēja piedāvāt tikai NSVSP. Šādos apstākļos mēģinājums izveidot "Harcburgas frontes" jauno variantu neizbēgami veda pie tā, ka Hitlers un viņa partija autoritāro spēku plānos šoreiz ieņēma nenoliedzami svarīgākas pozīcijas nekā agrāk.

*Papena un Hitlera kontakti.* Šeit nav iespējams sīki izklāstīt šos janvāra kontaktus, zondēšanu un pašas sarunas. Kā zināms, pirmā iniciatīva nāca no Papena. Pamatoti tiek uzsvērts, ka Papena kopš decembra vidus pieaugošās aktivitātes galvenā motivācija bija aizvainota godkāriba un spēcīgas atriebības jūtas.

Papens nevarēja piedot savam kādreizējam draugam Šleiheram, ka tieši viņš pielika roku, lai izbeigtos Papena darbība kanclera postenī. Taču nedrīkst neredzēt, ka aiz Papena aktivitātēm, kuru mērķis bija gāzt Šleiheru un piesaistīt NSVSP, neatkarīgi no visiem personiska rakstura motīviem, kā jau norādīts, slēpās ļoti konkrētas intereses.

Signāls izšķirošajam raundam Hitlera cīņā par varu atskanēja 1933.gada 4.janvārī, kad Papens un Hitlers tikās Ķelnes bankiera fon Šrēdera mājā pirmajā Papena ierosinātajā sarunā. Papenam sākumā šķita iespējama VNTP un NSVSP koalīcija viņa paša un Hitlera līdztiesīgā vadībā, bet tad pamazām, soli pa solim viņš akceptēja Hitlera pretenzijas uz vadību, ko NSVSP firers uzturēja siksti un nepiekāpīgi.

*Gatavošanās Hitlera iecelšanai kanclera postenī.* Papens šajās dienās izvērsa drudzainu aktivitāti. Viņš darbojās par centrālo vidutāju starp Hitlera grupu, VNTP vadību un valsts prezidenta pili. Svarīgā vidutāja lomā tagad sāka uzstāties arī Hindenburga dēls, kurš aizstāvēja Hitlera - Papena risinājumu. Janvāra vidū Papens saņēma no valsts prezidenta "personīgu un stingri konfidenciālu" uzdevumu izzināt jaunas valdības izveidošanas iespējas. Ar to bija sasniegts pagrieziena punkts. Valsts prezidenta pils sāka nosvērties Papena (un līdz ar to arī Hitlera) pusē. Atsvešināšanās starp Hindenburgu un Šleiheru pieauga arvien straujāk.

Ieinteresētie spēki tajā pašā laikā turpināja savu triecienuzbrukumu Hindenburgam, tā patieso smaili vērsot pret Šleiheru. "Valsts lauku savienības" prezidijs, ko nacionālsociālisti bija jau stipri pakļāvuši savai ietekmei, sarunā ar Hindenburgu sūdzējās par Šleihera politiku un izteicās par labu jaunas valdības izveidei un nacionālsociālistu iekļaušanai tajā. Šajā sarunā kļuva skaidrs, ka Hindenburgs ar lielu izpratni izturējās pret lielagrāriešu uzskatiem un priekšlikumiem.

*Šleihera gāšana.* Galīgais lēmums tika pieņemts janvāra pēdējās dienās, kad valsts prezidents uzlika veto Šleihera izņēmuma stāvokļa plānam un tas cieta krahu. Hindenburgs, kurš, kā viegli pierādāms, divas reizes (1932.gada augusta beigās un novembra beigās) līdzīgās situācijās bija gatavs, pretkonstitucionāli atliekot reihstāga vēlēšanas un nenosakot to termiņu, atstāt varu Papena rokās, šoreiz noraidīja identisku Šleihera priekšlikumu atlaist reihstāgu bez jaunu vēlēšanu izsludināšanas un nepiekrita pat kanclera plānam noturēt jaunas vēlēšanas 60 dienu laikā, atbilstoši konstitūcijai. Šleiherš tādējādi bija spiests 28.janvārī iesniegt demisiju, lai nepiedzīvotu sakāvi reihstāga sēdē, kas bija nolikta uz 31.janvārī. Kabineta sēdē 28.janvārī Šleiherš ziņoja par savu īso sarunu ar valsts prezidentu. Uz Šleihera lūgumu atlaist reihstāgu Hindenburgs atbildēja, "ka pašreizējam kabinetam nav izdevies nodrošināt sev parlamentāro vairākumu un viņš cerot, ka tagad tiks izveidots kabinets, kas spēs realizēt viņa idejas".

*Hitlera nozīmēšana par reihskancleru.* Tagad Papenam ceļš bija brīvs, un jau 30.janvārī Hindenburgs pieņēma Hitlera kabineta zvērestu. Kabineta sastāvā trīs nacionālsociālistus "cieši ieskāva" deviņi konservatīvie (starp tiem Papens - vicekanclers, Hugenbergs - saimniecības un lauksaimniecības ministrs). Tā kā baumas par reihsvēra vadības puča plāniem bija plaši izplatījušās, zvēresta pieņemšana notika drudzainā steigā, un pēdējās šaubas par Hitlera pilnvarošanu tika ātri izklidinātas.

Hitlera kabineta iecelšana nenotika valsts apvērsuma rezultātā, bet tā nebija arī pienākumu uzticēšana koalīcijas valdībai ar vairākumu parlamentā. Hitlera

kabinets bija prezidenta kabinets, tāpat kā visi tā priekšteči kopš 1930.gada. Tomēr šī valdība jau no paša sākuma darbojās zem principiāli citas zīmes nekā iepriekšējās. Pie varas svīrām bija nonācis cilvēks, aiz kura muguras stāvēja viņam absolūti padevīga, dinamiska masu partija un simtiem tūkstošu lielā militaristiskā organizācija, cilvēks, kurš, ilgu gadu nesaudzīgi cinīdamies pret Veimāras valsti, nekad nebija slēpis, ka viņa mērķis ir republikas sagrāve, demokrātijas likvidācija, visu politisko pretinieku nesaudzīga apspiešana un vajāšana. Jau pirmās jaunā režīma stundas skaidri rādīja, kurp ved viņa ceļš. Taču tas vairs nav šī pētījuma priekšmets.

*Vai Veimāras republikai bija jāiet bojā?* Ņemot vērā postu, ko nacionālsociālisma kustība atnesa Vācijai un pasaulei, Veimāras republikas izpētes uzmanības centrā vienmēr obligāti izvirzāms jautājums, vai demokrātijas sabrukums, un tieši ar tādām sekām kā varas nonākšana Hitlera partijas rokās, bija novēršams, vai pastāvēja šāda iznākuma alternatīvas (varbūt pat līdz pašām beigām) un kādas īsti tās bija, kādā mērā Veimāras valsts sagrāvi un nacionālsociālistiskā režīma nodibināšanu noteica strukturālie apstākļi un cik lielu atbildību par to nesa sociālo grupu interešu virzītā darbība un atsevišķu funkcionāru individuālie lēmumi? Atbildēt uz šiem jautājumiem nav vienkārši, un tāpēc nepārsteidz, ka atbildes, kas tika un joprojām tiek dotas, ir ļoti dažādas.

Skaidrs, ka pirmajai vācu republikai tās dibināšanas fāzē bija raksturīgi daudzi fundamentāli trūkumi. Tajā formā, kādā 1919.gadā Vācijā konkrēti konstituējās parlamentārā demokrācija, to patiesi akceptēja un ar kaujiniecisku sparu aizstāvēja tikai iedzīvotāju mazākums. Plašie iedzīvotāju slāņi distancējās no notiekošā, izturējās pret to skeptiski un pat atklāti noraidoši. Labējie un galēji kreisie anti-demokrātiskie spēki organizējās cīņai pret republiku jau tās dibināšanas fāzē. Šajos apstākļos par nelielu brīnumu un ievēribas cienīgu sasniegumu var uzskatīt to, ka republikāniskiem politiķiem izdevās izglābt Veimāras demokrātiju iekšpolitisko un ārpolitisko draudu piesātinātajos sākuma gados un galu galā sasniegt ievērojamu politiskās un saimnieciskās "normalizācijas" pakāpi. Taču jau šajos relatīvās stabilizācijas gados sākās arī tās attīstības tendence, kas kopš 1929.gada pārgāja politiskās sistēmas straujā dezintegrācijā: liela pilsonības daļa, un it īpaši vecā vadošā elite, novērsās no Veimāras tipa plurālistiskās sociālās valsts un līdz ar to no 1918./19.gada "dibināšanas kompromisa", kā rezultātā Veimāras valsts tika uzcelta uz sociāldemokrātiskās strādniecības un demokrātiskās pilsonības politiski saskaņotas darbības pamata. Šī "dibināšanas kompromisa" komponents bija arī (un pat visupirms) kapitāla un darba partnerinteresu izlīgums, no kura uzņēmēji kopš "Rūras tērauda strīda" 1928.gada beigās pamazām atkāpās. Ņemot vērā šo attīstības tendenci, var teikt, ka 1929./30.gada norises un lēmumus var salīdzināt ar sliežu maiņu ceļā uz katastrofu. Protī, pāreja pie prezidentālās sistēmas nozīmēja novēršanos no parlamentārā valdīšanas veida un tieši republikai uzticīgu un valsti atbalstošu spēku jūtamu novājināšanos vēl pirms tam, kad pasaules ekonomiskās krīzes izpausmes ievērojami pastiprināja sociālās bailes. Plašu iedzīvotāju slāņu lojalitāte pret pastāvošo valsts kārtību dila arvien vairāk, un ekstrēmi nacionālistiskā un demokrātijai naidīgā NSVSP saņēma tai nepieciešamo impulsu, lai pārvērstos par masu kustību. Taču, neraugoties uz panākumiem masu mobilizācijā un pie vēlētāju urnām, NSVSP galu galā guva uzvaru tikai tāpēc, ka lielagrāriešu, industrijas aprindu, militārās aristokrātijas un lielpilsoņu vecā elite

bija nolēmusi pāriet no Veimāras uz autoritāro ceļu un cerēja izmantot savā labā nacionālsociālistisku masu kustību. Tā gan netiecās pēc totalitāras diktatūras, kas kļuva par realitāti kopš 1933.gada 30.janvāra, bet uzskatīja NSVSP par pieņemamu sabiedroto cīņā pret demokrātiju, parlamentārismu un organizēto strādniecību.

Laikam gan drikst apgalvot, ka nacionālsociālistu varas sagrābšana arī pēc viņu kopš 1932.gada vasarā gūtajiem panākumiem bija objektīvi joprojām novēršama. Taču toreiz izveidojušās politisko fronšu pozīcijas, mērķi un spēku samērs, kā arī sasniegtā konstitucionālās sistēmas izkalšanas pakāpe tagad bija nepārspējamāi ārkārtīgi spēcīgs priekšnoteikums Hitlera varianta virzienā. Lai bloķētu šo šķietamo izeju no sistēmas krīzes, par kādu nacionālsociālisma atbalstītāji centās iztēlot Hitlera nākšanu pie varas, būtu bijusi nepieciešama augsta politiskās fantāzijas un politiskās atbildības apziņas pakāpe, vispirms tajā faktisko lēmēju grupā, kas kopš prezidentālā režīma nodibināšanas aizpildīja parlamentārās varas vakuumu. Bet tieši šajā cilvēku lokā vēlēšanās saglabāt demokrātisku kārtību Vācijā bija vāji attīstīta. Dominēja centieni autoritārā virzienā pārveidot valsti un sabiedrību, turklāt iespējamu politisku kombināciju spektrs bija tik ļoti sašaurināts, ka paiet garām sadarbībai ar Hitlera partiju bija gandrīz neiespējami, ja vien nebija gatavības nostāties uz izņēmuma stāvokļa izsludināšanas ceļa. Zīmīgi, ka vienošanās ar Hitleru notika tajā brīdī, kad NSVSP piedzīvoja smagas neveiksmes, bet, no otras puses, Šleihera valdības laikā, pēc ietekmīgu, republikai naidīgu aprindu uzskatiem, sāka veidoties apstākļi, kas darīja iespējamu strādnieku kustības atgriešanos uz politiskās skatuves. Lai to novērstu, izvēlējās paktu ar nacionālsociālismu, kura ideoloģiskais pamats bija kopēja fronte pret organizētu strādnieku interesēm un republikānisko kārtību.

*“Pašatteikšanās” vai demokrātijas sagrāve?* Protams, nedrīkst arī neievērot, ka demokrātiskās partijas nebija sagatavotas krīzes situācijas grūtību pārvarēšanai. VSDP un arodbiedrību vadības imobilitāte un koncepciju trūkums, tāpat kā viņu pozīciju vājums Papena valsts apvērsuma laikā pret Prūsiju, šeit jāpiemin tāpat kā Centra attīstība pa labi, kas principā neizslēdza koalīciju ar NSVSP. Visu demokrātiskā centra un kreiso grupu darbību bremsēja politiskās ilūzijas un kļūdaina tendence mazināt nacionālsociālisma draudus, kas beidzot noveda pie patvēruma fatalistiskā nogaidīšanā. Tomēr to aprindu vājumu, kuru aicinājums un pienākums, balstoties uz vēsturisko uzdevumu un politisko pašizpratni, bija aizstāvēt demokrātiski tiesisku un parlamentāri konstitucionālu valsti, nedrīkst mērit ar tādu pašu olekti, kā to spēku rīcību, kas gribēja izpostīt republiku un demokrātiju Vācijā un kuriem, pateicoties ļoti dažādu apstākļu sakrītībai, bija lemti panākumi. Diezin vai var apgalvot, ka Veimāras demokrātija “krita nevis savu pretinieku, bet pašas dēļ” (Karls Dītrihs Erdmans). Republikas bojā eja vispirms ir jāvaino nevis sociāldemokrātiskā strādniecība un tās organizācijas, arvien vairāk sarukusi republikai uzticīgo pilsonisko demokrātu grupa un politiskā katolicisma nometne, bet gan Veimāras demokrātijas nacionālistiskie un autoritārie pretinieki, kas, nekautrēdamies līdzekļu izvēlē, satrieca Veimāras valsti vērienīgi sagatavotā uzbrukumā.

## II PĒTĪJUMU PAMATPROBLĒMAS UN TENDENCES

## 1. Veimāras republika kā zinātnisku pētījumu objekts.

*Dominē jautājums par republikas bojā ejas cēloņiem.* Vienīgi daži periodi vācu vēsturē izvirza vēsturniekiem tik grūtas interpretācijas un izvērtēšanas problēmas kā tieši Veimāras republika. Neviens mēģinājums izgaismot šo četrpadsmit gadus ilgo vēstures posmu un noteikt Veimāras republikas "vēsturisko vietu" vācu vēstures kopsakarā nevar abstrahēties no tā, kas nāca pēc Veimāras: uz pirmās vācu demokrātijas drupām izveidotā nacionālsociālistiskā diktatūra atnesa Vācijai un Eiropai līdz tam neiedomājami lielu postu un teroru, kā arī uz ilgu laiku smagi iedragāja vāciešu morālo autoritāti visā pasaulē. "Trešā reiha" sabrukums vienlaicīgi nozīmēja arī 1871. gadā izveidotās nacionālās vācu valsts bojā eju. No šīm tiešajām un netiešajām Veimāras republikas sabrukšanas sekām piespiedu kārtā izkristalizējās noteikta pieeja Veimāras republikas vēstures izpētei. Joprojām aktuāls ir Karla Dītriha Erdmana konstatējums, kuru viņš izteica 1955. gadā: "Visu pētījumu par Veimāras republikas vēsturi izteikti vai neizteikti nepieciešams uzdevums ir atklāt tās sabrukuma cēloņus" [107: Veimāras republikas vēsture kā zinātnes problēma, 5]. Spriežot pēc visa, arī nākotnē te nekas nemainīsies.

Centrālais jautājums par Veimāras republikas sabrukšanas cēloņiem izpētes gaitā ir ļoti atšķirīgi interpretēts. Taču, neskatoties uz visu atbilstību dažādību, vismaz viena tendence ir viennozīmīga: atkāpšanās no sākumā bieži sastopamajiem monokauzālajiem izskaidrojumu mēģinājumiem, (piemēram, proporcionālās vēlēšanu tiesības, vācu tautas raksturs, pasaules ekonomiskā krīze, reihsvēra loma), tā vietā nokļūstot līdz multikauzāliem skaidrojumiem. Ciktāl šajos multikauzālajos izskaidrojumu variantos atsevišķi faktori (piemēram, strukturālie apstākļi, antidemokrātisko spēku potenciāls un mērķu izvēle, daudzpartiju parlamentārās demokrātijas izdzīvošanas iespējas, personību loma Veimāras republikas beigu fāzē) tiek dažādi akcentēti un izsvērti, veidojas plašs atziņu un spriedumu spektrs par Veimāras valsti un tās sabrukumu. Par to turpmāk būs sīkāka informācija.

*Veimāras vēstures zinātniskās izpētes sākums.* Vispirms uzmanība ir jāpievērš Veimāras republikas vēstures zinātniskās izpētes sākotnējiem nosacījumiem un sākuma posmam. Šo izejas pozīciju raksturo divi apstākļi: par zinātniskās izpētes objektu Veimāras republika varēja kļūt relatīvi vēlu, faktiski tikai pēc 1945. gada, kad tomēr pastāvēja neparasti izdevīgi priekšnosacījumi intensīvai, uz plašu avotu bāzes veiktai pirmās vācu demokrātijas izpētei.

*Vācu vēsturnieku cunfte Veimāras laikā.* Ir vienkāršs izskaidrojums tam, kāpēc izpēte varēja sākties relatīvi tik vēlu. Pirms 1933. gada republikas laiks vēl nebija kļuvis par vēstures zinātnes pētījumu objektu. Daudzi vēsturnieki gan iz-

teicās par politiskajām aktualitātēm un vispārējām tā laika problēmām, bet viņi to nedarīja, pamatojoties uz republikas rašanās un attīstības detalizētu zinātnisko izpēti, bet gan kā “politizēti zinātnieki”. Lielākajā vairākumā viņi neslēpa savus aizspriedumus pret republiku un daudzpartiju parlamentāro demokrātiju. Vēsturnieku cunftē bija tikai daži savrupnieki, kuri noteikti iestājās par Veimāras republiku. Turpretim vadošie vēsturnieki pat atstāja novārtā (un tā droši ir viena no smagākajām Veimāras historiogrāfijas nolaidībām) leģendas par “dunča dūrienu” (“Dolchstoßlegende”) zinātnisku atspēkojumu, kaut gan jau toreiz to būtu pieļāvis rīcībā esošais avotu materiāls [526: Faulenbahs, “Vācu ceļa ideoloģija”, īpaši 248.lpp., 309.lpp.].

*Veimāras tēls “trešajā reihā”.* Divpadsmit nacionālsociālistiskās kundzības gados Vācijā bija gandrīz neiespējami zinātniski iztirzāt Veimāras laika vēsturi, un profesionālie vēsturnieki faktiski izvairījās no šīs tēmas. Jaunākās pagātnes oficiālajam režīmam vēlamais un līdz ar to sakrāli svētais tēls būtībā balstījās uz “ciņas laika” nacionālsociālistiskās aģitācijas saukļiem. Atbilstoši paša “firera” izdotajiem valodas regulēšanas noteikumiem režīma propaganda veidoja īstu šausmu ainu par “sistēmas laiku”: republika kā “novembra noziedznieku” darbs un “dunča dūriena” produkts, korupcijas, izvirtības, nacionālās cieņas zaudēšanas purvs, taisnīgās “nacionālās opozīcijas” nesaudzīgas izsekošanas gadi, četrpadsmit gadus ilga žīdu, marksistu, kultūras boļševiku kundzība, kuru izbeidza tikai nacionālsociālistiskās kustības uzplaukums un “nacionālās revolūcijas” uzvara 1933.gadā. Šo stereotipu atsevišķi elementi mērenākas izpausmes formās (un to nevajadzētu atstāt neievērotu) ir saglabājušies arī pēc 1945.gada, jo nacionālsociālistu radītajā Veimāras republikas veidolā bija samaisīts aizrūts naidis, slimīgas bailes un šausmas, kas bija plaši izplatītas labēji orientētajās un nacionālistiski noskaņotajās pilsoņu aprindās pirms un pēc 1933.gada. Tāpēc, rakstot vēsturi par Veimāras periodu pēc 1945.gada, vēl ilgu laiku bija jāveic ievērojams izskaidrošanas darbs un jālikvidē dziļi iesakņojušies aizspriedumi.

*Emigrējošo zinātnieku darbi.* Piespiedu kārtā emigrācijā devušos vēsturniekus, galvenokārt liberāli demokrātiskos Veimāras republikas atbalstītājus, gluži saprotami nodarbināja jautājums, kā varēja nonākt līdz fašistiskās kustības uzplaukumam un nacionāli sociālistiskajai varas sagrābšanai. Tomēr šis jautājums drīzāk veidoja vispārēju fonu viņu izteikti idejiski orientētajiem darbiem. Faktoloģiski pētījumi par Veimāras republiku, detalizēta pēckara Vācijas politikas, ekonomikas un sabiedrības analīze palika retums. Liels sasniegums bija A.Rozenberga darbs “Vācu republikas vēsture” (Karlsbad, 1935; sk. Nr.133), bet šo grāmatu Vācijā pēc tās iznākšanas varēja tikpat maz izmantot kā Štampfera aptverošo Veimāras republikas vēsturi (Karlsbad, 1936; sk. Nr.140).

*Pirmie zinātniskie darbi pēc 1945. gada.* Kādas bija zināšanas Vācijā par Veimāras laiku pēc “trešā reihā” sabrukuma, kļūst skaidrs no F.Frīdensburga piezīmēm, kuras viņš rakstīja 1945.gada jūlijā (priekšvārdā savam izklāstam par Veimāras republiku, kas manuskriptā bija pabeigts 1934.gadā, bet tikai 1946.gadā varēja tikt publicēts): “Veimāras republikas tēls jaunākajai paaudzei ir gandrīz nepazīstams, un sakropļots tas ir arī vecākajai paaudzei, pateicoties Hitlera laika nepārtrauktajai propagandai, kas savu sasniegumu melīgam attaisnojumam izmantoja savu priekšgājēju pastāvīgo kļūdu un noziegumu fonu... Arī historiogrāfijai

līdz šim pietrūkst jebkādas lietišķas informācijas par liktenīgi smagajiem gadiem laikā no 1918. līdz 1933.gadam” [112: Veimāras republika, 7].

*Memuāri.* Pēc 1945.gada šajā jomā nenotika lielas izmaiņas. Daudzi Veimāras laika politiskie darboņi gan publicēja savus memuārus (Noske - 1947.g., Brinings. Vēstule - 1947.g., Keils - 1948.g., Kurtiuss - 1948.g., Lēbe - 1949.g., O.Brauns - 1949.g., Zeverings - 1950.g. Sk. Nr.81, 70, 63, 74, 58, 95). Tomēr divi angļu valodā uzrakstītie apkopojoša rakstura darbi gandrīz netika ievēroti [S.V.Halperins. Vācija izmēģina demokrātiju. Ņujorka, 1946.; G.Šēle. Veimāras republika. Londona, 1946.]. Emigrējošo vācu vēsturnieku un politologu darbi tika pieņemti vilcinoties: Štampfera darba jaunais izdevums “Vācu republikas pirmie četrpadsmit gadi” iznāca 1947.gadā, A.Brehta “Klusuma prelūdijs” vāciskais tulkojums - 1948.gadā, turpretī A.Rozenberga “Veimāras republikas vēsture” tikai 1955.gadā piedzīvoja atkārtotu izdevumu. Jāatzīmē, ka uzreiz neparādījās arī zinātniski pētījumi par Veimāras republiku, kas piederētu to vēsturnieku spalvai, kuri darbojās kā mācībspēki Vācijā pēc 1933.gada. Tas viennozīmīgi pierāda to, ka atvilknēs neatradās piemēroti manuskripti, kas gaidītu uz publicēšanu pēc trešā reiša sabrukuma.

*F.Frīdensburgs. L.Prellers.* Abi šī perioda darbu autori nepiederēja vēsturnieku cunftei. F.Frīdensburgs, kurš 1946.gadā publicēja savu apceri “Veimāras republika” [112], pēc nodarbošanās bija jurists un Veimāras republikas laikā darbojās kā liberāls politiķis un augstāka ranga pārvaldes ierēdnis. Savukārt L.Prellers, kurš 1949.gadā izdeva savu “trešā reiša” pastāvēšanas gados rakstīto grāmatu “Veimāras republikas sociālā politika” [663], Veimāras laikā praktiski un teorētiski piedalījās sociālās politikas veidošanā.

*Parlamentārā padome.* Parlamentārās padomes apspriedēs par pamatlikumu, kas notika 1948./49.gadā, “Veimāras mācībām” bija izcila loma [sk.: F.K.Fromme. No Veimāras konstitūcijas līdz Bonnas pamatlikumam. Tībingena, 1960.]. Šis diskusijas vismaz uzreiz efektīvi nestimulēja vēstures zinātni. Apbrīnojamā kārtā pat ne reizi apspriedes par konstitūciju Veimāras Nacionālajā sapulcē nekļuva par detalizētu vēsturisku analīžu objektu, kaut gan, lai veiktu šādus pētījumus, bija pietiekoši daudz avotu.

*Zinātniskās izpētes uzsākšana piecdesmitajos gados.* Par intensīvu zinātnisku pētījumu objektu Veimāras republika kļuva piecdesmitajos gados. Bija vajadzīgi dažāda veida stimuli, lai tagad pamodinātu, un turklāt ne tikai profesionālo vēsturnieku aprindās, dzīvu interesi par pirmās vācu demokrātijas attīstību un sabrukumu. Vienlaicīgi gadu no gada uzlabojās avotu bāze Veimāras laika izpētei.

*Avotu stāvoklis.* Oficiālo dokumentu zudumi kara laikā gan bija ievērojami, bet kopumā tomēr mazāki, nekā tika uzskatīts pirmajos pēckara gados. Lielākā daļa oficiālo dokumentu nonāca uzvarētājielvalstu rokās [sk.: J.Henke. Vācu jaunākās vēstures pirmavotu liktenis kara un pēckara periodā // VĪZg 30 (1982.), 557-620]. Kopš piecdesmitajiem gadiem Rietumu sabiedrotie vienu pēc otra atdeva atpakaļ Rietumvācijas arhīviem nolaupītos dokumentus. Tā, piemēram, reiša kancelejas un ārlietu ministrijas dokumenti - lai nosauktu divus centrālos arhīvu fondus - kļuva pieejami pētniekiem. Padomju Savienība savus “nolaupītos dokumentus” nosūtīja uz VDR centrālajiem arhīviem, kur tos varēja izmantot ne vien VDR vēsturnieki, bet arī atsevišķi vēsturnieki no Rietumu valstīm. Arī daudzi

svarīgi neoficiālie avoti, īpaši Veimāras vadošo politiķu atstātais plašais mantojums, kas bija pārdzīvojis kara laika jukas un nacionālsociālistu kundzību, tagad lielākoties nonāca arhīvos un bija pētnieku rīcībā. Tā kopš piecdesmito gadu beigām pakāpeniski, bet ne pēkšņi, paplašinājās pirmavotu bāze, lai varētu nodarboties ar Veimāras republikas vēsturi. Tādējādi agrāk nekā parasti normālos apstākļos kļuva iespējams, pētīt Veimāras republikas vēsturi, izvērtēt visus palikušos atbilstošos arhīvu fondus, nevis tikai izlases veidā pieejamos materiālus.

No paša sākuma šajā pētniecības jomā darbojās ne tikai vācu vēsturnieki Rietumos un Austrumos. Veimāras republikas vēsture ir augsti vērtēta starptautiskās vēstures zinātnes tēma, un vispirms amerikāņu un angļu zinātnieki ir sarakstījuši svarīgus darbus un piedalījušies ar dziļi saturīgiem ziņojumiem zinātniskajās diskusijās.

*Uzsvars uz republikas beigu fāzi. K. D. Brahers (1955.).* Piecdesmitajos gados plašā frontē izvērstā Veimāras republikas vēstures pētniecība vispirms koncentrējās uz tās beigu posmu. Šim faktam bija viegli saprotams izskaidrojums: vēstures zinātne vairs nevarēja ilgāk ignorēt savu sūtību un nedot būtisku ieguldījumu "pagātnes pārvarēšanā". Šajā sakarā vajadzēja, starp citu, atrast pārlicenošas atbildes uz jautājumiem par izšķirošajiem priekšnosacījumiem un faktoriem, kas deva iespēju nacionālsociālistiem sagrābt varu. Šī jautājuma nostādne prasīja liktenīgās attīstības un lēmumu aptverošu analīzi, it īpaši par laika posmu pēc 1929. gada. Šajā ziņā ir grūti uzskatīt par nejaušību to, ka tieši minētai tēmai ir veltīta pirmā lielā zinātniskā monogrāfija par Veimāras laiku: 1955.gadā K.D.Brahers publicēja savu līdz šodienai nepārspēto meistardarbu "Veimāras republikas sabrukšana" [100]. Izmantojot struktūranalītisko metodi, Brahers pētīja daudzos Veimāras demokrātiju apgrūtinošos faktoros, lai pēc tam detalizēti aprakstītu kopš 1930.gada iezīmējušās "sabrukšanas" fāzes, kā arī precīzāk noteiktu atsevišķu personību un sociālo grupu atbildību. Turklāt viņš dedzīgi vērsās pret uzskatu, ka republikas bojā eju esot veicinājis pēkšņš neapreķināmu spēku un liktenīgu notikumu uzbrukums. Viņš - tieši otrādi - aplūkoja nacionālsociālistu īstenoto varas sagrābšanu (nationalsozialistische Machtergreifung) kā tās attīstības pēdējo posmu, kuru vadīja reālu spēku varas grupējumi un tendences, veicināja iekšējie un ārējie notikumi, padarīja par iespējamu nepareiza rīcība un nolaidība. Šādā perspektīvā visi centieni ieviest prezidentālo režīmu, kuri tika manifestēti jau pirms "lielās koalīcijas" sabrukšanas (1930.gada marts), ieguva izšķirošu nozīmi un veicināja to, ka 1930.gadā vairs pat netika izdarīts mēģinājums no jauna veidot valdību, kurai būtu vairākums parlamentā. Prezidenta kabinetu sistēmas galvenie protagonistu un atbalstītāji tādējādi saņēma ļoti kritisku novērtējumu.

*Brahera kritika.* Veimāras republikas sabrukšanas procesa cēloņu un gaitas skaidrojums, kuru deva Brahers, guva lielu piekrišanu, bet izsauca arī kritiskas piezīmes. No vienas puses, tās attiecās uz Brahera struktūranalītisko metodi (vācu vēstures zinātnei tā dotajā momentā vēl bija zināmā mērā sveša), bet, no otras puses - uz atsevišķu situāciju novērtējumu. Tā, piemēram, A.Brehts izteikti vērsās pret Brahera kritizēto prūšu valdības un vācu sociāldemokrātijas pasīvo izturēšanos Papena valsts apvērsuma laikā, kas notika Prūsijā 1932.gada 20.jūlijā [A.Brehts. Veimāras republikas sabrukšana un politiskā zinātne // Zs. für Poli-

tik, 2 (1955), 300 ff. (und folgende [Seiten] - un sekojošās [lappusēs]) ]. Tomēr galvenais strīdīgais moments bija jautājums par pāreju uz prezidentālo sistēmu un reihskanclera Brīninga personības un politikas novērtējums.

*Strīdi par Brīningu.* Vispirms opozīcijā pret Brahera sniegto Brīninga vadītā prezidenta kabineta novērtējumu nostājās V.Konce. Vēl pirms Brahera darba iznākšanas viņš uzskatīja, ka partiju valsts un parlamentārā demokrātija jau 1929./30.gadā bija izsmēlusi savas iespējas, un, ieceļot prezidenta kabinetu, valsts prezidents esot izmantojis vienīgo toreiz pastāvošo iespēju [353: Konce. Partiju valsts krīze Vācijā 1929./30. gadā]. Ar šo tēzi Konce tālāk izvērta pret Brahera sniegto Brīninga un viņa kursa kritiku un interpretēja Brīninga kabinetu kā pēdejo mēģinājumu glābt demokrātiju Vācijā. Pie šiem strīdiem par Brīninga vadītā prezidenta kabineta novērtējumu, kā arī pie pārējiem šajos gados publicētajiem zinātniskajiem darbiem par Veimāras republikas beigu fāzi, ir jāatgriežas citā sakarā.

*Uzsvars uz republikas sākuma fāzi. Smaguma punkta pārvietošanās cēloņi.* Piecdesmitajos gados, aplūkojot Veimāras republikas vēsturi, zinātniskās intereses galvenokārt bija vērstas uz Veimāras beigu fāzi, bet kopš sešdesmito gadu sākuma pētniecisko aktivitāšu un diskusiju smaguma punkts pārvietojās uz republikas sākuma fāzi. Šī akcenta maiņa, kurai bija zināma iekšējā loģika, izrietēja no izpratnes, kas bija cieši iespiedusies apziņā republikas sabrukšanas cēloņu un stadiju intensīvas apspriešanas rezultātā. Ja Veimāras demokrātija pēc 1929./30. gada valsts un ekonomiskās krīzes apstākļos parādīja sevi kā nenobriedušu un tika iznīcināta ātri progresējošā sabrukšanas procesā, tad šāda attīstība bija iespējama tikai to nozīmīgo strukturālo deficītu dēļ, kas kopš republikas dibināšanas izšķirošā mērā noteica konstitucionālo īstenību un sabiedrisko spēku attiecības Veimāras Vācijā. Minēsim tikai dažus piemērus: partijas, kuras vienīgi ik pa laikam bija spējīgas izveidot darboties un valsti pārvaldītspējīgu parlamentāro vairākumu; reihsvērs, kas jutās saistīts tikai ar abstraktu valsts ideju, nevis ar republiku tās konkrētajā parlamentārās demokrātijas veidolā, un ne bez simpātījam izturējās pret nacionālajām aizsardzības vienībām (Wehrverbände); justīcija, kas politiski svarīgās lietās orientējās pēc pirmsdemokrātiskās, konservatīvās valsts un sabiedriskās iekārtas vadmotīviem un vērtību kritērijiem; ietekmīgas saimnieciskās apvienības, kuras pēc 1918.gada novembra ar arodbiedrībām noslēgtā sociālā līguma uzteikšanas ļoti stingri parādīja savu pārākumu ricībā esošo varas resursu ziņā; izglītības institūcijas, kurās pilnīgi valdīja antidemokrātiskā ideja un neiecietīga nacionālisma gars. Brahera iespaidīgā analīze no jauna ar īpašu spēku pievērsa uzmanību šiem strukturāli apgrūtinātajiem faktoriem. Tādējādi izvirzījās jautājums, vai ar šādiem apgrūtinātajiem momentiem republikas dibināšanas laikā nenovēršami bija jāsamierinās vai varbūt 1918./19.gadā bija pastāvējusi iespēja republiku izveidot uz stingrāka pamata, nekā tas patiešām notika. Tāpēc uzmanības centrā nonāca līdz tam gandrīz nepētītā republikas rašanās revolucionārā fāze.

*K. D. Erdmana skaidrojums par izšķirošajām alternatīvām 1918./19.gadā.* Cik lielā mērā šis problēmu loks vispirms pēc 1945.gada bija "izslēgts", uzskatāmā veidā dokumentāli pierāda piecdesmitajos gados publicētie apkopojuma rakstura darbi par Veimāras republiku. Autori visnotaļ maz un ne kā strīdīgu jautājumu apskata 1918./19.gada revolūciju. Teiktais attiecas uz A.Švarca rokasgrāmatu [139], kā arī uz V.Konces darbu [Veimāras republika // P.Rasovs (izd.). Vācu

vēstures pārskats. Štutarte, 1953]. E.Eiks savā liberāli demokrātiskā perspektīvā rakstītajā un arī vēl šodien ar interesi lasāmajā divdaļīgajā Veimāras republikas vēsturē [110] notikumiem laikā no 1918.gada 9.novembra līdz Nacionālās sapulces sanāksšanai 1919.gada februārī velta veselas 20 lappuses. Arī 1959.gadā iznākušajā K.D.Erdmana rakstā par Gebhardta vācu vēstures rokasgrāmatu (8.izdevums) revolucionārā perioda izklāsts ir salīdzinoši neliels. Erdmans bija arī tas, kurš piecdesmitajos gados asi izvirzīja ne vien dominējošo, bet gandrīz vispārēji akceptēto revolūcijas interpretāciju, kad viņš atbilstošajai nodaļai deva virsrakstu "Padomju valsts vai parlamentāriska demokrātija?" Jau 1955.gadā ļoti rosinošajā zinātniskajā rakstā viņš droši secināja, ka darbojošos brīvība toreiz tikusi ierobežota ar "konkrētu izvēli: sociālā revolūcija savienībā ar spēkiem, kas orientēti uz proletariāta diktatūru, vai parlamentāra republika savienībā ar konservatīviem elementiem kā, piemēram, veco oficeru korpusu" [107: Veimāras republikas vēsture kā zinātnes problēma, 7].

*A. Rozenberga revolūcijas interpretācija.* Erdmana skaidrojums par izšķirošajām alternatīvām 1918./19.gadā, kuru var uzskatīt par rietumvācu vēstures zinātnes sniegtu revolūcijas reprezentatīvu novērtējumu piecdesmitajos gados, veicināja 1918./19.gada sarežģītās situācijas detalizētu pētīšanu un veidoja skaidru pretstatu A.Rozenberga revolūcijas interpretācijai, kuru viņš bija izvirzījis jau 1935.gadā [133], bet kuru tikai tagad vairāk vai mazāk ņēma vērā. Rozenberga skatījumā revolucionārā situācija 1918./19.gadā bija daudz dziļāka, nekā to tvēra Erdmans. Saskaņā ar Rozenberga interpretāciju, plašām mērenajām sociālistiski demokrātiskajām vācu strādnieku masām toreiz pilnībā bija iespējams kļūt par īsteniem republikas sociālajiem balstiem. Viņa skaidrojums līdz ar to skar jautājumu, kāpēc neizdevās saturēt kopā strādnieku kustības lielo vairākumu vienotai darbībai. Viņš ir pārliecināts, ka par to vienādā mērā ir vainīga vairākuma sociāldemokrātu vadības īstenotā politika un strādnieku kustības galēji kreisā spārna praktizētā revolūcijas stratēģija.

*Revolūcijas pētīšana sešdesmitajos un septiņdesmitajos gados.* No šīm skaidri izteiktajām pretējām pozīcijām savu izejas punktu rada intensīva, uz plašas avotu bāzes balstīta revolūcijas pētniecība sešdesmitajos un septiņdesmitajos gados. Veselus desmit gadus tagad aktuālo vēsturisko pētījumu svarīgākā tēma bija republikas sākuma fāze. Turklāt daudzos darbos tika apšaubīts līdz tam izplatītais uzskats, ka vienīgā 1918./19.gada izšķirošā alternatīva esot bijusi: Vācijas boļševizēšana vai vairākuma sociāldemokrātu sadarbība ar tradicionālajām varas elitēm iekšējās kārtības nodrošināšanai un parlamentāras republikas izveidošanai. Kā tas tika uzsvērts vairākumā no šiem darbiem, vismaz pirmajās revolūcijas nedēļās pastāvēja ļoti plašs darbības un rīcības iespēju spektrs, un līdz ar to reāla, bet tomēr neizmantota iespēja bija radīt izturīgāku pamatu Veimāras demokrātijai. Šie pētījumi un sešdesmitajos un septiņdesmitajos gados izstrādātais 1918./19.gada revolūcijas "jaunais tēls" ir tuvāk iztirzāts nākošajā paragrāfā.

*Republikas vidējās fāzes izpēte.* Piecdesmitajos gados pētnieciskās intereses vispirms bija saistītas ar republikas beigu posmu, sešdesmitajos gados un septiņdesmito gadu sākumā tās bija koncentrētas uz sākuma posmu, bet attiecībā uz vidējo posmu salīdzinoši ir grūti noteikt laika ziņā pētnieku aktivitāšu galveno smaguma punktu. Pēc tam, kad republikas pastāvēšanas vidējam posmam, kura

ietvaros nenorisinājās gluži tik daudz ievērojamu notikumu un netika pieņemti tik daudz izšķirošu lēmumu kā dramatiskajos Veimāras demokrātijas sākuma un beigu gados, ilgu laiku bija veltīta tikai neliela uzmanība, beidzot sešdesmitajos gados arī šajā jomā tika veikti plaši speciālie pētījumi, kas kopš tā laika norisinās nepārtraukti. Līdzās partiju un parlamenta vēsturei saprotamā kārtā daudzu pētījumu objekts ir vācu ārpolitika "Štrēzēmānā". Interesi vispirms izraisīja un izraisa ekonomiskās politikas sarežģītās problēmas un sabiedrības attīstība divdesmitajos gados. Iespaidīgu sasniegtā rezumējumu šajā jomā līdz septiņdesmito gadu vidum sniedza Bohumas simpozījs "Veimāras republikas industriālā sistēma un politiskā attīstība" [651]. Šī konference deva daudzpusīgus impulsus Veimāras Vācijas saimnieciskās un sabiedriskās attīstības tālākai izpētei.

Tik dziļi un pamatīgi strīdi, kādi norisinājās un norisinās, apskatot republikas sākuma un beigu fāzi, sākotnēji nebija novērojami diskusijās par vidējā posma problēmām. Situācija mainījās kopš astoņdesmito gadu sākuma. Tā saukto "Borhardta strīdu" laikā (sk. 162.-163. lpp.) izcēlās un vēl šodien turpinās dedzīgs disputs par vācu saimniecības stāvokli pirms pasaules ekonomiskās krīzes un kopīgajām ekonomiskajām implikācijām, kas veidojās, Veimāras republikai forsēti attīstoties par "labklājības valsti". Pretrunīgas diskusijas bija arī par inflācijas procesa un valūtas stabilizācijas iedarbību uz plašu tautas slāņu saimniecisko stāvokli un psihi (sk. 159. lpp.).

*"Relatīvā stabilitāte"*. Zinātniskajās diskusijās un daudzos zinātniskos darbos - izteikti vai neizteikti - mērķtiecīgi afišētā jautājuma nostādne par republikas vidējo posmu bija virzīta uz to, lai noskaidrotu, kādas iespējas pastāvēja un kā tās tika izmantotas, lai tieši stabilitātes fāzes "mierīgajos" gados republiku zināmā mērā nodrošinātu pret krīzēm un sasniegtu Veimāras demokrātijas patiesu konsolidēšanos. Kāpēc tas tieši neizdevās - uz šo jautājumu nedod ne niansētu, ne izsmeļošu atbildi fundamentālie pētījumi, kas sarakstīti par partijām un partiju sistēmu, sociālo konfliktu sfēru un reihsvēra lomu. Kopumā atbildēs republikas īslaicīgā stabilizēšanās pēc 1923.gada tiek raksturota vienīgi kā "relatīva" stabilizēšanās. To attīstību procesu sākums, kurus vairs nevarēja apturēt pēc valsts un ekonomiskās krīzes izraisīšanās, attiecas uz relatīvās stabilitātes gadiem. Republikas vidējo un beigu posmu nevajadzētu tāpēc uzskatīt par dziļām cezurām, kuras ievada vienu no otras kvalitatīvi atšķirīgas valsts un sabiedrības attīstības fāzes Veimāras Vācijā.

*"Veimāras kultūra"*. Kaut gan "Veimāras kultūra", bez šaubām, bija viena no Veimāras laika raksturīgākajām parādībām, ilgu laiku vēstures zinātnē tā bija atstāta gandrīz bez ievēribas. Tikai septiņdesmitajos gados šajā ziņā notika pārmaiņas, un daudz kas liecina par to, ka intereses kulminācija par "Veimāras kultūru" vēl nav sasniegta. Šī interese neaprobežojas tikai ar izcilāko māksliniecisko un zinātnisko sasniegumu analīzi, bet gan ietver arī "masu" kultūras problēmas demokrātiskajā laikmetā. Var minēt tādas tēmas kā brīvā laika izmantošana, pārmaiņas paaudžu savstarpējās attiecībās, jauno masu mēdiju - radio un televīzijas - parādīšanās un straujš uzvaras gājiens.

*Pētījumu nozīme. Bibliogrāfijas. Avotu publikācijas.* Ja pārskata līdzšinējos pētījumus par Veimāras republikas vēsturi, tad varētu atļauties secinājumu: kopumā pirmās vācu demokrātijas četrpadsmit gadi ir viens no vislabāk izpētītajiem

posmiem vācu vēsturē. Atbilstošo darbu daudzums arī speciālistiem vairs ir tikko pārskatāms, un nepārtraukti nāk klāt jauni pētījumi, kuri visu laiku tiek atzīmēti "Mūsdienu vēstures bibliogrāfijā" [146]. Tur ietverta darbu virsraksti (līdz 1989.gadam) pa šo laiku ir arī pārskatāmi sakārtoti un apkopoti "Mūsdienu vēstures bibliogrāfijā 1953.-1980.", kā arī papildus sējumā (1981.-1989.) [147]. Vairāk nekā 3000 nosaukumu var atrast 1977.gadā iznākušajā P.Štahas bibliogrāfijā [156], 1035 avīžu rakstu īsi pārskati - ABC-Clio informācijas dienesta bibliogrāfijā [143]. Palēnām virzās uz priekšu arī svarīgu avotu kompleksu apgūšana un prezentācija rūpīgu izdevumu veidā. Vispirms ir jānosauc divas izdevumu sērijas, kuras aptver visu Veimāras republikas posmu. Sērija "Reiha kancelejas dokumenti" [13] ir iespiesti ne vien kabineta sēžu protokoli, bet arī daudzu citu svarīgu dokumentu fragmenti: sarunu pieraksti, memorandi, vadošo ierēdņu raksti, iesniegumi reihskancleram, atsevišķas vēstules. Izmantojot publicētos dokumentus, ir iespējams izsekot nostājas veidošanās un lēmumu pieņemšanas procesiem valdības līmenī un kabineta ietvaros. Ārpolitika visā savā plašumā un sarežģītībā ir dokumentēta "Vācu ārpolitikas dokumentos" [1]. "B" sēriju (1925.gada decembris - 1933.gada janvāris) sastāda 21 sējums. "A" sērija (1918.gada novembris - 1925.gada novembris) tuvākajā laikā tiks pabeigta (līdz šim iznākuši 11 sējumi, kas aptver laika posmu līdz 1924.gada decembrim). Līdzās šīm sērijām ir daudzi citi izdevumi, kas satur bagātīgu materiālu klāstu, it īpaši par Veimāras sākuma un beigu posma centrālajiem problēmu blokiem (sk. vispirms 15, 16, 17).

*Apkopojošie darbi.* Nevar sūdzēties par to, ka trūktu jaunāku apkopojoša rakstura darbu. Ilgu laiku K.D.Erdmana sarakstītajam Veimāras sējumam Gebhardta vācu vēstures rokasgrāmatā [106] bija sava veida monopolstāvoklis. Toties tagad ar aptverošajiem H.Sulces [138] un H.Momsena [128] darbiem, kā arī D.Peikerta rokasgrāmatu [131] interesentu rīcībā ir izsmeļoši apkopojoša rakstura darbi, kuros, izmantojot pilnīgi dažādu pieeju svarīgāko problēmu izvēlē un novērtēšanā, tiek ieskicēta plaša Veimāras Vācijas panorāma. Lielu informācijas daudzumu par politiku un politisko sistēmu, konstitūciju un institūcijām sniedz E.R.Hūbera "Vācu konstitūcijas vēstures" piektais, sestais un septītais sējums, kuros plaši tiek apskatīts laika posms no pasaules kara sākuma līdz Veimāras republikas beigām [117, 172]. G.Šulca trīssējumu darbs "Starp demokrātiju un diktatūru" [402], kura degpunktā ir attiecības starp reihu un zemēm, kā arī Vācijas valsts reformas problēmas, galvenokārt otrajā un trešajā sējumā izvērsas par visas republikas politisko vēsturi.

*Sintezējoši darbi par atsevišķām tēmām.* Kā zināma kļūda rosīgajā Veimāras izpētes procesā pirms apmēram desmit gadiem tika atzīta "vidēja radiusa" sintezējošu darbu trūkums, kuros atsevišķu tēmu jomā ir atspoguļoti un apkopoti speciālo pētījumu rezultāti. Tieši šajā sfērā pedējos gados ir gūti iepriecinoši panākumi. Ievēribu pelna trīs tāda veida darbi, kuri ir izcilas zinātniskas kvalitātes speciālas monogrāfijas. Tajā pat laikā tie ir arī itetlpiģi sintezējoša rakstura darbi. Par Veimāras republikas ārpolitiku jau dažus gadus interesentu rīcībā ir P.Krīģera izcilais darbs [291]. "Strādnieki un strādnieku kustība Veimāras republikā" ir H.A.Vinklera trīssējumu opus magnum [509, 510, 511] tēma. Ņemot vērā to, ka Vinklera uzmanības lokā vienmēr ir visi sabiedriskie, politiskie un saimnieciskie procesi, viņa darbs, kas apliecina suverēnu materiāla pārvaldišanu, sniedz kaut

ko vairāk nekā precīzu strādniecības, strādnieku kustības un tās organizāciju vēstures analīzi. Daudzējādā ziņā to var vērtēt kā kompaktu Veimāras republikas vispārējo vēsturi. Apkopojot pagājušajā gadu desmitā veikto intensīvo inflācijas izpēti, G.D.Feldmans prezentē noslīpētu Vācijas politikas, ekonomikas un sabiedrības vēsturi laikā no pasaules kara sākuma līdz valūtas stabilizācijai 1924.gadā [608]. Summa summarum ļauj līdz ar to secināt: kas grib iegūt informāciju par Veimāras Vāciju kopumā un īpaši par svarīgiem tēmu blokiem, tā rīcībā šodien ir daudzas ticamas zinātniskas publikācijas.

*Jaunāko pētījumu tendence: koncentrēšanās uz Veimāras republikas beigu posmu.* Sakarā ar globālām saimnieciskajām grūtībām un strauji pieaugošo vispārējās krīzes apziņu no jauna atkal pastiprinās interese par Veimāras republiku, kas ir koncentrēta uz tās beigu posmu. Šī jaunākā tendence apstiprina patiesību, kas, virspusēji pārskatot izpētes vēsturi, vienmēr no jauna kļūva saskatāma un zināmā mērā ir noteicoša, ja nodarbojas ar Veimāras valsts vēsturi. Savas ierosmes, jautājumu nostādnes un novērtējumu iespējas, protams, ne pilnībā, bet tomēr ievērojamā mērā pētnieki gūst, konfrontējot pirmo sabrukušo vācu demokrātiju ar attīstības tendencēm un problēmu stāvokli Vācijas Federatīvajā republikā. Izvirzās jautājums, vai šī ciešā vakardienas un šodienas saistība tādā konkrētā veidā tiek nožēlota, jo līdz ar to tiek apgrūtināts pilnībā distancēts Veimāras republikas novērtējums, vai arī tā tiek apsveikta, jo līdz ar to Veimāras Vācija ir dzīvās pagātnes daļa, un interese par to nav tikai antikvāra interese. Lai nu kā - šī saistība ir jāakceptē kā fakts. Veimāras republikas vēsture mums ir "tuvā vēsture", un tāda tā arī paliks, kamēr vācu tagadne atradīsies toreizējo notikumu tiešā un netiešā ietekmē.

## 2. Republikas izveidošanās revolucionārā fāze.

Kā tas izrādījās, ieskicējot līdzšinējās Veimāras vēstures izpētes attīstību un svarīgās tēmas, rietumvācu vēstures zinātne tikai relatīvi vēlu pievērsās republikas revolucionārajai rašanās fāzei. Tomēr kopš sešdesmito gadu sākuma pamazām aktivizējās nodarbošanās ar šo problēmu loku, un gadu desmita laikā 1918./19.gada vācu revolūcija kļuva par mūsdienu vēstures zinātnes privilēģētu tēmu. Turklāt daudzu pētījumu rezultātā principiāli tika apšaubīts līdz tam valdošais revolūcijas novērtējums.

*Revolūcijas interpretācija pēc 1945. gada.* Pēc 1945.gada tajās valstīs, kur marksistiski ļeņinskajai historiogrāfijai nebija ietekmes, gandrīz visu akceptētais viedoklis skanēja šādi: tikai vairākuma sociāldemokrātijas sadarbība Eberta vadībā ar ķeizarsko oficeru korpusu un veco birokrātiju un līdz ar to iespējamā revolucionāro spēku militārā apspiešana ir sagatavojusi pamatu parlamentāras republikas dibināšanai un pasargājusi Vāciju no likteņa nonākt boļševiku varā.

*"Pilsoniskās" vēstures zinātnes sniegtais revolūcijas skaidrojums.* Šī interpretācija - visskaidrāk laikam to ir izteicis K.D.Erdmans (sk. 130.-131.lpp.) - būtībā balstījās uz jau Veimāras republikas gados izstrādāto liberāli demokrātisko

revolūcijas skaidrojumu, kuru 1933.gadā tālejoši kā savu pasniedza sociāldemokrāti. Notikumi, kas risinājās no 1918.gada novembra līdz 1919.gada pavasarim, šajā skatījumā atspoguļojās kā Veimāras demokrātijas atbalstītāju izcīnīta kopīga un panākumiem bagāta aizsargāšanās cīņa pret boļševismu. Pēc nacionālsociālistiskās diktatūras beigām šāda 1918./19.gada politisko un sabiedrisko sadursmju interpretācijas shēma dažādu iemeslu dēļ bija visai pievilcīga. No vienas puses, tā akcentēja tradicionālo līniju, kas saistīja Vācijas Federatīvo republiku atbalstošos spēkus ar Veimāras demokrātiem. No otras puses, sociāldemokrātijas panākumi 1918./19.gada ziemā, un it īpaši Fridriha Eberta loma, ieguva izteikti pozitīvu novērtējumu. Pēc tam, kad nacisti sociāldemokrātiju gadiem ilgi bija netraucēti nozākājuši, šāda veida atzišana, bez šaubām, nāca būtiski par labu sociāldemokrātu politikai. Turklāt šī izšķirošās 1918./19.gada situācijas interpretācija katrā ziņā neiztika arī bez zināmām aktuāli politiskām implikācijām. Vēstures piemērs taču piedāvāja vienu - laikā, kad sākās "aukstais karš" - visnotaļ apsveicamu izdevību pārliecinoši norādīt uz kopsakarību starp demokrātijas nodrošinājumu un komunisma atvairīšanu.

*Galēji kreiso potenciāla novērtējums.* Pēc 1945.gada Rietumu vēstures zinātnē gandrīz neapstridami galvenais elements dominējošajā revolūcijas interpretācijā bija pieņēmums (līdz šim tomēr vēl avotos nepārbaudīts), ka vācu strādnieku kustības galēji kreisajiem, pamatojoties uz saviem spēkiem un labilo kopējo situāciju revolūcijas laikā, bija nopietna iespēja apturēt vai pat pagriezt atpakaļ parlamentārās republikas dibināšanas virzienā notiekošo attīstību, aizkavēt Nacionālās sapulces sasaukšanu un izdarīt pilnīgu sociālu apvērsumu pēc boļševiku parauga. "Uz proletārisko diktatūru tiecošo spēku" potenciāls un darbības iespējas tika novērtētas relatīvi augstu. Attiecībā uz šo novērtējumu "pilsoniskais" revolūcijas skaidrojums paradoksālā veidā gandrīz saskanēja ar tāpat šajos gados dogmātiski fiksēto marksistiski ļeņinisko Novembra revolūcijas interpretāciju, kur Sparta-ka savienība tāpat figurēja kā nozīmīgs spēks.

*Revolūcijas interpretācija marksistiski ļeņiniskajā historiogrāfijā.* Ar marksistiski ļeņinisko historiogrāfiju par 1918./19.gada revolūciju šodien acīmredzot ir jāiepazīstina pagātnes formā. Pavisam nešaubīgi tas attiecas uz VDR. Marksistiski ļeņiniskie, it īpaši VDR, vēsturnieki analizēja 1918./19.gada revolūcijas laiku kā aptverošu, ar tagadni saistītu tēmu un atvasināja no tā principiālas "mācības" cīņai pret "imperīālismu". VDR vēsturnieku dotajā novērtējumā vienlaicīgi atspoguļojās arī politiski aktuālas stratēģiskās pārdomas. Šajā ziņā tā nebija nekāda nejaušība, ka VSVP vadība jau piecdesmitajos gados izraudzījās tieši Novembra revolūcijas novērtējumu par parauggadījumu, lai VDR vēsturniekiem uzskatāmi demonstrētu partijas vadošo lomu vēsturisko notikumu interpretācijā. Proti, 1958.gadā VSVP Centrālā komiteja pieņēma "tēzes" par Novembra revolūciju [iespiestas Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, 6, 1958; fragmentāri 178: Kolbs. No ķezariskās Vācijas līdz Veimāras republikai, 369-385]. Sākotnēji daži komunistiskie vēsturnieki pārstāvēja uzskatu, ka Novembra revolūcija ir sakāvi cietusi proletāriska revolūcija, bet 1958.gada tēzēs tās raksturs tika definēts šādi: 1918.gada Novembra revolūcija palika "pēc sava rakstura buržuāziski demokrātiska revolūcija, kura zināmā mērā tika realizēta ar proletāriskiem līdzekļiem un metodēm".

*Izšķirošais kritērijs: "marksistiski ļeņiniskās cīņas partijas" eksistence.* Fakts, ka Vācijā 1918./19.gadā nebija notikusi "proletāriska revolūcija", kaut gan tai pastāvējuši objektīvi priekšnoteikumi, tika izskaidrots ar nepietiekošu "subjektīvā faktora" brieduma pakāpi: masas nebija tā organizētas, lai tās būtu varējušas uzsākt cīņu par visu varu ar izredzēm uz panākumiem. Tas nozīmēja: toreiz Vācijā (vēl) nebija "marksistiski ļeņiniska cīņas partija". Darboties spējīgas "marksistiski ļeņiniskas cīņas partijas" eksistence līdz ar to tika izvirzīts kā izšķirošais kritērijs revolūcijas rakstura noteikšanai un kā svarīgākais nosacījums proletariāta revolūcijas uzvarai. Vācu komunistiskās partijas nodibināšanu šīs teorijas kontekstā attiecīgi pasludināja par izšķirošo pagrieziena punktu vācu strādnieku kustības vēsturē.

*Par attiecīgo VDR vēstures zinātnes ieguldījuma novērtējumu.* Tādējādi marksistiski ļeņiniskajiem vēsturniekiem bija dota skaidra nostādne atsevišķo politisko grupējumu politikas un izvirzīto mērķu novērtēšanā. VSDP vadītāji tika apsūdzēti nodevībā, VNSDP vadītāji savukārt apvainoti par nespēju un neskaidrību, bet spartakiešu-komunistu politiskā cīņa tika novērtēta pozitīvi. Turklāt Spartaka savienības spēks un tās ietekme uz notikumu gaitu tika attēlota stipri pārspilēti, bet tās kļūdainā taktika izskaistināta. Tā marksistiski ļeņiniskajā historiogrāfijā spartakieši-komunisti parādījās kā vienīgie patiesie revolucionāri, kā revolucionāru priekšpulks, kas proletariāta cīņai norādīja mērķi un virzienu. Līdz ar to vienlaicīgi bija izstrādāta arī vācu komunistu (kopš viņu darbības sākuma iezīmējušās) principiāli "pareizās" politikas pozitīvās kontinuitātes linija [par Novembra revolūcijas problēmu un VDR historiogrāfiju kopumā sk.: A.Dekers. Novembra revolūcija un vēstures zinātne VDR // IWK 10, 1974, 269-299; tālāk 176: Kluge. Vācu revolūcija 1918./1919.gadā, 33-38; A.Dorpalens. Vācu vēsture marksistu perspektīvā. Austrumvāciešu pieeja. - Londona, 1985, 308 ff.].

Kaut gan VDR vēsturnieki savos pētījumos par 1918./19.gada revolūciju stingri turējās 1958.gada tēzēs noteiktajos ietvaros, tomēr viņu darbi (neskatoties uz dogmātismu principiālajos jautājumos) nebija viscaur neizdevušies, jo vairāk tāpēc, ka bieži bija izmantots avotu materiāls, kas Rietumu pētniekiem nebija neierobežoti pieejams. Par dažām tēmām tika sarakstīti derīgi darbi, piemēram, par tautas aizsardzību [193] vai iedzīvotāju aizsardzību [710]. Sešdesmitajos gados īpašu interesi izraisīja reģionālo un lokālo notikumu izgaismojums [sk.: H.Dēns. Lokālā un reģionālā revolucionārā un padomju kustība VDR historiogrāfijā // AfS 15 (1975), 452-470].

*Rietumu vēstures zinātne kopš 1960. gada: jaunas jautājumu nostādnes, rezultāti, vērtējumi.* Kad ap 1960.gadu rietumvācu vēsturnieki, pamatojoties uz tajā laikā ricībā esošajiem avotiem, uzsāka kritiski pārbaudīt izplatītos priekšstatus par revolūcijas norisi, politisko spēku iespējam un izšķirošajām alternatīvām 1918./19.gada ziemā, viņus nepārlicināja toreiz dominējošās revolūcijas interpretācijas centrālās premisas. Tikai precīzi pētījumi par spēku samēru un mērķiem revolucionārajā kustībā varēja noskaidrot to, kāds bija galēji kreiso potenciāls un darbības radiuss, vai Vācijas boļševizācija šajos mēnešos patiesi, kā to apgalvoja, bija reāla iespējamība un draudoša eventualitāte.

*Izpētes galvenā tēma: padomju kustība. Strādnieku un zaldātu padomes laikabiedru un agrīno pētījumu skatījumā.* Sakarā ar šo jautājumu par revolucionārās

kustības dzinējspēkiem, struktūru, darbības formām un mērķiem vēsturnieku interešu degpunktā izvirzījās strādnieku un zaldātu padomes, jo kopš 1918.gada novembra pirmajām dienām līdz 1919.gada sākumam tās bija revolucionārās kustības istie reprezentanti. Priekšstatu par strādnieku un zaldātu padomēm īpaši ietekmēja apstākļi, kas vispār bija raksturīgi 1918./19.gada vācu revolūcijas "pēcvēsturei". Laikabiedri ļoti ātri aizmirsa revolūcijas notikumus vai iztulkoja tos stipri savādāk, iespaidojoties no politiskā oportūnisma un apoloģētikas. Šo plašā frontē jau 1919.gadā iesākušos "aizmiršanas un citādas iztulkošanas" procesu neapšaubāmi izraisīja fakts, ka ar 1918./19.gada revolūciju, tādā veidā, kā tā norisinājās un noslēdzās, neviena no galvenajām politiskajām nometnēm nevarēja sevi identificēt. Visiem politiskajiem grupējumiem, protams, atšķirīgā veidā, revolūcija bija "nepatikšanas". Tas atstāja atgriezenisku ietekmi uz strādnieku un zaldātu padomju novērtējumu. Padomes izsauca vēlāk vispārējas aizdomas par boļševistisko raksturu. Tās tika apzīmogotas kā kreisi radikālā mazākuma kundzības ierocis, bet to darbību revolūcijas laikā vērtēja gandrīz viscaur negatīvi. Šis izteikti negatīvais tēls izrādījās ārkārtīgi noturīgs un pārdzīvoja "trešo reihu". A.Rozenbergs ar savu strādnieku un zaldātu padomju pozitīvo raksturojumu un uzskatu, ka padomes deva iespēju "sakarā ar revolūciju likt pamatus aktīvai tautas demokrātijai" [153: Veimāras republikas vēsture, 64], ilgu laiku bija pilnīgi viens. Tikai kopš piecdesmito gadu beigām Rozenberga novērtējums ieguva stiprāku rezonansi un stimulēja nu iesākušos diskusiju.

*Jaunie pētījumi, kas balstās uz avotiem.* Šī diskusija iesākās, tāpēc ka jaunie pētījumi par revolūcijas vēsturi, kas balstījās uz plašu avotu bāzi (īpaši 164, 167, 169, 175, 177, 178, 185, 188, 194, 199, 200, tālāk daudzie pētījumi par reģionālo un lokālo revolūcijas vēsturi), deva ievērojamus rezultātus, kas ļāva ne vien būtiski revidēt tradicionālo priekšstatu par padomju kustību, bet arī principiāli apšaubīt līdz tam dominējošo 1918./19.gada revolūcijas vispārējo interpretāciju. Šajā sakarā būtu vērts vispirms izcelt attiecīgo pētījumu divus atzinumus.

1. Izdibinot precīzus datus kā par strādnieku, tā par zaldātu padomēm, varēja viennozīmīgi pierādīt, ka strādnieku padomju lielākajā daļā dominēja vairākuma un mērenie neatkarīgie sociāldemokrāti, bet zaldātu padomēs visai liela ietekme (līdzās sociāldemokrātiem) bija arī pilsoniskajiem elementiem. Turpretim galēji kreisajiem (Spartaka savienība, Brēmenes kreisie radikāļi) - pretēji plaši izplatītajam pieņēmumam - tikai dažās strādnieku padomēs bija vairāk nekā daži pārstāvji. Lielāka ietekme viņiem bija vienīgi divās, trijās lielpilsētās. Kopumā tieši trīs ceturtdaļās no visām vācu lielpilsētām padomju izpildu orgānus vadīja vairākuma sociāldemokrāti vieni paši vai kopā ar VNSDP mērenajiem spēkiem, kas bija gatavi sadarboties. VSDP un mērenā VNSDP nodrošināja padomju komitejās šo pārsvaru pateicoties tam, ka novembra dienās, improvizējot vietējo strādnieku padomju veidošanos, tās tika konstituētas vēlēšanu vai deleģēšanas ceļā atbilstoši strādniecības politiskajai orientācijai attiecīgajā pilsētā vai novadā. Šis "atklājums" - VSDP un VNSDP nomācošais pārsvars strādnieku un zaldātu padomēs, kā arī piekritēju skaita un organizētības pakāpes ziņā relatīvi vājo galēji kreiso tālejošā izolācija revolucionārā masu kustībā novembra un decembra dienās - nozīmēja patiesu pavērsienu 1918./19.gada padomju un revolucionārās kustības izpētē. Līdz

ar to tika pārliciecināti atspēkots vēl piecdesmitajos gados vienmēr no jauna atklāti izteiktais vai apzināti suģestētais uzskats, ka strādnieku un zaldātu padomes 1918.gada novembrī un decembrī būtu bijis instruments kreisi radikālā mazākuma vai boļševistiskās revolūcijas dedzīgāko piekritēju rokās. No otras puses, atziņums par spēku samēru padomju komitejās deva iespēju adekvāti izprast "padomju realitāti", padomju praktisko darbību uz vietām, kā arī programmistiskos mērķus attiecībā uz kopējo valsts politisko un sabiedrisko iekārtu pēc ķeizariskās Vācijas sabrukuma. Savā lielumā lielā vairākumā padomju locekļi neapzinājās sevi kā sociāldemokrātiskās koalīcijas valdību (kas sastāv no VSDP un VNSDP) kontrahentus reihā un zemēs, bet gan kā šīs valdošās koalīcijas reģionālos un lokālos pilnvarniekus. Centrālajā strīdīgajā jautājumā pirmajās revolūcijas nedēļās: "Nacionālā sapulce vai padomju sistēma" - viņi ieņēma viennozīmīgu pozīciju. Viņi iestājās par Nacionālās sapulces ātru ieviešanu un līdz ar to par parlamentāru republiku. Vienlaicīgi viņi, vadoties no sociāldemokrātu programmas, izvirzīja veselu rindu prasību, kuru mērķis bija pastāvošās valstiskās un sabiedriskās iekārtas pamatīga reforma (pārvaldes "demokratizēšana", armijas uzbūves būtiska pārveidošana, "attiecīgi nobriedušo rūpniecības nozaru" socializēšana). No sociāli psiholoģiskā viedokļa arī vairākuma sociāldemokrātijas piekritēju vidū bija ļoti daudz tādu, kas gaidīja kardinālas pārmaiņas.

*Revolucionārās kustības divas fāzes.* 2. Revolūcijas norises precīza analīze liecina, ka padomju un revolucionārajai kustībai 1918./19.gadā bija vairākas fāzes, kuras viena no otras ir skaidri jāatšķir. Pirmā fāze turpinājās no valsts apvērsuma dienām līdz VSDP un VNSDP koalīcijas valdības sabrukumam decembra beigās vai, ilgākais, līdz janvāra nemieriem un Nacionālās sapulces vēlēšanām. Šajā fāzē strādnieku un zaldātu padomes bija plašas, galvenokārt strādnieku un zaldātu realizētas tautas kustības pārstāvji. Padomēs darbojošies politiķi savā lielākajā vairākumā netiecās pēc "padomju sistēmas", bet gan uzskatīja padomes kā laika ziņā ierobežotu institūciju un uzsvērti iestājās par drīzām Nacionālās sapulces vēlēšanām. Šajās vēlēšanās lielākā daļa no padomēm lojāli sadarbojās ar revolūcijas valdībām reihā un zemēs.

Revolūcijas otrajai fāzei, kas iesākās janvārī, bet kulmināciju sasniedza pavasarī, bija raksturīga ātri progresējoša strādniecības lielas daļas radikalizēšanās, kas, vilusies par prasīto un gaidīto pārmaiņu izpalikšanu militārajā sistēmā, birokrātijā un lielrūpniecībā, tagad izšķīrās par pretdarbību valdības kursam. Šai fāzei ir raksturīga pieaugoša, asa radikālās masu kustības un Vācijas valdības konfrontācija, jo valdība ar militāra spēka pielietošanu mēģināja saglabāt savu autoritāti. Šajos mēnešos padomes vairs nebija tādā pašā mērā kā novembrī un decembrī masu kustības reprezentanti, kuras ātri attīstījās ārpus vēl pastāvošajām, bet politisko ietekmi strauji zaudējošajām padomju organizācijām. Tikai šajā fāzē izveidojās īstenā "padomju ideoloģija". "Padomju kustība", kas 1919.gada pavasarī attīstījās iekšpusē, bet vēl vairāk ārpus nodibinātajām padomju organizācijām un kurā dominēja VNSDP, uzskatīja padomes kā šķiru cīņas orgānus un tiecās pēc socializācijas saistībā ar padomju institucionalizēšanu. Pēc jaunākajām pētīnieku atziņām šis izteikti radikālākās pavasara mēnešu masu kustības potenciāls - salīdzinot ar novembra kustību - ir radies tikai revolūcijas laikā un pamatojoties uz notikumiem pirmajās nedēļās pēc valsts apvērsuma.

1918./19. gada izšķirošo alternatīvu jaunā interpretācija. Apstākļi un iespējas jauno varas vīru darbībai. Pamatojoties uz šiem secinājumiem, kuri kā tādi tajā laikā pētnieku vidū praktiski netika apstrīdēti, revolūcijas izpēte sešdesmitajos un septiņdesmitajos gados spēra soli uz priekšu un mēģināja no jauna noteikt 1918./19.gada izšķirošās alternatīvas un noskaidrot revolucionārās valdības darbības apstākļus. Apkopojošā veidā argumentācija ir sastopama Karstena [164], Klūges [175], Kolba [177], Matiasa [185], Millera [180], Ercena [194], Rīrupa [199], tagad arī Lēnerta [182] darbos, un tā skan šādi: no vienas puses, pirmajās nedēļās pēc 9.novembra sociālā bāze jaunajai iekārtai bija relatīvi plaša un šo faktu aizplīvuroja tikai dramatiski pieaugošā polarizēšanās strādnieku kustības vidū kopš 1919.gada janvāra. No otras puses, galēji kreiso spēku potenciāls izšķirošajās pirmajās revolūcijas nedēļās objektīvi bija būtiski mazāks, nekā tas daudziem laikabiedriem, uztrauktajai publicistikai un ievērojamai darbojošos politiķu daļai subjektīvi šķita vai arī no ieinteresētās puses tika attēlots. Lidz ar to nevar uzturēt spēkā vecāko koncepciju, saskaņā ar kuru boļševiku varas sagrābšana vai "proletāriska diktatūra" Vācijā 1918./19.gada ziemas mēnešos bijusi tieši draudoša eventualitāte. Šis secinājums ir svarīgs, novērtējot politisko lēmumu pieņēmēju darbības apstākļus un iespējas. Veidojot pēc ķeizarskās Vācijas sabrukšanas jauno iekārtu, viņiem bija gan precīzāk nosakāma, bet kopumā nešaubīgi lielāka rīcības brīvība, nekā to atspoguļo tas skaidrojums, kas grib atzīt tikai vienu izšķirošo alternatīvu 1918./19.gada ziemas mēnešos: Vācijas boļševizēšanās vai vairākuma sociāldemokrātijas sadarbošanās ar varas elitēm iekšējās kārtības nodrošināšanai un parlamentārās republikas nodibināšanai. Šie darbības apstākļi un iespējas (Handlungsspielraum), starp citu, būtu atļāvuši revolucionārajai valdībai ar pašcieņu un noteiktību izturēties pret vecās ķeizarskās armijas vadību, veikt nepieciešamos pasākumus, mazākais, kalnrūpniecības socializēšanai, izmantot strādnieku un zaldātu padomju potenciālu sociāldemokrātiskās reformu politikas labā. Taču VSDP vadība strikti atteicās no šāda politiskā kursa, un ne tikai ārkārtēju apstākļu ietekmē. Tā ticēja vecās varas elites ilgstošai lojalitātei pret jaunajiem varas vīriem, bet, no otras puses, principiāli neuzticējās spontānajai masu kustībai, kas daļēji uzrādīja amorfas iezīmes. Taču novembrī un decembrī šo kustību ļoti plaši atbalstīja sociāldemokrātijas piekritēji, kuri savās politiskajās prasībās manevrēja sociāldemokrātu programmas spektra ietvaros. Ne pēdīgi VSDP valdības ieturētā politiskā līnija bija iemesls tam, ka tas, kas 1918.gada novembrī iesākās kā tautas kustība, 1919.gada pavasarī vieniņiem beidzās ar radikālizēšanos, otriem - ar rezignāciju.

*VSDP valdības kritika.* Šajā, ja tā grib, revizionistiskajā revolūcijas interpretācijā vispirms vairākuma sociāldemokrātijas vadītāji (un viņu priekšgalā Frīdrihs Eberts) nokļuva kritikas uzmanības lokā. Īpaši ir jāuzsver tas, ka šī kritika pamatos atšķiras no komunistiskās polemikas pret sociāldemokrātiju. Tā nekādā gadījumā nepārmet vairākuma sociāldemokrātijas vadītājiem to, ka viņi nedarbojās proletāriskās diktatūras dibināšanas virzienā, kuru viņi noteikti noraidīja, vai arī to, ka viņiem pietrūka Ļeņina revolucionārās perspektīvas izpratne. Šī kritika orientējās ne uz ko citu, kā vienīgi uz to, lai noteiktu, cik optimāli toreizējos vēsturiskajos apstākļos tika istenota sociāldemokrātu nostāja. Kritikas pamatā

ir metodiska rakstura jautājums: "Kāpēc šai partijai ar tās rīcībā esošajiem līdzekļiem neizdevās sasniegt savus iecerētos rezultātus?" [188: Millers. Varas slogs, 101].

*Revolūcijas revizionistiskā skaidrojuma recepcija.* Kā tika uzņemti jaunākie revolūcijas izpētes rezultāti [labākie konceptuālie uzmetumi: 199: Rirups. 1918./19.gada revolūcijas problēmas Vācijā], kuru rezultātā tradicionālais 1918./19. gada revolūcijas tēls piedzīvoja aptverošu modifikāciju un revīziju? Ja atceras, ka revolucionārās kustības negatīvais imidžs gandrīz netika apstrīdēts gadu desmitiem, tad var uzdrīkstēties kā ievēribas cienīgu faktu atzīmēt to, ka revolūcijas "jaunais tēls" pētnieku vidē un arī ārpus tās tika apbrīnojami ātri pieņemts un, mazākais, būtiskās detaļās arī akceptēts. To noteikti ir veicinājuši divi apstākļi. Pirmkārt, sešdesmitajos un septiņdesmitajos gados tiklab speciālajā zinātnē, kā arī plašākās aprindās, bija gatavība kopumā pārbaudīt vācu vēstures tradicionālo tēlu un līdz ar to nopietni uztvert arī revizionistisko revolūcijas interpretāciju. Otrkārt, gandrīz nevarēja apstrīdēt to, ka šī uz jaunajiem zinātniski pārbaudītajiem atzinumiem balstītā interpretācija par revolucionārās kustības raksturu, mērķiem un fāzēm lielā mērā bija noteicošu spēku ietekmēta. Līdz septiņdesmito gadu beigām revolucionāro notikumu jaunais skaidrojums vienīgi nereti tika pakļauts kritiķu frontālam uzbrukumam, un turklāt lielākoties bez istas lietišķas argumentācijas. Tikai kopš septiņdesmito gadu beigām šī kritika kļūst pamatīgāka un tiek izvirzīta noteiktāk, pagaidām gan tikai recenzijās un avīžu rakstos, bet ne monogrāfijā ietvertā kopējā skaidrojumā.

*Revizionistiskās interpretācijas kritika.* Revolūcijas jaunās interpretācijas kritiķi, kuru viņi paši apzīmēja kā "valdošo mācību", neizmanto jaunatklātus avotus. Viņi vismaz daļēji akceptē revolūcijas jaunākās izpētes rezultātus, bet izvirza tomēr arī noteiktas iebildes, vispirms attiecībā uz strādnieku un zaldātu padomju kā "demokrātiska potenciāla" novērtējumu, un raksturo padomju kustību kā amorfu sociāla protesta kustību [V.J.Momzens. Vācu revolūcija 1918-120 // GG 4 (1978), 362-391; E.Jese / H.Kēlers. Vācu revolūcija vēstures zinātnes pārvērtībās // Aus Politik und Zeitgeschichte B 45/78 v.11. 11. 1978, 3-23; par šo uzbrukumumu kritiku sk.: R.Rirups. Demokrātiskā revolūcija un "trešais ceļš // GG 9 (1983), 278-301; salīdzināt kopumā labi informēto, bet daļēji juceklīgo zinātnisko rakstu: 176: Kluge. Vācu revolūcija 1918./1919.gadā, 14-32].

Neskatoties uz vienotības augsto pakāpi profesionālo pētnieku vidū, būtu kļūdaini apgalvot, ka šodien eksistē priekšstats par 1918./19.gada revolūciju, kuru visi tālejoši atzītu. Joprojām bieži pastāv nostiprinājušies klišejiskie priekšstati, dažās rokasgrāmatās un skolas mācību grāmatās agrākais interpretējums pārņemts daļēji neizmainīts, daļēji nedaudz modificētā formā. Joprojām pretrunīgas ir atbildes uz centrālo jautājumu, vai novembra, decembra un janvāra dienās bija vēlama radikālu struktūras reformu uzsākšana, lai nostiprinātu jaunās valsts iekārtas politisko un sociālo pamatu (principiāli piekritot parlamentārajai demokrātijai), un vai attiecīgajos apstākļos tā vispār bija iespējama, nezaudējot kontroli pār iekšpolitisko situāciju.

Šim esošajam un, spriežot pēc visa, arī paliekošajam strīdus objektam, neskatoties uz iespējamajiem tālākajiem izpētes panākumiem, ir viegli saskatāms pamatojums: diskusijās par tādām sarežģītām problēmām kā darbības apstākļi un iespējas 1918./19. gadā un šī laika izšķirošās alternatīvas vienmēr iespēju robežās ir

jāizvirza arī hipotētiski argumenti. Strīds šeit nav izšķirams, tikai atsaucoties uz tiešu avotu zināšanām (tas ir citādi, nekā, piemēram, risinot jautājumu par to, kā tika dibinātas un sastādītas strādnieku un zaldātu padomes). Vēsturnieks nevar izdarīt ar neapgāžamiem "pierādījumiem" nodrošinātu secinājumu par to, kā būtu tālāk veidojusies vēsturiskā attīstība, ja noteiktā vēsturiskā situācijā atbildīgās personas būtu izvēlējušās citu ceļu, nekā tas faktiski notika. Tomēr vēsturnieks ir ļoti varošs, ja, pamatojoties uz avotiem, precīzi un vispusīgi jāanalizē situācija kā tāda. Pie tā pieder, piemēram, iespējami precīza šajā laika posmā aizstāvēto koncepciju un to īstenošanai rīcībā esošā spēka potenciāla noskaidrošana, rūpīga pretrunīgā stāvokļa novērtējumu pārbaude, kā arī no tiem atvasinātu prognožu fiksēšana par iespējamo tālāko attīstību, ņemot vērā to, vai šīs prognozes vēlāk izrādīsies pareizas vai nepareizas. Nepieciešami arī secinājumi par dažādās politiskajās cīņās iesaistīto grupējumu izraudzīto mērķu un līdzekļu attiecībām. Tas ir jautājums par to, cik tālu un efektīvi tie ir izmantojuši rīcībā attiecīgi esošos resursus, lai sasniegtu savu vēlamu mērķi.

*Patreizējais diskusiju stāvoklis.* Aptveroši izvērtējot avotus un pielietojot attiecīgas analīzes metodes, revolūcijas vēstures tagadējie pētnieki saviem vērtējumiem par darbības apstākļiem un iespējām un izšķirošajām alternatīvām var izvirzīt dibinātus argumentus, lai parādītu, ka VSDP vadība novembra, decembra un janvāra dienās pietiekoši neizmantoja savā rīcībā esošās darbības iespējas, lai veicinātu valsts autoritāro struktūru noārdīšanu un arī nepārprotami norādītu saviem piekritējiem, ka jaunajā valsts iekārtā notiks ievērojami politisko un sabiedrisko attiecību pārkārtojumi strādnieku šķiras labā. Attiecībā uz dažādi interpretētajiem revolucionārās valdības darbības apstākļiem un iespējām H.A. Vinklers ir atradis formulējumu, kuram varētu piekrist lielākā daļa no zinātniskās diskusijas dalībniekiem: "Pirmkārt: valdošie sociāldemokrāti nevarēja izvairīties no ierobežotas sadarbības ar vecā režīma pārstāvjiem, ja viņi negribēja izraisīt haosu. Otrkārt: šīs sadarbības mērogi un līdz ar to politiskā un sociālā kontinuitāte starp monarhiju un republiku bija jūtami lielāka nekā to prasīja situācija. Citādi sakot: sociāldemokrāti stiprākas politiskās pārveidošanas gribas pastāvēšanas gadījumā būtu varējuši vairāk izmainīt un viņiem būtu mazāk bijis jāsaglabā [GG 8 (1982), 5; par samierinošo pozīciju kopumā sk.: 206: Vinklers. Sociāldemokrāti ja un 1918./19.gada revolūcija; 509: Vinklers. No revolūcijas uz stabilizēšanos].

*"Trešā ceļa" jēdziena kritika.* Tālākajās diskusijās tomēr vajadzētu izvairīties no tā, ka revolūcijas revizionistiskajā interpretācijā lietotais 1918./19.gada izšķirošo alternatīvu skaidrojums tiktu apzīmogots kā "trešā ceļa" politikas atzīšana (Pladoyer), kā tas katrā ziņā atkal un atkal notiek. Domājams, ka plakātiskais, bet iekšēji izplūdušais "trešā ceļa" jēdziens, ir nepiemērots revolūcijas jaunajam skaidrojumam. Vispirms jau, izejot no semantikas, ar šo jēdzienu vienai no 1918./19.gada situācijā realizējamām alternatīvām (vai draudošai iespējamībai) tiek piešķirts "proletāriskās diktatūras" raksturs, kura tā, skatoties no pētniecības rezultātiem, gluži nebija. No otras puses, jēdziens "trešais ceļš" it kā paredz, ka alternatīvo lēmumu mērķis primāri varēja būt tādas valsts iekārtas radišana, kura īsti nebūtu parlamentāra demokrātija (vai saimnieciskas sistēmas izveidošana, kas neatbilstu ne "kapitālistiskajam", ne vēl "sociālistiskajam" tipam). Taču ne par to bija runa, bet gan par plašu pasākumu kopumu republikas demokrātiskai nostipri-

nāšanai, kuri pilnībā bija savienojami ar lēmumu par labu parlamentārās republikas konstitucionālajai formai. Nevis "trešo ceļu" - varbūt ilgstošas padomju institucionalizēšanās veidā, bet gan citu revolūcijas ceļu kā iespējamu un vēlamu iezīmē jaunākie pētījumi par revolūciju. Runa ir par darbības iespēju izmantošanu republikas demokrātiskas attīstības nodrošināšanai. Tā kā ir grūti visu iekšpolitiskās attīstības alternatīvu spektru starp "proletariāta diktatūru" un VSDP vadības mērķtiecīgu savienību ar veco eliti apzīmēt kā "trešo ceļu", tad šo jēdzienu, kas izsauc pārpratumus, pēc iespējas ātrāk vajadzētu izskaust no zinātniskajām diskusijām.

*Pētnieku pārāk vienpusīga pievēršanās padomju kustībai.* Ja šodien aplūkojam pētījumus par revolūciju, kas veikti sešdesmitajos un septiņdesmitajos gados, tad varētu rasties iespaids, ka tajos vienpusīgi ir pievērsta uzmanība strādnieku un zaldātu padomju kustībai un tajā pat laikā nepiedienīgi atstāti novārtā citi svarīgi "pārejas laika" aspekti, kas iesākās ar valsts apvērsumu un beidzās ar Nacionālās sapulces konstituēšanos. Šis iespaids ir tomēr pareizs tikai daļēji. Nevar atstāt neievērotus divus momentus. Pirmkārt: bez šaubām padomju un revolucionārā kustība veidoja izteikti svarīgāko izpētes tēmu, un nav noliedzams, ka līdz ar to radās briesmas padomju kustību padarīt par īsto revolūcijas galveno jautājumu, kas tā bija, augstākais, vienīgi netieši, kā to trāpīgi konstatē S. Millers [188: Varas slogs, 120]. No pētniecības stratēģijas viedokļa tomēr bija pareizi un nepieciešami, aplūkojot revolūcijas laiku, vispirms pakļaut detalizētai analīzei strādnieku un zaldātu padomes kā svarīgākos revolucionārās kustības balstus un lauzt nostiprinājušos stereotipus. Pēc tam, kad ir likvidēts savā laikā pastāvējušais informācijas deficīts, protams, būtu kļūdaini, ja arī turpmāk dotu priekšroku padomju pētīšanai vai padomju kustībai piešķirtu pat visizšķirošā faktora lomu revolūcijas notikumos. Starp citu, ir jānorāda arī uz to, ka nodarbošanās ar 1918./19. gada padomju un revolucionārās kustības izpēti ir tīri vēsturiskas, bet nevis aktuāli politiskas intereses rezultāts. Visi svarīgie atzinumi jau bija izteikti, kad pēc 1968. gada padomju problēma negaidīti ieguva politisko aktualitāti un studentu kustībā tika diskutēts par padomju teorētiskajiem modeļiem saistībā ar toreizējo situāciju. Līdz ar to panāktā padomju un revolūcijas tēmas "politizēšanās" drīzāk apgrūtināja nekā veicināja 1918./19. gada revolūcijas problēmu mierīgu un lietīšķu apspriešanu.

*Jaunākajos pētījumos par revolūciju - plašs tēmu spektrs.* Otrkārt: ja arī sešdesmitajos un septiņdesmitajos gados interese lielā mērā bija koncentrēta uz padomju un revolucionāro kustību (lai, izmantojot pētījumu rezultātus, izstrādātu revolūcijas kopējo interpretāciju), tad tieši šajos gados pētnieku aktivitātēm ir raksturīgs daudz plašāks Veimāras republikas sākuma fāzes aspektu un jautājumu nostādņu spektrs. Daudzos darbos ir apskatīti bruņoto spēku un armijas virspavēlniecības politikas jautājumi revolūcijas laikā [175, 197, 637, 704, 721, 722, 821], ekonomiskās problēmas un alternatīvas cīņā par saimnieciskās attīstības virzieniem pēc valsts apvērsuma un pārejot no kara uz miera laika ekonomiku [166, 205, 207], kā arī miera sarunu sagatavošana 1918./19. gada ziemas mēnešos [211, 218, 222, 238, 248]. Cita noteicošā tēma bija partijas un partiju sistēma jaunveidošanās fāzē pēc ķeizara Vācijas sabrukšanas. Pamatīgi tika iztirzāta atsevišķu partiju attīstība un problēmas, kas saistījās ar "partiju sistēmas pārveidošanu un

kontinuitāti”, kā arī noskaidroti pārorientēšanās procesi arodbiedrībās [piem., 160, 415, 455, 474, 487], industriālo un agrāro interešu apvienību izturēšanās revolūcijas laikā [495, 605, 606, 609, 616]. Vairākos zinātniskos darbos ir atsegta evaņģeliskās baznīcas reakcija uz revolūcijas notikumiem un suverenā episkopāta izbeigšanu [187, 416, 420, 440, 470, 512]. Tomēr par katoļu baznīcas nostāju revolūcijas laikā vēl ir nepieciešami nopietnāki pētījumi. Tas attiecas arī uz citām interesantām jomām, piemēram, preses un publicistikas nostāja 1918./19.gada ziemā.

*Zinātniska vācu 1918./19. gada revolūcijas kopaina kā vēlamība.* Tomēr, vērtējot kopumā, ir jāatzīst, ka, pateicoties intensīvam pētniecības darbam iepriekšējos trijos gadu desmitos salīdzinoši labi ir izgaismotas tādas tēmas kā politiskās, saimnieciskās un sociālās pretrunas, kā arī jaunās pārorientēšanās mēģinājumi revolūcijas laikā. Tik tālu būtu visnotaļ iespējams no atsevišķiem mozaiku akmentiņiem izveidot noslipētu kopējo ainu: apkopojoša rakstura darbs par 1918./19.gada vācu revolūciju, kas būtu sarakstīts, balstoties uz daudzo sociālo pētījumu rezultātiem, ir ļoti vēlams. Sava darba “Strādnieki un strādnieku kustība Veimārā” pirmajā sējumā [509] H.A. Vinklers plaši iztirzā revolucionāros notikumus, pamatojoties uz jaunākajiem pētniecības rezultātiem, tomēr pēc visa darba plānojuma un orientācijas tā atsevišķas daļas var (un grib) tikpat maz aizvietot aptverošu un visus būtiskos aspektus skarošu 1918./19.gada vācu revolūcijas vēsturi kā U.Kluges atziņām bagātais problēmu pārskats [176: Vācu 1918./19.gada revolūcija].

Kaut gan kopš neilga laika atkal profesionālo vēsturnieku un sabiedrības uzmanības centrā atrodas vairāk Veimāras republikas beigu nekā sākuma fāze - jautājums par neizmantotām iespējām, veidojot demokrātiju, atvirzās otrā plānā aiz jautājuma par parlamentāras republikas pārvaldīšanu saimnieciskās krīzes un politiskās nedrošības laikā - tomēr 1918./19.gada revolūcija kā viena no nozīmīgākajām robežšķirtnēm vācu jaunākajā vēsturē paliek kā vēsturiskās izpētes un vēsturisko diskusiju centrālā tēma.

### 3. Vācijas konstitūcija, partiju sistēma, reihsvērs.

*Relatīvi mazā pētnieku interese par Veimāras konstitūcijas ģenēzi.* Vēstures pētnieki līdz šim ir izrādījuši tikai salīdzinoši nelielu interesi par konstitūcijas izstrādes procesu 1918./19.gadā. Tas ir apbrīnojami, ja ņem vērā gandrīz vai nepārvērtējamo nozīmi, kāda Veimāras republikas tālākajā attīstībā un arī tās norietā bija gan Veimāras konstitūcijai kopumā, gan atsevišķiem konstitūcijā fiksētiem nosacījumiem. Par šīs nepietiekamās intereses cēloņiem var izteikt tikai minējumus. Ir tomēr kāds apstāklis, kuru gribētos uzsvērt īpaši. Apspriežot konstitūciju Nacionālajā sapulcē, atšķirībā no Vācijas Nacionālās sapulces lielajām debatēm 1848./49.gadā, nenonāca līdz teatrālām, dedzīgām, strīdīgām un principiālām debatēm, kas spētu aizraut gan laikabiedrus, gan vēsturniekus.

*Fundamentālie lēmumi par konstitūciju 1919. gada februārī.* Sanākot Nacionālajai sapulcei Veimārā 1919.gada februārī, svarīgākie konstitūcijas jautājumi jau bija izšķirti. Tas bija noticis par labu republikai un parlamentārai demokrātijai, par labu federatīvai nevis unitārai valsts uzbūvei, un visbeidzot, par labu "spēcīgam" valsts prezidentam nevis pilnīgai parlamenta kundzībai. Kopš 1919.gada maija konstitūcija atradās pavisam ēnā, jo priekšplānā izvirzījās satraucošās diskusijas par miera līguma parakstīšanu (sk. 33. lpp.).

1919. gada 10. februāra "*Likums par pagaidu valsts varu*". Fundamentālos lēmumus konstitūcijas jautājumā, kuri tika pieņemti laikā no 1918.gada novembra līdz 1919.gada februārim, sankcionēja Nacionālā sapulce. Dažas dienas pēc savas sanāksšanas tā pieņēma "Likumu par pagaidu valsts varu", kas bija saskaņots sarunās starp Vācijas valdību un "valstu komitejā" apvienotajām Vācijas zemju valdībām. Uz šajā likumā iezīmēto jaunās konstitucionālās kārtības kontūru pamata Nacionālā sapulce tad arī uzcēla Veimāras konstitūcijas ēku. Tomēr parlamentārājās debatēs gandrīz nemaz principiāli un arī detaļās ne pārāk izsmeloši netika apspriests valsts centrālās pārvaldes pamats - sarežģītās attiecības starp valsts prezidentu, valdību un reihstāgu [365: Haungss. Valsts prezidents un parlamentārā valdība, 22].

*Darbi par konstitūcijas izstrādāšanas procesu.* Konstitūcijas izstrādes process aptver gan priekšdarbus un lēmumus laikā no 1918.gada novembra līdz 1919.gada februārim, gan konstitūcijas apspriešanu pēc Nacionālās sapulces saaukšanas. Pētot Veimāras konstitūciju un tās ģenēzi, ir jāievēro abi šie momenti. Plašas, atbilstošas monogrāfijas par minēto jautājumu līdz šim nav. V.Apelta, kurš pats piedalījies konstitūcijas uzmetuma izstrādāšanā, agrākajos darbos Veimāras konstitūcijas rašanās parādīta, izmantojot relatīvi šauru avotu bāzi [159]. Relatīvi maz tieši konstitūcijas apspriešanai ir pievērsies R.Hübers [172]. Kā problēmu uzstādītājam un dziļam analītiķim priekšroka būtu dodama R.Rirupam [Veimāras konstitūcijas rašanās un pamati // 178: Kolbs (izd.). No ķeizariskās Vācijas līdz Veimāras republikai, 218-243].

Nozīmīgākie raksti par konstitūcijas izstrādes gaitu izgaismo šī problēmu loka atsevišķus aspektus. Tā R.Šiferss [398] runā par valsts konstitūcijas "plebiscitāriem elementiem", bet L.Rihters (savā pēc tam publicētajā disertācijā) par baznīcas un skolu jautājumiem konstitūcijā. Vācijas valsts un Vācijas zemju attiecībās revolūcijas laikā un atsevišķu zemju ieguldījumā konstitūcijas izstrādāšanā iedziļinās G.Šulcs [402, 1.sēj.], E.Eimers [356] un V.Bencs [344]. E.Portners [195] un L.Albertins [409] pēta liberāļu, R.Morzejs [465] - Centra, H.Pothofs [196] un S.Festrings [203] kreiso spēku konstitūcijas politiku un izturēšanos konstitūcijas apspriešanā. Makša Vēbera ieguldījumu konstitūcijas uzmetuma izstrādāšanā pārliecinoši analizē V.J.Momzens [839]. To svarīgo tēmu vidū, kas vēl gaida pētīniekus, jāmin diskusija par konstitūciju, kas norisinājās ārpus Nacionālās sapulces ietvariem, konstitūcijas apspriešana partijās un to parlamenta frakcijās, svarīgu konstitūcijas pantu pieņemšana, īpaši 48.panta rašanās vēsture [nepietiekami izsmeloši un bez nepublicēto avotu izmantošanas, par to runāts 380: Kurcs. Demokrātiskā diktatūra? 24 ff.]. Beidzot, ļoti vēlama būtu Hugo Preisa, kas "konstitūcijas tēvu" vidū minams kā pirmais, uzskatu sistemātiska izpēte. Kāds nesen iznācis darbs [186] ir tikai trūcīga skice šajā jautājumā.

*Valsts prezidenta kompetence.* Pašreizējais problēmas izpētes līmenis nekādā ziņā nav apmierinošs. Bet, no otras puses, atsevišķi svarīgi jautājumi ir noskaidroti minētajos speciālajos darbos, piemēram, 1919.gada janvāra beigu un februāra sākuma diskusijas starp reiha valdību un zemju valdībām par konstitūcijas uzmetuma izstrādi. Ir izpētīti tie motīvi un apsvērumi, kas noveda pie koncepcijas par visas tautas vēlētu Vācijas valsts prezidentu. Kā mēs tagad noteikti zinām, šo koncepciju attīstīja un īstenoja liberāļi, kuri bija dziļas neuzticības pilni pret absolūtu parlamenta varu un gribēja tās vietā konstitucionālu kārtību, kas balstītos uz varas dališanu un līdzsvaru. Pēc viņu domām, konstitucionālās monarhijas vietā bija jānāk "konstitucionālai demokrātijai". Sociāldemokrātijas lielākā daļa neuzstājās vienotā frontē pret prezidentālās un parlamentārās sistēmas sajaukumu, kas draudēja ar smagām sekām. Neraugoties uz dažiem kritiskiem iebildumiem pašu partijā, sociāldemokrāti akceptēja tautas vēlētu valsts prezidenta koncepciju, ko noteikti aizstāvēja gan H.Preiss, gan M.Vēbers. Līdz ar to sociāldemokrāti akceptēja duālistiskas pārvaldes sistēmas nodibināšanu, kuru raksturoja "fundamentāla divdomība" (D.Šternbergers).

*Konstitūcijas kļūda?* Diskusijā par Veimāras konstitūcijas "konstrukcijas kļūdu" uzmanības centrā ir divi problēmu loki - parlamentārās demokrātijas un prezidenta varas duālisms un nelaimi vēstījošais 48.pants.

*Valsts prezidenta vara.* 1) Tā kā ir divi varas un valdības veidošanas ceļi, nepieciešamība veidot parlamentāro vairākumu samazinās. Partijas var izvairīties no savas atbildības, paplašinās prezidenta kundzības sfēra, katrā gadījumā normāla parlamentārā vairākuma valdība nav obligāta. "Konstitūcijas čaklie veidotāji neņēma vērā šīs iespējamās konsekvences. Viņiem šķita, ka var apvienot vairāku politisko sistēmu un tradīciju pamatelementus, īpaši nedomājot par to, ka atsevišķas konstitūcijas daļas viena ar otru nesakrīt. Tas varēja novest pie tautas vēlētu varu - parlamenta un prezidenta vājināšanās vai arī pie konflikta" [K.D.Brahers. // HZ 225 (1977), 645].

Protams, var atrast argumentus prezidenta pārvaldes izveidošanai un teikt, ka tā bija iespējama tikai tāpēc, ka partijas un attiecīgi to reihstāga frakcijas nebija vairs spējīgas veidot parlamentā vairākumu un piekopt efektīvu koalīcijas politiku, tādējādi pieaugot prezidenta ietekmei, manevrēšanas iespējam un varai. Pret šādu argumentāciju tomēr varētu iebilst, jo partiju varu valstī jau no paša sākuma vājināja konstitūcija, kura tautas vēlētu prezidentu nostādīja malā kā "uzraugu un glābēju". Līdz ar to partijām bija atņemta nepieciešamība panākt kompromisa vienošanos" [390: Oberreiters. Norma kā izņēmums, 314]. Uz šāda pamata partiju sistēma Vācijā varēja turpināt pastāvēt gandrīz nemainītā veidā (sal. 148. lpp.). Ja parlamentārā sistēma nefunkcionēja, iejaucās prezidents. "Līdz ar to partijām tika atvieglota bēgšana no atbildības. Parlamentārās sistēmas funkcionālais vājšums vienlaikus bija prezidenta lielās varas cēlonis un sekas" [509: Vinklers. No revolūcijas uz stabilizāciju, 235].

*Konstitūcijas 48. pants.* 2) Kad Nacionālās sapulces vairākums ieskicēja 48.pantu, "konstitūcijas tēvu" acu priekšā bija gan strādniecības radikālā spārna izraisītie nemieri 1919.gada pavasarī, gan iespēja, ka kādas Vācijas zemes valdība un parlaments var realizēt Vācijas valdībai pretēju kursu. Tālab 48.pants regulēja gan valdības akcijas pret Vācijas zemēm, gan izņēmuma stāvokli. Faktiski trīs

pirmajos republikas pastāvēšanas gados 48.pants pārsvarā tika izmantots nemieru un sacelšanos apspiešanai. Saimnieciskās krīzes apstākļos no 1922. līdz 1924. gadam notika fundamentālas izmaiņas prezidenta izņēmuma pilnvaru pielietošanā. Konstitūcijas 48.panta 2.rindkopa tagad kalpoja par konstitucionāli tiesisku pamatu ne tikai likumiem par sevišķu pilnvaru piešķiršanu valdībai [par to 362: Frēze. Sevišķo pilnvaru piešķiršanas likumdošana Vācijā 1914.-1933.], bet arī vienkāršotai un paātrinātai izņēmuma likumdošanai [380: Kurcs. Demokrātiskā diktatūra? 152, 157, 193]. Laikā no 1920.gada 1.janvāra līdz 1924.gada 31.decembrim tika izdoti vairāk nekā 400 likumus aizvietojoši rīkojumi un 700 formāli, parastajā likumdošanas kārtībā pieņemti valsts likumi. Lielākā daļa no ārkārtējiem rīkojumiem nekalpoja pēkšņi iestājušās ārkārtējās situācijas pārvarēšanai, bet gan bija uz saimniecisko sfēru virzīti, ilgam laikam domāti reformu rīkojumi [Turpat, 146]. Jau Eberta prezidentūras laikā prezidenta diktatoriskās patvaļas izmantošana sasniedza kulmināciju, un valsts tiesību speciālisti gandrīz vienprātīgi akceptēja šādu ārkārtēju rīkojumu praksi. Jaunākajos pētījumos ir uzsvērti akcentēts, ka tā bija augstākā mērā pārdomāta rīcība. Tāpat tiek uzsvērts, ka Eberta principiālā uzticība konstitūcijai nemaina faktu, "ka daļa no rīkojumiem jau izgāja ārpus 48.panta robežām un iezīmēja skaidru tendenci ārkārtēju rīkojumu izdošanā, kura tālāk attīstījās Brīninga laikā" [390: Oberreiters. Norma kā izņēmums, 309; tālāk 380: Kurcs. Demokrātiskā diktatūra?; H.Boldts. Veimāras konstitūcijas 48.pants // 141: Štirmers (izd.). Veimāras republika, 288-309].

*Proporcionālā vēlēšanu sistēma.* To konstitūcijas elementu vidū, kuri jau bija akceptēti, Nacionālajai sapulcei sanākot, ietilpst arī vēlēšanu sistēma. Proporcionālās vēlēšanu tiesības ar dekrētu noteica revolucionārā valdība novembrī, un Nacionālās sapulces vēlēšanas notika pēc proporcionālās sistēmas. Neielaižoties principiālās diskusijās par vēlēšanu tiesībām, Nacionālā sapulce ierakstīja proporcionālās vēlēšanu tiesības konstitūcijā. Proporcionālo vēlēšanu ieviešana atbilda vispārējām cerībām un nekādā ziņā netika uzskatīta par revolucionāru aktu. VSDP proporcionālās vēlēšanas uzskatīja par obligātu nosacījumu, pēc tam kad partija gadu desmitiem bija cīnījusies par mažoritāro vēlēšanu nomaiņu ar proporcionālajām. Arī pilsoniskās partijas un grupas atbalstīja proporcionālās vēlēšanas, jo cerēja, ka tādā veidā radīsies labākas iespējas cīnīties pret VSDP izteikti vadošo stāvokli. Proporcionālo vēlēšanu sistēmu tolaik par modernāko uzskatīja ne tikai Vācijā; divdesmitajos gados tā tika ieviesta arī citās Eiropas valstīs.

*Veimāras vēlēšanu sistēmas kritika pēc 1945. gada.* Veimāras republikas pēdējos gados gan kļuva intensīvākas diskusijas par vēlēšanu tiesībām, ar tendenci - uzlabot esošo proporcionālo sistēmu. Strauja Veimāras vēlēšanu sistēmas kritika sākās tikai pēc 1945.gada. Politikā, politologi, kā arī daži vēsturnieki padarīja proporcionālo vēlēšanu sistēmu atbildīgu par Veimāras parlamentārās sistēmas funkcionālo mazspēju un demokrātijas neveiksmi. Tika norādīts, ka proporcionālās vēlēšanas stimulē jaunu partiju dibināšanos un partiju šķelšanos, bet daudzās partijās savukārt apgrūtinā valdību veidošanu un beidzot noved pie parlamentārās varas formas sabrukuma.

*F. A. Hermenss.* Īpaši proporcionālo vēlēšanu radikālākais un neatlaidīgākais kritiķis F.A.Hermenss daudzās savās publikācijās pauda viedokli, ka propor-

cionālo vēlēšanu juceklis ir Veimāras republikas sabrukuma īstenais cēlonis [Demokrātija vai anarhija? Frankfurte, 1951. - Ar A. Vēbera un K. J. Frīdriha priekšvārdu]. Pēc Hermensa uzskatiem, pastāvot mažoritārai vēlēšanu sistēmai, NSVSP "1932.gadā noteikti nebūtu kļuvusi par nacionālas nozīmes faktoru un varbūt jau ilgi pirms tam būtu iznikusi politiskās mazasinības rezultātā" [turpat, 229]. Hermensa un "viņa skolas" argumenti piecdesmitajos gados gandrīz nesa-stapa iebildumus, un tos, gan daļēji vājinātā formā, pārņēma arī vēsturnieki (pie-mēram, B.E.Eiks, A.Švarcs). K.D.Brahers 1964.gadā par "plaši izplatītu tēzi" no-sauca viedokli, ka relatīva mažoritārā vēlēšanu sistēma spētu izglābt Veimāras republiku un aizšķērsot ceļu nacionālsociālisma uzvarai [Vēlēšanu attīstības problēmas Veimāras republikā // 349: O.Bišs / M.Vēlks / V.Vēlks (izd.) Vēlētāju kustības vācu vēsturē, 629].

*Vēlēšanu sistēma - Veimāras republikas bojā eja. Diskusijas rezultāti.* Pa to laiku šī tēze vairāk netika diskutēta. Vēlēšanu tiesību tematika acīmredzot zaudē-ja savu politisko asumu, jo Vācijas Federatīvās Republikas iekšējā attīstība pierādīja, ka proporcionālās vēlēšanas un stabila parlamentārās varas sistēma viena otru neizslēdz. Atskatoties uz diskusijām par vēlēšanu sistēmas un Veimāras demokrāti-jas bojā ejas savstarpējo sakarību, var izdarīt sekojošus secinājumus:

1) Ir ne vien grūti, bet arī metodiski ārkārtīgi problemātiski vienkārši pār-rēķināt uz mažoritāro sistēmu Veimāras republikas laika proporcionālo vēlēšanu rezultātus. Kā, kritizējot Hermensu, pamatoti uzsver H.Fenske, vajag būt lielai drosmei, lai atbilstoši izmainītiem vēlēšanu nosacījumiem pārvērtētu pat no pirmās dienas visu Veimāras republikas vēsturi - "te var būt vienīgi fikcijas" [361: Vēlēšanu tiesības un partijas, 34].

2) Arī relatīvās mažoritārās vēlēšanu tiesības nevarētu nosargāt republiku no briesmām, kas radās, radikāli mainot vēlētājiem uzskatus. E.R.Hūbers pievie-nojas atziņai, ka "proportionālās vēlēšanu tiesības Veimāras republikā noteikti nebija radikālo partiju straujās izaugsmes cēlonis" [117: Vācu konstitūcijas vēs-ture, VI, 133]. Tāpēc ir nopietnas šaubas arī par E.Šanbahera pārņemto Hermen-sa tēzi, saskaņā ar kuru proporcionālās vēlēšanas bija "nacionālsociālistu uzvaras gājiena parlamenta vēlēšanās kopš 1929.gada galvenais cēlonis, kas noveda arī pie Hitlera pasludināšanas par reihskancleru 1933.gada 30.janvārī" [397: Parlamen-ta vēlēšanas un vēlēšanu sistēma, 231]. Vairāk diferencēti spriež J.V.Falters. Viņš prognozē, ka "cita vēlēšanu sistēma droši vien nespētu līdz zināmam laikam īpaši traucēt nacionālsociālisma uzplaukumu, bet palīdzētu to apstādināt". Pētnieks to-mēr neizslēdz arī varbūtību, ka, pastāvot mažoritārai vēlēšanu sistēmai, "NSVSP kopā ar saviem potenciālajiem sabiedrotajiem jau 1932.gadā varētu iegūt absolū-to vairākumu. Līdz ar to nāvīgais trieciens Veimāras republikai tiktu dots jau ātrāk" [736: Hitlera vēlētāji, 135].

3) Veimāras laikā pastāvošo sīko partiju loma tiek bieži pārvērtēta. Veimāras republikas parlamentārās sistēmas funkcionēšanas spējīgumu mazināja nevis dažas mazas frakcijas, bet gan daudz lielākā mērā lielo partiju koalīcijas veidošanas problēmas. Šis grūtības lielā mērā noteica tas, ka lielās pilsoniskās partijas pieaugošā mērā aizvien mazāk bija gatavas politiski sadarboties ar sociāldemokrāti-ju uz savstarpēju koncesiju un brīva kompromisa principu pamatiem.

*Partijas Veimāras republikas laikā. L. Bergštrēsera un S. Neimana darbi pirms 1933. gada.* Sevišķi intensīvi vairāk nekā trīs gadu desmitus tiek pētītas partijas un partiju sistēma Veimāras republikā. Jau pirms 1933.gada sākās Veimāras partiju attīstības pētniecība. Sava darba "Vācijas politisko partiju vēsture" [413] piektajā un sestajā izdevumā L.Bergštrēseris aplūko partiju attīstību kopš republikas nodibināšanas. S.Neimans 1932.gadā publicēja savu pētījumu par Veimāras laika partiju vēsturi un struktūru [468]. Šo darbu var vērtēt kā pirmo un līdz pat šim laikam kā vienu no labākajiem, kas uzrakstīti par tā laika partijām, to programmām, sociāli politiskajām aizkulisēm un to vispārējo vietu politiskajā dzīvē. K.D.Brahers, kas Neimana darbu no jauna izdeva 1965.gadā, pamatoti to ierindo līdzās tādai grāmatai kā A.Rozenberga "Veimāras republikas vēsture". Kā vēsturiski orientēts sociologs Neimans attīsta un piemēro partiju tipoloģijai Makša Vēbera mācību par tipiēm. Šāda pieeja ļāva veikt Vācijas partiju strukturālo analīzi un salīdzināšanu, vismaz attiecībā uz Veimāras laiku, kas tagad guvusi plašu atzišanu. Neimans iedala Veimāras republikas partijas divos pamattipos. Vispirms tās ir liberālās "reprezentācijas" partijas, kuru sākums meklējams 19.gadsimta tradīcijās un kuru biedri un piekritēji darbojas gandrīz tikai vēlēšanās. Tām pretī stāv modernās "integrācijas partijas", kuras raksturo partijas biedru pastāvīga aktivitāte, liela birokratizācija, indivīda pilnīga iesaistīšana organizācijā un iekļaušanās visās dzīves sfērās. Neimans izšķir divus integrācijas partiju paveidus: demokrātiskās (VSDP, Centrs) un "absolūtiskās" (NSVSP, VKP).

*Partiju vēstures pētniecība pēc 1945. gada.* Neimana lielais ieguldījums Vācijas partiju pētniecībā sākotnēji nevarēja nopietni ietekmēt zinātniskās izpētes procesu. "Trešajā reihā" Veimāras laika partijas vēsturniekiem bija "tabu". Arī pēc 1945.gada Veimāras laika vācu partiju pētniecība tūlīt nesākās. Vēl 1956.gadā S.Neimanam nācās konstatēt, ka Veimāras partijas ir "neapgūta zeme" [Mūsdienu politiskās partijas. - Čikāga: 1956, 354]. Tomēr turpmākajos gados šī situācija strauji mainījās. Kopš sešdesmito gadu sākuma ir parādījušies daudzi pētījumi par partiju vēsturi Veimāras laikā, tāpēc runāt par "neapgūtu zemi" šodien, protams, vairs nevar.

*E. Matiass, R. Morzejs (1960.).* Jau 1960.gadā ar plašo rakstu krājumu "Partiju gals 1933.gadā" [462] E.Matiass un R.Morzejs bija veikuši nozīmīgu darbu. Izvērtējot tai laikā pieejamos avotus, autori publicēja eksakti izstrādātus rakstus par svarīgāko partiju struktūru un politiku "partiju valsts krīzes laikā". Šie raksti kopumā sniedza niansētu ainu par Vācijas partijām republikas norieta posmā un "trešā reihā" pirmajās nedēļās. Raksti akcentēja ne tikai tās - gandrīz neatrisināmās - problēmas, ar kādām sadūrās tieši "galvenās valsts partijas". Tie uzsvēra arī lielo satraukumu un pilnīgo koncepciju trūkumu, ar kādu republikāniskie spēki reaģēja uz jauno "politisko spēku samēru pēc prezidentālā režīma izveidošanas, kā arī uz nacionālsociālistiskās kustības mesto izaicinājumu. Kaut arī kopš tā laika viens vai otrs vērtējums ir mainījies, minētais darbs "Partiju gals 1933.gadā" ir tāds sasniegums savā pētniecības nozarē, kas noteica partiju vēstures izpētes tālākos virzienus.

*Parlamentārisma un politisko partiju vēstures komisija.* Šī rakstu krājuma iznākšanu sekmēja "parlamentārisma un politisko partiju vēstures komisijas" plašās pētnieciskās aktivitātes. Komisija, kas tika dibināta 1951.gadā, kļuva par

partiju vēstures pētniecības centru Vācijas Federatīvajā Republikā. Kopš piecdesmito gadu beigām komisija publicēja virkni avotu izdevumu un daudzas monogrāfijas parlamenta, partiju un biedrību vēsturē.

*Partiju sistēmas attīstība.* Veimāras laika partiju vēsturē dominē pētījumi par atsevišķām partijām, to organizāciju un politiku. Pašā sākumā vēl tika pētīti tādi jautājumi kā partiju iekšējās "gribas veidošanās" (Willensbildung) un sociālo procesu ietekme uz partijas biedru un vēlētāju sastāvu, kā arī partiju programma-tiskā orientācija. Turpreti Vācijas partijas kopumā no 1918.gada līdz 1933.gadam ir aplūkotas samērā maz. Šādā sakarībā ir jānorāda uz diviem ļoti nozīmīgiem apstākļiem, kuri ir pamatīgi jāizpēta un jāizskaidro. Tie ir Vācijas partiju sistēmas dziļā kontinuitāte pēc 1918./19.gada politiskā apvērsuma un pastāvošās partiju sistēmas straujais sairums pēc 1928.gada.

1918./19.gada revolūcijas laikā ķeizarskās Vācijas partiju sistēma pēc būtības saglabājās. Tika nomainīti gan daži uzvārdi, un kreisie politiskie spēki sašķēlās divās savstarpēji konkurējošās partijās. Tomēr četriem lieliem politiskajiem strāvumiem - konservatīvajiem, Centram, liberāļiem un sociāldemokrātijai 1919.gada Nacionālajā sapulcē bija apmēram tāds pats spēku samērs kā 1912.gadā ievēlētājā reihstāgā. Vispārāzīts šodien ir uzskats, ka, pārejot no monarhijas uz republiku, Vācijas partiju sistēmas pamatiezīmes gandrīz netika mainītas un tāpēc var runāt par partiju sistēmas kontinuitāti.

*G. A. Ritters.* Šis autors savā darbā "Vācijas partiju sistēmas kontinuitāte un pārveidošana 1918.-1920." [480] jautājumam pieiet diferencētāk. Viņš norāda uz dažām izmaiņām partiju iekšējā struktūrā un to rašanās procesā, ko vispirms izskaidro ar izmaiņām vēlēšanu sistēmā. Šīs izmaiņas spieda mobilizēt izkaisītās balsis, prasīja teritoriālu (eine flächendeckende) partijas organizāciju, kas savukārt ietekmēja vēlētāju aktivitāti. Taču G.A.Ritters uzskata kontinuitāti par Vācijas partiju sistēmas dominējošo iezīmi pārejas laikā no ķeizarvalsts uz republiku.

*R. M. Lepsius.* Savā 1966.gadā publicētajā pētījumā "Partiju sistēma un sociālā struktūra" [456] R.M.Lepsius ne tikai īpaši iespaidīgi liek apzināties Vācijas partiju sistēmas ievēribas cienīgo stabilitāti laikā no 1871. līdz 1928.gadam, bet arī rod tai loģisku izskaidrojumu. Tas ir viņa galvenais nopelns. Partiju sistēmas stabilitāti Lepsius skaidro ar partijas formāciju tiešo saistību ar relatīvi noslēgtu sociālo vidi. Vācijas sabiedrības politisko integrāciju un organizāciju nenoteica tikai šķiru intereses, bet gan arī reliģisko, sociālo un saimniecisko faktoru kopums [turpat, 67]. Stingri ņemot, neviens no lielo partiju grupējumiem nebija šķiriski viendabīgs, partijas palika piesaistītas attiecīgajai "sociāli morālajai videi". Arī pēc 1918./19.gada politiskās pauzes lielās partijas turpināja sakaru nostiprināšanu ar attiecīgo sociālo vidi. Pie Veimāras demokrātijai apgrūtinošiem faktoriem, bez šaubām, ir jāpieskaita tas, ka šīs dažādās sociālās vides viena otrai neuzticējās, bija savstarpēji noslēgtas un viena otru apkaroja. Pēdējā laikā notiek intensīvas diskusijas par Vācijas sabiedrības sadalīšanos daudzās sociāli politiskās, konfesionālās un reģionālās subkulturās. [Vispirms te jāmin divi D.Lēnerta un R.Megerles izdotie rakstu krājumi: 548: Politiskā identitāte un nacionālās piemiņas dienas; 549: Politiskās subkultūras starp integrāciju un polarizāciju; par sociāldemokrātisko "solidāro kopību": P.Lēše / F.Valters. Par sociāldemokrātiskās strādnieku kustības organizācijas kultūru Veimāras republikā // GG 15 (1989), 511-

Progresējošās industrializācijas, augošās mobilitātes un iekšējo sociālo sākuru diferencēšanās gaitā divdesmitajos gados notika tradicionālās sociālās vides vispārēja erozija. Jo vairāk sociālā vide zaudēja savu pievilksanas spēku, jo vairāk, kā tas jau kopš gadu desmitiem bija iegājies, Vācijas partiju sistēma atradās nepārtrauktā virpulī. Piesaiste attiecīgai sociālai videi divdesmitajos gados kļuva vājāka arī Centram un sociāldemokrātijai, bet ar patiesu sabrukumu saskārās politiskā centra partijas.

*Partiju sistēmas iziršana kopš 1928. gada.* Šis sabrukums nenotika vienā naktī. Jau 1920.gadā pilsoniskajās centra partijās (bürgerliche Mitte) iezīmējās tendence novirzīties pa labi, kas kopš 1924.gada pastiprinājās. Turpretī 1928.gadā panākumus vēlēšanās guva partijas, kuras pārstāvēja vidusslāņu un zemniecības intereses. Var teikt, ka Vācijas vidusslāņu liela daļa pa to laiku jau vairs nebija "liberāla" un meklēja jaunu politisku un partejiski politisku "piestātņi" [par to sīkāk 742: Fricše. Mēģinājumi fašismam?]. Tātad partiju sistēmas sabrukums sākās jau pirms pasaules saimnieciskās krīzes izcelšanās, valsts krīzes sākuma un pirms NSVSP kļūšanas par politisku faktoru. NSVSP straujā pārvēršanās masu partijā tomēr sabrukuma procesu ārkārtīgi paātrināja. Taču, kā to savā fundamentālajā pētījumā "Vidusslāņi, demokrātija un nacionālsociālisms" parādīja H.A.Vinklers [648], - 1928./29.gadā vēl nebija skaidrs, ka lielākajai vidusslāņu daļai kā alternatīva parlamentārai demokrātijai kļūs nacionālsociālisms [turpat, 159]. Jāievēro arī tas, ka nacionālsociālistu politiskajai aģitācijai bija vēl citi galvenie adresāti. Šī situācija izmainījās ekonomiskās krīzes laikā. Tāpēc 1930.-1932.gadā centra partijas zaudēja lielāko daļu savu vēlētāju un 1932.gadā gandrīz pilnīgi nozuda no politiskās skatuves.

Tieši tāpēc, ka partiju sistēma Vācijā vairāk nekā sešdesmit gadus bija relatīvi stabila, tās sabrukums dažos gados šķiet nedzirdēti dramatisks notikums. Daži šā jautājuma aspekti gan ir izgaismoti, tomēr ir vēl nepieciešama visaptveroša analīze. Vajadzīgi būtu tālāki pētījumi par partiju sistēmas un politiskās mentalitātes izmaiņām sabiedrības noslāņošanās rezultātā republikas vidusposmā.

*Monogrāfijas par atsevišķām partijām.* Par atsevišķu partiju vēsturi, struktūru un politiku Veimāras republikas laikā ir milzums darbu. Raksturot tos vai pat tikai nosaukt šīs grāmatas ietvaros ir neiespējami. Jau diezgan agri tika publicēti monogrāfiska rakstura apcerējumi par VNSDP un vairākām mazākām partijām. Šie pētījumi aptvēra visu, bieži vien patiesi īso šo partiju darbības laiku [par VNSDP: 453, 464, 506; par mazākajām partijām: 414, 419, 441, 471, 494, 501]. Daudzos pētījumos par lielajām partijām sākotnēji uzmanība tika pievērsta partiju darbības atsevišķiem aspektiem no 1918.gada līdz 1933.gadam, galvenokārt, attiecīgo partiju politiskajai darbībai. Pie tam sākotnēji daudz intensīvāk tika pētīta partiju iekšējā attīstība un politiskā darbība Veimāras republikas sākuma un beigu fāzēs nevis vidusposmā. Kopš vairākiem gadiem pastiprinātu pētnieku interesi ir izraisījusi lielo partiju attīstība tieši Veimāras republikas vidusposmā. Līdz ar to šajā jautājumā var atzīmēt plašu zinātniskās informācijas limeni. Tas attiecas gan uz Centru un BTP [436, 443, 465, 466, 484, 489], gan uz VNTP [433, 438, 458, 498, 500, 813], gan arī uz liberālām partijām [409, 417, 425, 432, 434, 442, 488; salīdz. arī

zīmīgā skice - D.Langeviše. Liberālisms Vācijā. - Frankfurte: 1988, 233-286]. Arī Veimāras republikas sociāldemokrātijai ir veltīta virkne darbu [447, 449, 451, 452, 461, 477, 485, 496, 188]. Savā trīsējumu darbā "Strādnieki un strādnieku kustība Veimāras republikā" [509, 510, 511] H.A.Vinklers līdztekus daudz kam citam sniedz ārkārtīgi bagātu un kodolīgu VSDP vēsturi Veimāras periodā. Atsevišķas sociāldemokrātu organizācijas ir aplūkotas rūpīgi izstrādātos rakstos P.Lēšes un F.Valtera vadītā pētniecības projekta ietvaros [Solidārā kopība un vide: sociālistiskās kultūras un brīvā laika organizācijas Veimāras republikā. - 4.sēj., Bonna, 1990 ff.]. Kodolīgu pārskatu par VSDP un VKP attīstību Veimāras republikā, kurā uzmanība koncentrēta tikai pašam būtiskākajam un kurā ir instruktīvas norādes uz avotiem, literatūru un izpētes stāvokli, sniedz Šēnhofens [492: Reformisms un radikālisms]. Labi izpētīta visā Veimāras republikas laikā ir VKP vēsture [410, 412, 423, 424, 450, 482, 502, 503, 504, 505].

*Trūkumi partiju darbības izpētē.* Neraugoties uz daudziem dziļiem un nozīmīgiem darbiem par atsevišķu partiju organizāciju iekšējo attīstību un politiku, vairākos virzienos izpētes līmenis ir nepietiekams. Tā, piemēram, līdz pat šim laikam mēs maz zinām par partiju organizatorisko struktūru reģionālā līmenī, par atsevišķu partiju biedru un vēlētāju "sociālo portretu" un tā maiņu laikā no 1918. līdz 1932.gadam. To pašu var teikt par partiju vadītājiem (izņēmums - H.Vēbera sniegtie precīzie VKP funkcionāru apraksti) [503]. Tāpat trūkst pētījumu par daudziem Veimāras laika vadošajiem parlamenta deputātiem. Līdz šim tikai vienam reihskancleram veltītā politiskā biogrāfija atbilst zinātniskām prasībām [819: Hēls. V.Markss]. Kopumā liekas, ka klasiskā partiju vēstures izpēte, kas ar lielu intensitāti, kvalitāti un kvantitāti dominēja sešdesmitajos un septiņdesmitajos gados, ir beigusies. Kopš septiņdesmito gadu beigām te ir nomainījies virziens, kas vairāk orientēts uz sociāli vēsturisku Veimāras laika partiju sistēmas izpēti. Priekšplānā šeit ir izvirzījušies jautājumi par vēlētāju struktūru un vēlētāju izturēšanos.

*Reihsvērs kā izpētes objekts.* Kopš septiņdesmitajiem gadiem raksturīgā veidā ir mainījies bruņoto spēku un militārās politikas problēmu pētniecībā dominējošais virziens. Ilgu laiku zinātnisko un arī vēsturiski politisko diskusiju centrā bija jautājumi par reihsvēra attieksmi pret republiku, militāro aprindu ārpuskonstitucionālo ietekmi uz politiku, reihsvēra un tā vadības piedalīšanos Veimāras demokrātijas likvidēšanā. Sākot ar septiņdesmito gadu vidu šie jautājumi vairs nav galvenie. Tagad zinātnieku pūles ir veltītas, lai radītu aptverošu koncepciju par sabiedrības, politikas un militārās sfēras attiecībām modernā industriālā valstī. Šīs koncepcijas ietvaros lielāka uzmanība tiek veltīta bruņošanās problēmām un "militāri rūpnieciskā kompleksa" veidošanās sākumam Veimāras republikā [par pētniecības gaitu un jaunajām nostādnēm sk. instruktīvas piezīmes: K.J.Millers. Armija, politika un sabiedrība Vācijā 1933-1945. - Paderborna: 1981, 11 ff.].

Reihsvēra vēstures izpēte nekad nav iztikusi bez ciešas saistības ar tagadni. Piecdesmitajos gados izšķirošo impulsu deva diskusijas par Vācijas atkalapbruņošanos un Federatīvās republikas iekļūšanu rietumu militārajā savienībā. Tika debatēts jautājums par bruņoto spēku stāvokli parlamentārajā demokrātijā, un skats tika vērsts uz reihsvēra un republikas attiecībām Veimāras laikā.

*Nostādnes agrīnajos pētījumos.* Jau reihsvēra historiogrāfijas pirmajā posmā reihsvēra un reihsvēra politikas vērtēšanā izveidojās divas nostādnes, kuras, turpmākajā laikā tālāk attīstītas, joprojām savstarpēji konfrontēja. Reihsvēra kritisko interpretāciju piecdesmitajos un sešdesmitajos gados pārstāv vispirms V.Zauera [719] un F.L.Karstena [697] darbi. Kā reihsvēra politikas izšķirošo pamatkomponentu šī interpretācija akcentē militārās vadības noteikto gribu - saglabāt un realizēt reihsvēra varas autonomiju republikā. No ķeizariskās armijas nākušais oficeru korpuss iekšēji nespēja akceptēt parlamentāro demokrātiju un neatkarīgi no Veimāras republikas sabiedrības un politikas organizēja reihsvēru kā "valsti valstī". Reihsvēra lielā autonomija vājināja demokrātisko kārtību pat tajos gados, kad parlamentārā sistēma vēl puslīdz ciešami funkcionēja. Prezidenta kabinetu ērā reihsvērs kļuva par noteicošo varas faktoru iekšpolitikā. Aizsardzības ministrs Grēners jau 1930.gadā pašapzinīgi konstatēja, ka Vācijas politiskajā dzīvē nevar notikt nekas, "lai reihsvērs neliktu svaru kausos savu izšķirošo vārdu" [697: Karstens. Reihsvērs un politika, 364]. Reihsvēra vadība soli pa solim panāca noteicošu ietekmi uz valdību veidošanu un vispārējo politiku. Lielā mērā to noteica aizsardzības ministra Šleihera piederība valsts prezidenta padomnieku šaurajam lokam. Raugoties no šī viedokļa, reihsvērs jūtami sekmēja republikas novājināšanu un bojā eju.

Nostādne, kuru raksturo pozitīvāks bruņotās varas vērtējums Veimāras valstī, skaidri pauž galvenokārt H.J.Gordons [704] un H.Meijers-Velkers [831]: par lielu Zēkta ietekmi uz politiku nevarot būt ne runas, jo ar savu valstij uzticīgo izturēšanos viņš gan drīzāk ir devis nopietnu ieguldījumu republikas konsolidācijā. Zēkta laikā reihsvērs, mazākais, ir integrēts republikā un esot kļuvis, tā sakot, par republikai uzticīgu institūciju. Reihsvērs būtu tāds arī palicis, ja republikas vadošie politiķi būtu izrādījuši bruņotajiem spēkiem lielākas simpātijas un būtu pretimnākošāki Vācijas drošības interesēm.

R.Volfeils savā rakstā "Vācu militārās vēstures rokasgrāmata" [725] pūlējās šīs pretējās nostādnes saskaņot. Ar izpratni izturoties pret Meijera-Velkera konservatīvo koncepciju un modificēti ņemot vērā Karstena liberālo reihsvēra kritiku, šis raksts sniedz sešdesmito gadu beigās sasniegtā izpētes līmeņa sintēzi "piesardzīga revizionisma" virzienā. Aktivās pētniecības darbības rezultātā bija patiesi izsmēloša informācija par reihsvēra attiecībām ar paramilitārajām apvienībām, par saspilētajām reihsvēra attiecībām ar politiskajām partijām, parlamentu un valdību. Tāpat labi bija izpētīti reihsvēra vadības ārpolitiskie uzskati un Versaļas līguma militāro noteikumu revīzijas centieni [salīdz. ar kopumā izsmēlošo zinātnisko ziņojumu: M.Geiers. Vācu republikas armija ir reihsvērs // MGM 1973/2, 152-199].

*Jaunas pētniecības nostādnes un perspektīvas.* A.Hillgrubers. M.Geiers. Savā 1974.gadā publicētajā darbā "Militārisms Veimāras republikas beigās un "trešajā reihā"" A.Hillgrubers deva zinātniskajai diskusijai citādu virzienu [279: A.Hillgrubers. Lielvalstu politika un militārisms 20.gadsimtā, 37-51]. Norādot uz toreiz vēl nepublicētajiem M.Geiera pētījumiem, Hillgrubers atzīmēja, ka vadošie reihsvēra virsnieki kopš divdesmito gadu beigām attīstīja un izplatīja jaunas vispārsabiedriskas koncepcijas ar militāru ievirzi.

*"Militarizēta valsts" - reihsvēra vadības mērķis.* Minētās koncepcijas paredzēja militārā un civilā sektora saplūšanu un, visbeidzot, totālas "militarizētas valsts"

izveidošanu. Turpmākajos gados šī jaunā perspektīva guva plašu izplatību 1977.gada starptautiskajā simpozijā [715] un galvenokārt M.Geiera [703], E.V.Hanzena [707] un V.Deista [Reihsvērs un nākotnes karš // MGM 1989/1, 81-92] darbos. Līdz ar to uzmanības centrā bija ne vairs līdz tam daudz apspriestā "Zēkta ēra", bet gan tai sekojošais laika posms. Šodien vairs nevar apstrīdēt, ka "Zēkta ēras" beigas 1926.gada oktobra sākumā iezīmēja dziļu pavērsienu reihsvēra vēsturē. "No šī laika republikas militārā politika sāka iet citus ceļus citādās plaknēs" [Deists. Vērmahta bruņošanās // 699: Vācu reihis un Otrais pasaules karš. - 1.sēj., 377]. "Modernie" virsnieki, kas tagad noteica toni un grupējās ap Šleiheru, balstoties uz Zēkta sasniegto iekšējo stabilitāti, reihsvēra sasniegumiem un Versaļas līguma demilitarizācijas noteikumu atcelšanu, gribēja radīt spēcīgu un labi apbruņotu armiju. Tika izveidota "zemes aizsardzības" jaunā koncepcija, "vācu tautas aizsardzības spēju" jaunā programma un kopš 1926.gada attīstītā plašā bruņošanās programma, ar kuru reihsvēra vadība sāka "iekšējo militarizāciju" un "militārisma ekspansiju". To uzdevums bija likvidēt organizatoriskās robežas starp militāro aparātu un civilo sabiedrību, lai totāli gatavotos totālajam karam. Kā to jau ir atzinis M.Geiers, jaunā bruņošanās politika prasīja Veimāras republikas sabiedrisko un politisko stabilitāti un spieda meklēt kompromisu starp reihsvēru un civilo izpildvaru. Tāpēc reihsvēra vadība atteicās no Zēkta laikā praktizētās distancēšanās no republikas un tās institūcijām. [Svarīgs šajā sakarā ir Šleihera 1926.gada decembra memorands, kas iespiests 724: Fogelzangs. Reihsvērs, valsts un NSVSP, 409-413.] Militārā un bruņošanās politika, kuru raksturoja "kara industrializācija", aizvien vairāk tika īstenota nevis līdzās valdībai, bet gan ar to kopā. Tieši tāpēc reihsvēra vadība bija stipri ieinteresēta, lai pie varas nāktu valdība, no kuras varētu gaidīt pateicīgi tālejošu pretimnākšanu godkārīgajiem plāniem un militāristu plašajām finansiālajām prasībām. Reihsvēra virsotnes militārie un sabiedriski politiskie nodomi līdz ar to kļuva par svarīgu faktoru lēmumu pieņemšanas procesā, kas beidzās ar prezidenta kabineta izveidošanu Brīninga vadībā.

*Pašreizējā izpētes līmeņa vērtējums.* Jaunās interpretācijas piekritēji, vērtējot reihsvēru un militāro politiku pēc "Zēkta ēras", apšaubā sākotnējo uzskatu par reihsvēru kā "valsti valstī". Jaunā gaismā tiek parādītas arī attiecības starp militāristiem, sabiedrību un politiku. Vispirms jau šī attīstība netiek vairs vienpusīgi traktēta kā divdesmito gadu vidū sācies konsekvents un neapstāms ritošs process. Grēners, kurš kopš 1928.gada janvāra bija aizsardzības ministrs, ar izlīguma politiku sākotnēji mēģināja noskaņot republikāniskos spēkus par labu reihsvēram un konservatīvos spēkus pāri partijām stāvošā reihsvēra rakstura atzīšanai. Taču šis Grēnera integrācijas kurss palika bez rezultātiem [sk. tagad 709: Hirters. Vilhelms Grēners. Šajā darbā salīdzinoši pozitīvi ir vērtēta Grēnera darbība ministra postenī]. Bez tam ir pavērusies jauna perspektīva "militārās ekspansijas" un "zemes aizsardzības" koncepcijas pētīšanā. Tomēr tas nedrīkst novest pie tā, ka militārā un bruņošanās politika tiktu traktēta vienīgi kā iepriekš noteikts, forsēts vispārsabiedrisks process, kurā nav vietas militāro un politisko iestāžu lēmumu brīvai pieņemšanai. Agrāko pētījumu svarīgākie atzinumi joprojām ir spēkā, piemēram, pierādījumi par vadošo militārpersonu pasvītroti negatīvo attieksmi pret pastāvošo parlamentāri demokrātisko iekārtu. No redzesloka nedrīkst pazust arī

daži ļoti svarīgi Veimāras republikas bojā ejas faktori. Te jāmin militārās vadības politiskie mērķi un ambīcijas un no tiem (nevis no visvarenu apstākļu spiediena) izrietošie reihsvēra vadības politiskie manevri 1929.-1932.gadā.

#### 4. Ekonomiskās un sabiedriskās attīstības problēmas.

*Priekšnosacījumi sociālās un saimniecības vēstures jautājumu pētniecībai.* Pēc 1945.gada vēstures zinātne ar lielu nokavēšanos pievērsās Veimāras Vācijas saimnieciskās un vispirms sabiedriskās attīstības problēmu pētīšanai. Līdz pat sešdesmitajiem gadiem pētnieku interese koncentrējās galvenokārt uz Veimāras republikas politisko vēsturi - uz partijām, valsts institūtiem, politiskajām krīzēm. Sociālās vēstures tematika tika skarta ļoti reti, un 1949.gadā publicētais L. Prella darbs par Veimāras laika sociālo politiku [663] bija izņēmums. Šķiet, ka to noteica arī tas fakts, ka ar Veimāras republikas sabrukumu un nacionālsociālistu nākšanu pie varas Vācijā pēkšņi tika pārtraukts vesels pētniecības virziens - vēsturiski orientētā sociālā zinātne. Tā darbojās Lujo Brentano un Makša Vēbera tradīciju garā, iekļaujot "jaunās" zinātņu nozares - socioloģiju un politikas zinātņi, uzsāka jauna metodiska instrumentārija veidošanu sabiedrības vēstures jautājumu izpētei. Tāpēc Vācijā pēc 1945.gada tieši sociālās vēstures izpētē bija daudz mazāk tiešas piesaistes, nelabvēlīgāki institucionālie priekšnoteikumi un daudz mazāka metodiskā izglītība nekā politiskās vēstures pētniecībā. Tāpēc nebija nejaušība, ka izšķirošās ierosmes un stimuli Veimāras sociālās vēstures pētniecībā vispirms nāca no ārzemēm rietumos - galvenokārt no amerikāņu vēsturniekiem. Sešdesmitajos gados plašā frontē sākās arī vācu vēsturnieku pastiprināta pievēršanās Veimāras republikas saimnieciskās un sociālās vēstures problēmu izpētei. Vairāk nekā viena gadu desmita laikā jauno zinātnisko publikāciju vidū par Veimāras republikas vēsturi, pētījumi par sabiedrību un saimniecību sāka sastādīt lauvas tiesu.

*Bohumas simpozījs 1973. gadā.* Simpozījs "Veimāras republikas rūpniecības sistēma un politiskā attīstība" notika 1973.gada jūnijā Bohumā, un tajā piedalījās vēsturnieki, ekonomikas speciālisti un politikas zinātnieki. Tā galvenais uzdevums bija sniegt pārskata ziņojumu par toreizējām intensīvajām aktivitātēm sociālās vēstures pētniecībā. Papildus tajā laikā relatīvi labi dokumentētam politisko norišu atainojumam vajadzēja diskutēt par šo norišu sociāli ekonomiskajiem nosacījumiem. Simpozijā patiesi acīm redzami izmainījās Veimāras republikas vēstures zinātniskās izpētes galvenie akcenti un uzskatu sistēma. Vienu tūkstoši lappušu biežais ziņojums par simpozija gaitu ietver sevī daudzus rakstus un ziņojumus par diskusijām atsevišķās darba grupās. Minamas būtu šādas galvenās simpozija darba tēmas: saimnieciskā attīstība, ekonomisko struktūru un rūpniecības sistēmas maiņa, sociālā politika un sociālie konflikti Veimāras republikā, finanšu politika un tās ietekme uz sociālajām pretrunām, starptautiskie apstākļi un reparāciju

politikas loma, saimniecisko interešu grupa (saimniecisko interešu pārstāvniecība, agrāriešu un vidusslaņu intereses), valsts iejaukšanās un interešu politika krīzes laikā. Jau šis uzskaitījums skaidri parāda, ka tika uzsākta Veimāras republikas saimnieciskās un sabiedriskās attīstības galveno aspektu detalizēta izpēte. Neraugoties uz lielo uzskatu dažādību atsevišķos jautājumos, nozīmīga šķiet viedokļu sakrišana vienā ļoti svarīgā punktā.

*Sociālās un saimnieciskās politikas duālisms.* Visi bija vienis prātis, ka Veimāras republikas politiskās sistēmas galvenais trūkums radās no “duālisma starp valsts tālejošu sociāli politisku iejaukšanos un gandrīz neierobežotu rūpniecības autonomiju cenu veidošanas un tirgus politikas jautājumos” [651: H.Momzens, 614]. Tātad saimnieciskā un sociālā politika stāvēja viena otrai blakus lielā mērā nesaistīti. Jau 1918./19.gada demobilizācijas posma laikā lielajām rūpniecības pārstāvniecībām, kurās vadošās pozīcijas ieņēma smagā rūpniecība, izdevās nodrošināt noteicošo ietekmi uz saimniecisko politiku. Par to rūpniecības aprindas piekāpās arodbiedrībām un partijām, īpaši sociāldemokrātijai, sociālās politikas sfērā, bet neuzskatīja šo piekāpšanos par neatgriezenisku. Šajā ziņā izkārtojums starp politisko sistēmu un rūpniekiem veidojās uz ļoti “nevienlīdzīgas bāzes” [651: L.Albertins, 673]. Saimniecisko krīžu un masu bezdarba rezultātā ciņa par sabiedriskā labuma sadalīšanu kļuva asāka, un arodbiedrības piedzīvoja ilgstošu novājināšanos. Tādos apstākļos saimniecisko aprindu noteicošā daļa atteicās no kompromisa, piekopa “šķiru ciņas no augšas” politiku un centās panākt autoritāru valsts iekārtu bez parlamenta līdzdalības. Bohumas simpozijā pilnīgi skaidri izprata, kāds graužošs spēks, un ne tikai kopš 1929./30.gada, slēpās sociālās politikas konfliktos. Par veselu virkni jautājumu, kuri Bohumā tika ieskicēti vai kuru izpēte tika uzskatīta par vēlamu, turpmākajos gados iznāca fundamentālas monogrāfijas.

*Agrāriešu interešu apvienības.* Tā, piemēram, par agrāriešu interešu apvienībām un to ietekmi uz partijām, birokrātiju un saimniecisko lēmumu pieņemšanas procesu ir samērā laba informācija. Galvenokārt te jāmin M.Šūmahera [495], J.Fleminga [616] un D.Gesnera [427] darbi. Kā to parāda Šūmahers, pēc 1918.gada, neskatoties uz agrāri rūpnieciskās “dubultfrontes” jūtamu sašaurināšanos, agrāriešu bloks deva daudz lielāku ieguldījumu Vācijas pirmsrevolucionāro struktūru stabilizēšanā un konsolidēšanā, nekā to bija pieņemts uzskatīt. Agrāriešu noņemšanas saliedētība un darbošanās spēja arī 1918./19.gada revolūcijas mēnešos netika nopietni apdraudēta. Revolūcija un republika nemainīja “attiecību principus starp agrāriešu savienībām un partijām” [495: Lauki un politika, 503]. Ja neskaita nenozīmīgas zemnieku apvienības, tad “Valsts lauku savienībā” saliedētās agrāriešu apvienības veidoja vienu no labēji konservatīvā antiparlamentārisma pamatbalstiem Veimāras republikā. Gesners savā darbā aplūko savienību veidošanos un agrāro interešu politiku republikas beigu fāzē. Viņš uzsver, ka atsevišķas agrāri konservatīvas grupas izrādīja pragmatiski virzītu gatavību sadarboties ar Veimāras valsti, kas savukārt varēja paplašināt konservatīvās politikas spektru “konservatīvā governmentālisma virzienā” [427: Agrāriešu apvienības Veimāras republikā, 265]. Tomēr te būtu jāvērtē uzmanība uz to, ka vairums agrāro governmentālistu, kuri darbojās agrāriešu apvienībās, nebūt nebija parlamentārās republikas piekritēji. Ja arī viņi kopš Vācijas agrārās krīzes 1927./28.gadā noteik-

tāk centās vienoties ar valsti un valsts aparātu, tad tāpēc, ka viņiem bija nepieciešama valsts palīdzība un viņi gribēja īstenot pasākumus agrāri protekcionistiskā garā. Šo kursu agrārieši pastiprināti un ar panākumiem turpināja Brīninga laikā ar vienu vienīgo mērķi - panākt autoritārās valsts iesaistišanu agrāri protekcionistiskās politikas realizēšanā.

Joprojām nav aptverošu darbu par agrāriešu interešu apvienībām, galvenokārt par lielāko, ietekmīgāko un tālab politiski svarīgāko interešu apvienību - "Valsts lauku savienību" un tās vietējām organizācijām. Nav pētītas arī konkurējošās organizācijas - Centra partijai tuvu stavošā "Vācu zemnieku savienību apvienība" un sikzemnieku intereses pārstāvošā "Vācu zemnieku savienība", kura kopš 1920.gada saucās "Vācu zemniecība". Nav arī detalizētu pētījumu par Vācijas reģionāli tik dažādi situētās lauksaimniecības ekonomiskajām interesēm, īpaši kopš finansu stabilizācijas sākuma. Te ir par maz ar H.Bekera instruktīvo pārskatu "Agrārās politikas realizācijas labvēlīgie apstākļi Veimāras republikā. 1923-1929" [589]. Palīdzēt var avotiem bagāti speciāli pētījumi, piemēram, B.Teines darbs par Vestfāles lauksaimniecību [Vestfāles lauksaimniecība Veimāras republikā. - Paderborna, 1991]. Tikai no abiem pētījumiem kļūst skaidrs, kāpēc Vācijas lauksaimniecība pēc tam, kad inflācijas rezultātā bija atbrivojusies no parādiem, atkal dažu gadu laikā sasniedza iepriekšējo parādu līmeni. Sistemātiski būtu pētāmas arī zemnieku protesta kustības, kas daļēji uzliesmoja jau 1924.gadā un izplatījās nākamajos gados [par to līdz šim 590: Bergmans / Megerle. Lauksaimniecības protesti un nemieri Veimāras republikā (1924-1933)].

*Arodbiedrības.* Kopš Bohumas simpozija var atzīmēt nopietnus panākumus gan arodbiedrību, gan rūpnieku interešu pārstāvības un interešu politikas vēstures pētniecībā. Analizējot arodbiedrību vēsturi no 1918. līdz 1933.gadam, sīki ir aplūkoti būtiski tēmas aspekti: brīvo un kristīgo arodbiedrību organizatoriskā attīstība un arodbiedrību politika, smagais arodbiedrību darba piemērošanās process jaunajiem parlamentārās demokrātijas apstākļiem, arodbiedrību politikas brīvības pakāpe (Handlungsspielraum) un prioritātes, iespējamie konflikti un to gaita diskusijās starp darbu un kapitālu. Šeit varētu nosaukt M.Šneidera [487] un H.Rodera [481] plašās monogrāfijas par kristīgajām arodbiedrībām. Faktiem bagātus darbus par brīvajām arodbiedrībām ir sarakstījuši H.J.Bibers [160], D.Brunners [415], G.Laubšers [455], H.Pothofs [474, 475], M.Ruks [483] un M.Šneiders [669]. Profesionāli spožu pārskatu ir sniedzis K.Šēnhofens [491: Vācu arodbiedrības, 116-176]. Tēmas jaunākais izpētes līmenis ir izgaismots saturīgajā ievadā četrspējumu darbam "Avoti par arodbiedrību kustību Vācijā 20.gadsimtā" [16].

*Rūpnieku interešu pārstāvniecība un uzņēmēju politika (Unternehmerpolitik).* Pētījumos par rūpnieku interešu pārstāvniecību un uzņēmēju politiku uzmanības centrā ir smagā rūpniecība. Vispirms tas ir B.Veisbrods, kurš, piekrišot K.Maieram, pamatoti pierāda, ka smagās rūpniecības pārstāvju vara šajos gados balstījās uz tās "veto pozīciju". Neraugoties uz daļējām smagajām sakāvēm un visnotaļ nepietiekamo realizācijas iespēju, smagā rūpniecība ar šīs veto pozīcijas palīdzību uzlika politiskajai sistēmai "restriktīvus noteikumus". Reizē ar to "smagā rūpniecība nopietni apdraudēja politiskās sistēmas integrācijas un vadāmības spējas un izšķiroši ietekmēja šīs sistēmas sociāli valstiskā satura un demokrātisko struktūru izskaušanu" (Aushöhlung) [682: Veisbrods. Smagā rūpniecība Veimāras

republikā, 17 f.]. Smagās rūpniecības pārstāvju savtīgajai politikai visā Veimāras republikas laikā ir veltīta virkne solidu darbu [594, 605, 606, 609, 623, 654, 662, 670, 679, 786, 834]. Taču līdz pat šim laikam nav visaptverošu darbu par lielākajām, galvenajām saimnieciskajām apvienībām (turpreti par ķeizārvalsts laiku šādu darbu ir pietiekoši): par Vācijas valsts rūpniecības savienību, Vācijas darba devēju apvienību, Vācijas rūpniecības un tirdzniecības kongresu (Deutscher Industrie und Handelstag), Langnama biedrību u.c. Arī to saimniecības nozaru, kas nav pieskaitāmas smagajai rūpniecībai, aktivitātes, intereses un darbības veids prasa precizāku izpēti. Šādu pētījumu rezultātā varētu iezīmēt skaidrākas sasprindzināto attiecību kontūras starp rūpniecības savienībām, kas bija orientētas uz eksportu, un savienībām, kas orientējās uz iekšējo tirgu.

Jaunākajos darbos precizāk ir iezīmēta konflikta būtība diskusijās starp darba ņēmējiem un darba devējiem. Tā izpaužas ciņā par isāku darba laiku [592, 610, 667, 675], valsts šķirējtiesu [587], apdrošināšanu bezdarba gadījumā [619, 645], tarifu politiku kalnrūpniecībā [679]. Katrā ziņā šajā laikā ir sasniegts izpētes līmenis, kas ļauj būtiskāk un precizāk, nekā tas bija iespējams vēl pirms desmit gadiem, raksturot Veimāras laika sociāli politisko ciņu norisi, galvenos jautājumus, stratēģiju un dimensijas.

*Attiecības starp darba devējiem un darba ņēmējiem.* Jaunākajos pētījumos ir pamatots uzskats, ka "Centrālās darba apvienības" dibināšana 1918./19.gadā un Rūras tērauda strīds (Ruhreisenstreit) 1928.gadā bija divi izšķiroši mezgla punkti attiecību attīstībā starp darba devējiem un darba ņēmējiem (salīdz. 78. lpp.). Tādēļ arī attiecīgajos darbos ir izsmēloši analizēti tieši šis problēmu komplekss.

Tiek konstatēts, ka vēl pirms monarhijas gāšanas 1918.gada rudenī uzņēmēji un arodbiedrības izšķīrās par sadarbību sociālās partnerības garā. Abu pušu rīcības motīvi un mērķi gan bija dažādi. Tomēr rūpniecības vadītājus un arodbiedrību pārstāvjus vienoja apņēmība "līdz kara beigām pasargāt Vācijas saimniecību no valsts birokrātijas, no reihstāga un jo sevišķi - no revolūcijas" [611: Feldmans / Šteinišs. Rūpniecība un arodbiedrības 1918-1924, 22].

*"Centrālā darba apvienība" (Zentralarbeitsgemeinschaft) 1918./19. gadā.* "Centrālās darba apvienības" nodibināšanas iespēju noteica tas, ka arodbiedrības deva priekšroku mazo soļu politikai, nevis sabiedrībā valdošā spēka samēra radikālām izmaiņām. Arī lielrūpniecība tagad bija gatava sociāli politiskajā jomā piekāpties strādniecībai, lai uzbruktu socializācijas prasībām un nostiprinātu savas pozīcijas. Darba apvienība starp uzņēmējiem un arodbiedrībām bija dibināta uz "arodbiedrību vadoņu reformiskā optimisma un darba devēju reālpolitiskā pragmatisma pamata" [491: Šēnhovens. Vācu arodbiedrības, 125]. Ātri vien tā zaudēja savu saistošo, integratīvo spēku un 1924.gada sākumā beidzot arī sabruka. Jau konjunktūras augšupejas fāzē sociāli politiskais konflikts kļuva dziļāks. Tieši smagās rūpniecības pārstāvji aizvien noteiktāk sāka atkāpties no novembra koncesijām, sistemātiski uzstājās pret arodbiedrību prasībām pēc paritātes un sociālām reformām, īpaši pret astoņstundu darba dienu. Turklāt smagās rūpniecības bosi atbalstīja visas politiskās grupas, kuras solīja ievirzīt republiku autoritārās slīdēs.

*"Rūras tērauda strīds" 1928. gadā.* Jaunākajos pētījumos ir pārstāvēts vienprātīgs uzskats, ka "Rūras tērauda strīds" 1928.gadā patiesi iezīmē pagriezienu Veimāras laika sociāli politiskajos strīdos. Atlaižot "Rūras tērauda strīdā" no dar-

ba 230 000 strādnieku, smagās rūpniecības pārstāvji pārgāja uzbrukumā Veimāras konstitūcijas sociāli valstiskajiem nosacījumiem. Rūras industrijas vadītāju rīcības mērķis bija uz ilgu laiku novājināt arodbiedrības, likvidēt valsts obligātās šķīrējtiesas un reizē ar to apturēt valsts iejaukšanos sociālajā politikā. Smagās rūpniecības pārstāvjus nemulsināja arī tas, ka Vācijas valsts rūpniecības savienība un Vācijas darba devēju savienība, kuras bija noskaņotas ieturēt kursu uz kompromisiem, bija jānostāda jau notikuša fakta priekšā (fait accompli). Agrākajos Veimāras republikai veltītajos darbos, kā tas ir redzams arī Prellera grāmatā "Sociālā politika Veimāras republikā" [663], "Rūras tērauda strīds" ir pieminēts tikai garāmejojot. Sākot ar E.Frenkela rosinošo analīzi 1967.gadā [617], "Rūras tērauda strīds" jaunākajos pētījumos ir kļuvis visnotaļ par galveno sociāli politisko konfliktu. Šis "jaunatklājums" bija sevišķi nozīmīgs tāpēc, ka kopā ar citiem atzinumiem tas ļāva jūtami modificēt t.s. stabilizācijas perioda pierasto ainu. "Rūras tērauda strīds" uzskatāmi parādīja, cik liels konflikta potenciāls bija uzkrājies jau pirms lielās krīzes sākuma, cik lielā mērā jau bija satricināta sociālā saskaņa (Konsens) [Rūras tērauda strīda tuvāku analīzi sk. 682: Veisbrods. Smagā rūpniecība Veimāras republikā, 415 ff.; 510: Vinklers. Normālas situācijas šķietamība, 557 ff.].

*Pētniecības centrā - inflācija no 1914.-1918. gada līdz 1923. gadam.* Jau kopš vairākiem gadiem saimniecības vēstures un sociālās vēstures pētnieki ļoti intensīvi nodarbojas ar vācu inflāciju. Kādā sanāksmē 1976.gadā G.D.Feldmans deva novērtējumu uz to laiku sasniegtajam izpētes līmenim. Pēc viņa domām, 1914.gadā sākušās un gandrīz gadu desmitu ilgušās inflācijas izpēte līdzinās "historiogrāfiska tuksneša šķērsošanai, kurā ir tikai dažas oāzes" [600: Bīšs / Feldmans (izd.). Vācu inflācijas vēsturiskie procesi 1914-1924, 3]. Pēc trīspadsmit gadiem Feldmans varēja konstatēt, ka tas laiks, kad inflācijas vēsture bija "historiogrāfisks tuksnesis", ir garām [614: Feldmans / Holtfrerihis / Ritters / Vitts (izd.). Inflācijas sekas, VII]. Situācija bija mainījusies, lielā mērā pateicoties lielajam starptautiskajam pētniecības projektam, kura ietvaros tika izstrādāts liels skaits instrukтиву darbu. Nepārspilējot var teikt, ka Veimāras republikas saimnieciskās un sociālās vēstures pētīšanā astoņdesmitajos gados centrālā vieta bija inflācijas gaitas un izpausmju analīzei. No tēmām, kuras diskutijā bija un ir galvenās, šeit varētu īpaši uzsvērt četras.

*Inflācija kā process.* 1) Pētnieki šodien ir vienisprātis, ka inflācija ir jāsaprot kā process, kas sākās jau 1914.gadā tūlīt pēc kara izcelšanās. Šajā procesā bija daudz posmu - tai skaitā relatīvās naudas stabilizācijas un slēptā naudas sabrukuma posmi, un savu kulmināciju tā sasniedza 1922.gada beigās, pārvēršoties "hiperinflācijā". Termins "hiperinflācija" šajā laikā pētījumos jau tiek vispār pielietots inflācijas procesa nobeiguma fāzes apzīmēšanai. Izšķiroši inflācija tika stimulēta 1916.gadā (tas gan tiek apstrīdēts), kad valdības izdevumi pārsniedza ieņēmumus no iekšējiem valsts aizņēmumiem. Speciālisti gan ir vienisprātis par to, ka "hiperinflācija" aizsākās 1922.gada pēdējos mēnešos, tātad pirms Rūras apgabala okupācijas un pasīvās pretošanās sākuma. Neapstrīdami, ka laikabiedru apziņā un atmiņās inflācijas agrākās fāzes gan ir pilnīgi izdzēsis lielais pārdzīvojums, ko radīja hiperinflācija. Laikabiedri nepareizi nostāda līdzās arī naudas vērtības totālās krišanās haotisko beigu posmu un vispārējo attīstību kopš kara beigām. Agrinā historiogrāfija pievērsa uzmanību gandrīz vienīgi hiperinflācijas mēnešiem un

hiperinflācijas politiski un sociāli destabilizējošai ietekmei. Tagad pētniekiem šī fāze vairs nešķiet pati interesantākā visā inflācijas procesā. Pastiprināti tiek pasvītrots, ka hiperinflācija nevar būt vienīgais rādītājs, lai vērtētu visu inflāciju kopumā.

*Agrāko vērtējumu modifikācija.* 2) Literatūrā inflācija ilgu laiku tika vērtēta kā galvenais negatīvais politiski saimnieciskais notikums. Turpretī saimniecības vēsturnieku vidū no jauna dominē daudz pozitīvāks skats uz inflāciju - mazākais, līdz "hiperinflācijas" sākumam. Visnoteiktāk šo uzskatu pauž C.L.Holtfrerihs, uzsverot, ka nedrošajos pēckara gados Vācijas saimniecību noturēja "inflācijas smērviena" (Schmiermittel) [632: Vācu inflācija 1914-1924, 194]. Kamēr tiek pārdomātas sekas, kādas būtu radījusi cita iespējamā stratēģija, kaut vai agrāk sākta stabilizācija, Vācijas inflācija ar savu pilnīgo nodarbinātību un saimniecības attīstību līdz 1922.gadam šķiet "mazākais ļaunums". Šī inflācija aiztaupīja Vācijai ievilkšanu 1920./21.gada pasaules saimnieciskajā krīzē. Laikā, kad Anglijā 1921.gadā bezdarba līmenis sasniedza 20 procentus, Vācijā praktiski bija pilnīga nodarbinātība ar kāpjošām algām, kuras tika saņemtas aizvien biežāk, lai pieskaņotos straujajam cenu pieaugumam. Vai ar inflāciju saistītā saimniecības augšupeja varēja ilgstoši sekmēt Vācijas saimniecības izaugsmi vai nē - šajā jautājumā saimniecības vēsturniekiem gan ir ļoti dažādi spriedumi. Turklāt Vācijas saimniecība, kā uzskata Holtfrerihs, toreiz lielā mērā sekmēja saimnieciskās krīzes samērā ātru pārvarēšanu ASV, Anglijā un citās zemēs [turpat, 206 ff., 217, 329]. Ir vēl viens apstāklis, kāpēc Holtfrerihs vērtē inflācijas politiku līdz 1922.gadam kā pilnīgi "racionālu saimnieciski politisku stratēģiju", kura kalpoja "nacionālajām interesēm". Līdz 1922.gada vasarai Vācijā īsā laikā tika ieguldītas lielas naudas summas no ārzemēm, galvenokārt no ASV. Šajā ziņā daļu no kreditoru zaudējumiem, kas radās naudas vērtībai kritoties, cieta ārzemnieki, jo viņi bija ticējuši markai [turpat, 296, 330 f.; šis apstāklis īpaši uzsvērts arī grāmatā - S.A.Šukers. Amerikāņu "reparācijas" Vācijai 1919-1933. - Prinštona, 1988]. Beidzot, inflācija pavēra iespēju, kas politiski gan šķiet patiesi šaubīga, proti, sadales konfliktu tūlīt novirzīt uz ārpusi, jo Vācijā daudzi uzskatīja, ka inflācijas cēlonis vispirms ir uzvarētājlielvalstu reparāciju prasības. Saimnieciskās vēstures pētnieki viennozīmīgi ir noskaidrojuši, ka šis uzskats bija un ir pārāk vienkāršots. "Cik nozīmīgs reparāciju jautājums arī nebūtu iekšējā un ārējā politikā, Vācijas saimniecisko politiku un saimniecisko attīstību tas visumā skāra mazāk, nekā tas likās pirmajos pēckara gados... Saimnieciskās nestabilitātes sakars ar Vācijas maksājumiem ārzemēm, kuru atzina visas Vācijas partijas, tuvāk analizējot, izrādījās leģenda. Šī tikai relatīvā ekonomiskā atkarība tomēr nemazina reparāciju politisko nozīmi. Reparācijas bija galēji labējās aģitācijas pastāvīgs trumpis līdz pat trīsdesmitajiem gadiem, un tiklīdz tām bija jūtama politiski psiholoģiska nozīme" [Pecina // 121: Jeserihs/Pols/Unrū (izd.). Vācu pārvaldes vēsture. - 4.sēj., 53].

No jaunākajiem vērtējumiem par inflāciju būtu jāmin Holtfreriha un citu saimniecības vēsturnieku atzinums par to, ka ne iekšpolitiskie, ne ārpolitiskie apstākļi neļāva no inflācijas izvairīties. Gluži otrādi, tūlītēja stabilizācijas politika Vācijā pēc 1918.gada, ņemot vērā nenovēršamās ekonomiskās un sociālās konsekvences, novestu pie demokrātiski parlamentārās pārvaldes sistēmas kraha vēl pirms 1923.gada. Šāds viedoklis apšaubā līdz šim izplatītos priekšstatus par Vācijas naudas un reparāciju politiku laikā no 1919.gada līdz 1923.gadam.

Tomēr ir jāapsver, vai, vērtējot inflācijas procesu, drīkst novilkt tik krasu līniju starp inflāciju līdz 1922.gada beigām ar tās drīzāk pozitīvi vērtējamiem rezultātiem un hiperinflāciju ar tās smagajiem ekonomiskajiem, sociālajiem, sociālpsiholoģiskajiem un politiskajiem sarežģījumiem. No jauna palielinās to skaits, kuri uzskata, ka, izsverot Vācijas inflācijas labumus un ļaunumus, nedrīkst izdarīt bilanci jau 1922.gadā. Tā, piemēram, fon Krideners uzskata, ka hiperinflācijas negatīvās sekas atsver vai pat pārsniedz tos inflācijas pozitīvos politiskos momentus, kuri bija atzīmējami līdz 1922.gadam: "Ne tik daudz 1922.gada naudas vērtības krišanās objektīvie rezultāti un tās sekas sadales procesā, bet gan daudz lielākā mērā tās subjektīvā uztvere caur ikdienas dzīves prizmu briesmīgajā 1923.gadā ir radījusi nopietnu traumu. Šī trauma uz ilgu laiku ierobežoja Vācijas saimnieciskās un finansu politikas iespējas izšķirīgu lēmumu pieņemšanā". Pēc Kridenera domām, inflācijas seku visaptverošas izpratnes atslēga nav rodama tikai vai arī pārsvarā inflācijas ekonomiskajā analizē. Gluži otrādi, vispirms ir jāatbild uz jautājumu, kas notika ar vāciešiem 1923.gadā tūri psiholoģiskā ziņā. Hiperinflācijas noteiktā ietekmē savienojās tās specifiskie, īslaicīgie efekti ar ilgstošu draudu iespaidiem, veidojot politiski augstākā mērā bīstamu katastrofu pieredzi. "Lielās Vācijas inflācijas aizstāvji uzskata, ka ar savu rosinošo ekonomisko iedarbību inflācija atvieglāja pāreju no kara laika saimniecības uz miera laika saimniecību, paātrināja miljoniem lielās, nogurušās un vīlušās armijas iesaistīšanu ražošanas procesā. Reizē ar to inflācija esot noslāpējusi pilsoņu karu un palīdzējusi izdzīvot jaunajai demokrātiskajai iekārtai. Tomēr nedrīkstētu aizmirst, ka šie neapstrīdamie vēsturiskie sasniegumi beidzās ar traumējošu iznākumu un tādēļ ir apmaksāti, tā sacīt, ar vekseli. Turpmākajā periodā šo vekseli izpirkt neizdevās, un vekseļa saistības specifiskā, liktenīgā veidā apgrūtināja Vācijas saimniecisko un finansu politiku. Tikai dažus gadus vēlāk pasaules saimnieciskās krīzes katastrofālajos apstākļos novārdzinātie iedzīvotāji šo vekseli noprotēja" [614: Feldmans/Holtfrerihs/Ritters/Vitts (izd.). *Inflācijas sekas*, 213-286; citāti: 216, 286]. Tie, bez šaubām, ir svarīgi viedokļi un argumenti. Tomēr, neraugoties uz tiem, pašreizējā diskusiju līmenī Vācijas inflācija vairs netiek vērtēta tikai kā smaga nasta jaunajai Vācijas demokrātijai. Aplūkojot pēckara Vācijā risināmās saimnieciskās, politiskās un sabiedriskās problēmas, inflācija zināmā mērā darbojās kā stabilizējošs faktors, kā sociālo konfliktu regulēšanas mehānisma sastāvdaļa.

*Vai inflācijas process bija manipulācija?* 3) Liela loma agrākajā vēstures literatūrā ir pieņemumam, ka ar inflācijas procesu noteikti manipulēja atsevišķi lielrūpnieki (piemēram, Stinness) vai arī noteiktas sabiedrības grupas. Jaunākajos pētījumos vairs netiek uzturēta spēkā standarttēze par iepriekš izlemtu manipulāciju. Toties ir uzsvērts, ka pat smagās industrijas pārstāvji, kuriem inflācija bija ieguvums, acīmredzot tikai pakāpeniski sāka pāriet uz inflācijas apzinātu izmantošanu. "Viņi izturējās ļoti dažādi, un nekādā ziņā nevar runāt par noteiktu izturēšanās veidu, jo viņu lēmumus noteica katra konkrētā inflācijas fāze" [612: Feldmans / Holtfrerihs / Ritters / Vitts (izd.). *Vācu inflācija*, 8]. Tāpēc precīzāk ir jāpēta tas, ko no inflācijas mācījās un kā tai piemērojās. "Tikai 1922.gadā praktiski visas Vācijas sabiedrības grupas sāka rēķināt zelta markās vai ārzemju valūtā. Līdz ar to praksē, ja arī ne teorijā, atsacījās no maiņas principa - marka pret marku. Līdz ar to iekšzemes cenas Vācijā uzkāpa līdz pasaules tirgus līmenim, un zuda

stīmulis inflācijas tālākajam kāpumam. Tas, kā dažādas Vācijas sabiedrības grupas izmantoja inflāciju savās interesēs, bija atkarīgs no tā, kādas mācības tās sev no inflācijas ieguva. Nenoliedzami, ka arī laika faktoram bija liela loma. Citādi izsakoties, ir precīzi jānosaka: kad, kas, no kā ir mācījies inflācijas iedarbību un tās sniegtās izdevības” [turpat, kā arī 613: Diss (izd.) Piemērošanās inflācijai].

*Ieguvēji un zaudētāji inflācijas procesā.* 4) Līdz ar to jau ir iezīmēts jauns galvenais problēmu loks: jaunākajā vēstures literatūrā intensīvi tiek diskutēts jautājums par zaudētājiem un ieguvējiem inflācijas procesā. Šim jautājumam ir liela nozīme jau tāpēc vien, ka, pēc dažu vēsturnieku uzskatiem, pastāv tieša vai netieša sakarība starp “traumējošo pieredzi” un hiperinflācijas sociālajām sekām un nacionālsociālistiskās kustības uzplaukumu ar Hitlera uzvaru gala rezultātā. Pastāv arī netieša saistība, jo inflācijas rezultātā liela daļa vidusšķiras proletarizējās, kļuva politiski nestabila un viegli pieejama nacionālsociālismam. Bez tam pastāv arī tieša sakarība, jo pasaules saimnieciskās krīzes apstākļos Vācijas valdība aiz bailēm no inflācijas atturējās veikt pasākumus bezdarba samazināšanai [595: Borhardts. Saimnieciskās politikas attīstība, krīzes un rīcības iespējas, 151 f.]. Ir grūti šodien atrast precīzas liecības par inflācijas ietekmi uz dažādu sociālo grupu ienākumiem un materiālajiem apstākļiem. Statistiskie materiāli ir nepilnīgi, oficiālā statistika metodiski neapmierinoša vai arī tieši falsificēta. Jaunākajos darbos gan ir rūpīgi apgūts un izvērtēts konkrētais skaitļu materiāls (pēc profesiju grupām diferencētas algas atsevišķos reģionos, piemēram, Hamburgā un Tīringenā). Šie darbi ļauj iegūt jaunas zināšanas, ar kuru palīdzību var modificēt tradicionālo, galvenokārt laikabiedru veidoto, inflācijas sociālo seku ainu.

*Vidusslāņa iznīcināšana?* Pēc vienprātīga saimniecības vēsturnieku un sociālvēsturnieku uzskata, aplams ir plaši izplatītais priekšstats par to, ka inflācija ir iznīcinājusi vidusslāni. Vidusslānis sastāvēja no ļoti dažādām grupām, kuras atšķirīgi izjuta inflācijas iedarbību. Inflācijas galvenās sekas šeit bija gandrīz totāla naudas līdzekļu bezvērtība un reizē ar to - parādnieku atbrīvošana no parādiem (ieskaitot juridiskās personas). Noguldītāji, hipotēku kreditori un valsts aizņēmumu obligāciju īpašnieki savus līdzekļus zaudēja, un rantjē slānis, kas pārtika no kapitāla, pazuda pavisam. Toties sīkrūpniecībā nodarbinātos sīktirgotājus un amatniekus inflācija ietekmēja maz, un tie veica veiksmīgus darījumus. Arī lauksaimniecībā kopumā saglabājās faktiskie īpašumi [600: Bišs /Feldmans (izd.). Vācu inflācijas vēsturiskie procesi 1914-1924, 54 f., 61, 79, 217].

Tomēr nevar apstrīdēt, ka nodalīšanās procesi Vācijas vidusslāni paātrināja vācu pilsonības sociālās un politiskās varenības sabrukumu. Šie procesi būtiski pastiprināja pilsonisko partiju interešu pretrunas un ilgstoši ietekmēja partiju sistēmas veidošanos [turpat, 264 f., 288 ff.].

*Strādnieku, kalpotāju un ierēdņu ienākumu attīstība.* Joprojām strīdīgs ir jautājums par to, kā vērtēt algoto darbinieku reālo ienākumu attīstību inflācijas laikā. Līdz pat jaunākajam laikam dominēja uzskats, ka strādniecības grimšana nabadzībā, kura iezīmējās, sākoties karam, turpinājās arī laikā no 1919. līdz 1923.gadam. Šādu pieeju apšaubā Holtfrerihs [632: Vācu inflācija 1914-1924, 218 ff.] un vispirms V.Abelschauzers [Strādnieku pauperizācija? // H.Momzens / V.Šulce (izd.). Par fiziskā darba postu. - Štutgarte: 1981, 445-476]. Pēc viņu uzskata ir pierādīts, ka inflācijas gaitā strādnieku reālās algas nevis nepārtraukti sa-

mazinājās, bet gan daudzos svarīgos aspektos dzīves līmenis salīdzinoši uzlabojās un strādniecība nostiprināja savas sociālās pozīcijas. Tomēr šis vērtējums nav bez pretrunām. Protams, strādniecība ieguva astoņstundu darba dienu, uz inflācijas buma balstīto relatīvo pilnīgo nodarbinātību, kā arī valsts noteiktās galveno pārtikas produktu un dzīvokļu īres cenas. Jāpiezīmē, ka vislielākās inflācijas laikā dzīvokļa īre strādnieka budžetā tuvojās nullei. Arī vēlāk tarifu līgumu sistēma atviegloja algu piemērošanu naudas vērtības krišanai. Tomēr ir arī argumenti, kas liecina, ka minētie momenti maz izmainīja sākotnējo ainu, kura uzrādīja plašu strādniecības masu grūto materiālo stāvokli. Apgāde ar precēm lēnām uzlabojās, bet tomēr bija nepietiekama, lai nodrošinātu strādniecībai nepieciešamo fizisko atpūtu no kara nabadzības un noguruma. Pirmskara dzīves līmenis ne reizi netika pat aptuveni sasniegts [675: Šteinišs. Darba laika saīsināšana un sociālās pārmaiņas, 456 f.; 633: Nihuss. Strādniecība kara un inflācijas apstākļos, 153 ff.].

Jaunākie pētījumi neatzīst ierēdņu algas reālo samazināšanos nepārtrauktās inflācijas laikā. Pēc kulminācijas 1920.gada martā inflācijas attīstība divdesmito gadu sākumā uz laiku noveda pie reālo ienākumu atspīrģšanas. Taču spēcīgāka kļuva jau pirms 1914.gada novērojamā tendence - dažādu kalpotāju grupu algu līmenis kara un inflācijas laikos jūtami tuvinājās. Ierēdņu vidū šī iemesla dēļ brīda konflikts, jo augstākā ierēdniecība uztvēra mazo algu starpību dažādām ierēdņu grupām kā sava sociālā statusa zaudēšanu [A.Kuncs // 612: Feldmans / Holtfrehrihs / Ritters / Vitts (izd.). Vācu inflācija, 347-384; vai arī 643: Feldmans / Holtfrehrihs / Ritters / Vitts (izd.). Valsts ierēdņi un inflācijas politika Vācijā 1914-1924]. Nivelēšanas tendenci varēja novērot ne tikai ierēdņu atalgojumā. Inflācijas gados krietni mazākas kļuva atšķirības starp jauniešu un pieaugušo, sieviešu un vīriešu, apmācīto un neapmācīto strādnieku algām. Zinātniskā diskusija par inflācijas ietekmi uz sadali pašreiz risinās pilnā spēkā.

Inflācijas gaitas un ietekmju analīzes rezultāti skaidri parāda, cik lielā mērā ir atdzīvojušies saimnieciskās un sociālās attīstības pēc 1918.gada izpēti un cik pamatīgi vajadzēja revidēt dažus agrākos uzskatus. Daudzo un dažādo pētījumu rezultātus ir apkopojis G.D.Feldmans savā lielajā monogrāfijā par Vācijas politiku, saimniecību un sabiedrību inflācijas laikā no 1914. līdz 1924.gadam [608].

*Vācijas saimniecība pēc 1923. gada.* Pašreiz notiek strīdi par konjunktūras un saimniecības kopējo attīstību "relatīvās stabilizācijas" gados. Ilgu laiku valdīja uzskats par ievērojamu Vācijas saimniecības uzplaukumu šajos gados, kas esot pēkšņi sabrucis tikai pēc saimnieciskās krīzes izcelšanās un tās rezultātā.

*K. Borharts.* Šo uzskatu ļoti pamatoti apšaubīja galvenokārt K.Borharts savā sensacionālajā apcerējumā "Pasaulē lielās saimnieciskās krīzes smagie apstākļi un rīcības brīvība agrajos trīsdesmitajos gados" [595: Attīstība, krīzes, rīcības iespējas, 165-182]. Galveno uzmanību Borharts pievērš plaši izplatītās Brīninga deflācijas politikas atspēkošanai (par to citā sakarā sk. 181. lpp.). Šis atspēkojums ir iekļauts visaptverošā jaunā vērtējumā par Vācijas konjunktūras un vispārējo saimniecisko attīstību laikā no 1925. līdz 1929. gadam.

Īsā kopsavilkumā Borharta argumenti ir sekojoši: pēc Pirmā pasaules kara valsts dzīvoja pāri savām saimnieciskajām iespējām vairāk nekā pirms tam jebkura cita vācu valsts. Tā bija kļuvusi par pabalstu un pārdalīšanas valsti. Galvenokārt to noteica tas, ka alga attīstība laikā no 1925. līdz 1929.gadam neievēroja darba

ražīguma attīstību, sagrāva tās robežas, ko noteica darba ražīgums un tāpēc darbojās pēc sadales principa. Algas paaugstinājumus, kurus panāca, nostiprinoties arodbiedrībām un ar valsts šķīrējtiesu palīdzību, pēc lielās inflācijas beigām, sākot ar 1923.gadu, nevarēja vairs pilnīgi izteikt precēs. Šādā veidā tika samazināti tie ienākumu posteņi, no kuriem parasti pamatā tika finansētas investīcijas [turpat, 178]. Tāpēc investīciju kvota Vācijā saglabājās zema, un Vācijas saimnieciskā izaugsme līdz 1929.gadam bija relatīvi vāja, t.i., tā bija daudz mazāka nekā varēja gaidīt pēc ievērojamā attīstības tempu krituma kara un pēckara laikā ("relatīvā stagnācija"). Bezdarba līmenis Vācijā jau 1925.gadā, un nevis tikai 1929.gadā, bija tik augsts kā nekad agrāk. Konjunktūras lejupslide Vācijā iesākās atšķirīgi dažādās saimniecības nozarēs, bet visur ilgu laiku pirms Ņujorkas biržas kraha 1929.gada oktobrī. Borharts konstatē, ka Vācijas saimniecība 1925.-1929.gadā bija "nenormāla", "slima" saimniecība. Nav iedomājams, ka šāda attīstība, arī bez pasaules saimniecības krīzes, varētu turpināties vēl ilgāk.

*Reakcija uz Borharta interpretāciju.* Šī interpretācija ātri izpelnijās lielu ievēribu arī ārpus saimniecības vēsturnieku aprindām un daudzkārt atrada dzīvu piekrišanu. Taču drīz vien sarosījās arī kritiķi. Tika izvirzīts jautājums - vai kopējais darba ražīgums saimniecībā Veimāras laikā palika zems tikai "pateicoties pārāk augstām algām" vai svarīga loma bija arī cita rakstura šķēršļiem? Tā, piemēram, tika minēts subsīdiju trūkums tautsaimniecībai un Vācijas industrijas kartelizācija, kas "negatīvi ietekmēja uzņēmēju elastīgas reaģēšanas spēju" [H.A.Vinklers // GG 8 (1981), 8]. Daži autori šaubījās, vai ir pareizi aplūkot strādnieku algas tikai no "nesadalītas algu attīstības" modeļa viedokļa, mērot tās tikai ar tā laika saimnieciskās ražošanas normām. Gala rezultātā tas nozīmētu, ka Vācijas sociālo un politisko pretrunu kopums starpkaru periodā tiek aplūkots, izejot tikai no saimnieciskās izaugsmes perspektīvas, tādējādi ierādot galveno vietu saimniecībai, bet sociālo un politisko attīstību atvirzot otrā plānā [A.Kuncs // 612: Feldmans / Holtfrerihs / Ritters / Vitts (izd.). Vācu inflācija, 365].

Visasāk Borharta tēzi par pārlietu augstām algām kritizē K.L.Holtfrerihs [634: Pārāk augstas algas Veimāras republikā?]. Viņa abi galvenie argumenti, kas balstās uz pamatīgiem aprēķiniem, ir sekojoši: 1) Algu attīstība nesagrāva tos ietvarus, kurus iezīmēja darba ražīguma attīstība. Vācijas saimniecības neapstrīdama investīciju vājumu pirms 1929.gada un relatīvi augsto bezdarba līmeni laikā no 1924. līdz 1929.gadam nenoteica darba tirgus. Galvenie cēloņi bija augstā procentu likme un ārējās tirdzniecības ierobežojumi, kuri traucēja Vācijas eksporta pieaugumu. 2) Sākot ar 1925.gadu, oficiālajā valsts statistikā algu sadaļas īpatsvars bija būtiski augstāks nekā pirms 1914.gada (1913.gadā algas sastādīja 45,3 procentus no nacionālā ienākuma, bet 1925.gadā - 55 procentus). Taču tas ir izskaidrojams nevis ar augstākām darba algām, bet gan ar ievērojamu - absolūtu un relatīvu - algas saņēmēju (galvenokārt ierēdņu un kalpotāju) skaita pieaugumu, kuri, kā likums, pelnīja vairāk nekā strādnieki. Svarīgs ir H.Pothofa norādījums uz valsts statistikas izejas datu nabadzību un virspusīgiem aprēķiniem, nosakot nacionālā ienākuma sadalījumu [475: Brīvās arodbiedrības 1918-1933, 133 ff.]. Līdzīgi Holtfreriham un Pothofam spriež arī H.A.Vinklers [510: Normālas situācijas šķietamība, 729 ff.].

*Par pašreizējo stāvokli zinātniskajās diskusijās.* Ļoti intensīvi notiek debātes par to, vai pēc 1924.gada saimnieciskā gudriba piemita vienīgi uzņēmējiem un vai

algas bija tikai liels destabilizējošs faktors saimnieciskajā un sociālajā attīstībā, kā to parāda Borharts [sk., starp citu, arī rakstus GG 11 (1985), 273 ff., kā arī J. fon Krīdenera izdoto krājumu - 642: Ekonomiskā krīze un politiskais sabrukums]. Debašu noslēgums, tāpat kā viedokļu izlīdzināšanās, tuvākajā nākotnē nav paredzams. Taču vienā svarīgā punktā pretējo pušu starpā valda saskaņa. Lai gan, dažādi vērtējot vispārējās saimnieciskās situācijas cēloņus, abas puses atzīst šo situāciju Vācijā par augstākā mērā nedrošu jau pirms pasaules saimnieciskās krīzes izraisīšanās. Protams, ka "šīs krīzes pasaules nozīme" neapstrīdami izpaudās arī Vācijā, bet, no otras puses: konjunktūras lejupslīde 1929.gada beigās jau risinājās pilnā sparā. Ņujorkas biržas krahs to tikai pastiprināja, nevis izraisīja, un šajā ziņā var runāt par "krīzi pirms krīzes". Ja šo konjunktūras un saimniecības attīstību laikā no 1924. līdz 1929.gadam aplūko savstarpējā iedarbībā ar tradicionālās partiju sistēmas likvidāciju vai ar aizvien asākām pretrunām starp darba devējiem un darba ņēmējiem, tad var rezumēt: jaunākie pētījumi soli pa solim virzās tuvāk atziņai, ka arī dažos "labajos" Veimāras republikas gados, t.s. "relatīvās stabilizācijas" gados, netika panākta politiskās sistēmas, saimniecisko attiecību un sociālās struktūras patiesa stabilizācija.

## **5. No miera noslēgšanas līdz Junga plānam: starptautisko attiecību un vācu ārpolitikas aspekti (1919.-1930.).**

Valstu sistēma starpkaru laikā pilnīgi izveidojās Parīzes miera konferences norises, rezultātu un seku ietekmē. Starpvalstu attiecības pēc 1919.gada veidojās strīdos par Parīzē nodibinātā status quo nostiprināšanu, modifikāciju vai sagrāvi.

*"Versaļas" vērtējums, laikiem mainoties. Vāciešu vērtējums.* Neviena cita miera kongresa un neviena cita miera līguma novērtējumā akcenti dažu gadu desmitu gaitā, šķiet, nav tik stipri pārbīdīti kā spriedumos par Parīzes miera konferenci un Versaļas līgumu. Tas, protams, attiecas arī uz pašu Vāciju. Miera līgums, Versaļas "diktāts" starpkaru periodā kļuva par Vācijas lielo traumu. Gan līguma noslēgšanas procedūra, gan arī Versaļas konkrētie noteikumi bija kaismīgas, bieži vien pārmērīgi asas kritikas uzbrukumu mērķis. Konfliktējošās partijas un grupas Vācijā nevienā politiskā jautājumā nebija tik vienotas kā miera līguma nosodišanā, turklāt prātus visvairāk satrauca tā saucamais kara vainas pants, kas tika noraidīts gandrīz vienprātīgi. "Versaļas kompleksu" pastāvīgi savas uzmanības degpunktā paturēja kreisie politiskie spēki un Centrs, kas miera līgumā un tā sekās saskatīja vācu republikas nelaimju galveno cēloni. Turpretī politiski labējais spārns centās ar savu neiegrožoto aģitāciju, kas bija tieši vērsta pret "diktāta mieru" un "izpildes politiku", satricināt demokrātisko republiku un iedragāt tās pastāvēšanas pamatus. Nacionālsociālistu propagandas karagājienā pret Veimāras republiku svarīgākā loma - līdzās "dunča dūrienam" un "Novembra noziegumam" - bija "apkaunojošam mieram".

Bija vajadzīga Otrā pasaules kara un 1945.gada katastrofas traģiskā pieredze, lai izbrīvētu Vācijai ceļu pie emocionāli mazāk piesātinātā 1919.gada miera noslēgšanas novērtējuma. Uz 1945.gada situācijas fona Versaļas līgums tagad tika uzvertts kā relatīvi "mērenāks". Toreiz, 1919.gadā, Vācija taču palika kā nacionāli vienota valsts ar izredzēm nākotnē pastāvēt kā Eiropas lielvalsts. Tomēr atteikšanās no divdesmito gadu garīgajām pozīcijām un agrākās Versaļas līguma visai negatīvās novērtēšanas norisinājās vairāk vai mazāk klusuciešot. Drīzāk šos spriedumus izsacīja "garāmejoj", un arī ne tāpēc, lai šī tēma kļūtu par ievēribas cienīgu diskusiju vai vērienīgu pētījumu objektu. Versaļas miers vāciešiem acimredzot kļuva "neinteresants". Parīzes miera konferences ļoti intensīvajā starptautiskajā izpētē pēc 1945.gada vācu zinātnieku devums sākumā bija mazs - tikai nedaudzi darbi [246: Fifhauss. Mazākumtautību jautājums un mazākumtautību aizsardzības līgumu tapšana 1919.gada Parīzes miera konferencē; 211: Dickmans. Kara vainas jautājums 1919.gada Parīzes miera konferencē]. Vēlāk, septiņdesmitajos gados, daži rietumvācu vēsturnieki publicēja uz plašas avotu bāzes izstrādātas monogrāfijas, kurās vispirms tika pamatīgi analizēta vācu un amerikāņu miera stratēģija un iegūti svarīgi jauni rezultāti [238: Švābe. Vācu revolūcija un Vilsona miers; 222: Krīgers. Vācija un reparācijas 1918./19.gadā; 218: Hauptss. Vācu miera politika. 1918-1919].

Neraugoties uz domstarpībām atsevišķu faktu un norišu vērtējumos, kā arī atšķirībām kopējos spriedumos, autori tomēr vienprātīgi atzīst, ka vācu valdības miera stratēģija galvenokārt centās saglabāt iespējami nenovājinātu vācu saimniecisko potenciālu, lai to varētu likt lietā kā spēka faktoru Vācijas lielvalsts stāvokļa atgūšanai.

*Uzvarētājlīdzvalstu vērtējums.* Miera konferences darbību starpkaru periodā asi kritizēja ne tikai 1918.gadā uzvarētās valstis. Miera "gatavotājiem" sparīgi uzbruka arī uzvarētājvalstis, kaut arī tās atšķirīgi cita no citas izlika akcentus un izvēlējās saviem triecieniem dažādus virzienus. Kamēr Francijā Versaļas līgumu toreiz uzskatīja par pārāk iecietīgu, jo tas neesot pietiekami reķinājies ar Francijas drošības apsvērumiem pret austrumu kaimiņu, angļu ekonomists J.M.Keinss (Keynes), kurš piedalījās miera konferencē kā britu delegācijas loceklis, jau 1919./20.gadu mijā grāmatā "Miera ekonomiskās sekas" [Londona, 1919; vācu val. 1920] visiem Versaļas līguma kritiķiem piedāvāja iespaidīgu argumentu arsenālu. Loids Džordžs gan savās atmiņās piebilda, ka šie kritiķi nav pienācīgi ņēmuši vērā miera noslēgšanas unikālos apstākļus un priekšnosacījumus, kas bija izveidojušies pēc visu pasauli aptverošā kara [Patiesība par miera līgumiem. - 2.sēj. - Londona, 1938]. Taču viņa viedoklis toreiz netika uzklusots. Uzvarētāju "netirā sirdsapziņa" stipri vien veicināja psiholoģisku priekšnosacījumu rašanos appeasement politikai, kas pēc nacionālsociālistiskās diktatūras nodibināšanas Vācijā praktiski nāca par labu Hitlera ekspansionistiskajai politikai. Tomēr kopš Otrā pasaules kara beigām Versaļas studijas arī ārpus Vācijas vairs nenoris uzbrukuma un aizstāvēšanās zīmē. Pieauga izpratne par to, cik ārkārtīgi grūtus uzdevumus nācās risināt Parīzē sanākušajiem valstsvīriem, un rezultātā atslābinās viņiem adresētā kritika. To nevar izskaidrot tikai ar lielāku distanci un kaislību norimšanu.

*Avotu bāzes paplašināšana.* Liela nozīme ir arī tam, ka zinātniekiem kļuva pieejami jauni, plaši avotu materiāli. [Kā avotu publikācija citustarp ir pieminama:

6: Parīzes miera konference; 35: Mantu. Četru vīru padome.] Miera konferences un miera līgumu problēmu loka izpēte, balstoties uz šīs paplašinātās avotu bāzes, ļāva gūt daudzas svarīgas atziņas. Tas savukārt deva iespēju vairākas sakarības ieraudzīt jaunā gaismā un skaidri apjaust, cik ierobežota bija miera "arhitektu" rīcības brīvība, ar cik daudzām sarežģītām problēmām viņi sastapās, mēģinot pārvērst globālo karu universālā miera kārtībā [par to sk. 208: Baumgarts. No Eiropas koncerta līdz Tautu Savienībai, 56 ff.; K.Švābe. Versaļa - pēc 60 gadiem // NPL, 24 (1979), 446-475; 240: Šarps. Versaļas vienošanās; literatūra, kas iznākusi līdz 1969.gadam, fiksēta 149: Guncenheizers. Parīzes miera konference un miera līgumi 1919-1920].

*Izpētes rezultāti. Negatīvu spriedumu modifikācija par miera "arhitektiem".*  
*Vilsons.* Īpaši akcentējami četri atzinumi.

1) Galīgie miera noteikumi izrietēja ne tik daudz no dalībvalstu vadītāju nolūkiem un vēlējumiem, cik no tiem "nelabojamiem apstākļiem, ko bija radījis karš" [237: Šulce. Revolūcijas un miera līgumi 1917-1920, 165 f.]. Vilsona ideoloģisko postulātu sadursmē ar tradicionālās spēka politikas augstajām prasībām labākā gadījumā bija iespējams sasniegt kompromisus, un tos, pēc jaunāko pētījumu slēdziena, patiešām arī panāca. Par ļoti daudzu darbu kvintesenci jāatzīst 1919.gada miera "arhitektu" diezgan radikālā vēsturiskā rehabilitācija. It īpaši tas attiecināms arī uz Vilsona novērtējumu, uz kura tēlu meta ēnu acīm redzamās pretrunas starp viņa "programmas" ideālo saturu un dažiem konkrētiem miera noteikumiem. Jau P.Bērdsals (Birdsall) savā 1941.gadā publicētajā grāmatā par Parīzes miera konferenci [Versaļa pēc divdesmit gadiem. - Ņujorka, 1941] pārliecinoši parādīja, ka Vilsons visiem spēkiem esot cīnījies, lai realizētu savas miera programmas galvenos punktus, un, neraugoties uz ārkārtīgi lielām grūtībām, viņa mēģinājums iemiesot abstraktos principus konkrētā līguma saturā nepalika bez panākumiem. Šī Vilsona politiskās nostājas un miera konferencē gūto panākumu iztulkojuma līnija kopš tā laika tiek plaši atzīta. Tā, piemēram, K.Švābe savā precīzajā amerikāņu miera stratēģijas pētījumā konstatējis, ka Vilsons ir nostājies Parīzē uz "praktiskās atbildības politikas" ceļa un arvien mazāk izrādījies tas "radikālais ideologs, par kādu viņš pats sevi iztēloja savās kara laika runās, bet vairāk gan kā pragmatiskais ideālists" [238: Vācu revolūcija un Vilsona miers, 653, 659]. Protams, Vilsonam nācās atteikties no savas miera programmas daļām vai tās modificēt, taču nedrīkst pilnā mērā nenovērtēt viņa aizstāvēto ideju ietekmi uz vēlāk noslēgtajiem miera līgumiem [237: Šulcs. Revolūcijas un miera līgumi 1917-1920, 178]. Katrā ziņā šīs idejas kļuva par svarīgu pretsvaru atsevišķu uzvarētājvalstu plašajām prasībām un spieda uz kompromisiem, ko citādi diez vai izdotos panākt.

*Liels risināmo problēmu skaits.* 2) Noteiktāk nekā agrāk šodien tiek atzīts, ka Parīzē tiešām bija jālikvidē "pasaules karš". Vācija neapšaubāmi ieņēma centrālo vietu sarunās, bet ne vienīgo. Tēmu spektrs aptvēra problēmas Eiropas dienvidaustrumos un Vidusjūras rajonā līdz pat Tālajiem Austrumiem. Tāpēc Vācijas jautājuma aplūkojumā uzslāņojās visdažādākās pasaules politikas interešu situācijas un spēku izvietojums. To ietekmēja arī tolaik ievērojami pastiprinājies politizēšanās process nāciju ietvaros. Šis aspekts izcelts A.J.Maiera (Mayer) monumentālajā darbā par miera konferenci [227: Miera slēgšanas politika un diplomāti-

ja]. Pētījumā no šāda redzes viedokļa strikti akcentētas kopsakarības, kas līdz tam bija palikušas neievērotas vai atstātas novārtā, un iegūtas arī dažas jaunas atziņas.

*Padomju Krievijas faktora nozīme.* Maiers par izšķirošo momentu pēckara situācijā uzskata tautu polarizāciju kreisajos un labējos. Tāpēc pētnieku centrālais uzdevums ir izsekot, kā iekšpolitiskā situācija dažādās valstīs savijās ar to nostāju miera nodibināšanā un uzturēšanā. Eiropas un amerikāņu politiķu darbību tikai tad varot izprast pareizi, ja tanī redz atbildi un reakciju uz norisēm Krievijā un rēķinās ar to, ka boļševistiskās Krievijas "atturēšana" bija uzvarētājielvalstu vadītāju augstākā prioritāte. Balstoties uz šī krievu jautājuma absolūtas prioritātes pieņēmuma, Maiers sliecas uzskatīt uzvarētāju nostāju Vācijas jautājumā vienīgi par sabiedroto politikas Krievijas jautājumā funkciju. Agrāk Vācijas problēmu bieži vien aplūkoja pārāk vienpusīgi kā pašu svarīgāko vai pat vienīgo, kas jāņem vērā, apspriežot miera problēmu. Tagad Maiera svērtenis bija nosvēries tālu pretējā virzienā, varētu pat teikt, ka pārāk tālu, jo viņa interpretācijā vācu jautājuma īpatsvars miera konferencē neapšaubāmi tiek pārlietu mazināts. Turpretim krievu jautājuma nozīme miera konferences lēmumu pieņemšanā tiek krietni pārvērtēta, kaut gan Maieram var piekrist, ka boļševistiskās Krievijas "atturēšanas" stratēģija bija šo mēnešu vispārējā politiskā spektra svarīgs faktors [pret krievu jautājuma nozīmes pārvērtēšanu, aplūkojot miera konferenci, sk., starp citu, 243: Tompsons. Krievija, boļševisms un Versaļas miers; 225: Lundgrēns- Nilsens. Poļu problēma miera konferencē; 208: Baumgarts. No Eiropas koncerta līdz Tautu Savienībai, 196 ff.].

*Versaļas līguma kompromisa raksturs.* 3) Šodien skaidrāk nekā Veimāras laika Vācijā tiek atzīts, ka miera līgumam ar Vāciju bija kompromisa raksturs. Tas nebija "Vilsona miers", bet tas nebija arī "Kartāgas miers" (sk. 35. lpp.). Neskatoties uz līguma uzlikto smago nastu, vācieši visumā tika cauri, ja tā var teikt, "ar veselu ādu", daudz vieglāk, nekā tas likās miera līguma apspriešanas atsevišķās fāzēs. Francijas radikālās prasības, kas izrietēja no ekstrēmām vajadzībām garantēt savu drošību, Vilsona un Loida Džordža siktās pretošanās dēļ līgumā bija atspoguļotas tikai daļēji. Pēc šodien zinātnieku lielākajā daļā akceptētā viedokļa, Vācijas valstij, par spīti Versaļas līgumam, bija cerības tālākajā nākotnē atgūt ietekmīgas pozīcijas lielvalstu vidū. Vēl vairāk: izvēles iespējas, kas pavērās Vācijas ārpolitikā pēc 1919.gada, likās pat izdevīgākas nekā pirms tam Vilhelma valsti un Bismarka ērā [279: Hillgrūbers. Lielvalsts politika un militārisms, 24].

*Versaļas līgums kā republiku apgrūtināošs faktors.* 4) Ari jautājumā, ka Versaļas līgums vērtējams kā republiku apgrūtināošs faktors un kādā mērā "Versaļas komplekss" veicināja nacionālsociālisma augšupeju un republikas sabrukumu, mūsdienų pētnieku slēdziens atšķiras no laikabiedru vairākuma domām. "Versaļas" faktora laikabiedru vērtējumā simptomātiska bija Oto Brauna, ilggadīgā Prūsijas ministru prezidenta, piezīme. Uz jautājumu, kā Vācija varēja nonākt līdz Hitlera diktatūrai, viņš savos memuāros atbildēja ar īsu, bet nepārprotamu formulu: "Versaļa un Maskava" [O.Brauns. No Veimāras līdz Hitleram. - Ņujorka, 1940, 5]. Šiem abiem ārējiem faktoriem, un vispirms Versaļas līgumam, tika piedēvēta galvenā vaina demokrātiskās republikas sabrukumā. Līdzīgu viedokli pauž arī L.Cimermans, kura darbā [340] Veimāras ēras vācu ārpolitikas attēloju-

mu noslēdz šāds teikums: "Miera līgumu savlaicīga revīzija, domājams, būtu glābusi Veimāras republiku un mieru" [turpat, 474]. Šis grāmatas publicēšanas brīdis (1958) šādas kopsakarības akcentēšana izklausījās pat mazliet anahroniski. Cimermans rakstīja absolūtā starpkaru perioda garā. Taču, pētot Veimāras beigu fāzi pēc Otrā pasaules kara, atklājās tik blīvs republikas bojā ejas cēloņu samezģlojums, ka to vairs nevar izskaidrot galvenokārt ar "Versaļas faktora" dubulto ietekmi: Versaļa kā republikas reālā nasta un kā psiholoģiskā propagandā noderīgā potence" [100: Brahers. Veimāras republikas sabrukums, 17]. Versaļas līguma un tā seku īpatsvars visā Hitlera diktatūras tapšanas cēloņu kompleksā nekad netiks noteikts pavisam precīzi. Taču šodien to vairs neuzskata par absolūti izšķirošu [208: Baumgarts. No Eiropas koncerta līdz Tautu Savienībai, 134; šādā garā arī A.Hillgrūbers. Versaļas ēnā, 108 // Erdmans / Šulce. Veimāra, 51-67, šeit: 66].

Versaļas miers nebija "Kartāģas miers". Jo, kaut arī Vācijas valsts sākumā zaudēja savu lielvalsts stāvokli, tas tomēr vismaz potenciāli saglabājās. Versaļa "nеспieda vāciešus un viņu vadošos sociālos un politiskos slāņus uz visiem laikiem samierināties ar radušos situāciju" [turpat, 57]. Šajā ziņā vācu stāvoklis pēc 1918.gada pašos pamatos atšķīrās no tā, kāds bija izveidojies pēc 1945.gada.

*Versaļas līguma revīzija - vācu ārpolitikas galvenais mērķis kopš 1919. gada.* Versaļas līguma revīzija bija Veimāras laika vācu ārpolitikas galvenais mērķis. Tā izpratnē bija vienoti visi nozīmīgie politiskie un sabiedriskie spēki, un šādu Vācijas ārpolitikas virzību atbalstīja arī visi iedzīvotāji [no jaunākās literatūras sk. M.Zalevskis. Veimāras revīzijas sindroms // Aus Politik und Zeitgeschichte B2/80, 12.1.1980, 14-25]. Turpretīm jautājumos par vācu revīzijas politikas tempiem, prioritātēm un metodēm pastāvēja dziļas domstarpības, kas nonāca līdz pat saviem konfliktiem.

Kaut arī teritoriju atdošana, it īpaši austrumos, tika uztverta sevišķi sāpīgi un teritoriju zaudējumu neakceptēja kā galīgu lēmumu, tomēr atdoto zemju atpakaļatģūšana dotajos apstākļos nevarēja būt vācu revīzijas politikas svarīgākais mērķis.

*Reparāciju jautājuma prioritāte.* Centrālais punkts starpvalstu diskusijās par Versaļas līguma realizēšanu pirmajos pēckara gados drīzāk bija reparāciju jautājums. Saimnieciskās un politiskās reorganizācijas mēģinājumi Eiropā pēc 1919.gada visciešākā veidā bija saistīti ar reparāciju kārtošānu. Bez savu tiešo aspektu noregulēšanas reparāciju problēma deva impulsus arī pēckara starptautiskās sistēmas attīstībai kopumā, kaut vai tāpēc, ka tieši šajā jomā pilnīgi neizbēgama izrādījās ASV kā saimnieciskā ziņā stiprākās valsts līdzdalība. Tāpēc pētnieciskais darbs kopš ilgiem gadiem koncentrējies reparāciju problēmu lokā.

Literatūra par šo problēmu ir kļuvusi gandrīz vai neaptverama, un tanī droši vien ir pārstāvēti visi iespējamie viedokļi. To atšķīrības tautsaimniecības vēsturnieku, finanšu jautājumu pētnieku un vēsturnieku darbos ir būtiskas. Tāpēc tam, kurš ir mazāk saskāries ar finanšu teorētiskajām un valūtas tehniskajām problēmām, ir īpaši grūti orientēties argumentāciju biežoknī un pašam nonākt pie pamatota sprieduma. Tā kā eksperti nav vienojušies pat jautājumā par Vācijas faktiski izmaksāto reparāciju kopsummu, nevienu nevar pārsteigt, ka pastāv gluži pretēji uzskati par to, cik lielas reparāciju summas Vācija vispār būtu spēģīga iz-

maksāt, ja patiesi vēlētos to darīt. Apspriežot jautājumu, uz ko Vācija būtu spējīga un kādi ārējie saimnieciskie noteikumi, konkrētās līdzekļu mobilizācijas un transferta metodes tam bija nepieciešamas, jāoperē ar teorētiskiem modeļiem un daudzām hipotēzēm. Dabiski, ka pētījumos iegūtie rezultāti un izteiktie spriedumi ir visai atšķirīgi.

*Galvenā pētījumu tēma - reparāciju politika un vācu un franču attiecības 1919.-1924. gadā.* Ņemot vērā teikto, ir jāatzīst par ļoti nozīmīgu P.Krīgera izstrādātais pētījums, kurā, starp citu, lietpratīgi analizēti reparāciju skaitļi un skaitļu salīdzinājumi, transferta teorija, reparāciju ietekme uz ārējo tirdzniecību un valstu sistēmu [Reparāciju problēma apšaubāmā skatījumā // VfZg 29 (1981), 21-47]. Šajā pētījumā Krīgers polemizē arī ar jaunajās publikācijās izteiktajām domām par franču un vācu reparāciju politiku 1919.-1924.gadā.

Šajās publikācijās, un vispirms J.Barieti (Bariöty) [250], V.Makdaugala (W.Mc Dougall) [298], S.A.Šukera (Schucker) [327] un M.Trahtenberga (Trahtenberg) [332] darbos, ir intensīvi izmantoti kopš 1972.gada zinātniekiem pieejamie franču dokumentālie materiāli, kā rezultātā pavisam jaunā gaismā atklājas "ciņa par reparācijām" 1919.-1924.gadā. Šo ainu bagātina neskaitāmas detaļas un arī daži principiāla rakstura aspekti. Pieminētos darbus vieno kopīga tendence - nopietni revidēt līdz šim izplatīto vērtējumu, kas bija dots Francijas reparāciju politikai un tās pozīcijai Vācijas jautājumā, kā arī pārskatīt vispārējo Vācijas un Francijas spēku samēru vērtējumu pēc Pirmā pasaules kara. Tas nesakrita ar līdz tam dominējošo uzskatu, ka Francija pretstatā Anglijas un ASV samērā mērenajai nostājai pret uzvarēto Vāciju piekopa ārkārtīgi stingru politiku. Tagad tiek izvirzīta ideja, ka pēc 1919.gada franču valdības politika reparāciju un Vācijas jautājumā esot bijusi visai savaldīga. Atbildības būtiskā daļa par kļūdainiem risinājumiem miera konferencē un pēc tās jāuzņemas amerikāņiem, un vispirms - pat angļiem (Trahtenbergs). Galvenais posms šīs argumentācijas ķēdē ir atziņa, ka franču politikas mērķis neesot bijusi franču hegemonijas īstenošana kontinentā, bet gan vācu un franču "līdzsvara" saglabāšana, kas tika uz laiku iedibināta sakarā ar Vācijas zaudējumu karā un tomēr palika, neraugoties uz Versaļu, apdraudēta, jo Vācijai bija lielāks demogrāfiskais un saimnieciskais potenciāls nekā Francijai. Vispirms ir jārunā par Barieti piedāvāto franču 1919.-1923.gada politikas interpretāciju, ko, pēc šī autora domām, raksturoja arvien jauni mēģinājumi, kombinējot politiku Reinzemes un reparāciju jautājumos, kā arī izmantojot Versaļas līguma vispārējos saimnieciskos noteikumus, nodibināt structures economiques profondes līdzsvaru un tādējādi panākt mērķi, ko nav sasniedzis Versaļas līgums. Puankarē, pārņemts no bailēm par vācu spēka potenciāla ilglaicīgo pārkumu, esot pielicis visas pūles, lai izmainītu spēku samēru starp abām valstīm par labu Francijai. Ar Rūras okupāciju, kuru viņš uzsācis pēc ilgas vilcināšanās, kad visas pūles atrast risinājumu sarunu ceļā jau bija cietušas krahu, Puankarē esot gribējis nodrošināt reparāciju izmaksu un izdarīt spiedienu uz angļiem un amerikāņiem, lai tos noskaņotu sadarbībai ar Franciju un atrisinātu Vācijas problēmas, paredzot Reinzemes atdalīšanu. Šis mērķis netika sasniegts.

*Franču revīzijas mēģinājumu sabrukums 1923./24. gadā.* Mēģinājums nopieš Vāciju uz ceļiem atnesa gan Francijai "tehnisko uzvaru" spēku izmēģinājuma pie Rūras, tomēr gala rezultātā noveda pie tās revīzijas politikas fiasko. Pēc

pasīvās pretestības pārtraukšanas līdz ar franču finansu krīzi kopš 1924.gada sākuma (par to it īpaši Šukers) franču politika nonāca arvien lielākā atkarībā no anglosakšu lielvalstīm. Vienlaikus bija uzlabojušās Vācijas pozīcijas gaidāmo sarunu priekšvakarā. Londonas konference pavilka svītru zem franču centieniem izmantot visus līdzekļus, lai piespiestu revidēt miera līgumu par labu Parīzei.

Tāds bija franču pēckara politikas jaunais izgaismojums. Tā kritika jāsāk no tēzes par to kā pēc 1918.gada izveidojušos spēku līdzsvaru. Diezin vai šī konstatācija adekvāti raksturo reālo pēckara situāciju, jo līdzsvara novērtējums ir izdarīts, Francijas faktiskajam hegemoniālajam stāvoklim uzvaras brīdī nostādot pretī Vācijas potenciālās spēka pozīcijas.

Diskusija par spēku izvietojuma un lielvalstu konflikta pēckara Eiropā jauno traktējumu vēl nav galā [sal. rakstus // Journal of Modern History 51 (1979), 56-85]. Taču jau tagad var fiksēt jauno pētījumu būtiskos rezultātus: pateicoties tiem, līdz pat sīkākām detaļām ir izzināts, kā norisinājās cīņa par reparācijām, it īpaši fāzē starp 1923.gada rudeni un Londonas konferenci (Barieti, Šukers), kā arī tas, ka franču Reinas ambīciju nopietnība laika posmā starp 1919. un 1923.gadu turpmāk vairs nevar tikt apšaubīta (Barieti, Makdougals). Vēl noteiktāk, nekā tas bija iespējams līdz šim, var konstatēt, ka Londonas konference (un ceļš, kas uz to veda) nozīmēja istu pagrieziena punktu Eiropas pēckara laika politikā. Var gan apšaubīt, vai zinātnē gūs atbalstu pārspilēti pozitīvos toņos atainotā franču pēckara politika kā relatīvas atturības līnija pret uzvarēto pretinieku.

*Reparāciju politikas panorāma.* B.Kents savā 1989.gadā izdotajā panorāmiskajā apcerē [286: Kara trofejas] nonāca pie visu reparāciju politikā piedalījušos valdību asa nosodījuma. Kenta traktējumā spriedums ir kategorisks un viennozīmīgs: uzvarētājielvalstīm nebija koherentas un konsekventas politikas reparāciju jautājumā. Sabiedroto reparāciju politika drīzāk esot bijusi plaši iecerēts populistiskas novirzīšanas manevrs, ar kura palīdzību valdošās konservatīvās elites centās noslēpt no savas zemes iedzīvotājiem, ka arī uzvarētājielvalstīm ir jāpārcieš smagas kara atstātās finansiālās sekas, un tādējādi jau digli iznīdēt sociāli radikālu risinājumu prasības. Kā Vācijas, tā arī uzvarētāju politikā, Pirmajam pasaules karam beidzoties, noteicošās esot bijušas īslaicīgās intereses, nevis ilgstoša saimnieciskās rekonstrukcijas stratēģija. Balstoties uz šiem pieņēmumiem, Kents skarbi kritizē britu kabinetus un vācu politiķus. Savu kritikas tiesu saņem arī amerikāņu administrācijas par neatlaidīgajām prasībām atdot starpsabiedroto parādus. Nedaudz iecietīgāks ir Kenta spriedums par franču politiku. Neatkarīgi no tā, vai Kenta kopinterpretācija pārliecina vai ne, ievēribu katrā ziņā pelna viņa darbā precīzi raksturotie atsevišķie posmi strīdos par reparācijām.

*Rapallo līgums un Rapallo politika.* Starp diskutējamām Veimāras republikas ārpolitikas problēmām kopš ilgiem laikiem ir arī Rapallo līgums, tā priekšvēsture, noslēgšanas brīdis un modalitātes, nozīme un izpausmes Eiropas pēckara politikas kontekstā. "Rapallo komplekss" vēl aizvien ir dzīvs: Rietumiem Rapallo līgumā joprojām rēgojās vācu un krievu savvērestība pret Rietumu valstīm [254: Burnazele. Rapallo]. Turpretī Austrumos Rapallo līgums tika uzlūkots kā paraugs ārpolitisku attiecību nodibināšanai starp Padomju Savienību un kapitālistiskajām valstīm [A.Anderle (izd.). Rapallo un mierīgā līdzāspastāvēšana. - Berlīne, 1963]. Diezin vai vēl kāds cits mūsu gadsimta līgums zinātniski ir tik pamatīgi pētīts kā

Rapallo līgums. Taču, ja līguma ģenēze - vismaz no vācu puses - pa šo laiku ir plaši izgaismota [pēdējā laikā 309: Poge. Rapallo stratēģija preventīvajā diplomātijā; 263: Finks. Dženovas konference; 291: Krīgers. Veimāras republikas ārpolitika, 151 ff.], tad diskusija Rapallo politikas novērtējumā turpinās, jo uz esošo avotu materiālu pamata var tikt visai dažādi interpretēti vācu puses vadošo dalībnieku motīvi, kā arī līguma vieta un nozīme.

To, ka zinātnieki pēc Otrā pasaules kara beigām sevišķi intensīvi nodarbojās ar Rapallo kompleksu un šī tēma izraisījusi interesi arī plašākā sabiedrībā ārpus zinātnieku aprindām, var izskaidrot vispirms ar to, ka arī pēc 1945.gada, neskatoties uz radikālām izmaiņām starptautiskajā situācijā, attieksme pret padomju Krieviju palika vācu politikas prioritārā un augstākā mērā aktuāla problēma.

*Rietumvācu pētniecība pēc 1945. gada. "Rapallo leģendas" atspēkojums.* Piecdesmito un sešdesmito gadu rietumvācu pētnieki koncentrēja savu uzmanību vispirms uz "Rapallo leģendas" - pret citām Eiropas valstīm vērstās vācu un padomju sazvērestības - atspēkojumu. Šīders [323], Helbig [276], Erdmans [262], Laubahs [382], Linke [297], piesaistot jaunus avotu materiālus, būtībā vienprātīgi nonāca pie slēdziena, ka nevar būt runas par vācu un krievu revizionistisku sazvērestību pret Rietumiem. Vācijas aktīvā Austrumu politika pēc 1919.gada esot bijusi obligāti nepieciešama jau tāpēc vien, ka to prasīja Vācijas saimnieciskās intereses. Politiski šo kursu noteica laikam un stāvoklim pielāgotā "politiskā domāšana līdzsvara kategorijās". Līgums neesot nodibinājis savienību "Versaļas važu varmācīgai spridzināšanai" [276: Helbig. Rapallo politikas īstenošana, 5 ff.]. Tas neesot bijis "sitiens Rietumiem" [262: Erdmans. Vācija, Rapallo un Rietumi, 164]. Drīzāk runa ir par "vācu politiķu aizsardzības pasākumu pret briesmām, kas, pēc viņu domām, draudēja no Rietumvalstu puses" [382: Laubahs. Virta kabineta politika 1921./22.gadā, 209]. T.Šīders reducēja šo Rapallo politikas iztulkojumu līdz formulai: Rapallo līgums esot "normalizēšanas un likvidācijas līgums, kas izauga no tiešām saimnieciskām un politiskām vajadzībām" [323: Šīders. Rapallo līguma rašanās vēsture, 551].

*Rapallo - agresīvas vācu revīzijas politikas uzvara?* Pret šo vācu Rapallo politikas interpretāciju un šādu Rapallo līguma novērtējumu kaismīgi vērsās H.Gramls [267: Eiropa starpkaru periodā, 137 ff.; 268: Rapallo politika rietumvācu historiogrāfijas novērtējumā]. Pēc viņa viedokļa, šāda problēmas nostādne pieklusināja vācu ārpolitikas nolūku un metožu bīstamību, kas izpaudās tieši arī Rapallo līguma sagatavošanas un noslēgšanas ievirzē. Vācu Rapallo politikā, par kuras iniciatoru un galveno arhitektu tiek uzskatīts Ago fon Malcāns (Maltzan), Gramls redz ar vēsu prātu izkalkulētu un mērķtiecīgi realizētu traucēšanas stratēģiju, vērstu pret "izpildes politiku" un tās pirmajām pozitīvās ietekmes izpausmēm Vācijas attiecībās ar rietumvalstīm. Traucēšanas stratēģijas mērķis, kā domā Gramls, bija nodrošināt Vācijai rīcības brīvību savu revīzijas un restauratīvās politikas ambīciju īstenošanai, it īpaši pret Poliju. Tāpēc Rapallo līguma noslēgšanu viņš vērtē kā "revīzijas un restaurācijas politikas izšķirošu uzvaru, no kuras Vācija un Eiropa nekad vairs neatspirga" [267: Gramls. Eiropa starpkaru posmā, 151].

Ar šo jauno interpretāciju, kas radīja sensāciju un renovēja tēzi par vācu un krievu "revizionistisko" sazvērestību, Gramls izprovocēja aktīvus iebildumus. Pamatoti tika aizrādīts, ka vācu Rapallo politikas viena - antipoliski revizionistiskā -

motiva izolētā pārkcentēšana noved "galu galā pie visai komplicētā ārpolitiskā procesa monokauzālā izskaidrojuma". Līdz ar to tiekot aizsegti citi motīvi, "kam līguma tapšanas vēsturē tāpat bija ievērojama loma", kā, piemēram, plašu vācu saimniecisko aprindu ieinteresētība tirdzniecisku attiecību izveidošanā ar Padomju Krieviju vai arī problēmas, kas bija saistītas ar Versaļas līguma 116.pantu [P.Alters. Rapallo - līdzsvara politika un revizionisms // NPL 19 (1974), 509 ff.]. Bez tam ir jānorāda, ka "izpildes politikas" un Malcāna revīzijas politikas strikta pretstatīšana pēc būtības nav attaisnojama, jo arī "izpildes politikas" mērķis bija revidēt Versaļas līgumu, tāpat arī tā bija revīzijas politika [308: Poge. Lielindustrija un Rapallo politika, 297; Gramla pozīciju kritika arī: V.Baumgarts. Vācu Austrumu politika 1918-1926 // A.Fišers / G.Moltmans / K.Švābe (izd.). Krievija - Vācija - Amerika. - Visbādene, 1978, 239-256, šeit: 252 f.]. Bez tam vēl arvien no jauna tika iebilsts pret citu Gramla izvirzīto pārmetumu, it kā Malcāns ar nodomu neprecīzi informējis savu ministru un beidzot to pat apmullkojis. Šie iebildumi balstās uz norādījumu, ka Ratenau's, kura AEG bija stipri ieinteresēta veikalnieciskos darījumos ar Krieviju, pats bija ļoti noskaņots un arī gatavs parakstīt Rapallo līgumu, pēc tam kad viņš jau kopš 1919.gada neatlaidīgi bija centies panākt vienošanos ar Padomju Krieviju. Iespējams, ka Malcāns izmantoja Ratenau'a agro nāvi, lai sevi pašu izvirzītu kā "Rapallo tēvu" [309: Poge. Rapallo stratēģija preventīvajā diplomātijā, 143]. Pretstatā šim viedoklim Krīgers izsaka pārlicību, ka Malcāns, darbodamies valsts kanclera Virta aizsegā, esot "veikli un aukstasinīgi" pārņēmis režiju savās rokās un nolīcis Ratenau'u, kurš joprojām vilcinājās, "zem spiediena pēc visiem mākslas likumiem - sākot ar informācijas dozēšanu līdz pat demisijas draudiem" [291: Veimāras republikas ārpolitika, 174].

*Pašreizējais diskusijas stāvoklis.* Ņemot vērā visus argumentus, K.Hildebrands nonāk pie slēdziena, ka aktuālais iemesls un viens no nozīmīgākajiem motīviem, kas mudināja vācu delegāciju parakstīt līgumu Rapallo, esot bijušas "bailes no starptautiskās izolācijas". Rapallo līgums ļāva Vācijai un Krievijai, kopīgi realizējot iecerēto līdzsvara politiku, izveidot pretsvaru Antantei Eiropā: "Jo tieši šī ricības brīvība, kuru abas valstis ieguva līguma noslēgšanas rezultātā, un tagad Parīzes miera kārtības **ietvaros** iedibinātais spēku politiskais pretsvars palīdzēja **rebus sic stantibus** 20.gadu pirmajā pusē radīt Vācijas un Padomju Savienības steidzami nepieciešamo līdzsvaru pret Francijas hegemonijas ambīcijām" [278: Hildebrands. Vācija un Padomju Savienība, 25 ff.]. P.Krīgers turpretim uzskata, ka visas priekšrocības līguma noslēgšanas rezultātā tikušas krieviem: "Viņi pārrāva izolāciju, likvidēja iespēju pieņemt kopējus risinājumus un ar to, ka pārvilka Vāciju savā pusē, ieguva vislabākās drošības garantijas pašu Eiropas flangā" [292: Versaļa, 113; līdzīgi 291: Veimāras republikas ārpolitika, 175 f.]. Virta valdībai, pēc Krīgera domām, Rapallo līgums neatnesa nedz priekšrocības, nedz nastas atvieglojumu, bet pašu līgumu viņš atzīst par Vācijai neizdevīgu [turpat, 178]. Lai arī jautājumā par Rapallo līguma svarīgumu, sekām un izpausmēm pētniekiem nav pilnīgas vienprātības, taču, paraugoties uz vācu ārpolitiku pēc 1922.gada, drīkst konstatēt: Gramls Rapallo līgumam atvēl pārāk augstu vietu, traktējot to kā fundamentālo sliežu maiņas posmu vācu un Eiropas politikā pēc 1919.gada. Turklāt viņš diezgan vienpusīgi novērtē Vācijas realizētās ārpolitikas nolūkus un stīlu.

*Par vācu revīzijas politikas leģitimitāti.* Gramls faktiski apšaubā jebkādas vācu revīzijas politikas leģitimitāti, apgalvojot, ka visas uzvarētājvalstis, ieskaitot arī tās, kuras neapmierināja uzvaras rezultāti, drikstēja atļauties ekspansionistiskas tieksmes, tikai ne uzvarētā Vācija, jo vācu revīzijas politikā, lai kāda tā arī būtu, **a priori** esot bijušas ietvertas pretenzijas uz Vācijas hegemoniālo stāvokli, bet tas nopietni apdraudēja mieru Eiropā: "Citiem vārdiem, Vācijas pagrieziena uz revīzijas politikas pusi nozīmēja atgriešanos pie starptautiskām dūres tiesībām un šīs politikas panākumi nozīmēja līdzsvara sagrāvi Eiropā" [267: Gramls. Eiropa starpkaru periodā, 57]. Vācu ārpolitikas patiesajam mērķim pēc 1919.gada bija jābūt šādam: atsakoties no kara rezultātu korekcijas, orientēties vienīgi uz kolektīvās drošības principiem, jo tikai tā varēja saglabāt mieru Eiropā. Skatoties no šodienas viedokļa, šī koncepcija pelna ievēribu un plašāku diskusiju. Taču Veimāras republikas sabiedrībā šāda veida priekšstatiem nebija bāzes. Ne politiskais centrs, ne politiskais kreisais flāngs nebija gatavs pilnīgi atteikties no miera līguma revīzijas, par labējiem nemaz nerunājot. Strīdi bija nevis jautājumā - par vai pret revīziju, bet gan par to, kādiem jābūt revīzijas politikas tempiem, prioritātēm un metodēm. Šo komplekso sakarību par galveno izvirzīja visi, kas pētīja vācu ārējo politiku "Štrēzēmānā ērā".

*Vācu ārpolitika "Štrēzēmānā ērā". Pētniecības posmi.* Gustava Štrēzēmāna personība un politika ir viens no prioritārajiem Veimāras problēmu izpētes punktiem jau no pašiem tās pirmsākumiem (pirms 1933.gada) un arī pēc 1945.gada, kad dominēja publikācijas, kuru autori nāca no Štrēzēmāna piekritēju un cienītāju vidus. Pirmo fāzi Štrēzēmāna ārpolitikas zinātniskajā izpētē ievadīja 1953.gads, kad tika atvērta Štrēzēmāna personīgais arhīvs. Tālāk avotu bāze piecdesmito gadu gaitā strauji paplašinājās - pētniekiem kļuva pieejami arī Ārlietu ministrijas arhīvi [attiecīgie piecdesmito un sešdesmito gadu sākuma darbi: H.V.Gacke. Gustavs Štrēzēmāns: bibliogrāfisks raksts // Journal of Modern History 36 (1964), 1-13]. Īpaši intensīva pievēršanās vācu ārpolitikai Štrēzēmānā ērā resp. tās pētniecības otrā fāzē sākās ap 1970.gadu. Bez V.Linka pamatdarba par amerikāņu stabilizācijas politiku Vācijā 1921.-1932.gadā [295] vispirms jānosauc M.Valsdorfa [334], V.Veidenfelda [336], M.-O.Makselona (Maxelon) [299], J.Jakobsona (Jacobson) [283], K.Megerles [301], K.-H.Pola (Pohl) [310] un beidzot P.Krīgera **opus magnum** [291]. Tagad no dažādiem skatu punktiem un koncentrējot savu uzmanību uz atšķirīgiem aspektiem zinātnieki sistemātiski izgaismoja visu problēmu loku. Ievērojot to, ka Štrēzēmāna un viņa politikas novērtējums ilgu laiku bija visasāko strīdu objekts, par visai divainu jāuzskata fakts, ka šo jauno darbu kopīgais rezultāts ir konstatētais samērā tālejošais konsensuss, it īpaši divos agrāk sevišķi dedzīgi diskutētajos jautājumos: Štrēzēmāna pārtapšana no nacionālista par eiropieti un Štrēzēmāna ārpolitikas koncepcija.

*Štrēzēmāns kā reālistiskais un nacionālais spēka politiķis (Machtpolitiker).*

1. Štrēzēmānam veltītajā literatūrā viens no standartapgalvojumiem ir norāde uz diametrāli pretējiem Štrēzēmāna - politiķa un valstsvīra - raksturojumiem. Kas viņš īsti bija: nacionālists vai eiropietis, oportūnists vai ideālists, patiesas saprašanās politikas tribūns vai divkosīgs spēka politiķis? Kamēr Štrēzēmāna kritika balstījās vispirms uz "vēstuli kronprincim" (1925.gada 7.septembrī), ar kuru sabiedrība iepazinās 1932.gadā [par to R.Gratvols // 302: Mihalka / Li (izd.), Gustavs Štrēze-

mans, 224 ff.], iepriekšējā Štrēzemanam draudzīgi noskaņotā literatūra stingri atdalīja Pirmā pasaules kara laika nacionālistu no divdesmito gadu eiropējiskā valstsvīra un gandrīz bez izņēmumiem runāja par divdesmito gadu sākumā notikušo lielo "pārvēršanos" ("Damaska"). Vadoties no šīs interpretācijas, Štrēzemanu pēc 1945.gada bieži attēloja kā "lielo eiropieti". Pie tam tas notika nevis uz zinātnisku atzinumu pamata, bet gan cenšoties atjaunot priekšstatu par vācu ārpolitikas tradicionāli pozitīvo līniju. Uz šīs "leģendas" par pārliecinātu eiropieti atspēkošanu savus spēkus koncentrēja Štrēzema darbības pētnieki piecdesmitajos gados [H.V.Gacke. Štrēzemans un Vācijas pārbrūošana. - Ņujorka, 1954; 835; Timme. Gustavs Štrēzemans], un kopš tā laika šī leģenda ir pamatīgi sagrauta. Pēc jaunāko laiku gandrīz vienprātīga atzinuma, Štrēzemans ir bijis apdomīgi kalkulējošs reālpolitīķis un nacionālais spēka politiķis, kas šajā ziņā tomēr neatšķīrās no citiem tā laika Eiropas valstsvīriem (tas ir jāuzsver sakarā ar atsevišķiem pārspilētiem spriedumiem, kas izteikti Štrēzema tēla demitoloģizācijas gaitā), kuri arī piekopa nevis Eiropas integrācijas, bet gan nacionālo spēka politiku.

*Štrēzema ārpolitikas koncepcija. 2.* Štrēzema ārpolitikas koncepcijas kodolu veidoja ideja par Vācijas valsts atkalizveidošanu par suverēnu lielvalsti, kas starptautiskajā sistēmā būtu līdztiesīga citām lielvalstīm. Štrēzema koncepcija satura ziņā kopumā orientējās uz Vācijas valsts spēka ambīcijām, kādas tai par savas lomas izpratni bija pirms 1914.gada, bet viņa stratēģija **metodiski** stingri balstījās uz spēka attiecībām pēc 1918.gada [299: Makselons. Štrēzemans un Francija, 297]. Šis secinājums ir argumentēti formulēts septiņdesmitajos gados publicētajos pētījumos par vācu ārpolitiku 1923.-1929.gadā. Tajos izdarītā detalizētā analīze parādīja arī, kādā veidā, pēc Štrēzema domām, bija iespējama Vācijas augšupeja un kādā veidā tai bija jānotiek. Jau tāpēc vien, ka Vācijai nebija militārā spēka, Štrēzemans viennozīmīgi izslēdza karu kā savu ārpolitisko mērķu sasniegšanas līdzekli un uzskatīja par vienīgo iespējamo sarunu un saprašanās ceļu. Pēc Štrēzema domām, galvenā loma bija Vācijas saimnieciskā potenciāla iedarbināšanai, un noteiktu vietu tajā viņš paredzēja ciešai saimnieciskai sadarbībai ar ASV. Štrēzemans jau agri saprata, ka amerikāņu saistības Vācijā rosinās pasaules vadošās lielvalsts interesi par Eiropas apstākļu izmaiņām miera ceļā. Štrēzema koncepcijas otrais pamatkomponents izrietēja no atzinuma, ka, vienīgi apmierinot Francijas drošības vajadzības, var izbrīvēt ceļu kooperatīviem problēmu risinājumiem. Tāpēc viņš centās apvienot divus uzdevumus: panākt vācu un franču izlīgumu uz robežu garantijas un saimniecisku vienošanos pamata un sadarbības ceļā ar Angliju un ASV normalizēt attiecības ar rietumvalstīm, tādējādi radot starptautiskajās attiecībās klimatu, kas pavērtu iespēju vēl neatrisinātus jautājumus kārtot miera ceļā. Tajā pašā laikā Štrēzemans centās izvairīties no viennozīmīgas izvēles par labu Rietumiem un pret Austrumiem.

*Realizēšanas posmi.* Apkopojot jaunāko pētījumu rezultātus, V.Mihalka šādi raksturo Štrēzema prioritāšu skalu: "Uz reparāciju jautājuma atrisināšanas bāzes viņš mērķtiecīgi centās panākt okupācijas izbeigšanu, sākumā Rūrā un tad teritorijās, kas bija okupētas saskaņā ar Versaļas līgumu. Ciešā sakarībā ar to bija Zāras zemes atpakaļatdošana un militārās kontroles atcelšana. Kā nākamo mērķi Štrēzemans izvirzīja austrumu robežu revīziju". Lokarno līgumam un Vācijas iestāšanās faktam Tautu Savienībā šajā ziņā varēja piedēvēt "instrumentālu rak-

sturu" [302: Mihalka / Lī (izd.). Gustavs Štrēzemens, XIV]. Šo spriedumu var izvērst tālāk: pēc būtības Štrēzemens uzskatīja visas 1923.-1929.gada ārpolitikas "pieturas" (Dauesa plānu, Lokarno līgumus, Berlīnes līgumu, iestāšanos Tautu Savienībā, Junga plānu) kā posmus ceļā uz Vācijas spēka pozīciju atgūšanu. Taču, arī izvirzot tik plašus plānus, Štrēzemens savā revīzijas politikā rīkojās piesardzīgi, vairījās no konfliktiem un uzskatīja revīzijas un Eiropas miera mērķus par savstarpēji nosacītiem lielumiem, kurus viņš starptautiskās sadarbības ietvaros centās novest līdz kongruencei. Tāds visumā ir viedoklis, kurā jaunākajā vēstures literatūrā ir izveidojies tālejošs konsensuss.

Toties divu jautājumu risinājumā atšķirības ir būtiskas. Šie jautājumi izriet no šodien diezin vai vēl apstrīdamā Štrēzema ārējās politikas un revīzijas politikas vispārējā novērtējuma: vai vācu ārpolitiku 1923.-1929.gadā var atzīt par sekmīgu, ja par vērtējuma mērauklu izmanto paša Štrēzema konceptuālos priekšstatus un ieceres? Vai Štrēzema piekoptā, ilgam laikam paredzētā vācu revīzijas politika varētu tikt realizēta, nelietojot spēku, arī turpmākajā laikā?

*Štrēzema ārējās politikas kopbilance.* Daži pētnieki (Valsdorfs, Megerle, daļēji arī Veidenfelds un Jakobsons, vēlāk arī Knipings (F.Knipping)) sliecās drīzāk skeptiski raksturot Lokarno politisko koprezultātu. Štrēzemens esot pārvērtējis Lokarno līgumu revizionistisko potenciālu, un 1928./29.gadā pats sev atzinies, ka cerētie panākumi beigu beigās ir izpalikuši. Pret šo interpretāciju var iebilst divējādi. Nav noliedzams, ka pēc 1925.gada revīzijas ceļā nevarēja būt tik vērā ņemamu panākumu, kādus dažs labs, laikam arī pats Štrēzemens, ietekmējies no Lokarno fāzes pacilātā noskaņojuma, cerēja gūt. Tomēr secinājums, ka Lokarno politika esot izrādījusies aplama spekulācija, nebūtu taisnīgs Štrēzema ēras vācu ārpolitikas novērtējums ne no tās motivāciju, ne arī no reālo rezultātu viedokļa. Ņemot vērā izejas pozīciju 1923.gadā, relatīvi īso, tikai sešus gadus ilgo laika posmu un starptautiskos apstākļus, kas nekādā ziņā nebija Vācijai īpaši izdevīgi, var atzīt, ka Štrēzema sasniegumi Vācijas labā, viņam darbojoties ārlietu ministra postenī, nebija mazi. Tālāk būtu jānorāda, ka Lokarno politikas pamatā sākumā bija arī defensīvie nolūki, proti, centieni nepieļaut franču un angļu Antanti un Vācijas izolāciju. Attiecībā uz šo defensīvo mērķu izvirzīšanu Lokarno politika neapšaubāmi bija augstākā mērā sekmīga.

*Teritoriālā revīzija bez kara?* Vai tālākejošu, arī Štrēzema principiālo piekrišanu guvušo vācu revīzijas mērķu sasniegšana (it īpaši vācu austrumu robežu izmaiņas) vispār būtu iespējama bez militāru līdzekļu lietošanas un vai Štrēzemens zināmos apstākļos būtu akceptējis karu kā līdzekli? Uz šo hipotētisko jautājumu var dot tikai spekulatīvas atbildes. Jauno pētījumu lielākajā vairākumā ir pārliecinoši nopamatots viedoklis, ka Štrēzemens ir apzinājies, "ka pat militāri stipra Vācija nespēs izturēt konfrontāciju ar Rietumu uzvarētājvalstīm. Tāpēc, viņaprāt, saprašanās politikai nebija reālistiskas alternatīvas" [299: Makselons. Štrēzemens un Francija, 184]. Bez tam reālpolitikim Štrēzemanam bija skaidrs: "Tas, ko Vācija varēja ar miera līdzekļiem iegūt politiskajā un saimnieciskajā laukā, līdz pat iespējamai Austrijas pievienošanai, jebkurā gadījumā piešķirtu Vācijai dominējošo stāvokli Eiropas līdzsvara ietvaros. Kāpēc gan vajadzētu riskēt ar tik daudz sološu izredžu zaudējumu militāras avantūras labā?" [K.Epšteins. No ķeizarsvalsts līdz trešajam reiham. Frankfurte / Berlīne / Vine, 1973, 198]. Kādā

interesantā “**counterfactualanalysis**” H.A.Terners secina, ka Štrēzemans revīzijas politikas krīzes fāzē esot pat orientējies uz kompromisu ar Poliju: “Ļoti iespējams, ka Štrēzemans tik un tā būtu bijis spiests mēģināt panākt tādu kompromisu, ja vien viņš būtu vēlējies saglabāt rietumvalstu atbalstu vai vismaz iecietību, kas no paša sākuma bija viņa politikas stūrakmens” [Štrēzemans un vācu ārpolitikas kontinuitāte // G.Cibura (izd.). Vācu ārpolitikas pamatjautājumi kopš 1871.gada. - Darmštadte, 1975, 284-304; šeit: 302]. Kaut arī, neraugoties uz 1918.gada cezūru, vācu spēka politikā un Vācijas tieksmēs būt par lielvalsti ir saskatāma kontinuitāte, tomēr Štrēzema starptautiskās sistēmas ietvaros apdomīgi realizētā revīzijas politika gan kvalitatīvi, gan arī fundamentāli atšķīrās no Hitlera ekspansionistiskās, rasistiski ideoloģiski motivētās “telpas politikas”.

*Pagrieziena uz ofensīvas revīzijas politikas pusi 1930. gadā.* Protams, ir jāatzīst arī tas, ka tajos vairāk nekā trīs gados, kas pagāja no Štrēzema nāves līdz Hitlera nākšanai pie varas, Štrēzema pēcteči ievērojami forsēja vācu ārpolitikas revīzijas kursu un atkāpās no Štrēzema līnijas, tās centieniem “novirzīt revīzijas politiku uz plašā saprašanās ceļa ar citām lielvalstīm un nodrošināt visu pušu atzīto starptautisko tiesību normām atbilstošu rīcību” [290: Krīgers. Miera nodrošināšana un vācu revīzijas politika, 257]. Tas, ka pārejai uz prezidentālo režīmu sekoja arī jaunu ārpolitisku prioritāšu un metožu noteikšana, ir acīmredzams. 1930.gada pavasarī pie varas nāca tie, kas uz Lokarno politiku raudzījās skeptiski un bija tās pretinieki. 1930.gada jūnijā no sava posteņa Ārlietu ministrijā tika atstādināts ilggadīgais valsts sekretārs, Štrēzema ārējās politikas galvenais līdzveidotājs fon Šuberts. Viņa vietā stājās fon Bīlovs (Bülow), līdz tam Ārlietu ministrijas Tautu Savienības daļas vadītājs, izteikts nacionālās spēka politikas aizstāvis, kura ārpolitiskā koncepcija savā būtībā saskanēja ar Štrēzema pēcteča Kurciusa un reihskanclera Brīninga koncepciju. Jaunie vadītāji mērķtiecīgi ķērās pie darba, lai beidzot aizstātu izpildes politiku ar revīzijas politiku. Kā izteicās kāds Ārlietu ministrijas augsts ierēdnis, “revīzijas politikas un miera nodrošināšanas kombinācija saira; runa bija vairs tikai un arvien neatlaidīgāk par revīziju un Vācijas pamatotām pretenzijām” [292: Krīgers. Versaļa, 160]. Var pilnībā piekrist arī citai P.Krīgera akcentētai domai, ka vācu ārpolitikai līdzīgi pārējam politikas sfērām, pārejot uz prezidentālo režīmu, bija cezūras raksturs. Taču visstingrākā veidā ir jāiebilst pret F.Knipinga mēģinājumu [288: Vācija, Francija un Lokarno ēras beigas 1928-1931] uzskatīt par vācu revīzijas politikas agresīvi ofensīvas aktivitātes sākumu jau “1928.gada vidū”, tātad “lielās koalīcijas” laiku, saistot šo savu slēdzienu ar Vācijas valdības toreiz starptautiskajā dienas kārtībā izvirzīto jautājumu par karaspēka pirmstermiņa izvešanu no Reinzemes. Kamēr Millers un Štrēzemans atradās valdībā, bet to Knipings atbilstoši nenovērtēja, - saprašanās politikai un gatavībai uz kompromisiem bija noteicošā loma. To vēlreiz apliecināja reparāciju jautājuma noregulēšana un Reinzemes evakuācija. Tikai 1930.gadā vācu puse apzināti atteicās no saprašanās politikas.

Prezidenta kabinetu ārpolitiku no Štrēzema politikas nepārprotami atšķīra jaunizvirzītās prioritātes un metodes. Šīs politikas galvenais mērķis bija ātri un ofensīvi atrisināt reparāciju un bruņošanās jautājumu, kā arī nodrošināt Vācijai neatkarīgas lielvalsts pozīcijas Viduseiropā un Donavas telpā. Pēc tam, kad slepeni sagatavotais un 1931.gada pavasarī kā pārsteiguma trieciens pasludinātais vācu

un austriešu muitas ūnijas projekts izgāzās (vispirms franču pretestības dēļ), Vācijas valdība koncentrēja savus pūliņus uz bilaterālo tirdzniecības līgumu noslēgšanu ar Dienvidaustrumeiropas valstīm (šo valstu no agrārā eksporta atkarīgā tautsaimniecība smagi cieta no agrārproduktu cenu katastrofālas pazemināšanās pasaules tirgū), lai tādā kārtā sagādātu Vācijai stiprāku politisku ietekmi Donavas un Balkānu telpā [par to sk. vispirms: 281: Hēpfners. Vācu Dienvidaustrumeiropas politika, it īpaši 250 ff. ar plašāku literatūru].

Nebūtu, protams, pareizi nostāties uz pārspilējumu ceļa un interpretēt vācu revīzijas politiku prezidenta kabinetu ērā kā kategorisku atteikšanos no starptautisku attiecību tālākas mierīgas attīstības. Taču nav apšaubāms, ka vācu ārpolitika kopš 1930.gada tika īstenota zem pastiprinātas nacionālās norobežošanās un intensificēto revīzijas prasību zīmes. Žēlabas Vācijā par Versaļas līgumu un prasības to revidēt kopš 1930./31.gada ceļā no Štrēzema pie Brīninga un tālāk līdz Papeņa un fon Šleihera kabinetiem kļuva arvien griezīgākas un skaļākas. Tas nenoliedzami lielā mērā bija arī "starptautiskās situācijas radikalizēšanas sekas" [Hildebrands // 251: Bekers / Hildebrands (izd.). Starptautiskās attiecības un pasaules ekonomiskā krīze 1929-1933, 434, 436].

## 6. Republikas sairšanas fāze.

Kā jau iepriekš teikts, Veimāras vēstures izpēte sākumā koncentrējās galvenokārt uz republikas beigu fāzi, un tam bija nopietni iemesli: vajadzēja vispusīgi izpētīt Veimāras demokrātijas sabrukuma cēloņus un posmus, argumentēti izanalizēt to liktnīgo procesu, kas 1933.gada janvārī beigu beigās noveda pie tā, ka valsts vara tika nodota Hitleram un viņa partijai. Zinātniekus īpaši interesēja un turpina interesēt "lielās koalīcijas" likvidēšana un pāreja pie prezidenta kabinetu sistēmas 1930.gada martā, kā arī nacionālsociālisma izveidošanās par masu kustību.

*Pāreja uz prezidenta kabinetu sistēmu.* Runājot par apstākļiem, kādos 1930.gada pavasarī tika pieņemti lēmumi valdības krīzes novēršanai, kā arī par šo lēmumu nozīmi un sekām, pētnieku domas dalās. Taču neviens neapstrīd, ka, ieceļot Brīninga "Hindenburga kabinetu", tika ievadīta valdīšanas sistēmas dziļā un visai riskantā pārformēšana.

*Sākotnējās diskusijas, vērtējot Brīninga ēru.* Brīninga vadītā prezidenta kabineta novērtējumā jau agri iezīmējās divas pilnīgi pretējas pozīcijas. Vienu viedokli pārstāvēja A.Rozenbergs, kurš savā 1935.gadā izdotajā grāmatā par Veimāras vēsturi datēja republikas beigas ar 1930.gadu. Reihstāga vairākums pēc septembra vēlēšanām esot izbeidzis ciņu ar "pretkonstitucionālo diktatūru". "Tā bija Veimāras republikas nāves stunda. Kopš tā laika Vācijā viena diktatūras valdība nomainīja otru" [133: Veimāras republikas vēsture, 211]. Turpretim F.Meineke (Meinecke) 1946.gadā aizstāvēja uzskatu, ka "kursu uz bezdibeni" Vācija uzņēma tikai pēc Brīninga atlaišanas, jo viņa vadībā vācu tauta, šķiet, būtu spējusi "pārciest

smagu ekonomisku un garīgu krīzi un izbēgt no trešā reiša postošā eksperimenta [Vācu katastrofa. - Visbādene, 1946, 104 f.]. Šī sākotnējā nevienprātība Brīninga ēras izvērtējumā nav balstījusies uz dziļām avotu studijām. Tā radās no laikmeta dažādās uztveres un vērtējuma. Abi viedokļi tika zinātniski izstrādāti un pamatoti tikai piecdesmitajos gados.

*“Brīninga diskusijas” posmi kopš piecdesmitajiem gadiem.* Diskusijas dalībnieku vienas daļas viedokli pauda V.Konce, izvirzot tēzi par “partiju valsts” krīzes nosacīto nenovēršamo pāreju pie prezidentālās sistēmas, piebilstot, ka krīzē faktiski bija vainojami paši varas nesēji. Otrās daļas viedokli pārliecinoši formulēja K.D.Brahers: Hindenburga un Brīninga radīto autoritāro sistēmu nevar uzskatīt par partiju demokrātijas bezizejas struktūrkrīzes rezultātu un tādējādi to attaisnot. Mēģinājumi atrisināt 1930.gadā valdības krīzi netika izdarīti vienīgi tāpēc, ka valsts prezidenta līdzgaitnieki un reihsvēra vadība jau ilgi pirms valdības krīzes izcelšanās bija noskaņoti pāriet uz prezidentālo režīmu un šo pāreju mērķtiecīgi gatavoja. Tāpēc Brahers uzlūko Brīninga kabineta laiku kā Veimāras republikas sabrukšanas pirmo “pakāpienu”, kamēr Konce pozitīvi novērtē Brīninga eksperimentu “valsts pāri partijām” un Brīninga atlaišanā “simt metrus pirms mērķa” saskata faktisku “dambja nojaukšanu”.

Ar strīdu starp Braheru un Konci sākās t.s. Brīninga diskusija, kas piedzīvoja vairākas fāzes, un, kaut arī palaikam nedaudz pierima, tomēr nekad īsti nepārtrūka un nav beigusies līdz pat šodienai. Diskusijā var izšķirt trīs fāzes, kad strīdi uzbangoja sevišķi augstu vilni. Pirmo fāzi ievadīja 1955.gadā publicētā Brahera grāmata. Viedokļi konfrontējās galvenokārt divos jautājumos: 1) vai pāreja uz prezidentālo sistēmu bija neizbēgama vai to varēja novērst un kādi bija autoritārā kursa protagonistu motīvi un mērķi? 2) kāda bija Brīninga ēras vieta Veimāras republikas sabrukšanas procesā? Šo strīdu nākamā “sērija” un diskusiju otrā fāze ar izmainītiem akcentiem sākās pēc Brīninga memuāru [61] publicēšanas 1970.gadā. Trešo fāzi aizsāka K.Borharts [Pasaules lielās saimnieciskās krīzes smagie apstākļi un rīcības brīvība agrajos trīsdesmitajos gados (1979) // 595: Borharts. Saimnieciskās politikas attīstība, krīzes un rīcības iespējas, 165-182], kurš septiņdesmito gadu beigās kritiski nostājās pret līdz tam gandrīz kopīgo, pat Brīninga aizstāvju darbos akceptēto negatīvo spriedumu par pirmās prezidenta valdības kanclera saimniecības un finansu deflācijas politiku. Savā interpretācijā Borharts tagad īpašu nozīmi piešķir nepieciešamībai noskaidrot, kāds bija Brīninga politikas saturs, manevrēšanas iespējas un kādas bija alternatīvas koncepcijas, kuras viņš būtu varējis realizēt Vācijas saimniecības un finansu politikā pasaules ekonomiskās krīzes gados.

*Strīdi par K. D. Brahera ēras raksturojumu.* “Brīninga diskusijas” gaitā piecdesmito gadu beigās un sešdesmito gadu sākumā netika panākta abu galveno kontrahentu, Brahera un Konces, pozīciju tuvināšanās. Konce stingri turējās pie savas tēzes par “partiju valsts” bezizejas krīzi 1929./30.gadā un saskatīja Brīninga politikā “demokrātijas glābšanas” pēdējo mēģinājumu [Brīninga politika lielās krīzes ietekmē // HZ 199 (1964), 529-550; Brīninga valdība, 115: // Hermenss / Šiders (izd.). Valsts, saimniecība un politika Veimāras republikā, 223-248; Politiskie lēmumi Vācijā 1929-1933 // 104: Konce / Raupahs (izd.). Vācijas valsts un saimnieciskā krīze 1929/33, 176-252].

V.Besons (Besson) lielā vienprātībā ar Konci par Brīninga politikas mērķi atzina "valsts autoritātes stiprināšanu lietišķības labad". Taču tajā pašā laikā viņš atzīmēja: ir liecības, ka "tikai autoritāra valsts savā birokrātiskajā ārkārtējo dekrētu režīma veidolā bija upurējusi masas Hitleram, pametot tās savā ziņā" [345: Virtembergas un vācu valsts krīze, 358, 362]. Turpretī Brahers kategoriski vērsās pret pastiprināti piekopto prezidentālās sistēmas risinājuma rehabilitāciju historiogrāfijā un strikti paziņoja: "Brīninga - Papena - Šleihera ārkārtējo dekrētu režīmu vēsture jau kopš 1930.gada nenoliedzami ir tieša "trešā reiha" priekšvēsture, Hitlera diktatūras izejas punkts un tas faktors, kas šo diktatūru padarīja iespējamu" [Partiju valsts, prezidentālā sistēma, katastrofāls stāvoklis, 119: // Jaspers (izd.). No Veimāras līdz Hitleram 1930-1933, 69 f.].

*Zinātniskās diskusijas galvenā attīstības līnija sešdesmitajos gados.* Neraugoties uz neapšaubāmi pastāvējušām un Brahera nosodītajām tendencēm "konservatīvi un pārāk labvēlīgi traktēt prezidentālo režīmu", tomēr, vērtējot zinātniskās diskusijas attīstību sešdesmitajos gados, jākonstatē, ka avotu bāzes paplašināšanās sniedz svarīgus argumentus pirmā prezidenta kabineta priekšvēstures kritiskai izvērtēšanai. Tagad kļuva skaidri redzams, ka "lielās koalīcijas" flangu partiju un aiz tām stāvošo interešu grupu gatavību uz kompromisiem mazināja tas, ka jau kopš 1930.gada janvāra sākuma skaļi un visiem sadzirdami tika runāts par Hindenburga valdības nākšanu pie varas, un daudziem tas likās vienīgi laika jautājums, kamēr VSDP tika izspiesta no valdības... Lielā koalīcija gala rezultātā saira tāpēc, ka saskaņā ar 48.pantu pastāvēja reāla alternatīva tās vietā izveidot prezidenta valdību. Tādējādi pāreja uz prezidentālo režīmu 1930.gada martā ir ne tikai "lielās koalīcijas" kraha sekas, bet vienlaikus arī viens no šī kraha cēloņiem" [U.Vengsts. Heinrihs Brīnings un "konservatīvā alternatīva" // Aus Politik und Zeitgeschichte B 50/80, 13.12.1980, 2].

*Brīninga "Memuāri" (1970).* Tā kā par prezidentālās sistēmas izveidi un Brīninga vadītā prezidenta kabineta vietu Veimāras republikas sabrukuma procesā bija izteikti tik atšķirīgi viedokļi, Brīninga memuāru izdošana (1970.gada beigās) izraisīja sensāciju. Tajos autors ar lielu atklātību izklāstīja savu pamatnostāju, politiskos nodomus un mērķus, tā ka Brīninga personība un politika tagad atklājās pavisam jaunā gaismā. To, kā Brīnings memuāros attēlo sevi pašu, savu pārliecību un politiskās darbības mērķus un perspektīvas, E.Hamburgers trāpīgi raksturojis šādi: "Ārpolitikā viņš bija revizionists, kas apņēmās sagraut 1919.gada miera kārtību. Attiecībā uz iekārtu viņš bija demokrātiskās republikas pretinieks un monarhists. Politiski viņš bija Centra partijas konservatīvais elements. Savu deflācijas politiku viņš pakļāva ārējās politikas mērķiem. Tās centieniem kalpoja arī cīņa par vienlīdzību bruņojumā. Brīninga ārpolitikas smaile bija vērsta uz Versaļas sistēmas sadragāšanu, un kā pirmais solis šajā virzienā bija paredzēta reparāciju nastas likvidēšana. Valsts iekārtas jautājumā un ar to saistītajā likumdošanā viņš kopš 1930.gada orientējās uz to, lai, izmantojot parlamenta funkciju stipru sašaurināšanu un ārkārtējo dekrētu tiesību ļaunprātīgu izmantošanu, atgrieztos pie Bismarka tipa konstitucionālisma. Izpildvaras sfērā Brīnings cerēja ar Hindenburga atkalievēlēšanu sagatavot ceļu valsts reģenta sistēmas ieviešanai un tūlīt pēc tam - monarhijas restaurācijai. Partijpolitiskajā laukā Brīninga centieni bija vērsti uz viņa partijas ilgstošiem sakariem ar antirepublikāniskiem spēkiem

visā valstī un Prūsijā” [Pārdomas par Heinriha Brīninga memoāriem // IWK 15.04.1972, 18-39; citāts: 31].

*Diskusijas gaita pēc “Memuāru” izdošanas.* Ir, protams, jāpiekrīt Morzeja domai, ka Brīninga draugiem un interpretētājiem pēc iepazīšanās ar “Memuāriem” esot kļuvis grūtāk nekā pirms tam izskaidrot un izprast valsts kanclera politiku pasaules krīzes laikā [Par Brīninga “Memuāru 1918.-1934.” tapšanu, autentisku un kritiku. - Opladene, 1975, 50; Morzejs, runājot par pieeju šim vēstures avotam, sev raksturīgajā delikātajā manierē tomēr diezgan noteikti iebilst pret, viņaprāt, “Memuāriem” daudzkārt nepārdomāti piedēvēto augsto “ticamības” pakāpi, kā arī pret Brīninga cenšanos attēlot savu rīcību kā plānveidīgu un konsekventi izrietošu no ilglaičīgiem mērķiem]. Tiesa, Konce arī pēc Brīninga memoāru izdošanas vēl arvien, kaut arī ar mazsvarīgiem izņēmumiem, turpināja pozitīvi vērtēt Brīningu un viņa politiku [Brīnings kā reihskanclers // HZ 214 (1972), 310-334; Valsts konstitūcijas reforma kā Brīninga politikas mērķis // Der Staat 11 (1972), 209-217]. Taču nav šaubu, ka “Memuāri” ievērojami nostiprināja to zinātnieku pozīciju, kuri atzina 1930.gada martu par izšķirošu pavērsiena punktu. Tā, piemēram, Brahers varēja uzskatīt par apstiprinājušos savu viedokli, ka, ieviešot prezidenta varu, runa vairs neesot bijusi “par demokrātijas glābšanu, bet par apziņāto no partijām un parlamenta neatkarīgā tiesiskā režīma plānošanu un sociāldemokrātu ietekmes likvidēšanu”. Brīninga politika svārstījās starp tiesiskās valsts birokrātiskās versijas aizstāvēšanu un diktatūras sagatavošanu ... Brīnings bija nevis ... pēdējais kanclers pirms Veimāras republikas sabrukuma, bet pirmais kanclers šajā vācu demokrātijas sabrukšanas laikā” [Brīninga apolītiskā politika un Veimāras republikas sabrukums // VĪZg 19 (1972), 113-123, citāti: 119, 122 f.].

Izpētes rezultāti šodien neļauj šaubīties par to, ka Brīnings bija precīzi informēts par valdības sistēmas autoritārās pārformēšanas plāniem, kurus kopš 1929.gada kaldināja cilvēku loks ap Hindenburgu un reihsvēra vadību. 1930.gada sākumā Brīnings gan uzskatīja par vēlamu “lielās koalīcijas” turpmāko pastāvēšanu līdz 1930.gada rudenim un 1930.gada martā pūlējās panākt izlīgumu starp abām koalīcijas flangu partijām [vismaz līdz 18.martam - sk. T.P.Koopss. Heinriha Brīninga “polītiskā pieredze” // GWU 24 (1973), 197-221], bet, tiklīdz koalīcija sabruka, viņš tūlīt pat pilnīgi nodeva sevi Hindenburga rīcībā un labprātīgi (pēc Konces atzinuma, pat pārāk labprātīgi) akceptēja valsts prezidenta noteikumus par valdības izveidošanu un tās plānoto politisko kursu. Šo 1930.gada marta dienās pieņemto lēmumu svarīgumu, šķiet, nevar pārvērtēt.

*Brīninga saimniecības un finansu politikas novērtējums.* Jautājums par to, vai Brīninga ēra ir uzskatāma par pirmo pakāpienu republikas sabrukšanas procesā vai par pēdējo soli demokrātijas saglabāšanā, tika ilgi diskutēts. Turpretim Brīninga saimniecības un finansu politikas novērtējumā kopš piecdesmitajiem gadiem izveidojies diezgan stabils konsensuss. Gandrīz visi ekonomisti un vēsturnieki Brīninga deflācijas politiku, kuru viņš līdz savai atlaišanai realizēja, ne ar ko nerēķinoties, un kura vēl vairāk saasināja krīzi, vērtēja kā nepareizu un Vācijai liktenīgu. Principiālas šaubas par to, vai šī kritika ir objektīvi pamatota un vai tās izraudzītās mērauklas ir piemērojamas Brīninga saimniecības un finansu politikai, 1979.gadā savā pētījumā “Apstākļu spaidi un rīcības brīvība” izteica Borharts [595: Attīstība, krīzes, rīcības iespējas, 165-182], ievirzot tādējādi Brīninga diskusiju jaunā gultnē.

*K. Borharts (1979): Brīninga deflācijas politikas kritikas revīzija.* Borharts izvirza pamatjautājumu: kāpēc jau Brīninga laikā netika īstenota anticikliska, ekspansīva konjunktūras politika? Vai tas ir izskaidrojams ar “valdošo politiku izpratnes un spēju trūkumu” vai arī politiskās un saimnieciski politiskās manevrēšanas iespējas 1930.-1932.gadā bija tik stipri ierobežotas, ka Brīningam šajos apstākļos nebija citas izvēles? Lai rastu atbildi uz šo jautājumu, Borharts cenšas noskaidrot: 1) kad šo, pret krīzi virzīto politiku vajadzēja un varēja sākt realizēt? un 2) vai Brīninga rīcībā bija tam piemēroti līdzekļi?

Pēc Borharta domām, pārmaiņas konjunktūrpolitiskajā stratēģijā resp. pāreja uz aktīvu valstiskās antikrīzes politiku varēja notikt ne agrāk kā 1931.gada vasarā. “Savlaicīgs” pretspārs depresijai, par kuru runāja kritiķi, tātad nebija iespējams. Varbūt vienīgi krīzes zemākā fāze, kas tika sasniegta 1932.gada vasarā, tiktu pārcelta dažus mēnešus agrāk. Attiecībā uz pret darbības līdzekļiem (pasākumiem nodrošināšanai ar darbu un to deficītfinansēšanu) Borharta secinājums ir šāds: no valdības viedokļa par ārzemju kredītiem nevarēja būt ne runas jau tāpēc vien, ka tie droši vien būtu saistīti ar politiskiem noteikumiem, bet naudas iegūšanu iekšējā ceļā ar Valsts bankas starpniecību kavēja dažādi tehniska un politiska rakstura šķēršļi, piemēram, likuma par Valsts banku noteikumi, aizliegums devalvēt marku saskaņā ar Junga plānu, bailes no inflācijas. “Konjunktūrpolitiskās manevrēšanas sfēra doto ārpolitisko un iekšpolitisko apstākļu spaidos vismaz Brīninga valdības laikā ... bija daudz šaurāka, nekā to vēlāk vērtēja tikai uz konjunktūrteorētiskiem aspektiem koncentrētā kritika” [turpat, 173]. Balstoties uz šo atziņu par vācu saimniecības nenormālo, pat “slimo” stāvokli, vēl pirms pasaules ekonomiskās krīzes, Borharts iegūst vēl citu argumentu, kas palīdz izskaidrot Brīninga valdības un to atbalstošo sabiedrības grupu rīcību krīzes apstākļos: tā kā pāragra stabilizācijas politika iekonservētu “slimo” saimniecību, šāda veida konjunktūras politika neatbilda to nodomiem, kas tieši krīzē redzēja “iespeju situācijas uzlabošanai” [turpat, 182]. Pēc Borharta atzinuma, Brīnings nonāca konfrontācijā ar apstākļiem, “kas ir bijuši tik drausmīgi, ka mēs arī šodien nespējam pateikt, kāda varēja būt reāla izeja”. Tādējādi kļūst saprotams, kāpēc “tolaik atbildīgas personas Vācijā nepiekopa to politiku, kas vēlāk no viņiem tika pieprasīta” [turpat, 181 f.].

*Reakcija uz Borharta interpretāciju.* Borharta pētījums izraisīja tik lielu interesi un radīja tik lielu satraukumu tāpēc, ka tajā tika apšaubīts daudz kas tāds, ko ilgu laiku uzskatīja par drošām zinātniskām atziņām. Tāpēc nepārsteidz, ka šāds minēto sakarību redzējums un izvērtējums izsauca iebildumus.

*C.-L. Holtfrerihs.* Īpaši skaidri un nepārptotami šos iebildumus formulēja C.-L. Holtfrerihs. Tikpat kategoriski, kā viņš pirms 1929.gada bija noraidījis Borharta tēzi par paaugstinātām algām (sk. 163. lpp.), tagad viņš apstrīdēja pieņēmumu, it kā Brīnings savā saimniecības un finanšu politikā bijis bezizejas “apstākļu spaidos” [633: Alternatīvas Brīninga saimnieciskajai politikai pasaules ekonomiskās krīzes laikā?]. Holtfreriham izdevās parādīt, ka tieši pašās Brīninga piekritēju rindās pēc banku krīzes 1931.gada jūlijā arvien stiprāk bija jūtams spiediens, pieprasot revidēt deflācijas politiku. No savas puses, Holtfrerihs izvirza jautājumu, kāpēc Brīnings, neraugoties uz augošo iekšpolitisko pretestību, līdz pašām viņa valdības darbības beigām nelokāmi turējās pie deflācijas kursa?

*Brīninga prioritāšu skala.* Pēc Holtfreriha domām, atbilde uz šo jautājumu esot meklējama Brīninga politiskajos mērķos, kurus viņš un ilgākos ceļa posmos arī viņa atbalstītāji centās sasniegt. Iekšpolitikā tā bija valsts finansu konsolidācija, vispirms sociālo izdevumu samazināšana, ārpolitikā - reparāciju likvidēšana. Lai šos mērķus īstenotu, Brīningam bija vajadzīga krīze. "Ja Brīnings uzskatīja savas manevrēšanas iespējas par ierobežotām, tad tam par iemeslu bija viņa paša aizstāvētā prioritāšu skala, kurā četri darbības virzieni bija sakārtoti šādā secībā: 1) Versaļas revīzija un pirmām kārtām sabiedroto sankcionētā reparāciju likvidēšana; 2) iespējami strikta starptautisko saistību izpilde reparāciju jautājumā (arī Junga plānā apstiprinātā vācu valūtas piesaistīšana zelta un valūtas segumam un tur paredzētais aizliegums devalvēt marku), lai nepieļautu izšķirošā pārrāvuma nobloķēšanu šajā jomā; 3) izvairīšanās no inflācijas un 4) tālu aiz citiem darbības virzieniem palika iedzīvotāju pilnīga nodarbinātība vai pat saimniecības attīstība [turpat, 629]. Apgriežot prioritāšu skalu otrādi, pēc Holtfreriha domām, būtu bijis iespējams aktīvās konjunktūras kursu ievadīt jau 1931.gada vasarā, vēl pirms reparāciju galīgās anulēšanas, un var būt, ka darba vietu sagādes kurss, kas būtu sācies gadu agrāk, ievirzītu Vācijas politisko likteni citās sliedēs, kas ļautu demokrātijai izdzīvot. Holtfrerihs atzīst, ka tādi apstākļu spaidi, kas izslēgtu alternatīvu, tāpēc "gan neesot bijuši" [turpat, 631].

Šis viedoklis ir pārstāvēts arī U.Bitneres (Büttner) skrupulozajā pētījumā [601: Politiskās alternatīvas Brīninga deflācijas kursam], kurā autore noskaidro, ka, vēlākais, kopš 1931.gada vasaras pastāvēja ne vien ekonomiskie, tehniskie un teorētiskie apstākļi saimniecības politikas jaunai orientācijai, bet arī, un pirmām kārtām, bija vērojama plašu iedzīvotāju aprindu vēlēšanās aktīvi apkarot saimniecības krīzi, tātad - anticikliskai saimnieciskai politikai netrūka arī sabiedrības atbalsta. Borharta ironiski izteikto brīdinājumu par vēsturnieku gudrību post factum Bitnere atvairā ar argumentu, ka visus vēsturnieku vēlāk izvirzītos iebildumus pret Brīninga politiku esot izteikuši jau laikabiedri [turpat, 238; līdzīga argumentācija arī Meisteram (R.Meister) 649: Lielā depresija].

Holtfreriha, Bitneres un vairāku citu pētnieku izteiktā Brīninga saimniecības un finansu politikas Borharta iztulkojuma kritika nespēja pārliecināt pašu kritizējamo. Borharts stingri turējās pie savas interpretācijas [sal. viņa rakstu // V.Krīdeners (izd.). Ekonomiskā krīze un politiskais sabrukums, 99-151; šajā krājumā sakopota informācija par viedokļiem, argumentiem un galvenajām tēmām t.s. Borharta diskusijā].

*Reparāciju atcelšana - svarīgākais Brīninga politikas mērķis.* To, ka Brīninga augstākā prioritāte patiesi bija reparāciju atcelšana, šodien neviens vairs neapstrīd. Vēl V.J.Helbiha [628] izvirzītā tēze par Brīninga tieksmi, jau tikko stājoties amatā, revidēt reparācijas guvusi plašu pamatojumu jaunākajos pētījumos, kuros ir izvērtēti daudzi avoti [622: Glashagens. Heinriha Brīninga reparāciju politika 1930-1931]. Brīninga valdībai gan nevar pārnest, ka tā būtu tišuprāt saasinājusi krīzi, lai tādā veidā izspiestu reparāciju problēmas atrisinājumu. Taču iestājies katastrofālais finansu un saimnieciski politiskais stāvoklis (pat ja tas nebija izvirzīts par mērķi) tika atzīts par reparāciju revīzijas līdzekli un šajā nolūkā politiski izmantots Brīninga valdības laikā [turpat, 32]. Savā forsētajā reparāciju revīzijas politikā, kurai Brīnings pakārtoja visas citas nācijai vitālās problēmas, viņš lielā

mērā vadījās no tā, lai, pieliekot punktu reparācijām, iespējami ātri nolīdzinātu ceļu turpmākajai sadarbībai ar politiski labējiem un līdz ar to rīkotos atbilstoši Hindenburga un reihsvēra vadības vēlējumiem. Šajā ziņā pastāv saistība starp reparāciju revīziju, stūrgalvīgi turpināto deflācijas politiku un mērķiem, kas tika projicēti, dibinot prezidentālo režīmu. Ši atziņa ļauj saprast, ka sliežu pārmīšana 1930.gada martā ne tikai ievadīja valdības sistēmas nozīmīgu transformēšanu, bet arī radīja izšķirošos priekšnoteikumus lielās krīzes laikā piekoptās vācu saimniecības un finansu politikas izveidei.

Izprast politiskos lēmumus un norises no 1930.gada septembra līdz 1933.gada janvārim ir īpaši svarīgi, ja mēs vēlamies atbildēt uz jautājumu: "Kā īsti kļuva iespējams Hitlers?" Tāpēc zinātniskajā literatūrā šo posmu iztirzā ļoti sīki un tieši no šī viedokļa.

*Brīninga atlaišana.* Rūpīgas izpētes rezultātā atsevišķu, ilgu laiku diskutētu problēmu risinājumos ir sasniegta skaidrība un pat vienprātība. Tas sakāms, piemēram, par Brīninga gāšanas motīviem, posmiem un atbildīgajiem par notikušo [ļoti detalizēti par to 402: Šulcs. Starp demokrātiju un diktatūru. - Bd.3, 768 ff., it īpaši 819 ff., kā arī 511: Vinklers. Ceļš uz katastrofu, 560 ff. (turpat, 577 ff. izcils kopnovērtējums); sal. arī izklāstu 113. lpp.], kā arī par sociāldemokrātu tolerances politiku pret Brīninga kabinetu.

*VSDP tolerances politika.* Literatūrā ilgu laiku dominēja sociāldemokrātu tolerances stratēģijas negatīvais vērtējums, taču tagad atkal gūst piekrišanu piesardzīgāki spriedumi, kas lielāku vērību velta tā laika spēku izvietojumam. Sīki izstrādājot VSDP un arodbiedrību vadības motivācijas un mērķu nostādnes - proti, aizkavēt nacionālsociālistu piedalīšanos valdībā, it īpaši to nākšanu pie varas, saglabāt sociāldemokrātu valdības varu Prūsijā, iegūt laiku līdz saimniecības krīzes novājināšanai (sal. 110. lpp.), kļūst saprotams, ka sociāldemokrātijai dotajā situācijā diez vai bija kāda cita reāla, politiski atbildīga stratēģija kā alternatīva tolerances politikai [452: Kolbs. Sociāldemokrātu stratēģija Brīninga prezidenta kabineta ērā; 511: Vinklers. Ceļš uz katastrofu, 207 ff.; 477: Pīta. Pret Hitleru un par republiku, 203 ff.; 485: Šēfers. VSDP Brīninga ērā, 65 ff.; K.Šēnhofens. Dikdienības stratēģija? // 407: Vinklers (izd.). Vācu valsts krīze 1930-1933, 59-75].

*Diskusijas par VSDP un arodbiedrību reakciju uz Papena "Prūsijas triecienu".* Zinātnē tiek diskutēti jautājumi par Prūsijas valdības, kā arī VSDP un arodbiedrību vadības attieksmi pret Papena 1932.gada 20.jūlija valsts apvērsumu Prūsijā [par terminoloģijas problēmu sk. G.Šulcs. "Prūsijas trieciens" vai valsts apvērsums? // Der Staat 17 (1978), 553-581, it īpaši 569 ff.]. Strīdi par iespējam pretoties Prūsijas valdības atstādīšanai un šīs pretestības iespējamām formām turpinās kopš pašiem Veimāras historiogrāfijas sākumiem, jo retrospektīvi šo Papena aktu varēja traktēt kā sākumu nacionālsociālistu nākšanai pie varas. Kamēr apvērsums tiešie līdzdalībnieki O.Brauns un K.Zeverings savos memuāros pamatoja, ka pretestībai, kā likās, nebija izredžu un tāpēc aicinājums rīkot masu akcijas būtu bijis bezatbildīgs, K.D.Brahers un E.Eiks piecdesmito gadu vidū strikti aizstāvēja viedokli,

*Kritiķu argumenti.* Brahers atzina gan, ka vardarbīga pretošanās droši vien tiktu apspiesta, bet arī tad taču "palika iespēja iedarbīgi demonstrēt un paust demokrātijas nesalaužamo gribu pašapliecināties, stājoties pretī pagaidām pārākām

vardarbības akcijām. Tas ļautu, neņemot vērā visus attaisnotos lietišķos apsvērumus, tomēr vēl izglābt no republikānisko spēku psiholoģiski morāliskā sabrukuma drupām demokrātisko pašapziņu, padarīt grūtāku ceļu jaunajiem varasvīriem, novilcināt un ierobežot turpmāko attīstību” [100: Veimāras republikas sabrukums, 599]. Šis viedoklis tika atzīts, neraugoties uz tūlītējo A.Brehta iebildumu, ka, spriežot par atbildību, jārēķinās ar stāvokli, kāds tas izskatījās darbības vai bezdarbības laikā un “nevis ar to stāvokli, kāds vēlāk izveidojās neparedzētu apstākļu dēļ” (sk. 129. lpp.). E.Matiass atzina Prūsijas valdības un VSDP vadības lēmumu atteikties no pretošanās par liktenīgu pat tad, ja nebūtu saglabājams republikāniskais cietoksnis Prūsija: “Ar 20.jūliju aizvieglprātības tika zaudētas pēdējās izredzes paplašināt republikas piekritēju bāzi pa labi un pa kreisi; pat pilnīga neveiksme nevarētu būt postošāka par bezdarbības politiskajām un psiholoģiskajām sekām” [462: Partiju gals, 127, 144]. H.P.Ēnijs (Ehni) gāja pat tik tālu, ka nosauca spēku samēru par “nebūt ne tik bezcerīgu” un runāja par VSDP vadības “liktenīgo ticību legalitātei” un “legālistisku sastingumu” [355: Prūsijas bastions? 207 f.].

*Pret VSDP un arodbiedrību vadības nostājas kritiku.* Šajā tālejošajā sešdesmito gadu konsensusā neiekļāvās tikai K.Roe (Rohe). Savā grāmatā “Valsts karogs” viņš rakstīja, ka cēloņi, kas mudināja atteikties no pretošanās, esot bijuši politiski svarīgi un pārliecinoši: “Konkrētais spēku samērs Papena rīcības sakarā tik viennozīmīgi liecināja par labu valsts valdībai, ka kreisie stāšanos uz vardarbīgās pretošanās ceļa varēja uzskatīt vienīgi par politisku pašnāvību. Turklāt Papena rīcībai formāli bija arī juridisks segums. No paša sākuma bija skaidrs, ka visi upuri būs vēltīgi”. 20.jūlijā neesot bijis alternatīvas, ja vien “par saprātīgas politiskās darbības prasību atzīst, ka ikvienam riskam jābūt atbilstošā samērā ar rīcības paredzamajām sekām” [717: Valsts karogs: melns - sarkans - zeltains, 437]. Līdzīga argumentācija ar dažiem papildu aspektiem ir atrodama H.Šulces 1977.gadā publicētajā Oto Brauna biogrāfijā [794: Otto Brauns, 745 ff.].

*Diskusijas pašreizējais stāvoklis.* Daļa zinātnieku turpina kritizēt Prūsijas valdības un VSDP vadības nostāju, un arī laikabiedri par partijas vadītāju pasivitāti lielākoties izsakās diezgan skarbi. Taču pēdējā laikā zinātniskajā diskusijā gūst virsroku to pētnieku viedoklis, kuri nenosoda VSDP un arodbiedrību vadības nostāju, bet atteikšanos aicināt masas “mesties cīņā” dotajos apstākļos atzīst par reālistisku un atbildīgu lēmumu. Tagad gandrīz vairs netiek apšaubīts, ka 1932.gada vasarā “Prūsijas cietokšņa” pamati bija jau lielā mērā izskaloti un vardarbīgās pretošanās mēģinājums ne tikai būtu bijis lemts ātram galam, bet arī gandrīz noteikti būtu novedis (vismaz uz laiku) pie autoritāras militāras diktatūras. Bez tam tagad vēl stiprāk nekā agrāk tiek uzsvērti momenti, kas ļauj uzlūkot par pieņemamu un politiski attaisnotu VSDP vadības atteikšanos sākt cīņu, izsludinot vispārējo politisko streiku (tie ir: strādnieku kustības destabilizācija, arī sakarā ar augstu bezdarba līmeni; VSDP sadrumstalošana “divu fronšu karā” pret labējo radikālismu un VKP; bažas, ka vispārējā streika izsludināšana nāks par labu NSVSP; nedrošība par to, vai organizēto strādnieku vairākums izšķirsies par atklātu cīņu pret valsts prezidentu un valdību, lai izglābtu Prūsijas valdību, kas pēc sava statusa jau toreiz bija tikai “lietvedības valdība”). Ir arī augstākā mērā apšaubāms, vai jau 1932.gada jūlijs bija atzīstams par pēdējo brīdi protestam [svarīga šajā ziņā un arī novērtējot stāvokli vēstures literatūrā vispār: H.Grebinga. Bēgšana pie Hit-

lera // Aus Politik und Zeitgeschichte B 4-5/83, 29.1.1983, 26-42; Jaspers. Neveiksmi cietusi savaldisana, 95 ff.; 511: Vinklers. Ceļš uz katastrofu, 646 ff.; 477: Pita. Pret Hitleru un par republiku, 386 ff.; 485: Šēfers. VSDP Brīninga ērā, 414 ff.; 712: Lesmans. Prūsijas policija, 363 ff.].

*Vai ārkārtējā stāvokļa proklamēšana valstī varēja būt izeja?* Tieši pēdējā laikā zinātnē tiek rosīgi apspriests jautājums: vai toreiz, kad valdības groži vēl atradās Papena un Šleihera autoritāro kabinetu rokās, ir bijušas politiskas alternatīvas varas nodošanai nacionālsociālistiem? Pētnieku interešu priekšplānā šajā sakarā izvirzījās kāda līdz šim pārāk maz ievērota iespēja aizkavēt Hitlera iecelšanu par kancleru, pasludinot ārkārtējo stāvokli. Praktiski tas nozīmētu - ar valsts prezidenta autoritāti un reihsvēra bruņoto varu nodrošināt reihstāga darbības pārtraukšanu uz laiku. Šāds risinājums būtu, protams, pretrunā ar konstitūciju un tāpēc nepavērtu izeju no Veimāras republikas valsts krīzes. Taču tā droši vien bija toreiz vienīgā alternatīva Hitlera pilnvarošanai ieņemt kanclera amatu, kas ļautu cerēt uz panākumiem. Turklāt ārkārtējā stāvokļa ieviešana principā (nevis kā alternatīva Hitlera varai) faktiski arī tika apsvērta laika posmā no 1932.gada augusta beigām līdz pat 1933.gada janvāra pēdējām dienām [E.Kolbs / V.Pita. Ārkārtējā stāvokļa ieviešanas plānošana valstī Papena un Šleihera valdību laikā // 407: Vinklers (izd.). Vācu valsts krīze 1930-1933, 155-181; sal. lpp.]. Jaunatrasītie avoti drošāk nekā līdz šim ļauj atzīt, ka reihsvēra vadība lielā vienprātībā ar Šleiheru bija vislabākajā veidā sagatavojusies pārņemt izpildvaru [sk. V.Pitas dokumentāciju: Priekšdarbi militārā izņēmuma stāvokļa ieviešanai Papena un Šleihera valdību laikā // MGM 51 (1992), 385-428].

*Nacionālsociālisma augšupeja - izpētes galvenā tēma.* Veimāras republikas beigu fāze kopš 1929./30.gada norisa nacionālsociālistiskās kustības augšupejas un uzbrukuma zīmē. Izanalizēt un argumentēti pamatot priekšnoteikumus un posmus NSVSP izrāvienā par masu kustību un pārtapšanā par svarīgu faktoru iekšpolitisko spēku laukā - tāds neapšaubāmi ir viens no Veimāras vēstures pētniecības svarīgākajiem uzdevumiem. Nacionālsociālisma izpēte šaurākā nozīmē pirmajos divos gadu desmitos pēc 1945.gada galvenokārt koncentrējās uz partijas agrīno vēsturi Bavārijā 1919.-1923.gadā un uz paša Hitlera personību [par Hitlera biogrāfijas un Hitlera personības izpētes problēmām sk.: K.Hildebrands. Trešais reihs. - Minhene: 1991, 150 ff., kā arī 779: Šreibers. Hitlers]. NSVSP "kustības fāze", pēc partijas jaundibināšanas 1925.gadā, pētnieku uzmanības centrā izvirzījās tikai kopš sešdesmito gadu beigām. Toreiz pavisam īsā laika intervālā izdotajās J.Niomarkā [773], V.Horna [753] un A.Tirela (Tyrell) [787] monogrāfijās tika pamatīgi un dziļi izstrādāta NSVSP iekšpartijiskā attīstība un struktūra, jauna tipa partijas izveide, kam savu zīmogu uzspieda firera ideoloģija un firera princips (sal. 94. lpp.). Vēl jānosauca P.Hitenbergera (Hüttenberger) darbs, veltīts "ciņas perioda" vadošajiem kadriem - gauleiteriem.

*Masu pieplūdums nacionālsociālistiskajā partijā un tā cēloņi.* Citos pētījumos tiek mēģināts noskaidrot svarīgākos cēloņus, kas noteica NSVSP pievilksanas spēku un masu pieplūdumu šajā partijā. M.Brošats savu skatu vērš uz sociālām, paaudžu un pieredzes specifiskajām mentalitātes struktūrām, kurām salīdzinājumā ar metodiski vieglāk iespējamu, bet bieži mazāk saturīgu "objektīvo" sociālekonomisko datu izziņāšanu - kā, piemēram, izcelsme, civilā profesija u.tml.,

ilgu laiku veltīja pārāk maz uzmanības. NSVSP panākumi masās Brošatam liekas "ne pārāk dramatiski" un tikai "šķietami pēkšņi", jo jaunā antīmarksistiskā un antiliberālā apvienošā partija (Sammelpartei) lielākoties pārņēma un apkopoja tikai to, "kas bija gan sadrumstalots, bet, plašāk ņemot, kā ideoloģiski politiskais un politisko interešu potenciāls bija jau sen izveidojies". Turklāt tautas kopības lozungs izrādījās propagandas iedarbīgākais elements, un partija, pateicoties sociālā protesta noskaņojumiem, kas vērsās aizvien plašāk un galvenokārt jaunajā paaudzē, saņēma varenu papildinājumu [732: Par nacionālsociālistiskās masu kustības struktūru, 59 ff.; 731: Nacionālsociālisma sociālā motivācija un firera pievilcība; 733: Varas sagrābšana, tur 207.-219.lpp. arī ziņojums par avotu un izpētes stāvokli].

No J.Kokas (Kocka) viedokļa nacionālsociālisma pievilksanas spēks ļoti dažādās sociālās grupās izauga vispirms no "nacionālsociālistiskās kustības Jānusa divsejainības": "Nacionālsociālisms ļāva vienlaikus, no vienas puses, būt radikāliem un antielitāriem pret kapitālistiem un "bonzām" un, no otras puses, uzstāties asi antisociālistiski, nacionāli un pat atbilstoši savai kārtai". To, ka nacionālsociālisms tieši ar savu "divdabīgo raksturu" - spēju vienlaikus būt antimodernam un dinamiskam, antikapitalistiskam un antisociālistiskam, reakcionāram un revolucionāram - iemantoja tādu pievilcību vācu sabiedrības lielā daļā, Koka izskaidro ar Vācijā joprojām ļoti ietekmīgām pirmsindustriālām, pirmskapitalistiskām un pirmspilsoniskām tradīcijām [Nacionālsociālisma cēloņi // Aus Politik und Zeitgeschichte B 25/80 21.6.1980, 3-15; citāts: 10]. Citu izskaidrojuma modeli nacionālsociālistiskās kustības būtības, pašizpratnes un kohēzijas spēka iztulkošanai nesēn piedāvāja amerikāņu vēsturnieks J.M.Rodss (Rhodes), kurš nacionālsociālismu interpretē kā laicīgu hiliastisku kustību [776: Hitlera kustība].

*Speciāli pētījumi par atsevišķiem reģioniem un nacionālsociālistiskās kustības organizatorisko "infrastruktūru".* Vispārējiem pētījumiem līdzās atzīmējami arī speciāli pētījumi, piemēram, par atsevišķām pilsētām un reģioniem [727, 729, 748, 752, 772, 777, 778, 788] vai par NSVSP organizatorisko infrastruktūru : SA [728, 738, 756, 765, 769], SS [761], agrārpolitisko aparātu [743], jaunatnes organizācijām un nacionālsociālistisko Studentu savienību [780, 737], uzņēmumu nacionālsociālistisko šūniņu organizāciju [762]. Šajā pētījumu virzienā jāturpina intensīvs darbs, jo tieši organizatoriskās infrastruktūras uzbūve atviegloja nacionālsociālistu iespēšanos visdažādākajās sabiedrības sfērās - līdz pat atsevišķu pilsoniskās noietnes organizāciju un institūciju graušanai no iekšpuses (sal. 129. lpp.), tādējādi nodrošinādama lielu daļu no nacionālsociālistu mobilizēšanas ievērojamiem panākumiem kopš 1930.gada.

Pētot nacionālsociālisma "augšupeju", sākot ar 1929./30. gadu, zinātnieku interese jau vairākus gadus veltīta galvenokārt diviem problēmu blokiem: vēlētajū balsu pieplūdumam NSVSP un attiecībām starp industriju, jo sevišķi lielindustriju, un nacionālsociālismu.

Hitlers, protams, nebija nācis pie varas vēlēšanu rezultātā. Taču šis visnotaļ pareizais apgalvojums ir jāpapildina ar tikpat pareizu konstatējumu: bez vēlēšanām resp. bez nacionālsociālistu panākumiem vēlēšanās, it īpaši 1932.gadā, Hitlers pie varas noteikti nebūtu ticis.

*Vēlētajū pievēršanās NSVSP.* Ievērojot šo neapstrīdamo situācijas novērtējumu, apbrīnas cienīgs ir fakts, ka vēlētajū pievēršanās NSVSP tikai relatīvi vēlu

kļuva par analīzes objektu no zinātniskā viedokļa. Tā vietā literatūrā valdīja "vēlēšanu vēstures folkloras" apgalvojumi (J.V.Falters - pareizu, ne gluži pareizu un pavisam aplamu izteicienu sajaukums).

*Agrākās pētniecības izskaidrošanas modeļi.* Ilgu laiku dominējošie uzskati, daļēji balstītie uz laikabiedru vēlēšanu procesa un rezultātu analīzi, reducējās uz to, ka nacionālsociālisms esot vidējā slāņa fenomēns: par NSVSP balsojot vispirms vecā un jaunā vidējā slāņa piederīgie: amatnieki, sīktirgotāji, vidējās kārtas zemnieki, kalpotāji un ierēdņi (ja vien šie vidējo kārtu pārstāvji nebija Centra un BTP katoļu vēletāji). Turpretī augšējā vidējā kārtā un pats augšējais slānis esot bijuši stingri savā nostājā pret nacionālsociālismu, tāpat (tikai no citas puses) arī strādniecība (nacionālsociālisms esot guvis zināmus panākumus vienīgi bez darba palikušo strādnieku vidū). Amerikāņu sociologs S.M.Lipsets sabiezināja šo interpretāciju līdz tēzei par fašismu kā "vidus ekstrēmismu" [viņa darba izvilcumi vācu redakcijā // 119: Jaspers (izd.). No Veimāras līdz Hitleram, 101-123; sal. jau agri par to izteiktu kritiku: H.A.Vinklers. Vidus ekstrēmisms? // VfZg 20 (1972), 175-191].

*Vēlēšanu vēstures jaunākie pētījumi un atzinumi.* NSVSP vēletāju politiskās izcelšanās un sociālstrukturālā fona izpēte ar moderno vēlēšanu vēstures metožu palīdzību plašāk sāka izvērsties tikai septiņdesmitajos gados. Astoņdesmitajos gados tā kļuva par izteiktu smaguma punktu zinātniskajā literatūrā par nacionālsociālistisko kustību (pirms varas sagrābšanas). J.V.Faltera vadītā lielā pētniecības projekta ietvaros radās trīsdesmit atsevišķi darbi, un to rezultātus Falters apkopoja savā grāmatā "Hitlera vēletāji" [736]. Uz šīs monogrāfijas un citu autoru vairāku pētījumu pamata pašreiz ir iespējami šādi apgalvojumi:

1. Vēletāju pieplūdumu NSVSP, vispirms 1930.gada septembra vēlēšanās, nevar pietiekami labi izprast un iztulkot nedz ar Lipseta u.c. šķiriski teorētisko izskaidrošanas modeli, nedz ar Bendiksa u.c. piedāvāto masu teorētisko izskaidrošanas modeli [abu pozīciju izklāstu un kritiku sk. J.V.Falters. Vidējās kārtas radikalizēšanās vai apolitiska mobilizācija? // P.Šteinbahs (izd.). Politiskās līdzdalības problēmas modernizācijas procesā. - Štutgarte: 1982, 438-469]. Vēletāju pievēršanās NSVSP šodien jāvērtē kompleksi, tas ir daudz sarežģītāks process, nekā to pieņēma abu minēto viedokļu paudēji.

*NSVSP vēletāju partijpolitiskā izcelšanās.* Reihstāga vēlēšanās 1930., 1932. un 1933.gadā NSVSP gan izdevās vairāk nekā jebkurai citai partijai piesaistīt sev vēletājus, kas nepiedalījās iepriekšējās vēlēšanu reizēs, taču daudz lielāku daļu no tiem, kas bija pievienojušies NSVSP elektorātam, sastādīja agrākie VNTP, pilsoniskā centra, interešu un reģionu partiju vēletāji. Nebija mazs arī to vēletāju skaits, kuri agrāk balsoja par VSDP. Vienīgi Centra un BTP, kā arī VKP vēletāji gandrīz pilnīgi izrādījās konsekvēti savā negatīvajā attieksmē pret NSVSP. Tiek pieņemts, ka 1930.gadā katrs trešais, kurš 1928.gadā balsoja par VNTP, katrs ceturtais VTP vai VDP vēletājs, katrs septītais, kurš nepiedalījās 1928.gada vēlēšanās, un katrs desmitais VSDP vēletājs bija nostājies NSVSP atbalstītāju pozīcijās. Lidz ar to NSVSP elektorāta spēcīgākā papildkontingenta daļa veidojās uz VNTP un agrāk vēlēšanās nepiedalījušos rēķina. 1932.gadā šis process turpinājās. Tagad, salīdzinot ar 1930.gadu, par NSVSP vēletājiem kļuva katrs otrais sīko partiju, katrs trešais liberāļu un "vācu nacionāļu" partiju, katrs septītais VSDP vēletājs un katrs piektais, kurš 1930.gadā nebalsoja [736: Falters. Hitlera vēletāji, 110].

*NSVSP elektorāta sociālstrukturālais profils. 2.* Attiecībā uz NSVSP elektorāta sociālstrukturālo profilu, kas nebija un kam arī nebija obligāti jābūt identiskam ar partijas biedru sociālo struktūru, bieži izteiktais viedoklis, ka sīkpilsoņu balsis esot palīdzējušas Hitleram nākt pie varas, šādā formā nevar tikt uzturēts spēkā. Nacionālsociālistiskā elektorāta sociālā bāze nebija nedz tik statistiska, nedz tik šaura, kā to ilgi iedomājās un apgalvoja [par to vispirms 734: Čailders. Nacistu vēlētāji; 736: Falters. Hitlera vēlētāji]. Līdz pat nesenam laikam dominējošā "vidējā slāņa tēze" sociālās diferencēšanās piramidā ir jārevidē divos virzienos - uz "augšu" un uz "apakšu".

Kā parādīja R.F.Hamiltons, pamatojoties uz piecpadsmit vācu lielpilsētu atsevišķu vēlēšanu iecirkņu balsošanas rezultātu rūpīgu analīzi, NSVSP guva labus panākumus (pāri vidusmēram) tieši augšējo slāņu un augšējās viduskārtas apdzīvojamos rajonos. Atsevišķās pilsētās, piemēram, Berlīnē, Hamburgā, Esenē un Dortmundē, tieši šajos rajonos bija gūti augstākie rezultāti [749: Kas balso par Hitleru; Braunšveiga 1932 // Central European History 17 (1984), 3-36]. Interessants ir arī Hamiltona atzinums, ka 1932.gada jūlija vēlēšanās NSVSP rezultāti daudz augstāki par vidējiem bija to cilvēku grupā, kuri, atrazdamies vasaras atvaļinājumā, balsoja ar vēlēšanu biļetenu (Veimāras republikā vēlēšanu biļetens deva tiesības balsot ārpus dzīvesvietas). Var uzskatīt, ka tie, kuri 1932.gada krīzes vasarā varēja atļauties pavadīt atvaļinājumu Ziemeļjūras un Baltijas jūras peldvietās, Priekšējos Alpos un Švarcvaldē, bija pieskaitāmi pie labāk situētajām iedzīvotāju aprindām [749: Hamiltons. Kas balsoja par Hitleru, 220 ff.]. Jāatzīmē arī Hamiltona novērojums, ka lielpilsoņu nodoto balsu daļa par NSVSP sevišķi prāva izrādījās tur, kur pret NSVSP bija labvēlīgi noskaņota vietējā ietekmīgā pilsoniskā avīze. Šajā sakarā gan vēl būtu skaidrojams, vai šādu vēlētāju nostāju ietekmēja avīžu tendence vai arī avīzes pielāgojās savu lasītāju noskaņojumiem. Šeit paveras plašs darba lauks reģionālās vēstures pētniekiem.

Tā kā augšējie un augšējie vidējie slāņi veidoja tikai nelielu daļu no visiem vēlētājiem, šo sociālo slāņu izturēšanās vēlēšanās nevarēja izšķirt to koprezultātus. Ar villu kvartālu iemītnieku atbalstu vien NSVSP nevarēja kļūt par masu kustību un uzvarēt vēlēšanās. Tomēr faktam, ka mantīgā un izglītotā (nebrejiskā) pilsonība vismaz vēlēšanās izrādīja apbrīnojamu radniecību nacionālsociālismam, ir liela nozīme, jo te var būt meklējams izskaidrojums augšējo un augšējo vidējo slāņu lielākās daļas nostājai pēc 1933.gada 30.janvāra.

NSVSP ieguva daudz vairāk balsu, nekā bija pieņemts domāt agrāk, arī no strādniecības. Strādnieku daļa NSVSP elektorātā tiek vērtēta 30-40 procentu. Līdz pat pēdējam laikam strādniecību uzskatīja par spēku, kas stingri savā noraidošajā nostājā pretojās nacionālsociālismam. Pie tam pētnieki saprata ar to (bieži vien vairāk domās nekā vārdos) "tipisko", ar strādnieku kustību saistīto industrijas strādnieku no bliviem pilsētu apgabaliem. Taču šī strādnieku kategorija bija tikai viena strādniecības daļa. Pēc 1925.gada nodarbināto skaitīšanas datiem, no 16 miljoniem visu saimniecības nozaru strādniekiem 10,2 miljoni bija tie, kuri strādāja rūpniecības un amatniecības sektoros. Ja no viņu skaita atņem strādājošos amatniecībā un sīkos uzņēmumos ar mazāk nekā 10 nodarbinātajiem (2,4 miljoni), "industrijas strādnieku šī jēdziena šaurākajā nozīmē" paliek 7,8 miljoni, no tiem savukārt 4 miljoni strādāja lieluzņēmumos ar nodarbināto skaitu pāri par 200.

Tādējādi, nosakot strādnieku "noslieci uz nacionālsociālismu" [736: Falters. Hitlera vēlētāji, 198 ff.; Falters / D.Hēnišs. Strādnieku disponētība pret NSVSP reihstāga vēlēšanās 1928-1933 // Afs 26 (1986), 179-216], ir jāievēro divi faktori. Pirmkārt: arī pirms 1930.gada tā strādniecības daļa, kas nebalsoja par abām "strādnieku partijām", nebija nekāda mazā. Tiek, piemēram, uzskatīts, ka 1924.gada decembra vēlēšanās VNTP ieguva 2,2 miljonus strādnieku balsu [499: Štuperihs. Tautas kopums vai strādnieku solidaritāte, 35]. Jādomā, ka NSVSP nodrošināja sev atbalstu sevišķi šo, līdz tam konservatīvi vai "pilsoniski" balsojošo strādnieku vidū. Otrkārt: ielaušanās strādniecībā nacionālsociālistiem varēja izdoties vispirms tur, kur līdz tam arodbiedrībām un strādnieku partijām bija maz panākumu (laukstrādnieki, mājamatnieki, nepastāvīgie amatnieki un mazāku ražotņu strādnieki, kā arī tādu sabiedrisko dienestu strādnieki kā pasts, dzelzceļš, komunālie uzņēmumi). Turpretī industrijas strādnieki, it īpaši lielajās ražotnēs, joprojām palika lielā mērā noraidoši pret nacionālsociālismu.

Agrākie pieņēmumi par atsevišķu sociālo grupu skaidri redzamo radnieciskumu NSVSP būtu revidējami vēl divos punktos. Kalpotāju skaits, kuri balsoja par NSVSP, pretēji "vidējā slāņa tēzes" apgalvojumiem, droši vien bija zem vidējiem, labākajā gadījumā - atbilstoši vidējiem rādītājiem. Turpretī virs vidējās konstatējama ierēdņu disponētība pret NSVSP [736: Hitlera vēlētāji, 230 ff., 242 ff.].

*Bezdarbnieku nostāja vēlēšanās.* 3. Cits jaunāko pētījumu svarīgs rezultāts ir tas, ka NSVSP pretēji vispārpieņemtam viedoklim nebija izdevies plašā frontē ielauzties bezdarbnieku rindās. Bez darba palikušie strādnieki (1932./33.gadā aptuveni trešā daļa no visiem strādniekiem) balsoja drīzāk par VKP un (mazākā mērā) par VSDP nekā par NSVSP; tikai bezdarbnieku kalpotāju vidū NSVSP guva pieminēšanas vērtu balsu skaita pieaugumu. Izplatītais apgalvojums, it kā bezdarbnieki esot ievērojami veicinājuši Hitlera partijas vēlēšanu panākumus, vēlēšanu vēstures pētījumos tiek nevis apstiprināts, bet gan noraidīts [sk. starp citu 736: Falters. Hitlera vēlētāji, 292 ff., kā arī Falters. Masu bezdarba politiskās sekas // PVS 25 (1984), 275-295]. Varētu sacīt, ka NSVSP no masu bezdarba guva labumu drīzāk netiešā veidā.

*Jaunāko pētījumu bilance.* Šeit aplūkoto konstatāciju kopvērtējumā J.V.Falters nonāk pie secinājuma, ka NSVSP bija sociāli sajaukta partija, kas pievilka gan strādniekus, gan vidējo un augšslāņu piederīgos, kaut arī katru no tiem atšķirīgā veidā. Aplūkojot šo partiju nevis no tās programmas vai realizētās politikas viedokļa, bet gan novērtējot tās biedru sociālo struktūru, NSVSP visdrīzāk ir raksturojama kā moderna integrācijas partija, kas zem tautas partijas zīmes pūlējās savā propagandā ikreiz ar attiecīgajai grupai specifiski formulētiem piedāvājumiem un solījumiem uzrunāt visu sociālo slāņu piederīgos, un, šķiet, ka nacionālsociālistiem tas bija izdevies labāk nekā citām partijām. NSVSP mēģinājums tādējādi ieņemt pozīcijas, tā sakot, šķērsām Veimāras sabiedrības konfliktlīnijām, vismaz daļēji bija sekmīgs" [Vēlēšanas un vēlētāju izturēšanās. NSVSP uzplaukums pēc 1928.gada // 102: Brahers / Funke / Jakobsens (izd.). Veimāras republika 1918-1933, 484-504; citāts: 496].

*Industrija un nacionālsociālistiskā kustība.* Problēma "Industrija un nacionālsociālisms pirms 1933.gada" rietumvācu vēstures zinātnē (un rietumu zinātnē kopumā) ilgu laiku bija atstāta stīprā novārtā.

*VDR historiogrāfijas ofensīva.* Šis apstākļis atsedza ievērojamu rietumu vēsturnieku atpalcību, kad sešdesmito gadu beigās kļuva populāra nacionālsociālisma interpretācija no fašisma teorijas viedokļa, jo līdz ar to neizbēgami interešu degpunktā izvirzījās jautājums par kapitalisma un fašisma attiecībām. Tā kā sākotnēji nebija nemarksistisku, uz avotiem balstītu pētījumu par attiecībām starp lielindustriju un NSVSP Veimāras republikas pēdējā fāzē, VDR zinātniekiem izdevās ar savām publikācijām uz laiku dominēt diskusijā arī Federatīvajā Republikā.

*Padomju marksistiskā "aģentu teorija".* Viņu ofensīvi izklāstītā argumentācija attīstījās padomju marksistiskās "aģentu teorijas" garā, pēc kuras nacionālsociālisti bija sagrābuši varu vācu lielindustrijas manipulāciju rezultātā. Šajā interpretācijā Hitlers attēlots par kādas lielrūpnieku, baņķieru un lielagrāriešu "nacistu grupas" ar "grūtībām uzpūstu un dārgi apmaksātu politisku kandidātu". Šī grupa esot gribējusi izveidot Hitlera valdību un to arī organizējusi [E.Čihons. Kas palīdzēja Hitleram nokļūt pie varas. - Ķelne: 1967, 32]. VDR vēsturnieki gan atzina, ka vācu lielindustrija pirms 1933.gada neesot darbojusies kā saliedēts monopolkapitalistiskais "bloks" (kā to savā laikā apgalvoja Kominternes aģentu teorija). Tā esot bijusi sašķelta sāncensu flangos un grupās (kas tika dažādi definētas un raksturotas), taču rezultātā vairākuma grupa kā, viņuprāt, visas industrijas "pārstāvji" noveduši Hitleru pie varas. Fašisms šajā skatījumā parādās kā "pilnīgi monokauzāls pirkuma akts" [E.Henigs. Industrija un fašisms // NPL 15 (1970), 433-449; citāts: 439].

*Nemarksistiskā izpēte kopš sešdesmito gadu beigām. H. A. Terners.* Atbildot uz šīm publikācijām, arī nemarksistiskie pētnieki kopš sešdesmito gadu beigām pievērsās tēmai "Industrija un nacionālsociālisms". Amerikāņu vēsturnieka Ternera nopelns ir tas, ka viņš virknē savu pētījumu, kritiski izvērtējot avotus, uz empiriskās bāzes radīja lielāku skaidrību par industriālo aprindu finansiālo atbalstu nacionālsociālistiskajai partijai [šo darbu kopsavilkums 784: Fašisms un kapitalisms Vācijā; vēlāk aptveroši Ternera monogrāfijā 786: Lieluzņēmēji un Hitlera uzplaukums]. Jau savos pirmajos darbos Terneram bija izdevies atmasket dažu labu leģendu, kas, pateicoties pastāvīgai atkārošanai, bija jau ierindojušies neapstrīdamu faktu rangā, un līdz ar to padarīt apšaubāmu dažu avotu vērtību, kas līdz tam kā "galvenie dokumenti" tika pacelti lietisku pierādījumu pakāpē. Terners konstatēja, ka NSVSP pat 1932.gadā (nemaz nerunājot par iepriekšējiem gadiem) saņēma ļoti pieticīgu daļu no lielindustrijas "politiskās naudas". Šis subsidijas ir nenozīmīgas salīdzinājumā ar tām, kas ieplūda no citas puses (citastarp no vidējiem un mazajiem rūpniecības uzņēmējiem, kā arī no ārzemēm), un pirmām kārtām ar summām, kuras partija sagādāja pašfinansēšanās ceļā (biedru iestāšanās maksas un biedru naudas, publikāciju pārdošana, ieejas biļetes uz pasākumiem, it īpaši uz mitiņiem, kuros kā orators piedalījās Hitlers, u.c. [par to 768: Macerāts / Terners. NSVSP pašfinansēšanās 1930-32; 785: Terners. Lieluzņēmēji un Hitlera augšupeja, 144 ff.].

Ternera pētījumu rezultāti izraisīja niknu diskusiju, kas izvērtās istā "dokumentu kaujā" (G.D.Feldmans).

*Štegmana un Ternera strīds.* D.Štegmans pārmeta Terneram, ka viņš pietiekami neizstrādājis svarīgus strukturālus un sociālvēsturiskus aspektus. Hitlera spārns lielindustrijā no Štegmana viedokļa darbojās mērķtiecīgi un beigu

beigās, sagatavojot Hitlera nozīmēšanu par kancleru, pat izšķirīgi [starp citu: 782: Par lielindustrijas un nacionālsociālisma attiecībām 1930-1933]. Terners pretgājienā atzina, ka Štegmans dažkārt savdabīgi rikojas ar avotiem, pieļauj arhīvu materiālu aplamu izskaidrošanu un nereti pat nepamatotu interpretāciju [785: Lielrūpniecība un nacionālsociālisms 1930-1933]. Šīs diskusijas brāzmainais raksturs un pretrunīgās atbildes ir izskaidrojamas ne tikai ar atšķirībām metodiskajā pieejā un vērtējumu kritērijos, bet arī ar to, ka diskutējošās puses daļēji rikojās kā nedzirdīgo dialogā, jo netika pietiekami skaidri apzīmēta jautājuma nostādne un pētījuma mērķis. Proti, ir nepieciešams precīzi atšķirt kopējā problēmas kompleksa divus aspektus: 1. NSVSP finansēšana. Šajā sakarā interesants šķiet jautājums - kāda bija industrijas un it īpaši lielindustrijas absolūtā un relatīvā daļa NSVSP finansēšanā. 2. Lielindustrijas un industriālo vadošo savienību loma Veimāras republikas beigu fāzē. Šajā aspektā nepieciešams bez finansiālo subsīdiju jautājuma noskaidrošanas vispusīgi izanalizēt arī lielindustrijas interešu politiku un tās dalību parlamentāri konstitucionālās valsts izpostīšanā un republikas sabrukumā un līdz ar to arī tajā procesā, kas ļāva nacionālsociālistiem "sagrābt varu" (Ermöglichung der nationalsozialistischen "Machtergreifung"). Kamēr Terners savu uzmanību pilnīgi koncentrēja pie pirmā jautājuma, Štegmans deva priekšroku otrajam, taču neviens no polemizētajiem pietiekami skaidri neuzsvēra atšķirības akcentu izvietojumā.

*Diskusijas pašreizējais stāvoklis. Finansiālā atbalsta apjoms.* Kas attiecas uz pirmo aspektu, tad, ņemot vērā šodienas stāvokli, diskusiju var uzskatīt par izbeigušos. Kamēr neparādīsies līdz šim nepazīstami avotu materiāli, kas liks izdarīt jaunus slēdzienus, var pieņemt par pierādītu, ka lielindustrijas materiālais ieguldījums nacionālsociālisma augšupejā un nacionālsociālistu vēlēšanu panākumos nebija izšķirošs. Turpretim Ternera slēdziens, ka finansiālie pabalsti no saimniecības "absolūtā pārsvarā esot bijuši vērsti pret nacionālsociālietiem [784: Fašisms un kapitālisms Vācijā, 25], ir jākorģē. Lielrūpnieku subsīdijas VNTP, VTP un citām mazākām labējo partijām bija vērstas ne tik daudz "pret nacionālsociālistiem", cik pret kreisām partijām un plašākā nozīmē arī pret parlamentāro demokrātiju. Tomēr, neraugoties uz lielindustrijas finansiālām subsīdijām, pilsoniskās labējās partijas nespēja gūt panākumus 1932.gada vēlēšanās. Tāpēc G.D.Feldmans ar pilnām tiesībām konstatē, ka nauda šeit nepārvērtās politiskā varā: "Nedz rūpniekiem bija izdevies nostādīt uz kājām politisko partiju ar plašu pilsonisko bāzi, kas ... industrijai būtu devusi solidāku pamatu, ... nedz arī viņi paši, pūlēdamies uzpirkt presi, iekaroja vācu iedzīvotāju vairākuma labvēlību" [Vācu industrijas politikas aspekti Veimāras republikas beigu posmā 1930-1932 // 631: K.Holls (izd.). Saimniecības krīze un liberālā demokrātija, 103-125; citāts: 118].

*Lielindustriālo aprindu politiskie mērķi un aktivitātes.* Par lielindustrijas relatīvi nelielo nacionālsociālistiskās partijas finansiālās atbalstīšanas apjomu šodien tā tad diez vai vairs jāšaubās. Turpretim daudz sarežģītāks ir cits jautājums - un tāpēc uz to ir grūtāk atbildēt - kādā mērā industrija un vispirms lielindustrija ar savu politisko darbību, kā arī tiešo un netiešo ietekmi uz tiem, kas prezidenta kabinetu ērā pieņēma politiskos lēmumus, veicināja augsnes sagatavošanu Hitlera iecelšanai kanclera amatā. Sevišķi tiek diskutēts jautājums par to, cik reprezentatīvs pašā lielindustrijā bija tās Hitlera spārns 1932.gadā un cik efektīvi tas operē-

ja pēdējos mēnešos un nedēļās pirms 1933.gada 30.janvāra (Terners un Štegmanis ir izteikuši pilnīgi pretējus spriedumus vispirms par Keplera grupu (Keppeler-Kreis) un Šahta iestādi (Arbeitsstelle Schacht), kā arī par rūpnieku iesnieguma Hindenburgam 1932.gada novembrī izcelšanos un nozīmi). Kaut arī diskusija vēl turpinās, tomēr dažus tās rezultātus var jau fiksēt.

Pirmkārt: acimredzot pēdējos mēnešos pirms varas sagrābšanas "mazāk nekā jebkad kāds smagās industrijas pārstāvis" runāja un darbojās kā "visas smagās industrijas "reprezentants [369: Hentsels. Veimāras pēdējie mēneši, 133]. To, ka "smagā industrija" būtiski nepiedalījās kā starpniece Hitlera 1933.gada 4.janvāra sarunās, šodien vairs neviens neapšauba [turpat, 136; unisonā ar Terneru un citiem pret Štegmanu; sal., kopā ņemot, arī 654: Nēbe. Lielindustrija, valsts un NSVSP 1930-1933, 140 ff.].

Otrkārt: vērā ņemams ir G.D.Feldmana aizrādījums, ka ilgstošais un arī divdesmitajos gados vēl nesalauztais smagās industrijas pārsvars ir spiedis radikālizēties labējā virzienā industrijas svarīgām daļām, vispirms vidējām un mazajām firmām, iznīcinot tādējādi liberālās demokrātiskās politikas potenciālās rezerves: "Šajā ziņā smagā industrija nes lielāku atbildību par vācu industrijas sniegto atbalstu Hitleram, nekā tai var inkriminēt par tiešo ietekmēšanu" [Vācu industrijas politikas aspekti Veimāras republikas beigu posmā 1930-1932 // 631: K.Holls (izd.). Saimnieciskā krīze un liberālā demokrātija, 115].

Treškārt: pēc Šleihera valdības paziņojuma un pēc tam, kad tika modificēti Papena valdības 1932.gada 4. un 5.septembra ārkārtējie dekrēti, kas tobrīd dziļi un principiāli izmainīja darba tiesības strādniekiem nelabvēlīgā garā, smagās industrijas grupa ap Paulu Reišu (Reusch, "Gutehoffnungshütte" ģenerāldirektors un viens no Veimāras republikas ietekmīgākajiem saimniecības vadītājiem) sīvi cīnījās par Šleihera plānu noraidījumu un centās panākt atgriešanos pie Papena autoritārā režīma. Tādējādi Reiša grupa, nebūdamā pilnībā informēta par Papena centieniem decembra beigās, darbojās, lai ātri kristu Šleihera valdība. Taču šī līnija neliecināja, ka lielindustrija bija relatīvi saliedēta savā nostājā pret Šleihera kursu, kā to ilgu laiku apgalvoja zinātniskajā literatūrā. R.Nēbe pierādīja, ka Vācu industrijas valsts savienība (Reichsverband der Deutschen Industrie) un Vācu industrijas un tirdzniecības kongress (Deutscher Industrie- und Handelstag) arī 1933.gada janvārī vēl turējās cieši pie Šleihera; Hitlera iecelšana par reihskanclelu notika situācijā, kad "industrijas fronte bija sašķelta" [654: Lielindustrija, valsts un NSVSP 1930-1933, 201]. Ir skaidrs, ka lielindustrija mazākā mērā, nekā tas bieži tiek uzskatīts, sekmēja Hitlera virzīšanu pie varas. Tomēr jāatzīmē arī kas cits: diez vai lielindustrijas ietekmīgie pārstāvji redzēja arī pamatu "kaut kādā veidā pretoties iespējai", ka vara pāries Hitlera rokās [369: Hentsels. Veimāras pēdējie mēneši, 138]. Industrija nebija Hitlera valdības izveidošanas iniciatore, un lielrūpnieku pārsvarā esošā daļa līdz 1933.gada janvārim netiecās nodibināt nacionālsociālistisku varu. Taču uzņēmēju nometne, noraidot parlamentāro demokrātiju, ar savu noslieci uz autoritāro sistēmu paātrināja Veimāras republikas sabrukšanu un sagatavoja diktatūru. Tāpēc industrija kopumā un lielindustrija it īpaši ir lielā mērā līdzatbildīga par to, ka Hitlers un nacionālsociālistiskā kundzība kļuva iespējama.

*Veimāras sabrukums un nacionālsociālistu "varas sagrābšana": multikauzālo izskaidrošanas modeļu komponenti. Kā isti kļuva iespējams Hitlers? Vai tas, ka*

nacionālsociālisti sagrāba varu, dotajos apstākļos bija nenovēršams? Uz šo jautājumu, ap kuru koncentrējās visi Veimāras sabrukuma traktējumi, līdzšinējā vēstures literatūrā tiek dotas diezgan atšķirīgas atbildes. Protams, zinātniskās diskusijas sākumā dominējošie monokauzālie izskaidrojumi mēģinājumi, kuros nacionālsociālisma augšupeja un varas nodošana Hitleram tika reducēta uz vienu vai vienu izšķirošo cēloni, pa šo laiku ir nolikti ad acta, jo visi šāda veida iztulkojumi izrādījās nederīgi. Šodien vēsturnieki ir vienoti vismaz tajā ziņā, ka republikas sabrukums un "varas sagrābšana" var ticami tikt izskaidrota, tikai aplūkojot ārkārtīgi cieši savijušos cēloņu kompleksu. Turklāt vispirms jāņem vērā šādas determinantes: institucionālo ietvaru nosacījumi, piemēram, valsts prezidenta konstitucionālās tiesības un iespējas, it īpaši situācijā, kad nebija izteiktā parlamentārā vairākuma; ekonomiskā attīstība un tās iedarbība uz politisko un sabiedrisko spēku samēru; politiskās kultūras īpatnības Vācijā (piemēram, līdzatbildība par elites distancēto attieksmi pret republiku, tās pārsvarā noraidošo nostāju pret plurālistisku partiju valsts demokrātiju); izmaiņas sociālajā struktūrā, piemēram, pārgrupēšanās "vidējā kārtā" un tās sekas, kas, citustarp, izpaudās arī šo aprindu politiskajā orientācijā un nostājā vēlēšanās; ideoloģiskie faktori (autoritārās tradīcijas Vācijā; ekstrēmais nacionālisms, pastiprināts ar sakāvi karā, leģenda par dunča dūrienu un propaganda pret "kara vainas" pantu; "firera gaidas" un cerības uz "stipro vīru", kas sagatavoja pamatu Hitlera harizmatiskajam firerismam); masu psiholoģijas momentu, piemēram, suģestīvās masu propagandas izredzes uz panākumiem plašu iedzīvotāju grupējumu politiskās labilitātes dēļ un tiem zaudējot savas saknes; beidzot, atsevišķu personību loma, kas ieņēma atbildīgus posteņus. Vispirms te būtu jānosauc Hindenburgs, Šleihers, Papens.

Atbildes uz jautājumiem par Veimāras demokrātijas sabrukumu un apstākļiem, kas Hitleram ļāva tikt pie varas, savā niansējumā ir būtiski atkarīgas no tā, kādu nozīmi pētnieks piešķir atsevišķiem izskaidrojuma komponentiem un kā tie tiek savienoti kopainā, jo komponentu svarīguma noteikšana un to sasaistīšana nav iespējama, vadoties vienīgi no avotu materiāliem. Īstenībā tas ir vēsturnieka interpretācijas veikums, kuru ietekmē mainīgā izziņas interese un atsevišķa pētnieka vai veselas pētnieku paaudzes redzējums, kas savukārt izriet no pieredzes apvāršņa, vērtību priekšstatiem un vērtējumu mērauklām. Tāpēc spriedumi par atsevišķām sakarībām un faktiem ir atšķirīgi, bet Veimāras zinātnisko pētījumu interese nu jau četrdesmit piecus gadus koncentrējas ikreiz uz noteiktiem smaguma punktiem. Par to daudzviet uzskatāmi liecina šis darbs.

Izteiktās piezīmes nekādā ziņā nav domātas, lai tālejoši relativizētu vēstures zinātnes gūtās atziņas par Veimāru un tās beigām. To mērķis ir vienīgi izskaidrot, kāpēc zinātnieki var nonākt un, izrādījās, aiz nepieciešamības arī nonākt pie dažādi akcentētām atbildēm uz jautājumu par to, kā nacionālsociālisti "sagrāba varu", kādi bija šī akta priekšnoteikumi un cēloņi. Uzsvars šeit jāliek uz adjektīvu "akcentētām", jo atzinuma izvēle pēc patikas vai pat patvaļīgi ir pilnīgi izslēgta. Veimāras vēstures izpēte - un arī to vairākkārt ar piemēriem pierādījis mūsu darbs - pagājušajos gadu desmitos ir sasniegusi ievērojamus rezultātus. Tā noskaidroja daudzas situācijas un zinātniski atspēkoja jo daudzus ilgu laiku izplatītus pieņēmumus un apgalvojumus. Pašreiz sasniegtais izpētes stāvoklis ir nospraudis interpretācijas diapazona robežas.

1. The first part of the paper discusses the importance of the...  
2. The second part discusses the importance of the...  
3. The third part discusses the importance of the...  
4. The fourth part discusses the importance of the...  
5. The fifth part discusses the importance of the...  
6. The sixth part discusses the importance of the...  
7. The seventh part discusses the importance of the...  
8. The eighth part discusses the importance of the...  
9. The ninth part discusses the importance of the...  
10. The tenth part discusses the importance of the...  
11. The eleventh part discusses the importance of the...  
12. The twelfth part discusses the importance of the...  
13. The thirteenth part discusses the importance of the...  
14. The fourteenth part discusses the importance of the...  
15. The fifteenth part discusses the importance of the...  
16. The sixteenth part discusses the importance of the...  
17. The seventeenth part discusses the importance of the...  
18. The eighteenth part discusses the importance of the...  
19. The nineteenth part discusses the importance of the...  
20. The twentieth part discusses the importance of the...  
21. The twenty-first part discusses the importance of the...  
22. The twenty-second part discusses the importance of the...  
23. The twenty-third part discusses the importance of the...  
24. The twenty-fourth part discusses the importance of the...  
25. The twenty-fifth part discusses the importance of the...  
26. The twenty-sixth part discusses the importance of the...  
27. The twenty-seventh part discusses the importance of the...  
28. The twenty-eighth part discusses the importance of the...  
29. The twenty-ninth part discusses the importance of the...  
30. The thirtieth part discusses the importance of the...  
31. The thirty-first part discusses the importance of the...  
32. The thirty-second part discusses the importance of the...  
33. The thirty-third part discusses the importance of the...  
34. The thirty-fourth part discusses the importance of the...  
35. The thirty-fifth part discusses the importance of the...  
36. The thirty-sixth part discusses the importance of the...  
37. The thirty-seventh part discusses the importance of the...  
38. The thirty-eighth part discusses the importance of the...  
39. The thirty-ninth part discusses the importance of the...  
40. The fortieth part discusses the importance of the...  
41. The forty-first part discusses the importance of the...  
42. The forty-second part discusses the importance of the...  
43. The forty-third part discusses the importance of the...  
44. The forty-fourth part discusses the importance of the...  
45. The forty-fifth part discusses the importance of the...  
46. The forty-sixth part discusses the importance of the...  
47. The forty-seventh part discusses the importance of the...  
48. The forty-eighth part discusses the importance of the...  
49. The forty-ninth part discusses the importance of the...  
50. The fiftieth part discusses the importance of the...

# III AVOTI UN LITERATŪRA

## IEPRIEKŠĒJA PIEZĪME

1. Iekļaujot sarakstā grāmatu nosaukumus, kuras ir iznākušas pirms 1970.gada, tika izvirzītas stingrākas prasības, jo vecāko literatūru ir viegli izdibināt no jaunāko darbu bibliogrāfijām.

2. Apakšvirsraksti ir minēti tikai tādā gadījumā, ja ar to pamatnosaukumi satura ziņā tiek precizēti.

3. Parasti ir uzrādīti jaunākie izdevumi. Lai labāk varētu izprast izpētes atbilstību, atsevišķos gadījumos papildus tiek minēti pirmizdevumi.

## A. AVOTI

### 1. Dokumentu publikācijas par ārpolitiku un līgumu teksti.

1. Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik (ADAP) 1918-1945; Serie A, 1918-1925. 1982 ff., bisher 11 Bände (bis 31.12.1924); Serie B, 1925-1933. 1966 ff., 21 Bde.

2. Documents on British Foreign Policy 1919-1938; Serie 1, 1919-1925. 1947 ff., bisher 27 Bde.; Serie 1A, 1925-1929. 1966 ff., bisher 7 Bde.; Serie 2, 1929-1938. 1946 ff., bisher 21 Bde.

3. Documents diplomatiques français 1932-1939; Serie 1, 1932-1935. 1964 ff., Bd. 1 ff.

4. Dokumenty vnešn'ej politiki SSSR. 1957 ff., bisher 21 Bde. (1917-1938).

5. Foreign Relations of the United States. 1935 ff., 37 Bde. (1920-1933).

6. Papers relating to the Foreign Relations of the United States, Supplement, Paris Peace Conference 1919, 13 Bde., 1942 ff.

7. I Documenti diplomatici Italiani; Serie 6, 1918-1922. 956 ff., bisher 2 Bde.; Serie 7, 1922-1935. 1953 ff., bisher 14 Bde.

8. Documents diplomatiques belges 1920-1940. 1964 ff., Bd.1-3 (1920-1936).

9. Deutsch-sowjetische Beziehungen von den Verhandlungen in Brest-Litovsk bis zum Abschluß des Rapallo-Vertrages. 2 Bde.- Berlin (Ost), 1967-1971.
10. Locarno-Konferenz 1925. Eine Dokumentensammlung. - Berlin (Ost), 1962.
11. Der Friedensvertrag zwischen Deutschland und den Alliierten und Assoziierten Mächten nebst dem Schlußprotokoll und der Vereinbarung betr. die militärische Besetzung der Rheinlande. Amtlicher Text der Entente und amtliche deutsche Übertragung. Im Auftrage des Auswärtigen Amtes. - Charlottenburg, 1919.
12. Konferenzen und Verträge. Vertrags-Ploetz Teil II; 4.Bd.: 22\5Neueste Zeit 1914-1959. - Würzburg, 1959.

## **2. Izdevumi, dokumentu krājumi, gadagrāmatas.**

13. Akten der Reichskanzlei. Weimarer Republik. - Boppard, 1968 ff.
- Das Kabinett Scheidemann, bearb.v. H.Schulze (1971).
- Das Kabinett Bauer, bearb.v. A.Golecki (1980).
- Das Kabinett Müller I, bearb. von M.Vogt (1971).
- Das Kabinett Fehrenbach, bearb. v. P.Wulf (1972).
- Die Kabinette Wirth I und II, bearb. v. I.Schulze-Bidling-maier, 2 Bde. (1973).
- Das Kabinett Cuno, bearb. v. K.-H.Harbeck (1968).
- Die Kabinette Stresemann I und II, bearb. v. K.D.Erdmann und M.Vogt, 2 Bde. (1978).
- Die Kabinette Marx I und II, bearb. v. G.Abramowski, 2 Bde. (1973).
- Die Kabinette Luther I und II, bearb. v. K.-H.Minuth, 2 Bde. (1977).
- Die Kabinette Marx III und IV, bearb. v. G.Abramowski, 2 Bde. (1988).
- Das Kabinett Müller II, bearb. v. M.Vogt, 2 Bde. (1970).
- Die Kabinette Brüning I und II, bearb. v. T.Koops, 3 Bde. (1982/1990).
- Das Kabinett von Papen, bearb. v. K.-H.Minuth, 2 Bde. (1989).
- Das Kabinett von Schleicher, bearb. v. A.Golecki (1986).
14. Dokumente und Materialien zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung. Hrsg. v. Institut für Marxismus-Leninismus beim Zentralkomitee der SED. Reihe 2, 1914-1945, 1957 ff.
15. Quellen zur Geschichte des Parlamentarismus und der politischen Parteien. - Düsseldorf, 1959 ff.
- Erste Reihe. Von der konstitutionellen Monarchie zur parlamentarischen Republik.
- Bd.2, Die Regierung des Prinzen Max von Baden. Bearb. v. E.Matthias und R.Morsey (1962); Bd.6, Die Regierung der Volksbeauftragten 1918/19. Eingel. v. E.Matthias, bearb. v. S.Miller unter Mitarb. v. H.Potthoff (1969); Bd.10, Die

Regierung Eisner 1918/19. Ministerratsprotokolle und Dokumente, bearb. v. F.J.Bauer (1987).

Zweite Reihe. Militär und Politik.

Bd.2, Zwischen Revolution und Kapp-Putsch. Militär und Innenpolitik 1918-1920. Bearb. v. H.Hürten (1977); Bd.3, Die Anfänge der Ära Seeckt. Militär und Innenpolitik 1920-1922. Bearb. v. H.Hürten (1979); Bd.4, Das Krisenjahr 1923. Militär und Innenpolitik 1922-1924. Bearb. v. H.Hürten (1980).

Dritte Reihe. Die Weimarer Republik.

Bd.1, Erinnerungen und Dokumente von Johann Victor Bredt 1914 bis 1933. Bearb. v. M.Schumacher (1970); Bd.2, Parlamentspraxis in der Weimarer Republik. Die Tagungsberichte der Vereinigung der deutschen Parlamentsdirektoren 1925 bis 1933. Bearb. v. M.Schumacher (1974); Bd.3, Staat und NSDAP 1930-1932. Quellen zur Ära Brüning. Eingel. v. G.Schulz, bearb. v. I.Maurer und U.Wengst (1977); Bd.4, Politik und Wirtschaft in der Krise 1930-32. Quellen zur Ära Brüning. Eingel. v. G.Schulz, bearb. v. I.Maurer und U.Wengst, 2 Bde. (1980); Bd.5, Linksliberalismus in der Weimarer Republik. Die Führungsgremien der Deutschen Demokratischen Partei und der Deutschen Staatspartei 1918-1933. Eingel. v. L.Albertin, bearb. v. K.Wegner (1980); Bd.6, Die Generallinie Rundschreiben des Zentralkomitees der KPD an die Bezirke 1929-1933. Bearb. v. H.Weber (1981); Bd.7, Die SPD-Fraktion in der Nationalversammlung 1919-1920. Eingel. v. H.Potthoff, bearb. v. H.Potthoff und H.Weber (1986).

16. Quellen zur Geschichte der deutschen Gewerkschaftsbewegung im 20.Jahrhundert.- Köln, 1985 ff.; Bd.1, Die Gewerkschaften in Weltkrieg und Revolution 1914-1919, bearb. v. K.Schönhoven (1985); Bd.2, Die Gewerkschaften in den Anfangsjahren der Republik 1919-1923, bearb. v. M.Ruck (1985); Bd.3, Die Gewerkschaften von der Stabilisierung bis zur Weltwirtschaftskrise 1924-1930, bearb. v. H.-A.Kukuck und D.Schiffmann (1986); Bd.4, Die Gewerkschaften in der Endphase der Republik 1930-1933, bearb. v. P.Jahn (1988).

17. Quellen zur Geschichte der Rätebewegung in Deutschland 1918/19, 1969ff.; Bd.1, Der Zentralrat der deutschen sozialistischen Republik. Vom ersten zum zweiten Rätekongreß. Bearb. v. E.Kolb unter Mitwirkung v. R.Rürup.- Leiden, 1968; Bd.2, Regionale und lokale Räteorganisationen in Württemberg 1918/19. Bearb. v. E.Kolb und K.Schönhoven.- Düsseldorf, 1976; Bd.3, Arbeiter-, Soldaten- und Volksräte in Baden 1918/19. Bearb. v. P.Brandt und R.Rürup. - Düsseldorf, 1980.

18. Ursachen und Folgen. Vom deutschen Zusammenbruch 1918 und 1945 bis zur staatlichen Neuordnung Deutschlands in der Gegenwart. Hrsg. u. bearb. v. H.Michaelis und E.Schraepfer unter Mitwirkung v. G.Scheel, Bd.1-9.- Berlin, 1958 ff.

19. W.Benz (Hrsg.) Politik in Bayern 1919-1933. Berichte des württembergischen Gesandten Carl Moser von Filseck. - Stuttgart, 1971.

20. L.Berthold/H.Neef. Militarismus und Opportunismus gegen die Novemberrevolution. Das Bündnis der rechten SPD-Führung mit der Obersten Heeresleitung und Dezember 1918. Eine Dokumentation. - Berlin (Ost), 1958, 2.erw. u. überarb. Aufl. Berlin (Ost), 1978.

21. K.Borchardt/H.-O.Schötz (Hrsg.). Wirtschaftspolitik in der Krise. Die (Geheim-)Konferenz der Friedrich List-Gesellschaft im September 1931 über Möglichkeiten und Folgen einer Kreditausweitung. - Baden-Baden, 1991.

22. E.Deuerlein (Hrsg.). Der Hitler-Putsch. Bayerische Dokumente zum 8./9.November 1923. - Stuttgart, 1962.

23. J.Flemming/C.-D.Krohn/D.Stegmann/P.-C.Witt (Hrsg.). Die Republik von Weimar, 2 Bde. - Königstein i.T./Düsseldorf, 1979.

24. J.Flemming/K.Saul/P.-C.Witt. Familienleben im Schatten der Krise. Dokumente und Analysen zur Sozialgeschichte der Weimarer Republik. - Düsseldorf, 1988.

25. K.Holl/A.Wild (Hrsg.). Ein Demokrat kommentiert Weimar. Die Berichte Helmut v. Gerlachs an die Carnegie-Friedensstiftung in New York 1922-1930. - Bremen, 1973.

26. W.Hubatsch. Hindenburg und der Staat. Aus den Papieren des Generalfeldmarschalls und Reichspräsidenten von 1878 bis 1934. - Göttingen, 1966.

27. E.R.Huber (Hrsg.). Deutsche Verfassungsdokumente 1918-1933 (Dokumente zur deutschen Verfassungsgeschichte Bd.4). - Stuttgart, 1992.

28. E.R.Huber/W.Huber (Hrsg.). Staat und Kirche in der Zeit der Weimarer Republik (Staat und Kirche in 19. und 20.Jahrhundert Bd.4), - Berlin, 1988.

29. Institut für Zeitgeschichte (Hrsg.). Hitler. Reden, Schriften, Anordnungen. Februar 1925 bis Januar 1933. - München, 1992 ff.; Bd.1: Die Wiedergründung der NSDAP Februar 1925 - Juni 1926, bearb. v. C.Vollnhals (1992); Bd.2/I: Vom Weimarer Parteitag bis zur Reichstagswahl. Juli 1926 - Mai 1928, bearb. v. B.Dusik (1992).

30. E. Jäckel/A.Kuhn (Hrsg.). Hitler. Sämtliche Aufzeichnungen 1905-1924. - Stuttgart, 1980.

31. A.Kaes (Hrsg.). Weimarer Republik. Manifeste und Dokumente zur deutschen Literatur 1918-1933. - 1983.

32. F.P.Kahlenberg (Bearb.). Die Berichte Eduard Davids als Reichsvertreter in Hessen 1921-1927. - Wiesbaden, 1970.

33. E.Könnemann (Hrsg.). Arbeiterklasse siegt über Kapp und Lüttwitz. Quellen (...). - Berlin (Ost), 1971.

34. P.Longerich (Hrsg.). Die Erste Republik. Dokumente zur Geschichte des Weimarer Staates. - München, 1992.

35. P.Mantoux (Hrsg.). Les Délibérations du Conseil des Quatre (24 mars - 28 juin 1919), 2 Bde. - Paris, 1955.

36. W.Michalka/G.Niedhart (Hrsg.). Die ungeliebte Republik. Dokumentation zur Innen- und Außenpolitik Weimars 1918-1933. - München, 1980.

37. R.Morsey/K.Ruppert (Bearb.). Die Protokolle der Reichstagsfraktion der Deutschen Zentrumspartei 1920-1925. - Mainz, 1981.

38. R.Morsey (Bearb.). Die Protokolle der Reichstagsfraktion und des Fraktionsvorstands der Deutschen Zentrumspartei 1926-1933. - Mainz, 1969.

39. M.Richarz (Hrsg.). Jüdisches Leben in Deutschland. Selbstzeugnisse zur Sozialgeschichte 1918-1945. - Stuttgart, 1982.
40. G.A.Ritter/S.Miller (Hrsg.). Die deutsche Revolution 1918- 1919. Dokumente. 2.erw. u. überab. Aufl. - Hamburg, 1975; Frankfurt, 1983.
41. O.E.Schüddekopf. Das Heer und die Republik. Quellen zur Politik der Reichswehrführung 1918-1933. - Frankfurt, 1955.
42. H.Schulze (Hrsg.). Anpassung oder Widerstand? Aus den Akten des Parteivorstands der deutschen Sozialdemokratie 1932/1933. - Bonn-Bad Godesberg, 1975.
43. H.Stehkämper (Bearb.). Der Nachlaß des Reichskanzlers Wilhelm Marx, 4 Bde. - Köln, 1968.
44. L.D.Stokes. Kleinstadt und Nationalsozialismus. Ausgewählte Dokumente zur Geschichte von Eutin 1918-1945. - Neumünster, 1984.
45. W.Treue. Deutsche Parteiprogramme seit 1861. - Göttingen, 1968.
46. A.Tyrell. Führer befiel. Selbstzeugnisse aus der "Kampfzeit" der NS-DAP. - Düsseldorf, 1969.
47. M.Vogt (Bearb.). Die Entstehung des Youngplans. Dargestellt vom Reichsarchiv 1931-1933. - Boppard, 1970.
48. H.Weber (Hrsg.). Der Gründungsparteitag der KPD. Protokoll und Materialien. - Frankfurt, 1969.
49. Schulthess' Europäischer Geschichtskalender, N.F., 34.Jg. 1918-49. Jg. 1933. - München, 1922-1934.
50. Deutscher Geschichtskalender. Begr. v. K.Wippermann, 35.Jg. 1919-49. Jg. 1933, Leipzig o.J. (Ergänzungsbände: Die deutsche Revolution, 2 Bde., 1919; Vom Waffenstillstand zum Frieden von Versailles, 1919; Die deutsche Reichsverfassung vom 11.Aug. 1919, 1919).

### **3. Stenogrāfiskie ziņojumi un statistika.**

51. Allgemeiner Kongreß der Arbeiter- und Soldatenräte Deutschlands vom 16. bis 21.Dezember 1918 im Abgeordnetenhaus zu Berlin. Stenographische Berichte, Berlin 1919; Nachdruck Glashätten, 1972.
52. II.Kongreß der Arbeiter-, Bauern- und Soldatenräte Deutschlands vom 8. bis 14.April 1919 im Herrenhaus zu Berlin. Stenographisches Protokoll, Berlin 1919; Nachdruck Glashätten, 1975.
53. Verhandlungen der verfassungsgebenden Deutschen Nationalversammlung. Stenographische Berichte. - Berlin, 1919 f., Bd.326-343.
54. Verhandlungen des Deutschen Reichstages, 1920-1933. - Berlin, 1920 ff., Bd.344-457.
55. Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich. Hrsg. v. Statistischen Reichsamt, 34.Jg. Berlin, 1919 - 53.Jg. Berlin, 1934.

#### 4. Memuāri, dienasgrāmatas un vēstules izlases veidā.

56. E.V.Viscount d'Abernon. Ein Botschafter der Zeitwende. Memoiren 3 Bde. - Leipzig, 1929-1930.
57. Aus den Geburtsstunden der Weimarer Republik. Das Tagebuch des Obersten Ernst van den Bergh, hrsg. v. W.Wette. - Düsseldorf, 1991.
58. O.Braun. Von Weimar zu Hitler. - Zürich, 1943.
59. A.Brecht. Aus nächster Nähe. Lebenserinnerungen 1884-1927. - Stuttgart, 1966.
60. A.Brecht. Mit der Kraft des Geistes. Lebenserinnerungen 1927-1967. - Stuttgart, 1967. Bredt siehe Nr.15, 3.Reihe, Bd.1.
61. H.Brüning. Memoiren 1918-1934. - Stuttgart, 1970.
62. H.Brüning. Reden und Aufsätze eines deutschen Staatsmanns. Hrsg. v. W.Vernekohl unter Mitarb. v. R.Morsey. - Münster, 1968.
63. J.Curtius. Sechs Jahre Minister der Deutschen Republik. - Heidelberg, 1948.
64. F.Ebert. Schriften, Aufzeichnungen, Reden. Hrsg. v. F.Ebert jun., 2 Bde. - Dresden, 1926.
65. E.Feder. Heute sprach ich mit... Tagebücher eines Berliner Publizisten 1926-1932. Hrsg. v. C.Lowenthal-Hensel und A.Paucker. - Stuttgart, 1971.
66. O.Gessler. Reichswehrpolitik in der Weimarer Zeit. Hrsg. v. K.Sendtner. - Stuttgart, 1958.
67. Die Tagebücher von Joseph Goebbels. Sämtliche Fragmente; Teil I: Aufzeichnungen 1924-1941, 4 Bde., hrsg. v. E.Fröhlich. - München, 1987.
68. W.Groener. Lebenserinnerungen Jugend, Generalstab, Weltkrieg. Hrsg. v. F.Frhr. Hiller v.Gaertringen. - Göttingen, 1957.
69. T.Heuss. Erinnerungen 1905-1933. - Tübingen, 1963.
70. W.Keil. Erlebnisse eines Sozialdemokraten. 2 Bde. - Stuttgart, 1947/48.
71. H. Graf Kessler. Tagebücher 1918-1937. Hrsg. v. W.Pfeiffer-Belli. - Frankfurt, 1961.
72. H.Köhler. Lebenserinnerungen des Politikers und Staatsmannes 1878-1949. Unter Mitw. v. F.Zilken hrsg. v. J.Becker. - Stuttgart, 1964.
73. A.Krebs. Tendenzen und Gestalten der NSDAP. Erinnerungen an die Frühzeit der Partei. - Stuttgart, 1959.
74. P.Löbe. Erinnerungen eines Reichstagspräsidenten. - Berlin, 1949.
75. H.Luppe. Mein Leben. In Zusammenarbeit mit M.Heinsen-Luppe aus dem Nachlaß hrsg. v. Stadtarchiv Nürnberg. - Nürnberg, 1977.
76. H.Luther. Politiker ohne Partei. Erinnerungen. - Stuttgart, 1960.
77. H.Luther. Vor dem Abgrund. 1930-1933. Reichsbankpräsident in Krisenzeiten. - Berlin, 1964.

78. O.Meissner. Staatssekretär unter Ebert - Hindenburg - Hitler. - Hamburg, 1950.
79. R.Nadolny. Mein Beitrag. Erinnerungen eines Botschafters des Deutschen Reiches. Hrsg. u. eingel. v. G.Wollstein. - Köln, 1985.
80. G.Noske. Von Kiel bis Kapp. - Berlin, 1920.
81. G.Noske. Erlebtes aus Aufstieg und Niedergang einer Demokratie. - Offenbach, 1947.
82. F. von Papen. Vom Scheitern einer Demokratie 1930-1933. - Mainz, 1968.
83. H.Pünder. Politik in der Reichskanzlei. Aufzeichnungen aus den Jahren 1929-1932. Hrsg. v. T.Vogelsang. - Stuttgart, 1961.
84. H.Pünder. Von Preußen nach Europa. Lebenserinnerungen. - Stuttgart, 1968.
85. Die Deutschnationalen und die Zerstörung der Weimarer Republik. Aus dem Tagebuch von Reinhold Quatz 1928-1933, hrsg. v. H.Weiss u. P.Hoser. - München, 1989.
86. G.Radbruch. Briefe. Hrsg. v. E.Wolf. - Göttingen, 1968.
87. G.Radbruch. Der innere Weg. Aufriß meines Lebens. - Stuttgart, 1951.
88. W.Rathenau. Hauptwerke und Gespräche. Hrsg. v. E.Schulin. - München / Heidelberg, 1977. (Walter Rathenau-Gesamtausgabe II); erweiterte Taschenb.-Ausg. - München, 1980.
89. W.Rathenau. Ein preußischer Europäer. Briefe. Hrsg. v. M. v. Eynern. - Berlin, 1955.
90. W.Rathenau. Tagebuch 1907-1922. Hrsg. v. H.Pogge v. Strandmann. - Düsseldorf, 1967.
91. H.Schacht. 76 Jahre meines Lebens. - Bad Wörishofen, 1953.
92. P.Schmidt. Statist auf diplomatischer Bühne 1923-1945. - Bonn, 1949.
93. L.Graf Schwerin v. Krosigk. Staatsbankrott. Die Geschichte der Finanzpolitik des deutschen Reiches 1920-1945. - Göttingen, 1974.
94. C.Severing. 1919/1920 im Wetter- und Watterwinkel. - Bielefeld, 1927.
95. C.Severing. Mein Lebensweg, 2 Bde. - Köln, 1950.
96. G.Stresemann. Vermächtnis. Hrsg. v. H.Bernhard, 3 Bde. - Berlin, 1932-1933.
97. G.R.Treviranus. Das Ende von Weimar. Heinrich Brüning und seine Zeit. - Düsseldorf/Wien, 1968.
98. M.Weber. Zur Neuordnung Deutschlands. Schriften und Reden 1918-1920, hrsg. v. W.J.Mommsen in Zusammenarbeit mit W.Schwentker. - Tübingen, 1988 (Max Weber - Gesamtausgabe I/16).

## B. LITERATŪRA.

### 1. Rokasgrāmatas, apkopojōša un vispārēja rakstura darbi.

99. H.Aubin/W.Zorn (Hrsg.). Handbuch der deutschen Wirtschafts- und Sozialgeschichte, Bd.2. - Stuttgart, 1976.

100. K.D.Bracher. Die Auflösung der Weimarer Republik. Eine Studie zum Problem des Machtverfalls in der Demokratie. - Villingen, 1955. 1971 (Taschenbuchausgabe Königstein i. T. 26. Düsseldorf, 1978).

101. K.D.Bracher. Die Krise Europas 1917-1975. - Berlin, 1976.

102. K.D.Bracher/M.Funke/H.-A.Jacobsen (Hrsg.). Die Weimarer Republik 1918-1933. - Düsseldorf, 1987.

103. C.M.Cipolla/K.Borchardt (Hrsg.). Europäische Wirtschaftsgeschichte; Bd.5: Die europäischen Volkswirtschaften im 20. Jahrhundert. - Stuttgart/New York, 1980.

104. W.Conze/H.Raupach (Hrsg.). Die Staats- und Wirtschaftskrise des Deutschen Reichs 1929/33. - Stuttgart, 1967.

105. K.Dederke. Reich und Republik. Deutschland 1917-1933. - 24. Stuttgart, 1981.

106. K.D.Erdmann. Die Weimarer Republik // B.Gebhardt. Handbuch der deutschen Geschichte, 9.Aufl., Bd.4/1. - Stuttgart: 1973, 145-330.

107. K.D.Erdmann. Die Geschichte der Weimarer Republik als Problem der Wissenschaft // VfZg 3 (1955), 1-19.

108. K.D.Erdmann/H.Schulze (Hrsg.). Weimar. Selbstpreisgabe einer Demokratie. - Düsseldorf, 1980.

109. T.Eschenburg. Die improvisierte Demokratie. - München, 1963; überarbeitete Neuausgabe u. d. T.: Die Republik von Weimar. Beiträge zur Geschichte einer improvisierten Demokratie. - München, 1984.

110. E.Eyck. Geschichte der Weimarer Republik, 2 Bde. - Erlenbach/Zürich, 1954-56; Bd.1 1973, Bd.2 1972.

111. W.Fischer (Hrsg.). Europäische Wirtschafts- und Sozialgeschichte vom Ersten Weltkrieg bis zur Gegenwart (Handbuch der europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte Bd.6). - Stuttgart, 1987.
112. F.Friedensburg. Die Weimarer Republik. - Berlin, 1946; 1957.
113. D.Gessner. Das Ende der Weimarer Republik. Fragen, Methoden und Ergebnisse interdisziplinärer Forschung. - Darmstadt, 1978; 1988.
114. H.Heiber. Die Republik von Weimar. - München, 1966.
115. F.A.Hermens/T.Schieder (Hrsg.). Staat, Wirtschaft und Politik in der Weimarer Republik. Festschrift für Heinrich Brüning. - Berlin, 1967.
116. H.Holborn. Deutsche Geschichte in der Neuzeit; Bd.3: Das Zeitalter des Imperialismus (1871-1945). - München, 1971.
117. E.R.Huber. Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789; Bd.6: Die Weimarer Reichsverfassung. - Stuttgart, 1981; Bd.7: Ausbau, Schutz und Untergang der Weimarer Republik. - Stuttgart, 1984.
118. Institut für Marxismus-Leninismus beim ZK der SED, Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung; Bd.3 (1917-1923) und Bd.4 (1924-Januar 1933). - Berlin (Ost), 1966.
119. G.Jasper (Hrsg.). Von Weimar zu Hitler 1930-1933. - Köln, 1968.
120. G.Jasper. Die Gescheiterte Zähmung. Wege zur Machtergreifung Hitlers 1930-1934. - Frankfurt, 1986.
121. K.Jeserich/H.Pohl/G.-C. v. Unruh (Hrsg.). Deutsche Verwaltungsgeschichte; Bd.4: Das Reich als Republik und in der Zeit des Nationalsozialismus. - Stuttgart, 1985.
122. I.Kershaw (Hrsg.). Weimar: Why did German Democracy fail? - London, 1990.
123. H.G.Graf Lambsdorff. Die Weimarer Republik. Krisen - Konflikte - Katastrophen. - Frankfurt/Bern/New York/Paris, 1990.
124. C.Maier. Recasting Bourgeois Europe. Stabilization in France, Germany and Italy in the Decade after World War I. - Princeton, N.J., 1975.
125. G.Mann. Deutsche Geschichte 1919-1945. - Frankfurt, 1961.
126. W.Michalka (Hrsg.). Die nationalsozialistische Machtergreifung. - Paderborn/München/Wien/Zürich, 1984.
127. H.Möller. Weimar. Die unvollendete Demokratie. - München 1985.
128. H.Mommsen. Die verspielte Freiheit. Der Weg der Republik von Weimar in den Untergang 1918-1933. - Berlin, 1989.
129. E.Nolte. Der Faschismus in seiner Epoche. - München: 1963, 1979.
130. M.Overesch/F.Saal. Chronik deutscher Zeitgeschichte; Bd.1: Die Weimarer Republik. - Düsseldorf, 1982.
131. D.Peukert. Die Weimarer Republik. Krisenjahre der klassischen Moderne. - Frankfurt, 1987.
132. A.Rosenberg. Entstehung der Weimarer Republik. - Frankfurt, 1961 (zuerst Berlin 1928 u. d. T.: Die Entstehung der Deutschen Republik).

133. A.Rosenberg. Geschichte der Weimarer Republik. - Frankfurt, 1961. (zuerst Karlsbad 1935 u.d. T.: Die Geschichte der deutschen Republik).
134. T.Schieder (Hrsg.). Handbuch der Europäischen Geschichte; Bd.7: Europa im Zeitalter der Weltmächte. - Stuttgart, 1979.
135. G.Schulz. Faschismus-Nationalsozialismus. Versionen und theoretische Kontroversen 1922-1972.-Frankfurt/Berlin/Wien, 1974.
136. G.Schulz. Aufstieg des Nationalsozialismus. Krise und Revolution in Deutschland. - Frankfurt, 1975.
137. G.Schulz (Hrsg.). Weimarer Republik. - Freiburg/Würzburg, 1987.
138. H.Schulze. Weimar. Deutschland 1917-1933. - Berlin, 1982.
139. A.Schwarz. Die Weimarer Republik // Brandt/Meyer/Just (Hrsg.). Handbuch der deutschen Geschichte Bd.4/III. - Konstanz, 1958; Frankfurt, 1964.
140. F.Stampfer. Die ersten 14 Jahre der Deutschen Republik. - Offenbach, 1947.
141. M.Stürmer (Hrsg.). Die Weimarer Republik. - Königstein i.T., 1980.
142. M.Vogt. Die Weimarer Republik (1918-1933) // M.Vogt (Hrsg.). Deutsche Geschichte, begründet von P.Rassow. - Stuttgart: 1987, 568-645.

## 2. Bibliografijas.

143. ABC-Clio Information Services (Hrsg.). The Weimar Republic. - Santa Barbara/Denver/Oxford, 1984.
144. W.Benz. Quellen zur Zeitgeschichte (Deutsche Geschichte seit dem Ersten Weltkrieg Bd.3). - Stuttgart, 1973.
145. Bibliographie zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung. Hrsg. v. d. Bibliothek des Archivs der Sozialen Demokratie. - Bonn, 1976 ff.
146. Bibliographie zur Zeitgeschichte, Beilage der Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte. - München, 1953 ff.
147. Bibliographie zur Zeitgeschichte 1953-1980, hrsg. v. T.Vogelsang und H.Auerbach, Bd.1 und 2. - München/New York, 1982; Bd.4 (Supplement 1981-1989). - München/New York, 1991.
148. G.Eisfeld/K.Koszyk. Die Presse der deutschen Sozialdemokratie. - Bonn, 1980.
149. M.Gunzenhäuser. Die Pariser Friedenskonferenz 1919 und die Friedensverträge 1919-1920. - Frankfurt, 1970.
150. J.C.Hess/E. van Steensel van der aa. Bibliographie zum deutschen Liberalismus. - Göttingen, 1981.
151. Jahresberichte für Deutsche Geschichte. Neue Folge, hrsg. v. Institut für Geschichte an der Deutschen Akademie der Wissenschaften. - Berlin (Ost), 1949 ff.

152. Jahresbibliographie der Bibliothek für Zeitgeschichte. - Frankfurt, 1960 ff.; München, 1973 ff.
153. K.Klotzbach. Bibliographie zur deutschen Arbeiterbewegung 1914-1945. - Bonn, 1981.
154. G.P.Meyer. Bibliographie zur deutschen Revolution 1918/19. - Göttingen, 1977.
155. M.Schumacher. Wahlen und Abstimmungen 1918-1933. - Düsseldorf, 1976.
156. P.D.Stahura. The Weimar Era and Hitler 1918-1933. - Oxford, 1977.
157. H.-P.Ullmann. Bibliographie zur Geschichte der deutschen Parteien und Interessenverbände. - Göttingen, 1978.
158. M.Walsdorff. Bibliographie Gustav Stresemann. - Düsseldorf, 1972.

### **3. Pasaules kara beigas, revolūcija, Vācijas konstitūcija.**

159. W.Apelt. Geschichte der Weimarer Verfassung. - München, 1946; 1964.
160. H.-J.Bieber. Gewerkschaften in Krieg und Revolution, 2 Bde.- Hamburg, 1981.
161. H.-J.Bieber. Bürgertum in der Revolution. Bürgerräte und Bürgerstreiks in Deutschland 1918-1920. - Hamburg, 1992.
162. K.Bosl (Hrsg.). Bayern im Umbruch. Die Revolution von 1918, ihre Voraussetzungen, ihr Verlauf und ihre Folgen. - München, 1969.
163. P.Brandt/R.Rürup. Volksbewegung und demokratische Neuordnung in Baden 1918/19. - Sigmaringen, 1991.
164. F.L.Carsten. Revolution in Mitteleuropa 1918-1919. - Köln, 1973.
165. J.S.Drabkin. Die Novemberrevolution 1918 in Deutschland. - Berlin (Ost), 1968.
166. H.G.Ehlert. Die wirtschaftliche Zentralbehörde des Deutschen Reiches 1914 bis 1919. Das Problem der "Gemeinwirtschaft" in Krieg und Frieden. - Wiesbaden, 1982.
167. W.Elben. Das Problem der Kontinuität in der deutschen Revolution. Die Politik der Staatssekretäre und der militärischen Führung vom November 1918 bis Februar 1919. - Düsseldorf, 1965.
168. G.D.Feldman. Armee, Industrie und Arbeiterschaft in Deutschland 1914 bis 1918. - Berlin/Bonn, 1985.
169. G.D.Feldman/E.Kolb/R.Rürup. Die Massenbewegungen der Arbeiterschaft in Deutschland am Ende des Ersten Weltkrieges (1917-1920) // PVS 13 (1972), 84-105.
170. U.Heinemann. Die verdrängte Niederlage. Politische Öffentlichkeit und Kriegsschuldfrage in der Weimarer Republik. - Göttingen, 1983.

171. K.Hock. Die Gesetzgebung des Rates der Volksbeauftragten. - Pfaffenweiler, 1987.
172. E.R.Huber. Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789; Bd.5: Weltkrieg, Revolution und Reichserneuerung 1914-1919. - Stuttgart, 1978.
173. H.Hürten. Die Kirchen in der Novemberrevolution. - Regensburg, 1984.
174. Institut für Marxismus-Leninismus beim ZK der SED (Hrsg.), Illustrierte Geschichte der Novemberrevolution in Deutschland. - Berlin (Ost), 1968; Neuauf. u.d. T.: Illustrierte Geschichte der deutschen Novemberrevolution 1918/19. - Berlin (Ost), 1978.
175. U.Kluge. Soldatenräte und Revolution. Studien zur Militärpolitik in Deutschland 1918/19. - Göttingen, 1975.
176. U.Kluge. Die deutsche Revolution 1918/19. Staat, Politik und Gesellschaft zwischen Weltkrieg und Kapp-Putsch. - Frankfurt, 1985.
177. E.Kolb. Die Arbeiterräte in der deutschen Innenpolitik 1918 bis 1919. - Düsseldorf, 1962; Frankfurt/Berlin/Wien, 1978.
178. E.Kolb (Hrsg.). Vom Kaiserreich zur Weimarer Republik. - Köln, 1972.
179. E.Kolb. Internationale Rahmenbedingungen einer demokratischen Neuordnung in Deutschland 1918/19 // L.Albertin/W.Link (Hrsg.). Politische Parteien auf dem Weg zur parlamentarischen Demokratie in Deutschland. - Düsseldorf: 1981, 147-176.
180. H.Konrad/K.M.Schmidlechner (Hrsg.). Revolutionäres Potential in Europa am Ende des Ersten Weltkrieges. Die Rolle von Strukturen, Konjunkturen und Massenbewegungen. - Wien/Köln, 1991.
181. P.Kuckuk. Bremen in der Deutschen Revolution 1918-1919. - Bremen, 1986.
182. D.Lehnert. Sozialdemokratie und Novemberrevolution. Die Neuordnungsdebatte 1918/19 in der politischen Publizistik von SPD und USPD. - Frankfurt/New York, 1983.
183. P.Lösche. Der Bolschewismus im Urteil der deutschen Sozialdemokratie 1903-1920. - Berlin, 1967.
184. I.Materna. Der Vollzugsrat der Berliner Arbeiter- und Soldatenräte 1918/19. - Berlin (Ost), 1978.
185. E.Matthias. Zwischen Räten und Geheimräten. Die Deutsche Revolutionsregierung 1918-1919. -Düsseldorf, 1970.
186. J.Mauersberg. Ideen und Konzeption Hugo Preußfür die Verfassung der deutschen Republik 1919 und ihre Durchsetzung im Verfassungswerk von Weimar. - Frankfurt/Bern/New York/ Paris, 1991.
187. G.Mehnert. Evangelische Kirche und Politik 1917-1919. - Düsseldorf, 1959.
188. S.Miller. Die Bürde der Macht. Die deutsche Sozialdemokratie 1918-1920. - Düsseldorf, 1978.
189. W.E.Mosse (Hrsg.). Deutsches Judentum in Krieg und Revolution 1916-1923. - Tübingen, 1971.

190. M.Müller-Aenis. Sozialdemokratie und Rätebewegung in der Provinz Schwaben und Mittelfranken in der bayerischen Revolution 1918-1919. - München, 1986.
191. H.Muth. Die Entstehung der Bauern- und Landarbeiterräte im November 1918 und die Politik des Bundes der Landwirte // VfZg 21 (1973), 1-38.
192. H.Neuhaus. Das Ende der Monarchie in Deutschland 1918 // Historisches Jahrbuch 111 (1991). 102-136.
193. H.Oeckel. Die revolutionäre Volkswehr 1918-19. - Berlin (Ost), 1968.
194. P. v. Oertzen. Betriebsräte in der Novemberrevolution. - Düsseldorf, 1963; Bonn, 1976.
195. E.Portner. Die Verfassungspolitik der Liberalen 1919. - Bonn, 1973.
196. H.Potthoff. Das Weimarer Verfassungswerk und die deutsche Linke // AfS 12 (1972), 433-483.
197. G.W.Rakenius. Wilhelm Groener als Erster Generalquartiermeister. Die Politik der Obersten Heeresleitung 1918/19. - Boppard, 1977.
198. Revolution und Fotografie. Berlin 1918/19. Hrsg. von der Neuen Gesellschaft für Bildende Kunst. - Berlin, 1989.
199. R.Rürup. Probleme der Revolution in Deutschland 1918/19. - Wiesbaden, 1968.
200. R.Rürup (Hrsg.). Arbeiter- und Soldatenräte im rheinisch-westfälischen Industriegebiet. - Wuppertal, 1975.
201. E.-H.Schmidt. Heimatheer und Revolution 1918. - Stuttgart, 1981.
202. J.Tampke. The Ruhr and Revolution. The Revolutionary Movement in the Rhenish-Westphalian Region 1912-1919. - London, 1979.
203. S.Vestring. Die Mehrheitssozialdemokratie und die Entstehung der Reichsverfassung von Weimar 1918/19. - Münster, 1987.
204. C.P.Vincent. The Politics of Hunger. The Allied Blockade of Germany 1915-1919. - Athens/London, 1985.
205. F.C.Wachs. Das Verordnungswerk des Reichsdemobilisierungsamtes. Stabilisierender Faktor zu Beginn der Weimarer Republik. - Frankfurt/Bern/New York/Paris, 1991.
206. H.A.Winkler. Die Sozialdemokratie und die Revolution 1918/19. - Bonn, 1979.
207. F.Zunkel. Industrie und Staatssozialismus. Der Kampf um die Wirtschaftsordnung in Deutschland 1914-1918. - Düsseldorf, 1974.

#### **4. Miera konferences priekšnoteikumi, norise un rezultāti.**

208. W.Baumgart. Vom Europäischen Konzert zum Völkerbund. - Darmstadt, 1974.
209. K.Bosl (Hrsg.). Versailles - St.Germain - Trianon. - München/Wien, 1971.
210. R.E.Bunselmeyer. The Cost of the War of 1914-1919. British Economic War Aims and the Origins of Reparation. - Hamden/Conn, 1975.
211. F.Dickmann. Die Kriegsschuldfrage auf der Friedenskonferenz von Paris 1919. - München, 1964 (zuerst: HZ 197 (1963), 1-101).
212. M.N.Dockrill/J.D.Goold. Peace without Promise. Britain and the Peace Conference 1919-1923. - London, 1981.
213. G.W.Egerton. Great Britain and the Creation of the League of Nations. Strategy, Politics and International Organization 1914-1919. - Chapel Hill, 1978.
214. H.Elcock. Portrait of a Decision. The Council of Four and the Treaty of Versailles. - London, 1972.
215. J.Floto. Colonel House in Paris. A Study of American Policy at the Paris Peace Conference 1919. - Princeton, N.J., 1980.
216. L.E.Gelfand. The Inquiry. American Preparations for Peace 1917-1919. - New Haven/London, 1963.
217. E.Goldstein. Winning the Peace. British Diplomatic Strategy, Peace Planning, and the Paris Peace Conference 1916-1920. - Oxford, 1991.
218. L.Haupts. Deutsche Friedenspolitik 1918-19. - Düsseldorf, 1976.
219. P.E.Helmreich. From Paris to Sévres. The Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919-1920. - Columbus, Ohio, 1974.
220. L.S.Jaffe. The Decision to disarm Germany. British Policy towards Postwar German Disarmament 1914-1919. Boston/London/Sydney, 1985.
221. H.Köhler. Novemberrevolution und Frankreich. Die französische Deutschlandpolitik 1918-1919. - Düsseldorf, 1979.
222. P.Krüger. Deutschland und die Reparationen 1918/19. - Stuttgart, 1973.
223. P.Krüger. Die Reparationen und das Scheitern einer Verständigungspolitik auf der Pariser Friedenskonferenz im Jahre 1919 // HZ 221 (1975), 326-375.
224. A.Low. Die Anschlußbewegung in Österreich und Deutschland 1918-1919 und die Pariser Friedenskonferenz. - Wien, 1975.
225. K.Lundgreen-Nielsen. The Polish Problem at the Paris Peace Conference. - Odense, 1979.
226. S.Marks, Innocent Abroad. Belgium at the Paris Peace Conference of 1910. - Chapel Hill, 1981.
227. A.J.Mayer. Politics and Diplomacy of Peacemaking. Containment and Counter-Revolution at Versailles 1918-1919. - London, 1967.

228. P.Miquel. La paix de Versailles et l'opinion publique française. - Paris, 1972.
229. J.Muhr. Die deutsch-italienischen Beziehungen in der Ära des Ersten Weltkrieges (1914-1922).- Göttingen/Frankfurt/Zürich, 1977.
230. H.I.Nelson. Land and Power. British and Allied Policy on Germany's Frontiers 1916-1919. - London/Toronto, 1963.
231. K.L.Nelson. Victors Divided. America and the Allies in Germany, 1918-1923. - Berkeley, Calif., 1975.
232. D.Perman. The Shaping of the Czechoslovak State. - Leiden, 1961.
233. H.Rössler (Hrsg.). Ideologie und Machtpolitik 1919. Plan und Werk der Pariser Friedenskonferenz 1919. - Göttingen, 1966.
234. V.H.Rothwell. British War Aims and Peace Diplomacy 1914-1918. - Oxford, 1971.
235. Saint-Germain 1919. Protokoll des Symposiums am 29. und 30.Mai 1979 in Wien. - München, 1989.
236. R.Schober. Die Tiroler auf der Friedenskonferenz von Saint Germain. - Innsbruck, 1982.
237. G.Schulz. Revolutionen und Friedensschlüsse 1917-1920. - München, 1967.
238. K.Schwabe. Deutsche Revolution und Wilson-Frieden. Die amerikanische und deutsche Friedensstrategie zwischen Ideologie und Machtpolitik 1918/19. - Düsseldorf, 1971.
239. W.Schwengler. Völkerrecht, Versailler Vertrag und Auslieferungsfrage. Die Strafverfolgung wegen Kriegsverbrechen als Problem des Friedensschlusses 1919/20. - Stuttgart, 1982.
240. A.Sharp. The Versailles Settlement. Peacemaking in Paris 1919. - Houndmills/London, 1991.
241. G.Steinmeyer. Die Grundlagen der französischen Deutschlandpolitik 1917-1919. - Stuttgart, 1979.
242. D.Stevenson. French War Aims against Germany 1914-1919. - Oxford, 1982.
243. J.M.Thompson. Russia, Bolshevism, and the Versailles Peace. - Princeton, N.J., 1966.
244. S.P.Tillman. Anglo-American Relations at the Paris Peace Conference of 1919. - Princeton, N.J., 1961.
245. R.Ullman. Anglo-Soviet Relations 1917-1921, 3 Bde. - Princeton, N.J., 1961-1972.
246. E.Viefhaus. Die Minderheitenfrage und die Entstehung der Minderheitenschutzverträge auf der Pariser Friedenskonferenz 1919. - Würzburg, 1960.
247. A.Walworth. Wilson and his Peacemakers. American Diplomacy at the Paris Peace Conference 1919. - New York/London, 1986.

248. U.Wengst. Graf Brockdorf-Rantzau und die außenpolitischen Anfänge der Weimarer Republik. - Bern/Frankfurt, 1973.

249. D.R.Živojinovič. America, Italy and the Birth of Yugoslavia (1917-1919). - New York, 1972.

## **5. Starptautiskās attiecības un vācu ārpolitika (1919-1932).**

250. J.Bariéty. Les relations franco-allemandes après la première guerre mondiale, 10 novembre 1918 - 10 janvier 1925. - Paris, 1977.

251. J.Becker/K.Hildebrand (Hrsg.). Internationale Beziehungen in der Weltwirtschaftskrise 1929-1933. - München, 1980.

252. W.Beitel/J.Nötzold. Deutsch-sowjetische Wirtschaftsbeziehungen in der Zeit der Weimarer Republik. - Baden-Baden, 1979.

253. M.Berg. Gustav Stresemann und die Vereinigten Staaten von Amerika. Weltwirtschaftliche Verflechtung und Revisionpolitik 1907-1929. - Baden-Baden, 1990.

254. R.Bournazel. Rapallo, ein französisches Trauma. - Köln, 1976.

255. F.G.Campbell. Confrontation in Central Europe. Weimar Germany and Czechoslovakia. - Chicago, 1975.

256. F.L.Carsten. Britain and the Weimar Republic. - London, 1984.

257. B.Dohrmann. Die englische Europapolitik in der Wirtschaftskrise 1921-1923. - München/Wien, 1918.

258. K.Düwell. Deutschlands auswärtige Kulturpolitik 1918-1932. - Köln, 1976.

259. H.L.Dyck. Weimar Germany and Soviet Russia 1926-1933. - New York, 1966.

260. W.Eichwede. Revolution und internationale Politik. Zur kommunistischen Interpretation der kapitalistischen Welt 1921-1925. - Köln/Wien, 1971.

261. M.Enssle. Stresemann's Territorial Revisionism. Germany, Belgium and the Eupen-Malmedy Question 1919-1929. - Wiesbaden, 1980.

262. K.D.Erdmann. Deutschland, Rapallo und der Westen // VfZg 11 (1963), 105-165.

263. C.Fink. The Genoa Conference. European Diplomacy, 1921-1922. - Chapel Hill/London, 1984.

264. A.Fleury. La pénétration allemande au Moyen-Orient 1919-1939. Le cas de la Turquie, de l'Iran et de l'Afghanistan. - Leiden, 1977.

265. R.Frommelt. Paneuropa oder Mitteleuropa. Einigungsbestrebungen im Kalkül deutscher Wirtschaft und Politik 1925-1933. - Stuttgart, 1977.

266. D.Geyer (Hrsg.). Osteuropa-Handbuch Sowjetunion, Außenpolitik 1917-1955. - Köln/Wien, 1972.

267. H.Graml. Europa zwischen den Kriegen. - München, 1969.
268. H.Graml. Die Rapallo-Politik im Urteil der westdeutschen Forschung // VfZg 18 (1970), 366-391.
269. R.P.Grathwol. Stresemann and the DNVP: Reconciliation or Revenge in German Foreign Policy 1924-1928. - Lawrence, 1980.
270. H.Grieser. Die Sowjetpresse über Deutschland in Europa 1922-1932. - Stuttgart, 1970.
271. K.H.Grundmann. Deutschtumspolitik zur Zeit der Weimarer Republik. Eine Studie am Beispiel der deutsch-baltischen Minderheit in Estland und Lettland. - Hannover, 1977.
272. P.Grupp. Deutsche Außenpolitik im Schatten von Versailles 1918-1920. - Paderborn, 1988.
273. H.Hagspiel. Verständigung zwischen Deutschland und Frankreich? Die deutsch-französische Außenpolitik der zwanziger Jahre im innenpolitischen Kräftefeld beider Länder. - Bonn, 1987.
274. J. v. Hehn/H. v. Rimscha/H.Weiss (Hrsg.). Von den baltischen Provinzen zu den baltischen Staaten 1918-1920. - Marburg, 1977.
275. J.Heideking. Areopag der Diplomaten. Die Pariser Botschafterkonferenz der alliierten Hauptmächte und die Probleme der europäischen Politik 1920-1931. - Husum, 1979.
276. H.Helbig. Die Träger der Rapallo-Politik. - Göttingen, 1958.
277. J.Hiden. The Baltic States and Weimar Ostpolitik. - Cambridge, 1987.
278. K.Hildebrand. Das Deutsche Reich und die Sowjetunion im internationalem System 1918-1932. - Wiesbaden, 1977.
279. A.Hillgruber. Großmachtpolitik und Militarismus im 20. Jahrhundert. - Düsseldorf, 1974.
280. C.Höltje. Die Weimarer Republik und das Ostlocarno-Problem 1919-1934. - Würzburg, 1958.
281. H.-P.Höpfner. Deutsche Südosteuropapolitik in der Weimarer Republik. - Frankfurt/Bern, 1983.
282. K.Holl. Europapolitik im Vorfeld der deutschen Regierungspolitik. Zur Tätigkeit proeuropäischer Organisationen in der Weimarer Republik // HZ 219 (1974), 33-94.
283. J.Jacobson. Locarno Diplomacy. Germany and the West 1925- 1929. - Princeton, N.J., 1972.
284. R.Jaworsky. Vorposten oder Minderheit? Der sudetendeutsche Volkstumskampf in den Beziehungen zwischen Weimarer Republik und der ČSR. - Stuttgart, 1977.
285. A.Kaiser. Lord d'Abernon und die englische Deutschlandpolitik 1920-1926. - Frankfurt/Bern/New York/Paris, 1989.
286. B.Kent. The Spoils of War. The Politics, Economics, and Diplomacy of Reparations 1918-1932. - Oxford, 1989.

287. C.M.Kimmich. Germany and the League of Nations. - Chicago, 1976.
288. F.Knippling. Deutschland, Frankreich und das Ende der Locarno-Ära 1928-1931. - München, 1987.
289. N.Krekeler. Revisionsanspruch und geheime Ostpolitik der Weimarer Republik. Die Subventionierung der deutschen Minderheit in Polen 1919-1933. - Stuttgart, 1973.
290. P.Krüger. Friedenssicherung und deutsche Revisionspolitik. Die deutsche Außenpolitik und die Verhandlungen über den Kellog-Pakt // VfZg 22 (1974), 227-257.
291. P. Krüger. Die Außenpolitik der Republik von Weimar. Darmstadt, 1985.
292. P.Krüger. Versailles. Deutsche Außenpolitik zwischen Revisionismus und Friedenssicherung. - München, 1986.
293. M.M.Lee/W.Michalka. German Foreign Policy 1917-33. Continuity or Break? - Leamington Spa/Hamburg/New York, 1987.
294. M.P.Leffler. The Elusive Quest. America's Pursuit of European Stability and French Security 1919-1933. - Chapel Hill, 1979.
295. W.Link. Die amerikanische Stabilisierungspolitik in Deutschland 1921-1932. - Düsseldorf, 1970.
296. W.Link. Die Beziehungen zwischen der Weimarer Republik und den USA // M.Knapp u.a. Die USA und Deutschland 1918-1975. - München: 1978, 62-106.
297. H.G.Linke. Deutsch-sowjetische Beziehungen bis Rapallo. - Köln, 1970.
298. W.A.McDougall. France's Rhineland Diplomacy 1914-1924. - Princeton, N.J., 1978.
299. M.-O.Maxelon. Stresemann und Frankreich 1914-1929. - Düsseldorf, 1972.
300. K.J.Mayer. Die Weimarer Republik und Problem der Sicherheit in den deutsch-französischen Beziehungen 1918-1925. - Frankfurt/Bern/New York/Paris, 1990.
301. K.Megerle. Deutsche Außenpolitik 1925. Ansatz zu aktivem Revisionismus. - Frankfurt, 1974.
302. W.Michalka/M.M.Lee (Hrsg.). Gustav Stresemann. - Darmstadt, 1982.
303. H.J.Müller. Auswärtige Pressepolitik und Propaganda zwischen Ruhrkampf und Locarno (1923-1925). Eine Untersuchung über die Rolle der Öffentlichkeit in der Außenpolitik Stresemanns. - Frankfurt, 1991.
304. S.Nadolny. Abrüstungsdiplomatie 1932/33. Deutschland auf der Genfer Konferenz im Übergang von Weimar zu Hitler. München, 1978.
305. A.Orde. British Policy and European Reconstruction after the First World War. - Cambridge, 1990.
306. H.Pieper. Die Minderheitenfrage und das Deutsche Reich 1919-1933/34. - Hamburg, 1974.
307. E.-A.Plieg. Das Memelland 1920-1939. Deutsche Autonomiebestrebungen im litauischen Gesamtstaat. - Würzburg, 1962.

308. H.Pogge v. Strandmann. Großindustrie und Rapallopolitik. Deutsch-sowjetische Handelsbeziehungen in der Weimarer Republik // HZ 222 (1976), 265-341.
309. H.Pogge v. Strandmann. Rapallo - Strategy in Preventive Diplomacy: New Sources and New Interpretations // V.R.Berghahn/M.Kitchen (Hrsg.). Germany in the Age of Total War. - London: 1981, 123-146.
310. K.-H.Pohl. Weimars Wirtschaft und die Außenpolitik der Republik 1924-1926. Vom Dawes-Plan zum Internationalen Eisenpakt. - Düsseldorf, 1979.
311. R.Poidevin/J.Bariéty. Frankreich und Deutschland. Die Geschichte ihrer Beziehungen 1815-1975. - München, 1982.
312. G.Post. The Civil-Military Fabric of Weimar Foreign Policy. - Princeton, N.J., 1973.
313. G.Ratenhof. Das Deutsche Reich und die internationale Krise um die Mandschurei 1931-1933. - Frankfurt/Bern/New York, 1984.
314. W.G.Ratliff. Faithful to the Fatherland. Julius Curtius and the Weimar Foreign Policy. - Frankfurt/Bern/New York/Paris, 1990.
315. M.-L.Recker. England und der Donauraum 1919-1929. Probleme einer europäischen Nachkriegsordnung. - Stuttgart, 1976.
316. H. von Riekhoff. German-Polish Relations 1918-1933. - Baltimore, 1971.
317. H.Rössler (Hrsg.). Die Folgen von Versailles 1919-1924. - Göttingen, 1969.
318. H.Rössler/E.Hölzle (Hrsg.). Locarno und die Weltpolitik 1924-1832. - Göttingen, 1969.
319. H.Roos. Geschichte der polnischen Nation 1918-1985, fortgeführt von M.Alexander. - Stuttgart, 1986.
320. G.Rosenfeld. Sowjet-Rußland und Deutschland 1917-1922. - Köln, 1984.
321. G.Rosenfeld. Sowjetunion und Deutschland 1922-1933. - Köln, 1984.
322. H.J.Rupieper. The Cuno Government and Reparations 1922-1923. Political and Economics. - Den Haag, 1979.
323. T.Schieder. Die Entstehungsgeschichte des Rapallo-Vertrags // HZ 204 (1967), 545-609.
324. G.Schmidt (Hrsg.). Konstellationen internationaler Politik 1924-1932. Politische und wirtschaftliche Faktoren in den Beziehungen zwischen Westeuropa und den Vereinigten Staaten. - Bochum, 1983.
325. B.Schot. Nation oder Staat? Deutschland und der Minderheitenschutz. Zur Völkerbundspolitik der Stresemann-Ära. - Marburg, 1988.
326. H.-J. Schröder. Südosteuropa im Spannungsfeld der Großmächte 1919-1939. - Wiesbaden, 1983.
327. S.A.Schuker. The End of French Predominance in Europe. The Financial Crisis of 1924 and the Adoption of the Dawes Plan. - Chapel Hill, 1976.
328. C.Stamm. Lloyd George zwischen Innen- und Außenpolitik. Die britische Deutschlandpolitik 1921-22. - Köln, 1977.

329. S.A.Stehlin. Weimar and the Vatican 1919-1933. - Princeton, N.J., 1983.
330. S.Suval. The AnschlußQuestion in the Weimar Era. A Study of Nationalism in Germany and Austria 1918-1932. - Baltimore, 1974.
331. V.Torunsky. Entente der Revisionisten? Mussolini und Stresemann 1922-1929. - Köln/Wien, 1986.
332. M.Trachtenberg. Reparation in World Politics: France and European Economic Diplomacy 1916-1923. - New York, 1980.
333. G.Wagner. Deutschland und der polnisch-sowjetische Krieg 1920. - Wiesbaden, 1979.
334. M.Walsdorff. Westorientierung und Ostpolitik. Stresemanns Rußlandpolitik in der Locarno-Ära. - Bremen, 1971.
335. F.P.Walters. A History of the League of Nations, 2 Bde. - London, 1952; London/New York, 1965.
336. W.Weidenfeld. Die Englandpolitik Gustav Stresemanns. - Mainz, 1972.
337. T.Weingartner. Stalin und der Aufstieg Hitlers. Die Deutschlandpolitik der Sowjetunion und der Kommunistischen Internationale 1929-1934. - Berlin, 1970.
338. C.A.Wurm. Die französische Sicherheitspolitik in der Phase der Umorientierung 1924-1926. - Frankfurt/Bern/Las Vegas, 1979.
339. J.Zarusky. Die deutschen Sozialdemokraten und das sowjetische Modell. Ideologische Auseinandersetzung und außenpolitische Konzeptionen 1917-1933. - München 1992.
340. L.Zimmermann. Deutsche Außenpolitik in der Ära der Weimarer Republik. - Göttingen, 1958.
341. L.Zimmermann. Frankreichs Ruhrpolitik. Von Versailles bis zum Dawesplan. - Göttingen, 1971.

## **6. Varas sistēma un vēlēšanas, reihs un zemes, justīcija un pārvalde, centrālie iekšpolitiskie notikumi.**

342. G.Arns. Regierungsbildung und Koalitions politik in der Weimarer Republik 1919-1924. - Clausthal-Zellerfeld, 1971.
343. J.Becker. Brüning, Prälat Kaas und das Problem einer Regierungsbeteiligung der NSDAP 1930-1932 // HZ 196 (1963), 74-111.
344. W.Benz. Süddeutschland in der Weimarer Republik. Ein Beitrag zur deutschen Innenpolitik 1918-1923. - Berlin, 1970.
345. W.Besson. Württemberg und die deutsche Staatskrise 1928-1933. - Stuttgart, 1959.
346. J.Bieseemann. Das Ermächtigungsgesetz als Grundlage der Gesetzgebung im Verfassungsgeschichte 1919-1945. - Münster, 1985.

347. L.Biewer. Reichsreformbestrebungen in der Weimarer Republik. - Frankfurt/Bern, 1980.
348. F.Blaich. Grenzlandpolitik im Westen 1926-1936. Die "Westhilfe" zwischen Reichspolitik und Länderinteressen. - Stuttgart, 1978.
349. O.Büsch/M.Wölk (Hrsg.). Wählerbewegungen in der deutschen Geschichte. Analysen und Berichte zu den Reichstagswahlen 1871-1933. - Berlin, 1978.
350. O.Büsch/W.Haus (Hrsg.). Berliner Demokratie 1919-1985; Bd.1: Berlin als Hauptstadt der Weimarer Republik 1919-1933. - Berlin, 1987.
351. U.Büttner. Hamburg in der Staats- und Wirtschaftskrise 1928-1931. - Hamburg, 1982.
352. J.Christoph. Die politischen Reichsamnestien 1918-1933. - Frankfurt, 1988.
353. W.Conze. Die Krise des Parteienstaates in Deutschland 1929/30 // HZ 178 (1954), 47-83.
354. G.Doose. Die separatistische Bewegung in Oberschlesien nach dem Ersten Weltkrieg (1918-1922). - Wiesbaden, 1987.
355. H.Ehni. Bollwerk Preußen? Preußen-Regierung, Reich-Länder-Problem und Sozialdemokratie 1928-1932. - Bonn, 1975.
356. E.Eimers. Das Verhältnis von Preußen und Reich in den ersten Jahren der Weimarer Republik (1918-1923). - Berlin, 1969.
357. G.Eliasberg. Der Ruhrkrieg von 1920. - Bonn, 1974.
358. K.D.Erdmann. Adenauer in der Rheinlandpolitik nach dem Ersten Weltkrieg. - Stuttgart, 1966.
359. J.Erger. Der Kapp-Lütwitz-Putsch. - Düsseldorf, 1967.
360. J.Falter/T.Lindenberger/S.Schumann. Wahlen und Abstimmungen in der Weimarer Republik. Materialien zum Wahlverhalten 1919-1933. - München, 1986.
361. H.Fenske. Wahlrecht und Parteiensystem. - Frankfurt, 1972.
362. M.Frehse. Ermächtigungsgesetzgebung im Deutschen Reich 1914-1933. - Pfaffenweiler, 1985.
363. H.Grund. "Preußenschlag" und Staatsgerichtshof im Jahre 1932. - Baden-Baden, 1976.
364. C.Gusy. Weimar - die wehrlose Republik? Verfassungsschutzrecht und Verfassungsschutz in der Weimarer Republik. - Tübingen 1991.
365. P.Haungs. Reichspräsident und parlamentarische Kabinettsregierung. Eine Studie zum Regierungssystem der Weimarer Republik in den Jahren 1924 bis 1929. - Köln, 1968.
366. H.-J.Hauss. Die erste Volkswahl des deutschen Reichspräsidenten. - Kallmünz, 1965.
367. M.P.Heimers. Unitarismus und süddeutsches Selbstbewußtsein. Weimarer Koalition und SPD in Baden in der Reichsreformdiskussion 1918-1933. - Düsseldorf, 1992.

368. W.Heindl. Die Haushalte von Reich, Ländern und Gemeinden in Deutschland von 1925 bis 1933. - Frankfurt/Bern/New York/Nancy, 1984.
369. V.Hentschel. Weimars letzte Monate. Hitler und der Untergang der Republik. - Düsseldorf, 1978.
370. U.Hörster-Philipps. Konservative Politik in der Endphase der Weimarer Republik. Die Regierung Franz von Papen. - Köln, 1982.
371. W.Hofmann. Zwischen Rathaus und Reichskanzlei. Die Oberbürgermeister in der Kommunal- und Staatspolitik des Deutschen Reiches von 1890 bis 1933. - Stuttgart, 1974.
372. J.Holzer. Parteien und Massen. Die politische Krise in Deutschland 1928-1930. - Wiesbaden, 1975.
373. G.Jasper. Der Schutz der Republik. Studien zur staatlichen Sicherung der Demokratie in der Weimarer Republik 1922-1930. - Tübingen, 1963.
374. G.Jasper. Justiz und Politik in der Weimarer Republik // VfZg 30 (1982), 167-205.
375. O.Jung. Direkte Demokratie in der Weimarer Republik. Die Fälle "Aufwertung", "Fürstenenteignung", "Panzerkreuzerverbot" und "Youngplan". - Frankfurt/New York, 1989.
376. H.Köhler. Adenauer und die rheinische Republik. Der erste Anlauf 1918-1924. - Opladen, 1986.
377. E.Könnemann/H.-J.Krusch. Aktionseinheit contra Kapp-Putsch. - Berlin (Ost), 1972.
378. H.Kühr. Parteien und Wahlen im Stadt- und Landkreis Essen in der Zeit der Weimarer Republik. - Düsseldorf, 1973.
379. R.Kuhn. Die Vertrauenskrise der Justiz (1926-1928). Der Kampf um die "Republikanisierung" der Rechtspflege in der Weimarer Republik. - Köln, 1983.
380. A.Kurz. Demokratische Diktatur? Auslegung und Handhabung des Artikels 48 der Weimarer Verfassung 1919-1925. - Berlin, 1992.
381. T.Kurz. "Blutmai". Sozialdemokraten und Kommunisten im Brennpunkt der Berliner Ereignisse von 1929. - Berlin/Bonn, 1988.
382. E.Laubach. Die Politik der Kabinette Wirth 1921/22. - Lübeck, 1968.
383. R.M.Lepsius. From Fragmented Party Democracy to Government by Emergency Decree and National Socialist Takeover: Germany // J.J.Linz/A.Stepan (Hrsg.). The Breakdown of Democratic Regimes. - Baltimore/London: 1978, 34-79.
384. E.Lucas. Märzrevolution 1920, 3 Bde. - Frankfurt, 1970-1978.
385. A.Milatz. Wähler und Wahlen in der Weimarer Republik. - Neuwied, 1965.
386. H.Möller. Parlamentarismus in Preußen 1919-1932. - Düsseldorf, 1985.
387. H.Mommsen. Die Stellung der Beamtenschaft in Reich, Ländern und Gemeinden in der Ära Brüning // VfZg 21 (1973), 151-165.
388. I.Nagel. Fememorde und Fememordprozesse in der Weimarer Republik. - Köln/Wien, 1991.

389. K.W.Nörr. Zwischen den Mühlsteinen. Eine Privatrechtsgeschichte der Weimarer Republik. - Tübingen, 1988.
390. H.Oberreuter. Die Norm als Ausnahme. Zum Verfall des Weimarer Verfassungssystems // GWU 35 (1984), 299-323.
391. D.Orlow. Weimar Prussia 1918-1925. The Unlikely Rock of Democracy. - Pitsburg, 1986.
392. K.Petersen. Literatur und Justiz in der Weimarer Republik. - Stuttgart, 1988.
393. J.Ramm. Eugen Schiffer und die Reform der deutschen Justiz. - Neuwied/Darmstadt, 1987.
394. K.Reimer. Rheinlandfrage und Rheinlandbewegung (1918-1933). - Frankfurt/Bern/Las Vegas, 1979.
395. W.Runge. Politik und Beamtentum im Parteienstaat. Die Demokratisierung der politischen Beamten in Preußen zwischen 1918 und 1933. - Stuttgart, 1965.
396. K.Schaap. Die Endphase der Weimarer Republik im Freistaat Oldenburg 1928-1933. - Düsseldorf, 1975.
397. E.Schanbacher. Parlamentarische Wahlen und Wahlsystem in der Weimarer Republik. Wahlgesetzgebung und Wahlreform im Reich und in den Ländern. - Düsseldorf, 1982.
398. R.Schiffers. Elemente direkter Demokratie im Weimarer Regierungssystem. - Düsseldorf, 1971.
399. H.Schmahl. Disziplinarrecht und politische Betätigung der Beamten in der Weimarer Republik. - Berlin, 1977.
400. T.Schnabel. Württemberg zwischen Weimar und Bonn 1928 bis 1945/46. - Stuttgart, 1986.
401. U.Schüren. Der Volksentscheid zur Fürstenenteignung 1926. - Düsseldorf, 1978.
402. G.Schulz. Zwischen Demokratie und Diktatur. Verfassungspolitik und Reichsreform in der Weimarer Republik; Bd.1: Die Periode der Konsolidierung und der Revision des Bismarckschen Reichsaufbaus 1919-1930. - Berlin, 1963, 1987; Bd.2: Deutschland am Vorabend der Großen Krise. - Berlin/New York, 1987; Bd.3: Von Brüning zu Hitler. Der Wandel des politischen Systems in Deutschland 1930-1933. - Berlin/ New York, 1992.
403. W.Steffani. Die Untersuchungsausschüsse des Preußischen Landtages zur Zeit der Weimarer Republik. - Düsseldorf, 1960.
404. M.Stürmer. Koalition und Opposition in der Weimarer Republik 1924-1928. - Düsseldorf, 1967.
405. M.Süss. Rheinhessen unter französischer Besatzung. Vom Waffenstillstand im November 1918 bis zum Ende der Separatistenunruhen im Februar 1924. - Stuttgart, 1988.
406. B.Vogel/D.Nohlen/R.-O.Schultze. Wahlen in Deutschland 1948-1970. - Berlin, 1971.

407. H.A.Winkler (Hrsg.). Die deutsche Staatskrise 1930-1933. Handlungsspielräume und Alternativen. - München, 1992.

408. P.-C.Witt. Reichsfinanzminister und Reichsfinanzverwaltung. Zum Problem des Verhältnisses von politischer Führung und bürokratischer Herrschaft in den Anfangsjahren der Weimarer Republik 1918/19-1924 // VfZg 23 (1975), 1-61.

## **7. Partijas, baznīcas, sabiedriskās organizācijas un kustības.**

409. L.Albertin. Liberalismus und Demokratie am Anfang der Weimarer Republik. Eine vergleichende Analyse der Deutschen Demokratischen Partei und der Deutschen Volkspartei. - Düsseldorf, 1972.

410. W.T.Angress. Die Kampfzeit der KPD 1921-1923. - Düsseldorf, 1973.

411. J.Aretz. Katholische Arbeiterbewegung und Nationalsozialismus. Der Verband katholischer Arbeiter- und Knappenvereine Westdeutschlands 1923-1945. - Mainz, 1978.

412. S.Bahne. Die KPD und das Ende von Weimar. - Frankfurt, 1976.

413. L.Bergsträsser. Geschichte der politischen Parteien in Deutschland. - München, 1965.

414. H.M.Bock. Syndikalismus und Linkskommunismus von 1918-1923. Zur Geschichte und Soziologie der Freien Arbeiter-Union Deutschlands (Syndikalistinnen), der Allgemeinen Arbeiter-Union Deutschlands und der Kommunistischen Arbeiter-Partei Deutschlands. - Meisenheim am Glan, 1969.

415. D.Brunner. Bürokratie und Politik des Allgemeinen Deutschen Gewerkschaftsbundes 1918/19 bis 1933. - Köln, 1992.

416. K.-W.Dahm. Pfarrer und Politik. Soziale Position und politische Mentalität des deutschen evangelischen Pfarrerstandes zwischen 1918 und 1933. - Köln/Opladen, 1965.

417. L.Döhn. Politik und Interesse. Die Interessenstruktur der Deutschen Volkspartei. - Meisenheim am Glan, 1970.

418. H.Donat/K.Holl (Hrsg.). Die Friedensbewegung. Organisierter Pazifismus in Deutschland, Österreich und in der Schweiz. - Düsseldorf, 1983.

419. H.Drechsler. Die Sozialistische Arbeiterpartei Deutschlands (SADP). - Meisenheim am Glan, 1965.

420. E.Eschebach. Volkskirche im Zwiespalt. Die Generalsynode der Evangelischen Kirche der altpreußischen Union in der Weimarer Republik. - Frankfurt/Bern/New York/Paris, 1991.

421. R.J. Evans. The Feminist Movement in Germany 1894-1933. - London, 1976.

422. B.Fischer. Theoriediskussion der SPD in der Weimarer Republik. - Frankfurt/Bern/New York, 1987.

423. C.Fischer. *The German Communists and the Rise of Nazism*. - Basings-  
toke, 1991.
424. O.K.Flechtheim. *Die KPD in der Weimarer Republik. Mit einer Einlei-  
tung von H.Weber*. - Frankfurt, 1969.
425. B.B.Frye. *Liberal Democrats in the Weimar Republic. The History of  
the German Democratic Party and the German State Party*. - Carbondale/Ed-  
wardsville, 1985.
426. D.Fricke (Leiter des Redaktionskollektivs). *Die bürgerlichen Parteien  
in Deutschland*, 2 Bde. - Leipzig, 1968-1970; Neuaufl. u.d. T.: *Lexikon zur Partei-  
engeschichte. Die bürgerlichen und kleinbürgerlichen Parteien und Verbände in  
Deutschland (1789-1945)*, 4 Bde. - Köln, 1983-1986.
427. D.Gessner. *Agrarverbände in der Weimarer Republik*. - Düsseldorf,  
1976.
428. H.Giesecke. *Vom Wandervogel bis zur Hitlerjugend*. - München, 1981.
429. D.Golombek. *Die politische Vorgeschichte des Preußenkonkordats  
(1929)*. - Mainz, 1970.
430. B.Greven-Aschoff. *Die bürgerliche Frauenbewegung in Deutschland  
1894-1933*. - Göttingen, 1981.
431. I.Hamel. *Völkerischer Verband und nationale Gewerkschaft. Der Deutsch-  
nationale Handlungsgehilfen-Verband 1893-1933*. - Frankfurt, 1967.
432. W.Hartenstein. *Die Anfänge der Deutschen Volkspartei 1918-1920*. -  
Düsseldorf, 1962.
433. L.Hertzman. *DNVP. Right-Wing Opposition in the Weimar Republik  
1918-1924*. - Lincoln, Nebr., 1963.
434. J.C.Hess. *'Das ganze Deutschland soll es sein'. Demokratischer Na-  
tionalismus in der Weimarer Republik am Beispiel der Deutschen Demokrati-  
schen Partei*. - Stuttgart, 1978.
435. A.Hillgruber. *Die politischen Kräfte der Mitte und die Auflösung der  
Weimarer Republik // H.Bodensieck (Hrsg.). Preußen, Deutschland und der  
Westen. Festschrift O.Hauser*. - Göttingen: 1980, 155-175.
436. H.Hömig. *Das preußische Zentrum in der Weimarer Republik*. - Mainz,  
1979.
437. K.-P.Hoepke. *Die deutsche Rechte und der italienische Faschismus*. -  
Düsseldorf, 1968.
438. H.Holzbach. *Das "System Hugenberg". Die Organisation bürgerlicher  
Sammlungspolitik vor dem Aufstieg der NSDAP 1918-1928*. - Stuttgart, 1980.
439. H.Hürten. *Deutsche Katholiken 1918-1945*. - Paderborn, 1992.
440. J.Jacke. *Kirche zwischen Monarchie und Republik. Der preußische  
Protestantismus nach dem Zusammenbruch von 1918*. - Hamburg, 1976.
441. E.Jonas. *Die Volkskonservativen 1928-1933*. - Düsseldorf, 1965.
442. L.E.Jones. *German Liberalism and the Dissolution of the Weimar Par-  
ty System 1918-1933*. - Chapel Hill/London, 1988.

443. D.Junker. Die Deutsche Zentrumspartei und Hitler 1932/33. - Stuttgart, 1969.
444. H.Kaack. Geschichte und Struktur des deutschen Parteiensystems. - Opladen, 1971.
445. J.-C.Kaiser. Arbeiterbewegung und organisierte Religionskritik. Proletarische Freidenkerverbände in Kaiserreich und Weimarer Republik. - Stuttgart, 1981.
446. J.-C.Kaiser. Sozialer Protestantismus im 20.Jahrhundert. Beiträge zur Geschichte der Inneren Mission 1914-1945. - München, 1989.
447. A.Kasting. Die deutsche Sozialdemokratie zwischen Koalition und Opposition 1919 bis 1923. - Paderborn, 1970.
448. W.Kindt (Hrsg.). Die deutsche Jugendbewegung 1920-1933. Die Bündische Zeit. - Düsseldorf, 1974.
449. D.Klenke. Die SPD-Linke in der Weimarer Republik. Eine Untersuchung zu den regionalen organisatorischen Grundlagen und zur politischen Praxis und Theoriebildung des linken Flügels der SPD in den Jahren 1922-32, 2 Bde. - Münster, 1983.
450. S.Koch-Baumgarten. Aufstand der Avantgarde. Die Märzaktion der KPD 1921. - Frankfurt/New York, 1986.
451. G.Könke. Organisierter Kapitalismus, Sozialdemokratie und Staat. Eine Studie zur Ideologie der sozialdemokratischen Arbeiterbewegung in der Weimarer Republik (1924-1932). - Stuttgart, 1987.
452. E.Kolb. Die sozialdemokratische Strategie in der Ära des Präsidialkabinetts Brüning - Strategie ohne Alternative? // U.Büttner (Hrsg.). Das Unrechtsregime. Festschrift für W.Jochmann, 2 Bde. - Hamburg: 1986, Bd.1, 157-176.
453. H.Krause. USPD. Zur Geschichte der Unabhängigen Sozialdemokratischen Partei Deutschlands. - Frankfurt, 1975.
454. A.Kruck. Geschichte des Alldeutschen Verbandes 1890-1939. - Wiesbaden, 1954.
455. G.Laubscher. Die Opposition im Allgemeinen Deutschen Gewerkschaftsbund (ADGB) 1918-1923. - Frankfurt, 1979.
456. R.M.Lepsius. Parteiensystem und Sozialstruktur. Zum Problem der Demokratisierung der deutschen Gesellschaft // G.A.Ritter (Hrsg.). Deutsche Parteien vor 1918. - Köln: 1973, 56-80 (zuerst in Lütge-Festschrift 1966).
457. R.Leuschen-Seppel. Zwischen Staatsverantwortung und Klasseninteresse. Die Wirtschafts- und Finanzpolitik der SPD zur Zeit der Weimarer Republik unter besonderer Berücksichtigung der Mittelphase 1924-1928/29. - Bonn, 1981.
458. W.Liebe. Die Deutschnationale Volkspartei 1918-1924. - Düsseldorf, 1956.
459. U.Lohalm. Völkischer Radikalismus. Die Geschichte des Deutschvölkischen Schutz- und Trutz-Bundes 1919-1923. - Hamburg, 1970.
460. U.Ludewig. Arbeiterbewegung und Aufstand. Eine Untersuchung zum Verhalten der Arbeiterparteien in den Aufstandsbewegungen der frühen Weimarer Republik 1920-1923. - Husum, 1978.

461. W.Luthardt (Hrsg.). Sozialdemokratische Arbeiterbewegung und Weimarer Republik. Materialien zur gesellschaftlichen Entwicklung 1927-1933, 2 Bde. - Frankfurt, 1978.
462. E.Matthias/R.Morsey (Hrsg.). Das Ende der Parteien 1933. - Düsseldorf, 1960, 1979.
463. H.Mommsen. Die Sozialdemokratie in der Defensive. Der Immobilismus der SPD und der Aufstieg des Nationalsozialismus // H.Mommsen (Hrsg.). Sozialdemokratie zwischen Klassenbewegung und Volkspartei. - Frankfurt: 1974, 106-133.
464. D.W.Morgan. The Socialist Left and the German Revolution. A History of the German Independent Socialist Democratic Party 1917-1922. - Ithaca, N.Y./London, 1975.
465. R.Morsey. Die Deutsche Zentrumspartei 1917-1923. - Düsseldorf, 1966.
466. R.Morsey. Der Untergang des politischen Katholizismus. Die Zentrumspartei zwischen christlichen Selbstverständnis und "Nationaler Erhebung" 1932/1933. - Stuttgart/Zürich, 1977.
467. W.Müller. Lohnkampf, Massenstreik, Sowjetmacht. Ziele und Grenzen der "Revolutionären Gewerkschafts-Opposition" (RGO) // Deutschland 1928 bis 1933. - Köln, 1988.
468. S.Neumann. Die Parteien der Weimarer Republik. - Stuttgart, 1986 (zuerst Berlin 1932 u.d. T.: Die politischen Parteien in Deutschland).
469. D.L.Niewyk. The Jews in Weimar Germany. - Manchester, 1980.
470. K.Nowak. Evangelische Kirche und Weimarer Republik. Zum politischen Weg des deutschen Protestantismus zwischen 1918 und 1932. - Göttingen, 1981.
471. G.Opitz. Der Christlich-soziale Volksdienst. - Düsseldorf, 1969.
472. S.Plück. Das Badische Konkordat vom 12.Oktober 1932. - Mainz, 1984.
473. G.Plum. Gesellschaftsstruktur und politisches Bewußtsein in einer katholischen Region 1928-1933. Untersuchungen am Beispiel des Regierungsbezirks Aachen. - Stuttgart, 1972.
474. H.Potthoff. Gewerkschaften und Politik zwischen Revolution und Inflation. - Düsseldorf, 1979.
475. H. Potthoff. Freie Gewerkschaften 1918-1933. Der Allgemeine Deutsche Gewerkschaftsbund in der Weimarer Republik. - Düsseldorf, 1987.
476. H.-J.Priamus. Angestellte und Demokratie. Die nationalliberale Angestelltenbewegung in der Weimarer Republik. - Stuttgart, 1979.
477. W.Pyta. Gegen Hitler und für die Republik. Die Auseinandersetzung der deutschen Sozialdemokratie mit der NSDAP in der Weimarer Republik. - Düsseldorf, 1989.
478. F.Raabe. Die Bündische Jugend. - Stuttgart, 1961.
479. D.Riesenberger. Die katholische Friedensbewegung in der Weimarer Republik. - Düsseldorf, 1976.

480. G.A.Ritter. Kontinuität und Umformung des deutschen Parteiensystems 1918-1920 // G.A.Ritter. Arbeiterbewegung, Parteien und Parlamentarismus. - Göttingen: 1976, 116-157.
481. H.Roder. Der christlich-nationale Deutsche Gewerkschaftsbund (DGB) im politisch-ökonomischen Kräftefeld der Weimarer Republik. - Frankfurt/Bern/New York, 1986.
482. E.Rosenhaft. Beating the Fascists? The German Communists and Political Violence 1929-1933. - Cambridge, 1983.
483. M.Ruck. Die Freien Gewerkschaften im Ruhrkampf 1923. - Köln, 1986.
484. K.Ruppert. Im Dienst am Staat von Weimar. Das Zentrum als regierende Partei in der Weimarer Demokratie 1923-1930. - Düsseldorf, 1992.
485. R.Schaefer. SPD in der Ära Brüning: Tolerierung oder Mobilisierung? Handlungsspielräume und Strategien sozialdemokratischer Politik 1930-1932. - Frankfurt/New York, 1990.
486. F.-K.Scheer. Die Deutsche Friedensgesellschaft (1892-1933). Organisation, Ideologie, politische Ziele. - Frankfurt, 1983.
487. M.Schneider. Die Christlichen Gewerkschaften 1894-1933. - Bonn, 1982.
488. W.Schneider. Die Deutsche Demokratische Partei in der Weimarer Republik 1924-1930. - München, 1978.
489. K.Schönhoven. Die Bayerische Volkspartei 1924-1932. - Düsseldorf, 1972.
490. K.Schönhoven. Zwischen Anpassung und Ausschaltung. Die Bayerische Volkspartei in der Endphase der Weimarer Republik 1932/33 // HZ 224 (1977), 340-378.
491. K.Schönhoven. Die deutschen Gewerkschaften. - Frankfurt, 1987.
492. K.Schönhoven. Reformismus und Radikalismus. Gespaltene Arbeiterbewegung im Weimarer Sozialstaat. - München, 1989.
493. K.Scholder. Die Kirchen und das Dritte Reich; Bd.1: Vorgeschichte und Zeit der Illusionen 1918-1934. - Frankfurt/Berlin/Wien, 1977.
494. M.Schumacher. Mittelstandsfront und Republik. Die Wirtschaftspartei, Reichspartei des deutschen Mittelstands 1919-1933. - Düsseldorf, 1972.
495. M.Schumacher. Land und Politik. Eine Untersuchung über politische Parteien und agrarische Interessen 1914-1923. - Düsseldorf, 1979.
496. H.Schustereit. Linksliberalismus und Sozialdemokratie in der Weimarer Republik. Eine vergleichende Betrachtung von DDP und SPD 1919-1930. - Düsseldorf, 1975.
497. G.Stoltenberg. Politische Strömungen im schleswig-holsteinischen Landvolk 1918-1933. - Düsseldorf, 1962.
498. J.Striesow. Die Deutschnationale Volkspartei und die Völkisch-Radikalen 1918-1922, 2 Bde. - Frankfurt, 1981.
499. A.Stupperich. Volksgemeinschaft oder Arbeitersolidarität. Studien zur Arbeiternehmerpolitik in der Deutschnationalen Volkspartei (1918-1933). - Göttingen/Zürich, 1982.

500. A.Thimme. Flucht in den Mythos. Die Deutschnationale Volkspartei und die Niederlage von 1918. - Göttingen, 1969.
501. K.H.Tjaden. Struktur und Funktion der "KPD-Opposition" (KPO). Eine organisationssoziologische Untersuchung zur "Rechts"-Opposition im deutschen Kommunismus zur Zeit der Weimarer Republik. - Meisenheim am Glan, 1964.
502. J.Wachtler. Zwischen Revolutionserwartung und Untergang. Die Vorbereitung der KPD auf die Illegalität in den Jahren 1929-1933. - Frankfurt, 1983.
503. H.Weber. Die Wandlungen des deutschen Kommunismus. Die Stalinisierung der KPD in der Weimarer Republik, 2 Bde. - Frankfurt, 1969.
504. H.Weber. Hauptfeind Sozialdemokratie. Strategie und Taktik der KPD 1929-1933. - Düsseldorf, 1982.
505. H.Weber. Kommunismus in Deutschland 1918-1945. Darmstadt, 1983.
506. R.F.Wheeler. USPD und Internationale. Frankfurt, 1975.
507. H.A.Winkler. Unternehmerverbände zwischen Ständeideologie und Nationalsozialismus // VfZg 17 (1969), 341-371.
508. H.A.Winkler. Klassenbewegung oder Volkspartei? Zur Programmdiskussion in der Weimarer Sozialdemokratie 1920-1925 // GG 8 (1982), 9-54.
509. H.A.Winkler. Von der Revolution zur Stabilisierung. Arbeiter und Arbeiterbewegung in der Weimarer Republik 1918 bis 1924. - Berlin/Bonn, 1984.
510. H.A.Winkler. Der Schein der Normalität. Arbeiter und Arbeiterbewegung in der Weimarer Republik 1924 bis 1930. - Berlin/Bonn, 1985.
511. H.A.Winkler. Der Weg in die Katastrophe. Arbeiter und Arbeiterbewegung in der Weimarer Republik 1930 bis 1933. - Berlin/Bonn, 1987.
512. J.R.C.Wright. "über den Parteien". Die politische Haltung der evangelischen Kirchenführer 1918-1933. - Göttingen, 1977.

## **8. Izglītības sistēma, kultūra un zinātne, mēdiji, ideoloģijas.**

513. W.Bauer. Wertrelativismus und Wertbestimmtheit im Kampf um die Weimarer Demokratie. Zur Politologie des Methodenstreites der Staatsrechtslehrer. - Berlin, 1968.
514. A.Baumgartner. Sehnsucht nach Gemeinschaft. Ideen und Strömungen im Sozialkatholizismus der Weimarer Republik. - München, 1977.
515. W.Becker. Demokratie des sozialen Rechts. Die politische Haltung der Frankfurter Zeitung, der Vossischen Zeitung und des Berliner Tageblatts 1918-1924. - Göttingen, 1971.
516. K.Bergmann. Agrarromantik und Großstadtfeindschaft. - Meisenheim am Glan, 1970.
517. D.Bering. Kampf um Namen. Bernhard Weiß gegen Joseph Goebbels. - Stuttgart, 1991.

518. R.Bölling. Volksschullehrer und Politik. Der Deutsche Lehrerverein 1918-1933. - Göttingen, 1978.
519. M.Bosch. Liberale Presse in der Krise. Die Innenpolitik der Jahre 1930 bis 1933 im Spiegel des "Berliner Tageblatts", der "Frankfurter Zeitung" und der "Vossischen Zeitung". - Frankfurt, 1976.
520. N.Bolz. "Auszug aus der entzauberten Welt". Philosophischer Extremismus zwischen den Weltkriegen. - München, 1990.
521. K.D.Bracher. Zeit der Ideologien. Eine Geschichte des politischen Denkens im 20.Jahrhundert. - Stuttgart, 1982.
522. K.Breuning. Die Vision des Reiches. Deutscher Katholizismus zwischen Demokratie und Diktatur (1929 bis 1934). - München, 1969.
523. J.Campbell. Der Deutsche Werkbund 1907-1934. - Stuttgart, 1981; München, 1989.
524. H.Döring. Der Weimarer Kreis. Studien zum politischen Bewußtsein verfassungstreuer Hochschullehrer in der Weimarer Republik. - Meisenheim am Glan, 1975.
525. L.Dupeux. "Nationalbolschewismus" in der Deutschland 1919-1933. - München, 1985.
526. B.Faulenbach. Ideologie des deutschen Weges. Die deutsche Geschichte in der Historiographie zwischen Kaiserreich und Nationalsozialismus. - München, 1980.
527. J.Fijalkowski. Die Wendung zum Führerstaat. Ideologische Komponenten in der politischen Philosophie Carl Schmitts. - Köln, 1958.
528. C.Führ. Zur Schulpolitik der Weimarer Republik. Die Zusammenarbeit von Reich und Ländern im Reichsschulausschuß (1919-1923) und im Ausschuß für Unterrichtswesen (1924-1933). - Weinheim, 1972.
529. P.Gay. Die Republik der Außenseiter. Geist und Kultur in der Weimarer Zeit 1918-1933. - Frankfurt, 1970.
530. M.Gollbach. Die Wiederkehr des Weltkrieges in der Literatur. Zu den Frontomanen der späten zwanziger Jahre. - Kronberg i.T., 1978.
531. G.Grünthal. Reichsschulgesetz und Zentrumspartei in der Weimarer Republik. - Düsseldorf, 1968.
532. W.L.Guttsman. Worker's Culture in Weimar Germany. Between Tradition and Commitment. - New York/Oxford/München, 1990.
533. J.Herf. Reactionary Modernism. Technology, Culture and Politics in Weimar and the Third Reich. - Cambridge, 1984.
534. J.Hermand/F.Trommler. Die Kultur der Weimarer Republik. - München, 1978.
535. U.Herrmann (Hrsg.). "Neue Erziehung" - "Neue Menschen". Erziehung und Bildung zwischen Kaiserreich und Diktatur. - Weinheim/Basel, 1987.
536. K.Holl/W.Wette (Hrsg.). Fazifismus in der Weimarer Republik. - Paderborn, 1981.

537. N.Huse. "Neues Bauen" 1918 bis 1933. Moderne Architektur in der Weimarer Republik. - Berlin, 1985.
538. C.Jansen. Professoren und Politik. Politisches Denken und Handeln der Heidelberger Hochschullehrer 1914-1935. - Göttingen, 1992.
539. M.H.Kater. Studentenschaft und Rechtsradikalismus in Deutschland 1918-1933. - Hamburg, 1975.
540. H.-H.Knütter. Die Juden und die deutsche Linke in der Weimarer Republik 1918-1933. - Düsseldorf, 1971.
541. T.Koebner (Hrsg.). Weimars Ende. Prognosen und Diagnosen in der deutschen Literatur und politischen Publizistik 1930- 1933. - Frankfurt, 1982.
542. K.Koszyk. Deutsche Presse 1914-1945. - Berlin, 1972.
543. K.Kreimeier. Die UFA-Story. Geschichte eines Filmkonzerns. - München, 1992.
544. D.Langewiesche. Politik-Gesellschaft-Kultur. Zur Problematik von Arbeiterkultur und kulturellen Arbeiterorganisationen in Deutschland nach dem 1. Weltkrieg // AfS 22 (1982), 359-402.
545. D.Langewiesche/H.-E.Tenorth (Hrsg.). Handbuch der deutschen Bildungsgeschichte; Bd.5, 1918-1945: Die Weimarer Republik und die nationalsozialistische Diktatur. - München, 1989.
546. B.M.Lane. Architektur und Politik in Deutschland 1918-1945. - Braunschweig, 1986.
547. W.Laqueur. Weimar. Die Kultur der Republik. - Frankfurt, 1976.
548. D.Lehnert/K.Megerle (Hrsg.). Politische Identität und nationale Gedenktage. Zur politischen Kultur in der Weimarer Republik. - Opladen, 1989.
549. D.Lehnert (Hrsg.). Politische Teilkulturen zwischen Integration und Polarisierung. Zur politischen Kultur und der Weimarer Republik. - Opladen, 1990.
550. R.M.Lepsius. Extremer Nationalismus. Strukturbedingungen vor der nationalsozialistischen Machtergreifung. - Stuttgart, 1966.
551. W.B.Lerg. Rundfunkpolitik in der Weimarer Republik. - München, 1980.
552. A.Lindt. Das Zeitalter des Totalitarismus. Politische Heilslehren und ökumenischer Aufbruch. - Stuttgart, 1981.
553. H.-J.Lutzhöft. Der nordische Gedanke in Deutschland 1920-1940. - Stuttgart, 1971.
554. J.Meinck. Weimarer Staatslehre und Nationalsozialismus. - Frankfurt, 1978.
555. A.Mohler. Die konservative Revolution in Deutschland 1918- 1932. - Stuttgart, 1950, 3.erweit. Aufl., 2 Bde. - Darmstadt, 1989.
556. W.E.Mosse/A.Paucker (Hrsg.). Entscheidungsjahr 1932. Zur Judenfrage in der Endphase der Weimarer Republik. - Tübingen, 1965.
557. H.H.Müller. Der Krieg und die Schriftsteller. Der Kriegerroman der Weimarer Republik. - Stuttgart, 1986.
558. S.F.Müller. Die Höhere Schule Preußens in der Weimarer Republik. - Weinheim, 1977.

559. D.Nachmansohn/R.Schmid. Die große Ära der Wissenschaft in Deutschland 1900 bis 1933. Jüdische und nichtjüdische Pioniere in der Atomphysik, Chemie und Biochemie. - Stuttgart, 1988.
560. A.Paucker. Der jüdische Abwehrkampf gegen Antisemitismus und Nationalsozialismus in den letzten Jahren der Weimarer Republik. - Hamburg, 1968.
561. P.Petro. Joyles Streets. Women and Melodramatic Representation in Weimar Germany. - Princeton, N.J., 1989.
562. J.Petzold. Wegbereiter des deutschen Faschismus. Die Jungkonservativen in der Weimarer Republik. - Köln, 1978.
563. K.Prümm. Die Literatur des soldatischen Nationalismus der 20er Jahre 1918-1933, 2 Bde. - Kronberg i. T., 1974.
564. F.K.Ringer. Die Gelehrten. Der Niedergang der deutschen Mandarine 1890-1933. - Stuttgart, 1983.
565. H.Schleier. Die bürgerliche deutsche Geschichtsschreibung der Weimarer Republik, 2 Bde. - Berlin (Ost), 1975.
566. W.Schluchter. Entscheidung für den sozialen Rechtsstaat. Hermann Heller und die staatstheoretische Diskussion in der Weimarer Republik. - Köln, 1968.
567. O.-E.Schüddekopf. Linke Leute von Rechts. Die nationalrevolutionären Minderheiten und der Kommunismus in der Weimarer Republik. - Stuttgart, 1960.
568. N.J.Schürgers. Politische Philosophie in der Weimarer Republik. Staatsverständnis zwischen Führerdemokratie und bürokratischen Sozialismus. - Stuttgart, 1989.
569. H.-P.Schwarz. Der konservative Anarchist. Politik und Zeitkritik Ernst Jüngers. - Freiburg i.Br., 1962.
570. H.-J.Schwierskott. Arthur Moeller van den Bruck und der revolutionäre Nationalismus in der Weimarer Republik. - Göttingen, 1962.
571. B.Sösemann. Das Ende der Weimarer Republik in der Kritik demokratischer Publizisten. Eine vergleichende Analyse der Auffassungen von Theodor Wolff, Ernst Feder, Julius Elbau, Leopold Schwarzschild. - Berlin, 1976.
572. K.Sontheimer. Antidemokratisches Denken in der Weimarer Republik. Die politischen Ideen des deutschen Nationalismus zwischen 1918 und 1933. - München, 1962, 1968.
573. F.Stern. Kulturpessimismus als politische Gefahr. Eine Analyse nationaler Ideologie in Deutschland. - Bern/Stuttgart/Wien, 1963.
574. W.Struve. Elites against Democracy. Leadership Ideals in Bourgeois Political Thought in Germany 1890-1933. - Princeton, N.J., 1973.
575. K.Tanner. Die fromme Verstaatlichung des Gewissens. Zur Auseinandersetzung um die Legimität der Weimarer Reichsverfassung in Staatsrechtswissenschaft und Theologie der zwanziger Jahre. - Göttingen, 1989.
576. H.-E.Tenorth. Zur deutschen Bildungsgeschichte 1918-1945. - Köln/Wien, 1985.

577. R.Vierhaus/B. vom Brocke (Hrsg.). Forschung im Spannungsfeld von Politik und Gesellschaft. Geschichte und Struktur der Kaiser Wilhelm-/Max-Planck-Gesellschaft. - Stuttgart, 1990.

578. P.Weindling. Health, Race and German Politics between National Unification and Nazism 1870-1945. - Cambridge, 1989.

579. J.Weinstein. The End of Expressionism. Art and the November Revolution in Germany 1918-19. - Chicago/London, 1990.

580. K.W.Wippermann. Politische Propaganda und staatsbürgerliche Bildung. Die Reichszentrale für Heimatdienst in der Weimarer Republik. - Bonn, 1976.

581. W.Wittwer. Die sozialdemokratische Schulpolitik in der Weimarer Republik. - Berlin, 1980.

## **9. Ekonomiskā attīstība, sociālās problēmas, dzīves apstākļi.**

582. W.Abelshauer (Hrsg.). Die Weimarer Republik als Wohlfahrtsstaat. - Stuttgart, 1987.

583. D.Abraham. The Collapse of the Weimar Republic. Political Economy and Crisis. - New York, 1986.

584. D.H.Aldcroft. Die zwanziger Jahre. Von Versailles zur Wall Street 1919-1929 (Geschichte der Weltwirtschaft im 20.Jahrhundert Bd.3). - München, 1978.

585. G.Ambrosius. Die öffentliche Wirtschaft in der Weimarer Republik. Kommunale Versorgungsunternehmen als Instrumente der Wirtschaftspolitik. - Baden/Baden, 1984.

586. K.J.Bade (Hrsg.). Auswanderer - Wanderarbeiter - Gastarbeiter. Bevölkerung, Arbeitsmarkt und Wanderung in Deutschland seit der Mitte des 19.Jahrhunderts, 2 Bde. - Ostfildern, 1985.

587. J.Bähr. Staatliche Schlichtung in der Weimarer Republik. Tarifpolitik, Korporatismus und industrieller Konflikt zwischen Inflation und Deflation 1919-1932. - Berlin, 1989.

588. R.Baier. Der deutsche Osten als soziale Frage. Eine Studie zur preußischen und deutschen Siedlungs- und Polenpolitik in den Ostprovinzen während des Kaiserreichs und der Weimarer Republik. - Köln/Wien, 1980.

589. H.Becker. Handlungsspielräume der Agrarpolitik in der Weimarer Republik zwischen 1923 und 1929. - Stuttgart, 1990.

590. J.Bergmann/K.Megerle. Protest und Aufruhr der Landwirtschaft in der Weimarer Republik (1924-1933). Formen und Typen der politischen Agrarbewegung im regionalen Vergleich // J.Bergmann u.a. (Hrsg.). Regionen im historischen Vergleich. Studien zu Deutschland im 19. und 20.Jahrhundert. - Opladen: 1989, 200-287.

591. R.Berthold u.a. (Hrsg.). Geschichte der Produktivkräfte in Deutschland von 1800 bis 1945; Bd.3: Produktivkräfte in Deutschland 1917/18 bis 1945. - Berlin (Ost), 1988.
592. S.Bischoff. Arbeitszeitrecht in der Weimarer Republik. - Berlin, 1987.
593. F.Blaich. Die Wirtschaftskrise 1925/26 und die Reichsregierung. Von der Erwerbslosenfürsorge zur Konjunkturpolitik. - Kallmünz, 1977.
594. C.Böhret. Aktionen gegen die "kalte Sozialisierung" 1926-1930. Ein Beitrag zum Wirken ökonomischer Einflußverbände in der Weimarer Republik. - Berlin, 1966.
595. K.Borchardt. Wachstum, Krisen, Handlungsapieräume der Wirtschaftspolitik. Göttingen, 1082.
596. K.E.Born. Die deutsche Bankenkrise 1931. - München, 1967.
597. U.Braun. Die Besteuerung der Unternehmen in der Weimarer Republik von 1923 bis 1933. - Köln, 1988.
598. K.Brunner (Hrsg.). The Great Depression Revisited. - Boston/ Den Haag/London, 1981.
599. G.Bry. Wages in Germany 1871-1945. - Princeton, N.J., 1960.
600. O.Büsch/G.D.Feldman (Hrsg.). Historische Prozesse der deutschen Inflation 1914-1924. - Berlin, 1978.
601. U.Büttner. Politische Alternativen zum Brüning'schen Deflationskurs. Ein Beitrag zur Diskussion über "ökonomische Zwangslagen" in der Endphase von Weimar // VfZg 37 (1989), 209-251.
602. Deutsche Bundesbank (Hrsg.). Währung und Wirtschaft in Deutschland 1876-1975. - Frankfurt, 1976.
603. P.Dudek. Erziehung durch Arbeit. Arbeitslagerbewegung und freiwilliger Arbeitsdienst 1920-1935. - Opladen, 1988.
604. R.J.Evans/D.Geary (Hrsg.). The German Unemployed. Experiences the Third Reich. - London, 1987.
605. G.D.Feldman. Iron and Steel in the German Inflation 1916-1923. - Princeton, N.J., 1977.
606. G.D.Feldman. Vom Weltkrieg zur Weltwirtschaftskrise. Studien zur deutschen Wirtschafts- und Sozialgeschichte 1914-1932. - Göttingen, 1984.
607. G.D.Feldman (Hrsg.). Die Nachwirkungen der Inflation auf die deutsche Geschichte 1924-1933. - München, 1985.
608. G.D.Feldman. The Great Disorder. Politics, Economics, and Society in the German Inflation 1914-1924. - Oxford, 1993.
609. G.D.Feldman/H.Homburg. Industrie und Inflation. Studien und Dokumente zur Politik der deutschen Unternehmer 1916-1923. - Hamburg, 1977.
610. G.D.Feldman./I.Steinisch. Die Weimarer Republik zwischen Sozial- und Wirtschaftsstaat. Die Entscheidung gegen den Achtstundentag // AfS 18 (1978), 353-439.
611. G.D.Feldman/Dies. Industrie und Gewerkschaften 1918-1924. Die Überforderte Zentralarbeitsgemeinschaft. - Stuttgart, 1985.

612. G.D.Feldman/C.-L.Holtfrerich/G.A.Ritter/P.C.Witt (Hrsg.). Die deutsche Inflation. - Berlin/New York, 1982.
613. G.D.Feldman/C.-L.Holtfrerich/G.A.Ritter/P.C.Witt (Hrsg.). Die Anpassung an die Inflation. - Berlin/New York, 1986.
614. G.D.Feldman/C.-L.Holtfrerich/G.A.Ritter/P.C.Witt (Hrsg.). Konsequenzen der Inflation. - Berlin, 1989.
615. W.Fischer. Deutsche Wirtschaftspolitik 1918-1945.- Opladen, 1968.
616. J.Flemming. Landwirtschaftliche Interessen und Demokratie. Ländliche Gesellschaft. Agrarverbände und Staat 1890- 1925.- Bonn, 1978.
617. E.Fraenkel. Der Ruhreisenstreit 1928-1929 in historisch-politischer Sicht // F.A.Hermens/T.Schieder. Staat, Wirtschaft und Politik (Nr.115), 97-117.
618. T. v. Freyberg. Industrielle Rationalisierung in der Weimarer Republik. - Frankfurt/New York, 1989.
619. K.C.Führer. Arbeitslosigkeit und die Entstehung der Arbeitslosenversicherung in Deutschland 1902-1927. - Berlin, 1990.
620. T.Geiger. Die soziale Schichtung des deutschen Volkes. - Stuttgart, 1932.
621. D.Gessner. Agrardepression und Präsidialregierungen in Deutschland 1930 bis 1933. Probleme des Agrarprotektionismus am Ende der Weimarer Republik. - Düsseldorf, 1977.
622. W.Glashagen. Die Reparationspolitik Heinrich Brünings 1930-1931. Diss. phil. - Bonn, 1980.
623. M.Grübler. Die Spitzenverbände der Wirtschaft und das erste Kabinett Brüning. - Düsseldorf, 1982.
624. B.Grzywatz. Arbeit und Bevölkerung im Berlin der Weimarer Zeit. Eine historisch-statistische Untersuchung. - Berlin, 1988.
625. K.Hagemann. Frauenalltag und Männerpolitik. Alltagsleben und gesellschaftspolitisches Handeln von Arbeiterfrauen in der Weimarer Republik. - Bonn, 1990.
626. G.Hardach. Weltmarktorientierung und relative Stagnation. Währungspolitik in Deutschland 1924-1931. - Berlin, 1976.
627. H.-H.Hartwich. Arbeitsmarkt, Verbände und Staat 1918-1933. Die Öffentliche Bindung unternehmerischer Funktionen in der Weimarer Republik. - Berlin, 1967.
628. W.J.Helbich. Die Reparationen in der Ära Brüning. - Berlin, 1962.
629. D.Hertz-Eichenrode. Politik und Landwirtschaft in Ostpreußen 1919-1930. - Köln, 1969.
630. D.Hertz-Eichenrode. Wirtschaftskrise und Arbeitsbeschaffung. Konjunkturpolitik 1925/26 und die Grundlagen der Krisenpolitik Brünings. - Frankfurt, 1982.
631. K.Holl (Hrsg.). Wirtschaftskrise und liberale Demokratie. - Göttingen, 1978.

632. C.-L.Holtfrerich. Die deutsche Inflation 1914-1923. - Berlin, 1980.
633. C.-L.Holtfrerich. Alternativen zu Brüning's Wirtschaftspolitik in der Weltwirtschaftskrise? // HZ 235 (1982), 605-631.
634. C.-L.Holtfrerich. Zu hohe Löhne in der Weimarer Republik? // GG 10 (1984), 122-141.
635. K.A.Holz. Die Diskussion um den Dawes- und Young-Plan in der deutschen Presse, 2 Bde. - Frankfurt, 1977.
636. M.L.Hughes. Paying for the German Inflation. - Chapel Hill/ London, 1988.
637. H.James. The Reichsbank and Public Finance in Germany 1924- 1933. - Frankfurt, 1985.
638. H.James. Deutschland in der Weltwirtschaftskrise 1924-1936. - Stuttgart, 1988.
639. W.Jochmann. Brüning's Deflationspolitik und der Untergang der Weimarer Republik // D.Stegmann/B.-J.Wendt/P.-C.Witt (Hrsg.). Industrielle Gesellschaft und politisches System. - Bonn: 1978, 97-112.
640. C.P.Kindleberger. Die Weltwirtschaftskrise 1929-1939 (Geschichte der Weltwirtschaft im 20.Jahrhundert Bd.4). - München, 1973.
641. C.-D.Krohn. Stabilisierung und ökonomische Interessen. Die Finanzpolitik des Deutschen Reiches 1923-1927. - Düsseldorf, 1974.
642. J.Frhr. v. Kruedener (Hrsg.). Economic Crisis and Political Collapse. The Weimar Republic 1924-1933. - New York/Oxford/ München, 1990.
643. A.Kunz. Civil Servants and the Politics of Inflation in Germany 1914-1924. - Berlin, 1986.
644. E.Lederer. Kapitalismus, Klassenstruktur und Probleme der Demokratie in Deutschland 1910-1940. - Göttingen, 1979.
645. P.Lewek. Arbeitslosigkeit und Arbeitslosenversicherung in der Weimarer Republik 1918-1927. - Stuttgart, 1992.
646. W.C.McNeil. American Money and the Weimar Republic. Economics and Politics on the Eve of the Great Depression. - New York, 1986.
647. H.Marcon. Arbeitsbeschaffungspolitik der Regierungen Papen und Schleicher. - Bern/Frankfurt, 1974.
648. I.Maurer. Reichsfinanzen und Große Koalition. Zur Geschichte des Reichskabinetts Müller (1928-1930). - Bern/Frankfurt, 1973.
649. R.Meister. Die große Depression. Zwangslagen und Handlungsspielräume der Wirtschafts- und Finanzpolitik in Deutschland 1929-1932. - Regensburg, 1991.
650. H.Mommsen. Klassenkampf oder Mitbestimmung. Zum Problem der Kontrolle wirtschaftlicher Macht in der Weimarer Republik. - Köln, 1978.
651. H.Mommsen/D.Petzina/B.Weisbrod (Hrsg.). Industrielles System und politische Entwicklung in der Weimarer Republik. - Düsseldorf, 1974, 2 Bde.; Kronberg i.T./Düsseldorf, 1977.
652. H.Müller. Die Zentralbank, eine Nebenregierung. Reichsbankpräsident Hjalmar Schacht als Politiker der Weimarer Republik. - Opladen, 1973.

653. R.D.Müller. Das Tor zur Weltmacht. Die Bedeutung der Sowjetunion für die deutsche Wirtschafts- und Rüstungspolitik zwischen den Weltkriegen. - Boppard, 1984.
654. R.Neebe. Großindustrie, Staat und NSDAP 1930-1933. Paul Silverberg und der Reichsverband der Deutschen Industrie in der Krise der Weimarer Republik. - Göttingen, 1981.
655. M.Niehuss. Arbeiterschaft in Krieg und Inflation. Soziale Schichtung und Lage der Arbeiter in Augsburg und Linz 1910 bis 1925. - Berlin/New York, 1985.
656. M.Nussbaum. Wirtschaft und Staat in Deutschland während der Weimarer Republik. - Berlin (Ost), 1978.
657. A.Panzer. Das Ringen um die deutsche Agrarpolitik von der Währungsstabilisierung bis zur Agrardebatte im Reichstag im Dezember 1928. - Kiel, 1970.
658. H.-J.Perrey. Der Rußlandauschuß der Deutschen Wirtschaft. Die deutsch-sowjetischen Wirtschaftsbeziehungen der Zwischenkriegszeit. - München, 1985.
659. D.Petzina. Die deutsche Wirtschaft in der Zwischenkriegszeit. - Wiesbaden, 1977.
660. D.Petzina/W.Abelshauer/A.Faust. Sozialgeschichtliches Arbeitsbuch; Bd.3: Materialien zur Statistik des Deutschen Reiches 1914-1945. - München, 1978.
661. D.Peukert. Jugend zwischen Krieg und Krise. Lebenswelten von Arbeiterjungen in der Weimarer Republik. - Köln, 1987.
662. G.Plumpe. Die I.G. Farbenindustrie AG. Wirtschaft, Technik und Politik 1904-1945. - Berlin, 1990.
663. L.Preller. Sozialpolitik in der Weimarer Republik. - Stuttgart, 1949; Düsseldorf, 1978.
664. D.Rebentisch. Kommunalpolitik, Konjunktur und Arbeitsmarkt in der Endphase der Weimarer Republik // R.Morsey (Hrsg.). Verwaltungsgeschichte. - Berlin: 1977, 107-157.
665. C.Sachsse/F.Tennstedt. Geschichte der Armenfürsorge in Deutschland; Bd.2: Fürsorge und Wohlfahrtspflege 1871 - 1929. - Stuttgart, 1988.
666. H.Sanmann. Daten und Alternativen der deutschen Wirtschafts- und Finanzpolitik in der Ära Brüning // Hamburger Jahrbuch für Wirtschafts- und Gesellschaftspolitik 10 (1965), 109- 140.
667. G.Scharf. Geschichte der Arbeitszeitverkürzung. Der Kampf der deutschen Gewerkschaften um die Verkürzung der täglichen und wöchentlichen Arbeitszeit. - Köln, 1987.
668. A.Schildt/A.Sywottek (Hrsg.). Massenwohnung und Eigenheim. Wohnungsbau und Wohnen in der Großstadt seit dem Ersten Weltkrieg. - Frankfurt/New York, 1988.
669. M.Schneider. Das Arbeitsbeschaffungsprogramm des ADGB. Zur gewerkschaftlichen Politik in der Endphase der Weimarer Republik. - Bonn, 1975.

670. M.Schneider. Unternehmer und Demokratie. Die freien Gewerkschaften in der unternehmerischen Ideologie der Jahre 1918 bis 1933. - Bonn, 1975.

671. H.-O.Schötz. Der Kampf um die Mark 1923/24. Die deutsche Währungsstabilisierung unter dem Einfluß der nationalen Interessen Frankreichs, Großbritanniens und der USA. - Berlin/New York, 1987.

672. V.Schröter. Die deutsche Industrie auf dem Weltmarkt 1929-1933. Außenwirtschaftliche Strategien unter dem Druck der Weltwirtschaftskrise. - Frankfurt/Bern/New York/Nancy, 1984.

673. H.Speier. Die Angestellten vor dem Nationalsozialismus. - Göttingen, 1977.

674. P.D.Stachura (Hrsg.). Unemployment and the Great Depression in Weimar Germany. - Houndmills/London, 1986.

675. I.Steinisch. Arbeitszeitverkürzung und sozialer Wandel. Der Kampf um die Achtstundenschicht in der deutschen und amerikanischen Eisen- und Stahlindustrie 1880-1929. - Berlin/New York, 1986.

676. K.Tenfelde (Hrsg.). Arbeiter im 20.Jahrhundert. - Stuttgart, 1991.

677. H.Timm. Die deutsche Sozialpolitik und der Bruch der Großen Koalition im März 1930. - Düsseldorf, 1952, 1982.

678. T.Trumpp/R.Köhne (Bearb.). Archivbestände zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte der Weimarer Republik. Übersicht über Quellen in Archiven der Bundesrepublik Deutschland. - Boppard, 1979.

679. R.Tschirbs. Tarifpolitik im Ruhrbergbau 1918-1933. - Berlin/ New York, 1986.

680. R.Unterstell. Mittelstand in der Weimarer Republik. Die soziale Entwicklung und politische Orientierung von Handwerk, Kleinhandel und Hausbesitz 1919-1933. - Frankfurt, 1989.

681. H.van der Wee (Hrsg.). The Great Depression Revisited. - Den Haag, 1972.

682. B.Weisbrod. Die Schwerindustrie in der Weimarer Republik. - Wuppertal, 1978.

683. R.W.Whalen. Bitter Wounds: German Victims of the Great War 1914-1939. - Ithaca, N.Y., 1984.

684. H.A.Winkler. Mittelstand, Demokratie und Nationalsozialismus. Die politische Entwicklung von Handwerk und Kleinhandel in der Weimarer Republik. - Köln, 1972.

685. H.-J.Winkler. Preußen als Unternehmer 1923-1932. Staatliche Erwerbsunternehmen im Spannungsfeld der Politik am Beispiel der Preussag, Hibernia und Veba. - Berlin, 1965.

686. P.-C.Witt. Finanzpolitik als Verfassungs- und Gesellschaftspolitik // GG 8 (1982), 386-414.

687. P.-C.Witt. Inflation, Wohnungszwangswirtschaft und Hauszinssteuer // L.Niethammer (Hrsg.). Wohnen im Wandel. - Wuppertal: 1979, 385-407.

688. M.Wolffsohn. Industrie und Handwerk im Konflikt mit staatlicher Wirtschaftspolitik? Studien zur Politik der Arbeitsbeschaffung in Deutschland 1930-1934. - Berlin, 1977.

689. J.Woycke. Birth Control in Germany 1871-1933. - London/New York, 1988.

690. P.Wulf. Die politische Haltung des schleswig-holsteinischen Handwerks 1928-1932. - Köln, 1969.

691. W.Zollitsch. Arbeiter zwischen Weltwirtschaftskrise und Nationalsozialismus. - Göttingen, 1990.

## **10. Reihsvērs, militārā politika, paramilitārās organizācijas, policija.**

692. E.W.Bennett. German Rearmement and the West 1932/33. Princeton, N.J., 1979.

693. V.Berghahn. Der Stahlhelm. Bund der Frontsoldaten 1918-1935.- Düsseldorf, 1966.

694. K.W.Bird. Weimar, the German Naval Officer Corps and the Rise of National Socialism. - Amsterdam, 1977.

695. P.Bucher. Der Reichswehrprozeß. Der Hochverrat der Ulmer Reichswehroffiziere 1929/30. - Boppard, 1967.

696. J.Buder. Die Reorganisation der preußischen Polizei 1918-1923. - Frankfurt/Bern/New York, 1986.

697. F.L.Carsten. Reichswehr und Politik 1918-1933. - Köln, 1964.

698. Darstellungen aus den Nachkriegskämpfen deutscher Truppen und Freikorps, hrsg. von der Kriegsgeschichtlichen Forschungsanstalt des Heeres, 9 Bde. - Berlin, 1936/1943.

699. W.Deist/M.Messerschmidt/H.-E.Volkman/W.Wette. Ursachen und Voraussetzungen der deutschen Kriegspolitik (das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg Bd.1). - Stuttgart, 1979.

700. J.M.Diehl. Paramilitary Politics in Weimar Germany. - Bloomington, Ind., 1977.

701. J.Dülfeer. Weimar, Hitler und die Marine. Reichspolitik und Flottenbau 1920-1939. - Düsseldorf, 1973.

702. J.Flemming. Die Bewaffnung des "Landvolks". Ländliche Schutzwehren und agrarischer Konservatismus in der Anfangsphase der Weimarer Republik // MGM 26 (1979), 7-36.

703. M.Geyer. Aufrüstung oder Sicherheit. Die Reichswehr in der Krise der Machtpolitik 1924-1936. - Wiesbaden, 1980.

704. H.J.Gordon. Die Reichswehr und die Weimarer Republik 1919-1926. - Frankfurt, 1959.

705. C.Graf. Politische Polizei zwischen Demokratie und Diktatur. Die Entwicklung der preußischen Politischen Polizei vom Staatsschutzorgan der Weimarer Republik zum Geheimen Staatspolizeiamt des Dritten Reiches. - Berlin, 1983.
706. C.Guske. Das politische Denken des Generals von Seeckt. - Lübeck, 1971.
707. E.W.Hansen. Reichswehr und Industrie. Rüstungswirtschaftliche Zusammenarbeit und wirtschaftliche Mobilmachungsvorbereitungen 1923-1932. - Boppard, 1978.
708. K.Hornung. Der Jungdeutsche Orden. - Düsseldorf, 1958.
709. J.Hürter. Wilhelm Groener. Reichswehrminister am Ende der Weimarer Republik 1928-1932. - München 1993.
710. E.Könnemann. Einwohnerwehren und Zeitfreiwilligenverbände. - Berlin (Ost), 1971.
711. G.Krüger. Die Brigade Ehrhardt. - Hamburg, 1971.
712. P.Lessmann. Die preußische Schutzpolizei in der Weimarer Republik. Streifendienst und Straßenkampf. - Düsseldorf, 1989.
713. H.Liang. Die Berliner Polizei in der Weimarer Republik. - Berlin, 1977.
714. H.J.Mauch. Nationalistische Wehrorganisationen in der Weimarer Republik. Zur Entwicklung und Ideologie des "Paramilitarismus". - Frankfurt/Bern, 1982.
715. K.-J.Müller/E.Opitz (Hrsg.). Militär und Militarismus in der Weimarer Republik. - Düsseldorf, 1978.
716. W.Rahn. Reichsmarine und Landesverteidigung 1919-1928. - München, 1976.
717. K.Rohe. Das Reichsbanner Schwarz Rot Gold. - Düsseldorf, 1966.
718. M.Salewski. Entwaffnung und Militärkontrolle in Deutschland 1919-1927. - München, 1966.
719. W.Sauer. Die Reichswehr // K.D.Bracher. Die Auflösung der Weimarer Republik (Nr.100), 205-253.
720. A.Schildt. Militärdiktatur mit Massenbasis? Die Querfrontkonzeption der Reichswehrführung um General von Schleicher am Ende der Weimarer Republik. - Frankfurt, 1981.
721. J.Schmädeke. Militärische Kommandogewalt und parlamentarische Demokratie. Zum Problem der Verantwortlichkeit des Reichswehrministers in der Weimarer Republik. - Lübeck, 1967.
722. H.Schulze. Freikorps und Republik 1918-1920. - Boppard, 1969.
723. K.G.P.Schuster. Der Rote Frontkämpferbund 1924-1929. - Düsseldorf, 1975.
724. T.Vogelsang. Reichswehr, Staat und NSDAP 1930-1932. - Stuttgart, 1962.
725. R.Wohlfeil/E.Graf v. Matuschka. Reichswehr und Republik 1918-1933 (Handbuch zur deutschen Militärgeschichte 1648-1939, Bd.3, Abschnitt 6). - Frankfurt, 1970.
726. M.Zeidler. Reichswehr und Rote Armee 1920-1933. - München, 1993.

## 11. Nacionālsociālistiskā kustība pirms 1933. gada.

727. W.S.Allen. Das haben wir nicht gewollt! Die nationalsozialistische Machtergreifung in einer Kleinstadt 1930-1935. - Gütersloh, 1965; erweiterte und ergänzte Neuauflage der englischen Ausgabe: The Nazi Seizure of Power: The Experience of a Single German Town 1922-1945. - New York/Toronto/Sydney, 1984.

728. R.Bessel. Political Violence and the Rise of Nazism. The Storm Troopers in Eastern Germany 1925-1934. - New Haven, Conn./London, 1984.

729. W.Böhnke. Die NSDAP im Ruhrgebiet 1920-1933. - Bonn, 1974.

730. M.Broszat. Der Staat Hitlers. - München, 1969.

731. M.Broszat. Soziale Motivation und Führerbindung des Nationalsozialismus // VfZg 18 (1970), 392-409.

732. M.Broszat. Zur Struktur der NS-Massenbewegung // VfZg 31 (1983), 52-76.

733. M.Broszat. Die Machtergreifung. Der Aufstieg der NSDAP und die Zerstörung der Weimarer Republik. - München, 1984.

734. T.Childers. The Nazi Voter. The Social Foundations of Fascism in Germany 1919-1933. - Chapel Hill, 1983.

735. T.Childers (Hrsg.). The Formation of the Nazi Constituency 1919-1933. - London/Sydney, 1986.

736. J.W.Falter. Hitlers Wähler. - München, 1991.

737. A.Faust. Der Nationalsozialistische Deutsche Studentenbund, 2 Bde. - Düsseldorf, 1973.

738. C.Fischer. Stormtroopers. A Social, Economic and Ideological Analysis 1929-35. - London, 1983.

739. G.Franz-Willing. Die Hitlerbewegung. Der Ursprung 1919-1922. - Hamburg, 1962; Preußisch Oldendorf, 1974.

740. G.Franz-Willing. Krisenjahr der Hitlerbewegung 1923. - Preußisch Oldendorf, 1975.

741. G.Franz-Willing. Putsch und Verbotszeit der Hitlerbewegung. November 1923 bis Februar 1925. - Preußisch Oldendorf, 1977.

742. P.Fritzsche. Rehearsals for Fascism. Populism and Political Mobilization in Weimar Germany. - New York, Oxford, 1990.

743. H.Gies. NSDAP und landwirtschaftliche Organisationen in der Endphase der Weimarer Republik // VfZg 15 (1967), 341-376.

744. H.J.Gordon. Hitlerputsch 1923. Machtkampf in Bayern 1923 bis 1924. - Frankfurt, 1971.

745. S.Gordon. Hitler, Germans, and the "Jewish Question". - Princeton, N.J., 1984.

746. K.Gossweiler. Kapital, Reichswehr und NSDAP 1919-1924. - Köln, 1982.

747. D.Grieswelle. Propaganda der Friedlosigkeit. Eine Studie zu Hitlers Rhetorik 1920-1933. - Stuttgart, 1972.
748. R.Hambrecht. Der Aufstieg der NSDAP in Mittel- und Oberfranken 1925-1933. - Nürnberg, 1976.
749. R.F.Hamilton. Who voted for Hitler? - Princeton, N.J., 1982.
750. R.Heberle. Landbevölkerung und Nationalsozialismus. Eine soziologische Untersuchung zur politischen Willensbildung in Schleswig-Holstein 1918-1932. - Stuttgart, 1963.
751. E.Hennig (Hrsg.). Hessen unterm Hakenkreuz. Studien zur Durchsetzung der NSDAP in Hessen. - Frankfurt, 1984.
752. S.Höner. Der nationalsozialistische Zugriff auf Preußen. Preußischer Staat und nationalsozialistische Machteroberungsstrategie 1928-1934. - Bochum, 1984.
753. W.Horn. Führerideologie und Parteiorganisation in der NSDAP 191-1933. - Düsseldorf, 1972 (Neudruck Königstein i.T./Düsseldorf, 1980 u.d.T.: Der Marsch zur Machtergreifung. Die NSDAP bis 1933).
754. P.Hüttenberger. Die Gauleiter. Studie zum Wandel des Machtgefüges in der NSDAP. - Stuttgart, 1969.
755. E.Jäckel. Hitlers Weltanschauung. Entwurf einer Herrschaft. - Tübingen, 1969; Stuttgart, 1981.
756. M.Jamin. Zwischen den Klassen. Zur Sozialstruktur der SA-Führerschaft. - Wuppertal, 1984.
757. M.H.Kater. The Nazi Party. A Social Profile of Members and Leaders 1919-1945. - Oxford, 1983.
758. M.H.Kele. Nazis and Workers. National Socialist Appeals to German Labor 1919-1933. - Chapel Hill, 1972.
759. I.Kershaw. Der Hitler-Mythos. - Stuttgart, 1980.
760. U.Kissenkoetter. Gregor Straßer und die NSDAP. - Stuttgart, 1978.
761. R.L.Koehl. The Black Corps. The Structure and Power Struggles of the Nazi SS. - London, 1983.
762. V.Kratzenberg. Arbeiter auf dem Weg zu Hitler? Die Nationalsozialistische Betriebszellen-Organisation. Ihre Entstehung, ihre Programmatik, ihr Scheitern 1927-1934. - Frankfurt/Bern/New York, 1987.
763. R.Kühnl. Die nationalsozialistische Linke 1925-1930. - Meisenheim am Glan, 1966.
764. A.Kuhn. Hitlers außenpolitisches Programm. Entstehung und Entwicklung 1919-1939. - Stuttgart, 1970.
765. P.Longerich. Die braunen Bataillone. Geschichte der SA. - München, 1989.
766. P.Manstein. Die Mitglieder und Wähler der NSDAP 1929-1933. Untersuchungen zu ihrer schichtmäßigen Zusammensetzung. - Frankfurt/Bern/New York/Paris, 1988.

767. W.Maser. Der Sturm auf die Republik. Frühgeschichte der NSDAP. - Stuttgart, 1973.
768. H.Matzerath/H.A.Turner. Die Selbstfinanzierung der NSDAP 1930-1932 // GG 3 (1977), 59-92.
769. P.Merkl. Political Violence under the Swastika. 581 Early Nazis. - Princeton, N.J., 1975.
770. O.Merke. The Making of a Stormtrooper. - Princeton, N.J., 1980.
771. D.Mühlberger. Hitler's Followers. Studies in the Sociology of the Nazi Movement. - London/New York, 1991.
772. J.Noakes. The Nazi Party in Lower Saxony 1921-1933. - London, 1971.
773. J.Nyomarkay. Charisma and Factionalism in the Nazi Party. - Minneapolis, 1967.
774. D.Orlow. The History of the Nazi Party; Bd.1: 1919-1933. - Pittsburgh, 1969.
775. G.Paul. Aufstand der Bilder - Die NS-Propaganda vor 1933. - Bonn, 1990.
776. J.M.Rhodes. The Hitler Movement. A Modern Millenarian Revolution. - Standford/Calif., 1980.
777. R.Rietzler. "Kampf in der Nordmark". Das Aufkommen des Nationalsozialismus in Schleswig-Holdtein (1919-1928). - Neimünster, 1982.
778. T.Schnabel (Hrsg.). Die Machtergreifung in Südwestdeutschland. Das Ende der Weimarer Republik in Baden und Württemberg 1928-1933. - Stuttgart, 1982.
779. G.Schreiber. Hitler. Interpretationen 1923-1983. Ergebnisse, Methoden und Probleme der Forschung. - Darmstadt, 1988.
780. P.D.Stachura. Nazi Youth in the Weimar Republic. - Santa Barbara/Calif., 1975.
781. P.D.Stachura. Gregor Strasser and the Rise of Nazism. - London, 1983.
782. D.Stegmann. Zum Verhältnis von Großindustrie und Nationalsozialismus 1930-1933 // AfS 13 (1983), 399-482.
783. H.-U.Thamer. Verführung und Gewalt. Deutschland 1933-1945. - Berlin, 1986 [9-228].
784. H.A.Turner. Faschismus und Kapitalismus in Deutschland. Studien zum Verhältnis zwischen Nationalsozialismus und Wirtschaft. - Göttingen, 1972.
785. H.A.Turner. Großunternehmertum und Nationalsozialismus 1930-1933. Kritisches und Ergänzendes zu zwei neuen Forschungsbeiträgen // HZ 221 (1975), 18-68.
786. H.A.Turner. Die Großunternehmer und der Aufstieg Hitlers. - Berlin, 1985.
787. A.Tyrell. Vom 'Trommler' zum 'Führer'. Der Wandel von Hitlers Selbstverständnis zwischen 1919 und 1924 und die Entwicklung der NSDAP. - München, 1975.

788. F.Wiesemann. Die Vorgeschichte der nationalsozialistischen Machtübernahme in Bayern 1932/33. - München, 1975.

789. H.A.Winkler. Mittelstandsbewegung oder Volkspartei? Zur sozialen Basis der NSDAP // W.Schieder (Hrsg.). Faschismus als soziale Bewegung. - Hamburg: 1976, 97-118.

## 12. Biogrāfijas.

### *Adenauers*

790. H.Stehkämper (Hrsg.). Konrad Adenauer. Oberbürgermeister von Köln. - Köln, 1976.

791. H.-P.Schwarz. Adenauer. Der Aufstieg: 1876-1952. - Stuttgart, 1986.

### *Bēss*

792. C.Engeli. Gustav Böß. Oberbürgermeister von Berlin 1921-1930. - Stuttgart, 1971.

### *Bolcs*

793. M.Miller. Eugen Bolz. - Stuttgart, 1951.

### *Brauns*

794. H.Schulze. Otto Braun oder Preußens demokratische Sendung. - Frankfurt, 1977.

### *Brauns*

795. H.Mockenhaupt. Weg und Wirken des geistlichen Sozialpolitikers Heinrich Brauns. - Paderborn, 1977.

### *Brokdorfs-Rancau's*

796. L.Haupts. Graf Brockdorff-Rantzau. - Göttingen/Zürich, 1984.

### *Dītrihs*

797. A. v. Saldern. Hermann Dietrich. Ein Staatsmann der Weimarer Republik. - Boppard, 1966.

### *Eberts*

798. P.-C.Witt. Friedrich Ebert. Parteiführer, Reichskanzler, Volksbeauftragter, Reichspräsident. - Bonn, 1988.

799. R.König/H.Soell/H.Weber (Hrsg.). Friedrich Ebert und seine Zeit. Bilanz und Perspektiven der Forschung. - München, 1990.

### *Eisners*

800. F.Eisner. Kurt Eisner. Die Politik des libertären Sozialismus. - Frankfurt, 1979.

### *Erchbergers*

801. K.Epstein. Matthias Erzberger und das Dilemma der deutschen Demokratie. - Berlin, 1962.

### *Gebels*

802. R.G.Reuth. Goebbels. - München, 1990.

803. U.Höver. Joseph Goebbels - ein nationaler Sozialist. - Bonn/Berlin, 1992.

### *Häze*

804. K.R.Calkins. Hugo Haase. Demokrat und Revolutionär. - Berlin, 1976.

### *Helferichs*

805. J.G.Williamson. Karl Helfferich 1872-1924. Economist, Financier, Politician. - Princeton, N.J., 1971.

### *Heiss*

806. J.C.Hess. Theodor Heuss vor 1933. - Stuttgart, 1973.

### *Hindenburgs*

807. A.Dorpalen. Hindenburg in der Geschichte der Weimarer Republik. - Berlin, 1966.

808. J.Wheeler-Bennett. Der hölzerne Titan. Paul von Hindenburg. - Tübingen, 1969.

### *Hitlers*

809. A.Bullock. Hitler. Eine Studie über Tyrannei. - Düsseldorf, 1953; 1973.

810. J.C.Fest. Hitler. - Frankfurt/Berlin/Wien, 1973.

811. R.Zitelmann. Hitler. Selbstverständnis eines Revolutionärs. - Stuttgart, 1989.

### *Hofmans*

812. D.Hennig. Johannes Hoffmann. Sozialdemokrat und bayerischer Ministerpräsident. - München/London/New York/Paris, 1990.

### *Hugenbergs*

813. J.A.Leopold. Alfred Hugenberg. The Radical Nationalist Campaign against the Weimar Republic. - New Haven, Conn./London, 1977.

### *Jooss*

814. O.Wachtling. Joseph Joos. Journalist, Arbeiterführer, Zentrumspolitiker. - Mainz, 1974.

### *Käss*

815. G.May. Ludwig Kaas, 3 Bde. - Amsterdam, 1981/82.

### *Kohs-Vezers*

816. G.Papke. Der liberale Politiker Erich Koch-Weser in der Weimarer Republik. - Baden-Baden, 1989.

### *Lebers*

817. D.Beck. Julius Leber. - Berlin, 1983.

*Luppe*

818. H.Hanschel. Oberbürgermeister Hermann Luppe. Nürnberger Kommunalpolitiker in der Weimarer Republik. - Nürnberg, 1977.

*Markss*

819. U. v. Hehl. Wilhelm Marx 1863-1946. - Mainz, 1987.

*Mierendorfs*

820. R.Albrecht. Der militante Sozialdemokrat. Carlo Mierendorff 1897 bis 1943. - Berlin/Bonn, 1987.

*Noske*

821. W.Wette. Gustav Noske. - Düsseldorf, 1987.

*Ositzkis*

822. K.R.Grossmann. Ossietzky. - München, 1963.

*Papens*

823. J.A.Bach. Franz von Papen in der Weimarer Republik. Aktivitäten in Politik und Presse 1918-1932. - Düsseldorf, 1977.

*Rathenau's*

824. H.Graf Kessler. Walther Rathenau. - Wiesbaden, 1962.

825. E.Schulin. Walther Rathenau. Repräsentant, Kritiker und Opfer seiner Zeit. - Göttingen, 1979.

826. P.Berglar. Walther Rathenau. Ein Leben zwischen Philosophie und Politik. - Graz/Wien/Köln, 1987.

*Šachts*

827. A.E.Simpson. Hjalmar Schacht in Perspective. - Den Haag, 1969.

828. H.Pentzlin. Hjalmar Schacht. Leben und Wirken einer umstrittenen Persönlichkeit. - Berlin/Frankfurt/Wien, 1980.

*Šäfers*

829. E.Wandel. Hans Schäffer. Steuermann in wirtschaftlichen und politischen Krisen. - Stuttgart, 1974.

*Šleihers*

830. T.Vogelsang. Kurt von Schleicher. Ein General als Politiker. - Göttingen/Frankfurt/Zürich, 1965.

*Zēkts*

831. H.Meier-Welcker. Seeckt. - Frankfurt, 1967.

*Zimonss*

832. H.Gründer. Walter Simons als Staatsmann, Jurist und Kirchenpolitiker. - Neustadt a. d. Aisch, 1975.

*Štegerwalds*

833. H.J.Schorr. Adam Stegerwald. Gewerkschaftler und Politiker der ersten deutschen Republik. - Recklinghausen, 1966.

### *Stiness*

834. P.Wulf. Hugo Stinnes. Wirtschaft und Politik 1918-1924. - Stuttgart, 1979.

### *Štrezemans*

835. A.Thimme. Gustav Stresemann. - Frankfurt, 1957.

836. H.A.Turner. Stresemann. Republikaner aus Vernunft. - Berlin, 1968.

837. F.Hirsch. Stresemann. - Göttingen, 1978.

838. K.Koszyk. Gustav Stresemann. Der kaisertreue Demokrat. - Köln, 1989.

### *Vēbers*

839. W.J.Mommsen. Max Weber und die deutsche Politik 1980-1920. - Tübingen, 1959; 1974.

### *Velss*

840. H.J.L.Adolph. Otto Wels und die Politik der deutschen Sozialdemokratie 1894-1939. - Berlin, 1971.

### *Visels*

841. D.E.Barclay. Rudolf Wissell als Sozialpolitiker 1890-1933. - Berlin, 1984.

842. W.Benz/H.Graml (Hrsg.). Biographisches Lexikon zur Weimarer Republik. - München, 1988.

843. R.Morsey (Hrsg.). Zeitgeschichte in Lebensbildern; Bd.1. - Mainz, 1973 [u. a. über Erzberger, Porsch, Fehrenbach, Brauns, Wirth, Marx, Stegerwald, Held, Joos, Brüning, Kaas]; Bd.2. - Mainz, 1975 [Papen]; Bd.3. - Mainz, 1979 [Heä]; Bd.6. - Mainz, 1984 [Gröber, Hermes, F.Schäffer].

## SAĪSINĀJUMU RĀDĪTĀJS

- BTB - Bavārijas Tautas partija  
DDP - Vācijas Demokrātiskā partija  
KDP - Vācijas Komunistiskā partija  
SNP - Vācu Nacionālā Tautas partija  
VNSDP - Vācu Nacionālā Sociāldemokrātiskā partija  
VSDP - Vācu Demokrātiskā partija  
VVA - Vācu Tautas partija

# PIELIKUMS

## Saīsināti citēti žurnāli

- AS - Archiv für Sozialgeschichte  
GG - Geschichte und Gesellschaft  
GWU - Geschichte in Wissenschaft und Unterricht  
HZ - Historische Zeitschrift  
IWK - Internationale wissenschaftliche Korrespondenz zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung  
MGM - Militärgeschichtliche Mitteilungen  
NPL - Neue Politische Literatur  
PVS - Politische Vierteljahresschrift  
VIZg - Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte

Strooss

834. P. Wolf, Hugo Strooss, Wirtschaft und Politik 1878-1924. - Stuttgart, 1974

Stroscmann

835. A. Thumae, Gustav Stroscmann. - Frankfurt, 1979

836. H. A. Luczer, Stroscmann, Republikaner aus Weimar. - Berlin, 1968

837. F. Hirsch, A. Stroscmann. - Göttingen, 1978

838. K. Koszyk, Gustav Stroscmann, Der heisstreue Demokrat. - Köln, 1983

Töler

839. W. J. Mommsen, Max Weber and die Deutsche Politik 1900-1920. - Tübingen, 1959/1974

Yels

840. H. J. Adolph, Otto Yels und die Politik der deutschen Sozialdemokratie 1874-1889. - Berlin, 1971

Yach

841. D. E. Barclay, Rudolf Wissel als Sozialökonom 1887-1933. - Berlin, 1984

842. W. Benz/H. Grand (Hrsg.), Biographisches Lexikon zur Weimarer Republik. - München, 1988

843. K. Morsey (Hrsg.), Zeitgeschichte in Lebensbildern, Bd. 1. - Mainz, 1973  
1a, 2 über Erzberger, Porsch, Fehrenbach, Brauns, Wirth, Marx, Stegerwald,  
Heid, Joss, Brüning, Kaas; Bd. 2. - Mainz, 1975 (Papend. 513. - Mainz, 1979 (Heid);  
Bd. 3. - Mainz, 1984 (Göbel; Heimes, F. Schäfers)

## SAĪSINĀJUMU RĀDĪTĀJS

- BTP - Bavārijas Tautas partija
- VDP - Vācijas Demokrātiskā partija
- VKP - Vācijas Komunistiskā partija
- VNTP - Vācu Nacionālā Tautas partija
- VNSDP - Vācijas Neatkarīgā Sociāldemokrātiskā partija
- VSDP - Vācijas Sociāldemokrātiskā partija
- VTP - Vācu Tautas partija

## Saīsināti citētie žurnāli

- AfS - Archiv für Sozialgeschichte
- GG - Geschichte und Gesellschaft
- GWU - Geschichte in Wissenschaft und Unterricht
- HZ - Historische Zeitschrift
- IWK - Internationale wissenschaftliche Korrespondenz  
zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung
- MGM - Militärgeschichtliche Mitteilungen
- NPL - Neue Politische Literatur
- PVS - Politische Vierteljahresschrift
- VfZg - Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte

## VĒLĒŠANU REZULTĀTI VĀCIJĀ 1919.-1933. GADĀ\*

	Nac. sap. 19. 1. 1919	1. reihstāgs 6. 6. 1920	2. reihstāgs 4. 5. 1924	3. reihstāgs 7. 12. 1924
Vēlētāji (milj. )	36, 766	35, 949	38, 375	38, 987
Nodotās balsis (milj. )	30, 524	28, 463	29, 709	30,704
Piedališanās vēlēšanās(%)	83, 0	79, 2	77, 4	78, 8
Mandātu kopskaits <sup>1</sup>	421 (423) <sup>2</sup>	459	472	493
VNTP	3, 121 10,3 % <b>44</b>	4, 249 15,1% <b>71</b>	5, 696 19,5% <b>95</b>	6, 206 20,5% <b>103</b>
NSVSP (1924-NS Brīvības kustība)	—	—	1, 918 6,5% <b>32</b>	0, 907 3,0% <b>14</b>
Saimnieciskā partija, Bavārijas zemnieku savienība	0, 275 0,9 % <b>4</b>	0, 218 0,8% <b>4</b>	0, 694 2,4% <b>10</b>	1, 005 3,3% <b>17</b>
Vācu hanovēriešu partija	0, 077 0,2 % <b>1</b>	0, 319 1,1% <b>5</b>	0, 320 1,1% <b>5</b>	0, 263 0,9% <b>5</b>
Lauku savienība	—	—	0, 574 2,0% <b>10</b>	0, 499 1,6% <b>8</b>
Vācijas lauku iedzīvotāji	—	—	—	—
Vācu zemnieku partija	—	—	—	—
Kristīgi sociālais tautas darbs	—	—	—	—
VTP	1, 345 4,4 % <b>19</b>	3, 919 13,9% <b>65</b>	2, 694 9,2% <b>45</b>	3, 049 10,1% <b>51</b>
Centrs (1919.- Kristīgā tautas partija)	5, 980 19,7 % <b>91</b>	3, 845 13,6% <b>64</b>	3, 914 13,4% <b>65</b>	4, 119 13,6% <b>69</b>
BTP	—	1, 238 4,4% <b>21</b>	0, 946 3,2% <b>16</b>	1, 134 3,7% <b>19</b>
VDP	5, 641 18,5 % <b>75</b>	2, 333 8,3% <b>39</b>	1, 655 5,7% <b>28</b>	1, 920 6,3% <b>32</b>
VSDP	11, 509 37,9 % <b>163 (165)<sup>2</sup></b>	6,104 21,7% <b>102</b>	6, 009 20,5% <b>100</b>	7, 881 26,0% <b>131</b>
VNSDP	2, 317 7,6 % <b>22</b>	5, 046 17,9% <b>84</b>	0, 235 0,8% —	0, 099 0,3% —
VKP	—	0, 589 2,1% <b>4</b>	3, 693 12,6% <b>62</b>	2, 709 9,0% <b>45</b>
Pārējās partijas	0, 131 0,5 % <b>2</b>	0, 332 1,1% —	0, 930 3,1% <b>4<sup>4</sup></b>	0, 598 2,0% —

4. reihstāgs 20. 5. 1928	5. reihstāgs 14. 9. 1930	6. reihstāgs 31. 7. 1932	7. reihstāgs 6. 11. 1932	8. reihstāgs 5. 3. 1933
41, 224	42, 957	44, 226	44, 374	44, 685
31, 165	35, 225	37, 162	35, 785	39, 654
75, 6	82, 0	84, 1	80, 6	88, 8
491	577	608	584	647
4, 381 14,2% <b>73</b>	2, 458 7,0% <b>41</b>	2, 177 5,9% <b>37</b>	2, 959 8,3% <b>52</b>	3, 136 8,0% <b>52</b>
0, 810 2,6% <b>12</b>	6, 409 18,3% <b>107</b>	13, 745 37, 3% <b>230</b>	11, 737 33, 1% <b>196</b>	17, 277 43,9% <b>288</b>
1, 397 4,5% <b>23</b>	1, 362 3,9% <b>23</b>	0, 146 0,4% <b>2</b>	0, 110 0,3% <b>1</b>	—
0, 195 0,6% <b>3</b>	0, 144 0,4% <b>3</b>	0, 047 0,1% —	0, 064 0,2% <b>1</b>	0, 048 0,1% —
0, 199 0,6% <b>3</b>	0, 194 0,6% <b>3</b>	0, 097 0,3% <b>2</b>	0, 105 0,3% <b>2</b>	0, 084 0,2% <b>1</b>
0, 581 1,9% <b>10</b>	1, 108 3,2% <b>19</b>	0, 091 0,2% <b>1</b>	0, 046 0,1% —	—
0, 481 1,6% <b>8</b>	0, 339 1,0% <b>6</b>	0, 137 0,4% <b>2</b>	0, 149 0,4% <b>3</b>	0, 114 0,3% <b>2</b>
—	0, 870 2,5% <b>14</b>	0, 364 1,0% <b>3</b>	0, 403 1,2% <b>5</b>	0, 383 1,0% <b>4</b>
2, 679 8,7% <b>45</b>	1, 578 4,5% <b>30</b>	0, 436 1,2% <b>7</b>	0, 661 1,9% <b>11</b>	0, 432 1,1% <b>2</b>
3, 712 12,1% <b>62</b>	4, 127 11,8% <b>68</b>	4, 589 12,5% <b>75</b>	4, 230 11,9% <b>70</b>	4, 425 11,2% <b>74</b>
0, 945 3,1% <b>16</b>	1, 005 3,0% <b>19</b>	1, 192 3,2% <b>22</b>	1, 095 3,1% <b>20</b>	1, 074 2,7% <b>18</b>
1, 505 4,9% <b>25</b>	1, 322 3,8% <b>20</b>	0, 371 1,0% <b>4</b>	0, 336 1,0% <b>2</b>	0, 334 0,9% <b>5<sup>s</sup></b>
9, 153 29,8% <b>153</b>	8, 577 24,5% <b>143</b>	7, 959 21,6% <b>133</b>	7, 248 20,4% <b>121</b>	7, 181 18,3% <b>120</b>
0, 021 0,1% —	—	—	—	—
3, 264 10,6% <b>54</b>	4, 592 13,1% <b>77</b>	5, 283 14, 3% <b>89</b>	5, 980 16, 9% <b>100</b>	4, 848 12, 3% <b>81</b>
1, 445 5,5% <b>4<sup>s</sup></b>	0, 804 2,3% <b>4<sup>6</sup></b>	0, 244 0, 7% <b>1<sup>7</sup></b>	0, 299 0, 8% —	0, 005 —

Par tabulas uzbūvi: pie atsevišķām partijām vispirms ir norādīts par šo partiju nodoto balsu skaits miljonos, tālāk - procentos; ar biezākiem cipariem ir norādīts mandātu skaits leģislatūras perioda sākumā.

\*Avots: Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich, 52 Jg. 1933 (Berlin, 1933), S. 539.

<sup>1</sup>Reihstāga mandātu skaits dažādos leģislatūras periodos atšķiras, jo, balstoties uz vēlēšanu tiesībām, tas bija atkarīgs no nodotajām balsīm. (Sal. 406: Vogel/ Nohlen/ Schultze. Wahlen in Deutschland, 145 ff, 361 ff.

<sup>2</sup>Mandātu kopskaits bija 423, jo vēlēšanas Austrumu frontē 1919.gada 2.februārī deva papildus divus deputātus. Viņi pieslēgās VSDP frakcijai, kura līdz ar to pieauga līdz 165 vietām reihstāgā.

<sup>3</sup>Reihstāga vēlēšanu rezultāti 1920.gada 6.jūnijā kopā ar vēlēšanām 1921. gada 20.februārī vēlēšanu iecirkņi Nr.1 (Austrumprūsija) un Nr.14 (Šlezviga-Holšteina) un 1922.gada 19.novembrī vēlēšanu iecirkņi Nr.10.

<sup>4</sup>Vācu sociālā partija.

<sup>5</sup>Saksijas lauku iedzīvotāji - 2; Tautas tiesību partija - 2.

<sup>6</sup>Konservatīvā tautas partija.

<sup>7</sup>Tautas tiesību partija.

<sup>8</sup>Ievēlēti pēc VSDP priekšlikuma (auf dem Reichwahlverschlagn der SPD).

## VĀCIJAS VALSTS PREZIDENTA VĒLĒŠANAS 1919., 1925. UN 1932. GADĀ

### 1. Valsts prezidenta vēlēšanas 1919. gadā.

Valsts prezidenta vēlēšanās 1919.gadā par pamatu kalpoja 1919.gada 10.februārī pieņemtais likums - "Likums par reihstāga pirmstermiņa varu". Šī likuma 7.pagrāfs noteica: "Valsts prezidentu ievēl Nacionālā Sapulce ar absolūtu balsu vairākumu. Viņa pilnvaru laiks ilgst, kamēr amatā stājas jaunais valsts prezidents, kuru ievēlēs, balstoties uz nākamās valsts konstitūcijas pamata".

Tā 1919.gada 11.februārī Nacionālā Sapulce ievēlēja Frīdrihu Ebertu (VSDP) par pirmstermiņa valsts prezidentu. No 379 nodotajām balsīm 277 ieguva Eberts, 49 - grāfs Pozadovskis (VNTP); Šeidemans (VSDP) un Erbergers (Centra partija) - katrs pa vienai balsij. 51 vēlēšanu biļetens bija tukšs - tātad nederīgs.

Veimāras Vācijas konstitūcijas 41.pants noteica, ka valsts prezidentu ievēl tautas vēlēšanās. Saskaņā ar 180.panta 2.rindkopu Nacionālās Sapulces "pirmstermiņa" ievēlētais valsts prezidents Eberts tomēr varēja tik ilgi palikt savā postenī, līdz to nomainītu pirmais tautas vēlētais valsts prezidents. Ar konstitūciju mainīošo divu trešdaļu vairākumu reihstāgs 1922.gada 24.oktobrī nolēma izteikt konstitūcijas 180.panta 2.rindkopu jaunā redakcijā. Tā noteica, ka Nacionālās Sapulces ievēlētais valsts prezidents izpilda tautas pilnvaras līdz 1925.gada 30.jūnijam.

Pēc Eberta nāves 1925.gada 28.februārī valsts prezidenta amatu pārņēma valsts tiesas prezidents Zimonss, līdz pirmais tautas vēlētais valsts prezidents stājās savā amatā.

## 2. Vācijas valsts prezidenta vēlēšanas 1925. gadā.

	Vēlēšanu 1. kārtā 1925. g. 29. martā		Vēlēšanu 2. kārtā 1925. g. 26. aprīlī	
Vēlētāji (milj.)	39,23		39,41	
Nodotās balsis (milj.)	27,02		30,57	
Piedalīšanās vēlēšanās	68,9 %		77,6 %	
Derīgās balsis (milj.)	26,87		30,35	
Hindenburgs	—	—	14,66	48,3 %
Jarress	10,42	38,7 %	—	—
Helds	1,01	3,7 %	—	—
Ludendorfs	0,29	1,1 %	—	—
Brauns	7,80	29,0 %	—	—
Markss	3,89	14,5 %	13,75	45,3 %
Helpahs	1,57	5,8 %	—	—
Tēlmans	1,87	7,0 %	1,93	6,4 %
Sikās balsis	0,03	0,1 %	0,01	0,0 %

### 3. Vācijas valsts prezidenta vēlēšanas 1932. gadā.

	Vēlēšanu 1. kārtā 1932. g. 12. martā		Vēlēšanu 2. kārtā 1932. g. 10. aprīlī	
Vēlētāji (milj.)	43,95		44,06	
Nodotās balsis (milj.)	37,89		36,77	
Piedalīšanās vēlēšanās	86,2 %		83,5 %	
Derīgās balsis (milj.)	37,65		36,49	
Dīsterbergs	2,58	6,8 %	—	—
Hindenburgs	18,65	49,6 %	19,36	53,0 %
Hitlers	11,34	30,1 %	13,42	36,8 %
Tēlmans	4,98	13,2 %	3,71	10,2 %
Vinters	0,11	0,3 %	—	—
Sikās balsis	0,01	0,0 %	0,01	0,0 %

Valsts prezidenta vēlēšanas 1925. un 1932. gadā notika uz Veimāras republikas konstitūcijas 41. panta pamata saskaņā ar 1920. gada 4. maija likumu par valsts prezidenta vēlēšanām, kas no jauna tika pasludināts 1924. gada 6. martā un pēc tam papildināts ar otru likumu par valsts prezidenta vēlēšanām 1925. gada 13. martā. Likums noteica, ka ievēlēs ir tas kandidāts, kurš savāc vairāk kā pusi no derīgajām balsīm. Ja neviens no kandidātiem neiegūst absolūto vairākumu, tad notiek otrā vēlēšanu kārtā, kurā var piedalīties arī tie kandidāti, kas pirmajā kārtā nav ņēmuši dalību. Vēlēšanu otrajā kārtā tika ievēlēts tas kandidāts, kurš savāca vairāk derīgo balsu (t.i., absolūto vai arī relatīvo vairākumu).

## IEDZĪVOTĀJU ATTĪSTĪBAS UN NODARBINĀTĪBAS RĀDĪTĀJI

### 1. Iedzīvotāju vecuma struktūra (tūkst.).

Iedzīvotāji pavisam	1910. g. 64926	1925. g. 62411	1933. g. 65362
no tiem vecumā:			
zem 6 gadiem	9281 = 14,3 %	7135 = 11,4 %	5797 = 8,9 %
6 - 15 gadi	12826 = 19,8 %	8937 = 14,3 %	9997 = 15,3 %
15 - 20 gadi	6287 = 9,7 %	6543 = 10,5 %	4086 = 6,3 %
20 - 45 gadi	23323 = 35,9 %	24228 = 38,8 %	27250 = 41,7 %
45 - 65 gadi	9940 = 15,3 %	11974 = 19,2 %	13596 = 20,8 %
virs 65 gadiem	3269 = 5,0 %	3594 = 5,8 %	4637 = 7,1 %

## 2. Iedzīvotāji pēc konfesijām piederības (tūkst.).

Gadi	1910	1925	1933
Iedzīvotāji pavisam	64926	62411	65218
Piederīgie pie:			
evanģēliskām baznīcām	39991 = 61,6 %	40015 = 64,1 %	40865 = 62,7 %
Romās katoļu baznīcās	23821 = 36,7 %	20193 = 32,4 %	21172 = 32,5 %
judaisma	615 = 1,0 %	564 = 0,9 %	500 = 0,8 %
Pārējie	598 = 0,7 %	1639 = 2,6 %	2681 = 4,0 %

## 3. Iedzīvotāji pēc to dzīves vietām (%).

Gadi	Iedzīvotāju skaits dzīves vietās				
	mazāk par 2000	2000 līdz 5000	5000 līdz 20 000	20 000 līdz 100 000	vairāk kā 100 000
1910	40,0	11,2	14,1	13,4	21,3
1925	35,6	10,8	13,1	13,7	26,8
1933	32,9	10,6	13,2	12,9	30,4

#### 4. Saimniecības nozarēs nodarbināto personu skaits (%).

Gadi	1907	1925	1933
Lauksaimniecība , mežsaimniecība	35,2	30,5	28,9
Rūpniecība , amatniecība	40,1	42,1	40,4
Terciārais sektors:			
Kopā	24,8	27,4	30,7
Tirdzniecība , satiksme	12,4	16,4	18,5
Sabiedriskie un privātie pakalpojumi	6,2	6,6	8,3
Mājkalpotāji	6,2	4,4	3,9

#### 5. Darba spēka potenciāls (tūkst.).

Gadi	Iedzīvotāji pavisam	Iedzīvotāji no 15 līdz 65 gadiem		
		pavisam	vīrieši	sievietes
1910	64926	39507 = 60,9 %	19480 = 60,8 %	20027 = 60,9 %
1925	62411	42745 = 68,5 %	20467 = 67,8 %	22279 = 69,2 %
1933	44362	44932 = 68,8 %	21633 = 68,3 %	33300 = 69,4 %

Šeit lietotajam darba spēka potenciāla jēdzienam pamatā ir tikai viens kritērijs - vecumam atbilstošās darba spējas. Šeit netiek ievērots, ka atsevišķas 15-65 gadīgo grupas fizisku vai sociālu cēloņu dēļ netiek darba procesā iesaistītas vai arī nevēlas tajā piedalīties.

## 6. Nodarbinātības kvota.

Nodarbinātības kvota: Nodarbināto iedzīvotāju daļa no visiem iedzīvotājiem; vīriešu un sieviešu nodarbinātības kvota. Nodarbināto vīriešu un sieviešu daļa no visiem vīriešiem un sievietēm.

Gadi	Nodarbinātie (iesk. karavīrus)			Nodarbinātības kvota	Nodarbinātības kvota	
	tūkst.	tūkst.	%		vīriešu	sieviešu
1907	28092	9493	33,8	45,5	61,1	30,4
1925	32009	11478	35,8	51,3	68,0	35,6
1933	32296	11479	35,5	49,5	65,7	34,2

Rādītāji ir apkopoti, balstoties uz tabulām 660: Petzina/Abelshauer/ Faust (Hrsg.). Sozialgeschichtliches Arbeitsbuch, Bd.3 (S.28, 31, 37, 55, 29, 54).

## NOTIKUMU HRONIKA

### 1918. gads.

29.9. Augstākā virspavēlniecība pieprasa tūlītēju pamieru un parlamentāru iekārtu valstī.

3.-4.10. Vācijas pamiera piedāvājums prezidentam Vilsonam.

28.10. Vācijas valsts satversmes parlamentarizēšana (Parlamentarisierung); jūras flotes matrožu sacelšanās Vilhelmshāfenē; Čehoslovākijas republikas proklamēšana Prāgā.

3.11. Pamiers starp Austroungāriju un sabiedrotajiem; Matrožu sacelšanās Ķilē.

3.-9.11. Sacelšanās izplatīšanās visā Vācijā, kareivju un strādnieku padomju izveidošana daudzās pilsētās.

9.11. Vilhelma II atteikšanās no troņa; republikas pasludināšana Vācijā.

10.11. "Tautas pilnvaroto padomes" izveidošana no VSDP un VNSDP pārstāvjiem.

11.11. Pamiera parakstīšana Kompjēnā; Polija - neatkarīga republika.

12.11. Vācu Austrija (Deutsch-Österreich) pasludina pievienošanos Vācijai.

15.11. Vienošanās par "Centrālo darba apvienību" starp lielrūpniekiem un arodbiedrībām.

14.12. "Haki - vēlēšanas" Lielbritānijā.

16.-20.12. Padomju kongress Berlīnē; lēmums par Nacionālās sapulces vēlēšanām 1919.gada 19.janvārī.

28./29.12. VNSDP pārstāvju izstāšanās no "Tautu pilnvaroto padomes".

### 1919. gads.

1.1. VKP nodibināšana.

5.-11.1. Ielu cīņas Berlīnē ("Spartaka sacelšanās").

15.1. Kārļa Libknehta un Rozas Luksemburgas nogalināšana.

18.1. Parizes miera konferences atklāšana, nepiedaloties uzvarētajām Vācijas bloka valstīm (Mittelmächte).

19.1. Nacionālās sapulces vēlēšanas.

6.2. Nacionālās sapulces atklāšana Veimārā.

11.2. Frīdriha Eberta ievēlēšana par valsts prezidentu.

13.2. Šeidemana valdības izveidošana ("Veimāras koalīcija": VSDP, VDP, Centra partija).

21.2. Bavārijas ministru prezidenta Kurta Eisnera nogalināšana.

Februāris-maijs. Nemieri, streiki, sacelšanās daudzviet Vācijā.

2.-6.3.III Internacionāles (Kominternes) nodibināšanas kongress Maskavā.

- 21.3.-1.8. Ungārijas Padomju republika (Bela Kuns).
- 7.4.-2.5. Padomju republika Minhenē.
- 7.5. Miera noteikumu nodošana vācu delegācijai.
- 16.6. Sabiedroto ultimāts sakarā ar miera līgumu.
- 20.6. Šeidemana kabineta atkāpšanās; Bauera valdība (VSDP un Centra partija).
- 28.6. Miera līguma parakstīšana starp Vāciju un sabiedrotajiem Versaļā.
- 11.8. Veimāras konstitūcijas stāšanās spēkā.
- Septembris. Sabiedroto intervences vienību izvešana no Krievijas.
- 10.9. Senžermēnas miera līgums starp Austriju un sabiedrotajiem.
- Novembris. Iekšējo cīņu sākums Ķīnā (līdz 1926.gadam).
- 16.11. "Nacionālā bloka" uzvara vēlēšanās Francijā.
- 18.11. Hindenburga ieteikumi Nacionālās sapulces izmeklēšanas komisijai (Legēnda par "dunča dūrienu", tās propaganda).
- 27.11. Neiji miera līgums starp Bulgāriju un sabiedrotajiem.

*1920. gads.*

- 10.1. "Versaļas līguma" stāšanās spēkā.
- 1.3. Admirāļa Hortija ievēlēšana par Ungārijas valsts pavaldoni.
- 13.-16.3. Kapa - Litvica pučs; Vācijas valdības bēgšana caur Drēzdeni uz Štutgarti; arodbiedrības pasludina ģenerālstreiku; puča neveiksme.
- Marts-aprīlis. Cīņas Rūras apgabalā un Vidusvācijā.
- 19.3. ASV senāts noraida ASV iestāšanos Tautu Savienībā un Versaļas līguma ratifikāciju.
- Marts-oktobris. Krievijas-Polijas karš.
- 4.6. Trianonas miera līgums starp Ungāriju un sabiedrotajiem.
- 6.6. Reihstāga vēlēšanas ("Veimāras koalīcijas" jūtamie zaudējumi); Fērenbaha pilsoniskā mazākuma valdība (Centra partija, VDP, VTP).
- 10.8. Sevras miera līgums starp Turciju un sabiedrotajiem.
- 14.8. "Mazās Antantes" izveidošana (Dienvidslāvija-Čehoslovākija; 1921.gadā pievienojas Rumānija).
- 16.10. VNSDP sašķelšanās.
- 4.-7.12. VNSDP kreisā spārna pievienošanās VKP.
- Decembris. Karš starp Grieķiju un Turciju (līdz 1922.gadam).

*1921. gads.*

- 24.-29.1. Parīzes konference: tiek noteiktas Vācijas reparācijas 226 miljardu zelta marku apjomā.
- 19.2. Savstarpējās palīdzības pakts starp Franciju un Poliju.
- 21.2.-14.3. Londonas konference (reparāciju jautājums, sankciju draudi).
- 8.3. Sabiedroto karaspēks ieņem Duisburgu un Diseldorfu.
- 8.-16.3. Krievijas Komunistiskās partijas kongress nolemj pāriet uz "jauno ekonomisko politiku".
- 18.3. Rīgas miers starp Poliju un Padomju Krieviju (Polijas austrumu robežas fiksēšana).
- 20.3. Tautas nobalsošana Augšsilēzijā.
- 27.4. Vācijas reparāciju noteikšana 132 miljardu zelta marku apjomā.

2.5. Cīņu sākums Augšsilēzijā.

5.5. Londonas ultimāts Vācijas valdībai par "Londonas maksājumu plāna" pieņemšanu.

10.5. Virta valdība; reihstāgs pieņem Londonas ultimātu; "Izpildes politikas" (Erfüllungspolitik) sākums.

24./25.8. ASV noslēdz miera līgumu ar Vāciju un Austriju.

26.8. Erbergera nogalināšana.

12.10. Tautu Savienības padome nolemj sadalīt Augšsilēziju starp Vāciju un Poliju.

5.11. "Lielās koalīcijas" izveidosana Prūsijā sociāldemokrāta Otto Brauna vadībā (VSDP, Centra partija, VDP, VTP).

12.11.1921-6.2.1922. Vašingtonas konference (vienošanās par flotes ierobežojumiem, Ķīnas neatkarība).

*1922. gads.*

6.-13.1. Kanner konference (lēmums sasaukt pasaules saimniecības konferenci Dženovā).

18.1. Puankarē valdība Francijā.

10.4-19.5. Dženovas konference.

16.4. Rapallo līgums starp Vāciju un Padomju Krieviju.

24.6. Labējie ekstrēmisti nogalina Vācijas ārlietu ministru Valteru Ratenau'u.

18.7. Reihstāgs pieņem "Likumu par republikas aizsardzību".

7.-14.8. Konference Londonā: Puankarē pieprasa no Vācijas "reālas ķīlas" kā pretimnākšanu par moratoriju.

Augusts. Sākas inflācijas pieaugums.

24.9. VNSDP daļa apvienojas ar VSDP.

10.10. Pēc Grieķijas zaudējumiem pamiers grieķu-turku karā (Loida Džordža Austrumu politikas krahs).

23.10. Loidu Džordžu britu premjerministra amatā nomaina Bonārs Lovs (Konservatīvā partija).

24.10. Ar konstitūciju mainošo reihstāga lēmumu valsts prezidenta Eberta pilnvaru laiks tiek pagarināts līdz 1925.gada 1.jūlijam.

28.10. "Gājiens uz Romu": fašisti sāk sagrābt varu Itālijā; Musolini kļūst ministru prezidents.

14.11. Virta valdības atkāpšanās, pilsoniskās mazākuma valdības izveidošana (Hamburgas-Amerikas līnijas ģenerāldirektora V.Kuno vadībā).

*1923. gads.*

10.1. Lietuviešu iebrukums Mēmeles apgabalā.

11.1. Franču un beļģu karaspēks okupē Rūras apgabalu.

13.1. "Pasīvās pretošanās" pasludināšana; sākas cīņas par Rūru.

22.5. Stenlijs Boldvins - jaunais britu premjerministrs.

24.7. Lozannas miera līgums starp Grieķiju un Turciju (grieķu atsacīšanās no turku kontinentālā rajona (Festland)).

12.8. Kuno valdības krišana; "lielā koalīcija" (VSDP, Centra partija, VDP, VTP) Gustava Štrēzema (VTP) vadībā.

13.9. Primo de Rivjēras militārā diktatūra Spānijā.

26.9. Beidzas "pasīvā pretošanās" Rūras apgabalā; izņēmuma stāvokļa pasludināšana Vācijā; inflācijas kulminācija.

Oktobris. Separātistu centieni Reinzemē un Pfalcā.

16.10. Vācijas Rentes bankas (Rentenbank) izveidošana finansu stabilizēšanas nolūkā.

Oktobra beigas. Vācijas valsts vēršanās pret VSDP-VKP valdību Saksijā; konflikts starp Vācijas valsti un Bavāriju; komunistisko sacelšanās centieni izgāšanās ("vācu oktobris").

3.11. Sociāldemokrātiskie ministri izstājas no Vācijas valdības sakarā ar notikumiem Saksijā un Bavārijā.

8./9.11. Hitlera-Ludendorfa pučs Minhenē; Eberts nodod izpildvaru valstī ģenerālim Zēktam.

15.11. Rentesmarkas (Rentenmark) ieviešana (viena rentesmarka = 1 biljons papīra marķu).

23.11. Štrēzema valdības gāšana; Štrēzema paliek ārlietu ministrs Marksa pilsoniskajā mazākuma valdībā (Centra partija, VTP, VDP, BTP); NSVSP un VKP aizliegšana (līdz 1924.gada pavasarim).

30.11. Reparāciju komisija nolemj sasaukt starptautisku ekspertu komisiju Vācijas maksāspējas noskaidrošanai (priekšsēdētājs - amerikāņu finansu eksperts Čārlzs G. Dauess).

*1924. gads.*

21.1. Leņina nāve.

22.1. Pirmā leiboristu valdība Anglijā Ramseja Makdonalda vadībā (mazākuma valdība).

25.1. Francijas un Čehoslovākijas savienības līgums.

27.1. Adrijas pakts starp Itāliju un Dienvidslāviju.

1.2. Lielbritānija atzīst Padomju Savienību.

13.2. Beidzas izņēmuma stāvoklis Vācijā.

1.4. Hitleris notiesāts uz 5 gadiem cietumā.

9.4. Dauesa plāna pasludināšana Vācijas reparāciju maksājumu pagaidu regulēšanai.

16.4. Vācijas valdība pieņem Dauesa plānu.

4.5. Reihstāga vēlēšanas (valdošo partiju un VSDP zaudējums, VNTP, tautiski nacionālistisko grupu un VKP panākumi).

11.5. "Kreisā karteļa" uzvara vēlēšanās Francijā (Erio valdība ar Briānu ārlietu ministra amatā).

17.5. Mēmeles statūts (Memelstatut).

16.7-16.8. Londonas konference pieņem Dauesa plānu.

29.8. Dauesa likumu pieņemšana reihstāgā.

2.10. Ženēvas protokols par "Starptautisko konfliktu mierīgu noregulēšanu" (britu valdības neparakstīts, tāpēc neefektīvs).

24.10. Francija diplomātiski atzīst Padomju Savienību.

29.10. Britu konservatīvo lielā vēlēšanu uzvara Stenlija Boldvina vadībā; konservatīvie pārņem valdību.

7.12. Reihstāga vēlēšanas pēc reihstāga pirmstermiņa atlaišanas (radikālo partiju zaudējumi).

17.12. Hitlera priekšlaicīgā atbrīvošana no ieslodzījuma.  
Decembris. Militārā diktatūra Lietuvā.

*1925. gads.*

5.1. Sabiedroto paziņojums par 10.janvārī paredzētās pirmās Reinas zonas (Ķelnes) atstāšanas atlikšanu sakarā ar Vācijas pārkāpumiem pret atbrūošanās noteikumiem.

15.1. Lutera valdība, iesaistot VNTP: pirmā "pilsoniskā bloka" valdība.

20.1.-9.2. Štrēzema memorands Anglijas un Francijas valdībām par drošības jautājumiem.

21.1. Japāna atzīst Padomju Savienību; neitralitātes pakts.

27.1. NSVSP jaundibināšana.

28.2. Valsts prezidenta Eberta nāve.

26.4. Hindenburga ievēlēšana valsts prezidenta amatā.

4.6. Vēstnieku konferences nota par situāciju Vācijas atbrūošanās jautājumā.

14.7. Rūras apgabala evakuācijas sākums (pabeigta 1.augustā).

25.8. Okupācijas karaspēks atstāj Diseldorfu, Duisburgu.

5.-16.10. Lokarno konference. Lokarno līgumu parafēšana.

25.10. VNTP ministri atstāj valdību.

27.11. Reihstāgs pieņem Lokarno līgumus.

30.11. Ķelnes zonas evakuācijas sākums (pabeigta 1926.gada 31.janvārī).

1.12. Lokarno līgumu parakstīšana Londonā.

*1926. gads.*

19.1. Otrā Lutera valdība (pilsoniskā mazākuma valdība bez VNTP).

24.4. Vācu un padomju draudzības un neitralitātes līgums ("Berlīnes līgums").

3.-12.5. Ģenerālstreiks Anglijā, kas beidzas ar strādnieku kustības sakāvi.

5.5. Hindenburga rīkojums par karogiem.

12.5. Lutera valdība atkāpjas sakarā ar "strīdu par karogiem"; pilsoniskā mazākuma valdība Marksa vadībā.

12.-15.5. Maršala Pilsudska valsts apvērsums Polijā.

20.6. Tautas nobalsošana par firstu ipašuma atsavināšanu.

8.9. Vācijas uzņemšana Tautu Savienībā.

17.9. Sarunas starp Štrēzemanu un Briānu Tiri (Thoiry).

6.10. Ģenerāļa fon Zēkta atstādināšana no armijas vadības.

19.10-18.11. Britu impērijas valstu konference Londonā definē domīnijas statusu; "Nāciju sadraudzības" nodibināšana.

10.12. Štrēzemans saņem Nobela miera prēmiju.

17.12. Marksa valdības krišana.

*1927. gads.*

29.1. Ceturtā Marksa valdība, iesaistot VNTP (otrā "pilsoniskā bloka" valdība).

31.1. Sabiedroto militārā komisija atstāj Vāciju.

4.-23.5. Pasaules saimnieciskā konference Ženēvā.

27.5. Diplomātisko attiecību pārtraukšana starp Lielbritāniju un Padomju Savienību (britu valdības pārmetumi padomju pusei par spiegošanu un propagandu); attiecību atjaunošana 1929.gada oktobrī.

16.7. Likums par darba saskaņošanas komisijām un bezdarbnieku apdrošināšanu.

17.8. Vācijas un Francijas tirdzniecības līgums.

*1928. gads.*

16.-18.1. Vācijas zemju valdību konference jautājumā par Vācijas valsts reformu.

15.2. Valdības koalīcijas neveiksme sakarā ar Vācijas skolu likuma projektu.

20.5. Reihstāga vēlēšanas (kreiso partiju panākumi, VNTP un pilsoniskā centra partiju zaudējumi).

28.6. "Lielā koalīcija" un Hermanis Millers (VSDP) kā Vācijas valsts kanciers.

27.8. Briāna-Kelloga pakta noslēgšana ("Kara aizliegšanas pakts"); līdz 1929.gada beigām paktam pievienojās 54 valstis.

Septembris. Tautu Savienības sesija Ženēvā (starp citu - Reinzemes evakuācijas jautājums un reparāciju problēmas galīgs noregulējums).

Oktobris-decembris. "Rūras tērauda strīds".

Oktobris. Pirmais piecgadu plāns Padomju Savienībā.

20.10. Alfrēds Hugenbergs kļūst par VNTP priekšēdi.

9.12. Prelāts Kāss kļūst par Centra partijas priekšēdi.

*1929. gads.*

9.2. Ļitvīnova protokols (neuzbrukšanas pakta sistēma starp PSRS, Rumāniju, Poliju, Latviju un Igauniju).

11.2. Laterāna līgumi starp Itāliju un Svēto Krēslu.

11.2.-7.6. Parīzes konference Dauesa plāna revīzijai amerikāņu saimnieciskā lietpratēja Ovena D.Junga vadībā.

24.3. Kameru vēlēšanas Itālijā pēc 1928.gada 12.maija vēlēšanu likuma (viens saraksts) nes plebiscitāru piekrišanu fašistiskajam režimam.

7.6. Eksperti paraksta Junga plānu.

9.7. Konstituējas "Vācijas valsts komisija vācu tautas centienu izteikšanai" (Reichsausschuß für das deutsche Volksbegehren) (VNTP, Štālhelms, NSVSP) Hugenberga vadībā; sākas labējo nacionālistu kampaņa pret Junga plānu.

16.7. Puankarē atkāpšanās.

6.-31.8. Pirmā Hāgas konference par Junga plānu.

4.-5.9. Briāna priekšlikums Tautu Savienības sanāksmē par "Eiropas Savienoto valstu" plānu (muitas un saimnieciskā ūnija).

3.10. Ārlietu ministra Štrēzema nāve.

Oktobra beigās. Kursu katastrofāla krišanās Ņujorkas biržā - pasaules saimnieciskās krīzes sākums.

6.12. Vācijas Valsts bankas prezidenta Šahta memorands pret Junga plānu.

21.12. Staļins sagaida savu 50.dzimšanas dienu kā patvaldnieks; personības kulta sākums.

22.12. Tautas gribas noskaidrošana (Volksbegehren) pret Junga plānu piedzi-vo neveiksmi.

*1930. gads.*

3.-20.1. Otrā Hāgas konference par Junga plānu.

- 21.1.-22.4. Konference par kara flotēm Londonā.
- 23.1. Vilhelms Friks - pirmais nacionālsociālistiskais ministrs (Tīringenē).
- 7.3. Šahts atkāpjas no Vācijas Valsts bankas prezidenta amata. Viņa vietā nāk Hanss Luters.
- 12.3. Reihstāgs pieņem Junga plānu.
- 27.3. Atkāpjas Hermaņa Millera valdība.
- 29.3. Heinrihs Brīnings kļūst par valsts kancleru; pirmā prezidenta kabineta izveidošana.
- 17.5. Briāna Eiropas memorands.
- 30.06. Sabiedroto karaspēks pabeidz Reinzemes pirmstermiņa atstāšanu.
- 16.7. Reihstāgs atceļ ārkārtējo rīkojumu "Saimniecības un finansu nodrošināšanai" un tiek atlaists.
- 14.9. Reihstāga vēlēšanas (daudz balsu iegūst galvenokārt NSVSP).
- 25.9. Hitlera "legalitātes zvērests" (Legalitätseid) Leipcigas prāvā par valsts nodevību pret reihsvēra oficiēriem no Ulmas.
- 1.12. Vairāki ārkārtējie rīkojumi (deflācijas politika).

### *1931. gads.*

- Februāris. Gandrīz 5 miljoni bezdarbnieku.
- 20.3. Vācijas valdība publicē Vācijas-Austrijas muitas ūnijas plānu, kas netiek pieņemts sakarā ar Francijas veto.
- 13.4. Monarhijas krišana Spānijā.
- 11.5. Austrijas Kreditbankas sabrukums iedarbojas brīdinoši uz saimniecību un politiku visā Eiropā.
- 20.6. ASV prezidents Herberts Hūvers ierosina moratoriju uz vienu gadu visām starptautiskajām maksājumu saistībām.
- 6.7. "Hūvera gada" ("Feierjahr") pasludināšana.
- 13.7. Darmštates un Nacionālās bankas (Danat bankas) sabrukums; banku krīze Vācijā.
- 18.9. Japāņi ieņem Mukdenu un okupē Mandžūriju.
- 6.10. Jauni ārkārtējie rīkojumi "saimniecības un finansu nostiprināšanai".
- 9.10. Otrā Brīninga valdība.
- 11.10. "Nacionālās opozīcijas" saiets ("Harcburgas fronte") Bādharcburgā.
- 8.12. Ceturtais ārkārtējais rīkojums "saimniecības un finansu nostiprināšanai".
- 11.12. "Vestminsteres statūts" piešķir britu domīnijām pilnu valstisku autonomiju.
- 16.12. "Dzelzs frontes" (VSDP, VVAS, Strādnieku sporta savienība, Valsts karogs: melns-sarkans-zeltains) izveidošana.

### *1932. gads.*

- Februāris. 6,128 milj. bezdarbnieku Vācijā (= visaugstākais līmenis).
- 2.2. Starptautiskās atbrūošanās konferences atklāšana Ženēvā.
- 18.2. Japāna konstitūē okupēto Mandžūriju par tās protektorātā atrodošos satelītvalsti (Mandžuko).
- 10.4. Hindenburga atkārtota ievēlēšana par Vācijas prezidentu.
- 13.4. SA un SS aizliegums.

24.4. Landtāga vēlēšanas Prūsijā, Bavārijā, Virtembergā, Anhaltē un Hamburgā - NSVSP visur liels balsu pieaugums; kopš 1925.gada Prūsijā valdošā "Veimāras koalīcija" Otto Brauna (VSDP) vadībā zaudē vairākumu.

12.5. Grēnera (piespiestā) atkāpšanās no reihsvēra ministra amata.

20.5. Dolfusa valdība Austrijā.

30.5. Brīninga kabineta atļaišana; "nacionālās koncentrācijas" kabinets Franča fon Papena vadībā ar Šleiheru kā reihsvēra ministru.

4.6. Reihstāga atļaišana.

16.6. SA aizlieguma atcelšana.

16.6.-9.7. Konference Lozannā: reparāciju atcelšana.

5.7. Antonio Salazars kļūst par Portugāles ministru prezidentu.

20.7. Papena un Šleihera "Prūsijas trieciens": Prūsijas valdības atcelšana, valsts komisāra iecelšana; atceltā Prūsijas valdība iesniedz prasību valsts tiesu palātā sakarā ar Vācijas valsts eksekūciju.

22.7. Vācija aiziet no Ženēvas atbruņošanās konferences.

25.7. Padomju Savienības un Polijas neuzbrukšanas līgums.

31.7. Reihstāga vēlēšanas: NSVSP - stiprākā partija.

13.8. Hindenburgs noraida Hitlera prasību iecelt viņu par kancleru.

4.9. Ārkārtējais rīkojums par "saimniecības atdzīvināšanu".

12.9. Neuzticības votums Papena valdībai, reihstāga atļaišana.

25.10. Valsts tiesas palātas spriedums sakarā ar Prūsijas valdības sūdzību: izpildu vara Prūsijā paliek valsts komisāra rokās, O. Brauna valdība pārstāv Prūsiju valsts padomē (Reichsrat).

6.11. Reihstāga vēlēšanas: neskatoties uz ievērojamu zaudējumu, NSVSP paliek stiprākā partija.

17.11. Papena kabineta atkāpšanās (turpina pārzināt lietas).

29.11. Francija un Padomju Savienība noslēdz neuzbrukšanas līgumu.

2.12. Kurta fon Šleihera vadītais prezidenta kabinets.

11.12. Piecu lielvalstu paziņojums: Vācijas lidztiesības atzīšana bruņošanās jomā.

*1933. gads.*

4.1. Hitlera un Papena tikšanās Ķelnē (sākas zondāžas, lai izveidotu Hitlera-Papena kabinetu).

28.1. Kurta fon Šleihera atkāpšanās. Viņš zaudējis Hindenburga uzticību.

30.1. Hitlera iecelšana par reihskancleru. Viņš vada prezidenta kabinetu.

## PERSONU RĀDĪTĀJS

- Abelshauzers V. 161  
Albertins L. 144, 155  
Alters P. 172  
Anderle A. 170  
Apelts V. 144  
Askvits H.H. 51  
  
Barieti J. 169-170  
Barlahs E. 80  
Barts E. 13, 19  
Basermans A. 84  
Bauers G. 34, 257  
Baumgarts V. 167-168, 172  
Bekers H. 156, 177  
Bekmans M. 83  
Bels J. 34  
Bendikss R. 105, 187  
Bencs V. 144  
Benns G. 87  
Bergmans J. 59, 156  
Bergštresers L. 148  
Besons V. 179  
Bibers H.J. 156  
Bilovs B.V.f. 176  
Bitnere U. 182  
Beimelburgs V. 85  
Boldvins S. 52-53, 258-259  
Bolts H. 146  
Bonomi I. 54  
  
Borharts K. 76, 161-164, 178, 180-181  
Brahers K.D. 38, 54, 107, 129-130, 145, 147-148, 168, 178-180, 189  
Brauns O. 66, 70-71, 110-111, 117, 128, 167, 183-184, 250, 258, 263  
Brehts A. 128-129, 184  
Brehts B. 80, 85  
Bredovs H. 90  
Brentano L. 154  
Brians A. 53, 62, 259-262  
Brīnings H. 67, 79, 108-117, 128, 130, 163, 177-183, 262  
Brokdorfs-Rancau's U. 33-34  
Brošats M. 94, 185  
Brukners F. 84  
Bruners D. 156  
Burnazele R. 170  
  
Cēberleins H. 85  
Ceigners E. 49  
Cimermans L. 167  
Cukmaiers C. 80, 84  
Cveigs A. 85  
Čailders T. 188  
Čaplins Č. 89  
Čihons E. 190  
  
Dauess Č.G. 58-60, 62-63, 68-69, 175, 259  
Deists V. 153  
Dekers A. 136

- Deterdings H. 106  
 Dēns H. 136  
 Dikmans F. 165  
 Disterbergs T. 114, 251  
 Ditmans V. 13, 19  
 Dītrihs H. 115  
 Dītriha M. 90  
 Dolfuss E. 54  
 Dorpalens A. 136  
 Džilberts P. 59, 62  
 Džioliti G. 54  
 Eberts F. 12-13, 17, 20-21, 38, 46, 49-50, 71,  
 135, 146, 249, 256, 258, 260  
 Eiks E. 131, 147, 183  
 Eimers E. 144  
 Eisners K. 13, 256  
 Eizenšteins S.M. 89  
 Epšteins K. 175  
 Ercbergers M. 14, 34, 37-38, 45, 67, 249,  
 258  
 Ertcens P.f. 139  
 Erdmans K.D. 35, 45, 57, 71, 124, 126, 130-  
 131, 133-134, 168, 171  
 Erio E. 54, 259  
 Ēnijs H.P. 184  
 Ērhards H. 38, 45  
 Fakta L. 54  
 Fallada H. 85  
 Falters J.V. 147, 187-189  
 Faulenbahs K. 127  
 Feihtvanglers L. 85  
 Feldmans G.D. 134, 157-158, 160-163, 192  
 Fenske H. 147  
 Festrings S. 144  
 Fērenbahs K. 40  
 Finks C. 171  
 Fišers Z. 88  
 Fifhauss E. 165  
 Flekss V. 85  
 Flemings J. 155  
 Fliks F. 106, 110  
 Fogelzangs T. 153  
 Fords H. 106  
 Fošs F. 14, 30, 33  
 Frenkels E. 158  
 Frensens U. 85  
 Frēze M. 146  
 Fricše P. 150  
 Friks V. 262  
 Fridemans G. 82  
 Fridensburgs F. 128  
 Fridrihs C.J. 147  
 Fromme F.K. 128  
 Gacke H.V. 173-174  
 Gails V. f. 117  
 Gajs P. 82, 83  
 Gareiss K. 45  
 Geiers D. 56  
 Geiers M. 152-153  
 Geslers O. 39, 70, 73  
 Gesners D. 155  
 Gērings H. 118  
 Gērings R. 84  
 Glashagens V. 182  
 Glēzers E. 85  
 Gordons H.J. 152  
 Gramls H. 46, 171-173  
 Gratvols R. 173  
 Grebinga H. 184  
 Grēners V. 17, 33, 75, 113-115, 153, 263  
 Grimms H. 85  
 Gropiuss V. 80, 85-86  
 Gross G. 80  
 Gucenheizers M. 166  
 Halperins S.V. 129  
 Hamburgers E. 179  
 Hamiltons R.F. 188  
 Hanzens E.V. 153  
 Hardens M. 45  
 Hartlaubs G.F. 82

- Haungss P. 144  
 Hauptmans G. 84  
 Hauptss L. 165  
 Hausmans C. 23  
 Hazenklēvers V. 84, 86  
 Heince R. 49  
 Hekels E. 82  
 Helbigš H. 171  
 Helbihs V.J. 182  
 Helds H. 71, 250  
 Helferihš K. 37  
 Helpahš V. 71, 250  
 Henigs E. 190  
 Henke J. 128  
 Hentšels F. 116, 192  
 Hermands J. 84-85  
 Hermensš F.A. 146, 178  
 Hese H. 84  
 Hēnišš D. 189  
 Hēls U.fon. 151  
 Hēpfners H.P. 177  
 Hildebrands K. 172, 177, 185  
 Hilferdings R. 20  
 Hillgrubers A. 73, 96, 152, 167  
 Hindenburgs O. fon 122  
 Hindenburgs P. fon 33, 37, 71-73, 74, 107-109, 114-122, 178-180, 183, 193, 250-251, 257, 260, 262-263  
 Hitenbergers P. 185  
 Hitlers Ā. 49-50, 57, 93-100, 105-110, 114-124, 165, 176, 179, 183, 185-193, 251, 259-260, 262-263  
 Hirters J. 153  
 Hofmans J. 38  
 Holtfrierihš C.L. 158-163, 181-182  
 Horns V. 96, 185  
 Hortijs N. 55, 257  
 Hūbers E.R. 66, 133, 144, 147  
 Hugenbergš A. 67, 74, 88, 100, 107, 109, 116, 261  
 Hūvers H. 112-113, 262  
 Jakobsons J. 173, 175  
 Janingss E. 90  
 Jaress K. 71, 250  
 Jaspers G. 46, 185, 187  
 Jese E. 140  
 Jesners L. 80, 84  
 Jēkels E. 96  
 Jooss J. 75  
 Jungs O. 63, 99-101, 103, 175, 261  
 Kaizers G. 84  
 Kaps V. 38-40, 257  
 Karosa H. 85  
 Karstens F.L. 139, 152  
 Kastnings A. 40  
 Kautskis K. 20  
 Kārs G. fon 49-50  
 Kāss L. 67, 75  
 Keils V. 127  
 Keinss J.M. 165  
 Kellogs F.B. 62  
 Kents B. 170  
 Keplers V. 192  
 Kers A. 84  
 Kēlers H. 140  
 Kēts J. 13  
 Kirhheimers O. 23  
 Kirhners E.L. 82  
 Klemanso G. 27, 29-31, 53  
 Kluge U. 136, 140, 143  
 Knipings F. 175-176  
 Koka J. 186  
 Kokoška O. 83  
 Kolbs E. 5, 135, 139, 144, 183, 185  
 Konce V. 111, 130, 178-180  
 Kons O. 22  
 Koopss T.P. 180  
 Kornfelds P. 82  
 Kortners F. 84  
 Krakauers S. 85  
 Krauze P. fon 13

- Kreigers I. 106  
 Krideners J. fon. 160, 164, 182  
 Krīgers P. 32, 133, 165, 169, 171-173, 176  
 Kuncs A. 163  
 Kuno V. 46, 48, 258  
 Kuns B. 55  
 Kurcs A. 144, 146  
 Kurciuss J. 113, 128, 176  
 Lakvērs V. 91  
 Lampels P.M. 84  
 Landsbergs O. 13  
 Langeviše D. 151  
 Langs F. 89  
 Laubahs E. 171  
 Laubšers G. 156  
 Lepsius R.M. 97, 149  
 Lesmans P. 185  
 Lēbe P. 128  
 Lēnerts D. 139, 149  
 Lēnss H. 85  
 Lēše P. 149  
 Leņins V. 259  
 Linke H.G. 171  
 Links V. 58, 63, 173  
 Lipsets S.M. 105, 187  
 Litvics V. fon 38-40, 257  
 Li M.M. 175  
 Libknehts K. 14-15, 20, 256  
 Loids Džordžs D. 27, 29-31, 51-52, 165, 258  
 Losovs O.H. 49-50  
 Lovs A.B. 52, 258  
 Ludendorfs E. 10, 38, 49-50, 71, 250  
 Luksemburga R. 14-15, 20, 256  
 Lundgrēns-Nīlsens K. 167  
 Luters H. 70-72, 260, 262  
 Macerāts H. 190  
 Maiers J. 166-167  
 Maiers K. 156  
 Majs E. 86  
 Makē A. 83, 86  
 Makdonalds J.R. 52, 259  
 Makdougals V. 169-170  
 Makselons M.O. 173-175  
 Maksis, Bādenes princis 9-10, 12  
 Malcāns A. fon 171-172  
 Manns H. 84  
 Manns T. 80, 83, 85  
 Mantu P. 166  
 Marks F. 83  
 Markss V. 68, 71-73, 151, 260  
 Matiass E. 139, 148, 184  
 Megerle K. 59, 149, 156, 173, 175  
 Meineke F. 177  
 Meisners O. 71, 108  
 Meisters R. 182  
 Mendelsons P. de 87  
 Mēringis V. 80  
 Mihalka V. 173-174  
 Millers H. 34, 75, 79-80, 108, 176, 261  
 Millers K.J. 139, 151  
 Millers S. 140, 142  
 Miss van der Roe L. 87  
 Momzens H. 77, 112, 133, 155, 161  
 Momzens V.J. 140, 144  
 Morzejs R. 144, 148, 180  
 Murnau's F.V. 89  
 Musolini B. 54-55, 258  
 Naumans F. 23  
 Neimans S. 148  
 Nēbe R. 111, 192  
 Niomarkais J. 94, 185  
 Nitti F.S. 54  
 Nihuss M. 162  
 Noske G. 19, 38, 128  
 Oberreiters H. 145-146  
 Orlando F.E. 27  
 Orlovs D. 194  
 Pabsts G.V. 90  
 Papens F. fon 91, 107, 116-122, 177, 179,  
 183-184, 192-193, 263

- Pecina D. 159  
 Pehšteins M. 83  
 Peikerts D. 133  
 Pfefers f. Zalomons F. 96-97  
 Pilsudskis J. 55, 260  
 Piskators E. 80, 84  
 Pita V. 5, 183, 185  
 Poge f. Štrandmans H. 171-172  
 Pols K.H. 159, 173  
 Portners E. 144  
 Pothofs H. 144, 156, 163  
 Pozadovskis-Vēners A. fon 249  
 Preiss H. 20-23, 144-145  
 Prellers L. 128, 154, 158  
 Primo de Rivera M. 258  
 Puankarē R. 27, 30, 42, 46-48, 53-54, 169, 258, 261  
 Ratenaus V. 44-46, 172  
 Rēgers E. 85  
 Reinhards M. 80, 84  
 Reinhards V. 38  
 Reišs P. 192  
 Reiters O. 80  
 Remarks E.M. 85  
 Renns L. 85  
 Rēfišs H.J. 84  
 Rihters L. 144  
 Rilke R.M. 84  
 Ritters A. 158, 160, 162-163  
 Ritters G.A. 35, 78, 149  
 Rile G. 84  
 Rirups R. 19, 139-140, 144  
 Roders H. 156  
 Rodss J.M. 186  
 Roe K. 184  
 Rozenbergs A. 127-128, 131, 137, 148, 177  
 Ruks M. 156  
 Rutmans V.R. 90  
 Salazars A. 263  
 Smetss J.C. 31  
 Staļins J. 261  
 Stiness H. 160  
 Šahts H. 192, 261-262  
 Šanbahers E. 147  
 Šarps A. 166  
 Šauvekers F. 85  
 Šeidemans P. 12-13, 20-21, 33-34, 45, 73, 249, 256-257  
 Šēle G. 128  
 Šēnhofens K. 66, 151, 156, 183  
 Šifers E. 13  
 Šiferss R. 144  
 Šiders T. 61, 171, 178  
 Šleihers K.fon 73, 107-108, 115-122, 153, 177, 179, 185, 192-193, 263  
 Šmits-Rotlufs K. 83  
 Šneiders M. 156  
 Šolcs E. 72  
 Šreibers G. 185  
 Šrēders K. fon 122  
 Štahura P. 133  
 Štampfers F. 128  
 Šteģervalds A. 75  
 Šteģmans D. 190-192  
 Šteinišs I. 157, 161-162  
 Šternbergers D. 145  
 Šternbergs J. fon 90  
 Štīrmers M. 64, 68, 71, 73  
 Štolpers G. 65  
 Štrasers G. 96, 98, 110, 119-120  
 Štrēzemans G. 14, 48, 57-64, 68-70, 75-76, 132, 173-176, 258-260  
 Štuperihs A. 189  
 Šuberts C. fon 176  
 Šukers S.A. 159, 169-170  
 Šulce H. 39, 133, 168, 184  
 Šulcs G. 25, 93, 109, 133, 144, 166, 183  
 Šūmahers F. 86  
 Šūmahers M. 155  
 Švābe K. 165  
 Švarcs A. 37, 130

- Tauts B. 86  
 Teine B. 156  
 Terners H.A. 63, 176, 190-192  
 Tēlmans E. 71, 114, 250-251  
 Timme A. 174  
 Tirels A. 185  
 Tissens F. 106  
 Tolers E. 84  
 Tompsons J.M. 167  
 Trahtenbergs M. 169  
 Trēlcs E. 32, 36-37  
 Trommlers F. 84-85  
 Unrū F. fon 84, 159  
 Vāgners M. 86  
 Valsdorfs M. 173, 175  
 Valters F. 149-151  
 Veidenfelds V. 173, 175  
 Veisbrods B. 156, 158  
 Vengsts U. 179  
 Vestarps K. fon 70  
 Vēbers A. 147  
 Vēbers M. 21, 144-145, 148, 154  
 Vēners J.M. 85  
 Vilhelms II 9-12, 32, 37, 167, 256  
 Vilets J. 90  
 Vilsons V. 10-11, 27-33, 35, 166-167, 256  
 Vinklers H.A. 18, 66, 133, 141, 143, 150-151, 158, 163, 183, 185, 187  
 Vinters G. 251  
 Virts J. 44, 67, 113, 171-172, 258  
 Visels R. 19  
 Vitts P.C. 158, 160, 162-163  
 Vine R. 89  
 Volfeils R. 152  
 Volfs F. 84  
 Zalevskis M. 168  
 Zauers V. 152  
 Zeisers H.fon 50  
 Zelte F. 100  
 Zeverings C. 117, 128, 183  
 Zekts H. fon 38-39, 45, 49-50, 68, 73, 153, 260  
 Zolfs V. 13

## PRIEKŠMETU RĀDĪTĀJS

- Agrārieši - sk. lauksaimniecība
- Algas 18, 76-78, 161-163
- Amatniecība - sk. vidusslānis
- Anhalte 114
- Antimarksisms 16, 44, 95, 108, 121, 123, 185-186
- Antiparlamentārisms 67, 74, 105-106, 108, 117, 123-124, 126, 155-156, 167, 179, 186, 192-193
- Antisemitisms 17, 37, 94-95, 98, 105, 126, 176
- Arhitektūra 80-81, 86
- Arodbiedrības 12, 18, 24, 38, 76-79, 98, 106, 112, 121, 124, 130, 143, 155, 162, 183-184
- Astoņu stundu darba diena 18, 76-77, 157
- ASV 14, 27-28, 30, 41, 51, 54, 57-58, 61-62, 64, 102, 112-113, 159, 166-170, 174
- Atbrūošanās / demilitarizācija 29-30, 32, 61-62
- Atteikšanās no troņa 10-11
- Augstākā pavēlniecība 9-11, 14, 18-19, 142
- Augšsilēzijas jautājums 28, 43, 56
- Austrija 9, 22, 32, 34, 55, 112, 114, 177
- Austrumu robeža - sk. robežu izmaiņas
- Autoritārisms / autoritārās valsts ideja 38-39, 55, 68, 73, 79, 105-106, 115-116, 121, 123-124, 129-130, 155-158, 178-180, 192-193
- Avīzes un prese 88-90, 100, 107, 132, 143
- Ārējā tirdzniecība / ārzemju kredīti 31, 41, 44, 47, 56-57, 59-60, 62, 102, 112-113, 159-160, 172, 181
- Ārkārtējais dekrēts par apmetnēm austrumos (Ostsiedlungsnotverordnung) 113
- Ārpolitikas austrumu orientācija 44-45, 61, 94, 96, 170-173
- Banku krīze 112, 182
- "Bauhaus" 80, 86-87
- Bavārija 14, 22, 39-40, 46, 49-50, 93, 95, 115, 177
- Bavārijas Tautas partija (BTP) 17, 22, 46, 70-72, 75-76, 79, 103, 117-118, 151, 187
- Bādene 14, 74, 100
- Beļģija 30-31, 42, 46-47, 60-62
- Berlīne kā kultūras metropole 12-13, 15, 18-19, 37-39, 50, 84, 86-87, 98, 187
- Berlīnes ligums 61-62, 174
- Bezdarbnieku apdrošināšana 74, 78-79
- Bezdarbs / darba vietu radīšana 71, 73, 79-80, 102-103, 109-110, 112, 117, 121, 155, 159, 161-162, 181-182, 184, 189
- Birokrātija - sk. ierēdņi
- Braunšveiga 12, 14
- Brēmene 12, 14, 23
- Brēmenes kreisie radikāļi 20, 137
- Briāna - Kelloga pakts 62
- Brīvkorpusi 20, 24, 38-39, 43, 45, 96
- Bruņošanās 75, 151-154

- Bruņukreiseru būve 75
- Bulgārija 9, 34, 55
- Centra partija 13, 17, 20-22, 34, 37-38, 40, 48, 60, 64, 67-75, 103, 108-110, 114, 117-118, 124, 149-151, 179, 187
- Čehoslovākija 30, 34, 55, 61
48. pants 22, 69, 72, 107-108, 145-146, 179
- Darba devēji / darba devēju savienības - sk. uzņēmēji
- Darba tirgus partijas 18-19, 76-78, 155-158, 162-164
- Dauesa plāns 59-61, 63-64, 69, 174
- Deflācijas politika 109-110, 112, 167, 178-183
- Demilitarizācija - sk. atbrūpošanās
- Demobilizācija 14, 16, 19, 155
- Demokrātiski parlamentārās sistēmas dezintegrācija 65-66, 68, 71-72, 74-75, 92, 106-108, 123-125, 129-130, 146-149, 157-158, 160-161, 167-168, 177-193
- Demokratizācija 8-9, 19, 25, 131, 137-138, 144-146
- Diktatūras nodibināšanas centieni 36, 49-50, 55, 72, 123-124, 131-132, 139-140, 183, 185
- Dzīvokļu celtniecība 87-88
- Dženovas konference 44-45
- Ebreji, sk. arī antisemitisms 87, 126-127
- Ekspressionisms 81-83, 86, 90
- Fašisms (it.) 54-55
- Federālisms - sk. reiha un zemju attiecības
- Filma 80, 84, 88-90, 132
- Finansu politika / nodokļu politika 38, 41, 43-44, 47, 60, 79-80, 109-110, 112, 158-161, 178, 181-183
- Firstu ipašumu atsavināšana 73, 96
- Flote 11, 14, 30, 75
- Francija - franču Vācijas un Reinas politika 26-27, 29-30, 34-35, 39-44, 46-47, 51-53, 56, 58, 60-63, 102, 113, 165, 167, 169, 174
- Glezniecība 80-83, 90
- Ģenerālstrieks 38-39, 47, 49, 117, 184
- Hamburga 12, 14, 49, 115, 161, 187
- Hamburgas punkti 19
- Harzburgas fronte 113-114, 121
- Hāgas konference 63
- Hesene 14, 115
- Hitlera pučs 50, 93
- Hūvera moratorijs 112-113
- Ienākumu attīstība 76, 102, 159, 161-163
- Industrija / saimnieciskās interešu savienības / darba devēji 17-18, 31, 41, 60, 62, 67-69, 76-79, 98, 105, 111-112, 118, 121, 123, 130, 143, 155, 156-158, 161-163, 189-193
- Inflācija 42, 47-48, 50, 54, 58, 112, 131, 158-162, 181
- Interese savienības - sk. industrija, kā arī lauksaimniecība
- Itālija 26-27, 34, 42, 46, 54-56, 58, 61
- Izņēmuma stāvoklis 22, 37, 49, 69, 119, 181
- Izpildes politika 44-46, 164, 171
- Janvāra sacelšanās 20-21, 138
- Jaunatne 37, 95, 97, 100-101, 186
- Jaunā ekonomiskā politika 56
- Jaunā lietišķība 82-83, 122
- Junga plāns 63, 75, 79, 99-100, 103, 108, 113, 174, 181-182
- Justīcija 37-38, 46, 71-72, 93, 98, 130
- Jūras kara flote 11-12, 14, 30, 75
- Kabinētu veidošana 10, 12-13, 22, 34, 40, 42, 46-48, 69, 75-76, 118
- Kalpotāji, sk. arī vidējais slānis 37, 98-99, 187-188
- Kapa - Litvica pučs 38-41
- Kara vainas pants 32-33, 37, 99, 164-165, 193
- Karogu strīds 72
- Katolicisms 17, 67-68, 71, 74, 124, 143, 187
- Kerzona līnija 56
- Koalicijas politika 13, 38, 46-48, 65-71, 72-74, 100, 110, 118-119, 148
- Kolonijas (vācu) 26, 32
- Kominterne 40, 45, 49, 56, 117, 190

- Konservatīvisms 37-38, 55, 64, 106-107, 130-131, 149-150, 179
- Konstitūcijas grozījumi 10-11, 18, 21, 60, 71-72, 107, 110, 115, 119, 123, 178-179
- Konstitūcijas plebiscitārie elementi, sk. arī tautas griba / plebiscīts 22, 144
- Kreisais ekstrēmisms 13-14, 20, 24, 36, 45, 48-50, 82, 123, 134-140
- Kultūrpesimisms 81, 91
- Labējais ekstrēmisms 36-40, 46, 49-51, 69-70, 93-94, 100, 113-114, 123-125, 164-165
- Laterāna līgumi 55
- Lauksaimniecība / lauksaimnieciskās interešu savienības 17, 31, 60, 67, 79, 87-99, 107, 109, 115, 121, 143, 150, 155-157, 161
- Leģenda par dunča dūrienu 37, 98, 126, 165-166, 193
- Liberālisms 8, 17, 21, 23, 68, 107, 144, 149
- Lielā koalīcija 46-49, 65, 70-71, 72-75, 79-81, 103, 106, 108, 111, 129, 177, 179-180
- Lielbritānija 27-29, 34, 41-43, 46, 51-54, 58, 60-64, 102, 188
- Likums par pagaidu valsts varu 21-22, 144
- Likums par sevišķu pilnvaru piešķiršanu (1923) 69
- Literatūra 80-81, 83-86, 90
- Lībeka 12, 100, 118
- Līgumi 27, 44-45, 54-56, 60-62
- Lokarno līgumi 61-62, 71, 174-176
- Londonas konference 74, 170
- Londonas maksāšanas plāns 42-43, 59
- Lozannas konference 113
- Masu mediji 80-81, 88-90, 132
- Matrožu dumpis 11-12
- Mazākuma valdības 40, 65, 69, 71-73, 109
- Meklenburga - Šverina 115
- "Melnais reihsvērs" 48
- Miera konference - sk. Parīzes miera konference
- Militārā kontrole 64, 174
- Militārā politika - sk. reihsvērs, kā arī virsnieku korpuss, Hamburgas punkti
- Militārie jautājumi 19, 138-139, 142, 152-154
- Minhene 23, 46, 50, 95-96
- Monarhisms 17, 25, 36, 39, 111, 179
- Muitas ūnija (vācu - austriešu) 114, 117
- Nacionālā sapulce 13, 14-15, 18-19, 23, 34, 128, 135, 138, 144-146
- Nacionālisms 34, 36-37, 49-50, 57-58, 63, 71, 75-76, 82, 85, 88, 93, 95, 99, 123, 127, 174, 176-177, 186, 193
- Nacionālsociālistiskā vācu strādnieku partija (NSVSP) / NS kustība 46, 50, 67, 75, 90, 92-106, 108, 113-114, 116-119, 121-124, 126-128, 147-149, 150, 161, 165, 167, 178, 185-193
- finansēšanas jautājums 100, 105-106, 189-193
- firera princips 92-98, 185
- industrija un nacionālsociālisms 105, 187
- vēlētaji / vēlēšanu dinamika 95, 98-100, 102-103, 117-119, 146-147, 187-189
- Nemieri / sacelšanās mēģinājumi 11-12, 20, 25, 38-40, 48-50
- Oktobra reforma 11, 14, 16
- Oldenburga 115
- Organizācija "Konsuls" 46
- Pacifisms 10, 12, 37
- Padomju kongress 18-19
- Padomju kustība, sk. arī strādnieku un zaldātu padomes 23, 136-138
- Padomju Savienība / Krievija 26, 28-29, 35, 46-47, 52, 54-57, 61, 170-173
- Padomju sistēma 14, 18-19, 24, 36, 130-132, 138-139
- Pamattiesības 22-23
- Pamiers 9-10, 12, 14-15, 26, 30, 32, 38
- notu apmaiņa (1918) 10-11
- Parīzes miera konference 22, 26-34, 143, 164-168
- Parlamentarizācija / parlamentārisms 9-11, 19, 22-24, 65-66, 120, 130-131, 134-142, 144, 151, 179

- Partijas 130, 132, 143, 144-151, 155-156  
 - konservatīvās 17  
 - liberālās 17, 68, 148, 151  
 - "pilsoniskās" 14-15, 17-18, 20, 65-66, 72-74, 100, 104, 109, 117, 124, 146, 148, 151, 161, 179  
 - sociālistiskās 15-16, 22, 36, 74, 131, 144
- Partiju sistēma 20, 22, 65-66, 74-75, 130, 132, 143, 145-146, 148-151, 161, 164, 178, 193
- Pasīvā pretošanās 46-47, 50
- Pārvalde - sk. birokrātija / ierēdņi
- Pilsonība 14, 17-18, 23, 25, 38, 161
- Pilsoņu bloks 65, 69-71, 73, 75, 97, 99, 107, 123, 127
- Policija 12, 45, 49-50, 107, 117
- Polija 29-30, 34, 45, 55-56, 58, 61-62, 171-172, 176
- Politiskās slepkavības 46
- Prese 88-90, 100, 107, 132, 143
- Prezidenta kabineti 90-91, 106-124, 130, 177-185
- Prezidentālais režīms 65, 71-73, 79-80, 107-109, 115-117, 123, 129-130, 149, 177-178
- Priekšpilsētu līgumi 26, 34, 156-168
- Proletāriskie simtnieki 48
- Protestantisms / evaņģēliskā baznīca 17, 37, 50, 98, 104, 143
- Pučī 37-39, 48-50, 93, 117-118, 123, 143
- Prūsija 14, 20, 22, 30, 45, 67, 107, 110, 115, 117, 183-185
- "Prūsijas trieciens" 117-118, 124, 129, 183-185
- Radio 88, 90, 132
- Rapallo līgums 44-45, 56, 170-173
- Reiņa un zemju attiecības 14, 21-22, 38, 50, 144-145
- Reihstāga vēlēšanas - sk. vēlēšanas
- Reihstāgs 11, 21-23, 65, 144-146  
 - reihstāga funkciju zaudēšana 107-109, 111, 178-179
- Reihsvēra politika 18-19, 38-39, 49-50, 73, 75, 116-117, 151-154
- Reihsvēra vadība 9-11, 14-16, 18, 20, 38-39, 49-51, 69, 123, 131, 134-136, 151-154  
 - militārpersonu ietekme uz politiku 73, 106-107, 115-117, 151-154, 177, 180
- Reihsvērs 16, 19, 38-39, 44, 107, 117, 119-121, 126, 130, 151-154
- Reinzemes okupācija / evakuācija 31, 39, 42, 60, 62-63, 99
- Rentes marka 48
- Reparācijas / reparāciju politika, sk. arī izpildes politika, Londonas maksāšanas plāns, Dauesa plāns, Junga plāns, revizionisms / 29-34, 40-44, 46-48, 54, 57-59, 62-63, 69, 75, 99-100, 111-113, 155, 159-160, 169-171, 174, 179, 181-183
- Republikas aizsardzības likums 46, 74
- Republikas pretinieki 36-38, 46, 50, 80, 85, 90-92, 99-100, 102, 105-107, 121-124, 151-154, 167-168, 179-180, 185-186, 229-231
- Revizionisms 28, 34, 56, 164-166  
 - vācu 34, 43, 58-59, 62-64, 113, 164, 168-176, 179, 182-183  
 - franču 31, 34-36, 42, 46, 53, 165-166, 169-171
- Revolucionārie vecākie 13, 20
- Rietumu robeža - sk. robežu maiņa
- Rīgas miers 56
- Robežu jautājumi / Robežu maiņa 14, 21, 26, 28-31, 34, 43, 45, 55-56, 58, 61-62, 167-170, 174-176
- Rūras okupācija 42, 46-48, 53-54, 60, 62, 64, 159, 170, 174
- "Rūras tērauda strīds" 78, 123, 157-158
- SA - sk. Nacionālsociālistiskā vācu strādnieku partija
- Sacelšanās - sk. nemieri
- Saimnieciskā politika 16, 18, 41, 58-59, 62, 64-65, 75, 79-80, 111-112, 114, 131-132, 134, 143, 154-165, 168-169, 170, 172, 177-178, 180-183
- Saimniecības partija 70, 75
- Saksija 14, 39, 48-49, 98, 103, 118
- Sanitārais kordons 29
- Sarkanā armija 44, 55, 74
- "Savaldīšanas koncepts" 116-117, 119
- Savienotās valstis - sk. ASV

- Separātisms 30, 48  
 Sievietes 18, 51, 91, 132, 162  
 Sīkās partijas 74-75, 103, 148  
 Skolu jautājums 22, 68, 74, 144  
 Sociālā politika 16, 18, 71, 75-76, 79, 87, 112, 128, 155-156, 162, 181-183  
 Sociālās sadarbības koncepts 18-19, 75-76, 157-158, 171  
 Sociālā struktūra / sociālā vide 16, 97, 102-103, 149-150, 155, 161-163, 186-189  
 Socializācija / socializācijas jautājums 14, 18-19, 23, 76, 138-140, 157  
 Spartaka savienība 14-15, 18, 20, 135-139  
 Sports 88, 91  
 Strādniecība 12-13, 15, 17-19, 24, 38, 76-78, 98, 101-102, 121, 123-124, 139, 162-163, 186-187  
 Strādnieku kustība 14-16, 20, 23, 25, 38-39, 71, 123-124, 131, 135-136  
 Strādnieku un zaldātu Padomes 1918.gada novembrī un decembrī, sk. arī padomju kustība 1919.gadā, padomju kongress, padomju sistēma 12-16, 18, 23, 136-143  
 Streiki / streiku kustība 23, 36  
 Stridīgo jautājumu piespiedu izšķiršana 77-78, 158, 162  
 Šķērss frontes koncepts (Querfrontkonzept) 119  
 Šķiru pretrunas 46, 75-77, 91-92, 123, 138-139, 149-150, 155, 162-163  
 Štalhelms 99, 113  
 Tautas aizsardzība / iedzīvotāju aizsardzība 136  
 Tautas griba / plebiscīts 22, 99-100  
 - par pirmu ipašumu atsavināšanu 73, 96  
 - pret Prūsijas valdību, sk. arī Junga plāns 110, 117  
 Tautas pilnvaroto padome 13-15, 18-20  
 Tautiski nacionālie grupējumi 46, 49-50, 69-77, 85-86, 93  
 Tautu Savienība 27-29, 43, 52, 61, 63-64, 166-167, 174  
 Teātris 80, 83-86  
 Tēvzemes savienības 46, 50  
 Tirdzniecība - sk. ārējā tirdzniecība  
 Tiri (Thoiry) tikšanās 62  
 Tringa 14, 39, 48-49, 86, 100, 118, 161  
 Tolerances politika 40, 65, 110-111, 115, 183  
 1918./19.gada revolūcija 11-13, 20, 23-25  
 - interpretācijas 25, 131-132, 134-143  
 Ungārija 34, 55  
 Uzņēmēji / uzņēmēju savienības, sk. arī industrija 16, 18-19, 76-78, 102, 123, 155-157, 161, 162-163  
 Vairākuma sociāldemokrātija - sk. Vācijas sociāldemokrātiskā partija  
 Valdību krīzes 42-43, 48, 70-74, 79-80, 114, 177-179  
 Valdību veidošana - sk. kabinetu veidošana  
 Valorizācija 100  
 Valsts karogs 115, 117, 184  
 Valūtas politika 41-43, 46-48, 50, 58, 60, 131, 134, 158-161, 182  
 Varas sistēma (Regierungssystem) 22, 177-178  
 Vācijas Komunistiskā partija (VKP) 20, 36, 39-40, 45-46, 48-50, 69-71, 74, 85, 98, 100, 103, 109-111, 114, 136, 148, 151, 184, 187-189  
 VKP marta akcija 45  
 Vācijas Neatkarīgā sociāldemokrātiskā partija (VNSDP) 13-15, 18-20, 22, 24, 36, 39-41, 45-46, 66, 69, 136-138, 144, 150  
 Vācijas prezidenta vēlēšanas - sk. vēlēšanas  
 Vācijas prezidents 21-23, 46-47, 144-146, 193  
 - ietekme sk. arī prezidentālais režīms 71-72, 79-80, 107-109, 114, 118, 122, 178-179  
 Vācijas Sociāldemokrātiskā partija (VSDP) 34-35, 40-41, 45, 48, 60, 71, 74, 79, 100, 108-110, 118, 124, 133, 144, 146, 148-149, 155, 187-189  
 - revolūcijas laikā 12-16, 18-24, 131, 134-135, 137-142  
 - koalīcijas politika 38, 46-47, 65-68, 73, 75-76, 179

- tolerances politika 71, 110-111, 114, 183-184
- sakarā ar "Prūsijas triecienu" 117, 129, 183-185
- Vācijas valsts eksekūcija 49-50, 117
- Vācu Demokrātiskā partija (VDP) / Vācu valsts partija (VVP) 17, 20-21, 34-35, 40, 46, 48-49, 60, 65, 67-72, 74-75, 103, 118, 187
- Vācu Nacionālā tautas partija (VNTP) 17, 20, 34, 38, 40, 46, 60, 65, 67, 69-70, 71-75, 98-100, 104-105, 107, 109-111, 113, 118-119, 121-122, 151, 187, 191
- Vācu Tautas partija (VTP) 17, 20, 34, 40, 46, 48-49, 58, 60, 65, 67-74, 75-77, 103, 113, 118, 187, 191
- "Veimāras koalīcija" 21-22, 43, 46
- Veimāras konstitūcija 21-23, 37, 118-120, 128, 141-142, 144-146, 193
- Versaļas līgums 31-33, 38-39, 42, 44, 53, 61, 164-168, 172, 174
  - diskusijas par Versaļas līgumu Vācijā 32-34, 37, 99, 164-165, 167-168
  - diskusijas par Versaļas līgumu historiogrāfijā 34-35, 164-170
- Vēlēšanas
  - Nacionālās sapulces 18-20
  - reihstāga 40, 69-70, 74-75, 98-99, 103, 110, 117-119
  - landtāgu 24, 100, 102-103, 114-115
  - valsts prezidenta 22, 46, 71, 98, 114
- Vēlēšanu sistēma 18, 126, 146-147
  - sieviešu vēlēšanu tiesības 18
- Vēlētāju dinamika sk. arī vēlēšanas 20, 40, 68-70, 74-75, 104, 146-147, 149-151, 186-189
- Vidējais slānis (vecais) /sīkpilsonība/ amatniecība sk. arī kalpotāji 17, 68, 95, 98, 100-102, 104, 150, 155, 161-162, 187-189
- Viduseiropas koncepcija 177
- Vienošanās par "Centrālo darba apvienību", sk. arī sociālās sadarbības koncepts 18-19, 76, 157
- Vilsona "četrpadsmit punkti" 10, 29-30, 33, 166-167
- Virsnieku korpuss - sk. reihsvēra vadība
- Virtembergā 14, 22, 115
- Zāras apgabala jautājums 30, 62, 174
- Ženēva, Tautas Savienības asambleja 28, 63
- "Ženēvas protokols" 52

*Eberhard Kolb*  
DIE WEIMARER REPUBLIK

3. überarbeitete und erweiterte Auflage.  
(Oldenbourg Grundriß der Geschichte, Bd. 16).  
1993, R. Olbenbourg Verlag GmbH, München.

Tulkots no vācu valodas.

Latvijas Akadēmiskā bibliotēka.  
Rīga, 1997

**Kolbs Eberhards.**

**Ko 188** Veimāras republika / Tulk. I. Butulis, M. Duhanovs, I. Feldmanis, A. Langenfelde; Atb. red. I. Feldmanis. - Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 1997. - 276 lpp.: tab., il. - Tulkots no vācu valodas.

ISBN 9984-538-19-2.

E. Kolba grāmata «Veimāras republika», kas iznākusi pazīstamajā R. Oldenbourga sērijā, vispusīgi iepazīstina interesentus ar tik sarežģītu, notikumiem bagātu un liktenīgu posmu vācu vēsturē, kāds bija pirmās vācu demokrātijas pastāvēšanas laiks.

Viņa grāmatu veido divas pamatdaļas. Pirmajā daļā ir sniegts koncentrēts Veimāras vēstures izklāsts, akcentējot svarīgākos notikumus un nozīmīgākās tēmas. Otrā daļa atspoguļo pirmās vācu republikas vēstures galveno problēmu izpēti procesā. Liela vēriba te ir pievērsta nopietnāko pētījumu rezultātu novērtējumam un pašreizējā izpēti līmeņa raksturojumam.

UDK 943

*Eberhards Kolbs*  
VEIMĀRAS REPUBLIKA

Tulkotāji *I. Butulis, M. Duhanovs, I. Feldmanis, A. Langenfelde*

Redaktors *I. Feldmanis*

Korektore *L. Krūmiņa*

Datorsalikums *I. Ernstsonē*

Parakstīta iespiešanai 9.04.97. Formāts B5. Datorsalikums. Pasūt. Nr. E-283. Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, LV-1235, Rīgā, Rūpniecības ielā 10. Reģistr. apliec. Nr. 2-0810. Iespiests Latvijas Akadēmiskajā bibliotēkā, LV-1006, Rīgā, Lielvārdes ielā 24. 1997.

OBLIGĀTAIS  
EKSEMPLĀRS

2.60

LĀTVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA



0304022419

97-5  
L 79